

K. MARX

KAPITAL

A-60627 IV

Kõigi maade proletaarlased, ühinege!

EESTIMAA KP KESKKOMITEE PARTEI AJALOO INSTITUUT
NLKP KESKKOMITEE MARKSISMI-LENINISMI INSTITUUDI
FILIAAL

K. MARX

KAPITAL

POLIITILISE ÖKONOOMIA KRIITIKA

TEINE KÖIDE

II RAAMAT: KAPITALI RINGLEMISE PROTSESS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1958

NLKP KESKKOMITEE
MARKSISMI-LENINISMI INSTITUUDI
EESTI FILIAALILT

Käesolev eestikeelne väljaanne on tõlgitud K. Marxi «Kapitali» II köite saksakeelse 3. trüki teksti järgi. Tõlget on võrreldud viimase venekeelse väljaandega.

Venekeelse väljaande ettevalmistamisel võrreldi 2. saksakeelset trükki Engelsi poolt toimetatud ja trükivalmis seatud II köite käsikirjaga; sealjuures avastati rida trükivigu ja juhuslikult vahele jäetud kohti. Eestikeelses tõlkes on need venekeelses väljaandes tehtud parandused arvesse võetud, kusjuures parandatud ja taastatud kohad on pandud nurksulgudesse.

Ühtlasi on venekeelse väljaande järgi parandatud üksikud arvulised ebatäpsused skeemides.

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Zweiter Band.

Buch II: Der Cirkulationsprocess des Kapitals.

Zweite Auflage.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1893.

«Kapitali» II köite teise saksakeelse trüki kaas.
(Vähendatud.)

EESSÕNA

Trükiks ette valmistada «Kapitali» teist raamatut ja sealjuures nii, et see oleks ühelt poolt sidus ja võimalikult lõpule viidud, teiselt poolt aga kujutaks endast ainuüksi autori, mitte toimetaja teost, — see polnud kerge töö. Ülesannet raskendas asjaolu, et oli olemas hulk ümberredigeeritud, suuremalt osalt katkendlikke käsikirju. Trükiks täielikult ette valmistatud oli kõige enam üksainus (IV) käsikiri; kuid sellestki oli suurem osa hilisemate ümbertöötluste tõttu vananenud. Põhiline osa materjalist oli küll suuremalt osalt sisuliselt läbi töötatud, kuid stiililiselt puudulikult viimistletud; keeleliselt oli materjal esitatud nii, nagu Marx tavaliselt oma märkmeid koostas: hooletu stiil, familiaarsed, sageli teravalt humoristlikud väljendused ja kõnekäänud, inglis- ja prantsuskeelsed tehnilised nimetused, sageli terved laused ja isegi leheküljed inglise keeles; see oli mõtete üleskirjutus sellisel kujul, nagu nad parajasti autori peas arenesid. Üksikute põhjalikult käsitletud osade kõrval on teisi, mitte vähem tähtsaid, mis on ainult visandatud; illustreeriv faktiline materjal on küll kogutud, kuid vaevalt grupeeritud, läbitöötamisest rääkimata; peatükkide lõpul on — kärsitu soovi tõttu järgmise peatüki kallale asuda — sageli ainult mõned katkendlikud laused, mis tähistavad siin lõpetamata jäetud mõtte arengut; lõpuks tuntud käekiri, mida mõnikord ei suutnud lugeda ka autor ise.

Ma piirdusin käsikirjade võimalikult sõnasõnalise edasiandmisega, muutes stiililiselt ainult seda, mida oleks muutnud ka Marx ise, ja vahele kirjutades ainult mõned selgitavad laused ja ülemineku seal, kus see oli tingimata tarvilik ja kus pealegi mõte ei äratanud mingeid kahtlusi. Teesid, millede tähenduse suhtes võis kas või kõige väiksemgi kahtlus tekkida, eelistasin ära trükkida sõna-sõnalt. Minu poolt tehtud ümbertöötlused ja vahelekirjutused ei võta enda alla kokku kümmetki trükitud lehekülge ja nad on kõik ainult vormilist laadi.

Marxist järelejäänud II raamatu käsikirjalise materjali lihtsastki loetelust on näha, millise võrratu kohusetundega, millise range enesekriitikaga püüdis ta oma suuri majanduslikke avastusi äärmise täiuslikkuseni välja töötada, enne kui ta need avaldas; see enesekriitika jättis talle vaid harva võimaluse kohandada aine sisulist ja vormilist käsitlust oma silmaringiga, mis uute uurimuste tagajärjel pidevalt laienes. See materjal koosneb järgnevast:

Kõigepealt on olemas käsikiri «Zur Kritik der politischen Oekonomie» («Poliitilise ökonoomia kriitikast») 23 vihus 1472 kvartleheküljel, mis on kirjutatud 1861. aasta augustist kuni 1863. aasta juunini. See kujutab endast Berliinis 1859. aastal sama pealkirjaga ilmunud esimese vihu järge. Lehekülgedel 1—220 (vihud I—V) ja siis uuesti lehekülgedel 1159—1472 (vihud XIX—XXIII) käsitletakse selles käsikirjas teemasid, mida on uuritud «Kapitali» I raamatus, alates raha muundumisest kapitaliks ja kuni lõpuni; käsikiri on esimene selle raamatu olemasolevatest redaktsioonidest. Lehekülgedel 973—1158 (vihud XVI—XVIII) käsitletakse kapitali ja kasumit, kasuminormi, kaupmehekapitali ja rahakapitali, järelikult neid teemasid, mida hiljem on arendatud III raamatu käsikirjas. Seevastu II raamatus käsitletud teemad, samuti väga paljud neist, mida hiljem on käsitletud III raamatus, on siin alles eriliselt läbi töötamata. Neid puudutatakse, muuhulgas, eriti selles jaotuses, mis moodustab käsikirja põhiosa: leheküljed 220—972 (vihud VI—XV): *«Lisaväärtuse teooriad»*. See jaotus sisaldab poliitilise ökonoomia põhituuma — lisaväärtuse teooria — üksikasjalise kriitilise ajaloo; peale selle esitab ta eelkäijatega polemiseerimise kujul suurema osa neist punktidest, mida hiljem on spetsiaalselt ja loogilises seoses uuritud II ja III raamatu juurde kuuluvas käsikirjas. Pärast nende arvukate kohtade kõrvaldamist, mis on juba ammendatud II ja III raamatus, kavatsen edaspidi avaldada selle käsikirja kriitilise osa «Kapitali» IV raamatuna.* Nii väärtuslik kui see käsikiri ka on, sai seda siiski vähe kasutada II raamatu käesoleva väljaande jaoks.

Ajaliselt järgnevaks on III raamatu käsikiri. See on, vähemalt oma suuremas osas, kirjutatud aastail 1864 ja 1865. Alles pärast seda, kui see põhiliselt valmis sai, asus Marx I raamatu, 1867. aastal trükitud esimese köite läbitöötamisele. Seda III raamatu käsikirja valmistan ma praegu trükiks ette.

I raamatu ilmumisele järgnenud perioodist on II raamatu jaoks olemas neli käsikirja in folio, mis on Marxi enda poolt nummerdatud I—IV. Neist on I käsikiri (150 lehekülge), pärit arvatavasti aastaist 1865 või 1867, II raamatu esimeseks iseseisvaks, kuid enamvähem katkendlikuks käsitluseks selle raamatu praegusel kujul. Ka sellest käsikirjast polnud võimalik midagi ära kasutada. III käsi-

* Avaldatud pärast Engelsi surma pealkirjaga «Lisaväärtuse teooriad», I kd.; II kd. 1. ja 2. osa; III kd. *Toim.*

kiri koosneb osalt tsitaatidest ja viidetest Marxi märkmikele — kõik see käib peamiselt II raamatu esimese osa kohta —, osalt üksikute punktide läbitöötlustest, nimelt A. Smithi poolt põhikapitali ja käibekapitali kohta ning kasumi allikate kohta esitatud teeside kriitikast; edasi käsitletakse lisaväärtuse normi ja kasuminormi suhet, mis kuulub III raamatusse. Viited andsid vähe uut, hilisemad redaktsioonid tegid üleliigseks nende kasutamise nii II kui ka III raamatu jaoks; seega tuli ka need enamasti kõrvale jätta. IV käsikiri kujutab endast trükivalmis redaktsiooni II raamatu esimesest osast ja teise osa esimestest peatükkidest; seda käsikirja on kasutatud, kus see vajalik oli. Kuigi selgus, et ta on kirjutatud varem kui II käsikiri, võis teda siiski, kuna ta oli vormilt täiuslikum, edukalt ära kasutada raamatu vastava osa jaoks; tuli teha vaid mõningaid täiendusi II käsikirjast. See viimane käsikiri kujutab endast II raamatu ainust enam-vähem lõpetatud redaktsiooni ja on dateeritud 1870. aastaga. Märkustes lõpliku redaktsiooni kohta, milledest kohe juttu tuleb, on otseselt öeldud: «Aluseks tuleb võtta teine redaktsioon.»

Pärast 1870. aastat tekkis uuesti vaheaeg, mis oli peaasjalikult tingitud Marxi haiglasest olekust. Nagu tavaliselt kasutas Marx seda aega uurimistööks; agronoomia, agraarsuhted Ameerikas ja eriti Venemaal, rahaturg ja pangandus, lõpuks loodusteadused: geoloogia ja füsioloogia, eriti aga iseseisvad uurimused matemaatika alal moodustavad Marxi sellest ajast pärinevate arvukate märkmike sisu. 1877. aasta algul tundis ta end olevat sedavõrd paranenud, et võis uuesti asuda oma päris töö juurde. 1877. aasta märtsikuu lõpuga dateeritud viited ja märkmed ülalmainitud neljast käsikirjast on olnud aluseks II raamatu uuele redaktsioonile, mille algus leidub V käsikirjas (56 lehekülge in folio). See hõlmab neli esimest peatükki ja on veel vähe viimistletud; olulisi küsimusi käsitletakse joonealustes märkustes, materjal on pigemini kogutud kui läbi sõelutud; ometi on see käsikiri esimese osa kõige tähtsama jao viimane täielik käsitlus. VI käsikiri (kuulub ajavahemikku *pärast* 1877. aasta oktoobrit ja enne 1878. aasta juulit) kujutab endast esimest katset teha V käsikirjast trükivalmis käsikiri; ta koosneb ainult 17 kvartlehekülјest ja sisaldab suurema osa esimesest peatükist; teist ja viimast katset kujutab endast VII käsikiri, mis koosneb ainult 7 lehekülјest in folio ja kannab märget «2. juulil 1878. a.».

Sel ajal näib Marx olevat selgusele jõudnud, et teise ja kolmanda raamatu sellist redaktsiooni, millega ta ise oleks rahule jäänud, ei suuda ta kunagi lõpule viia, kui tema tervislikus seisukorras ei toimu täielikku pööret. Tõepoolest esinebki käsikirjades V—VIII õige sageli kohti, mis annavad tunnistust pingelisest võitlusest teda rõhuva haigusega. Esimese osa kõige raskem koht on uuesti ümber töötatud V käsikirjas; esimese osa ülejäänud tekst ja kogu teine osa (välja arvatud seitsmeteistkümnes peatükk) ei valmistanud kuigi suuri teoreetilisi raskusi; kolmas osa seevastu, ühiskondliku

kapitali taastootmine ja ringlemine, vajas, nagu Marxile näis, tungivalt ümbertöötamist. Nimelt oli II käsikirjas taastootmist käsitletud algul sõltumatult seda vahendavast raharinglusest, hiljem aga veel kord raharinglusest sõltuvalt. See oli vaja kõrvaldada; üldse oli vaja kogu see osa selliselt ümber töötada, et see vastaks autori laienenud silmaringile. Nii tekkis VIII käsikiri, ainult 70-kvartleheküljeline vihk; kui palju aga Marx oskas sinna mahutada, seda näitab võrdlus III osaga trükitud kujul, kui sellest välja jätta II käsikirjast võetud kohad.

Ka see käsikiri sisaldab ainult aine esialgset käsitlust, kusjuures ülesanne seisis kõigepealt selles, et esitada ja arendada vahepeal omandatud uusi vaateid, mida II käsikirjas veel ei olnud, ja jätta puutumata punktid, mille kohta polnud öelda midagi uut. Ka teise osa XVII peatükk, mis muide kuulub teataval määral kolmandasse ossa, on tunduvas ulatuses uuesti ümber töötatud ja laiendatud. Sageli katkeb siin loogiline järjekindlus, käsitlus on kohati lünklik ja eriti lõpus täiesti fragmentaarne. Kuid see, mida Marx öelda tahtis, on siin nii või teisiti öeldud.

Selline oli II raamatu materjal, millest mina, nagu Marx vähe aega enne surma oma tütrele Eleanorile ütles, «midagi tegema» pidin. Ma võtsin selle ülesande kõige kitsamas ulatuses; kus iganes võimalik, piirdusin ma oma töös lihtsa valikuga mitmesuguste redaktsioonide vahel ja nimelt nii, et võtsin ikka aluseks viimase olemasolevatest redaktsioonidest, võrreldes seda varajasematega. Tõelisi, s. o. mitte üksnes tehnilisi raskusi esines sealjuures ainult esimeses ja kolmandas osas, need raskused polnud aga see-eest väikesed. Ma püüdsin neid lahendada eranditult autori vaimus.

Tekstis leiduvad tsitaadid tõlkisin ma enamasti seal, kus need tuuakse faktide kinnituseks, või seal, kus, nagu näiteks A. Smithi tsiteerimisel, originaal on kättesaadav kõigile, kes tahaksid asjasse põhjalikult süveneda. Ainult X peatükis ei olnud see võimalik, sest siin kritiseeritakse otseselt ingliskeelset teksti. I raamatust võetud tsitaatide puhul on viidatud teise trüki lehekülgedele, s. o. viimasele neist trükkidest, mis ilmusid veel Marxi eluajal.

Peale esimese redaktsiooni käsikirjas «Poliitilise ökonoomia kriitikast», peale III käsikirja eelnimetatud osade ja mõnede lühikeste märkuste, mis on siin-seal märkmikesse kantud, — on III raamatu jaoks olemas ainult: nimetatud käsikiri in folio aastaist 1864—1865, mis on läbi töötatud umbes niisama täiuslikult kui II raamatu II käsikiri, ja lõpuks üks vihk 1875. aastast: lisaväärtuse normi ja kasuminormi suhe, esitatud matemaatiliselt (võrrandites). Selle raamatu trükiks ettevalmistamine edeneb jõudsalt. Kuivõrd ma praegu otsustada võin, valmistab see peamiselt vaid tehnilist laadi raskusi, mõned väga tähtsad osad muidugi välja arvatud.

Siin on õige koht ümber lükata Marxi vastu tõstetud süüdistus, mida levitati algul vargsi ja ainult üksikute isikute poolt, kuid mida saksa kateedrisotsialistid, riigisotsialistid ja nende pooldajad nüüd, pärast Marxi surma, kuulutavad vaieldamatu tõena: süüdistus, nagu oleks Marx plagieerinud Rodbertust. Mujal[1] ütlesin selle kohta juba kõige hädavajalikuma, otsustavaid tõendeid võin aga alles siin tuua.

See süüdistus, niipalju kui minul teada on, esineb esmakordselt R. Meyeri raamatus «Emancipationskampf des vierten Standes», Berlin 1874, lk. 34: «Neist avaldatud teostest» (Rodbertuse teostest, mis on ilmunud kuni kolmekümnendate aastate viimase pooleni) «on Marx, *nagu seda saab tõestada,* ammutanud suurema osa oma kriitikast.» Edasiste tõestuste esitamiseni võisin ma muidugi eeldada, et selle väite kogu «tõestatavus» seisab selles, et Rodbertus seda hr. Meyerile kinnitanud on. 1879. aastal ilmub lavale Rodbertus ise ja kirjutab seoses oma teosega «Zur Erkenntnis unsrer staatswirtschaftlichen Zustände» (1842) J. Zellerile («Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft», Tübingen 1879, lk. 219) järgmist: «Te näete, et see {siin arendatud mõttekäik} on päris kenasti ära kasutatud... Marxi poolt, kes mind muidugi ei tsiteeri.» Tema järel kordab seda kõhklematult ka tema posthuumne väljaandja Th. Kozak («Das Kapital» von Rodbertus. Berlin 1884, Einleitung, lk. XV) [Rodbertus: «Kapital». Berliin 1884, Sissejuhatus, lk. XV]. Lõpuks R. Meyeri poolt 1881. aastal välja antud kogumikus «Briefe und sozialpolitische Aufsätze von Dr. Rodbertus-Jagetzow» ütleb Rodbertus otseselt: «Nüüd ma näen, kuidas Schäffle ja Marx on minult varastanud, mind nimetamata» (Kiri nr. 60, lk. 134). Teises kohas omandab Rodbertuse pretensioon selgema kuju: «Millest kapitalisti *lisaväärtus tekib,* seda näitasin ma oma kolmandas sotsiaalses kirjas *olulistes joontes samuti* nagu Marx, ainult lühemalt ja selgemalt» (Kiri nr. 48, lk. 111).

Kõigist neist süüdistustest plagieerimises pole Marx kunagi midagi teada saanud. Temale kuulunud «Emancipationskampfi» eksemplarist oli lahti lõigatud ainult Internatsionaali puutuv osa; raamatu ülejäänud osa lõikasin lahti juba mina ise pärast Marxi surma. Tübingeni «Zeitschrifti» pole ta kunagi näinud. «Briefe etc.» R. Meyerile jäid temale samuti teadmatuks ja härra doktor Meyer ise oli see, kes alles 1884. aastal juhtis lahkesti minu tähelepanu sellele kohale, kus jutt on «vargusest». Kirja nr. 48 Marx aga tundis; hr. Meyer oli lahkelt kinkinud selle originaali Marxi nooremale tütrele. Marx, kelle kõrvu oli muidugi ulatunud salapärast sosinat tema kriitika salajastest allikatest, mida tulevat otsida Rodbertuselt, näitas mulle seda kirja, tähendades sealjuures, et selle näol

[1] Eessõnas teosele «Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhon's Philosophie des Elends» von Karl Marx. Stuttgart 1885» [*К. Маркс:* «Нищета философии. Ответ на философию нищеты г-на Прудона». Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, т. V].

olevat tal lõpuks autentne teade selle kohta, millele Rodbertus ise pretendeerib; kui Rodbertus midagi muud ei väida, siis olevat need väited temale, Marxile, täiesti ükskõik; mis aga puutub sellesse, et Rodbertus peab oma käsitlust lühemaks ja selgemaks, siis võivat ta temale selle lõbu jätta. Ta arvas tõesti, et Rodbertuse selle kirjaga on kogu lugu lõpetatud.

Seda võiski arvata, seda enam, et kogu Rodbertuse kirjanduslik tegevus oli, nagu ma kindlasti tean, Marxile tundmatu kuni 1859. aastani, millal tema enda poliitilise ökonoomia kriitika oli juba valmis mitte üksnes põhijoontes, vaid ka olulisemates üksikasjades. Oma majandusteaduslikku tegevust alustas ta 1843. aastal Pariisis suurte inglaste ja prantslaste uurimisega; sakslastest tundis ta ainult Rau'd ja Listi ning neist jätkus talle. Ei Marx ega mina teadnud midagi Rodbertuse olemasolust enne, kui meil tuli 1848. aastal arvustada «Neue Rheinische Zeitungis» tema kõnesid Berliini saadikuna ja tema tegevust ministrina. Me olime sedavõrd teadmatuses, et pärisime Reinimaa saadikutelt, kes see Rodbertus õieti on, kellest nii äkki minister on saanud. Kuid nemadki ei teadnud midagi rääkida Rodbertuse majandusalastest teostest. Et aga Marx juba siis ka ilma Rodbertuse abita väga hästi teadis mitte üksnes millest, vaid ka *kuidas* «kapitalisti lisaväärtus tekib», seda tõestavad «Misère de la Philosophie» [«Filosoofia viletsus»] 1847. aastast ja loengud palgatööst ja kapitalist, mis ta pidas 1847. aastal Brüsselis ja mis avaldati 1849. aastal «Neue Rheinische Zeitungis» nr. 264—269. Alles 1859. aasta paiku sai Marx Lassalle'ilt teada, et on olemas, muuseas, ka majandusteadlane Rodbertus, ja leidis siis Briti Muuseumist tema «kolmanda sotsiaalse kirja».

Sellised on faktilised asjaolud. Kuidas on aga lood selle sisuga, mille Marx olevat Rodbertuselt «varastanud»? «Millest kapitalisti lisaväärtus tekib,» ütleb Rodbertus, «seda näitasin ma oma kolmandas sotsiaalses kirjas samuti nagu Marx, ainult lühemalt ja selgemalt.» Siin ongi järelikult keskpunkt: selleks on lisaväärtuse teooria; ja tõepoolest ei ole võimalik öelda, mida muud võiks Rodbertus Marxilt oma omandusena nõuda. Järelikult kuulutab Rodbertus ennast siin lisaväärtuse teooria tõeliseks autoriks; Marx olevat temalt selle teooria varastanud.

Mida ütleb siis meile lisaväärtuse tekkimisest kolmas sotsiaalne kiri? Lihtsalt seda, et «rent», mille all autor mõtleb maarenti ja kasumit, ei teki «väärtuse juurdearvamisest» kauba väärtusele, vaid «palgast teatava väärtuse mahaarvamise tagajärjel, teiste sõnadega selle tõttu, et palk moodustab ainult osa produkti väärtusest» ja et küllaldase töötootlikkuse korral «ei tarvitse palk olla võrdne nende produkti loomuliku vahetusväärtusega, nii et produktist jääks veel midagi üle kapitali asendamiseks (!) ja rendiks» [К. Родбертус: «Экономические сочинения». Огиз, 1936 г., lk. 289]. Sealjuures ei öelda meile, mida kujutab endast see produkti «loo-

mulik vahetusväärtus», mille juures ei jää midagi üle «kapitali asendamiseks», järelikult tooraine ja tööriistade kulu asendamiseks.

Õnneks on meil võimalik konstateerida, millist muljet avaldas Marxile see Rodbertuse uut ajajärku tähistav avastus. Käsikirja «Zur Kritik etc.» X vihus, lk. 445 ja järgm., me loeme: «Kõrvalekaldumine. Härra Rodbertus. Uus maarenditeooria.» Ainult sellelt seisukohalt käsitletaksegi siin kolmandat sotsiaalset kirja. Rodbertuse lisaväärtuse teooriaga üldiselt tehakse lõpparve järgmise iroonilise märkuse näol: «Härra Rodbertus uurib esmalt olukorda riigis, kus maa ja kapitali valdus ei ole teineteisest lahus, ja jõuab siis *tähtsale* järeldusele, et rent (mille all ta mõtleb kogu lisaväärtust) võrdub lihtsalt tasuta tööga ehk produktide kogusega, milles see töö väljendub.»

Kapitalistlik inimkond on juba mitme sajandi kestel tootnud lisaväärtust; pikapeale jõudis ta niikaugele, et hakkas järele mõtlema lisaväärtuse tekkimise üle. Esimene lisaväärtuse käsitus tulenes vahetust kaupmehe praktikast: lisaväärtus tekib juurdearvamisest produkti väärtusele. Merkantilistidel oli see valitsevaks vaateks, kuid juba James Steuart taipas, et sealjuures peab üks tingimata kaotama selle, mille teine võidab. Sellest hoolimata kummitab see vaade veel kaua, eriti sotsialistide hulgas; klassikalisest teadusest tõrjub aga selle välja A. Smith.

«Rahvaste rikkuse» I raamatu VI peatükis ütleb ta: «Niipea kui kapitali (stock) on kogunenud üksikute isikute kätte, püüavad mõned neist loomulikult kasutada seda selleks, et panna tööle usinaid inimesi ja anda neile tooraineid ning elatusvahendeid, et saada *kasumit* nende töö saaduste müügist ehk sellest, *mis nende töö on töödeldud materjalide väärtusele juurde lisanud*... Seepärast jaguneb *väärtus,* mida töölised *lisandavad materjalide* väärtusele, omakorda *kahte ossa,* millest üks läheb *nende palga* katteks, teine aga moodustab *ettevõtja* kasumi kogu kapitalilt, mille ta on avansseerinud materjalide ja palga näol.» [Vrd. А. Смит: «Исследование о природе и причинах богатства народов». Соцэкгиз, 1935 г., т. I, lk. 46.] Ja pisut edasi: «Sestsaadik kui kogu maa antud riigis on muutunud eraomandiks, tahavad maaomanikud nagu kõik teisedki inimesed lõigata sealt, kuhu nad külvanud ei ole, ja nõuavad maarenti isegi maa looduslike saaduste eest... Töötaja... peab *ära andma* maaomanikule *osa* sellest, mis ta on oma *tööga* korjanud või tootnud. See osa ehk, mis on üks ja seesama, selle osa hind, moodustab *maarendi*...» (sealsamas, lk. 47).

Selle koha puhul märgib Marx ülalnimetatud käsikirjas «Zur Kritik etc.», lk. 253: «Niisiis, lisaväärtust ehk lisatööd — jääki, mille võrra tehtud ja kaubas asjastatud töö *ületab* tasulist tööd, s. o. tööd, mis on saanud oma ekvivalendi palgas — käsitab A. Smith kui *üldist kategooriat,* kusjuures päris kasum ja maarent on ainult selle eri vormid.»

Edasi ütleb A. Smith I raamatus, VIII peatükis [lk. 172—173]: «Niipea kui maa muutub eraomandiks, hakkab maaomanik nõudma osa peaaegu igast saadusest, mida töötaja saab sellel maal kasvatada või sellelt koguda. Tema rent on *esimene mahaarvamine maaharimiseks kulutatud töö produktist.* Kuid maaharijal on ainult harukordadel vahendeid enda ülalpidamiseks kuni lõikuseni. Ülalpidamist avansseerib talle tavaliselt oma kapitalist tema peremees, rentnik, kel poleks mingit huvi teda palgata, kui ta ei *suaks osa tema töö produktist,* s. o. kui ta kapitali ei asendataks talle ühes teatava kasumiga. See kasum on *teine mahaarvamine* maaharimiseks kulutatud töö produktist. Samasuguseid mahaarvamisi kasumi katteks tehakse peaaegu kõigi teistegi tööde produktist. Kõigis töösttusharudes vajab suurem osa töötajaid ettevõtjat, kes avansseeriks neile materjale, palka ja elatusvahendeid kuni töö lõpetamiseni. See ettevõtja *saab osa nende töö produktist* ehk osa sellest väärtusest, mille töö lisandab töödeldavale materjalile; see osa ongi ettevõtja kasum.» [Vrd. А. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935, т. I, lk. 61.]

Marx märgib sel puhul järgmist (käsikiri, lk. 256): «Niisiis defineerib A. Smith siin maarenti ja kapitalikasumit napisõnaliselt kui lihtsaid *mahaarvamisi* töölise produktist ehk tema produkti väärtusest, mis võrdub tema poolt toorainele lisandatava tööga. Kuid see mahaarvamine, nagu A. Smith ise varem on näidanud, võib koosneda ainult sellest töö osast, mille tööline lisandab toorainele üle selle tööhulga, mis katab ainult tema palga ehk annab ainult tema palga ekvivalendi, seega lisatööst, tema töö tasuta osast.»

Niisiis oli juba A. Smithil teada, «kust kapitalisti lisaväärtus tekib», ja pealegi veel maaomaniku lisaväärtus. Marx tunnistas seda avameelselt juba 1861. aastal, kuna Rodbertus ja tema austajate kari, mis kasvab nagu seened riigisotsialismi sooja suvise vihma all, on selle nähtavasti hoopis ära unustanud.

«Kuid lisaväärtust kui niisugust», jätkab Marx, «ei eralda Smith ometi kui erilist kategooriat neist erivormidest, mis lisaväärtus omandab kasumina ja maarendina. Sellest tekib temal, ja veel rohkem Ricardol, uurimistöös palju vigu ja puudusi.» See märkus sobib sõna-sõnalt Rodbertuse kohta. Tema «rent» on lihtsalt maarendi ja kasumi summa; maarendi kohta loob ta endale täiesti vale teooria; kasumi võtab ta üle sel kujul, nagu ta selle leidis oma eelkäijatel, ilma seda uuesti läbi vaatamata. Marxil seevastu on lisaväärtus selle väärtuse summa *üldiseks vormiks,* mille tootmisvahendite omanikud omastavad ilma igasuguse ekvivalendita ja mis jaguneb täiesti eriliste, Marxi poolt esmakordselt avastatud seaduste järgi erilisteks *muundunud* vormideks kasumi ja maarendi näol. Nende seaduste käsitlus järgneb III raamatus, kus me esmakordselt näeme, kui palju vahelülisid on vaja selleks, et jõuda

lisaväärtuse mõistmiselt üldse selle mõistmiseni, kuidas ta muundub kasumiks ja maarendiks, järelikult selleks, et mõista seadusi, mille järgi lisaväärtus kapitalistide klassi piirides jaotatakse.

Ricardo jõuab juba tunduvalt kaugemale kui A. Smith. Ta rajab oma arusaamise lisaväärtusest uuele väärtuseteooriale, mis on eosena olemas juba A. Smithil, kuid mille viimane peaaegu alati unustab, kui on tarvis seda rakendada, — teooriale, mis sai kogu hilisema majandusteaduse lähtepunktiks. Sellest, et kaupade väärtuse määrab kaupades realiseeritud töö hulk, tuletab ta toorainele tööga lisandatud väärtusehulga jaotumise tööliste ja kapitalistide vahel, selle jagunemise palgaks ja kasumiks (s. o. antud juhul lisaväärtuseks). Ta näitab, et kaupade väärtus jääb samaks, kuidas ka ei muutuks nende kahe osa vaheline suhe; see on seadus, millest ta peab võimalikuks ainult üksikuid erandeid. Ta isegi formuleerib, kuigi liiga üldises käsitluses, mõningad tähtsad seadused, mis puudutavad palga ja (kasumi vormis võetud) lisaväärtuse vastastikust suhet (Marx, «Kapital» I kd., XV peatükk, A), ning näitab, et maarent on ülejääk, mis teatud tingimustel kasumist üle jääb. Mitte üheski neist punktidest pole Rodbertus Ricardost kaugemale jõudnud. Ricardo teooria seesmised vastuolud, mis hukutasid tema koolkonna, jäid Rodbertusele kas täiesti teadmatuks või viisid ta majandusteaduslike lahenduste asemel ainult utoopilistele nõudmistele («Zur Erkenntnis etc.», lk. 130).

Ricardo väärtuse ja lisaväärtuse õpetus ei tarvitsenud aga oodata Rodbertuse «Zur Erkenntnis etc.», et sotsialistlikku rakendust leida. «Kapitali» esimese köite 609. leheküljel (2. saksakeelne trükk) on tsitaat: «The possessors of surplus produce or capital» [«Lisaprodukti ehk kapitali omanikud»] [vt. K. Marx: «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 510] ühest kirjutisest: «The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russell. London 1821». See kirjutis, mille tähtsusele oleks pidanud tähelepanu juhtima juba üksnes väljend: surplus produce or capital, kujutab endast 40-leheküljelist pamfletti, mille Marx on päästnud unustuse hõlmast; selles öeldakse:

«Kui palju peakski kapitalistile» {kapitalisti seisukohalt} «kuuluma, võib ta ikkagi omastada ainult töölise lisatöö (surplus labour), sest tööline peab elama» (lk. 23). *Kuidas* aga tööline elab ja kui suur võib seetõttu olla kapitalisti poolt omastatav lisatöö, on vägagi relatiivne. «Kui kapitali väärtus ei vähene samas vahekorras, nagu ta mass kasvab, siis pressib kapitalist tööliselt välja iga töötunni produkti üle selle miinimumi, millest tööline saab elada ... lõpuks võib kapitalist öelda töölisele: sa ei pea mitte leiba sööma, sest elada võib ka naerist ja kartulist; selleni me olemegi juba jõudnud» (lk. 24). «Kui töölise saab viia sellise olukorrani, kus ta toidab end leiva asemel kartulitest, siis on vaieldamatult õige, et tema tööst saab sealjuures rohkem välja pressida, s. t., et kui ta

leivast toitumise korral on sunnitud enda ja oma perekonna ülalpidamiseks *jätma endale esmaspäeva ja teisipäeva töö,* siis toites end kartulist saab ta endale ainult *pool esmaspäeva,* kuna esmaspäeva teine pool ja kogu teisipäev *vabanevad* kas riigi kasuks või *kapitalistidele»* (lk. 26). «On vaieldamatu (it is admitted), et kapitalistidele makstavad intressid, esinegu nad rendi, rahalise protsendi või ettevõtjakasumi näol, makstakse teiste tööst» (lk. 23). Siin on meil järelikult täiel määral tegemist Rodbertuse «rendiga», ainult selle vahega, et «rendi» asemel öeldakse «intressid».

Marx märgib selle kohta järgmist (käsikiri «Zur Kritik etc.», lk. 852): «See vähetuntud pamflett, mis ilmus ajal, kus «võimatu kingapaikaja» MacCulloch hakkas tähelepanu äratama, kujutab endast Ricardoga võrreldes suurt sammu edasi. Lisaväärtust ehk «kasumit», nagu seda nimetab Ricardo (sageli ka lisaprodukt, surplus produce), ehk interest, nagu seda nimetab pamfleti autor, määratleb viimane otseselt kui surplus labour, kui lisatööd, — tööd, mida tööline teeb tasuta, lisaks sellele tööhulgale, mis asendab tema tööjõu väärtuse, s. o. loob tema palga ekvivalendi. Niisama tähtis kui oli näidata, et *väärtus* seisab *töös,* niisama tähtis oli ka näidata, et lisaväärtus (surplus value), mis esineb *lisaproduktina* (surplus produce), seisab *lisatöös* (surplus labour). Tegelikult *ütles* seda *juba A. Smith, Ricardo käsitluses aga on see üheks tähtsamaks momendiks.* Kuid nendel pole seda kuskil absoluutses vormis väljendatud ega kindlalt fikseeritud.» Edasi öeldakse käsikirja lk. 859: «Muide jääb autor nende majandusteaduslike kategooriate kammitsasse, mis ta oma eelkäijatel leidis. Just nagu lisaväärtuse ja kasumi segiajamine põhjustab Ricardol ebameeldivaid vastuolusid, nii on see temalgi, kui ta nimetab lisaväärtust kapitaliintressiks. Muide on ta Ricardost kõrgemal ses mõttes, et ta esimesena näitab, et igasugune lisaväärtus seisab lisatöös, ja kuigi ta nimetab lisaväärtust kapitaliintressiks, rõhutab ta sealjuures, et interest of capital [kapitaliintressi] all mõtleb ta lisatöö üldist vormi, erinevalt selle erivormidest rendi, rahalise protsendi ja ettevõtjakasumi näol. Ometi võtab ta ühe sellise erivormi nimetuse «interest» ja kasutab seda üldise vormi nimetusena. Sellest aga on küllalt, et taas langeda majandusteaduslikku žargooni (käsikirjas on öeldud: «slang»).

Viimane koht sobib meie Rodbertusele kui valatud. Temagi on nende majandusteaduslike kategooriate kammitsas, mis olid olemas tema eelkäijatel. Temagi ristib lisaväärtuse nimega, mis kuulub ühele lisaväärtuse muundunud alavormidest, — rendi nimega, mille ta pealegi teeb täiesti ebamääraseks. Nende kahe vea tulemusena langeb ta taas majandusteaduslikku žargooni; ta ei arenda kriitiliselt oma edasiminekut Ricardoga võrreldes, vaid selle asemel alistub kiusatusele rajada oma lõpuleviimata, alles munast koorumata teooriale utoopia, millega ta, nagu alati, hiljaks jääb. 1821.

aastal ilmunud pamflett antitsipeeris juba täielikult Rodbertuse 1842. aastast pärineva «rendi».

Meie pamflett on ainult selle laialdase kirjanduse äärmiseks eelpostiks, mis kahekümnendatel aastatel pööras Ricardo väärtus- ja lisaväärtusteooria proletariaadi huvides kapitalistliku tootmise vastu, võideldes kodanluse vastu tema enda relvaga. Kogu Oweni kommunism, kuivõrd see astub majandusteaduslikku poleemikasse, toetub Ricardole. Kuid Oweni kõrval oli veel terve rida autoreid, kelle hulgast Marx, polemiseerides Proudhoni vastu, tsiteerib juba 1847. aastal («Misère de la Philosophie», lk. 49) [vrd. К. Маркс: «Нищета философии». Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, т. V] vaid üksikuid: Edmondsi, Thompsoni, Hodgskini jne. jne., «ja veel neli lehekülge jne. jne.». Sellest määratu suurest teoste arvust ma võtan huupi vaid ühe: «An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth, most conductive to Human Happiness, by William Thompson; a new edition, London 1850». See 1822. aastal kirjutatud teos ilmus esmakordselt 1827. aastal. Ka siin iseloomustatakse mittetootlike klasside poolt omastatavat rikkust igal pool kui mahaarvamist töölise produktist; sealjuures tehakse seda kaunis jõulistes väljendustes. «See, mida me nimetame ühiskonnaks, on alati püüdnud küll pettuse ja veenmise, küll hirmutamise ja sunduse abil panna tootlikku töölist töötama võimalikult vähema osa eest tema enda töö produktist» (lk. 28). «Miks ei pea siis tööline saama kogu oma töö absoluutset produkti?» (lk. 32). «Maarendi või kasumi nimetuse all tootlikult tööliselt väljapressitavat kompensatsiooni nõuavad kapitalistid maa või teiste esemete kasutamise eest... Et kõik füüsilised ained, mille juures või mille abil varatu tootlik tööline, kel pole midagi peale tema tootmisvõime, ainult saabki seda oma tootmisvõimet ilmutada, — et kõik need ained on teiste isikute valduses, kelle huvid on töölise huvidele vastandlikud ja kelle nõusolek on tema tegevuse eelduseks, — kas ei sõltu siis ja kas ei pea see sõltuma nende kapitalistide armust, kui suure *osa töölise enda töö produktist* suvatsevad nad talle anda selle töö tasuks (lk. 125)... *kinnipeetud produkti* suurusega võrreldes, ükskõik, kas... neid mahaarvamisi nimetatakse maksudeks, kasumiks või varguseks» (lk. 126) jne.

Ma tunnistan, et kirjutasin need read teatud häbitundega. Ma võin veel leppida sellega, et kahekümnendate ja kolmekümnendate aastate kapitalismivastane inglise kirjandus on Saksamaal täiesti tundmatu, kuigi Marx juba oma teoses «Misère de la Philosophie» sellele otseselt viitas ja mõndagi sellest — 1821. aasta pamfletti, Ravenstone'i, Hodgskini ja teisi — «Kapitali» esimeses köites korduvalt tsiteeris. Kuid asjaolu, et mitte ainult literatus vulgaris'el [vulgaarsel literaadil], «kes tõesti midagi pole õppinud» ja meeleheitlikult Rodbertuse kuuehõlmast kinni hoiab, vaid ka tõelisel diplomeeritud professoril, kes «uhkeldab oma suurte teadmistega», on

klassikaline poliitiline ökonoomia sedavõrd meelest läinud, et nad heidavad Marxile tõsiselt ette selliste asjade vargust Rodbertuselt, mida võib leida juba A. Smithi ja Ricardo teostes, — see tõestab, kui madalale on ametlik poliitiline ökonoomia tänapäeval langenud.

Mida on siis Marx lisaväärtuse kohta uut ütelnud? Kuidas see juhtus, et Marxi lisaväärtuse teooria lõi sisse nagu välk selgest taevast, ja seda kõigis tsiviliseeritud maades, samal ajal kui kõigi tema sotsialistlike eelkäijate teooriad, Rodbertuse oma kaasa arvatud, ei avaldanud mingit mõju.

Keemia ajalugu võib meile seda selgitada ühe näite varal.

Veel XVIII sajandi lõpu poole valitses teatavasti flogistoni teooria, mille järgi igasuguse põlemise olemus pidi seisma selles, et põlevast kehast eraldub teine hüpoteetiline keha, absoluutne põlevaine, mida nimetati flogistoniks. Sellest teooriast piisas, kuigi mõningatel juhtudel mitte ilma vägivalla tarvitamiseta, suurema osa tol ajal tuntud keemiliste nähtuste seletamiseks. Siis aga leidis Priestley 1774. aastal ühe õhuliigi, «mille ta arvas olevat nii puhta või vaba flogistonist, et tavaline õhk näis sellega võrreldes juba rikutuna». Ta nimetas selle deflogisteeritud õhuks. Varsti pärast seda leidis Scheele Rootsis samasuguse õhuliigi ja tõestas selle olemasolu atmosfääris. Scheele leidis samuti, et see kaob, kui selles või tavalises õhus põletada mõnda keha, ja nimetas selle seepärast tuliõhuks (Feuerluft). «Neist tulemustest tegi ta järelduse, et ühend, mis tekib flogistoni ühinemisel õhu ühe koostisosaga» (järelikult põlemisel), «ei ole midagi muud kui tuli või soojus, mis haihtub läbi klaasi.»[2]

Nii Priestley kui ka Scheele leidsid hapniku, kuid ei teadnud, mis neile kätte oli sattunud. Nad «jäid» flogistlike «kategooriate kammitsasse, mis enne neid olid olemas olnud». Element, mis pidi ümber lükkama kogu flogistliku vaateviisi ja revolutsioneerima keemia, jäi nende käes viljatuks. Kuid Priestley oli oma leiutusest otsekohe teatanud Lavoisier'le Pariisi, ja Lavoisier uuris nüüd selle uue fakti alusel läbi kogu flogistliku keemia, avastas esimesena, et uus õhuliik on uus keemiline element, et põlemisel *ei eraldu* põlevast kehast saladuslik flogiston, vaid et see uus element kehaga *ühineb,* ja nii asetas ta sel viisil kogu keemia, mis oma flogistlikus vormis oli pea peale pööratud, esmakordselt jalgadele. Ja kuigi Lavoisier ei leidnud hapnikku teistega üheaegselt ja neist sõltumatult, nagu ta ise hiljem väitis, siis jääb hapniku tõeliseks *avastajaks* ikkagi tema, mitte aga need kaks, kes olid seda ainult *leidnud,* ilma et nad oleksid aimanudki, *mis* nad olid leidnud.

Lisaväärtuse teooria alal on Marx oma eelkäijatega võrreldes sama, mis Lavoisier võrreldes Priestley'ga ja Scheelega. Produkti väärtuse selle osa *olemasolu,* mida me nüüd nimetame lisaväärtu-

[2] *Roscoe-Schorlemmer*: «Ausführliches Lehrbuch der Chemie», Braunschweig 1877, I kd., lk. 13, 18.

seks, oli kindlaks tehtud ammu enne Marxi; samuti oli suurema või vähema selgusega öeldud, millest see koosneb, nimelt selle töö produktist, mille eest tema omastaja ei ole maksnud mingit ekvivalenti. Kuid sellest kaugemale ei jõutud. Ühed — klassikalised kodanlikud majandusteadlased — uurisid paremal juhul seda kvantitatiivset suhet, milles toimub töö produkti jaotamine töölise ja tootmisvahendite omaniku vahel. Teised — sotsialistid — leidsid selle jaotuse ebaõiglase olevat ja otsisid utoopilisi vahendeid selle ebaõigluse kõrvaldamiseks. Nii ühed kui teised jäid nende majandusteaduslike kategooriate kütkesse, mis nad eest leidsid.

Siis tuli välja Marx. Ja sealjuures otse vastupidiselt kõigile oma eelkäijaile. Kus need olid näinud *lahendust,* seal nägi tema ainult *probleemi.* Ta nägi, et siin ei ole tegemist ei deflogisteeritud õhuga ega tuliõhuga, vaid hapnikuga, et siin pole asi teatava majandusliku fakti lihtsas konstateerimises ega selle fakti konfliktis igavese õigluse ja tõelise moraaliga, vaid tegemist on faktiga, mis pidi tekitama murrangu kogu poliitilises ökonoomias ja mis andis võtme kogu kapitalistliku tootmise mõistmiseks — sellele, kes oskas seda kasutada. Juhindudes sellest faktist, uuris ta läbi kõik senised kategooriad, nagu Lavoisier hapnikust lähtudes läbi uuris endise flogistliku keemia kategooriad. Et teada, mis on lisaväärtus, pidi ta teadma, mis on väärtus. Kõigepealt tuli Ricardo väärtuseteooria ise kriitika alla võtta. Niisiis uuris Marx tööd tema väärtustloova omaduse seisukohalt ja tegi esmakordselt kindlaks, *missugune* töö, mispärast ja mil viisil loob väärtuse, ja et väärtus pole üldse midagi muud kui *seda* liiki kristalliseerunud töö — see on punkt, millest Rodbertus oma elu lõpuni aru ei saanud. Seejärel uuris Marx kauba ja raha suhet ja näitas, kuidas ja mispärast kaup ja kaubavahetus — kauba immanentse väärtuseomaduse tõttu — peavad sünnitama kauba ja raha vastandlikkuse; tema poolt sellele rajatud rahateooria on esimene ammendav ja praegu üldiselt vaikides tunnustatud teooria. Ta uuris raha muundumist kapitaliks ja tõestas, et see on rajatud tööjõu ostule ja müügile. Sellega, et ta asetas siin töö asemele tööjõu, väärtust loova omaduse, lahendas ta ühel hoobil ühe raskuse, mis oli saanud hukatuslikuks Ricardo koolkonnale ja mis seisis selles, et oli võimatu kapitali ja töö vastastikust vahetamist kooskõlla viia Ricardo seadusega, mille järgi töö määrab väärtuse. Konstateerides, et kapital jaguneb püsivkapitaliks ja muutuvkapitaliks, jõudis ta esimesena selleni, et võis üksikasjaliselt kirjeldada lisaväärtuse tekkimise protsessi tõelist käiku ning selle niimoodi ära seletada, nagu seda ei olnud teinud ükski tema eelkäijatest; järelikult tegi ta kindlaks erinevuse kapitalis eneses, millega Rodbertus sama vähe oskas peale hakata kui kodanlikud majandusteadlasedki, kuid mis annab võtme kõige keerulisemate majandusteaduslike probleemide lahendamiseks, mille veenvaimaks tõestuseks on siin jällegi II köide ja veel enam — nagu edaspidi

selgub — III kõide. Edasi, ta uuris lisaväärtust ennast, avastas selle mõlemad vormid — absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse, ja näitas seda erinevat, kuid mõlemal juhul otsustavat osa, mida see on etendanud kapitalistliku tootmise ajaloolises arenemises. Lisaväärtuse teooria alusel arendas ta välja esimese ratsionaalse palgateooria, mis meil olemas on, andis esmakordselt kapitalistliku akumulatsiooni ajaloo põhijooned ning kirjeldas selle akumulatsiooni ajaloolist tendentsi.

Aga Rodbertus? Selle kõik läbi lugenud, leidis ta siin — nagu tendentsioosne majandusteadlane kunagi — «kallaletungi ühiskonnale», ta leidis, et tema ise on juba palju lühemalt ja selgemalt öelnud, millest lisaväärtus tekib; lõpuks leidis ta, et see kõik käib küll «kaasaegse kapitalivormi» kohta, s. o. kapitali kohta, nagu see ajalooliselt esineb, et see aga pole rakendatav «kapitali mõistele», s. o. härra Rodbertuse utoopilisele kujutlusele kapitalist. See on täpselt sama lugu, mis vana Priestley'ga, kes oma elu lõpuni vandus truudust flogistonile ega tahtnud hapnikust kuuldagi. Erinevus on ainult selles, et Priestley tõepoolest kirjeldas esimesena hapnikku, kuna Rodbertus on oma lisaväärtuse ehk, õigemini, oma «rendi» näol ainult uuesti avastanud üldtuntud asja; Marx aga, vastupidiselt Lavoisier' teguviisile, oli kõrgemal sellest, et kinnitada, nagu oleks ta esimesena avastanud lisaväärtuse olemasolu *fakti*.

Kõik muu, mis Rodbertus poliitilisse ökonoomiasse tõi, on samal tasemel. Oma teoses «Misère de la Philosophie» kritiseeris Marx ettekavatsematult ka seda lisaväärtuse teooria muutmist utoopiaks, mis Rodbertusel esineb; kõik, mis selle kohta veel öelda oli, ütlesin ma nimetatud teose saksakeelse tõlke eessõnas. Rodbertuse kaubanduskriiside seletus tööliskiassi mittekülialdase tarbimisega leidub juba Sismondi teoses «Nouveaux Principes de l'Économie Politique», IV raamat, IV peatükk[3]. Kuid Sismondi pidas sealjuures alati silmas maailmaturgu, kuna Rodbertuse silmaring ei ulatu kaugemale Preisi piirist. Tema spekulatiivsed targutused selle kohta, kas palk tuleneb kapitalist või tulust, kuuluvad skolastika valdkonda; «Kapitali» käesoleva teise raamatu kolmas osa lükkab nad täielikult ümber. Tema renditeooria on jäänud tema ainuomandiks ja võib rahus puhata, kuni ilmub trükist seda teooriat kritiseeriv Marxi käsikiri*. Lõpuks on tema ettepanekud vanapreisi maaomandi vabastamiseks kapitali survest jällegi lausa utoopilised; nad lähe-

[3] «Niisiis aheneb siseturg varade kontsentratsiooni tõttu väheste omanike kätte üha rohkem ning tööstus on üha enam sunnitud otsima turustusvõimalusi välisturgudel, kus teda ähvardavad suured vapustused» (nimelt 1817. aasta kriis, mida kohe järgnevalt kirjeldatakse). «Nouveaux Principes», 1819. aasta trükk, I kd., lk. 336. [Vt. *Симонд де Сисмонди:* «Новые начала политической экономии». Соцэкгиз, 1936 r., lk. 314.]

* Jutt on Marxi teose «Lisaväärtuse teooriad» teisest osast. *Toim.*

vad nimelt mööda ainsast praktilisest küsimusest, millega siin tegemist on, nimelt küsimusest, kuidas vanapreisi junkur, saades näiteks 20 000 marka aastatulu, võib kulutada aastas näiteks 30 000 marka, ilma sealjuures siiski võlgu tegemata?

Ricardo koolkond varises kokku 1830. aasta paiku lisaväärtuse küsimuses. Küsimused, mida see koolkond lahendada ei suutnud, olid seda vähem lahendatavad tema järeltulijale, vulgaarmajandusteadusele. Kaks punkti, mis talle saatuslikuks said, on järgmised:

Esiteks. Töö on väärtuse mõõt. Elaval tööl aga, kui seda vahetada kapitali vastu, on väiksem väärtus kui asjastunud tööl, mille vastu seda vahetatakse. Palk, elava töö teatava hulga väärtus, on alati väiksem kui produkti väärtus, mis on toodetud sama hulga elava töö poolt või milles see töö väljendub. Sel kujul on küsimus tõepoolest lahendamatu. Marx on küsimuse õigesti üles seadnud ja seetõttu ka lahendanud. Tööl ei ole väärtust. Väärtust loova tegevusena ei saa tal olla erilist väärtust, nii nagu raskusel ei saa olla erilist kaalu, soojusel erilist temperatuuri ja elektril erilist voolutugevust. See, mida kaubana ostetakse ja müüakse, ei ole töö, vaid *tööjõud*. Niipea kui viimane muutub kaubaks, mõõdetakse tema väärtust tööga, mis on kehastunud temas kui ühiskondlikus produktis; see väärtus võrdub tööga, mis on ühiskondlikult vajalik tööjõu tootmiseks ja taastootmiseks. Tööjõu ost ja müük tema sellise väärtuse alusel ei ole seega sugugi vastuolus majandusteadusliku väärtusseadusega.

Teiseks. Ricardo väärtusseaduse kohaselt toodavad kaks kapitali, mis rakendavad võrdsel hulgal ühetaoliselt tasutavat elavat tööd — oletades, et kõik muud tingimused on võrdsed — võrdse aja kestel võrdse väärtusega produkte kui ka võrdse suurusega lisaväärtust või kasumit. Kui nad aga rakendavad ebavõrdsel hulgal elavat tööd, siis ei saa nad toota võrdse suurusega lisaväärtust või, nagu ütlevad rikardolased, kasumit. Tegelikult näeme aga vastupidist. Tegelikult toodavad võrdsed kapitalid võrdse aja kestel keskmiselt võrdset kasumit, vaatamata sellele, kas nad rakendavad palju või vähe elavat tööd. Järelikult on siin ilmne vastuolu väärtusseadusega, vastuolu, mida märkas juba Ricardo ja mida tema koolkond samuti ei suutnud lahendada. Ka Rodbertus pidi seda vastuolu märkama; kuid selle asemel et seda lahendada, tegi ta sellest oma utoopia ühe lähtepunkti («Zur Erkenntnis», lk. 131). Selle vastuolu lahendas Marx juba käsikirjas «Zur Kritik etc.»; «Kapitali» plaani kohaselt järgneb lahendus III raamatus. Selle avaldamiseni mööd ub veel kuid. Järelikult on majandusteadlastel, kes tahavad avastada Rodbertuses Marxi teooria salajast allikat ja tema võrratut eelkäijat, siin võimalus näidata, mida Rodbertuse majandusteadus on suuteline andma. Kui nad näitavad, kuidas ühesugune keskmine kasuminorm võib tekkida ja peabki tekkima mitte üksnes väärtusseadust rikkumata, vaid just selle seaduse alusel, siis räägime nen-

dega edasi. Vahepeal suvatsegu nad aga lahkelt rutata. Käesoleva II raamatu suurepärased uurimused ja nende täiesti uudsed tulemused seni peaaegu uurimata aladel on ainult sissejuhatavaiks teesideks III raamatule, mis sisaldab lõplikke järeldusi kapitalistlikul alusel toimuva ühiskondliku taastootmisprotsessi käsitlusest, nagu Marx selle annab. Kui see III raamat ilmub, siis pole enam palju rääkida mingist majandusteadlasest Rodbertusest.

Nagu Marx mulle sageli rääkis, pidid «Kapitali» teine ja kolmas raamat olema pühendatud tema naisele.

London, Marxi sünnipäeval, 5. mail 1885.

Friedrich Engels.

Käesolev teine trükk on põhijoontes esimese trüki sõnasõnaline ümbertrükk. Trükivead on parandatud, rida stiililisi konarusi on kõrvaldatud, mõned lühikesed lõigud, mis sisaldasid ainuit kordamisi, on välja jäetud.

Kolmas raamat, mis valmistas täiesti ootamatuid raskusi, on nüüd käsikirjas ka peaaegu valmis. Kui tervis lubab, võib selle trükkimisega juba käesoleval sügisel algust teha.

London, 15. juulil 1893.

F. Engels.

Hõlpsama ülevaate saamiseks on siin ära toodud lühike kokkuvõte sellest, missugused kohad on võetud üksikuist käsikirjadest II—VIII.

ESIMENE OSA

[I ptk.]	lk. 21 käsikirjast II
	lk. 22—30 käsikirjast VII
	lk. 30—33 käsikirjast VI
	lk. 33—53 käsikirjast V
[II—IV ptk.]	lk. 54—97 käsikirjast V
[IV ptk.]	lk. 98—100 raamatuist tehtud väljakirjutuste hulgast leitud märkus
[V, VI ptk.]	lk. 101—125 käsikirjast IV

Vahele on aga pandud

lk. 107—108 üks koht käsikirjast VIII
lk. 111, 116 märkused käsikirjast II

TEINE OSA

VII ja VIII ptk.	lk. 126—135 IV käsikirja lõpp
VIII—XVII ptk.	lk. 135—296 kõik käsikirjast II

KOLMAS OSA

XVIII ptk.	lk. 297—303 käsikirjast II
XIX ptk. I, II	lk. 304—329 käsikirjast VIII
III	lk. 330—331 käsikirjast II
XX ptk. I	lk. 332—334 käsikirjast II, ainult viimane lõik on käsikirjast VIII
II	lk. 335—337 peamiselt käsikirjast II
III—V	lk. 337—357 käsikirjast VIII
VI—IX	lk. 358—370 käsikirjast II
X—XII	lk. 370—406 käsikirjast VIII
XIII	lk. 406—414 käsikirjast II
XXI ptk.	lk. 415—444 tervikuna käsikirjast VIII

TEINE RAAMAT

KAPITALI RINGLEMISE PROTSESS

ESIMENE OSA

KAPITALI METAMORFOOSID JA NENDE RINGKÄIK

ESIMENE PEATÜKK

RAHAKAPITALI RINGKÄIK

Kapitali ringkäigu protsess[1] läbib kolm staadiumi, mis esimese kõite esituse järgi moodustavad järgmise rea:

Esimene staadium: Kapitalist ilmub ostjana kauba- ja tööturule; tema raha muundub kaubaks ehk teeb läbi ringlemisakti *R—K*.

Teine staadium: Ostetud kaupade tootlik tarbimine kapitalisti poolt. Kapitalist tegutseb kui kapitalistlik kaubatootja; tema kapital läbib tootmisprotsessi. Tulemuseks on kaup, mille väärtus on tema tootmiselementide väärtusest suurem.

Kolmas staadium: Kapitalist tuleb müüjana turule tagasi; tema kaup muundub rahaks ehk teeb läbi ringlemisakti *K—R*.

Järelikult on rahakapitali ringkäigu valemiks *R—K...T...K' —R'*, kus punktid näitavad ringlemisprotsessi katkemist ja *K'* ning *R'* tähistavad lisaväärtuse võrra suurenenud *K*-d ja *R*-i.

Esimest ja kolmandat staadiumi käsitleti esimeses raamatus ainult sedavõrd, kuivõrd see on vajalik teise staadiumi — kapitali tootmise protsessi — mõistmiseks. Sellepärast jätsimegi esimeses raamatus kõrvale need mitmesugused vormid, millega kapital end oma mitmesugustel staadiumidel rüütab ja mida ta korduvate ringkäikude puhul kord omandab, kord kõrvale heidab. Need vormid on nüüd meie lähimaks uurimise objektiks.

Et mõista neid vorme puhtal kujul, tuleb kõigepealt kõrvale jätta kõik momendid, milledel pole midagi tegemist vormivahetusega ega vormi tekkimisega kui sellistega. Sellepärast eeldatakse siin mitte üksnes seda, et kaubad müüakse nende väärtuse järgi, vaid ka seda, et see toimub muutumatutel tingimustel. Järelikult jäävad kõrvale need väärtuse muutumised, mis võivad toimuda ringkäiguprotsessi jooksul.

[1] Käsikirjast II.

I. ESIMENE STAADIUM. R—K[2]

R—K tähendab teatud rahasumma muundumist teatud kaupade summaks; ostjale tähendab see tema raha muundumist kaubaks, müüjaile aga nende kaupade muundumist rahaks. See üldise kaubaringluse akt saab samal ajal individuaalkapitali iseseisvas ringkäigus funktsionaalselt kindlaksmääratud lõiguks; ta saab selleks mitte oma vormi, vaid kõigepealt oma ainelise sisu tõttu, rahaga oma kohta vahetavate kaupade erilise tarbimis-iseloomu tõttu. Need on ühelt poolt tootmisvahendid, teiselt poolt tööjõud: kaubatootmise asjalised ja isikulised tegurid, millede eri-iseloom peab muidugi vastama toodetavate esemete liigile. Kui me tähistame tööjõu *Tj*-iga ja tootmisvahendid *Tv*-ga, siis on kapitalisti poolt ostetavate kaupade summa $K = Tj + Tv$ ehk, lühemalt, $K < {}^{Tj}_{Tv}$. Järelikult on akt *R—K* sisuliselt vaadelduna $R—K < {}^{Tj}_{Tv}$, s. t., et *R—K* jaguneb osadeks *R—Tj* ja *R—Tv*; rahasumma *R* jaguneb kaheks osaks, millest üks kulutatakse tööjõu, teine tootmisvahendite ostmiseks. Need kaks ostude rida kuuluvad hoopis erinevatele turgudele: üks kuulub päris kaubaturule, teine tööturule.

Niisiis, kaupade summa, milleks *R* muundub, jaguneb kvalitatiivselt. Kuid peale selle kujutab akt $R—K < {}^{Tj}_{Tv}$ endast veel äärmiselt iseloomulikku kvantitatiivset suhet.

Me teame, et tööjõu omanikule, kes müüb tööjõudu kui kaupa, tasutakse tööjõu väärtus ja vastavalt tööjõu hind palga vormis, s. o. lisatööd sisaldava töösumma hinnana, nii et näiteks juhul, kui tööjõu päevaväärtus = 3 margaga, viie tunni töö produktiga, siis figureerib see summa ostja ja müüja vahelises lepingus näiteks kümne tunni töö hinnana ehk palgana. Kui selline leping sõlmiti näiteks 50 töölisega, siis peavad nad andma ostjale ühe päeva jooksul kokku 500 töötundi, millest pool, 250 töötundi = 25 kümnetunnilist tööpäeva, on lihtsalt lisatöö. Ostetavate tootmisvahendite hulk ja maht peavad olema küllaldased selle töömassi rakendamiseks.

Niisiis, $R—K < {}^{Tj}_{Tv}$ väljendab mitte ainult kvalitatiivset suhet, mitte ainult seda, et teatud rahasumma, näiteks 422 naelsterlingit, muudetakse tootmisvahenditeks ja vastavaks tööjõuks, vaid ta väljendab ka tööjõusse *Tj* ja tootmisvahenditesse *Tv* mahutatud rahasummade kvantitatiivset suhet, mille ette ära määrab see täiendava lisatöö summa, mille teatav kindel arv töölisi ära kulutab.

Kui näiteks ühes ketrusvabrikus on 50 töölise nädalapalk 50 naelsterlingit, siis tuleb seega tootmisvahendite soetamiseks kulutada 372 naelsterlingit, nimelt eeldades, et see on nende tootmisvahendite väärtus, mis muudetakse lõngaks 3000-tunnilise nädalatööga, kusjuures 1500 tundi sellest on lisatöö.

[2] Siit alates käsikiri VII, alustatud 2. juulil 1878.

Siinkohal ei ole üldse tähtis, mil määral täiendava töö rakendamine tingib mitmesugustes tööstusharudes täiendavat väärtuse kulutamist tootmisvahendite näol. Jutt on siin ainult sellest, et tootmisvahendite soetamiseks kulutatav osa rahast, s. o. aktis *R—Tv* ostetud tootmisvahendid peavad olema igal juhul küllaldased, järelikult peavad nad selleks olema juba ette arvestatud ja vastavas proportsioonis soetatud. Teiste sõnadega, tootmisvahendite hulk peab olema küllaldane kogu tööhulga absorbeerimiseks, et selle kaudu muutuda produktiks. Kui poleks küllaldaselt tootmisvahendeid, siis ei saaks rakendada ostja käsutuses olevat täiendavat tööd; ostja õigusel tööd käsutada poleks mingeid tulemusi. Kui tootmisvahendeid oleks rohkem kui käsutuses olevat tööd, siis jääksid nad tööst küllastamata ega muutuks produktiks.

Niipea kui akt $R—K < {}^{Tj}_{Tv}$ on toimunud, on ostjal mitte ainult teatava kasuliku eseme tootmiseks vajalikud tootmisvahendid ja tööjõud, vaid ka suuremal hulgal liikuma pandavat tööjõudu ehk suuremal hulgal tööd, kui seda tööjõu väärtuse asendamiseks vaja läheb; samuti on tal selle töösumma realiseerimiseks ehk asjastamiseks vajalikud tootmisvahendid. Tal on järelikult tootmistegurid esemete tootmiseks, millede väärtus on nende tootmise elementide väärtusest suurem ehk, teiste sõnadega, tal on tootmistegurid sellise kaubamassi tootmiseks, mis sisaldab ka lisaväärtust. Seega on ostja poolt rahavormis avansseeritud väärtus nüüd sellises naturaalvormis, milles ta võib realiseeruda kui (kaupade näol) lisaväärtust loov väärtus. Teiste sõnadega: ta on *tootliku kapitali* olekus ehk vormis, tootliku kapitali omaduseks on aga funktsioneerida väärtuse ja lisaväärtuse loojana. Selles vormis olevat kapitali me tähistame *T*-ga.

Kuid *T* väärtus = *Tj* väärtus + *Tv* väärtus = *R*, mis on muundatud *Tj*-iks ja *Tv*-ks. *R* on sama kapitaliväärtus, mis *T*-gi, ta esineb ainult teises vormis, ta on nimelt kapitaliväärtus rahaolekus ehk rahavormis, s. o. *rahakapital.*

Sellepärast akt $R—K < {}^{Tj}_{Tv}$ ehk üldises vormis *R—K*, see kõigi kaubaostu-aktide summa ja üldise kaubaringluse akt, on ühtlasi — nimelt staadiumina iseseisvas kapitali ringkäigu protsessis — kapitaliväärtuse muundumine rahavormist tootlikuks vormiks ehk, teiste sõnadega, *rahakapitali* muundumine *tootlikuks kapitaliks.* Siin eeskätt vaadeldavas ringkäigu figuuris esineb raha järelikult kapitaliväärtuse esimese kandjana ning rahakapital on seepärast selleks vormiks, milles toimub kapitali avansseerimine.

Rahakapitalina on ta sellises olukorras, kus ta võib täita raha funktsioone, käesoleval juhul näiteks üldise ostuvahendi ja üldise maksevahendi funktsiooni (viimast sedavõrd, kuivõrd tööjõudu küll enne ostetakse, kuid alles pärast ta funktsioneerimist kinni makstakse; juhul, kui turul pole valmis tootmisvahendeid, vaid neid tuleb alles tellida, esineb raha aktis *R—Tv*

samuti maksevahendina). See võime ei tulene sellest, et rahakapital on kapital, vaid sellest, et ta on raha.

Teiselt poolt võib kapitaliväärtus rahaolekus täita ainult raha funktsioone ja mitte mingisuguseid teisi funktsioone. See teatav kindel osa, mida raha funktsioonid kapitali liikumises etendavad, teeb nad kapitali funktsioonideks, ja sellest tuleneb ka, et staadium, milles nad esile tulevad, on seotud kapitali ringkäigu teiste staadiumidega. Näiteks juhul, mis meid eeskätt huvitab, muundatakse raha kaupadeks, millede ühendus moodustab tootliku kapitali naturaalvormi, ning sisaldab seetõttu juba latentselt, s. o võimaluse näol, kapitalistliku tootmisprotsessi tulemust.

Osa rahast, mis aktis $R—K<_{Tv}^{Tj}$ täidab rahakapitali funktsiooni, siirdub selle ringlemisakti toimumise enese tõttu funktsiooni täitmisele, kus tema kapitali-iseloom kaob ja tema rahaiseloom jääb. Rahakapitali *R* ringlemine jaguneb aktideks *R—Tv* ja *R—Tj*, tootmisvahendite ostuks ja tööjõu ostuks. Vaatleme viimast akti eraldi. *R—Tj* on kapitalistile tööjõu ost; töölisele, tööjõu omanikule, on see tööjõu müük. Me võime siin ütelda: töö müük, sest eeldatakse ju palgavormi. See, mis ostjale on *R—K* (= *R—Tj*), on siin müüjale (töölisele), nagu iga ostu puhul, *Tj—R* (=*K—R*), tema tööjõu müük. See on ringlemise esimene staadium ehk kauba esimene metamorfoos (I rmt., III ptk., 2a); töö müüja seisukohalt on see tema kauba muundumine rahavormiks. Niiviisi saadud raha kulutab tööline järk-järgult teatava kaupade hulga ostmiseks, mis tema vajadusi rahuldavad, ta kulutab selle raha tarbimisesemete ostmiseks. Tema kauba ringlemine tervikuna esineb seega *Tj—R—K* kujul, s. o. esiteks *Tj—R* (=*K—R*) ja teiseks *R—K*; järelikult lihtsa kaubaringluse *K—R—K* üldises vormis, kus raha figureerib vaid hetkelise ringlemisvahendina, lihtsa vahendajana kauba vahetamisel kauba vastu.

R—Tj on iseloomulikuks momendiks rahakapitali muundumisel tootlikuks kapitaliks, sest see on oluline tingimus selleks, et rahavormis avansseeritud väärtus muunduks tegelikult kapitaliks, lisaväärtust tootvaks väärtuseks. *R—Tv* on vajalik ainult selleks, et realiseerida seda töö hulka, mis osteti aktiga *R—Tj*. Sellepärast ongi akti *R—Tj* käsitletud sellest seisukohast I raamatu II osas, «Raha muundumine kapitaliks». Siinkohal tuleb aga seda käsitleda veel teiseltki seisukohalt, nimelt spetsiaalselt silmas pidades rahakapitali kui üht kapitali esinemise vormi.

Üldiselt peetakse akti *R—Tj* kapitalistlikule tootmisviisile iseloomulikuks aktiks. Kuid sugugi mitte eeltoodud põhjusel, nimelt et tööjõu ost on selline ostuleping, mille tingimuseks on hankida suuremat hulka tööd kui tööjõu hinna ehk palga asendamiseks vaja on, s. t. hankida lisatööd, seda põhilist tingimust avansseeritud väärtuse kapitaliseerimiseks ehk — mis on üks ja seesama — lisaväärtuse tootmiseks. Ei, seda akti peetakse iseloomulikuks pigem

tema vormi tõttu, sest palga vormis ostetakse tööd *raha* eest, see aga on rahamajanduse tunnus.

Siin jällegi ei peeta iseloomulikuks vormi irratsionaalsust, vaid jäetakse irratsionaalsus tähele panemata. Irratsionaalsus seisab selles, et tööl endal kui väärtust looval elemendil ei saa olla väärtust; kindlal tööhulgal ei saa järelikult samuti olla väärtust, mis väljenduks tema hinnas, tema ekvivalentsuses kindla rahahulgaga. Kuid me teame, et palk on lihtsalt maskeeritud vorm, milles näiteks tööjõu päevahind esineb selle tööjõu poolt ühe päeva jooksul likviidseks tehtud töö hinnana, nii et selle tööjõu poolt näiteks 6 töötunni jooksul toodetud väärtus saab tema kaheteisttunnilise funktsioneerimise ehk kaheteisttunnilise töö väärtuse väljenduseks.

Aktis *R—Tj* esineb töö tema omaniku kaubana ja raha esineb ostjana; sellepärast peetakse akti *R—Tj* niinimetatud rahamajanduse iseloomulikuks jooneks, tema tunnuseks. Järelikult on *R—Tj* rahamajanduse iseloomulikuks jooneks sellepärast, et sel suhtel (s. o. inimtegevuse ostul ja müügil) on rahaline iseloom. Raha esines aga juba õige varakult niinimetatud teenuste ostjana, kuigi *R* ei muundunud veel rahakapitaliks ja majanduse üldises iseloomus ei toimunud veel mingit pööret.

Rahal on täiesti ükskõik, missuguseks kaubaliigiks ta muundub. Raha on üldiseks ekvivalentvormiks kõigile kaupadele, millede hinnadki näitavad, et nad esindavad mõtteliselt teatud rahasummat, cotavad enda rahaks muundumist ja omandavad ainult rahaga kohta vahetades sellise vormi, milles nad võivad saada oma omanikele tarbimisväärtusteks. Niisiis, kui turul on kord olemas tööjõud kui tema omaniku kaup, kusjuures selle kauba müük toimub töö eest tasumise vormis, palga näol, siis ei kujuta tööjõu ost ja müük mistahes muu kauba ostu ja müügiga võrreldes endast midagi iseäralikku. Iseloomulik ei ole see, et kaupa — tööjõudu — võib osta, vaid see, et tööjõud esineb kaubana.

Aktiga $R—K<^{Tj}_{Tv}$, s. o. rahakapitali muundumisega tootlikuks kapitaliks, saavutab kapitalist tootmise esemeliste ja isikuliste tegurite ühendamise, kuivõrd need tegurid koosnevad kaupadest. Kui raha muundub esmakordselt tootlikuks kapitaliks või funktsioneerib oma omanikule esmakordselt rahakapitalina, siis peab see omanik enne tööjõu ostmist kõigepealt ostma tootmisvahendid, tööhooned, masinad jne.; sest selleks, et ta saaks tööjõudu rakendada, peavad tootmisvahendid tal juba käes olema enne, kui ta tööjõu enda käsutusse saab.

Nii on asi kapitalisti seisukohalt.

Töölise seisukohalt: tema tööjõu tootlikku tegevusse rakendamine on võimalik alles sellest momendist alates, kus tööjõud müüakse ja seetõttu tootmisvahenditega ühendatakse. Enne müümist eksisteerib tööjõud järelikult lahus tootmisvahenditest, s. o. oma tegevusse rakendamise esemelistest tingimustest. Selles lahusolekus ei

saa teda otseselt rakendada ei tema omanikule tarbimisväärtuste tootmiseks ega kaupade tootmiseks, millede müügist tema omanik elada võiks. Niipea kui ta müüakse ja seetõttu tootmisvahenditega ühendatakse, muutub ta aga nagu tootmisvahendidki ostja tootliku kapitali koostisosaks.

Sellepärast, kuigi raha omanik ja tööjõu omanik suhtuvad teineteisesse aktis *R—Tj* ainult kui ostja ja müüja ning seisavad teineteise vastas kui raha omanik ja kauba omanik, olles selle poolest lihtsalt rahalises vahekorras, esineb ostja siiski algusest peale ka tootmisvahendite omanikuna, tootmisvahendid aga on esemeline tingimus, mille olemasolu korral tööjõu omanik saab tööjõudu tootlikult kulutada. Teiste sõnadega, need tootmisvahendid seisavad tööjõu omaniku vastas kui võõras omand. Teiselt poolt seisab töö müüja ostja vastas kui võõras tööjõud, kes peab minema ostja käsutusse ja ühinema tema kapitaliga, et viimane võiks tõesti funktsioneerida tootliku kapitalina. Niisiis, momendil, kus kapitalist ja palgatööline seisavad teineteise vastas aktis *R—Tj* (töölise seisukohalt *Tj—R*), on klassivahekord kapitalisti ja palgatöölise vahel juba olemas, see vahekord on siis juba antud. Käsitletav akt on ost ja müük, rahaline suhe; kuid see on niisugune ost ja müük, kus eeldatakse, et ostjaks on kapitalist, müüjaks aga palgatööline; antud suhe tekib järelikult selle tõttu, et tööjõu realiseerimise tingimused — elatusvahendid ja tootmisvahendid — esinevad võõra omandina tööjõu omanikust lahus.

Siinkohal ei tunne me huvi selle vastu, kuidas see lahusolek tekib. Kui akt *R—Tj* toimub, on see lahusolek olemas. Siin aga huvitab meid järgmine asjaolu: kui *R—Tj* esineb rahakapitali funktsioonina või kui raha on siin kapitali olemasolu vormiks, siis sugugi mitte lihtsalt sellepärast, et raha esineb siin vahendina, millega makstakse niisuguse inimtegevuse eest, mis toob kasulikku efekti, s. o. teatud teenuse eest maksmise vahendina; niisiis sugugi mitte sellepärast, et raha funktsioneerib maksevahendina. Selles vormis saab raha kulutada ainult seetõttu, et tööjõud esineb tootmisvahenditest (elatusvahendid kui tööjõu enda tootmise vahendid kaasa arvatud) lahus, ja et see lahusolek on kõrvaldatav ainult sellega, et tööjõud müüakse tootmisvahendite omanikule, nii et ostjale kuulub ka tööjõu funktsioneerimine, mille piirid ei lange kaugeltki ühte tööjõu enese hinna taastootmiseks vajaliku tööhulga piiridega. Kapitalistlik suhe avaldub tootmisprotsessis ainult sellepärast, et ta on iseenesestki juba olemas ringlemisaktis, nende põhiliste majanduslike tingimuste erinevuses, mis ostja ja müüja teineteisele vastandavad, s. o. nende klassivahekorras. See vahekord ei tulene raha loomusest; vastupidi, — ainult selle vahekorra olemasolu saabki teha lihtsast raha funktsioonist kapitali funktsiooni.

Rahakapitali käsituses (rahakapitaliga on meil esialgu tegemist ainult selle kindla funktsiooni piirides, mille täitjaks ta siin

on) esineb tavaliselt — kas paralleelselt või teineteisega läbipõimunult — kaks viga. Esiteks: funktsioonid, mida kapitaliväärtus rahakapitalina täidab ja mida ta võib täita just sellepärast, et ta viibib rahavormis, tuletatakse ekslikult tema kapitali-iseloomust, kuna nad ometi tekivad ainult sellest, et kapitaliväärtus esineb rahana, et ta avaldub rahavormis. Ja teiseks, ümberpöördult: raha funktsiooni spetsiifiline sisu, mis ühtlasi teeb sellest funktsioonist kapitali funktsiooni, tuletatakse raha loomusest (seega aetakse raha kapitaliga segi), kuna rahakapitali funktsioon ometi eeldab — nagu siin akti $R—Tj$ toimumisel — selliseid ühiskondlikke tingimusi, mida lihtne kaubaringlus ja sellele vastav raharinglus meile sugugi ei anna.

Orjade ost ja müük on oma vormilt samuti kauba ost ja müük. Kuid orjanduse puudumisel ei saa raha seda funktsiooni täita. Kui orjandus on olemas, siis on ka võimalik orjade ostmiseks raha kulutada. Seevastu raha olemasolust ostja käes ei piisa kaugeltki veel selleks, et orjandust võimalikuks teha.

Asjaolu, et isikliku tööjõu müümine (isikliku töö müümise ehk palga vormis) ei ole isoleeritud nähtus, vaid kaubatootmise eeldus, mis vajutab oma pitseri kogu ühiskonnale, et järelikult rahakapital täidab siinkohal vaadeldavat funktsiooni $R—K<^{Tj}_{Tv}$ ühiskondlikus ulatuses, — see asjaolu eeldab ajaloolisi protsesse, mille tulemusena katkes tootmisvahendite ja tööjõu esialgne ühendus, protsesse, mille tulemusena rahvamass, töölised, on varatutena vastandatud jõudeelavatele tootmisvahendite omanikele. Sealjuures pole oluline, kas tööjõu ja tootmisvahendite ühendusel oli enne lagunemist selline vorm, kus tööline kuulus tootmisvahendina teiste tootmisvahendite hulka, või oli tööline ise tootmisvahendite omanik.

Niisiis, asja tuum, mis on akti $R—K<^{Tj}_{Tv}$ aluseks, on jaotus; mitte jaotus tavalises mõttes, s. o. tarbimisesemete jaotus, vaid tootmise enda elementide jaotus, kusjuures esemelised tegurid on kontsentreeritud ühele poolele, neist isoleeritud tööjõud aga teisele poolele.

Et akt $R—Tj$ võiks kujuneda üldiseks ühiskondlikuks aktiks, selleks peab järelikult tootliku kapitali esemeline osa, tootmisvahendid, juba tootmisvahenditena, kapitalina, töölise vastas seisma.

Eespool nägime, et kui kapitalistlik tootmine on kord juba tekkinud, siis ei piirdu ta oma arenemise jooksul selle lahusoleku taastootmisega, vaid laiendab seda ka üha suuremas ulatuses, kuni see saab üldiselt valitsevaks ühiskondlikuks seisukorraks. Kuid kogu asjal on veel teinegi külg. Et kapital võiks kujuneda ja endale tootmist allutada, selleks on eeldusena vaja, et kaubandus, seega ka kaubaringlus ja järelikult kaubatootmine oleksid jõudnud teatud arenemisastmele; sest tooted ei saa kaupadena ringlusse minna, kui neid ei toodeta müügiks, s. o. ei toodeta kaupadena. Kuid

ainult kapitalistliku tootmise alusel saab kaubatootmine normaalseks, valitsevaks tootmistüübiks.

Vene maaomanikud, kes talurahva niinimetatud vabastamise tagajärjel kasutavad nüüd põllumajanduses pärisorjade, sunniviisil töötajate asemel palgatöölisi, kurdavad kahe asja üle: esiteks rahakapitali puuduse üle. Nad ütlevad näiteks, et enne viljasaagi mahamüümist tuleb tasuda palgatöölistele võrdlemisi suuri summasid, kuid selleks puuduvat esimene tingimus — sularaha. Et kapitalistlikul alusel toota, selleks peab alati olema rahavormis kapitali, nimelt palga väljamaksmiseks. Kuid siinkohal võivad maaomanikud end lohutada. Aja jooksul asjad arenevad: tööstuskapitalist käsutab nüüd mitte ainult oma raha, vaid ka l'argent des autres [võõrast raha].

Iseloomulikum on aga teine kurtmine, nimelt see, et kuigi raha oleks, ei leiduks ometi küllaldasel hulgal sellist tööjõudu, mida igal ajal osta saaks, sest külakogukonna kogukondliku maaomanduse tõttu ei ole vene põllutööline veel oma tootmisvahenditest täiesti lahutatud ega ole seepärast veel sõna tõsises mõttes «vaba palgatööline». Kuid selliste palgatööliste olemasolu ühiskondlikus mastaabis on vajalik tingimus selleks, et *R—K*, raha muundumine kaubaks, võiks esineda rahakapitali muundumisena tootlikuks kapitaliks.

Sellepärast on täiesti arusaadav, et rahakapitali ringkäigu valem *R—K ... T ... K'—R'* saab kapitali ringkäigu endastmõistetavaks vormiks vaid juba väljaarenenud kapitalistliku tootmise alusel, sest see vorm eeldab palgatööliste klassi olemasolu ühiskondlikus mastaabis. Kapitalistlik tootmine tegeleb, nagu nägime, mitte ainult kauba ja lisaväärtuse tootmisega; ta taastoodab, ja nimelt järjest laienevas ulatuses, palgatööliste klassi ning muudab palgatöölisteks rõhuva enamiku otseseid tootjaid. Et aktide *R—K ... T ... K'—R'* toimumise esimeseks eelduseks on palgatööliste klassi alaline olemasolu, siis eeldavad need aktid, et kapital on juba tootliku kapitali vormis; nad eeldavad seepärast ka tootliku kapitali ringkäigu vormi.

II. TEINE STAADIUM. TOOTLIKU KAPITALI T FUNKTSIOON

Siin käsitletav kapitali ringkäik algab ringlemisaktiga *R—K*, raha muundumisega kaubaks, ostuga. Ringlemist tuleb järelikult täiendada vastupidise metamorfoosiga *K—R*, kauba muundumisega rahaks, müügiga. Kuid akti $R—K<^{Tj}_{Tv}$ otseseks tulemuseks on rahavormis avansseeritud kapitaliväärtuse ringlemise katkemine. Rahakapitali tootlikuks kapitaliks muundumise tõttu omandas kapitaliväärtus sellise naturaalvormi, milles ta ei saa edasi ringelda, vaid peab minema tarbimisse, nimelt tootlikku tarbimisse. Tööjõu tarbimist, tööd, saab realiseerida ainult tööprotsessis. Kapitalist ei

saa töölist kui kaupa edasi müüa, sest tööline ei ole ta ori ja kapitalist ei ostnud midagi muud kui ainult õiguse teatava aja kestel töölise tööjõudu kasutada. Teiselt poolt saab ta tööjõudu ainult siis kasutada, kui ta sunnib teda rakendama tootmisvahendeid kauba loomise tegureina. Esimese staadiumi tulemuseks on järelikult astumine teise staadiumi, kapitali tootlikku staadiumi.

Liikumisel on järgmine kuju: $R—K<^{Tj}_{Tv}$ ...T, kus punktid tähendavad, et kapitali ringlemine katkeb, tema ringkäigu protsess aga jätkub, sest ta läheb kaubaringluse sfäärist tootmissfääri. Esimene staadium, rahakapitali muundumine tootlikuks kapitaliks, on seega ainult teise staadiumi — tootliku kapitali funktsioneerimise — eelkäijaks ning sissejuhatavaks faasiks.

$R—K<^{Tj}_{Tv}$ eeldab, et seda akti teostav indiviid mitte ainult et käsutab ühes või teises tarbimisvormis olevaid väärtusi, vaid ka valdab neid väärtusi rahavormis, s. o. et ta on raha omanik. Et aga see akt raha äraandmises seisabki, siis võib indiviid raha omanikuks jääda ainult sedavõrd, kuivõrd raha implicite talle tagasi tuleb kulutamise akti enese tõttu. Ent raha võib talle tagasi tulla ainult kaupade müügi kaudu. Järelikult eeldab see akt algusest peale, et antud indiviid on kaubatootja.

R—Tj. Palgatööline elab ainult tööjõu müügist. Tööjõu säilitamine — palgatöölise endasäilitamine — nõuab igapäevast tarbimist. Töölisele palga maksmine peab seega lühikeste tähtaegade järel ikka korduma, et tööline võiks korrata endasäilitamiseks vajalikke sisseoste — akti *Tj—R—K* ehk *K—R—K*. Sellepärast peab kapitalist alati seisma töölise vastas kui rahakapitalist, tema kapital aga kui rahakapital. Teiselt poolt aga, et otseste tootjate, palgatööliste mass võiks teostada akti *Tj—R—K*, peavad vajalikud elatusvahendid alati seisma nende vastas ostetavas vormis, s. o. kaubavormis. Niisiis nõuab see olukord, et produktide kui kaupade ringlemine oleks juba hästi arenenud, järelikult nõuab see ka ulatuslikku kaubatootmist. Kui palgatöö abil toimuv tootmine on üldiseks saanud, peab kaubatootmine kujunema tootmise üldiseks vormiks. Kaubatootmine omakorda — eeldades, et ta on üldiseks saanud — põhjustab üha kasvavat ühiskondliku töö jaotust, s. o. teatava kapitalisti poolt kaubana toodetava produkti üha suurenevat eraldumist, end vastastikku täiendavate tootmisprotsesside üha suurenevat jagunemist iseseisvateks protsessideks. Sellepärast areneb *R—Tv* niisamasugusel määral kui *R—Tj;* s. t., et tootmisvahendite tootmine eraldub niisamasugusel määral selliste kaupade tootmisest, millede suhtes nad tootmisvahenditeks on, ja tootmisvahendid ise seisavad kaupadena vastavate kaubatootjate vastas, kes neid ei tooda, kuid ostavad neid oma kindlakujulise tootmisprotsessi jaoks. Nad tulevad iseseisvatest tootmisharudest, mis on vastava kaubatootja tootmisharust täiesti eraldatud; nad lähevad tema

tootmisharusse kaupadena ja sellepärast tuleb neid osta. Kaubatootmise asjalised tingimused seisavad üha suuremas ulatuses kaubatootja vastas kui teiste kaubatootjate produktid, kui kaubad. Samas ulatuses peab kapitalist esinema rahakapitalistina ehk, teiste sõnadega, laieneb mastaap, milles tema kapital peab funktsioneerima rahakapitalina.

Teiselt poolt aga needsamad asjaolud, millest tuleneb kapitalistliku tootmise põhitingimus — palgatööliste klassi olemasolu —, aitavad muuta kogu kaubatootmist kapitalistlikuks kaubatootmiseks. Sedamööda, kuidas viimane areneb, mõjub ta laostavalt ning hävitavalt igale vanemale tootmisvormile, kus tootmine on suunatud peamiselt otsesele omatarbimisele ja kaubaks muutub ainult produkti ülejääk. Kapitalistlik kaubatootmine teeb produkti müümise peamiseks huvialaks, kusjuures ta esialgu nagu ei riivakski tootmisviisi ennast; selline oli näiteks kapitalistliku maailmakaubanduse esialgne mõju niisugustele rahvastele nagu hiinlased, indialased, araablased jt. Kuid seal, kuhu kapitalistlik kaubatootmine on oma juured ajanud, lõhub ta kõik kaubatootmise vormid, mis rajanesid kas tootjate isiklikul tööl või lihtsalt sellel, et ainult produkti ülejäägid müüdi kaubana. Algul kujundab ta kaubatootmise üldiseks tootmise vormiks, siis aga muudab järk-järgult kogu kaubatootmise kapitalistlikuks tootmiseks.[3]

Töölised ja tootmisvahendid jäävad alati tootmise teguriteks, olenemata sellest, missugused on tootmise ühiskondlikud vormid. Kui aga töölised on tootmisvahenditest lahutatud, siis on nii ühed kui ka teised tootmise teguriteks ainult potentsiaalselt. Et tootmine üldse võimalikuks saaks, peavad nad ühinema. Ühiskondliku korra mitmesugused majanduslikud epohhid erinevadki üksteisest selle ühinemise erilise iseloomu ja teostumisviisi poolest. Uurimise all oleval juhul on antud lähtepunktiks vaba töölise lahusolek tema tootmisvahenditest, me aga nägime juba, kuidas ja missugustel tingimustel tööline ja tootmisvahendid kapitalisti kätte ühendatakse, — nad ühendatakse nimelt tema kapitali olemasolu tootliku vormina. Tootmisprotsess ise, s. o. reaalne protsess, millesse lähevad selliselt ühendatud isikulised ja asjalised kaubaloomise tegurid, muutub seepärast kapitali funktsiooniks, kapitalistlikuks tootmisprotsessiks, mille loomust on üksikasjaliselt käsitletud selle teose esimeses raamatus. Iga ettevõte, mis tegeleb kaupade tootmisega, saab ühtlasi tööjõu ekspluateerimise ettevõtteks; kuid alles kapitalistlik kaubatootmine saab epohhiloovaks ekspluateerimisviisiks, mis oma ajaloolise edasiarenemise kestel, organiseerides tööprotsessi ja võimsalt arendades tehnikat, teostab pöörde kogu ühiskonna majanduslikus struktuuris ning jätab kaugele seljataha kõik eelnenud epohhid.

[3] Siiani käsikiri VII. Siit alates käsikiri VI.

Erinevate osade tõttu, mida tootmisvahendid ja tööjõud etendavad tootmisprotsessi ajal väärtuse, järelikult ka lisaväärtuse loomisel, erinevad nad teineteisest kui püsivkapital ja muutuvkapital, kuivõrd nad on avansseeritud kapitaliväärtuse olemasolu vormid. Tootliku kapitali erinevate koostisosadena erinevad nad teineteisest veel sellegi poolest, et tootmisvahendid, kui nad on kapitalisti valduses, jäävad tema kapitaliks ka väljaspool tootmisprotsessi, kuna tööjõud saab individuaalkapitali olemasolu vormiks ainult tootmisprotsessi piirides. Kui tööjõud on kaubaks ainult tööjõu müüja, palgatöölise käes, siis muutub ta seevastu kapitaliks ainult tööjõu ostja, kapitalisti käes, kes saab selle tööjõu ajutiseks tarvitada. Tootmisvahendid ise muutuvad tootliku kapitali esemeliseks kehastuseks ehk tootlikuks kapitaliks alles sellest silmapilgust alates, kus tööjõud kui sama kapitali isikuline olemasolu vorm saab võimaluse neis kehastuda. Järelikult ei ole tootmisvahendid, just nagu inimese tööjõudki, sugugi mitte kapital looduse poolest. Nad omandavad selle spetsiifilise ühiskondliku iseloomu ainult teatavais ajaloolise arenemise käigus kujunenud tingimustes, just nagu väärismetallid omandavad ainult sellistes tingimustes raha iseloomu või raha omandab rahakapitali iseloomu.

Funktsioneerides tarbib tootlik kapital omaenda koostisosi, et muuta neid kõrgema väärtusega produktide massiks. Kuna tööjõud toimib ainult tootliku kapitali ühe organina, siis on ülejääk, mille võrra tööjõu lisatöö poolt loodud produkti väärtus ületab seda loonud elementide väärtust, samuti kapitali vili. Tööjõu lisatöö on kapitalil muidu saadud töö ja annab seepärast kapitalistile lisaväärtust, sellist väärtust, mille eest kapitalist ei maksa ekvivalenti. Seepärast ei ole produkt lihtsalt kaup, vaid lisaväärtusega viljastatud kaup. Ta väärtus $=T+M$, võrdub tema valmistamisel tarbitud tootliku kapitali väärtusega T pluss selle poolt toodetud lisaväärtus M. Oletame, et see kaup koosneb 10 000 naelast lõngast, mille valmistamisel tarbiti 372 naelsterlingi väärtuses tootmisvahendeid ja 50 naelsterlingi väärtuses tööjõudu. Ketramisprotsessi ajal kandsid ketrajad lõngale üle oma töö läbi tarbitud tootmisvahendite 372-naelsterlingilise väärtuse ja lõid samal ajal, vastavalt oma töökulutusele, näiteks 128-naelsterlingilise uue väärtuse. Seepärast on 10 000 naela lõnga 500 naelsterlingi suuruse väärtuse kandja.

III. KOLMAS STAADIUM. K'—R'

Kaup muutub *kaupkapitaliks* kui otseselt tootmisprotsessist enesest väljunud ja juba lisaväärtust toonud kapitaliväärtuse funktsionaalne olemasolu vorm. Kui kaubatootmine toimuks kogu oma ühiskondlikus ulatuses kapitalistlikult, siis oleks iga kaup algusest peale kaupkapitali element, koosnegu ta siis malmist või brüsseli pitsidest, väävelhappest või sigaritest. Probleem, millised kaupade

armee liigid on oma omadustelt ette määratud tõusma kapitali auastmesse ja millised peavad teenima reakaupadena, on üks neist õndsatest piinadest, mida skolastiline majandusteadus iseendale loob.

Kaubavormis olev kapital peab täitma kauba funktsiooni (ja ainult seda funktsiooni ta võibki täita). Esemed, millest ta koosneb ja mis toodeti algusest peale turu jaoks, kuuluvad müümisele, rahaks muundamisele; nad peavad järelikult läbi tegema liikumise *K—R*.

Oletame, et kapitalisti kaup koosneb 10 000 naelast puuvillasest lõngast. Kui ketramisprotsessis tarbiti 372 naelsterlingi väärtuses tootmisvahendeid ja loodi 128 naelsterlingi suurune uus väärtus, siis on lõnga väärtus 500 naelsterlingit, mis väljendubki samanimelises hinnas. See hind realiseeritakse müügi *K—R* kaudu. Mis teeb sellest lihtsast, igasugusele kaubaringlusele omasest aktist ühtlasi kapitali funktsiooni? See pole akti enese kestel toimuv muutus: mitte muutus kauba tarbimis-iseloomus, sest kaup läheb ju ostja kätte tarbimisesemena; ka mitte muutus kauba väärtuses, sest väärtuse suurus ei muutu, muutub vaid väärtusvorm. Algul eksisteeris väärtus lõnga näol, nüüd eksisteerib ta raha näol. Selles ilmneb oluline erinevus esimese staadiumi *R—K* ja viimase staadiumi *K—R* vahel. Seal funktsioneerib avansseeritud raha kui rahakapital, sest ringlemise kaudu muundub raha spetsiifilise tarbimisväärtusega kaubaks. Siin, viimases staadiumis *K—R*, võib kaup funktsioneerida kapitalina ainult sedavõrd, kuivõrd ta saab selle kapitali-iseloomu juba valmina tootmisprotsessist, enne kui tema ringlemine algab. Ketramisprotsessi kestel lõid ketrajad 128-naelsterlingilise lõngaväärtuse. Sellest on näiteks 50 naelsterlingit kapitalistile lihtsalt ekvivalendiks, mis asendab talle tööjõu ostmise kulud, kuna 78 naelsterlingit — kui tööjõu ekspluateerimise aste on 156% — moodustavad lisaväärtuse. 10 000 naela lõnga väärtus sisaldab seega esiteks tarbitud tootliku kapitali *T* väärtuse, mille püsiv osa = = 372 naelsterlingit, muutuv osa = 50 naelsterlingit ja nende summa = 422 naelsterlingit = 8440 naela lõnga. Tootliku kapitali *T* väärtus aga = *K*-ga, tema koostiselementide väärtusega, s. o. nende elementide väärtusega, mis staadiumis *R—K* seisid kapitalisti vastas kui oma müüjate käes olevad kaubad. — Teiseks sisaldub aga lõnga väärtuses ka 78-naelsterlingiline lisaväärtus = 1560 naela lõnga. *K* kui 10 000 naela lõnga väärtuse väljendus on seega $K + \triangle K$, *K* pluss *K* juurdekasv (= 78 naelsterlingit), mida me tähistame *k*-ga, sest antud momendil eksisteerib ta samas kaubavormis kui esialgnegi väärtus *K*. 10 000 naela lõnga väärtus = 500 naelsterlingit, see on järelikult $K + k = K'$. See, mis muudab *K* kui 10 000 naela lõnga väärtuse väljenduse *K'*-iks, ei ole *K'*-i absoluutne väärtuse suurus (500 naelsterlingit), sest viimane, nagu kõigi teistegi *K*-de absoluutne väärtuse suurus, kuivõrd nad on

mingi kaupade summa väärtuse väljenduseks, oleneb temas asjastatud töö suurusest. *K'*-iks muudab *K* hoopis *K'*-i relatiivne väärtuse suurus, tema väärtuse suurus, võrreldes tema tootmisel tarbitud kapitali *T* väärtusega. *K'* sisaldab seda väärtust pluss tootliku kapitali poolt soetatud lisaväärtus. *K'*-i väärtus on suurem, ta ületab seda kapitaliväärtust selle lisaväärtuse *k* võrra. 10 000 naela lõnga kannavad eneses väärtuselt kasvanud, lisaväärtuse võrra rikastunud kapitaliväärtust, nad kannavad seda kapitalistliku tootmisprotsessi produktina. *K'* väljendab teatavat väärtussuhet, kaupprodukti väärtuse ja tema tootmiseks kulutatud kapitali väärtuse suhet; järelikult väljendab *K'*, et tema väärtus koosneb kapitaliväärtusest ja lisaväärtusest. 10 000 naela lõnga on ainult sellepärast kaupkapital, *K'*, et nad on tootliku kapitali *T* muundunud vorm, nad on seda järelikult ainult sellises seoses, mis kõigepealt eksisteerib ainult selle individuaalkapitali ringkäigus ehk ainult sellele kapitalistile, kes oma kapitaliga lõnga tootis. Ainult nii-öelda seesmine, mitte aga väline suhe teeb need 10 000 naela lõnga kui väärtuse kandjad kaupkapitaliks; nende kapitalistlik sünnimärk ei seisa nende absoluutses, vaid nende relatiivses väärtuse suuruses, nende väärtuse suuruses võrreldes sellega, mis oli neis sisalduval tootlikul kapitalil enne kaubaks muundumist. Kui need 10 000 naela lõnga müüakse vastavalt nende väärtusele 500 naelsterlingi eest, siis on see ringlemisakt, kui vaadelda seda omaette, *K—R*, s. o. muutumatuks jääva väärtuse lihtne muundumine kaubavormist rahavormiks. Kuid erilise staadiumina individuaalkapitali ringkäigus on sama akt kaubas sisalduva 422-naelsterlingilise kapitaliväärtuse + samas kaubas sisalduva 78-naelsterlingilise lisaväärtuse realiseerimine, järelikult *K'—R'*, kaupkapitali muundumine kaubavormist rahavormiks.[4]

K'-i funktsioon on seesama, mis iga teisegi kaupprodukti funktsioon: muunduda rahaks, olla müüdud, läbi teha ringlusfaas *K—R*. Kuni nüüd väärtuselt kasvanud kapital kaupkapitali vormis püsib ja liikumatult turul seisma jääb, seni seisab ka tootmisprotsess. Kapital ei toimi siin produkti ega väärtuse loojana. Olenevalt sellest, kui kiiresti kapital kaubavormi kõrvale heidab ja rahavormi võtab, s. o. olenevalt müügi kiirusest, on üks ja seesama kapitaliväärtus väga ebaühtlases ulatuses produkti ja väärtuse loojaks, mistõttu taastootmise mastaap vastavalt suureneb või väheneb. Esimeses raamatus näitasime, et antud kapitali efektiivsuse aste oleneb tootmisprotsessi omadustest, mis on teataval määral sõltumatud kapitali väärtuse suurusest. Nüüd ilmneb, et ringlemisprotsess paneb liikuma uusi jõude, mis avaldavad mõju kapitali efektiivsuse astmele, tema laienemisele ja kokkutõmbumisele, ning on sõltumatud tema väärtuse suurusest.

[4] Siiani käsikiri VI. Siit alates käsikiri V.

Kaubamass *K'* kui väärtuselt kasvanud kapitali kandja peab, edasi, kogu oma ulatuses läbi tegema metamorfoosi *K'—R'*. Müüdu hulk omandab siin olulise tähtsuse. Üksik kaup figureerib ainult kogu massi integraalse osana. 500 naelsterlingi suurune väärtus eksisteerib 10 000 naelas lõngas. Kui kapitalistil läheb korda müüa kõigest 7440 naela vastavalt nende väärtusele, s. o. 372 naelsterlingi eest, siis asendab ta sellega ainult oma püsivkapitali väärtuse, kulutatud tootmisvahendite väärtuse; kui ta aga müüb 8440 naela, siis asendab ta ainult kogu avansseeritud kapitali väärtuse suuruse. Et realiseerida lisaväärtust, selleks peab ta rohkem müüma, et aga realiseerida kogu 78-naelsterlingiline lisaväärtus (= 1560 naela lõnga), peab ta müüma kõik 10 000 naela lõnga. 500-naelsterlingilise rahasumma näol saab ta järelikult vaid võrdse väärtuse müüdud kauba eest; ringluse piirides on tema tehing lihtne *K—R*. Kui ta oleks maksnud oma töölistele palka 64 naelsterlingit, mitte aga 50 naelsterlingit, siis oleks tema lisaväärtus ainult 64 naelsterlingit, mitte aga 78 naelsterlingit, ja ekspluateerimise aste ainult 100%, mitte aga 156%; kuid tema lõnga väärtus jääks endiseks; muutuks vaid selle väärtuse mitmesuguste osade vahekord; ringlemisakt *K—R* oleks endiselt 10 000 naela lõnga müük 500 naelsterlingi eest, vastavalt lõnga väärtusele.

K' = *K* + *k* (= 422 naelsterlingit + 78 naelsterlingit). — *K* võrdub *T* väärtusega ehk tootliku kapitali väärtusega, viimane aga võrdub *R*-i väärtusega, mis avansseeriti aktis *R—K*, tootmiselementide ostmisel; meie näites on see 422 naelsterlingit. Kui antud kaubamass müüakse vastavalt tema väärtusele, siis *K*=422 naelsterlingit ja *k* = 78 naelsterlingit, mis on lisaprodukti, 1560 naela lõnga väärtus. Kui me tähistame *r*-iga rahas väljendatud *k*-d, siis *K'—R'* = (*K* + *k*) — (*R* + *r*), ja ringkäik *R—K*... *T*... *K'—R'* on järelikult arendatud kujul $R—K<^{Tj}_{Iv}$ ... *T*... (*K* + *k*) — (*R* + *r*).

Esimeses staadiumis hangib kapitalist tarbimisesemed päris kaubaturult ja tööturult; kolmandas staadiumis paiskab ta kaubad tagasi, kuid ainult ühele turule, päris kaubaturule. Kui ta aga oma kauba kaudu turult rohkem väärtust tagasi saab, kui ta alguses sinna paiskas, siis ainult sellepärast, et ta paiskab sinna suurema kaubaväärtuse, kui ta alguses sealt sai. Ta paiskas turule väärtuse *R* ja sai võrdse väärtuse *K;* ta paiskab sinna *K*+*k* ja saab võrdse väärtuse *R*+*r*. — *R* oli meie näites võrdne 8440 naela lõnga väärtusega; kapitalist paiskab aga turule 10 000 naela, ta annab sinna järelikult suurema väärtuse, kui ta sealt võttis. Teiselt poolt paiskas ta selle suurenenud väärtuse turule vaid sellepärast, et ta tootmisprotsessis tööjõu ekspluateerimise tõttu tootis lisaväärtust (mis on väljendatud lisaproduktis produkti teatud osana). Ainult tootmisprotsessi produktina on kauba mass kaupkapital, kasvanud kapitaliväärtuse kandja. Aktiga *K'—R'* realiseeritakse nii avansseeritud kapitaliväärtus kui ka lisaväärtus. Mõlema realiseerimine toimub

üheaegselt rea müükidena või ka korraga kogu kaubamassi müügina, mida väljendabki *K'—R'*. Kuid üks ja seesama ringlemisakt *K'—R'* on kapitaliväärtuse ja lisaväärtuse suhtes erinev sedavõrd, kuivõrd ta väljendab kummalegi neist nende ringlemise erinevat staadiumi, erinevat lõiku sellest metamorfooside reast, mida nad ringlussfääris läbi teevad. Tootmisprotsessis lisaväärtus *k* alles ilmale tuligi. Järelikult ilmub ta kaubaturule esmakordselt ja nimelt kaubavormis; kaubavorm on ta ringlemise esimeseks vormiks ja seepärast on ka akt *k—r* tema ringlemise esimeseks aktiks ehk tema esimeseks metamorfoosiks, mida tuleb järelikult veel täiendada vastupidise ringlemisaktiga ehk ümberpöördud metamorfoosiga *r—k*.[5]

Teisiti on lugu kapitaliväärtuse *K* poolt samas ringlemisaktis *K'—R'* läbitehtava ringlemisega, kusjuures ringlemisakt *K'—R'* on kapitaliväärtuse *K* suhtes ringlemisaktiks *K—R*, kus *K=T*, s. o. võrdub esialgselt avansseeritud *R*-iga. Kapitaliväärtus astus oma esimesse ringlemisakti *R*-ina, rahakapitalina, ja tuleb akti *K—R* kaudu samasse vormi tagasi; ta tegi seega läbi mõlemad vastupidised ringlusfaasid: 1) *R—K* ja 2) *K—R* ning on jällegi selles vormis, milles ta võib uuesti alustada sama ringkäiguprotsessi. See, mis lisaväärtusele on esimene muundumine kaubavormist rahavormiks, on kapitaliväärtusele tagasitulek või tagasimuundumine tema esialgseks rahavormiks.

Aktiga $R—K<\frac{Tj}{Tv}$ muundati rahakapital kaupade *Tj* ja *Tv* võrdväärtuslikuks summaks. Need kaubad ei funktsioneeri enam kaupadena, müügiesemetena. Nende väärtus eksisteerib nüüd nende ostja, kapitalisti käes tema tootliku kapitali *T* väärtusena. *T* funktsioonis, tootlikus tarbimises, muudetakse nad uueks kaubaliigiks, lõngaks, mis erineb tootmisvahenditest naturaalvormi poolest ja milles nende väärtus mitte ainult et säilib, vaid isegi suureneb 422 naelsterlingilt 500 naelsterlingile. Esimeses staadiumis *R—K* turult võetud kaubad asendatakse selle reaalse metamorfoosi kaudu teise kaubaga, mis erineb neist naturaalvormilt ja väärtuselt ning peab nüüd funktsioneerima kaubana, peab muunduma rahaks ja minema müügile. Tootmisprotsess esineb seepärast ainult vaheajana kapitaliväärtuse ringlemise protsessis, millest seni on läbi tehtud vaid esimene faas *R—K*. Teise ning viimase faasi *K—R* teeb kapitaliväärtus läbi pärast seda, kui *K* naturaalvorm ja väärtus on muutunud. Kui aga käsitleda kapitaliväärtust omaette, siis ilmneb, et ta muutus tootmisprotsessis ainult tarbimisvormi poolest. Enne eksisteeris ta 422-naelsterlingilise väärtusena *Tj*-is ja *Tv*-s, nüüd

[5] See jääb nii, ükskõik mil viisil me eraldaksimegi teineteisest kapitaliväärtuse ja lisaväärtuse. 10 000 naela lõnga sisaldavad 1560 naela = 78 naelsterlingit lisaväärtust, kuid 1 nael lõnga = 1 šilling sisaldab omakorda 2,496 untsi = 1,872 penssi lisaväärtust.

eksisteerib ta 422-naelsterlingilise väärtusena 8440 naelas lõngas. Kui me järelikult vaatleme ainult kapitaliväärtuse ringlemisprotsessi kaht faasi, võttes kapitaliväärtust ta lisaväärtusest lahus, siis ilmneb, et kapitaliväärtus teeb läbi 1) *R—K* ja 2) *K—R*, kusjuures teisel *K*-l on erinev tarbimisvorm, kuid sama väärtus kui esimesel *K*-l; seega teeb kapitaliväärtus läbi ringlemisvormi *R—K—R*, mis kauba kahekordse vastassuunalise kohavahetuse, rahast kaubaks ja kaubast rahaks muundumise tõttu tingib paratamatult rahavormis avansseeritud väärtuse tagasituleku rahavormi, s. o. tingib väärtuse taasmuundumise rahaks.

Sama ringlusakt *K'—R'*, mis rahas avansseeritud kapitaliväärtusele on teiseks metamorfoosiks, lõppmetamorfoosiks, tagasitulekuks rahavormi, on samas kaupkapitalis sisalduvale, kaupkapitali rahavormiks muundamise läbi realiseeritavale lisaväärtusele esimeseks metamorfoosiks, muundumiseks kaubavormist rahavormiks, aktiks *K—R*, esimeseks ringlusfaasiks.

Siin tuleb järelikult märkida kaht asjaolu. Esiteks: lõppfaasis saabuv kapitaliväärtuse taasmuundumine oma esialgseks rahavormiks on kaupkapitali funktsioon. Teiseks: see funktsioon hõlmab lisaväärtuse esimest vormivahetust oma esialgsest kaubavormist rahavormiks. Niisiis etendab rahavorm siin kahesugust osa: ühelt poolt on see esialgselt rahas avansseeritud väärtuse tagasipöördumise vorm, järelikult tagasipöördumine sellele väärtusvormile, millest protsess algas; teiselt poolt on see esialgselt kaubavormis ringlusse astunud väärtuse esimene muundunud vorm. Kui kaubad, millest kaupkapital koosneb, müüakse, nagu siin eeldatud, nende väärtuse järgi, siis muundub $K+k$ võrdväärtuslikuks $R+r$-iks. Selles vormis $R+r$ (422 naelsterlingit + 78 naelsterlingit = 500 naelsterlingit) seisab realiseeritud kaupkapital nüüd kapitalisti käes. Kapitaliväärtus ja lisaväärtus eksisteerivad nüüd rahana, niisiis üldises ekvivalentvormis.

Protsessi lõppedes on kapitaliväärtus niisiis jällegi samas vormis, milles ta protsessi astus; seega võib ta rahakapitalina seda protsessi uuesti alustada ning läbi teha. Et protsessi alg- ja lõppvormiks on rahakapital (*R*), siis sellepärast nimetamegi sel kujul toimuvat ringkäiguprotsessi rahakapitali ringkäiguks. Protsessi lõpuks ei muutu avansseeritud väärtuse vorm, vaid ainult ta suurus.

$R+r$ pole midagi muud kui teatava suurusega rahasumma, käesoleval juhul 500 naelsterlingit. Kuid kapitali ringkäigu tulemusena, realiseeritud kaupkapitalina sisaldab see rahasumma kapitaliväärtust ja lisaväärtust; sealjuures ei ole nad enam kokku kasvanud, nagu lõngas; nad asetsevad nüüd kõrvuti. Realiseerimine andis kummalegi iseseisva rahavormi. $^{211}/_{250}$ sellest summast on kapitaliväärtus, 422 naelsterlingit, ja $^{39}/_{250}$ on 78-naelsterlingiline lisaväärtus. Sel kaupkapitali realiseerimise kaudu toimunud jagu-

nemisel ei ole üksnes vormiline sisu, millest me kohe räägime; see omandab suure tähtsuse kapitali taastootmise protsessis, olenevalt sellest, kas *r* liidetakse *R*-iga tervenisti või osaliselt, või ei liideta seda üldse mitte, niisiis olenevalt sellest, kas *r* funktsioneerib edasi või ei funktsioneeri edasi avansseeritud kapitaliväärtuse koostisosana. Samuti võib *r*-i ringlemine *R*-i ringlemisest täiesti erinev olla.

R'-is on kapital jälle tagasi tulnud oma esialgsesse vormi *R*, oma rahavormi; kuid ta on tagasi tulnud sellisel kujul, et see tagasitulek on tema kui kapitali realiseerimine.

Esiteks on siin olemas kvantitatiivne erinevus. Enne oli *R*, 422 naelsterlingit; nüüd on *R'*, 500 naelsterlingit; seda erinevust väljendavad *R*...*R'*, kvantitatiivselt erinevad äärmised lülid ringkäigus, mille kulgemist ennast tähistavad vaid kolm punkti. $R' > R$, $R' - R = M$, lisaväärtus. — Kuid selle ringkäigu *R*...*R'* tulemusena eksisteerib nüüd ainult *R'*; viimane on tulemuseks, milles tema loomise protsess kustus. *R'* eksisteerib nüüd iseseisvalt, omaette, sõltumatult sellest liikumisest, mis ta esile on kutsunud. Liikumine on lõppenud, tema asemele on astunud *R'*.

Kuid *R'* kui $R+r$, 500 naelsterlingit, kui 422 naelsterlingit avansseeritud kapitali pluss tema 78-naelsterlingiline juurdekasv, on ühtlasi kvalitatiivne suhe, kuigi see kvalitatiivne suhe ise eksisteerib vaid ühe ja sellesama summa osade suhtena, niisiis kvantitatiivse suhtena. *R*, avansseeritud kapital, mis on nüüd jällegi oma esialgses vormis (422 naelsterlingit), eksisteerib nüüd realiseeritud kapitalina. Ta mitte ainult et säilis, — ta realiseerus ka kui kapital, sest kapitalina erinebki ta *r*-ist (78 naelsterlingist), millesse ta suhtub kui *oma* juurdekasvusse, *oma* viljasse, omaenda poolt sünnitatud iibesse. Ta realiseerus kui kapital, sest ta realiseerus kui väärtust sünnitanud väärtus. *R'* eksisteerib kui kapitalistlik suhe; *R* ei ole enam lihtsalt raha, vaid esineb otseselt rahakapitalina ning väljendub isekasvanud väärtuses, järelikult väärtuses, millel on omadus kasvada, sünnitada rohkem väärtust kui tal on endal. *R* sai kapitaliks oma suhte tõttu *R'*-i teise osaga (s. o. *r*-iga), mis on tingitud *R*-ist, võrsub *R*-ist kui põhjusest, moodustab järelduse, mille aluseks on *R*. Seega esineb *R'* seesmiselt diferentseerunud väärtussummana, mis sisaldab funktsionaalselt (mõisteliselt) erinevaid osi ning väljendab kapitalistlikku suhet.

Kuid see suhe on väljendatud ainult tulemusena, olenemata protsessist, mille tulemuseks ta on.

Väärtuse osad kui niisugused ei erine üksteisest kvalitatiivselt, välja arvatud see, et nad esinevad mitmesuguste esemete, konkreetsete asjade väärtustena, järelikult esinevad erinevais tarbimisvormides, seega erinevate kaubakehade väärtustena, — erinevus, mis ei tulene neist enestest kui lihtsatest väärtuse osadest. Rahas kustub igasugune erinevus kaupade vahel, sest raha on ju kõikide

kaupade ühine ekvivalentvorm. 500 naelsterlingi suurune rahasumma koosneb täiesti ühesugustest 1 naelsterlingi suurustest elementidest. Et selle rahasumma lihtsas olemises on kustunud tema päritolu vahendav lüli ja on jäljetult kadunud see spetsiifiline erinevus, mis mitmesugustel kapitali koostisosadel on tootmisprotsessis, siis eksisteerib erinevus ainult 422-naelsterlingilise avansseeritud kapitaliga võrdse peasumma (inglise keeles principal) ja 78-naelsterlingilise väärtuseülejäägi summa mõistete vahel. Oletame näiteks, et R'=110 naelsterlingit, millest 100=R, s. o. peasumma, ja 10=M, s. o. lisaväärtus. 110-naelsterlingilise summa mõlemad koostisosad on absoluutselt samalaadsed, niisiis mõisteliselt eraldamatud. Mistahes 10 naelsterlingit on alati $^1/_{11}$ 110-naelsterlingilisest üldsummast, ükskõik, kas need 10 naelsterlingit on $^1/_{10}$ avansseeritud 100-naelsterlingilisest peasummast või 10 naelsterlingi suurune ülejääk selle peasummaga võrreldes. Seepärast võib peasummat ja juurdekasvanud summat, kapitali ja lisasummat, väljendada kogusumma murdosadena; meie näites on $^{10}/_{11}$ peasummaks ehk kapitaliks, $^1/_{11}$ aga on lisasummaks. Niisiis rahaline väljendus, mille saab siin realiseeritud kapital oma protsessi lõpus, on kapitalistliku suhte irratsionaalseks väljenduseks.

See käib muide ka K'-i kohta (=$K + k$). Kuid selle vahega, et K', milles K ja k moodustavad samuti vaid proportsionaalsed osad ühe ja sama homogeense kaubamassi väärtusest, sisaldab vihjet oma päritolule T-st, mille otseseks produktiks K' on, kuna R'-is, vormis, mis tuleneb vahetult ringlusest, on otsene suhe T-ga kadunud.

Irratsionaalne erinevus peasumma ja juurdekasvanud summa vahel, erinevus, mis sisaldub R'-is, kuivõrd viimane väljendab liikumise $R \ldots R'$ tulemust, kaob otsekohe, kui R' hakkab jälle aktiivselt funktsioneerima rahakapitalina, kui seda ei fikseerita järelikult kasvanud väärtusega tööstuskapitali rahalise väljendusena. Rahakapitali ringkäik ei saa iialgi alata R'-ist (kuigi R' funktsioneerib nüüd R-ina), vaid ainult R-ist, s. o. ta ei saa iialgi alata kapitalistliku suhte väljendusest, vaid ainult vormist, mis väljendab kapitaliväärtuse avansseerimist. Kuivõrd 500 naelsterlingit avansseeritakse uuesti kapitalina, uue isekasvamise eesmärgil, on nad nüüd algpunktiks, mitte enam lõpp-punktiks. 422-naelsterlingilise kapitali asemel avansseeritakse nüüd 500-naelsterlingilist kapitali, s. o. senisest rohkem raha, rohkem kapitaliväärtust. Kuid kahe koostisosa vaheline suhe on nüüd kadunud: täpselt niisamuti oleks võinud esialgseltki funktsioneerida kapitalina 500 naelsterlingi, mitte aga 422 naelsterlingi suurune summa.

Kapitali esinemine R'-ina ei ole rahakapitali aktiivne funktsioon; tema enda ilmumine R'-i vormis on, vastupidi, K'-i funktsiooniks. Juba lihtsas kaubaringluses, 1) K_1—R, 2) R—K_2, funktsioneerib R aktiivselt alles teises aktis R—K_2; tema ilmumine R-ina on ainult esimese akti tulemuseks, mille tõttu ta esineb K_1 muundunud vor-

mina. *R'*-is sisalduv kapitalistlik suhe, tema ühe osa kui kapitaliväärtuse suhe teise osaga kui selle väärtuse juurdekasvuga, saab, tõsi küll, ka funktsionaalse tähenduse, kui ringkäik *R ... R'* järjest kordub ja *R'* jaguneb kahesuguse ringluse, kapitali ringluse ja lisaväärtuse ringluse vahel, nii et kumbki osa täidab mitte ainult kvantitatiivselt, vaid ka kvalitatiivselt erinevaid funktsioone, — *R* teistsuguseid kui *r*. Kuid vorm *R ... R'*, vaadelduna omaette, ei sisalda kapitalisti tarbimist; ta sisaldab otseselt ainult väärtuse isekasvamist ja akumulatsiooni, kuna viimane väljendub eelkõige selles, et järjest uuesti avansseeritav rahakapital perioodiliselt kasvab.

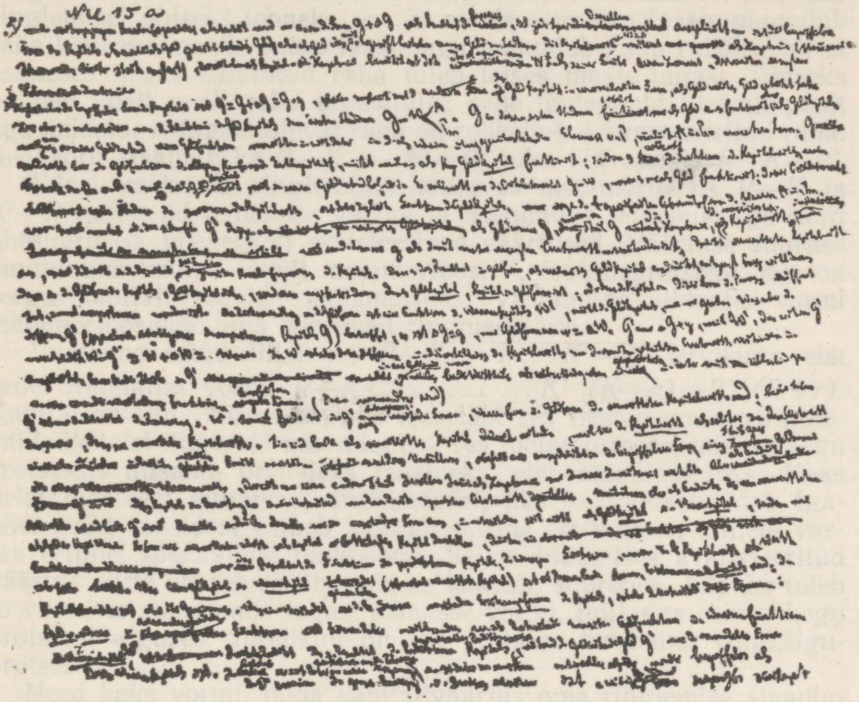
Kuigi $R'=R+r$ on kapitali irratsionaalne vorm, on see ühtlasi rahakapital ta realiseeritud vormis, raha, mis sünnitas raha. Siin peab aga oskama näha erinevust rahakapitali funktsioonist esimeses staadiumis $R—K <^{Tj}_{Tv}$. Selles esimeses staadiumis ringleb *R* kui raha. *R* funktsioneerib kui rahakapital vaid sellepärast, et ainult rahalises olekus võibki ta täita raha funktsioone, muunduda tema vastas kaupadena seisvaiks *T* elementideks, — *Tj*-iks ja *Tv*-ks. Selles ringlemisaktis funktsioneerib *R* ainult rahana; et aga see akt on esimene staadium kapitaliväärtuse liikumise protsessis, siis on ta — ostetavate kaupade *Tj* ja *Tv* spetsiifilise tarbimisvormi tõttu — samal ajal ka rahakapitali funktsiooniks. Seevastu *R'*, mis koosneb kapitaliväärtusest *R* ja viimase poolt loodud lisaväärtusest *r*, väljendab kasvanud kapitaliväärtust — kapitali ringkäigu kogu protsessi otstarvet ning tulemust, selle protsessi funktsiooni. Asjaolu, et ta väljendab seda tulemust rahavormis, realiseeritud rahakapitalina, ei tulene sellest, et ta on kapitali rahavorm, *raha*kapital, vaid ümberpöördult sellest, et ta on raha*kapital*, kapital rahavormis, sellest, et protsessi alustas selles vormis olev kapital, et kapital avansseeriti rahavormis. Taasmuundumine rahavormiks on, nagu nägime, kaupkapitali *K'*, mitte aga rahakapitali funktsioon. Mis puutub aga vahesse *R'* ja *R* vahel, siis on see (*r*) ainult *k* rahavorm, *K* juurdekasvu rahavorm; *R'* on ainult sellepärast $R+r$, et *K'* oli $K+k$. See vahe ja kapitaliväärtuse ning tema poolt sünnitatud lisaväärtuse suhe olid järelikult juba olemas ja olid väljendatud *K'*-is enne, kui need väärtused muutusid *R'*-iks, ühtseks rahasummaks, milles mõlemad väärtusosad on iseseisvad ning seisavad teineteise vastas, mistõttu neid saab kasutada iseseisvateks, üksteisest erinevateks funktsioonideks.

R' on vaid *K'*-i realiseerimise tulemus. Mõlemad, nii *K'* kui ka *R'*, on vaid kasvanud kapitaliväärtuse eri vormid, kaubavorm ja rahavorm; neil mõlemal on ühine see, et nad on kasvanud kapitaliväärtus. Mõlemad kujutavad endast funktsioneerinud kapitali, sest kapitaliväärtus kui niisugune eksisteerib siin koos lisaväärtusega, temast erineva, tema kaudu saadud viljaga, — kuigi see suhe on väljendatud vaid irratsionaalses vormis ühe ja sellesama rahasumma või

ühe ja sellesama kaubaväärtuse kahe osa suhtena. Kuid kapitali ja tema poolt toodetud lisaväärtuse suhte väljendusena, kapitali ja tema poolt toodetud lisaväärtuse erinevuse väljendusena, niisiis kasvanud väärtuse väljendusena, on R' ja K' üks ja seesama ning väljendavad üht ja sedasama, ainult erinevas vormis; nad ei erine teineteisest kui rahakapital ja kaupkapital, vaid kui raha ja kaup. Kuivõrd nad kujutavad kasvanud väärtust, kapitalina funktsioneerinud kapitali, väljendavad nad vaid tootliku kapitali funktsioneerimise tulemust, — selle ainsa funktsioneerimise tulemust, mille tõttu kapitaliväärtus toob väärtust. Ühine on neil see, et nad mõlemad, rahakapital ja kaupkapital, on kapitali olemasolu viisid. (Erinevus nende vahel seisab selles, et nad on erinevad kapitali olemasolu viisid.) Üks on kapital rahavormis, teine kapital kaubavormis. Neid eraldavate spetsiifiliste funktsioonide erinevused ei saa seepärast olla midagi muud kui rahafunktsiooni ja kaubafunktsiooni vahelised erinevused. Kaupkapital kui kapitalistliku tootmisprotsessi otsene produkt kannab selle oma päritolu pitserit ja on seepärast oma vormilt ratsionaalsem, mõistetavam kui rahakapital, milles on kadunud kõik tootmisprotsessi jäljed, nii nagu üldsegi kustuvad rahas kõik kauba tarbimisvormi iseärasused. Seepärast kaob see kapitali rahavormi omapära ainult seal, kus R' ise funktsioneerib kaupkapitalina, kus ta esineb tootmisprotsessi otsese produktina, mitte aga selle produkti muundunud vormina, — järelikult rahamaterjali enese tootmises. Kulla tootmisel näiteks oleks valem selline: $R—K<^{Tj}_{Tv} \ldots T \ldots R'$ $(R+r)$, kus R' figureerib kaupproduktina, sest T annab rohkem kulda, kui avansseeriti kulla tootmise elementidele esimese R-i, s. o. rahakapitali näol. Järelikult kaob siin väljendi $R \ldots R'$ $(R+r)$ irratsionaalsus, kus üks rahasumma osa esineb sama rahasumma teise osa emana.

IV. TÄIELIK RINGKÄIK

Me nägime, et pärast esimese faasi $R—K<^{Tj}_{Tv}$ möödumist katkeb ringlemisprotsess tootmise T tõttu, milles turult ostetud kaubad Tj ja Tv tarbitakse kui tootliku kapitali ainelised ja väärtuselised koostisosad; selle tarbimise produktiks on naturaalvormilt ja väärtuselt muutunud uus kaup K'. Katkenud ringlemisprotsess $R—K$ peab täienema $K—R$ läbi. Kuid selle teise ning viimase faasi kandjana ilmub K', esimesest K-st naturaalvormilt ja väärtuselt erinev kaup. Ringlemise rida väljendub seega järgmisel kujul: 1) $R—K_1$; 2) $K'_2—R'$, kus esimese kauba K_1 asemele astub teisel faasil teine, suurema väärtusega ja erineva tarbimisvormiga kaup K'_2. See muudatus toimub T funktsioonist tingitud vaheajal, s. o. ajal, millal K' toodetakse K elementidest, tootliku kapitali T olemasolu vormidest. Seevastu esimene avaldumisvorm, milles kapital meile esineb (I raamat, IV ptk., I), vorm $R—K—R'$ (mis jaguneb järgmiselt: 1)

Üks lehekülg K. Marxi «Kapitali» II köite käsikirjast.
(Vähendatud.)

$R—K_1$; 2) $K_1—R'$), näitab üht ja sedasama kaupa kaks korda. Mõlemal korral on seal üks ja seesama kaup — kaup, milleks raha muundub esimeses faasis ja mis teises faasis muundub suuremaks hulgaks rahaks. Sellest olulisest erinevusest hoolimata on mõlemal ringlemisel ühiseks jooneks see, et nende esimeses faasis muundub raha kaubaks, nende teises faasis aga muundub kaup rahaks, nii et esimeses faasis kulutatud raha tuleb teises faasis tagasi. Ühiseks on neil ühelt poolt raha tagasitulek selle lähtepunkti, teiselt poolt aga asjaolu, et tagasitulevat raha on rohkem kui avansseeritud raha. Sedavõrd sisaidub ka $R—K \ldots K'—R'$ juba üldvalemis $R—K—R'$.

Edasi, mõlemas ringlemisse kuuluvas metamorfoosis $R—K$ ja $K'—R'$ seisavad teineteise vastas ja asendavad teineteist iga kord ühesuurused, üheaegselt eksisteerivad väärtused. Väärtuse suuruse muutumine kuulub ainult metamorfoosi T, tootmisprotsessi, mis on seega kapitali reaalne metamorfoos, vastandina lihtsaile vormi metamorfoosidele, mis toimuvad ringlussfääris.

Vaatleme nüüd liikumist $R—K \ldots T \ldots K'—R'$ tervikuna ehk selle arendatud vormi $R—K<^{Tj}_{Tv} \ldots T \ldots K' \ (K+k)—R' \ (R+r)$. Kapital on siin väärtuseks, mis teeb läbi rea üksteisega seoses olevaid, üksteist tingivaid muundumisi, rea metamorfoose, mis on kogu protsessis niisama paljudeks faasideks ehk staadiumideks. Kaks neist faasidest kuuluvad ringlussfääri, üks — tootmissfääri. Igaühes neist faasidest esineb kapitaliväärtus eri vormis, millele vastab eriline, spetsiaalne funktsioon. Selles liikumises avansseeritud väärtus mitte üksnes säilib, vaid ka kasvab, suureneb. Lõpuks tuleb ta viimases staadiumis tagasi samasse vormi, milles ta esines kogu protsessi alguses. Järelikult on see protsess tervikuna ringkäiguprotsess.

Need kaks vormi, mida kapitaliväärtus oma ringlemise staadiumides omandab, on *rahakapitali* vorm ja *kaupkapitali* vorm; tootmise staadiumisse kuuluv kapitaliväärtuse vorm on *tootliku kapitali* vorm. Kapital, mis oma täieliku ringkäigu kestel neid vorme omandab ja neid uuesti kõrvale heidab, täites igas vormis sellele vastava funktsiooni, on *tööstuskapital;* sõna «tööstus» kasutatakse siin ses mõttes, et see hõlmab iga kapitalistlikult majandatavat tootmisharu.

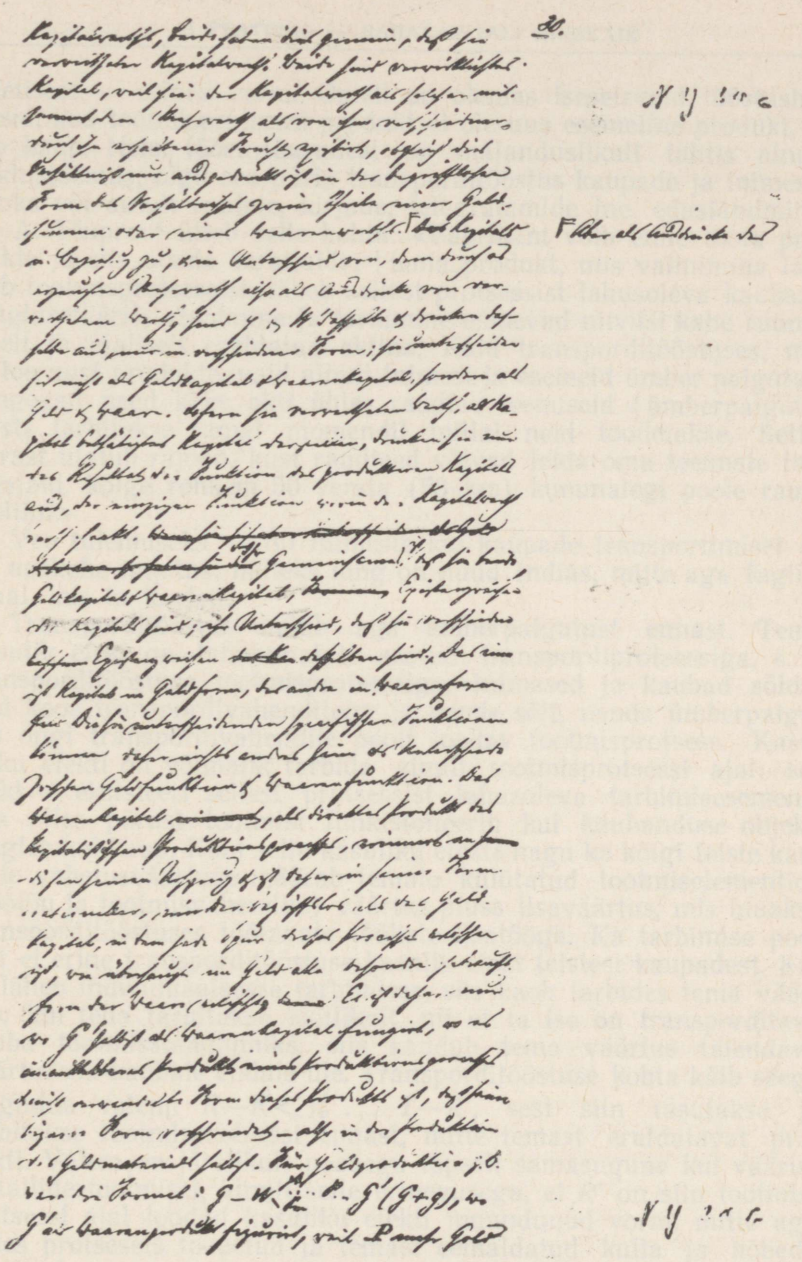
Rahakapital, kaupkapital ja tootlik kapital ei tähista siin järelikult iseseisvaid kapitaliliike, millede funktsioonid moodustaksid samuti iseseisvate ja üksteisest eraldatud tegevusalade (Geschäftszweige) sisu. Nad tähistavad siin ainult tööstuskapitali erilisi funktsionaalseid vorme; kõik need kolm vormi omandab tööstuskapital üksteise järel.

Kapitali ringkäik toimub normaalselt vaid sel tingimusel, kui tema mitmesugused faasid takistamatult üksteisesse üle lähevad. Kui kapital jääb pidama esimesse faasi $R—K$, siis tardub rahakapital aardeks; kui ta jääb pidama tootmisfaasi, siis ühelt poolt ei funktsioneeri tootmisvahendid, teiselt poolt aga jääb tööjõud raken-

damata; kui peatus on viimases faasis *K'—R'*, siis kuhjuvad müümata kaubad ja tõkestavad ringlemise voolu.

Teiselt poolt on asja loomus selline, et ringkäik ise tingib kapitali fikseerumist teatavaks ajaks ringkäigu üksikuisse faasidesse. Tööstuskapital on igas oma faasis seotud ühe kindla vormiga — kui rahakapital, tootlik kapital, kaupkapital. Alles siis, kui ta on täitnud oma järjekordsele vormile vastava funktsiooni, omandab ta vormi, milles ta võib siirduda uude muundumisfaasi. Selle selgitamiseks oletasime oma näites, et tootmisstaadiumis toodetud kaubamassi kapitaliväärtus on võrdne esialgselt rahana avansseeritud väärtuse kogusummaga; teiste sõnadega, et kogu rahana avansseeritud kapitaliväärtus siirdub korraga ühest staadiumist teise, järgnevasse staadiumi. Kuid me nägime (I raamat, VI ptk.), et üht osa püsivkapitalist, päris töövahendeid (näiteks masinaid), kasutatakse järjest uuesti suuremal või vähemal arvul korduvais tootmisprotsessides ja et nad annavad seega oma väärtust produktile üle samuti ainult osade kaupa. Hiljem näeme, mil määral see asjaolu modifitseerib kapitali ringkäigu protsessi. Siinkohal piirdume järgnevaga: meie näites sisaldab tootliku kapitali väärtus, =422 naelsterlingit, ainult vabrikuhoonete. masinate jne. keskmise kulumise suurust, niisiis ainult seda väärtusosa, mis nad 10 600 naela puuvilla muutumisel 10 000 naelaks lõngaks viimasele kui 60-tunnilise nädalase ketramisprotsessi produktile üle kannavad. Järelikult figureerivad nende tootmisvahendite näol, milleks 372 naelsterlingi suurune avansseeritud püsivkapital muundub, töövahendid, hooned, masinad jne. nii, nagu oleksid nad turult nädalase ositimaksuga üürile võetud. Kuid see ei muuda põrmugi asja olemust. Tarvitseb vaid korrutada nädala jooksul toodetud 10 000-naelane lõnga hulk nädalate arvuga, mis moodustab teatud rea aastaid — ning ostetud ja selle aja jooksul tarbitud töövahendite koguväärtus kantakse lõngale üle. Siit on selge, et avansseeritud rahakapital peab enne muunduma töövahenditeks, et ta järelikult peab lahkuma esimesest staadiumist *R—K*; alles siis võib ta hakata funktsioneerima tootliku kapitalina *T*. Samuti on meie näites selge, et enne lõnga valmimist ei saa tootmisprotsessi ajal lõngas kehastunud 422-naelsterlingiline kapitaliväärtuse summa siirduda ringlusfaasi *K'—R'* kui 10 000 naela lõnga väärtuse koostisosa. Lõnga ei saa müüa enne selle valmisketramist.

Üldvalemis vaadeldakse *T* produkti kui tootliku kapitali elementidest erinevat materiaalset asja, kui eset, millel on tootmisprotsessist lahusolev eksistents, tootmiselementide tarbimisvormist erinev tarbimisvorm. Nii käsitletakse tootmisprotsessi tulemust igal pool, kus see esineb asjana, isegi seal, kus osa produkti läheb elemendina jätkuvasse tootmisse. Näiteks läheb teravili seemnena teravilja tootmisse, produkt aga koosneb ainult teraviljast, tal on järelikult teistest rakendatud elementidest — tööjõust, tööriistadest,

Üks lehekülg K. Marxi «Kapitali» II köite käsikirjast, mille on redigeerinud ja ümber kirjutanud F. Engels.
(Vähendatud.)

väetisest — erinev vorm. Ometi on olemas iseseisvaid tööstusharusid, kus tootmisprotsessi produkt ei ole uus esemeline produkt, ei ole kaup. Neist tööstusharudest on majanduslikult tähtis ainult liiklustööstus, olgu see päris transporditööstus kaupade ja inimeste veoks või ainult teadete, kirjade, telegrammide jne. edasiandmine.

A. Tšuprov[6] ütleb selle kohta: «Vabrikant võib enne toota produkte ja siis otsida tarbijaid»; {tema produkt, mis valminuna lahkub tootmisprotsessist, läheb sellest protsessist lahusoleva kaubana ringlussfääri}; «tootmine ja tarbimine esinevad niiviisi kahe ruumiliselt ja ajaliselt eraldatud aktina. Kuid transporditööstuses, mis ei loo uusi produkte, vaid ainult inimesi ja esemeid ümber paigutab, langevad need kaks akti ühte; raudtee teenuseid {ümberpaigutamist} tarbitakse samal momendil, millal neid toodetakse. Sellepärast ulatub rajoon, kust raudteed võivad leida oma teenuste tarvitajaid, kõige rohkem 50 versta (53 km) kummalegi poole raudteeliini.»

Veo tulemuseks — nii inimeste kui kaupade transportimisel — on asukoha muutus; näiteks lõng on nüüd Indias, mitte aga Inglismaal, kus ta toodeti.

Transporditööstus müüb aga ümberpaigutust ennast. Tema kasulik efekt on lahutamatult seotud transpordiprotsessiga, s. t. transporditööstuse tootmisprotsessiga. Inimesed ja kaubad sõidavad koos transpordivahenditega ja nende sõit, nende ümberpaigutus ongi transpordivahendite poolt loodav tootmisprotsess. Kasulikku efekti on võimalik tarbida ainult tootmisprotsessi ajal; see efekt ei eksisteeri sellest protsessist lahusoleva tarbimisesemena, mis alles pärast tootmist funktsioneerib kui kaubanduse objekt, ringleb kui kaup. Kuid selle kasuliku efekti nagu ka kõigi teiste kaupade vahetusväärtuse määrab temale kulutatud tootmiselementide (tööjõu ja tootmisvahendite) väärtus pluss lisaväärtus, mis luuakse transporditööstuses töötavate tööliste lisatööga. Ka tarbimise poolest ei erine transporditööstuse kasulik efekt teistest kaupadest. Kui ta läheb individuaalsesse tarbimisse, siis kaob tarbides tema väärtus; kui teda tarbitakse tootlikult, nii et ta ise on transporditava kauba tootmisstaadiumiks, siis kandub tema väärtus täiendava väärtusena kaubale endale üle. Transporditööstuse kohta käib seega järgmine valem: $R—K<_{Tv}^{Tj} \ldots T—R'$, sest siin tasutakse ja tarbitakse tootmisprotsessi ennast, mitte temast eraldatavat produkti. Valem on järelikult peaaegu täpselt samasugune kui väärismetallide tootmisel, ainult selle erinevusega, et R' on siin tootmisprotsessi ajal loodud kasuliku efekti muundunud vorm, mitte aga selles protsessis toodetud ja temast eemaldatud kulla ja hõbeda naturaalvorm.

Tööstuskapital on ainus kapitali olemasolu vorm, kus kapitali

[6] *А. Чупров*: «Железнодорожное хозяйство». Москва 1875 г., стр. 69—70.

funktsiooniks on mitte ainult lisaväärtuse või lisaprodukti omastamine, vaid ka selle loomine. Just sellepärast tingibki tööstuskapital tootmise kapitalistliku iseloomu; tööstuskapitali olemasolu sisaldab klassivastuolu kapitalistide ja palgatööliste vahel. Sedamööda, kuidas tööstuskapital haarab ühiskondlikku tootmist, toimub pööre tehnikas ja tööprotsessi ühiskondlikus organisatsioonis ning seega ühiskonna majanduslik-ajaloolises tüübis. Teised kapitali liigid, mis eksisteerisid enne tööstuskapitali tekkimist minevikku kadunud või kaduvate ühiskondlike tootmislaadide keskel, mitte üksnes alluvad tööstuskapitalile ja muutuvad vastavalt oma funktsioonide mehhanismi poolest, vaid ka liiguvad edaspidi ainult tööstuskapitali alusel, järelikult elavad ja surevad, seisavad ja langevad koos selle alusega. Rahakapital ja kaupkapital, kuivõrd nad esinevad oma funktsioonidega tööstuskapitali kõrval kui eri tegevusalade kandjad, on ainult tööstuskapitali erisuguste funktsionaalsete vormide olemasolu viisid, mis on ühiskondliku tööjaotuse tõttu iseseisvaks saanud ja ühekülgselt välja arenenud. Tööstuskapital kord omandab need funktsionaalsed vormid ringlussfääri piirides, kord heidab ta need kõrvale.

Ühelt poolt põimub ringkäik *R* ... *R'* üldise kaubaringlusega, ta väljub sellest ja sisaldub selles, moodustab selle osa. Teiselt poolt moodustab ta individuaalsele kapitalistile kapitaliväärtuse erilise iseseisva liikumise, mis toimub osalt üldise kaubaringluse piirides, osalt väljaspool seda, kuid säilitab alati oma iseseisva iseloomu. Esiteks selle tõttu, et mõlemad liikumisfaasid *R—K* ja *K'—R'*, mis toimuvad ringlussfääris, on kapitali liikumisfaasidena funktsionaalselt kindlaksmääratud iseloomuga; faasis *R—K* on *K* oma naturaalvormilt kindlaks määratud kui tööjõud ja tootmisvahendid; faasis *K'—R'* realiseeritakse kapitaliväärtus + lisaväärtus. Teiseks hõlmab tootmisprotsess *T* tootliku tarbimise. Kolmandaks, raha tagasipöördumine oma lähtepunkti teeb liikumisest *R* ... *R'* iseendasse suletud ringkäigu.

Ühelt poolt on seega iga individuaalkapital oma ringlemise mõlemas faasis *R—K* ja *K'—R'* agendiks üldises kaubaringluses, milles ta funktsioneerib või millega ta on seotud kas rahana või kaubana; niiviisi on individuaalkapital ise lüliks kaupademaailma metamorfooside üldises reas. Teiselt poolt teeb ta üldise ringluse piirides läbi omaenda iseseisva ringkäigu, milles tootmissfäär moodustab üleminekustaadiumi ja milles ta tuleb oma lähtepunkti tagasi samas vormis, milles ta sealt lahkus. Selle iseseisva ringkäigu piirides, mis hõlmab ka tema reaalset metamorfoosi tootmisprotsessis, muutub ka tema väärtuse suurus. Ta tuleb tagasi mitte lihtsalt rahalise väärtusena, vaid suurenenud, kasvanud rahalise väärtusena.

Kui me lõpuks vaatleme liikumist *R—K* ... *T* ... *K'—R'* kui kapitali ringkäigu protsessi erilist vormi teiste vormide kõrval, mis

tulevad uurimisele hiljem, siis on tal järgmised iseloomulikud jooned:

1) Ta on *rahakapitali ringkäik*, sest tööstuskapital oma rahavormis, rahakapitalina, on kogu protsessi lähte- ja lõpp-punktiks. Valem ise väljendab seda, et raha ei kulutata siin rahana, vaid ainult avansseeritakse, nii et ta on ainult kapitali rahavormiks, rahakapitaliks. Edasi väljendab valem seda, et liikumist määravaks eesmärgiks iseeneses ei ole tarbimisväärtus, vaid vahetusväärtus. Just sellepärast, et väärtuse rahavorm on väärtuse iseseisvaks, silmanähtavaks avaldumisvormiks, väljendabki ringlemisvorm $R \ldots R'$, mille lähte- ja lõpp-punktiks on tõeline raha, kõige kujukamalt kapitalistliku tootmise tõukejõudu — rahategemist. Tootmisprotsess on rahategemisele vaid vältimatuks vahendavaks lüliks, vajalikuks paheks. {Sellepärast põevadki kõik kapitalistliku tootmisviisiga natsioonid perioodiliselt spekulatsioonipalavikku — püüavad teha raha tootmisprotsessi vahenduseta.}

2) Tootmisstaadium, T funktsioon, moodustab selles ringkäigus vaheaja kahe ringlusfaasi vahel {ja figureerib just sellepärast vaid vahendava lülina ringlemises $R—K \ldots K'—R'$, mis omakorda vahendab vaid lihtsat ringlemist $R—K—R'$}. Selles ringkäiguprotsessi vormis endas esineb tootmisprotsess vormiliselt ja kindlalt sellena, mis ta kapitalistliku tootmisviisi puhul on: lihtsa vahendina avansseeritud väärtuse suurendamiseks; rikastumine kui niisugune on siin järelikult tootmise eesmärgiks iseeneses.

3) Et faaside rida algab faasist $R—K$, siis ringluse teiseks lüliks on $K'—R'$; lähtepunktiks on järelikult R, rahakapital väärtuskasvu ootel; lõpp-punktiks on R', väärtuselt kasvanud rahakapital $R + r$, kus R figureerib realiseeritud kapitalina oma võsu r kõrval. See eristab ringkäiku R kahest teisest ringkäigust, T ja K', ja nimelt kahesugusel viisil. Ühelt poolt seisab erinevus mõlema äärmise lüli rahavormis; raha aga on väärtuse iseseisev silmanähtav olemasolu vorm, produkti väärtus ta iseseisvas vormis, kus pole enam jälgegi kaupade tarbimisväärtusest. Teiselt poolt ei muutu vorm $T \ldots T$ mitte tingimata vormiks $T \ldots T'$ $(T + t)$, vormis $K' \ldots K'$ aga pole üldse näha mingit vahet mõlema äärmise lüli väärtuse vahel. — Valemit $R \ldots R'$ iseloomustab seega ühelt poolt asjaolu, et kapitaliväärtus moodustab lähtepunkti ja kasvanud kapitaliväärtus moodustab lõpp-punkti, nii et kapitaliväärtuse avansseerimine esineb kogu operatsiooni vahendina, kasvanud kapitaliväärtus aga eesmärgina; teiselt poolt iseloomustab seda valemit asjaolu, et see suhe on väljendatud rahavormis, väärtuse iseseisvas vormis, mistõttu rahakapital on väljendatud rahana, mis sünnitab raha. Lisaväärtuse loomine väärtuse poolt on väljendatud mitte ainult kui protsessi alfa ja omega, ta on väljendatud otse säravas rahavormis.

4) Et R', realiseeritud rahakapital kui liikumist $R—K$ täiendava

ning lõpetava faasi *K'—R'* tulemus, on absoluutselt samas vormis, milles ta oma esimest ringkäiku alustas, siis võib ta sellest ringkäigust väljudes uuesti alustada sama ringkäiku suurenenud (akumuleerunud) rahakapitalina: *R'=R+r;* vähemalt ei väljenda vorm R . . .R', et *r*-i ringlemine eralduks ringkäigu kordumisel *R*-i ringlemisest. Rahakapitali ringkäik, vaadelduna oma ühekordsel kujul vormiliselt, väljendab järelikult ainult väärtuskasvuprotsessi ja akumulatsiooniprotsessi. Tarbimine on temas väljendatud $R—K<^{Tj}_{Tv}$ kaudu, ainult tootliku tarbimisena; see individuaalkapitali ringkäik sisaldabki ainult sellist tarbimist. *R—Tj* on töölise seisukohast *Tj—R* ehk *K—R;* see on järelikult esimene faas ringluses, mis vahendab tema isiklikku tarbimist: *Tj—R—K* (elatusvahendid). Teine faas, *R—K,* ei kuulu enam individuaalkapitali ringkäiku; kuid see ringkäik tingib ja eeldab seda faasi, sest tööline, kes peab kapitalisti poolt ekspluateeritava materjalina alati turul olema, peab kõigepealt eksisteerima, järelikult peab ta end isikliku tarbimise kaudu alal hoidma. Kuid seda tarbimist ennast eeldatakse siin ainult tingimusena, mis võimaldab tööjõu tootlikku tarbimist kapitali poolt, niisiis ainult sel määral, kuidas tööline end oma isikliku tarbimise kaudu tööjõuna säilitab ja taastoodab. *Tv* aga, ringkäiku minevad päris kaubad, on vaid toiduseks tootlikule tarbimisele. Akt *Tj—R* vahendab töölise isiklikku tarbimist, elatusvahendite muutumist tema lihaks ja vereks. Et kapitalist võiks kapitalisti osa etendada, peab muidugi ka tema olemas olema, järelikult elama ja tarbima. Kuid selleks vajaks ta põhiliselt vaid sellist tarbimist kui töölinegi, — rohkemat see ringlemisprotsessi vorm ei eelda. Vormiliselt ei ole siin sedagi väljendatud, sest valem lõpeb *R'*-iga, niisiis tulemusega, mis võib suurenenud rahakapitalina otsekohe edasi funktsioneerida.

Faasis *K'—R'* sisaldub otseselt *K'*-i müük; kuid *K'—R'*, mis on ühele poolele müük, on teisele poolele *R—K,* ost; kaup ostetakse lõplikult ainult ta tarbimisväärtuse pärast, ainult selleks, et (jättes kõrvale vahendusostud) võtta ta tarbimisprotsessi, — kas isiklikku või tootlikku, olenevalt ostetud eseme loomusest. Kuid see tarbimine ei kuulu selle individuaalkapitali ringkäiku, mille produktiks on *K'*; see produkt (eemaldatakse ringkäigust just sellises müümisele kuuluva kauba vormis). *K'* on otseselt määratud võõraks tarbimiseks. Seepärast leiame merkantilistliku süsteemi (mille aluseks on valem *R—K . . . T . . . K'—R'*) tõlgendajail ulatuslikke jutlusi sellest, et üksik kapitalist peab tarbima ainult niisama palju kui töölinegi, et kapitalistide natsioon peab jätma oma kaupade tarbimise ja üldse tarbimisprotsessi teistele, rumalamatele natsioonidele, endale aga tegema eluülesandeks tootliku tarbimise. Need jutlused meenutavad oma vormilt ja sisult tihtipeale kirikuisade analoogilisi askeetlikke manitsusi.

Kapitali ringkäigu protsess on seega ringluse ja tootmise ühtsus, ta sisaldab neid mõlemaid. Kuivõrd kaks faasi *R—K, K'—R'* on ringlusaktid, sedavõrd on kapitali ringlemine üldise kaubaringluse osa. Kuivõrd need faasid on aga funktsionaalselt kindlaksmääratud lõigud, staadiumid kapitali ringkäigus, — ringkäigus, mis ei kuulu üksnes ringlemise, vaid ka tootmise sfääri, — sedavõrd teeb kapital üldise kaubaringluse piirides läbi omaenda ringkäigu. Esimeses staadiumis võimaldab üldine kaubaringlus kapitalil võtta sellise vormi, milles ta võib funktsioneerida tootliku kapitalina; teises staadiumis — vabaneda kaubavormist, milles ta ei saaks oma ringkäiku uuendada, ja ühtlasi luua kapitalile võimalus iseenda kui kapitali ringkäigu eraldamiseks temale juurdekasvanud lisaväärtuse ringlemisest.

Seepärast on rahakapitali ringkäik kõige ühekülgsem, aga ka kõige kujukam ning iseloomulikum neist vormidest, milledes avaldub tööstuskapitali ringkäik. Tööstuskapitali eesmärk ja tõukejõud: väärtuskasv, rahategemine ja akumulatsioon on siin esitatud silmatorkavalt (osta, et kallimalt müüa). Et selle vormi esimeseks faasiks on *R—K,* siis ilmneb siin ka tootliku kapitali koostisosade pärinemine kaubaturult ja üldse kapitalistliku tootmisprotsessi tingitus ringlusest, kaubandusest. Rahakapitali ringkäik ei ole ainult kaubatootmine; see ringkäik ise toimub ainult ringluse kaudu ja eeldab viimast. See selgub juba sellestki, et ringlusele kuuluv vorm *R* on avansseeritud kapitaliväärtuse esimeseks ning puhtaks vormiks, mida teises kahes ringkäiguvormis ei ole.

Rahakapitali ringkäik on ainult sedavõrd alati tööstuskapitali üldiseks väljenduseks, kuivõrd ta alati sisaldab avansseeritud väärtuse kasvu. Kapitali rahaline väljendus esineb ringkäigus *T...T* vaid tootmiselementide hinnana, järelikult vaid arvestusrahas väljendatud väärtusena, ja fikseeritakse raamatupidamises just nimelt selles vormis.

R...R' saab sedavõrd tööstuskapitali ringkäigu eriliseks vormiks, kuivõrd uuena esinevat kapitali avansseeritakse algul rahana ja võetakse siis samas vormis tagasi, toimugu see siis üleminekul ühest tootmisharust teise või tööstuskapitali tagasitõmbamisel ettevõttest. See vorm sisaldab ka esialgselt rahavormis avansseeritud lisaväärtuse funktsioneerimist kapitalina; seda on kõige selgemini näha juhul, kui lisaväärtus ei funktsioneeri samas ettevõttes, kust ta pärit on. *R...R'* võib olla mõne kapitali esimeseks ringkäiguks; ta võib olla ka viimaseks ringkäiguks; teda võib pidada ühiskondliku kogukapitali vormiks; see on esmakordselt mahutatava kapitali vorm, olgu kapital uus, rahavormis akumuleeritud, või vana, mis muundatakse tervenisti rahaks, et seda ühest tootmisharust teise üle kanda.

Rahakapital kui kõigile ringkäikudele alaliselt omane vorm teeb selle ringkäigu läbi just selle kapitaliosa pärast, mis loob lisaväär-

tust, muutuvkapitali pärast. Palga avansseerimise normaalseks vormiks on maksmine rahas; see protsess peab lühikeste vaheaegade järel ikka jälle uuenema, sest tööline elab peost suhu. Seepärast peab kapitalist alati seisma töölise vastas kui rahakapitalist ja tema kapital kui rahakapital. Vastupidiselt tootmisvahendite ostmisele ja toodetud kaupade müümisele ei või siin toimuda maksete otsest või kaudset vastastikust kustutamist (nii et suurem osa rahakapitali figureeriks tegelikult vaid kaupade vormis, raha vaid arveldusühikute vormis, sularaha aga lõppude lõpuks ainult bilansside tasandamiseks). Teiselt poolt kulutatakse osa lisaväärtusest, mida muutuvkapital toob, kapitalisti isiklikuks tarbimiseks, mis kuulub jaekaubanduse valdkonda; selle osa kulutab kapitalist lõppkokkuvõttes sularahas, lisaväärtuse rahavormis. Asi ei muutu sugugi sellest, kas see lisaväärtuse osa on suur või väike. Muutuvkapital ilmub järjest uuesti kui palkadeks kulutatav rahakapital *(R—Tj)* ja *r* kui lisaväärtus, mis kulutatakse kapitalisti isiklike tarviduste katteks. Järelikult ilmub *R* kui avansseeritud muutuvkapitali väärtus ja *r* kui ta juurdekasv; mõlemad peavad olema rahavormis, milles nad kulutatakse.

Valem *R—K ... T ... K'—R'*, mille tulemuseks on $R' = R + r$, on väliselt petlik, ta on illusoorse iseloomuga, mis tuleneb sellest, et avansseeritud väärtus ja kasvanud väärtus eksisteerivad siin oma ekvivalentvormis, rahas. Rõhk ei ole siin väärtuse kasvul, vaid selle protsessi *rahavormil*, sel asjaolul, et ringlusest saadi lõppude lõpuks rahavormis olevat väärtust rohkem kui sinna esialgselt avansseeriti, — niisiis on rõhk kapitalistile kuuluva kulla- ja hõbedamassi suurenemisel. Niinimetatud monetaarsüsteem väljendab lihtsalt irratsionaalset vormi *R—K—R'*, liikumist, mis kulgeb üksnes ringlussfääris; seepärast võivad mõlemad aktid 1) *R—K*, 2) *K—R'* leida selles süsteemis vaid seesuguse seletuse, et *K* müüakse teises aktis oma väärtusest kallimalt, mistõttu ringlusest saadakse rohkem raha kui sinna *K* ostul paisati. Seevastu *R—K... T...K'—R'*, kui see fikseeritakse ainulise vormina, on aluseks arenenud merkantiilsüsteemile, mille vajalikuks elemendiks on peale kaubaringluse ka kaubatootmine.

Valemi *R—K ... T ... K'—R'* illusoorne iseloom ja sellele valemile vastav illusoorne tõlgendus jäävad püsima seni, kui seda vormi fikseeritakse ühekordsena, mitte aga voolavana, pidevalt uuenevana; järelikult seni, kui seda ei peeta ringkäigu üheks vormiks, vaid ta ainuliseks vormiks. Kuid see valem viitab juba iseenesestki teistele vormidele.

Esiteks eeldab kogu see ringkäik tootmisprotsessi enda kapitalistlikku iseloomu, ta eeldab järelikult baasina seda tootmisprotsessi koos viimasest tingitud spetsiifilise ühiskondliku olukorraga. $R—K = R—K < \frac{Tj}{Tv}$; kuid *R—Tj* eeldab palgatöölise olemasolu ning seda, et tootmisvahendid on tootliku kapitali osa, et järelikult töö-

protsess ja väärtuskasvuprotsess, tootmisprotsess, on kapitali funktsioon.

Teiseks, kui akt *R...R'* kordub, siis osutub tagasitulek rahavormi niisama mööduvaks kui rahavorm esimeses staadiumis. *R—K* kaob, et anda ruumi *T*-le. Raha järjest korduv avansseerimine, samuti avansseeritud summa pidev tagasitulek raha näol on ise vaid ringkäigus kaduvad momendid.

Kolmandaks,

$$\underbrace{\underbrace{R—K...T...K'—R'.}\ \underbrace{R—K...T...K'—R'.}}\ \ R—K...T:..\ \text{jne.}$$

Juba ringkäigu teisel kordumisel, enne kui lõpeb *R*-i teine ringkäik, kerkib esile ringkäik *T...K'—R'. R—K...T;* seega võib käsitleda kõiki *R*-i edaspidiseid ringkäike vormi *T...K'—R—K...T* seisukohalt; *R—K* kui esimese ringkäigu esimene faas kujutab endast siis vaid tootliku kapitali järjest korduva ringkäigu mööduvat ettevalmistust, mis ta tegelikult ongi, kui jutt on rahakapitali vormis esimest korda mahutatavast tööstuskapitalist.

Teiselt poolt lõpeb esimene ringkäik *K'—R'. R—K...T...K'* (lühemalt *K'...K'*), kaupkapitali ringkäik, veel enne kui lõpeb *T*, teine ringkäik. Seega sisaldab juba esimene vorm mõlemaid teisi ning järelikult kaob rahavorm, kuna see pole lihtsalt väärtuse väljendus, vaid väärtuse väljendus ekvivalentvormis, rahas.

Lõpuks, kui me võtame üksiku uuesti esile kerkiva kapitali, mis esmakordselt teeb läbi ringkäigu *R—K...T...K'—R'*, siis osutub *R—K* ettevalmistusfaasiks, selle üksiku kapitali poolt läbitava esimese tootmisprotsessi eelkäijaks. Järelikult ei eeldata seda faasi *R—K*, ta pigem tõstetakse esile või tingitakse tootmisprotsessi poolt. See käib aga ainult antud üksiku kapitali kohta. Kuivõrd eeldatakse kapitalistlikku tootmisviisi, — niisiis kapitalistlikust tootmisest tingitud ühiskondlikus olukorras, — on rahakapitali ringkäik tööstuskapitali ringkäigu üldiseks vormiks. Seepärast eeldatakse kapitalistlikku tootmisprotsessi kui prius't [eelkäijat] — kui mitte rahakapitali esimeses ringkäigus, kuivõrd tööstuskapital mahutatakse esialgselt rahavormis, siis väljaspool seda ringkäiku. Kapitalistliku tootmisprotsessi pidev olemasolu eeldab ringkäigu *T...T* alalist uuenemist. Esimeses staadiumis $R—K < {}^{Tj}_{Tv}$ esineb see eeldus juba otseselt, kuna see akt ühelt poolt eeldab palgatööliste klassi olemasolu; teiselt poolt: mis tootmisvahendite ostjale on esimene staadium *R—K*, on nende müüjale *K'—R'*; järelikult eeldab *K'* kaupkapitali ning seepärast kaupa ennastki kapitalistliku tootmise tulemusena, ta eeldab seega tootliku kapitali funktsioneerimist.

TEINE PEATÜKK

TOOTLIKU KAPITALI RINGKÄIK

Tootliku kapitali ringkäigu üldvalemiks on: *T...K'—R'—K...T.* See ringkäik tähendab tootliku kapitali funktsioneerimise perioodilist uuenemist, järelikult taastootmist ehk kapitali tootmisprotsessi kui väärtuskasvuga seotud taastootmisprotsessi; mitte ainult tootmist, vaid ka lisaväärtuse perioodilist taastootmist; tootlikus vormis oleva tööstuskapitali funktsioneerimist — mitte ühekordset, vaid perioodiliselt korduvat, nii et uuenemise määrab juba lähtepunkt. Osa *K'*-ist võib (teatavatel juhtudel, teatavatel tööstuskapitali rakendamise aladel) tootmisvahenditena otseselt uuesti minna samasse tööprotsessi, millest ta väljus kaubana; sellega välditakse vaid tema väärtuse muutumine tõeliseks rahaks või rahamärkideks, ehk ta omandab iseseisva väljenduse ainult arvestusrahana. See osa väärtusest ei lähe ringlusse. Tootmisprotsessi läheb seega väärtusi, mis ringlemisprotsessi ei lähe. Sama käib ka *K'*-i selle osa kohta, mille kapitalist tarbib lisaprodukti osana in natura. Kuid kapitalistliku tootmise suhtes pole sel osal tähtsust; kõige rohkem võiks see arvesse tulla põllumajanduses.

Selle vormi juures paistavad otsekohe silma kaks asjaolu.

Esiteks. Sel ajal kui tootmisprotsess, *T* funktsioon, katkestab esimeses vormis *R... R'* rahakapitali ringlemise ja on ainult vahendajaks tema kahe faasi *R—K* ja *K'—R'* vahel, on siin tööstuskapitali ringlemise protsess kogu oma ulatuses, kogu tema liikumine ringlusfaasi piirides ainult vaheajaks ning sellepärast ainult vahenduslüliks kahe tootliku kapitali vahel, millest üks avab ringkäigu esimese äärmise liikmena, teine aga suleb selle viimase liikmena samas vormis, s. o. sellises vormis, milles ta võib liikumist uuesti alustada. Päris ringlemine esineb vaid perioodiliselt uueneva ja selle uuenemise läbi pidevalt jätkuva taastootmise vahendajana.

Teiseks. Vorm, milles esineb kogu ringlemine, on otse vastupidine vormile, mis tal on rahakapitali ringkäigus. Vorm, kui väärtuse suurus kõrvale jätta, oli seal järgmine: *R—K—R(R—K. K—R);* siin aga, väärtuse suurust jällegi kõrvale jättes, on vorm *K—R—K (K—R. R—K),* s. o. lihtsa kaubaringluse vorm.

I. LIHTNE TAASTOOTMINE

Vaatleme kõigepealt protsessi *K'—R'—K*, mis toimub ringlussfääris kahe äärmise liikme *T...T* vahel.

Selle ringlemise lähtepunktiks on kaupkapital: $K' = K + k = T + k$. Kaupkapitali funktsiooni *K'—R'* (kus realiseeritakse kaupkapitalis sisalduv kapitaliväärtus $= T$, mis eksisteerib nüüd kauba *K* koostisosana, ja kaupkapitalis sisalduv lisaväärtus, mis eksisteerib nüüd sama kaubamassi koostisosana, väärtuselt *k*) vaatlesime ringkäigu esimeses vormis. Kuid seal ta moodustas katkestatud ringlemise teise faasi ja kogu ringkäigu lõppfaasi. Siin moodustab ta ringkäigu teise faasi, kuid esimese ringlusfaasi. Esimene ringkäik lõpeb *R'*-iga ja et *R'* nagu esialgnegi *R* võib rahakapitalina uuesti alustada teist ringkäiku, siis polnud esialgu vaja uurida, kas *R* ja *r* (lisaväärtus), mis sisalduvad *R'*-is, ka edaspidi oma teed üheskoos jätkavad või erinevad rajad leiavad. Seal oleks vaja olnud seda vaadelda ainult sel juhul, kui me oleksime jälginud esimest ringkäiku edasi, tema uuenemises. Siin aga, kus tegemist on tootliku kapitali ringkäiguga, tuleb see küsimus lahendada, sest vastus määrab juba kapitali esimese ringkäigu ja *K'—R'* esineb selles kui esimene ringlusfaas, mida tuleb täiendada *R—K* abil. Sellest lahendusest oleneb, kas valem kujutab endast lihtsat taastootmist või taastootmist laiendatud mastaabis. Vastavalt lahendusele muutub seega ringkäigu iseloom.

Niisiis võtame kõigepealt vaatluse alla tootliku kapitali lihtsa taastootmise, kusjuures eeldame, nagu esimeseski peatükis, et tingimused jäävad muutumatuks ja kaupade ost ning müük toimub vastavalt nende väärtusele. Sellise oletuse puhul läheb kogu lisaväärtus kapitalisti isiklikuks tarbimiseks. Niipea kui on toimunud kaupkapitali *K'* muundumine rahaks, ringleb rahasumma see osa, mis esindab kapitaliväärtust, edasi tööstuskapitali ringkäigus; teine osa, rahaks muundunud lisaväärtus, läheb üldisse kaubaringlusse, on kapitalistilt lähtuv raharinglus, mis aga toimub juba väljaspool kapitalisti individuaalkapitali ringlussfääri.

Meie näites oli meil kaupkapital *K'*, 10 000 naela lõnga, väärtuselt 500 naelsterlingit; sellest on tootliku kapitali väärtus 422 naelsterlingit; see summa jätkab 8440 naela lõnga rahavormina kapitali ringlemist, mida alustas *K'*; 78-naelsterlingiline lisaväärtus aga, 1560 naela lõnga rahavorm, kaupprodukti lisaosa, väljub selle kapitali ringlemisest ja liigub eri teed üldise kaubaringluse sfääris.

$$K' \begin{pmatrix} K \\ + \\ k \end{pmatrix} - R' \begin{pmatrix} R \\ + \\ r \end{pmatrix} - K < \begin{matrix} Tj \\ T_v \end{matrix}$$

r—k kujutab endast rida oste raha eest, mida kapitalist kulutab kas kaupadele otseses mõttes või teenustele, mida osutatakse tema auväärt isikule või perekonnale. Need ostud on killustatud, nad toimuvad mitmesugustel tähtaegadel. Järelikult eksisteerib raha ajutiselt jooksvaks tarbimiseks määratud rahatagavara ehk aarde vormis, sest raha, mille ringlemine on katkestatud, esineb just aarde vormis. Raha kui ringlemisvahendi funktsioon — sest ringlemisvahendiks jääb raha ka oma ajutises aarde vormis — ei lähe kapitali ringlusse tema rahavormis *R*. (See funktsioon lähtub individuaalkapitali ringkäigust, kuid ei lähe uuesti sellesse ringkäiku.) Raha antud juhul ei avansseerita, vaid kulutatakse.

Me eeldasime, et kogu avansseeritud kapital läheb ühest faasist teise alati tervenisti; nii eeldame ka siin, et protsessi *T* kaupprodukt kannab endas tootliku kapitali *T* kogu väärtust=422 naelsterlingit + tootmisprotsessi vältel loodud lisaväärtus = 78 naelsterlingit. Meie näites, kus on tegemist jagatava kaupproduktiga, eksisteerib lisaväärtus 1560 naela lõnga kujul, täpselt niisamuti, nagu ta eksisteerib 1 naelas lõngas 2,496 untsi lõnga kujul. Vastupidi, kui kaupproduktiks oleks näiteks 500-naelsterlingiline samasuguse väärtusekoostisega masin, siis oleks küll osa masina väärtusest 78-naelsterlingiline lisaväärtus, kuid need 78 naelsterlingit eksisteeriksid ainult masinas kui tervikus; masinat ei saa jagada kapitaliväärtuseks ja lisaväärtuseks, teda ennast tükkideks lõhkumata ning koos tema tarbimisväärtusega ka tema väärtust hävitamata. Mõlemaid väärtuse koostisosi saab seega kujutleda kaubakeha koostisosades ainult mõtteliselt, mitte aga kauba *K'* iseseisvate elementidena, nii nagu iga nael lõnga on 10 000 naelast eraldatav iseseisev kaupelement. Esimesel juhul tuleb tervikuna müüa kogu kaup, kaupkapital, masin, enne kui *r* saab alustada oma eri ringlemist. Kui seevastu kapitalist müüb 8440 naela, siis järgmiste 1560 naela müük kujutab endast lisaväärtuse täiesti omaette ringlemist vormis *k* (1560 naela lõnga) — *r* (78 naelsterlingit) — *k* (tarbimisesemed). Kuid 10 000 naelast lõngast koosneva produkti iga üksikosa väärtuse elemente võib täpselt niisamuti kujutleda produkti osadena kui kogu produktigi väärtuse elemente. 10 000 naela lõnga võib jagada püsivkapitali väärtuseks (*c*) — 7440 naela lõnga 372 naelsterlingi väärtuses; muutuvkapitali väärtuseks (*v*) — 1000 naela lõnga 50 naelsterlingi väärtuses; lisaväärtuseks (*m*) — 1560 naela lõnga 78 naelsterlingi väärtuses. Täpselt samuti võib jagada iga naela lõnga *c*-ks = 11,904 untsi 8,928 pensi väärtuses, *v*-ks = = 1,600 untsi lõnga 1,200 pensi väärtuses, *m*-iks = 2,496 untsi lõnga 1,872 pensi väärtuses. Müües 10 000 naela järk-järgult, osade kaupa, võiks kapitalist ka järk-järgult tarbida neis osades sisalduvad lisaväärtuse elemendid, kusjuures ta realiseeriks samuti järk-järgult summa $c+v$. Kuid lõppude lõpuks eeldab ka see operatsioon,

et 10 000 naela müüakse kõik ära, et järelikult 8440 naela müügist asendatakse *c* ja *v* väärtus (I raamat, VII ptk., 2).

Kuidas sellega ka oleks, akti *K'—R'* tõttu omandavad *K'*-is sisalduvad kapitaliväärtus ja lisaväärtus teineteisest eraldatava eksistentsi, erinevate rahasummade eksistentsi; mõlemal juhul on nii *R* kui ka *r* tegelikult selle väärtuse muundunud vormiks, mis esialgselt, *K'*-is, oli väljendatud vaid mõtteliselt kauba hinnana.

k—r—k on lihtne kaubaringlus; tema esimene faas *k—r* sisaldub kaupkapitali ringlemises *K'—R'*, järelikult kapitali ringkäigus; tema täiendav faas *r—k* seevastu toimub väljaspool seda ringkäiku kui viimasest eraldunud üldise kaubaringluse akt. Pärast *K'*-i muundumist *R'*-iks läheb kapitaliväärtuse *K* ringlemine lisaväärtuse *k* ringlemisest lahku. Sellest tuleneb:

Esiteks. Pärast kaupkapitali realiseerimist akti *K'—R'* = *K'—(R+r)* kaudu tekib võimalus lahutada kapitaliväärtuse liikumine lisaväärtuse liikumisest, kuna aktis *K'—R'* oli nende liikumine veel ühine, kantud ühest ja sellestsamast kaubamassist; nüüd on mõlemal väärtusel kui omaette rahasummadel iseseisev vorm.

Teiseks. Kui selline eraldumine on toimunud ja *r* kulutatakse kapitalisti tuluna, kuna *R* kui kapitaliväärtuse funktsionaalne vorm jätkab ringkäigu poolt määratud teed, siis on esimene akt *K'—R'*, seoses järgnevate aktidega *R—K* ja *r—k*, kujutatav kahe eri ringlemisena: *K—R—K* ja *k—r—k*; oma üldvormilt kuuluvad mõlemad read tavalisse kaubaringlusse.

Muide, praktikas, kui on tegemist tervikuliste, jagamatute kaubakehadega, eraldatakse väärtuse koostisosad mõtteliselt. Näiteks Londoni ehitusettevõtteis, mida enamikus majandatakse krediidi alusel, saab ehitusettevõtja laenu vastavalt sellele, missuguses staadiumis on maja ehitus. Ükski neist staadiumidest ei ole maja, vaid on ainult ehitusprotsessis oleva tulevase maja tegelikult olemasolev koostisosa; oma tegelikule olemasolule vaatamata on see järelikult ainult mõtteline murdosa kogu majast, kuid siiski küllalt reaalne selleks, et olla täiendava laenu tagatiseks. (Selle kohta vaata allpool, XII ptk.)

Kolmandaks. Kui kapitaliväärtuse ja lisaväärtuse liikumine, mis oli *K*-s ja *R*-is veel ühine, jaguneb vaid osaliselt (nii et osa lisaväärtust ei kulutata tuluna) või ei jagune üldse, siis toimub kapitaliväärtuses eneses muutus juba tema ringkäigu ajal, enne ringkäigu lõppemist. Meie näites võrdus tootliku kapitali väärtus 422 naelsterlingiga. Kui ta jätkab liikumist *R—K* näiteks 480 naelsterlingi või 500 naelsterlingi näol, siis teeb ta järelikult ringkäigu viimased staadiumid läbi algväärtusest 58 naelsterlingi või 78 naelsterlingi võrra suurema väärtusena. Samal ajal võib see olla seotud kapitali väärtuselise struktuuri muutumisega.

K'—R', ringlemise teine staadium ja I ringkäigu (*R . . . R'*) lõppstaadium, on meie poolt vaadeldava ringkäigu teiseks ja kauba-

ringluse esimeseks staadiumiks. Niisiis, kuivõrd on tegemist ringlemisega, tuleb akti *K'—R'* täiendada aktiga *R'—K'*. Kuid aktil *K'—R'* on mitte ainult väärtuskasvuprotsess (antud juhul *T* funktsioon, esimene staadium) juba seljataga, vaid ka selle tulemus, kaupprodukt *K'*, on siin juba realiseeritud. Aktiga *K'—R'* lõpeb järelikult nii kapitali väärtuskasvuprotsess kui ka selle kaupprodukti realiseerimine, mis kujutab endast kasvanud kapitaliväärtust.

Niisiis eeldasime lihtsat taastootmist, s. t. seda, et *r—k* eraldub täielikult *R—K*-st. Mõlemad ringlused, nii *k—r—k* kui ka *K—R—K*, kuuluvad oma üldvalemilt kaubaringlusse (ega ilmuta seepärast mingit väärtuse vahet kahe äärmise liikme vahel); seepärast on kerge kalduda käsitama, — nagu seda teeb vulgaarmajandusteadus, — kapitalistlikku tootmisprotsessi lihtsalt kaupade, ühel või teisel viisil tarbitavate tarbimisväärtuste tootmisena, kusjuures kapitalist tootvat neid kaupu vaid selleks, et neid mõnda teist tarbimisväärtust omavate kaupadega asendada või viimaste vastu vahetada, nagu vulgaarmajandusteadus seda vääriti kinnitab.

K' esineb algusest peale kaupkapitalina ja kogu protsessi eesmärk, rikastumine (väärtuskasv), ei kõrvalda sugugi kapitalisti isiklikku tarbimist, mis kasvab koos lisaväärtuse (järelikult ka kapitali) suurusega, vaid otse eeldab seda tarbimist.

Kapitalisti tulu ringlemisel on toodetud kauba *k* (või temale vastava kaupprodukti *K'* mõttelise murdosa) tegelikuks ülesandeks vaid selle tulu muutmine kõigepealt rahaks ja hiljem rahast — reaks teisteks kaupadeks, mis lähevad isiklikuks tarbimiseks. Kuid sealjuures ei tohi jätta tähele panemata üht pisi-asjaolu: *k* on kaubaväärtus, mis kapitalistile midagi ei maksnud, on lisatöö kehastus, ja esineb seepärast esialgselt kui kaupkapitali *K'* koostisosa. See *k* on järelikult juba oma olemasolu tõttu seotud kapitaliväärtuse ringkäigu protsessiga; kui see ringkäik katkeb või seda kuidagi häiritakse, siis väheneb või lõpeb üldse nii *k* tarbimine kui ka rea kaupade turustamine, mis moodustavad *k* asenduse. Samuti on lugu siis, kui akt *K'—R'* äpardub või kui läheb korda ära müüa ainult osa *K'*-ist.

Me nägime, et *k—r—k* kui kapitalisti tulu ringlemine läheb kapitali ringlemisse ainult niikaua, kui *k* on kaupkapitali funktsionaalses vormis oleva kapitali *K'* väärtuse osaks; aga niipea kui tulu ringlemine on saanud iseseisvaks *r—k* kaudu, kui ta järelikult on täielikus *k—r—k* vormis, ei lähe ta kapitalisti poolt avansseeritud kapitali liikumisse, kuigi ta sellest lähtub. Avansseeritud kapitali ringlemisega on tulu ringlemine seotud sedavõrd, kuivõrd kapitali olemasolu eeldab kapitalisti olemasolu, viimane aga on tingitud lisaväärtuse tarbimisest.

K', näiteks lõng, funktsioneerib üldises ringluses ainult kui kaup; kuid kapitali ringlemise momendina funktsioneerib *K'* kui *kaupkapital*, kui üks neid vorme, mida kapitaliväärtus kordamööda

omandab ja kõrvale heidab. Pärast lõnga müümist kaupmehele lahkub lõng selle kapitali ringkäigu protsessist, mille produktiks ta on, kuid jääb kaubana ikkagi üldise ringluse sfääri. Sama kaubamassi ringlemine jätkub, kuigi ta on lakanud moodustamast momenti ketraja kapitali iseseisvas ringkäigus. Seega kapitalisti poolt ringlusse paisatud kaubamassi tegelik lõppmetamorfoos, akt *K—R*, kaubamassi lõplik siirdumine tarbimissfääri võib olla ajaliselt ja ruumiliselt täiesti lahus sellest metamorfoosist, milles see kaubamass funktsioneerib antud kapitalisti kaupkapitalina. Sedasama metamorfoosi, mis juba toimus antud kapitali ringlemises, tuleb veel teostada üldise ringluse sfääris.

Asi ei muutu põrmugi, kui lõng läheb omakorda mõne teise tööstuskapitali ringkäiku. Üldine ringlus hõlmab nii ühiskondliku kapitali mitmesuguste iseseisvate osade üksteisest läbipõimunud ringkäike, s. o. üksikute kapitalide kogumit, kui ka selliste väärtuste ringlemist, mida ei paisata turule kapitalina, s. o. kuuluvad isikliku tarbimise sfääri.

Kapitali ringkäigu kui üldise ringluse osa ja tema kui iseseisva ringkäigu üksikute lülide suhe tuleb omakorda esile, kui me vaatleme *R'*-i = *R* + *r*-i ringlemist. *R* kui rahakapital jätkab kapitali ringkäiku; *r* kui tulu kulutus (*r—k*) läheb üldisse ringlusse, kuid langeb kapitali ringkäigust välja. Viimasesse ringkäiku läheb ainult see *r*-i osa, mis funktsioneerib täiendava rahakapitalina. Ringlemises *k—r—k* funktsioneerib raha ainult mündina; selle ringlemise eesmärgiks on kapitalisti isiklik tarbimine. Vulgaarmajandusteaduse kretinismi iseloomustab asjaolu, et seda ringlemist, mis ei kuulugi kapitali ringkäiku, — toodetud uue väärtuse tuluna tarbitava osa ringlemist — esitatakse vulgaarmajandusteaduses kapitali iseloomuliku ringkäiguna.

Teises faasis, *R—K*, on meie ees jälle kapitaliväärtus *R* = *T* (võrdub tootliku kapitali väärtusega, mis avab siin tööstuskapitali ringkäigu); ta on vabanenud lisaväärtusest, järelikult on ta väärtus niisama suur kui rahakapitali ringkäigu esimeses staadiumis *R—K*. Vaatamata koha erinevusele on sel rahakapitalil, milleks kaupkapital nüüd muundus, sama funktsioon: tema muundumine *Tv*-ks ja *Tj*-iks, tootmisvahenditeks ja tööjõuks.

Niisiis, kaupkapitali funktsioonis *K'—R'* on kapitaliväärtus üheaegselt *k—r*-iga läbi teinud faasi *K—R* ja astub seejärel täiendavasse faasi $R—K<^{Tj}_{Tv}$; kogu ta ringlus on järelikult $K—R—K<^{Tj}_{Tv}$.

Esiteks. Rahakapital *R* esineb vormis I (ringkäik *R*...*R'*) kui algvormis, milles avansseeritakse kapitaliväärtus; siin esineb ta algusest peale selle rahasumma osana, milleks kaupkapital muundus esimeses ringlusfaasis *K'—R'*, järelikult esineb ta algusest peale tootliku kapitali *T* muundumisena rahavormiks kaupprodukti müügi kaudu. Siin on rahakapital algusest peale selline kapitaliväärtuse vorm, mis pole alg- ega lõppvormiks, sest faas *R—K*, mis

järgneb faasile *K—R*, saab toimuda ainult rahavormi teistkordse kõrvaleheitmise tõttu. Seepärast pole see osa *R—K*-st, mis on samaaegselt *R—Tj*, enam lihtne raha avansseerimine tööjõu ostmiseks, vaid niisugune avansseerimine, milles tööjõule avansseeritakse rahavormis needsamad 1000 naela lõnga 50 naelsterlingi väärtuses, mis moodustavad osa tööjõu poolt loodud kaubaväärtusest. Raha, mis siin töölisele avansseeritakse, on ainult töölise enda poolt toodetud kaubaväärtuse ühe osa muundunud ekvivalentvorm. Ning juba ainuüksi sel põhjusel pole akt *R—K*, kuivõrd see on samaaegselt aktiks *R—Tj*, rahavormis oleva kauba lihtne asendamine tarbimisvormis oleva kaubaga, vaid sisaldab ka teisi elemente, mis on sõltumatud üldisest kaubaringlusest kui niisugusest.

R' on *K'*-i muundunud vorm, kuna *K'* ise on *T* varema funktsioneerimise, varema tootmisprotsessi produkt; seepärast on kogu rahasumma *R'* varem tehtud töö rahaliseks väljenduseks. Meie näites 10 000 naela lõnga=500 naelsterlingit, ketramisprotsessi produkt; sellest 7440 naela lõnga=avansseeritud püsivkapital $c=372$ naelsterlingit; 1000 naela lõnga=avansseeritud muutuvkapital $v=$ $=50$ naelsterlingit ja 1560 naela lõnga = lisaväärtus $m=78$ naelsterlingit. Kui *R'*-ist avansseeritakse uuesti — muudel võrdsetel tingimustel — ainult algkapital, 422 naelsterlingit, siis avansseeritakse töölisele tuleval nädalal, aktis *R—Tj*, ainult osa käesoleval nädalal toodetud 10 000 naelast lõngast (1000 naela lõnga rahaline väärtus). Akti *K—R* tulemusena on raha alati varem tehtud töö väljenduseks. Kui kaubaturul toimub otsekohe täiendav akt *R—K*, kui järelikult *R* loovutatakse olemasolevate, turul leiduvate kaupade vastu, on see jällegi varem tehtud töö muundumine ühest vormist (rahast) teiseks vormiks (kaubaks). Kuid *R—K* on ajaliselt lahus *K—R*-ist. Erandjuhtudel võivad nad toimuda ühel ajal, kui näiteks kapitalist, kes teostab akti *R—K*, ja kapitalist, kellele see akt on aktiks *K—R*, annavad oma kaubad teineteisele üle üheaegselt, kusjuures *R* tasakaalustab hiljem ainult bilansi. Ajavahe aktide *K—R* ja *R—K* toimumise vahel võib olla kas pikem või lühem. Kuigi *R* kui akti *K—R* tulemus esindab varem tehtud tööd, võib *R* siiski akti *R—K* suhtes esindada selliste kaupade muundunud vormi, milliseid pole üldse veel turul ja mis ilmuvad sinna alles tulevikus; akt *R—K* toimub tavaliselt alles pärast seda, kui *K* on uuesti toodetud. Täpselt niisamuti võib *R* esindada kaupu, mida toodetakse üheaegselt selle *K*-ga, mille rahaliseks väljenduseks *R* on. Näiteks vahetuses *R—K* (tootmisvahendite ost) võib osta sütt varem, kui seda kaevandusest välja tuuakse. Kui *r* figureerib akumuleeritud rahana ja seda ei kulutata tuluna, võib see esindada puuvilla, mis toodetakse alles tuleval aastal. Samuti kapitalisti tulu kulutamisel, aktis *r—k*. Samuti palk *Tj*=50 naelsterlingit; see raha ei ole ainult töölise varem tehtud töö rahavorm, vaid ühtlasi assigneering samaaegsele või tulevasele tööle, mida parajasti realiseeritakse või mis kuulub

realiseerimisele tulevikus. Tööline võib osta selle eest kuue, mis valmib alles tuleval nädalal. Just nii on lugu väga paljude vajalike elatusvahenditega, mida tuleb tarbida peaaegu otse tootmise momendil, et nad mitte ei rikneks. Niiviisi saab tööline temale palgana väljamakstava raha näol omaenda või teiste tööliste tulevase töö muundunud vormi. Andes talle osa ta varem tehtud tööst, annab kapitalist temale assigneeringu tema enda tulevase töö saamiseks. Tema enda samaaegne või tulevane töö moodustab selle veel mitte olemasoleva tagavara, millest talle makstakse ta varem tehtud töö eest. Kujutlus tagavara moodustamisest kaob siin täiesti.

Teiseks. Ringlemises $K—R—K<\frac{Tj}{Tv}$ vahetab üks ja seesama raha kaks korda asukohta: kapitalist saab selle raha algul müüjana ja annab ta siis edasi ostjana; kaup muundub rahavormiks ainult selleks, et rahavormist uuesti muunduda kaubavormiks; seepärast kapitali rahavorm, tema olemasolu rahakapitalina on selles liikumises vaid möödaminevaks momendiks; ehk, teiste sõnadega, seni kui liikumine jätkub, esineb rahakapital, kui ta on ostuvahendiks, ainult ringlemisvahendina; päris maksevahendina esineb ta siis, kui kapitalistid vastastikku üksteiselt ostavad, nii et tuleb ainult saldeerida maksebilanss.

Kolmandaks. Rahakapitali funktsioneerimine, olgu rahakapital kas lihtsaks ringlemisvahendiks või maksevahendiks, vahendab ainult *K* asendamist elementidega *Tj* ja *Tv*, s. o. lõnga ehk kaupprodukti, — mis on tootliku kapitali tulemus (maha arvatud tuluna kasutatav lisaväärtus), — asendamist tema tootmise elementidega; rahakapitali funktsioneerimine vahendab seega kapitaliväärtuse tagasimuundumist tema kaubavormist antud kauba loomise elementideks; järelikult vahendab ta lõppude lõpuks vaid kaupkapitali tagasimuundumist tootlikuks kapitaliks.

Et ringkäik toimuks normaalselt, tuleb *K'* müüa vastavalt tema väärtusele, müüa ta kogu ulatuses. Edasi, *K—R—K* sisaldab mitte ainult ühe kauba asendamist teisega, ta sisaldab asendamist ühtedes ja samades väärtussuhetes. Me oletame siin, et asendamine toimubki nõnda. Tegelikult aga tootmisvahendite väärtus muutub; just kapitalistlikule tootmisele on omane väärtussuhete lakkamatu muutumine töötootlikkuse pidevate muutuste tõttu, mis iseloomustavad kapitalistlikku tootmist. Siin ainult mainime seda tootmistegurite väärtuse muutumist; uurimisele tuleb see hiljem. Tootmiselementide muundumine kaupproduktiks, *T* muundumine *K'*-iks toimub tootmissfääris; *K'*-i tagasimuundumine *T*-ks toimub ringlussfääris. See tagasimuundumine toimub lihtsa kaubametamorfoosi kaudu. Kuid oma sisu poolest on see tagasimuundumine taastootmise kui terviku üheks momendiks. *K—R—K* kui kapitali ringlemise vorm sisaldab funktsionaalselt kindlaksmääratud ainevahetust. Edasi, muundumine *K—R—K* tingib seda, et *K*=kaubakoguse *K'* tootmiselementidega ja et nende elementide väärtuste esialgne vastastikune

suhe jääb püsima; järelikult eeldatakse siin mitte ainult seda, et kaubad (ostetakse ja) müüakse vastavalt nende väärtusele, vaid ka seda, et nende väärtus ringkäigu ajal ei muutu; vastasel korral ei saa protsess kulgeda normaalselt.

Ringkäigus *R*...*R'* on *R* kapitaliväärtuse algvormiks, mille kapitaliväärtus ainult selleks kõrvale heidab, et seda uuesti omandada. Ringkäigus *T*... *K'*—*R'*—*K*... *T* on *R* vaid protsessis omandatud vorm, mis juba protsessi jooksul uuesti kõrvale heidetakse. Rahavorm on siin vaid kapitali möödaminevaks iseseisvaks väärtusvormiks. Vormis *K'* viibiv kapital püüab kärmesti omandada rahavormi; kui ta aga on sellesse pugenud ja viibib vormis *R'*, püüab ta sellest niisama kärmesti lahti saada, et taas muunduda tootliku kapitali vormiks. Niikaua kui kapital püsib rahavormis, ei funktsioneeri ta kapitalina ega kasva seepärast väärtuselt; kapital seisab jõude. *R* toimib siin küll ringlemisvahendina, kuid kapitali ringlemise vahendina. Näiline iseseisvus, mis kapitaliväärtuse rahavormil on kapitaliväärtuse ringkäigu esimeses vormis (rahakapitali ringkäigu vormis), kaob selles teises vormis, mis seega osutub I vormi kriitikaks ja teeb sellest vormist lihtsalt erilise vormi. Kui teine metamorfoos *R'*—*K* on tõkestatud (kui näiteks turul pole tootmisvahendeid), siis katkeb ringkäik, taastootmisprotsessi kulg, täpselt niisamuti kui juhul, kus kapital jääb seisma kaupkapitali vormis. Erinevus on aga järgmine: rahavormis võib kapital kauem oodata kui üleminevas kaubavormis. Ta ei lakka olemast raha, kui ta ei funktsioneerigi rahakapitalina; küll aga lakkab ta olemast kaup ja üldse tarbimisväärtus, kui ta jääb liiga kauaks kaupkapitali funktsiooni. Teiseks võib rahavormis viibiv kapital võtta oma esialgse vormi asemele — tootliku kapitali vormi asemele — mõne teise vormi, kuna ta vormis *K'* aga ei ole üldse võimeline paigalt liikuma.

K'—*R'*—*K* sisaldab ainult *K'*-i vormile vastavaid ringlemisakte, mis on *K'*-i taastootmise momentideks; kuid *K'*—*R'*—*K* toimumiseks on vaja, et tegelikult taastoodetaks see *K*, milleks *K'* muundub; see taastootmine aga on omakorda tingitud taastootmisprotsessist, mis kulgeb väljaspool *K'*-is esindatud individuaalkapitali taastootmise protsessi.

Vormis I valmistab akt $R—K<_{T v}^{T j}$ ainult ette rahakapitali esimest muundumist tootlikuks kapitaliks; vormis II valmistab see akt ette kaupkapitali tagasimuundumist tootlikuks kapitaliks; niisiis, kuivõrd tööstuskapitali mahutus jääb endiseks, valmistab ta ette kaupkapitali tagasimuundumist nendekssamadeks tootmiselementideks, milledest ta tekkis. Seepärast esineb see akt siin, nagu vormis I, tootmisprotsessi ettevalmistava faasina, kuid juba tootmisprotsessile tagasipöördumisena, tootmisprotsessi uuenemisena, järelikult taastootmisprotsessi eelkäijana ning seepärast ka väärtuskasvuprotsessi kordumise eelkäijana.

Samuti tuleb veel kord tähendada, et akt *R—Tj* ei ole lihtne kaupade vahetus, vaid kauba *Tj*-i ost, kusjuures kaup *Tj* peab minema lisaväärtuse tootmiseks, just nagu *R—Tv* on vaid protseduur, mis on esemeliselt tingimata vajalik sama eesmärgi saavutamiseks.

R muundub akti $R—K<^{Tj}_{Tv}$ toimumisega tootlikuks kapitaliks, *T*-ks, ja ringkäik algab uuesti.

Vorm *T...K'—R'—K...T* on seega arendatud kujul selline:

$$T...K' \begin{pmatrix} K \\ + \\ k \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} R \\ + \\ r \end{pmatrix} - K<^{Tj}_{Tv} \ldots T \quad .$$
$$\qquad\qquad - \qquad\quad - \; k$$

Rahakapitali muundumine tootlikuks kapitaliks on kaupade ost kaupade tootmise ⟨ ja nimelt kaupade kapitalistliku tootmise ⟩ otstarbel. Tarbimine kuulub kapitali enda ringkäiku ainult sedavõrd, kuivõrd ta kujutab endast seda tootlikku tarbimist; selle tarbimise tingimuseks on, et tootlikult tarbitud kaupade vahendusel luuakse lisaväärtust. See aga on hoopis midagi erinevat sellisest tootmisest ja isegi sellisest kaubatootmisest, mille otstarbeks on tootja olemasolu; kauba asendamine kaubaga, mille tingimuseks on lisaväärtuse tootmine, on seega hoopis midagi muud kui produktide vahetus iseendast, kus raha on ainult vahendajaks. Nii kujutavad aga asja majandusteadlased, püüdes sellega tõestada, et ületootmine pole võimalik.

Peale *Tj*-iks ja *Tv*-ks muundunud *R*-i tootliku tarbimise sisaldab ringkäik esimest liiget *R—Tj*, mis töölisele on *Tj—R* = *K—R*. Töölisest lähtuvast ringlemisest *Tj—R—K*, mis sisaldab töölise tarbimist, kuulub kapitali ringkäiku ainult esimene liige kui akti *R—Tj* tulemus. Teine akt, nimelt *R—K*, ei kuulu individuaalkapitali ringlusse, kuigi ta viimasest lähtub. Töölisklassi alaline olemasolu on aga vajalik kapitalistide klassile, mistõttu on vajalik ka tööliste tarbimine, mida vahendab akt *R—K*.

Kapitaliväärtuse ringkäigu jätkamise, samuti ka kapitalisti poolt lisaväärtuse tarbimise suhtes näitab akt *K'—R'* ainult seda, et *K'* on muundunud rahaks, on müüdud. Loomulikult ostetakse seda vaid sellepärast, et ese omab tarbimisväärtust, järelikult kõlbab ühel või teisel viisil tarbimiseks, kas tootlikuks või isiklikuks. Kui aga *K'* ringleb edasi, näiteks kaupmehe käes, kes ostis lõnga, siis ei puuduta see esialgu kuidagiviisi selle individuaalkapitali ringkäigu jätkumist, kes lõnga tootis ja kaupmehele müüs. Kogu protsess jätkub ning ühtlasi jätkub ka sellest tingitud kapitalisti ja töölise isiklik tarbimine. See asjaolu on tähtis kriiside uurimisel.

Kui *K'* on müüdud, muundatud rahaks, võib ta nimelt tagasi muunduda tööprotsessi ja järelikult taastootmisprotsessi reaalseteks teguriteks. Asi ei muutu otseselt sellest, kas *K'* osteti lõpliku tarbija või kaupmehe poolt, kes tahab seda edasi müüa. Kapitalist-

liku tootmise poolt loodava kaubamassi ulatuse määravad selle tootmise mastaap ja ta pideva laiendamise vajadus, mitte aga ettemääratud nõudmise ja pakkumise ring, rahuldamisele kuuluvate vajaduste ring. Massilise toodangu otseseks ostjaks võib olla peale teiste tööstuskapitalistide ainult hulgikaupmees. Teatavais piirides võib taastootmisprotsess toimuda endises või isegi laiendatud mastaabis, kuigi temast väljaheidetud kaubad ei ole tegelikult läinud isikliku ega tootliku tarbimise sfääri. Kaupade tarbimine ei kuulu kapitali ringkäiku, millest nad tekkisid. Kui näiteks lõng on müüdud, võib lõngas esindatud kapitaliväärtuse ringkäik uuesti alata, olenemata sellest, mis müüdud lõngaga toimub. Niikaua kui produkti saab müüa, läheb kapitalistliku tootja seisukohalt kõik normaalselt. Kapitaliväärtuse ringkäik, mille esindajaks see kapitalistlik tootja on, ei katke. Kui aga see protsess laieneb, — mis sisaldab tootmisvahendite tootliku tarbimise laienemist, — siis võib kapitali sellise taastootmisega kaasas käia tööliste kasvanud isiklik tarbimine (ja järelikult nõudmine), sest see protsess algab tootliku tarbimisega ja toimub tootliku tarbimise vahendusel. Nii võib lisaväärtuse tootmine ja koos sellega ka kapitalisti isiklik tarbimine suureneda, kogu taastootmisprotsess võib olla kõige õitsvamas seisukorras, ja siiski võib suurem osa kaupu vaid näiliselt tarbimisse läinud olla, tegelikult aga võib vaheltkauplejate käes müümata seista, niisiis tegelikult alles turul viibida. Kuid üks kaupade vool järgneb teisele ja lõpuks selgub, et eelmine vool on tarbimise poolt vaid näiliselt absorbeeritud. Kaupkapitalid võitlevad üksteisega koha pärast turul. Hiljem tulnud müüvad alandatud hinnaga, et ainult müüa. Eelmised kaupade voolud ei ole veel turustatud, aga nende eest maksmise tähtpäevad on juba kätte jõudmas. Nende omanikud peavad tunnistama end maksujõuetuks või müüma iga hinna eest, et suuta maksta. Sellisel müügil ei ole midagi ühist nõudmise tegeliku seisuga. Selle määrab vaid *nõudmine maksete järele,* kauba rahaks muundamise absoluutne vajadus. Siis puhkeb kriis. Ta ei avaldu tarbimisnõudmise, isikliku tarbimise poolt tuleva nõudmise otseses languses, vaid selles, et väheneb kapitali vahetamine kapitali vastu, aheneb kapitali taastootmise protsess.

Kui kaupu *Tv* ja *Tj,* milledeks *R* muundub, et täita oma funktsiooni rahakapitalina, tootlikuks kapitaliks tagasimuundatava kapitaliväärtusena, — kui neid kaupu tuleb osta või nende eest maksta erinevatel tähtpäevadel, kui järelikult *R—K* on rida üksteise järel toimuvaid oste ning makseid, siis osa *R*-ist teostab akti *R—K,* kuna teine osa jääb samal ajal rahaolekusse, et alles hiljem, protsessi enda tingimustega kindlaksmääratud ajal, teostada üheaegseid või üksteisele järgnevaid akte *R—K.* See osa on ainult ajutiselt ringlusest eemaldatud, et teataval momendil astuda tegevusse, täita oma funktsiooni. Kuid selle osa varuksjätmine on siis omakorda

tema ringlemisest tingitud ja ringlemise otstarbeks määratud funktsioon. Tema olemasolu ostu- või maksefondina, vaheaeg tema liikumises, tema ringlemise katkestamine, on siis selliseks seisukorraks, kus raha kui rahakapital täidab üht oma funktsioonidest. Kui rahakapital; sest ka ajutiselt paigalseisev raha on sel juhul osa rahakapitalist R ($R'—r = R$), sellest kaupkapitali väärtuse osast, mis = T-ga, s. o. võrdub ringkäigu lähtepunktiks oleva tootliku kapitali väärtusega. Teiselt poolt on ringlusest eemaldatud raha aardevormis. Raha aardevorm saab siin järelikult rahakapitali funktsiooniks, just nagu aktis $R—K$ saab rahakapitali funktsiooniks raha funktsioon ostu- või maksevahendina. Selle põhjuseks on, et kapitaliväärtus eksisteerib siin rahavormis, et rahavorm on siin üheks tööstuskapitali olekuks, mille määrab ringkäigu üldine seos ühes ta staadiumis. Samal ajal aga osutub siin jällegi tõeks, et rahakapital ei täida tööstuskapitali ringkäigus mingeid muid funktsioone peale raha funktsioonide ja et neil raha funktsioonidel on ainult nende seose tõttu selle ringkäigu teiste staadiumidega ka kapitali funktsioonide tähendus.

R'-i kujutamine r-i ja R-i suhtena, kapitalistliku suhtena, ei ole otseselt rahakapitali, vaid kaupkapitali K' funktsioon, kuna K' omakorda väljendab k ja K suhtena ainult tootmisprotsessi tulemust, ainult tootmisprotsessis toimunud kapitaliväärtuse isekasvamise tulemust.

Kui ringlemisprotsessi jätkumine põrkab takistustele, nii et R peab väliste asjaolude, turu seisukorra jne. tõttu katkestama oma funktsiooni $R—K$ ja püsima niiviisi pikemat või lühemat aega rahavormis, siis on see jällegi aarde näol esinev raha. Seda juhtub ka lihtsas kaubaringluses, kui üleminek aktilt $K—R$ aktile $R—K$ katkeb väliste asjaolude tõttu. Siin on tegemist pealesunnitud aardekogumisega. Käesoleval juhul on rahal seega jõudeseisva, latentse rahakapitali vorm. Kuid selle juures me siin esialgu pikemalt ei peatu.

Rahakapitali seismajäämine rahaolekusse on aga mõlemal juhul liikumise katkemise tulemus, olgu see katkemine otstarbekohane või mitte, vabatahtlik või pealesunnitud, kapitali funktsioonidest tulenev või nendega vastuoluline.

II. AKUMULATSIOON JA TAASTOOTMINE LAIENDATUD MASTAABIS

Et proportsioonid, milles tootmisprotsess võib laieneda, ei ole meelevaldsed, vaid tehnika poolt ette kirjutatud, siis võib realiseeritud lisaväärtus, kuigi ta on määratud kapitaliseerimiseks, sageli alles mitme ringkäigu kordumisel kasvada sellise suuruseni (järelikult kuulub ta sinnamaani akumuleerimisele), milles ta võib tegelikult funktsioneerida täiendava kapitalina või astuda protsessis vii-

biva kapitaliväärtuse ringkäiku. Lisaväärtus tardub järelikult aardeks ja moodustab sel kujul latentse (varjatud) rahakapitali. Latentse sellepärast, et kuni ta püsib rahavormis, ei saa ta toimida kapitalina.[6a] Nii on siin aardekogumine kapitalistliku akumulatsiooni protsessi kuuluvaks, temaga kaasnevaks, kuid samal ajal temast oluliselt erinevaks momendiks. Erinevaks sellepärast, et latentse rahakapitali tekkimine ei laienda taastootmisprotsessi ennast. Vastupidi: latentne rahakapital tekib siin sellepärast, et kapitalistlik tootja ei saa oma tootmise mastaapi otseselt laiendada. Kui ta müüb oma lisaprodukti kulla või hõbeda tootjale, kes paiskab ringlusse uut kulda või hõbedat, või — mis teeb sama välja — kaupmehele, kes toob täiendavat kulda või hõbedat välismaalt ja annab vahetuseks osa natsiooni lisaproduktist, siis moodustab tema latentne rahakapital natsiooni kulla- või hõbeda-aarde juurdekasvu. Kõigil teistel juhtudel on lugu nii, et näiteks need 78 naelsterlingit, mis ostja käes olid ringlemisvahendiks, omandavad kapitalisti käes vaid aardevormi; niisiis toimub siin ainult uus natsiooni kulla- või hõbeda-aarde jaotus.

Kui raha funktsioneerib meie kapitalisti tehingutes maksevahendina (nii et ostja maksab kauba eest alles pikema või lühema aja järel), siis ei muundu kapitaliseerimiseks määratud lisaprodukt mitte rahaks, vaid võlakohustuseks, omanditiitliks ekvivalendile, mis võib ostjal juba käes olla või on alles saada. See ekvivalent ei lähe antud ringkäigu taastootmisprotsessi, — just nagu sinna ei lähe protsendipaberitesse mahutatud raha jne., — kuigi ta võib minna mõne teise individuaalse tööstuskapitali ringkäiku.

Kogu kapitalistliku tootmise iseloomu määrab avansseeritud kapitaliväärtuse kasv, seega esimeses järjekorras võimalikult suurema lisaväärtuse tootmine; teiseks aga (vaata I raamat, XXII ptk.) kapitali tootmine, järelikult lisaväärtuse muundumine kapitaliks. Akumulatsioon ehk laiendatud mastaabis toimuv tootmine, mis üha suureneva lisaväärtuse tootmise ja seepärast kapitalisti rikastumise vahendina on kapitalisti isiklik eesmärk ja kapitalistliku tootmise üks üldisi tendentse, muutub edaspidi oma arenemise tõttu, nagu esimeses raamatus näidatud, igale individuaalsele kapitalistile paratamatuseks. Tema kapitali pidev suurenemine saab kapitali säilimise tingimuseks. Kuid me ei tule tagasi selle juurde, mida käsitlesime varem.

Kõigepealt vaatlesime lihtsat taastootmist, kusjuures eeldasime, et kogu lisaväärtus kulutatakse tuluna. Normaalsetes tingimustes

---

[6a] Väljendus «latentne» [«varjatud»] on laenatud füüsika kujutlusest latentse soojuse kohta, mis on nüüd peaaegu välja tõrjutud energia muundumise teooria poolt. Sellepärast kasutab Marx kolmandas osas (hilisem redaktsioon) selle asemel potentsiaalse energia mõistest laenatud väljendust: «potentsiaalne» ehk, analoogiliselt D'Alembert'i virtuaalse kiirusega, «virtuaalne kapital». — *F. E.*

tuleb tegelikult alati kulutada osa lisaväärtusest tuluna, teist osa aga kapitaliseerida, kusjuures pole üldse tähtis, et ühe või teise kindla perioodi jooksul toodetud lisaväärtus kord tervenisti tarbitakse, kord tervenisti kapitaliseeritakse. Keskmiselt — üldvalem võib anda ainult keskmise liikumise — toimub iga kord nii üks kui ka teine. Et valemit mitte keerukaks teha, on ometigi parem oletada, et akumuleeritakse kogu lisaväärtus. Valem $T \ldots K'—R'—K' < \frac{Tj}{Tv} \ldots T'$ väljendab tootlikku kapitali, mida taastoodetakse laiendatud mastaabis suurema väärtusega kapitalina ja mis hiljem alustab oma teist ringkäiku või, mis on seesama, uuendab oma esimest ringkäiku nüüd juba kasvanud tootliku kapitalina. Niipea kui see teine ringkäik algab, on meil lähtepunktiks jällegi T; kuid see T on suurem tootlik kapital, kui oli esimene T. Samuti valemis $R \ldots R'$; kui teine ringkäik algab siin R'-iga, funktsioneerib R' kui R, kui kindla suurusega avansseeritud rahakapital. See on suurem rahakapital kui see, millega algas esimene ringkäik; kuid niipea kui ta hakkab täitma avansseeritud rahakapitali funktsiooni, kaob igasugune side asjaoluga, et ta kasvas lisaväärtuse kapitaliseerimise tõttu. Selle päritolu jäljed kaovad tal rahakapitali vormis, milles ta alustab ringkäiku. Samuti on lugu T'-iga, kui see saab uue ringkäigu lähtepunktiks.

Kui võrdleme ringkäiku $T \ldots T'$ ringkäiguga $R \ldots R'$ ehk esimese ringkäiguga, siis näeme, et neil pole kaugeltki ühesugune tähendus. $R \ldots R'$ omaette kui isoleeritud ringkäik väljendab ainult seda, et R, rahakapital (või rahakapitalina oma ringkäiku läbitegev tööstuskapital) on raha, mis sünnitab raha, väärtus, mis sünnitab väärtust; et R loob lisaväärtust. Seevastu T ringkäigus on väärtuskasvuprotsess esimese staadiumi, s. o. tootmisprotsessi lõppedes juba toimunud, pärast teise staadiumi $K'—R'$ (esimese ringlemisstaadiumi) läbitegemist aga eksisteerivad kapitaliväärtus + lisaväärtus juba realiseeritud rahakapitalina, R'-ina, mis oli esimeses ringkäigus viimaseks äärmiseks liikmeks. Lisaväärtuse tootmist on varemkäsitletud vormis $T \ldots T$ (vt. arendatud valem lk. 63) väljendatud $k—r—k$ kaudu, mis oma teises staadiumis lahkub kapitali ringlemise sfäärist ja väljendab lisaväärtuse ringlemist tuluna. Selles vormis, kus kogu liikumine on kujutatud $T \ldots T$-na, kus järelikult mõlema äärmise punkti vahel ei ole mingit väärtuse vahet, on avansseeritud väärtuse kasv, lisaväärtuse tootmine väljendatud samuti kui ringkäigus $R \ldots R'$; ainult akt $K'—R'$, mis on $R \ldots R'$-is viimaseks staadiumiks ja ringkäigu teiseks staadiumiks, esineb $T—T$-s ringlemise esimese staadiumina.

$T \ldots T'$-is ei väljenda T' seda, et lisaväärtust on toodetud, vaid seda, et toodetud lisaväärtus on kapitaliseeritud, et järelikult on toimunud kapitali akumulatsioon, mistõttu T', vastupidiselt T-le, koosneb esialgsest kapitaliväärtusest pluss selle kapitaliväärtuse liikumise tõttu akumuleerunud kapitali väärtus.

Ei *R'* kui *R* ... *R'*-i lihtne lõpetamine ega *K'*, nagu ta kõigis neis ringkäikudes esineb, ei väljenda omaette võetuna liikumist, vaid liikumise tulemust: kauba- või rahavormis realiseeritud kapitaliväärtuse kasvu; nad väljendavad seepärast kapitaliväärtust kui *R*+*r*-i või *K*+*k*-d, kui kapitaliväärtuse ja tema lisaväärtuse — tema järeltulija — suhet. Nad väljendavad seda tulemust kasvanud kapitaliväärtuse mitmesuguste ringlemisvormide näol. Kuid ei vormis *K'* ega vormis *R'* ei ole toimuv väärtuskasv ise rahakapitali ega kaupkapitali funktsiooniks. Rahakapital ja kaupkapital on tööstuskapitali eri vormid, eri olemasoluviisid, mis vastavad tema eri funktsioonidele. Rahakapital saab täita ainult raha funktsioone, kaupkapital ainult kauba funktsioone ning erinevus nende vahel on ainult raha ja kauba erinevus. Samuti saab tööstuskapital oma tootliku kapitali vormis koosneda ainult neist elementidest, millest koosneb iga teinegi produkte loov tööprotsess: ühelt poolt töö esemelistest tingimustest (tootmisvahenditest), teiselt poolt tootlikult (otstarbekohaselt) funktsioneerivast tööjõust. Tööstuskapital saab tootmissfääris eksisteerida ainult sellise struktuuriga, mis vastab tootmisprotsessile üldse, järelikult ka mittekapitalistlikule tootmisprotsessile; täpselt niisamuti saab ta ringlussfääris eksisteerida ainult kahes sellele sfäärile vastavas vormis — kauba ja raha vormis. Kuid tootmiselementide summa avaldab end algusest peale tootliku kapitalina, sest tööjõud on võõras tööjõud, mida kapitalist ostab selle omanikult, just nagu ta ostab endale tootmisvahendid teistelt kaubaomanikelt; seepärast esineb ka tootmisprotsess ise tööstuskapitali tootliku funktsioonina ning raha ja kaup on sama tööstuskapitali ringlemisvormid, raha ja kauba funktsioonid aga on selle kapitali ringlemisfunktsioonid, kusjuures viimased kas valmistavad ette tootliku kapitali funktsioone või tulenevad neist. Raha funktsioon ja kauba funktsioon on siin samal ajal rahakapitali ja kaupkapitali funktsioonideks ainult sellepärast, et nad on omavahel seotud kui nende funktsioonide vormid, mida tööstuskapital peab täitma oma ringkäigu protsessi mitmesugustes staadiumides. Järelikult oleks väär tuletada raha ja kauba kui kapitali omadustest neid spetsiifilisi omadusi ja funktsioone, mis iseloomustavad raha kui raha ja kaupa kui kaupa; ümberpöördult oleks samuti väär tuletada tootliku kapitali omadusi tema eksisteerimise viisist tootmisvahendite näol.

Kui *R'* või *K'* fikseeritakse *R*+*r*, *K*+*k* näol, s. o. kapitaliväärtuse ja lisaväärtuse — tema järeltulija — suhte näol, siis väljendub see suhe ühel korral rahavormis, teisel korral kaubavormis, mis asja ennast sugugi ei muuda. See suhe ei teki järelikult neist omadustest ega neist funktsioonidest, mis on omased rahale kui sellisele või kaubale kui sellisele. Mõlemal juhul on kapitali iseloomustav omadus — olla väärtust loovaks väärtuseks — väljendatud vaid tulemusena. *K'* on alati *T* funktsioneerimise produkt ja *R'* on alati vaid tööstuskapitali ringkäigus muundunud *K'*-i vorm. Niisiis, kui

realiseeritud rahakapital hakkab uuesti funktsioneerima rahakapitalina, lakkab ta väljendamast kapitalistlikku suhet, mida sisaldab $R'=R+r$. Kui $R \ldots R'$ on läbi tehtud ja R' alustab uuesti ringkäiku, ei figureeri R' enam R'-ina, vaid R-ina, isegi siis, kui R'-is sisalduv lisaväärtus kapitaliseeritakse täies ulatuses. Meie näites algab teine ringkäik 500 naelsterlingi suuruse rahakapitaliga, kuna esimene algas 422 naelsterlingiga. Ringkäiku alustav rahakapital on 78 naelsterlingi võrra suurem kui varem; see vahe on olemas ühe ringkäigu võrdlemisel teisega; kuid sellisele võrdlemisele pole paika iga üksiku ringkäigu raamides. Rahakapitalina avansseeritud 500 naelsterlingit, millest 78 naelsterlingit eksisteerisid varem lisaväärtusena, etendavad samasugust osa kui 500 naelsterlingit, millega teine kapitalist oma esimest ringkäiku alustab. Samuti on lugu tootliku kapitali ringkäigus. Suurenenud T' esineb ringkäigu taasalustamisel kui T, nii nagu T lihtsa taastootmise $T \ldots T$ puhul.

Staadiumis $R'—K' < \frac{Tj}{Tv}$ on kasvanud suurus tähistatud ainult K'-iga, mitte aga Tj'-i ega Tv'-iga. Et K on Tj-i ja Tv summa, siis näitab juba K', et temas sisalduvate Tj-i ja Tv summa on suurem kui esialgses T-s. Teiseks aga oleks tähistus Tj' ja Tv' väär, sest me teame, et kapitali kasvuga on seotud tema väärtuselise struktuuri muutus; see struktuur areneb selliselt, et Tv väärtus kasvab, kuna Tj-i väärtus väheneb alati relatiivselt, sageli aga ka absoluutselt.

III. RAHA AKUMULATSIOON

Kas r, rahaks muundunud lisaväärtus, saab kohe uuesti ühineda liikumisprotsessis oleva kapitaliväärtusega ja niiviisi minna ringkäiguprotsessi R'-i koostisosana, koos kapitaliga R, — see sõltub asjaoludest, mis ei olene paljast r-i olemasolust. Kui r peab olema rahakapitaliks esimese ettevõtte kõrvale asutatavas teises iseseisvas ettevõttes, siis on selge, et r-i saab selleks kasutada vaid siis, kui tal on selliseks ettevõtteks vajalik minimaalne suurus. Kui r peab minema esialgse ettevõtte laiendamiseks, siis tingivad T esemeliste tegurite vahekorrad ja nende väärtussuhe jällegi r-i teatava minimaalsuuruse. Kõigi selles ettevõttes rakendatud tootmisvahendite vahel on mitte üksnes teatav kvalitatiivne, vaid ka kindel kvantitatiivne vahekord, teatav mõõdete proportsionaalsus. Need tootliku kapitali hulka kuuluvate tegurite esemelised vahekorrad ja nendega seotud väärtussuhted määravad kindlaks minimaalsuuruse, mis r-il peab olema, et r kui tootliku kapitali juurdekasv oleks muundatav täiendavateks tootmisvahenditeks ja täiendavaks tööjõuks või ainult esimesteks. Nii ei või ketrusvabriku omanik suurendada oma värtnate arvu, kui ta samal ajal ei soeta vastavalt kraasimis- ja eelketrusmasinaid, rääkimata suurenenud kulutustest puuvillale ja palgale, mida selline ettevõtte laiendamine tingib. Järelikult peab

lisaväärtus juba moodustama üsna suure summa, et see laiendamine võimalikuks saaks (tavaliselt arvestatakse uute soetuste kuludeks 1 naelsterling iga värtna kohta). Kuni *r* ei ole seda minimaalsuurust saavutanud, peab kapitali ringkäik ikka ja jälle korduma, kuni tema poolt järk-järgult toodetavate *r*-ide summa saab võimaluse funktsioneerida koos *R*-iga, järelikult aktis $R'—K' < \frac{Tj}{Tv}$. Isegi lihtsad detailide muutused, näiteks ketrusmasinate juures, — kuivõrd need muutused tõstavad ketrusmasinate tootlikkust, — nõuavad suuremat ketrusmaterjali kulu, rohkem eelketrusmasinaid jne. Niisiis, vahepealsel perioodil akumuleeritakse *r*-i, kusjuures ta akumulatsioon ei ole tema enda funktsiooniks, vaid *T*...*T* kordumise tulemuseks. Tema enda funktsiooniks on püsimine rahaolekus, kuni ta korduvate väärtuskasvu-ringkäikude kaudu, seega väljastpoolt, saab küllaldase juurdekasvu ning saavutab aktiivseks funktsioneerimiseks vajaliku minimaalsuuruse, milles ta ainult võibki rahakapitalina — antud juhul funktsioneeriva rahakapitali *R* akumuleeritud osana — osa võtta rahakapitali *R* funktsioneerimisest. Vahepealsel perioodil akumuleeritakse *r*-i ning ta eksisteerib ainult kogumise, kasvu protsessis oleva aarde vormis. Niisiis on raha akumulatsioon, aarde kogumine siin protsessiks, mis ajutiselt kaasneb tegeliku akumulatsiooniga, tööstuskapitali tegevusmastaabi laienemisega. Ta kaasneb sellega ajutiselt, sest kuni aare püsib aardeolekus, ei funktsioneeri ta kapitalina ega võta osa väärtuskasvuprotsessist, vaid jääb rahasummaks, mis kasvab ainult sellepärast, et ilma tema kaastegevuseta saadud raha pannakse samasse laekasse.

Aardevorm on lihtsalt sellise raha vorm, mis ringluses ei viibi, mille ringlemine on katkestatud ja mida seetõttu säilitatakse rahavormis. Mis puutub aardekogumise protsessi endasse, siis on see omane igasugusele kaubatootmisele ja etendab omaette eesmärgina teatavat osa ainult arenematuis kapitalismieelseis kaubatootmise vormides. Meie poolt käsitletud juhul esineb aga aare rahakapitali vormina, kuna aardekogumine esineb protsessina, mis ajutiselt kaasneb kapitali akumulatsiooniga, sest — ja kuivõrd — raha figureerib siin *latentse rahakapitalina;* aardekogumine — rahavormis oleva lisaväärtuse säilitamine aardena — on siin väljaspool kapitali ringkäiku toimuvaks, funktsionaalselt kindlaksmääratud ettevalmistusstaadiumiks, mis eelneb lisaväärtuse muundumisele tegelikult funktsioneerivaks kapitaliks. Selle ettemääratuse tõttu on see järelikult latentne rahakapital; seepärast määrab tootliku kapitali väärtuseline struktuur iga kord kindlaks ka aarde suuruse, mis aardel peab olema enne astumist protsessi. Aga niikaua kui raha püsib aardeolekus, ei funktsioneeri ta veel rahakapitalina, vaid on alles jõude seisev rahakapital; ja seda mitte sellepärast, et tema funktsioon oleks katkestatud, nagu varem, vaid sellepärast, et ta ei ole veel suuteline oma funktsiooni täitma.

Me võtsime siin raha akumulatsiooni ta esialgses reaalses vormis, tegeliku raha-aardena. Akumulatsioon võib aga toimuda ka lihtsate võladokumentide vormis, *K'*-i müünud kapitalisti võlanõudmistena. Mis puutub teistesse vormidesse, kus latentne rahakapital eksisteerib ka vahepealsel perioodil rahana, mis loob raha, näiteks protsente kandva hoiusena mõnes pangas, vekslite või muud liiki väärtpaberite näol, siis need vormid siia ei kuulu. Rahas realiseeritud lisaväärtus täidab sellisel juhul erilisi kapitali funktsioone väljaspool selle tööstuskapitali ringkäiku, millest ta tekkis; funktsioone, milledel, esiteks, pole midagi ühist selle kapitali ringkäiguga kui niisugusega, mis aga, teiseks, eeldavad tööstuskapitali funktsioonidest erinevaid, siin alles uurimata kapitalifunktsioone.

IV. RESERVFOND

Aardena esinev lisaväärtus on nüüdsama käsitletud vormis raha akumulatsioonifondiks, selleks rahavormiks, mille kapitali akumulatsioon ajutiselt omandab; sedavõrd on aare ise selle akumulatsiooni tingimuseks. Kuid see akumulatsioonifond võib osutada ka erilisi kõrvalteeneid, s. o. minna kapitali ringkäigu protsessi selliselt et viimane ei omanda vormi *T...T'* ja järelikult kapitalistlik taastootmine ei laiene.

Kui protsess *K'—R'* pikeneb üle oma normaalse kestuse, nii et kaupkapitali muundumine rahavormiks on anormaalselt pidurdatud, või on see muundumine küll juba toimunud, kuid näiteks tootmisvahendid, milledeks rahakapital peab muunduma, on oma hinnalt tõusnud kõrgemale sellest tasemest, mis neil oli ringkäigu algul, siis võib akumulatsioonifondina funktsioneerivat aaret kasutada selleks, et täita rahakapitali või selle osa aset. Seega on raha akumulatsioonifond reservfondiks ringkäigu häirete tasandamisel.

Sellise reservfondina erineb ta ringkäigus *T...T* vaadeldud ostu- ja maksevahendite fondist. Need vahendid on osa funktsioneerivast rahakapitalist (niisiis üldse protsessis viibiva kapitaliväärtuse teatava osa olemasolu vormid), mille osad hakkavad funktsioneerima vaid üksteise järel, mitmesugustel tähtaegadel. Katkestamatus tootmisprotsessis tekib pidevalt reserv-rahakapitali, sest näiteks täna on laekunud maksed, omapoolseid makseid aga tuleb õiendada alles hiljem, täna on müüdud suurel hulgal kaupa, omalt poolt aga tuleb osta suurel hulgal kaupa alles järgnevatel päevadel; neil ajavahemikel on seega osa käibekapitalist pidevalt rahavormis. Seevastu reservfond ei ole funktsioneeriva kapitali ehk täpsemalt öeldes funktsioneeriva rahakapitali, vaid akumuleerimise eelstaadiumis viibiva kapitali, aktiivseks kapitaliks alles muutmata lisaväärtuse koostisosaks. Muide on endastmõistetav, et hätta sattunud kapitalist ei päri üldse selle järele, missuguseid kindlaid funktsioone tema

käes olev raha täidab, vaid kasutab kõike, mis tal on, et aga oma kapitali ringkäigu protsessi alal hoida. Meie näites $R = 422$ naelsterlingit, $R' = 500$ naelsterlingit. Kui osa 422-naelsterlingilisest kapitalist eksisteerib makse- ja ostuvahendite fondina, rahatagavarana, siis eeldatakse sealjuures, et muutumatutel tingimustel läheb see osa tervenisti ringkäiku ning on selleks otstarbeks ka küllaldane. Reservfondiks aga on osa 78 naelsterlingi suurusest lisaväärtusest; see osa võib ainult siis minna 422-naelsterlingilise kapitali ringkäigu protsessi, kui see ringkäik toimub muutuvais tingimustes; ta on ju osa akumulatsioonifondist ja figureerib siin taastootmise mastaapi laiendamata.

Raha akumulatsioonifond on juba latentse rahakapitali olemasolu; see on järelikult raha muundumine rahakapitaliks.

Tootliku kapitali ringkäigu üldvalem, mis hõlmab lihtsa taastootmise ja taastootmise laiendatud mastaabis, on järgmine:

$$T \ldots \overset{1}{\frown} K'—R'. \; R—K \overset{2}{\frown} < \begin{matrix} Tj \\ Tv \end{matrix} \ldots T(T').$$

Kui $T = T$, siis R on faasis 2) $= R'—r$; kui $T = T'$, siis R on faasis 2) suurem kui $R'—r$; s. t., et r on tervenisti või osaliselt muundunud rahakapitaliks.

Tootliku kapitali ringkäik on see vorm, milles klassikaline majandusteadus käsitleb tööstuskapitali ringkäigu protsessi.

KOLMAS PEATÜKK

KAUPKAPITALI RINGKÄIK

Kaupkapitali ringkäigu üldvalem on:

$$K'—R'—K \ldots T \ldots K'.$$

K' on mitte ainult kahe varem vaadeldud ringkäigu produkt, vaid ka nende eeldus, sest see, mis ühele kapitalile on $R—K$, sisaldab teisele kapitalile juba $K'—R'$, — vähemalt sedavõrd, kuivõrd osa tootmisvahendeist on ise teiste ringkäigus viibivate individuaalkapitalide kaupproduktiks. Meie juhul on näiteks süsi, masinad jne. kaupkapitaliks söetöösturile, kapitalistlikule masinaehitajale jne. Edasi, peatükis I, 4 on näidatud, et ringkäigu $R \ldots R'$ esimesel kordumisel, veel enne kui see rahakapitali teine ringkäik lõpule jõuab, eeldatakse juba mitte üksnes ringkäiku $T \ldots T$, vaid ka ringkäiku $K' \ldots K'$.

Kui taastootmine toimub laiendatud mastaabis, siis on lõpp-K' suurem kui alg-K'; seepärast tuleb ta siin tähistada K''-iga.

Kolmanda vormi erinevus kahest esimesest avaldub esiteks selles, et ringkäigu avab siin kogu ringlus oma kahe vastupidise faasiga, kuna aga vormis I tootmisprotsess katkestab ringluse ja vormis II on kogu ringlus oma kahe teineteist täiendava faasiga ainult taastootmisprotsessi vahendajaks, moodustades niiviisi vahendava liikumise $T \ldots T$ vahel. $R \ldots R'$ puhul on ringlemisvormiks $R — K \ldots K'—R' = R—K—R$. $T \ldots T$ puhul on ringlemisvorm vastupidine: $K'—R'$. $R—K = K—R—K$. Ringkäigus $K' \ldots K'$ on ringlemisel samuti viimatinimetatud vorm.

Teiseks: Ringkäikude I ja II kordumisel, isegi siis, kui lõpppunktid R' ja T' on uuenenud ringkäigu algpunktideks, kaob ikkagi vorm, milles need R' ja T' toodeti. $R' = R + r$, $T' = T + t$ alustavad uut protsessi jälle R-ina ja T-na. Vormis III aga tuleb kasutada lähtepunkti K kohta tähistust K' — isegi siis, kui ringkäik uueneb endises mastaabis. Selle põhjus on järgmine. Niipea kui R' kui niisugune alustab uut ringkäiku, funktsioneerib ta vormis I kui rahakapital R, kui rahavormis avansseeritud kapitaliväärtus, mis peab kasvama. Avansseeritud rahakapital, mis kasvas esimeses ringkäigus toimunud akumulatsiooni tõttu, on suurenenud. Kas aga avans-

seeritud rahakapitali suurus on 422 naelsterlingit või 500 naelsterlingit, sellest ei muutu midagi asjaolus, et see rahakapital esineb lihtsa kapitaliväärtusena. *R'* ei eksisteeri enam väärtuselt kasvanud ehk lisaväärtuse võrra suurenenud kapitalina, ta ei eksisteeri kapitalistliku suhtena. *R'*-i väärtus peab ju alles protsessi kestel kasvama. Sama käib ka *T ... T'* kohta; *T'* peab ikka edasi funktsioneerima ja ringkäiku uuendama *T*-na, — kapitaliväärtusena, mis peab tootma lisaväärtust. — Seevastu kaupkapitali ringkäik ei alga lihtsalt kapitaliväärtusega, vaid juba kaubavormis kasvanud kapitaliväärtusega; järelikult sisaldab ta algusest peale nii kaubavormis oleva kapitaliväärtuse kui ka lisaväärtuse ringkäiku. Kui selles vormis toimub lihtne taastootmine, siis on *K'* lõpp-punktis niisama suur kui algpunktis. Kui kapitali ringkäiku läheb ka osa lisaväärtust, siis ilmub ringkäigu lõpuks *K'*-i asemele küll *K''*, suurem *K'*, kuid järgmine ringkäik algab ikkagi *K'*-iga; see *K'* on suurem kui eelmises ringkäigus, ta alustab oma uut ringkäiku suurema akumuleeritud kapitaliväärtusega ning seepärast ka suhteliselt suurema uue toodetud lisaväärtusega. Kõigil juhtudel alustab *K'* ringkäiku alati kaupkapitalina, mis = kapitaliväärtusega + lisaväärtus.

K näol ei esine *K'* üksiku tööstuskapitali ringkäigus mitte sellesama tööstuskapitali, vaid mõne teise tööstuskapitali vormina, kuivõrd tootmisvahendid on selle teise kapitali produktiks. Esimese kapitali akt *R—K* (s. o. *R—Tv*) on sellele teisele kapitalile *K'—R'*.

Ringlemisaktis $R—K<^{Tj}_{Tv}$ etendavad *Tj* ja *Tv* identset osa sedavõrd, kuivõrd nad on kaubad müüjate käes, — ühel juhul tööliste käes, kes müüvad oma tööjõudu, teisel juhul tootmisvahendite omanike käes, kes müüvad neid tootmisvahendeid. Ostjale, kelle raha funktsioneerib siin rahakapitalina, funktsioneerivad *Tj* ja *Tv* kaupadena ainult seni, kui ta neid veel ostnud ei ole, kui nad järelikult seisavad tema rahavormis eksisteeriva kapitali vastas teistele kuuluvate kaupade näol; *Tv* ja *Tj* erinevad siin teineteisest ainult sedavõrd, kuivõrd müüja käes olev *Tv=K'* ning võib järelikult olla kapitaliks, kui *Tv* on müüja kapitali kaubavorm; töölisele aga on *Tj* alati ainult kaup, ta muutub kapitaliks alles ostja käes, *T* koostisosana.

Seepärast ei saa *K'* iialgi alustada ringkäiku kui lihtsalt *K*, kui lihtsalt kapitaliväärtuse kaubavorm. *K'*-il kui kaupkapitalil on alati kahesugune iseloom. Tarbimisväärtuse seisukohalt on see *T* funktsioneerimise produkt, — antud juhul lõng, — mille elemendid *Tj* ja *Tv*, tulnud kaupadena ringlussfäärist, funktsioneerisid selle produkti loomise teguritena. Teiseks, väärtuse seisukohalt on see produkt kapitaliväärtus *T* pluss lisaväärtus *m*, mis loodi *T* funktsioneerimise ajal.

Ainult *K'*-i enda ringkäigus võib *K=T*=kapitaliväärtus eralduda ja peab eralduma *K'*-i sellest osast, milles eksisteerib lisaväärtus; järelikult võib ja peab kaupprodukt, milles eksisteerib kapitali-

väärtus, eralduma lisaproduktist, milles sisaldub lisaväärtus), — olenemata sellest, kas need osad on tegelikult üksteisest lahutatavad, nagu lõngas, või ei ole, nagu masinas. Igal juhul saab neid üksteisest lahutada, kui *K'* muundub *R'*-iks.

Kui kogu kaupprodukt on jagatav iseseisvateks homogeenseteks osaproduktideks, nagu näiteks meie 10 000 naela lõnga, ja kui seepärast akti *K'—R'* võib kujutada üksteise järel toimunud müükide summana, siis võib kaubavormis olev kapitaliväärtus funktsioneerida kui *K*, ta võib eralduda *K'*-ist enne lisaväärtuse realiseerimist, seega enne *K'*-i kui terviku realiseerimist.

10 000 naelast lõngast, väärtuselt 500 naelsterlingit, on 8440 naela väärtus võrdne 422 naelsterlingiga, võrdne lisaväärtusest eraldatud kapitaliväärtusega. Kui kapitalist müüb ainult 8440 naela lõnga 422 naelsterlingi eest, siis väljendavad need 8440 naela lõnga *K*-d, kaubavormis olevat kapitaliväärtust; peale selle *K'*-is sisalduv lisaprodukt, 1560 naela lõnga = 78-naelsterlingiline lisaväärtus, läheks ringlusse alles hiljem; kapitalist saaks teostada *K—R—K'* enne lisaprodukti *k—r—k* ringlemist.

Või kui ta müüks algul 7440 naela lõnga, väärtuselt 372 naelsterlingit, hiljem aga 1000 naela lõnga, väärtuselt 50 naelsterlingit, siis saaks asendada *K* esimese osaga tootmisvahendid (kapitali püsiva osa *c*), *K* teise osaga aga kapitali muutuva osa *v*, töötõu, ja seejärel uuesti nagu varemgi.

Kui aga sellised üksteisele järgnevad müügid toimuvad ja kui ringkäigu tingimused seda võimaldavad, siis võib kapitalist, selle asemel et jagada kogu *K'*-i $c + v + m$-iks, läbi viia selle jagamise ka üksikute *K'*-i osade juures.

Näiteks 7440 naela lõnga = 372 naelsterlingit, mis *K'*-i osadena (10 000 naela lõnga = 500 naelsterlingit) esindavad kapitali püsivat osa, on omakorda jagatavad 5535,360 naelaks lõngaks, väärtuselt 276,768 naelsterlingit, mis asendavad ainult kapitali püsiva osa, 7440 naela lõnga tootmisel kulutatud tootmisvahendite väärtuse; 744 naelaks lõngaks, väärtuselt 37,200 naelsterlingit, mis asendavad ainult muutuvkapitali; 1160,640 naelaks lõngaks, väärtuselt 58,032 naelsterlingit, mis lisaproduktina on lisaväärtuse kandja. Niisiis, müües 7440 naela, võib kapitalist asendada neis sisalduva kapitaliväärtuse 6279,360 naela lõnga müügist, hinnaga 313,968 naelsterlingit, 1160,640-naelase lisaprodukti väärtuse aga, = 58,032 naelsterlingit, võib ta kulutada tuluna.

Samuti võib ta, edasi, jagada 1000 naela lõnga = 50 naelsterlingiga = muutuva kapitaliväärtusega ning müüa nad vastaval viisil: 744 naela lõnga, väärtuselt 37,200 naelsterlingit ehk 1000 naelas lõngas sisalduv püsivkapitali väärtus; 100 naela lõnga, väärtuselt 5,000 naelsterlingit ehk neis 1000 naelas lõngas sisalduv muutuvkapitali osa; 844 naela lõnga, väärtuselt 42,200 naelsterlingit, on järelikult 1000 naelas lõngas sisalduva kapitaliväärtuse asendus.

lõpuks 156 naela lõnga, väärtuselt 7,800 naelsterlingit, kujutavad endast lõngas sisalduvat lisaprodukti ja kapitalist võib neid sellena tarbida.

Lõpuks võib ta, kui müük tal korda läheb, jagada ülejäänud 1560 naela lõnga, väärtuselt 78 naelsterlingit, sellisel viisil, et müües 1160,640 naela lõnga, väärtuselt 58,032 naelsterlingit, asendatakse 1560 naelas lõngas sisalduvate tootmisvahendite väärtus, ja müües 156 naela lõnga, väärtuselt 7,800 naelsterlingit, asendatakse muutuvkapitali väärtus; kokku 1316,640 naela lõnga, väärtuselt 65,832 naelsterlingit, on kogu kapitaliväärtuse asendus; lõpuks jääb lisaprodukt 243,360 naela = 12,168 naelsterlingit, mida võib kulutada tuluna.

Nagu iga lõngas eksisteeriva elemendi, *c*, *v* või *m*-i, võib omakorda jagada samasugusteks koostisosadeks, nii võib jagada ka iga üksiku naela lõnga, väärtuselt 1 šilling = 12 penssi.

$c = 0{,}744$	naela	lõnga = 8,928	penssi
$v = 0{,}100$	„	„ = 1,200	„
$m = 0{,}156$	„	„ = 1,872	„
$c + v + m = 1$	nael	lõnga = 12	penssi.

Kui me liidame ülalmainitud kolme osalise müügi tulemused, siis saame sama tulemuse, nagu müües 10 000 naela lõnga korraga.

Meil on püsivkapitali:

1. müügi korral:	5535,360	naela	lõnga =	276,768	naelsterlingit
2. „ „	744,000	„	„ =	37,200	„
3. „ „	1160,640	„	„ =	58,032	„
Kokku.....	7440	naela	lõnga =	372	naelsterlingit

Muutuvkapitali:

1. müügi korral:	744,000	naela	lõnga =	37,200	naelsterlingit
2. „ „	100,000	„	„ =	5,000	„
3. „ „	156,000	„	„ =	7,800	„
Kokku.....	1000	naela	lõnga =	50	naelsterlingit

Lisaväärtust:

1. müügi korral:	1160,640	naela	lõnga =	58,032	naelsterlingit
2. „ „	156,000	„	„ =	7,800	„
3. „ „	243,360	„	„ =	12,168	„
Kokku.....	1560	naela	lõnga =	78	naelsterlingit

Kogusumma:

Püsivkapital	7440	naela	lõnga =	372	naelsterlingit
Muutuvkapital	1000	„	„ =	50	„
Lisaväärtus	1560	„	„ =	78	„
Kokku....	10 000	naela	lõnga =	500	naelsterlingit

K'—R' ei ole iseendast midagi muud kui 10 000 naela lõnga müük. 10 000 naela lõnga, nagu iga teinegi lõng, on kaup. Ostjat huvitab hind: 1 šilling naelast ehk 500 naelsterlingit 10 000 naela eest. Kui ta pöörabki tehingu ajal tähelepanu väärtuse koostisele, siis ainult õela kavatsusega tõendada, et üht naela võib müüa ka odavamalt kui 1 šillingi eest ja et müüja teeb sellelgi juhul veel head äri. Kuid kauba kogus, mida ta ostab, oleneb tema tarvidusest; kui ta näiteks on kudumisvabriku omanik, siis oleneb see tema kudumisvabrikus funktsioneeriva kapitali struktuurist, mitte aga ketrusvabriku omaniku kapitali struktuurist, kellelt ta ostab. Proportsioonid, milledes *K'* peab, ühelt poolt, asendama tema tootmisel kulutatud kapitali (s. o. kapitali mitmesugused koostisosad), teiselt poolt aga minema lisaproduktina kas lisaväärtuse kulutamiseks või kapitali akumuleerimiseks, — need proportsioonid eksisteerivad ainult selle kapitali ringkäigus, mille kaubavormiks on 10 000 naela lõnga. Müügiga kui niisugusega ei ole neil proportsioonidel midagi tegemist. Peale selle eeldatakse siin, et *K'* müüakse vastavalt väärtusele, et siin on järelikult tegemist vaid *K'*-i muundumisega kaubavormist rahavormiks. *K'*-ile kui funktsionaalsele vormile selle üksiku kapitali ringkäigus, — sellele funktsionaalsele vormile, millest tuleb asendada tootlik kapital, — on muidugi otsustava tähtsusega, kas hind ja väärtus müügi puhul teineteisest lahku lähevad ja kui palju nad lahku lähevad; kuid siin, ainult vormierinevuste vaatlemisel, ei tule meil selle küsimusega tegemist teha.

Vormis I, *R ... R'*, kulgeb tootmisprotsess kapitali ringluse kahe faasi vahel, mis teineteist täiendavad ja on teineteisele vastandatud; tootmisprotsess lõpeb enne, kui saabub lõppfaas *K'—R'*. Raha avansseeritakse kapitalina kõigepealt tootmiselementide soetamiseks; neist muundub ta kaupproduktiks ja viimane omakorda muundub rahaks. See on täiesti lõpetatud äritehingute tsükkel, mille tulemuseks on raha, mis kõlbab kõigeks ja igaühele. Protsessi uuestialustamine on seega antud vaid võimaluse näol. *R ... T ... R'* võib olla nii viimaseks ringkäiguks, millega lõpevad individuaalkapitali funktsioonid tema eemaldamisel ettevõttest, kui ka esmakordselt funktsioneerima hakanud kapitali esimeseks ringkäiguks. Üldine liikumine on siin *R ... R'*, rahalt rohkema raha poole.

Vormis II, *T ... K'—R'—K ... T (T')*, järgneb kogu ringlemisprotsess esimesele *T*-le ja eelneb teisele; kuid ta kulgeb vormile I vastupidises järjekorras. Esimene *T* on tootlik kapital ja selle funktsiooniks on tootmisprotsess kui järgneva ringlemisprotsessi eeltingimus. Seevastu lõpp-*T* ei ole tootmisprotsess; see on vaid tööstuskapitali uuestiesinemine tootliku kapitali vormis. Ja nimelt on see viimases ringlusfaasis toimunud muundumise tulemus, kus kapitaliväärtus muundus *Tj*+*Tv*-ks, subjektiivseteks ja objektiivseteks teguriteks, mis ühinenult moodustavad tootliku kapitali olemasolu vormi. Kapital, olgu see *T* või *T'*, esineb lõpuks uuesti selles

vormis, milles ta peab uuesti funktsioneerima tootliku kapitalina, teostama tootmisprotsessi. Liikumise üldine vorm, *T ... T*, on taastootmise vorm ega viita nagu *R ... R'* väärtuskasvule kui protsessi eesmärgile. Seepärast teeb ta klassikalisele majandusteadusele seda hõlpsamaks tootmisprotsessi kindla kapitalistliku vormi ignoreerimise ja tootmise kui niisuguse kujutamise protsessi eesmärgina, mis seisvat selles, et toota võimalikult palju ning odavalt ja vahetada produkti teiste, võimalikult erilaadsete produktide vastu, mis lähevad osalt tootmise uuendamiseks (*R—K*), osalt tarbimiseks (*r—k*). Et *R* ja *r* esinevad siin kiiresti kaduvate ringlemisvahenditena, siis võivad sealjuures nii raha kui ka rahakapitali iseärasused jääda tähele panemata ja kogu protsess tundub lihtsana ning loomulikuna, s. o. omandab pealiskaudse ratsionalismi loomulikkuse. Niisamuti unustatakse kaupkapitali käsitlemisel parajal juhul kasum, ja kui jutt on tootmise ringkäigust tervikuna, siis figureerib kaupkapital lihtsalt kaubana, kui aga jutt on väärtuse koostisosadest, siis figureerib ta kaupkapitalina. Akumulatsiooni kujutatakse muidugi samasugusel viisil kui tootmistki.

Vormis III, *K'—R'—K ... T ... K'*, avavad ringkäigu kaks ringlemisprotsessi faasi ja nimelt samas järjekorras kui vormis II, s. o. vormis *T ... T;* siis järgneb *T* ja nimelt oma funktsiooniga, tootmisprotsessiga, nagu vormis I; tootmisprotsessi tulemusega, *K'*-iga, ringkäik lõpeb. Nagu ringkäik lõpeb vormis II *T*-ga, lihtsalt tootliku kapitali uuestiesinemisega, nii lõpeb ta siin *K'*-iga, kaupkapitali uuestiesinemisega; nagu vormis II peab kapital oma lõppvormis *T* taas alustama protsessi kui tootmisprotsessi, nii peab siingi — tööstuskapitali taasilmumisel kaupkapitali vormis — ringkäik uuesti algama ringlusfaasiga *K'—R'*. Mõlemad ringkäigu vormid on lõpetamata, sest nad ei lõpe *R'*-iga, *rahaks* tagasimuundunud, kasvanud kapitaliväärtusega. Järelikult tuleb mõlemaid ringkäigu vorme jätkata ja nad sisaldavad seepärast taastootmist. Vormis III on kogu ringkäik *K' ... K'*.

Kolmas vorm erineb kahest esimesest selle poolest, et ainult selles ringkäigus on väärtuskasvuprotsessi lähtepunktiks juba kasvanud kapitaliväärtus, mitte aga esialgne kapitaliväärtus, mis alles kasvama peab. Lähtepunktiks on siin *K'* kui kapitalistlik suhe; kapitalistliku suhtena avaldab *K'* määravat mõju kogu ringkäigule, sest juba oma esimeses faasis sisaldab see ringkäik nii kapitaliväärtuse kui ka lisaväärtuse ringkäiku; sealjuures tuleb lisaväärtus — kui mitte igas üksikus ringkäigus eraldi, siis ometi keskmiselt — osalt kulutada tuluna, s. o. ta peab läbi tegema ringlemise *k—r—k*, osalt aga peab ta funktsioneerima kapitali akumuleerimise elemendina.

Vormis *K' ... K'* eeldatakse kogu kaupprodukti tarbimist kui kapitali enda ringkäigu normaalse kulgemise tingimust. Töölise individuaalne tarbimine ja akumuleerimisele mittekuuluva lisaprodukti

osa individuaalne tarbimine hõlmavad kogu individuaalse tarbimise. Seepärast tervikuna võetud tarbimine — nii individuaalne kui ka tootlik — läheb ringkäiku *K'* selle ringkäigu tingimusena. Tootlikku tarbimist (kuhu kuulub sisuliselt ka tööliste individuaalne tarbimine, sest tööjõud on teatavais piirides töölise individuaalse tarbimise püsivaks produktiks) teostab otseselt iga individuaalkapital. Individuaalset tarbimist aga — välja arvatud individuaalse kapitalisti olemasoluks vajalik tarbimine — vaadeldakse ainuüksi ühiskondliku aktina, mitte sugugi aga individuaalse kapitalisti aktina.

Vormides I ja II esineb kogu liikumine avansseeritud kapitaliväärtuse liikumisena. Vormis III moodustab väärtuselt kasvanud kapital kogu kaupprodukti näol lähtepunkti ja tal on liikuva kapitali, kaupkapitali vorm. Alles pärast tema muundumist rahaks hargneb see liikumine kapitali liikumiseks ja tulu liikumiseks. Selles vormis kuulub kapitali ringkäiku nii kogu ühiskondliku produkti jaotumine kui ka iga individuaalse kaupkapitali jaotumine eraldi — ühelt poolt individuaalse tarbimise fondiks, teiselt poolt taastootmise fondiks.

Vormis *R*...*R'* peitub ringkäigu laienemise võimalus, olenevalt *r*-i selle osa suurusest, mis läheb uuenenud ringkäiku.

Vormis *T*...*T* võib *T* alustada uut ringkäiku sama väärtusega, võib-olla isegi väiksemaga — ja siiski väljendada taastootmist laiendatud mastaabis; näiteks siis, kui kauba elemendid lähevad odavamaks töötootlikkuse tõusu tagajärjel. Vastupidisel juhul võib väärtuselt kasvanud tootlik kapital, ümberpöördult, väljendada taastootmist aineliselt kitsenenud mastaabis, kui näiteks tootmiselemendid kallimaks lähevad. Sama käib *K'*...*K'* kohta.

Vormis *K'*...*K'* on tootmise eelduseks kapitali olemasolu kaubavormis; samas ringkäigus tuleb ta eeldusena tagasi teise *K* näol. Kui see *K* on alles tootmata või taastootmata, siis on ringkäik pidurdatud; see *K* tuleb suuremalt osalt taastoota kui mõne teise tööstuskapitali *K'*. Selles ringkäigus eksisteerib *K'* kui liikumise lähte-, ülemineku- ja lõpp-punkt, seepärast on ta alati olemas. Ta on taastootmisprotsessi alaline tingimus.

K'...*K'* erineb vormidest I ja II veel ühe momendi poolest. Kõigil kolmel ringkäigul on ühine see, et kapital lõpetab oma ringkäigu protsessi samas vormis, milles ta seda alustas, ja et ta seetõttu omandab jälle algvormi, milles ta uuesti alustab sama ringkäiku. Algvorm *R, T, K'* on alati selleks vormiks, milles avansseeritakse kapitaliväärtus (vormis III koos juurdekasvanud lisaväärtusega); järelikult on see ringkäigu suhtes väärtuse esialgne vorm; lõppvorm *R', T, K'* aga on alati ühe ringkäigus eelnenud funktsionaalse vormi muundunud vorm, mis ei ole esialgseks vormiks.

Vormis I on *R'* järelikult *K'*-i muundunud vorm, vormis II on lõpp-*T* *R*-i muundunud vorm (nii vormis I kui ka vormis II põh-

justab selle muundumise lihtne kaubaringluse akt, kauba ja raha vormiline kohamuutus); vormis III on *K'* tootliku kapitali *T* muundunud vorm. Kuid siin, vormis III, ei puuduta muundumine esiteks mitte ainult kapitali funktsionaalset vormi, vaid ka tema väärtuse suurust; teiseks aga ei ole see muundumine mitte lihtsalt vormilise, ringlemisprotsessi kuuluva kohamuutuse, vaid selle tõelise muundumise tulemuseks, mis tootmisprotsessis tootliku kapitali kaubaliste koostisosade tarbimisvormile ja väärtusele on osaks saanud.

Algliikme vormi *R, T, K'* eeldatakse igakordse ringkäigu I, II ja III puhul; lõppliikmes taasesinev vorm on tekitatud ning seega tingitud ringkäigu enda metamorfooside reast. *K'* kui individuaalse tööstuskapitali ringkäigu lõpp-punkt eeldab vaid ringlusse mittekuuluvat vormi *T;* see *T* on sama tööstuskapitali vorm, mille produktiks on *K'*. *R'* kui lõpp-punkt vormis I, kui *K'*-i muundunud vorm *(K'—R')* eeldab, et *R* on ostja käes, et ta eksisteerib väljaspool ringkäiku *R ... R'* ja tõmmatakse sellesse ringkäiku ning muutub tema enda lõppvormiks ainult *K'*-i müügi tõttu. Seega vormis II eeldab lõpp-*T*, et *Tj* ja *Tv (K)* eksisteerivad väljaspool ja et nad lülitatakse ringkäiku selle lõppvormina akti *R—K* kaudu. Kui aga jätta kõrvale viimane äärmine liige, siis ei eelda individuaalse rahakapitali ringkäik üldse rahakapitali olemasolu, samuti ei eelda ka individuaalse tootliku kapitali ringkäik tootliku kapitali ringkäikude olemasolu. Vormis I võib *R* olla esimeseks rahakapitaliks, vormis II aga *T* — esimeseks tootlikuks kapitaliks, mis esineb ajaloo areenil, kuid vormis III

$$K' \begin{cases} K — \\ — R' \\ k — \end{cases} \begin{cases} R—K< \begin{matrix} Tj \\ Tv \end{matrix} \quad ...T...K' \\ \\ r—k \end{cases}$$

eeldatakse kaks korda *K* olemasolu väljaspool ringkäiku. Esimest korda ringkäigus $K'—R'—K<\begin{matrix} Tj \\ Tv \end{matrix}$. See *K*, kuivõrd ta koosneb *Tv*-st, on müüja käes kaup; ta on ise kaupkapital, kuivõrd ta on kapitalistliku tootmisprotsessi produkt; ja isegi siis, kui ta seda ei ole, on ta kaupkapitaliks kaupmehe käes. Teist korda ringlemise *k—r—k* teises *k*-s, mis samuti peab kaubana olemas olema, et seda saaks osta. Pole tähtis, kas *Tj* ja *Tv* on või ei ole kaupkapital; igal juhul on nad samasugused kaubad kui *K'* ja suhtuvad ükskõiksesse kui kaubad. Sama käib teise *k* kohta ringlemises *k—r—k*. Niisiis, kuivõrd *K'=K (Tj+Tv)*, sedavõrd on kaubad *K'*-i enda kujundamise elemendid ja sedavõrd tuleb ta ringluses asendada samasuguste kaupadega; samuti tuleb ringlemises *k—r—k* asendada teine *k* teiste samasuguste kaupadega.

Edasi, kapitalistliku tootmisviisi kui domineeriva tootmisviisi alusel peab iga kaup olema müüja käes kaupkapitaliks. Kaupmehe

käes on ta selleks edasi või saab selleks, kui ta seda enne ei olnud. Või siis peab ta olema selline kaup, — nagu näiteks sisseveoartiklid, — mis asendab esialgse kaupkapitali, andes seega viimasele vaid teise olemasoluvormi.

Kaubaelemendid *Tj* ja *Tv*, milledest koosneb tootlik kapital *T*, omandavad *T* olemasolu vormideks muutudes teistsuguse kuju, kui neil oli mitmesugustel kaubaturgudel, kus nad soetati. Nad on nüüd ühendatud ja (ainult) oma ühenduses võivad nad funktsioneerida tootliku kapitalina.

Asjaolu, et *K* on ainult selles III-ndas vormis, ringkäigu enda piirides *K* eelduseks, on tingitud sellest, et ringkäigu lähtepunktiks on kapital kaubavormis. Ringkäik algab *K'*-i (kuivõrd *K'* funktsioneerib kapitaliväärtusena, kas lisaväärtuse võrra suurendatult või mitte) muundumisega kaupadeks, mis moodustavad tema tootmiselemendid. Kuid see muundumine hõlmab kogu ringlemisprotsessi *K—R—K* (= *Tj* + *Tv*) ja on selle tulemuseks. Niisiis, *K* asetseb siin mõlemas äärmises punktis, kuid teine äärmine punkt, mis saab oma vormi *K* akti *R—K* tõttu väljastpoolt, kaubaturult, ei ole ringkäigu viimane äärmine punkt, vaid ainult tema kahe esimese, ringlemisprotsessi hõlmava staadiumi viimane punkt. Ringkäigu tulemuseks on *T*, mille funktsioon, tootmisprotsess, algab pärast seda. Alles tootmisprotsessi, seega mitte ringlemisprotsessi tulemusena saab *K'* ringkäigu lõpuleviijaks ja omandab vormi, mis oli alguspunktil *K'*. Seevastu vormides *R . . . R', T . . . T* on lõpp-punktid *R'* ja *T* ringlemisprotsessi otsesed tulemused. Järelikult eeldatakse siin alles ringkäigu lõpus, et teiste kätes on esimesel juhul *R'* ja teisel juhul *T*. Kuivõrd ringkäik kulgeb äärmiste punktide vahel, ei ole *R* esimesel juhul ega *T* teisel juhul — s. o. ei *R* olemasolu võõra rahana ega *T* olemasolu võõra tootmisprotsessina — nende ringkäikude eelduseks. *K' . . . K'* seevastu eeldab, et *K* (= *Tj* + *Tv*) on võõrad kaubad võõrastes kätes, et need kaubad tõmmatakse ringkäiku sissejuhatava ringlemisprotsessi kaudu ja muutuvad tootlikuks kapitaliks, mille funktsioneerimise tagajärjel *K'* saab jälle ringkäigu lõppvormiks.

Aga just sellepärast, et ringkäik *K' . . . K'* eeldab oma sfääris teise tööstuskapitali olemasolu *K* (= *Tj* + *Tv*) vormis (*Tv* aga hõlmab mitmesuguseid teisi kapitale, näiteks antud juhul masinaid, sütt, õli jne.), — just sellepärast tuleb seda ringkäiku vaadelda mitte ainult kui ringkäigu *üldist* vormi, — s. o. kui sellist ühiskondlikku vormi, mille raames võib vaadelda iga üksikut tööstuskapitali (välja arvatud kapitali esmakordsel mahutamisel), seega mitte ainult kui kõigile individuaalsetele tööstuskapitalidele ühist liikumisvormi, — vaid ühtlasi kui individuaalkapitalide summat, s. o. kapitalistide klassi kogu kapitali liikumise vormi, kui liikumist, mille suhtes iga individuaalse tööstuskapitali liikumine on vaid osaliseks liikumiseks, mis põimub teiste kapitalide liikumisega ja

on sellest tingitud. Kui me vaatleme näiteks mõne maa kogu aasta-kaupprodukti ja analüüsime liikumist, mille kaudu üks osa sellest produktist asendab kõigis individuaalseis ettevõtteis tootlikku kapitali, teine osa aga läheb mitmesuguste klasside individuaalsesse tarbimisse, siis vaatleme vormi $K' \ldots K'$ kui liikumisvormi, mis on omane nii kogu ühiskondlikule kapitalile kui ka viimase poolt loodud lisaväärtusele või lisaproduktile. Ühiskondlik kapital = individuaalkapitalide summaga (kaasa arvatud aktsiakapitalid või riiklik kapital, kuivõrd valitsused rakendavad tootlikku palgatööd mäetööstuses, raudteedel jne., s. o. täidavad tööstuskapitalistide funktsioone) ja ühiskondliku kapitali koguliikumine = individuaalkapitalide liikumiste algebralise summaga. See asjaolu ei kõrvalda mingil määral seda, et see liikumine ilmutab isoleeritud individuaalkapitalide liikumisena teisi nähtusi kui seesama liikumine, vaadeldult ühiskondliku kapitali koguliikumise osana, s. o. seoses ühiskondliku kapitali teiste osade liikumisega. Ühtlasi lahendab see liikumine probleeme, mille lahendamist tuleb üksiku individuaalkapitali ringkäigu vaatlemisel eeldada, mitte aga sellest tuletada.

$K' \ldots K'$ on ainus ringkäik, kus esialgselt avansseeritud kapitaliväärtus moodustab ainult osa äärmisest, liikumist alustanud liikmest ja kus liikumine avaldab end seega algusest peale tööstuskapitali totaalse liikumisena, — nii produkti selle osa liikumisena, mis asendab tootliku kapitali, kui ka selle osa liikumisena, mis moodustab lisaprodukti ja mis tavaliselt kulutatakse osalt tuluna, osalt aga peab olema akumulatsiooni elemendiks. Kuivõrd see ringkäik sisaldab lisaväärtuse kui tulu kulutamist, sedavõrd sisaldab ta ka individuaalset tarbimist. Kuid viimane kuulub sinna veel sellegi pärast, et lähtepunkt K, kaup, eksisteerib mingi tarbimisesemena; iga kapitalistlikult toodetud ese aga on kaupkapital, olenemata sellest, kas ta oma tarbimisvormi poolest on määratud tootlikuks või individuaalseks tarbimiseks või mõlemaks. $R \ldots R'$ näitab ainult üht külge: väärtust, avansseeritud kapitaliväärtuse kasvu kui kogu protsessi eesmärki; $T \ldots T$ (T') näitab kapitali tootmisprotsessi kui taastootmisprotsessi, kusjuures tootliku kapitali suurus jääb endiseks või kasvab (akumulatsioon); $K' \ldots K'$, omades juba oma lähtepunktis kapitalistliku kaubatootmise vormi iseloomu, hõlmab algusest peale nii tootliku kui ka individuaalse tarbimise; tootlik tarbimine koos selles sisalduva väärtuse kasvamisega on selles vormis vaid liikumise üheks haruks. Et, lõpuks, K' saab eksisteerida niisuguses tarbimisvormis, mis ei saa minna mingisse uude tootmisprotsessi, siis näitab see juba ette, et K'-i mitmesugused produktiosades väljendatud väärtuse koostisosad peavad omandama erinevad kohad vastavalt sellele, kas $K' \ldots K'$ võetakse kogu ühiskondliku kapitali liikumise vormina või individuaalse tööstuskapitali iseseisva liikumisena. Kõigi oma iseärasuste tõttu viib see ring-

käik meid kaugemale tema kui ainult individuaalkapitali isoleeritud ringkäigu piiridest.

Figuuris *K'*... *K'* on kaupkapitali, s. o. kogu kapitalistlikult toodetud produkti liikumine mitte ainult individuaalkapitali iseseisva ringkäigu eelduseks, vaid ta on omakorda sellest ringkäigust tingitud. Seepärast, kui on aru saadud selle figuuri iseärasusest, siis ei piisa enam viitest sellele, et metamorfoosid *K'—R'* ja *R—K* on ühelt poolt funktsionaalselt kindlad etapid kapitali metamorfoosis, teiselt poolt aga üldise kaubaringluse liikmed. Saab vajalikuks selgitada ühe individuaalkapitali metamorfooside põimumist teiste individuaalkapitalide metamorfoosidega ja kogu produkti selle osaga, mis on määratud individuaalseks tarbimiseks. Seepärast võtame individuaalse tööstuskapitali ringkäigu analüüsimisel aluseks peaasjalikult kaks esimest vormi.

Ringkäik *K'*... *K'* on üksiku individuaalkapitali vormiks näiteks põllumajanduses, kus arvestust peetakse lõikusest lõikuseni. Figuuris II on lähtepunktiks külv, figuuris III — lõikus, ehk, nagu ütlevad füsiokraadid, esimeses avances [avansid], teises reprises [sissetulekud]. Figuuris III on kapitaliväärtuse liikumine algusest peale vaid üldise produktide massi liikumise osaks, kuna figuurides I ja II moodustab *K'*-i liikumine vaid ühe momendi üksiku kapitali liikumises.

Figuuris III on kaupade olemasolu turul tootmis- ja taastootmisprotsessi alaliseks eelduseks. Seepärast, kui koondada tähelepanu sellele figuurile, siis näib, et kõik tootmisprotsessi elemendid tulevad kaubaringlusest ja koosnevad ainult kaupadest. See ühekülgne käsitus jätab tähele panemata kaubaelementidest sõltumatud tootmisprotsessi elemendid.

Et ringkäigus *K'*... *K'* on lähtepunktiks kogu produkt (kogu väärtus), siis ilmneb siin, et (väliskaubandust kõrvale jättes) taastootmine laiendatud mastaabis võib muutmatu tootlikkuse puhul toimuda vaid siis, kui kapitaliseerimisele kuuluv lisaprodukti osa sisaldab juba täiendava tootliku kapitali ainelisi elemente; niisiis ilmneb, et kuivõrd ühe aasta tootmine on järgneva aasta tootmise eelduseks või kuivõrd see tootmine võib toimuda ühe aasta vältel lihtsa taastootmisprotsessiga üheaegselt, sedavõrd toodetakse lisaprodukti otseselt sellisel kujul, mis võimaldab tal funktsioneerida täiendava kapitalina. Suurenenud tootlikkus võib suurendada ainult kapitali ainet, suurendamata tema väärtust; sellega moodustab ta aga täiendavat väärtuskasvu materjali.

K'... *K'* on Quesnay Tableau économique [Majandusliku tabeli] aluseks; Quesnay suur ning õige takt nähtub sellest, et vastandiks vormile *R*... *R'* (vormile, millest ainuliselt pidas kinni merkantilistlik süsteem) valis ta just selle vormi, mitte aga *T*... *T*.

NELJAS PEATÜKK

RINGKÄIGUPROTSESSI KOLM FIGUURI

Kui *Rgl* tähistab kogu ringlemisprotsessi, siis võib kujutada neid kolme figuuri järgmiselt:

I. *R—K . . . T . . . K'—R'*
II. *T . . . Rgl . . . T*
III. *Rgl . . . T (K')*.

Kui me ühendame kõik need kolm vormi, siis osutuvad kõik protsessi eeldused protsessi tulemuseks, protsessi enese poolt toodetud eelduseks (ja kõik protsessi tulemused osutuvad tema eeldusteks). Iga moment on lähte-, ülemineku- ja tagasipöördumise punktiks. Protsess tervikuna kujutab endast tootmis- ja ringlemisprotsessi ühtsust; tootmisprotsess vahendab ringlemisprotsessi ja ümberpöördult.

Väärtuskasv kui määrav eesmärk, kui tõukejõud, on kõigile kolmele ringkäigule ühine. I-ses väljendub see vormis eneses. Vorm II algab *T*-st, väärtuskasvuprotsessist enesest. Vormis III algab ringkäik suurenenud väärtusega ja lõpeb uue suurenenud väärtusega isegi siis, kui liikumine kordub endises ulatuses.

Kuivõrd *K—R* on ostjale *R—K* ja *R—K* on müüjale *K—R*, osutub kapitali ringlemine vaid tavaliseks kauba metamorfoosiks ja tema suhtes kehtivad ringleva rahamassi kohta arendatud seadused (I raamat, III ptk., 2). Kui aga jätta kõrvale asja vormiline külg ning vaadelda metamorfooside reaalset seost mitmesugustel individuaalkapitalidel, niisiis vaadelda sisuliselt individuaalkapitalide ringkäikude kui kogu ühiskondliku kapitali taastootmisprotsessi osaliikumiste seost, siis ei saa seda seost seletada rahavormi ja kaubavormi lihtsa vaheldumisega.

Pidevalt pöörlevas ringis on iga punkt üheaegselt lähtepunktiks ja tagasipöördumise punktiks. Kui me katkestame pöörlemise, siis ei ole iga lähtepunkt tagasipöördumise punktiks. Nii nägime mitte ainult seda, et iga eri ringkäik eeldab (implicite) teist ringkäiku,

vaid ka seda, et ringkäigu kordumine ühes vormis eeldab ringkäiku teistes vormides. Seega näib kogu erinevus olevat vaid puhtvormiline või isegi puhtsubjektiivne, ainult vaatlejale eksisteeriv erinevus.

Kuivõrd igaüht neist ringkäikudest vaadeldakse kui liikumise eri vormi, milles viibivad mitmesugused individuaalsed tööstuskapitalid, sedavõrd eksisteerib see erinevus ikka ainult individuaalse erinevusena. Tegelikult aga viibib iga individuaalne tööstuskapital ühtaegu kõigis kolmes ringkäigus. Need kolm ringkäiku, kapitali kolme liigi taastootmise vormid, kulgevad pidevalt üksteise kõrval. Nii näiteks muundub parajasti kaupkapitalina funktsioneeriv kapitaliväärtuse osa rahakapitaliks, samal ajal aga lahkub teine osa tootmisprotsessist ja astub ringlusse uue kaupkapitalina. Ringvorm $K' \ldots K'$ kordub seega pidevalt; samuti korduvad kaks teistki vormi. Kapitali taastootmine kõigis ta vormides ja kõigis ta staadiumides on niisama pidev kui nende vormide metamorfoos ja kolme staadiumi järjestikune läbimine. Kogu ringkäik moodustab siin järelikult kapitali kolme vormi tegeliku ühtsuse.

Oma uurimuses me eeldasime, et kogu kapitaliväärtus esineb täies väärtuse suuruses kord rahakapitalina, kord tootliku kapitalina, kord kaupkapitalina. Nii olid meil näiteks 422 naelsterlingit esialgu tervikuna rahakapitali näol, siis said nad jällegi täies ulatuses tootlikuks kapitaliks ja lõpuks kaupkapitaliks, lõngaks, mille väärtus on 500 naelsterlingit (sealhulgas 78 naelsterlingit lisaväärtust). Mitmesugused staadiumid moodustavad siin niisama palju katkemisi. Niikaua kui näiteks 422 naelsterlingit püsivad rahavormis, s. o. kuni ostuaktid $R—K$ $(Tj + Tv)$ ei ole toimunud, eksisteerib ja funktsioneerib kogu kapital ainult rahakapitalina. Niipea kui ta on saanud tootlikuks kapitaliks, ei funktsioneeri ta enam rahakapitalina ega kaupkapitalina. Kogu ta ringlemise protsess katkeb, just nagu katkeb teiselt poolt kogu ta tootmise protsess, kui ta hakkab funktsioneerima ühes neist mõlemast ringlemisstaadiumist kas R-ina või K'-ina. Järelikult kujutaks ringkäik $T \ldots T$ endast sel juhul mitte üksnes tootliku kapitali perioodilist uuenemist, vaid ka tema funktsiooni — tootmisprotsessi — katkemist ringlemisprotsessi ajaks; pideva kulgemise asemel toimuks tootmine hüppeliselt ning uueneks ainult juhusliku kestusega ajavahemike järel, vastavalt sellele, kas ringlemisprotsessi mõlemad staadiumid kestavad lühemat või pikemat aega. Nii on lugu näiteks hiina käsitöölisega, kes töötab ainult tellijaile ja kelle tootmisprotsess katkeb uute tellimiste saamiseni.

Tegelikult kehtib see iga üksiku liikumises oleva kapitaliosa kohta, ja selle liikumise teevad järgemööda läbi kõik kapitaliosad. Näiteks 10 000 naela lõnga on ketraja nädalaprodukt; kõik need 10 000 naela lõnga lahkuvad tootmissfäärist ja astuvad ringlussfääri; lõngas sisalduv kapitaliväärtus peab tervenisti muutuma

rahakapitaliks ja kuni ta püsib rahakapitali vormis, ei saa ta uuesti minna tootmisprotsessi; enne peab ta minema ringlusse ja taas muutuma tootliku kapitali elementideks $Tj + Tv$. Kapitali ringkäigu protsess on alaline katkemine, ühest staadiumist lahkumine, järgmisse staadiumi astumine; ühe vormi kõrvaleheitmine, teises vormis eksisteerimine; igaüks neist staadiumidest mitte ainult tingib teist, vaid ühtlasi lülitab teise välja.

Pidevus on aga kapitalistliku tootmise iseloomulik tundemärk, ta on tingitud kapitalistliku tootmise tehnilisest alusest, kuigi teda pole alati võimalik täiel määral saavutada. Vaatame, kuidas asi tegelikult toimub. Samal ajal kui näiteks 10 000 naela lõnga kaupkapitalina turule ilmuvad ja rahaks muunduvad (olgu see raha maksevahend, ostuvahend või lihtsalt arvestusraha), astub tootmisprotsessi nende asemele uus puuvill, uus süsi jne.; järelikult on siin juba toimunud tagasimuundumine raha- ning kaubavormist tootliku kapitali vormiks ja tootlik kapital alustabki sellisena oma funktsiooni; sel ajal kui esimesed 10 000 naela lõnga rahaks muunduvad, läbivad varem toodetud 10 000 naela lõnga juba oma ringluse teist staadiumi ja muunduvad rahast uuesti tootliku kapitali elementideks. Kõik kapitaliosad teevad järgemööda läbi ringkäiguprotsessi, viibivad üheaegselt selle protsessi mitmesugustes staadiumides. Seega viibib tööstuskapital oma pidevalt toimuva ringkäigu kestel üheaegselt kõigis ringkäigu staadiumides ja nendele vastavates mitmesugustes funktsioonivormides. Osale, mis esmakordselt muundub kaupkapitalist rahaks, avaneb ringkäik $K' \ldots K'$; tööstuskapitalil kui liikumises oleval tervikul aga on ringkäik $K' \ldots K'$ juba läbi tehtud. Ühe käega avansseeritakse raha, teisega kasseeritakse seda sisse; ringkäigu $R \ldots R'$ algus ühes punktis on ühtlasi raha tagasipöördumine teises punktis. Sama lugu on ka tootliku kapitaliga.

Tööstuskapitali pidevalt toimuv tegelik ringkäik on seega mitte ainult ringlemisprotsessi ja tootmisprotsessi ühtsus, vaid ka kõigi tema kolme ringkäigu ühtsus. Kuid selliseks ühtsuseks võib ta olla ainult sedavõrd, kuivõrd kõik kapitali mitmesugused osad võivad järjestikku läbida üksteisele järgnevaid ringkäigu faase, kuivõrd nad võivad üle minna ühest faasist, ühest funktsioonivormist teise; niisiis sedavõrd, kuivõrd tööstuskapital kui nende osade tervik viibib ühtaegu mitmesugustes faasides ja funktsioonides ning teeb seega ühtaegu läbi kõik kolm ringkäiku. Osade üksteise järel liikumine on siin tingitud osade üksteise kõrval olemisest, s. o. kapitali jagunemisest. Nii viibib produkt liigestatud vabrikusüsteemis vahetpidamata oma loomisprotsessi mitmesugustel astmetel ja siirdub vahetpidamata ühest tootmisfaasist teise. Et individuaalne tööstuskapital kujutab endast kindlat suurust, mis oleneb kapitalisti vahenditest ja millel on igas tööstusharus teatav kindel miinimum, siis peab tema jagunemine toimuma kindlate arvuliste proportsioonide

järgi. Olemasoleva kapitali suurus tingib tootmisprotsessi ulatuse, viimane aga tingib kaupkapitali ja rahakapitali suuruse, kuivõrd need kapitalid funktsioneerivad tootmisprotsessi kõrval. Kapitali mitmesuguste osade kõrvutieksisteerimine, mis tingibki tootmise pidevuse, on aga võimalik ainult kapitaliosade liikumise tõttu, kusjuures nad teevad üksteise järel läbi mitmesugused ringkäigu staadiumid. Kapitaliosade kõrvutieksisteerimine ise on ainult üksteise järel liikumise tulemus. Kui näiteks liikumine *K'—R'* jääb ühele kapitaliosale seisma ja kaupa pole võimalik müüa, siis katkeb selle osa ringkäik ja teda ei asendata tema tootmisvahenditega; järgnevate osade, *K'*-i näol tootmisprotsessist väljuvate osade funktsioonimuutust tõkestavad nende eelkäijad. Kui see kestab teatavat aega, siis väheneb tootmine ja kogu protsess jääb seisma. Iga seisak osade üksteise järel liikumises tekitab korratust nende kõrvutieksisteerimises, iga seisak ühes staadiumis tekitab pikema või lühema seisaku kogu ringkäigus, — mitte üksnes seismajäänud kapitaliosa, vaid ka kogu individuaalkapitali ringkäigus.

Järgmine vorm, mille protsess omandab, on faaside järjestikkuse vorm: kapitali üleminek uude faasi on tingitud tema lahkumisest teisest faasist. Sellepärast ongi iga eri ringkäigu lähtepunktiks ja tagasipöördumise punktiks üks kapitali funktsioonivorm. Teiselt poolt on kogu protsess tegelikult kolme ringkäigu ühtsus, kusjuures need ringkäigud on protsessi pidevust väljendavaiks vormideks. Tervikuna võetud ringkäik esineb kapitali iga funktsioonivormi suhtes tema spetsiifilise ringkäiguna, kusjuures igaüks neist ringkäikudest tingib kogu protsessi pidevust; ühe funktsioonivormi ringliikumine tingib teise ringliikumise. Kogu tootmisprotsessi ja eriti ühiskondliku kapitali vajalikuks tingimuseks on, et tootmisprotsess oleks ühtlasi taastootmisprotsess, seega iga ta momendi ringkäik. Kapitali mitmesugused osad teevad üksteise järel läbi mitmesugused staadiumid ja funktsioonivormid. Seetõttu teeb iga funktsioonivorm, kuigi selles esineb iga kord mõni teine kapitali osa, teistega üheaegselt läbi omaenda ringkäigu. Üks kapitali osa, — mis küll alati muutub, — taastoodetakse pidevalt, ta eksisteerib rahaks muunduva kaupkapitalina; teine osa eksisteerib tootlikuks kapitaliks muunduva rahakapitalina; kolmas osa — kaupkapitaliks muunduva tootliku kapitalina. Kõigi kolme vormi alaline olemasolu on tingitud just kogu kapitali ringkäigu kulgemisest läbi nende kolme faasi.

Niisiis kapital kui tervik viibib üheaegselt oma mitmesugustes faasides, mis asuvad ruumiliselt üksteise kõrval. Kuid kõik osad siirduvad järjest ühest faasist, ühest funktsioonivormist teise, funktsioneerides niiviisi kõigis faasides järgemööda. Need vormid on seega liikuvad vormid, millede järjestikkus vahendab nende üheaegsust. Iga vorm järgneb teisele ja eelneb sellele nii, et kapitali ühe osa tagasipöördumine teatava vormi juurde on tingitud kapitali teise osa tagasipöördumisest teise vormi juurde. Iga osa

teeb pidevalt läbi omaenda ringkäigu, kuid selles vormis viibib iga kord teine kapitaliosa ja need eri ringkäigud on ainult üheaegsed ning järjestikused koguprotsessi momendid.

Ülalkirjeldatud katkevuse asemel teostub kogu protsessi pidevus ainult kolme ringkäigu ühtsuses. See pidevus on alati omane ühiskondlikule kapitalile kui tervikule; selle kapitali protsess kujutab endast alati kolme ringkäigu ühtsust.

Individuaalkapitalidel katkeb taastootmise pidevus kohati suuremal või vähemal määral. Esiteks jagunevad väärtusemassid mitmesugustel perioodidel tihtipeale ebavõrdsetes osades mitmesuguste staadiumide ja funktsioonivormide vahel. Teiseks võivad need osad erinevalt jaguneda, sõltuvalt toodetava kauba iseloomust, niisiis sõltuvalt eri tootmissfäärist, millesse kapital on mahutatud. Kolmandaks võib pidevus aastaajast olenevais tootmisharudes pikemaks või lühemaks ajaks katkeda — kas looduslike tingimuste (maaharimine, heeringapüük jne.) või muude kohaste asjaolude tõttu, näiteks niinimetatud hooajatöödel. Kõige korrapärasemalt ja ühtlasemalt kulgeb tootmine vabrikus ja mäetööstuses. Kuid see tootmisharude erinevus ei põhjusta mingit erinevust ringkäiguprotsessi üldistes vormides.

Kapital kui isekasvav väärtus hõlmab mitte ainult klassisuhteid, mitte ainult teatavat ühiskonna iseloomu, mis rajaneb sellel, et töö on palgatöö. Kapital on liikumine, ringkäiguprotsess, mis läbib mitmesuguseid staadiume ja sisaldab omakorda kolm erinevat ringkäiguprotsessi vormi. Seepärast saab kapitali mõista ainult kui liikumist, mitte aga kui liikumatut asja. Need, kes vaatlevad väärtuse iseseisvat olemasolu kui lihtsat abstraktsiooni, unustavad, et tööstuskapitali liikumine kujutab endast seda abstraktsiooni in actu [tegevuses]. Väärtus teeb siin läbi mitmesugused vormid, mitmesugused liikumised, milledes ta säilib ja üheaegselt kasvab, suureneb. Et meil on siin tegemist kõigepealt lihtsa liikumisvormiga, siis jätame tähele panemata revolutsioonid, mida kapitaliväärtus oma ringkäigu protsessis võib läbi teha; ometi on selge, et vaatamata kõigile väärtuserevolutsioonidele eksisteerib kapitalistlik tootmine ja võib edasi eksisteerida ainult seni, kui kapitaliväärtus kasvab, s. o. seni, kui ta viibib iseseisvaks saanud väärtusena oma ringkäigu protsessis, järelikult niikaua, kui väärtuserevolutsioonid mingil viisil ületatakse ja neutraliseeritakse. Kapitali liikumine eeldab üksiku tööstuskapitalisti tehingute näol selliselt, et see kapitalist funktsioneerib kaupade ning töö ostjana, kaupade müüjana ja tootliku kapitalistina, et ta järelikult oma tegevusega ringkäigust osa võtab. Kui ühiskondliku kapitali väärtuses toimub revolutsioon, siis võib juhtuda, et antud kapitalisti individuaalkapital selles revolutsioonis alla jääb ja hävib, kuna ta ei suuda kohaneda selle väärtusemuutumise tingimustega. Mida teravamaks ja sagedamaks muutuvad väärtuserevolutsioonid, seda enam paneb end maksma

iseseisvaks saanud väärtuse automaatne, stiihilise loodusprotsessi jõuga toimiv liikumine, võidutsedes üksiku kapitalisti ettenägelikkuse ja kavatsuste üle, seda enam allub tootmise normaalne käik anormaalsele spekulatsioonile, seda enam ohustatakse üksikkapitalide olemasolu. Need perioodilised väärtuserevolutsioonid tõestavad järelikult seda, mida nad näiliselt nagu ümber lükkaksid: kapitalina omandab väärtus iseseisva olemasolu, mida ta oma liikumises säilitab ja kindlustab.

See liikumises oleva kapitali metamorfooside vaheldumine eeldab, et kapitali väärtuse suuruse muutusi, mis toimuvad ringkäigus, võrreldakse pidevalt algväärtusega. Kui väärtuse iseseisvumine väärtust loova jõu, tööjõu suhtes algab aktis *R—Tj* (tööjõu ost) ja teostub tootmisprotsessi jooksul tööjõu ekspluateerimisena, siis ei tule see väärtuse iseseisvumine uuesti esile selles ringkäigus, kus raha, kaup ja tootmiselemendid on ainult liikumises oleva kapitaliväärtuse vahelduvad vormid ja kus kapitali endist väärtuse suurust võrreldakse ta praeguse muutunud väärtuse suurusega.

Bailey vaidleb vastu kapitalistlikku tootmisviisi iseloomustavale väärtuse iseseisvumisele, mida ta käsitleb kui mõnede majandusteadlaste illusiooni. «Väärtus», ütleb ta, «on üheaegselt olemasolevate kaupade vaheline suhe, sest ainult niisuguseid kaupu saab üksteise vastu vahetada.» See on tal vastuväiteks kaubaväärtuste võrdlemise vastu mitmesugustel perioodidel, selle võrdlemise vastu, mis — kui rahaväärtus on iga perioodi kohta täpselt kindlaks määratud — tähendab ainult mitmesugustel perioodidel ühe ja sellesama kaubaliigi tootmiseks vajaliku töökulu võrdlemist. See tuleneb tema üldisest väärkujutlusest, mille järgi vahetusväärtus võrdub väärtusega ja väärtusvorm on väärtus ise; seega polegi kaubaväärtused enam võrreldavad, kui nad ei funktsioneeri aktiivselt vahetusväärtustena, s. o. kui neid ei saa tegelikult üksteise vastu vahetada. Järelikult ei aima ta üldse, et väärtus funktsioneerib kapitaliväärtusena ehk kapitalina ainult sedavõrd, kuivõrd ta oma ringkäigu mitmesugustes faasides, — mis ei lange ajaliselt sugugi ühte, vaid järgnevad üksteisele, — jääb iseendaga identseks ja iseendaga võrreldavaks.

Ringkäigu valemi tundmaõppimiseks ta puhtal kujul tuleb eeldada mitte üksnes seda, et kaubad müüakse nende väärtuse järgi, vaid ka seda, et see müük toimub muudel võrdsetel tingimustel. Võtame näiteks vormi *T...T*, kõrvale jättes igasugused tootmisprotsessi tehnikas toimuvad revolutsioonid, mis võivad vähendada antud kapitalisti tootliku kapitali väärtust; kõrvale jättes ka kõik tagasilöögid, mida tootliku kapitali väärtuse-elementide muutumine võib avaldada olemasoleva kaupkapitali väärtusele, kusjuures viimane võib tõusta või langeda, kui sellise kapitali tagavara on olemas. Oletame, et *K'*, 10 000 naela lõnga, müüakse vastavalt ta väärtusele 500 naelsterlingi eest; 8440 naela = 422 naelsterlingit asen-

davad K'-is sisalduva kapitaliväärtuse. Kui aga puuvilla, söe jne. väärtus on tõusnud (me ei võta siin arvesse tavalisi hinnakõikumisi), siis võib juhtuda, et neist 422 naelsterlingist ei jätku tootliku kapitali elementide täielikuks asendamiseks; siin on vaja täiendavat rahakapitali ning toimub rahakapitali sidumine. Kui nimetatud hinnad langevad, toimub, ümberpöördult, rahakapitali vabanemine. Täiesti normaalselt kulgeb protsess ainult siis, kui väärtussuhted on püsivad; faktiliselt kulgeb ta normaalselt seni, kui ringkäigu kordumisel esinevad häired on tasakaalus; mida teravamad on häired, seda suuremat rahakapitali tööstuskapitalist vajab, et tal oleks võimalik ära oodata tasakaalu saabumist; ja et kapitalistliku tootmise arenemisega laieneb iga individuaalse tootmisprotsessi mastaap, kusjuures kasvab ka avansseeritava kapitali minimaalsuurus, siis lisandub see asjaolu tervele reale teistele asjaoludele, mis teevad tööstuskapitalisti funktsiooni üha suuremal määral suurte rahakapitalistide monopoliks, olgu need rahakapitalistid üksikud või assotsieerunud.

Muide tuleb siin märkida, et kui tootmiselementide väärtus muutub, siis tuleb esile erinevus ühelt poolt vormi $R \ldots R'$ ja teiselt poolt vormi $T \ldots T$ ning $K' \ldots K'$ vahel.

Vormis $R \ldots R'$ kui investeeritava kapitali valemis — see kapital esineb algul rahakapitalina — on teatava suurusega ettevõtte avamiseks vaja tootmisvahendite, näiteks tooraine, abimaterjalide jne. väärtuse languse korral vähemat rahakapitali kulutust kui enne langust, kuna tootmisprotsessi ulatus (tootlike jõudude arenemise taseme samaks jäädes) oleneb tootmisvahendite massist ja ulatusest, milledega antud tööjõu hulk toime võib tulla; kuid tootmisprotsessi ulatus ei olene ei tootmisvahendite ega tööjõu väärtusest (viimane mõjutab ainult väärtuskasvu suurust). Ja ümberpöördult: kui tootliku kapitali elementideks olevate kaupade tootmiselemendid väärtuselt kasvavad, siis on antud suurusega ettevõtte asutamiseks vaja rohkem rahakapitali. Mõlemad juhud puudutavad ainult investeeritava rahakapitali suurust; kui uute individuaalsete tööstuskapitalide juurdekasv toimub antud tootmisharus tavalises korras, siis tekib esimesel juhul rahakapitali ülejääk, kuna teisel juhul on tegemist rahakapitali sidumisega.

Ringkäigud $T \ldots T$ ja $K' \ldots K'$ esinevad $R \ldots R'$ näol ainult sedavõrd, kuivõrd T ja K' liikumine on samaaegselt akumulatsioon, kuivõrd järelikult täiendav r, raha, muundub rahakapitaliks. Kui aga jätta see kõrvale, siis avaldab tootliku kapitali elementide väärtuse muutumine neile teistsugust mõju kui vormile $R \ldots R'$; me jätame siin jällegi kõrvale sellise väärtuse muutumise tagasimõju tootmisprotsessis viibivaile kapitali koostisosadele. Otsest mõju ei avaldata siin esialgsele kulutusele, vaid tööstuskapitalile, mis viibib oma taastootmise protsessis, mitte aga oma esimeses ringkäigus; see, millele mõju avaldatakse, on järelikult $K' \ldots K < \frac{Tj}{Tv}$,

kaupkapitali tagasimuundumine oma tootmiselementideks, kuivõrd viimased koosnevad kaupadest. Väärtuse languse (ja vastavalt hinna languse) korral võib esineda kolm juhtumit: taastootmisprotsessi jätkatakse samas mastaabis; sel juhul vabaneb osa senisest rahakapitalist ja toimub rahakapitali kuhjumine, kuigi ei toimu ei tegelikku akumulatsiooni (tootmist laiendatud mastaabis) ega seda ettevalmistavat ning sellega kaasnevat *r*-i (lisaväärtuse) muutumist akumulatsioonifondiks; või — kui tehnilised proportsioonid seda võimaldavad — laiendatakse taastootmisprotsessi ulatust rohkem kui seda muidu oleks tehtud; või soetatakse suuremaid toormaterjalide jne. tagavarasid.

Kaupkapitali asenduselementide väärtuse tõusu korral esineb vastupidine nähtus. Taastootmine ei toimu siis enam normaalses ulatuses (näiteks töötatakse lühemat aega); või tuleb taastootmise endises ulatuses jätkamiseks rakendada täiendavat rahakapitali (rahakapitali sidumine); või rahaline akumulatsioonifond, kui selline on olemas, läheb kas tervenisti või osaliselt taastootmisprotsessi jätkamiseks senises mastaabis, mitte aga taastootmisprotsessi laiendamiseks. See on samuti rahakapitali sidumine, kuid selle erinevusega, et täiendav rahakapital ei tule siin väljastpoolt, ei tule rahaturult, vaid tööstuskapitalisti enda vahenditest.

Kuid *T*...*T*, *K*'...*K*' puhul võivad esineda asjaolud, mis olukorda muudavad. Kui näiteks meie puuvillaketrusvabriku omanikul on suuri puuvillatagavarasid (nii et tunduv osa ta tootlikust kapitalist on puuvillatagavara vormis), siis puuvillahinna languse korral väheneb osaliselt ta tootliku kapitali väärtus; hindade tõusu korral aga selle osa väärtus kasvab. Teiselt poolt, kui ta on mahutanud suuri väärtuse masse kaupkapitali vormi, näiteks puuvillasesse lõnga, siis puuvillahinna languse korral kaotab osa ta kaupkapitalist oma väärtuse, järelikult kaotab üldse osa ta ringkäigus olevast kapitalist oma väärtuse; puuvillahinna tõusu korral on lugu vastupidine. Lõpuks protsessis *K'*—*R*—*K*$<^{Tj}_{Tv}$ on tegemist järgmisega: kui akt *K'*—*R*, kaupkapitali realiseerimine, on toimunud enne *K* elementide väärtuse muutust, siis avaldatakse kapitalile mõju ainult esimesel juhul vaadeldud viisil, nimelt teises ringlemisaktis *R*—*K*$<^{Tj}_{Tv}$; kui see aga toimub enne protsessi *K'*—*R* lõpuleviimist, siis muudel võrdsetel tingimustel põhjustab puuvillahinna langus vastavalt lõngahinna langust ja, ümberpöördult, puuvillahinna tõus põhjustab lõngahinna tõusu. Mõju, mis avaldatakse mitmesugustele samasse tootmisharusse mahutatud üksikkapitalidele, võib olla üsnagi erisugune, olenevalt erinevatest olukordadest, milledes nad parajasti on. — Rahakapitali vabanemine ja sidumine võivad samuti tekkida erinevustest ringlemisprotsessi kestuses, järelikult ringlemiskiiruse erinevustest. Kuid see kuulub käibe uurimise valdkonda. Siin huvitab meid ainult tegelik erinevus *R*...*R*'

ja ringkäiguprotsessi mõlema teise vormi vahel, mis tuleb esile tootliku kapitali elementide väärtuse muutumises.

Juba väljaarenenud, seega domineeriva kapitalistliku tootmisviisi ajajärgul muutub suurem osa kaupu, millest koosnevad tootmisvahendid *Tv*, ringluslõigus $R—K< \frac{Tj}{Tv}$ ise võõraks, oma funktsiooni täitvaks kaupkapitaliks. Müüja seisukohalt toimub siin järelikult *K'—R'*, kaupkapitali muundumine rahakapitaliks. Sel pole aga absoluutset tähendust. Vastupidi. Tööstuskapitali ringlemise protsessis, kus tööstuskapital funktsioneerib kas rahana või kaubana, ristub rahakapitalina või kaupkapitalina esineva tööstuskapitali ringkäik nende kaupade ringlemisega, mis toodetakse üsna erinevate ühiskondlike tootmisviiside tingimustes, — kuivõrd need tootmisviisid kujutavad endast ühtlasi kaubatootmist. Pole tähtis, kas kaubad on orjandusele rajatud tootmise, talupoegliku tootmise (hiinlased, india talupojad), kogukondliku tootmise (Hollandi Ida-India), riikliku tootmise (näiteks pärisorjuslikul sõltuvusel põhinev tootmine, mis esines Vene ajaloo varasemail ajajärkudel) või poolmetsikute küttijarahvaste jne. tootmise produkt: kaupadena ja rahana seisavad nad raha ja kaupade vastas, millede näol esineb tööstuskapital; nad võtavad osa nii tööstuskapitali kui ka kaupkapitalis sisalduva lisaväärtuse ringkäigust, kuivõrd seda lisaväärtust kulutatakse tuluna, — järelikult võtavad nad osa mõlemast kaupkapitali ringlemise harust. Pole tähtis, mis iseloom on tootmisprotsessil, millest nad tulevad; kaupadena funktsioneerivad nad turul, kaupadena võtavad nad osa tööstuskapitali ringkäigust ja tööstuskapitalis sisalduva lisaväärtuse ringlemisest. Tööstuskapitali ringlemise protsessi iseloomustab järelikult nende kaupade mitmesugune päritolu, turu kui maailmaturu olemasolu. See, mis käib võõra kauba kohta, käib ka võõra raha kohta; nagu kaupkapital seisab raha vastas ainult kaubana, nii funktsioneerib raha kaupkapitali suhtes ainult rahana; raha funktsioneerib siin kui maailmaraha.

Siin tuleb aga märkida kaht asjaolu.

Esiteks. Niipea kui akt *R—Tv* on lõpule viidud, lakkavad kaubad (*Tv*) olemast kaubad ja muutuvad üheks tööstuskapitali olemasolu viisiks tema funktsioonivormis *T*, tootliku kapitali vormis. Kuid sellega kaovad nende päritolu jäljed; nad eksisteerivad nüüd ainult tööstuskapitali olemasolu vormidena, kuuluvad tööstuskapitali hulka. Sealjuures jääb aga kehtima nõue, et nende asendamiseks tuleb nad taastoota, ja sedavõrd on ka kapitalistlik tootmisviis tingitud tootmisviisidest, mis asuvad temast erinevail arenemisastmeil. Kuid kapitalistliku tootmisviisi tendentsiks on võimalust mööda muuta iga tootmine kaubatootmiseks; selle saavutamise peamiseks abinõuks ongi selliste tootmisviiside kaasatõmbamine kapitalistliku tootmisviisi ringlemisprotsessi; arenenud kaubatootmine ongi ise juba kapitalistlik kaubatootmine. Tööstuskapitali

sissetungimine kiirendab kõikjal seda ümberkujunemist ja ühes sellega kõigi otseste tootjate muutumist palgatöölisteks.

Teiseks. Tööstuskapitali ringlemise protsessi kuuluvad kaubad (siia kuuluvad ka tööjõu taastootmiseks vajalikud elatusvahendid, milledeks muundub muutuvkapital, kui ta on töölistele välja makstud), olgu nende päritolu ja neid loonud tootmisprotsessi ühiskondlik vorm milline tahes, seisavad tööstuskapitali enda vastas juba kaupkapitali, kaupadega kauplemise kapitali, kaupmehekapitali vormis; viimane aga hõlmab oma iseloomu poolest igasuguste tootmisviiside tingimustes toodetud kaupu.

Et kapitalistlik tootmisviis eeldab suureulatuslikku tootmist, siis eeldab ta paratamatult ka suureulatuslikku müümist, seega müümist kaupmehele, mitte aga üksikule tarbijale. Kuivõrd see tarbija ise on tootlik tarbija, s. o. tööstuskapitalist, kuivõrd järelikult ühe tootmisharu tööstuskapital hangib tootmisvahendeid teisele harule, sedavõrd toimub ka (tellimuste jne. näol) ühe tööstuskapitalisti kaupade otsene müük paljudele teistele. Selles suhtes on iga tööstuskapitalist otsene müüja, omaenda kaupmees, kes ta muide on ka kaupmehele müümise korral.

Kapitalistliku tootmise tingimustes eeldatakse kaupadega kauplemist kui kaupmehekapitali funktsiooni; kapitalistliku tootmise arenemisega areneb see üha enam. Kapitalistliku ringlemisprotsessi üksikute külgede illustreerimisel eeldame seepärast kaupadega kauplemist; kapitalistliku ringlemisprotsessi üldise analüüsi puhul aga eeldame otsest müüki ilma kaupmehe vahenduseta, sest viimane varjutab mitmesuguseid liikumise momente.

Kuulakem Sismondit, kes kujutab asja pisut naiivselt:

«Kaubandus rakendab tähelepanuväärivat kapitali, mis esimesel pilgul ei näi olevat selle kapitali koostisosaks, mille liikumist me eespool üksikasjaliselt kirjeldasime. Kalevikaupmehe ladudes seisva kalevi väärtusel ei näi olevat midagi ühist aastatoodangu selle osaga, mida rikas annab vaesele palga näol, et vaene töötaks. Kuid see kapital ainult asendas teise, millest meil seni juttu oli. Et hästi selgitada rikkuse arenemist, jälgisime seda arenemist rikkuse loomise momendist kuni tarbimise momendini. Sealjuures tundus meile, et näiteks kalevi tootmises rakendatud kapital jäi alati ühesuguseks; tarbija tulu vastu vahetades jagunes see kaheks osaks: üks osa kujutab enesest kasumi näol ettevõtja tulu, teine osa kalevi valmistamise ajal saadud palga näol — tööliste tulu.

Peagi leiti aga kõigile kasulikum olevat, et selle kapitali mitmesugused osad end vastastikku asendaksid ja, juhul kui 100 000 taalrist jätkub kogu ringluseks vabrikandi ja tarbija vahel, et need 100 000 taalrit jaguneksid ühtlaselt vabrikandi, hulgikaupmehe ja jaekaupmehe vahel. Esimene saab nüüd toota ühe kolmandiku kapitaliga niisama palju, kui ta varem oleks tootnud kogu kapitaliga, sest tootmise lõpetamise momendil leiab ta nüüd ostja, kaupmehe,

palju kiiremini kui ta varem oleks leidnud tarbija. Hulgikaupmehe kapital asendatakse omakorda palju kiiremini väikekaupmeeste arvel... Vahe avansseeritud palgasumma ja viimase tarbija poolt tasutud ostuhinna vahel moodustab kapitali kasumi. Momendist, millal tööstur, hulgikaupmehe ja jaekaupmehe funktsioonid üksteisest eraldusid, jaguneb kasum nende kolme agendi vahel. Tulemus on sama, kuigi asjast võtavad nüüd osa kolm isikut ja kolm erisugust kapitali» («Nouveaux Principes», I, lk. 159, 160). [Vrd. Симонд де Сисмонди: «Новые начала политической экономии», т. I. Соцэкгиз, 1936 г., lk. 208, 209.] «Kõik {kaupmehed} aitavad tootmisele kaudselt kaasa, sest kuna tootmise otstarbeks on tarbimine, ei saa tootmist pidada lõpuleviiduks enne, kui produkt on antud tarbija kätte» (sealsamas, lk. 157) [lk. 207].

Ringkäigu üldiste vormide vaatlemisel ja üldse terves selles teises raamatus mõtleme raha all metallraha ja jätame kõrvale nii sümboolse raha, lihtsa väärtusmärgi, mis on omane ainult teatud riikidele, kui ka krediitraha, mida me ei ole veel käsitlenud. Esiteks vastab see uurimise käik ajaloolisele järjekorrale: kapitalistliku tootmise algperioodil ei etenda krediitraha mingit osa või tema osa on tähtsusetu. Teiseks on uurimise sellise käigu vajalikkus ka teoreetiliselt põhjendatud, nimelt sellega, et kõik senised, Tooke'i ja teiste poolt arendatud kriitilised vaatlused krediitraha ringluse kohta sundisid neid alati tagasi tulema küsimuse juurde, kuidas kujuneks asi ainult metallraha ringluse alusel. Ei tohi aga unustada, et metallraha võib funktsioneerida nii ostu- kui ka maksevahendina. Lihtsuse pärast käsitleme raha selles II raamatus üldiselt ainult esimeses funktsioonivormis.

Tööstuskapitali ringlemise protsess, mis moodustab ainult osa tema individuaalsest ringkäiguprotsessist, allub varem arendatud üldistele seadustele (I raamat, III ptk.), sest ta kujutab endast vaid rida akte üldises kaubaringluses. Üks ja seesama rahahulk, näiteks 500 naelsterlingit, paneb üksteise järel ringlema seda rohkem tööstuskapitale (ehk teiste sõnadega: kaupkapitali vormis olevaid individuaalkapitale), mida kiiremini raha ringleb ja, järelikult, mida kiiremini iga üksik kapital teeb läbi oma kauba- või rahametamorfooside rea. Seetõttu vajab üks ja seesama kapitaliväärtuse mass oma ringlemiseks seda vähem raha, mida suuremal määral see raha funktsioneerib maksevahendina, s. o. mida suuremal määral summad, mis makstakse näiteks kaupkapitali asendamisel tema tootmise vahenditega, on lihtsad arveldusvahed, ja mida lühemad on maksetähtpäevad, näiteks palga maksmisel. Teiselt poolt, kui eeldada, et ringlemiskiirus ja kõik teised asjaolud jäävad samaks, on raha hulk, mis peab ringlema rahakapitalina, kindlaks määratud kaupade hindade summaga (hind korrutatud kaupade kogusega) või, kui kaupade kogus ja nende väärtused on antud — raha enda väärtusega.

Kuid üldise kaubaringluse seadused kehtivad ainult sedavõrd, kuivõrd kapitali ringlemise protsess moodustab lihtsate ringlemisaktide rea, nad ei kehti aga siis, kui need aktid on funktsionaalselt kindlaksmääratud etappideks individuaalsete tööstuskapitalide ringkäigus.

Selle selgitamiseks on kõige parem vaadelda ringlemisprotsessi tema katkestamatus seoses, nii nagu ta esineb mõlemas ailjärgnevas vormis:

$$\text{II)}\quad T \ldots K' \left\{ \begin{array}{l} K - \\ -R' \\ k - \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} R-K < {}^{Tj}_{Tv} \ldots T \ (T') \\ \\ r-k \end{array} \right.$$

$$\text{III)}\quad K' \left\{ \begin{array}{l} K - \\ -R' \\ k - \end{array} \right. \left\{ \begin{array}{l} R-K < {}^{Tj}_{Tv} \ldots T \ldots K' \\ \\ r-k \end{array} \right.$$

Ringlemisprotsess (esinegu see *K—R—K* või *R—K—R* näol), kui see on lihtsate ringlemisaktide rida, kujutab enesest vaid kaht vastupidist kaubametamorfooside rida, kusjuures iga üksik metamorfoos eeldab omakorda vastupidist metamorfoosi vastasasetseva võõra kauba või võõra raha poolel.

See, mis kaubaomaniku poolel on *K—R*, on ostja poolel *R—K;* ühe kauba esimene metamorfoos aktis *K—R* on *R*-i näol esineva teise kauba teine metamorfoos; aktis *R—K* on lugu ümberpöördult. Järelikult see, mis me selgitasime ühel staadiumil oleva kaubametamorfoosi läbipõimumise kohta teise kauba metamorfoosiga teisel staadiumil, kehtib kapitali ringlemise suhtes sedavõrd, kuivõrd kapitalist esineb kauba ostjana ja kauba müüjana, mistõttu tema kapital funktsioneerib võõra kauba suhtes rahana või võõra raha suhtes kaubana. Kuid see kaubametamorfooside läbipõimumine ei väljenda samal ajal kapitalide metamorfooside läbipõimumist.

Esiteks võib *R—K (Tv),* nagu nägime, väljendada mitmesuguste individuaalkapitalide metamorfooside läbipõimumist. Näiteks puuvillaketrusvabriku omaniku kaupkapitali, lõnga, asendatakse osalt söega. Osa ta kapitalist viibib rahavormis ja muundub sellest kaubavormiks, kuna kapitalistliku söetootja kapital viibib kaubavormis ja muundub seepärast rahavormiks; üks ja seesama ringlemisakt väljendab siin kahe (erinevaisse tootmisharudesse kuuluva) tööstuskapitali vastupidiseid metamorfoose, niisiis nimetatud kapitalide metamorfoosiderea läbipõimumist. Ometi nägime, et *Tv,* milleks *R* muundub, ei tarvitse tingimata olla kaupkapital kategoorilises mõttes, s. o. tööstuskapitali funktsioonivorm, kapitalisti poolt toodetud kaupkapital. *R—K* ja *K—R* on alati teine teisel poolel, kuid kapitali metamorfoosid ei põimu mitte alati. Peale selle ei väljenda *R—Tj,* tööjõu ost, iialgi kapitali metamorfooside läbipõimumist, sest

kuigi tööjõud on töölise kaup, saab see kapitaliks alles siis, kui see on kapitalistile maha müüdud. Teiselt poolt, protsessis *K'—R'* ei tarvitse *R'* olla kaupkapitali muundunud vormiks; see võib olla tööjõud kui kaup, mis on muundunud rahaks (palk), või iseseisva töölise, orja, pärisorja, kogukonna poolt toodetud produkt rahaks muundunud kujul.

Teiseks aga: selle funktsionaalselt kindlaksmääratud osa täitmiseks, mida etendab iga metamorfoos, mis toimub individuaalkapitali ringlemise protsessis, ei ole sugugi vaja, et sellele metamorfoosile vastaks vastupidine metamorfoos teise kapitali ringkäigus, — seda muidugi eeldusel, et kogu maailmaturu tootmine toimub kapitalistlikult. Näiteks ringkäigus *T ... T* võib *R'*, mis muundab *K'*-i rahaks, olla ostja poolel vaid tema rahaksmuundunud lisaväärtus (juhul, kui kaup on tarbimisese); või aktis $R'—K<^{Ti}_{Tv}$ (kuhu kapital läheb järelikult juba akumuleerituna) võib *R'* minna *Tv* müüja kapitali ringlemisse vaid tema poolt avansseeritud kapitali asendusena, või üldsegi mitte minna müüja kapitali ringlemisse, — nimelt siis, kui *R'* eraldub kapitalist tuluna, mis kulutatakse.

Küsimus sellest, kuidas toimub ringlemisprotsessis nende mitmesuguste osade vastastikune asendamine, milledest koosneb kogu ühiskondlik kapital, — sest viimase suhtes on üksikud kapitalid vaid iseseisvalt funktsioneerivad koostisosad, — see küsimus, olenemata sellest, kas jutt on kapitalist või lisaväärtusest, ei lahene kaubaringluse lihtsate metamorfoosipõimingute uurimisel, mis kapitaliringlusel on ühised iga teise kaubaringlusega; see küsimus nõuab teistsugust uurimisviisi. Seni jäädi siin rahule paljaste fraasidega, mis lähemal analüüsimisel ei sisalda muud kui ebamääraseid kujutlusi, — ja needki on saadud igale kaubaringlusele omaste metamorfoosipõimingute uurimisel.

Tööstuskapitali ringkäigu protsessi ja järelikult ka kapitalistliku tootmise üheks silmanähtavamaks iseärasuseks on asjaolu, et ühelt poolt elemendid, mis moodustavad tootliku kapitali, tulevad kaubaturult ja neid tuleb pidevalt uuendada kaubaturu kaudu, osta neid kui kaupu; teiselt poolt aga väljub tööprotsessi produkt sellest protsessist kaubana ning seda tuleb järjest uuesti kaubana müüa. Võrrelgem näiteks tänapäeva alam-šoti rentnikku mandri vanamoelise väiketalunikuga. Esimene müüb kogu oma produkti ja peab seepärast asendama turu kaudu kõik selle produkti elemendid, isegi seemnevilja; teine tarbib otseselt suurema osa oma produktist, ta ostab ja müüb võimalikult vähe ning valmistab tööriistu, riideid jne. võimalust mööda ise.

Sel alusel vastandati naturaalmajandus, rahamajandus ja krediidimajandus üksteisele kui ühiskondliku tootmise kolm iseloomulikku majanduslikku liikumisvormi.

Esiteks ei ole need kolm vormi võrdväärtuslikud arenemisfaasid. Niinimetatud krediidimajandus ise on ainult üks rahamajanduse vorme, — kuivõrd mõlemad tähistused väljendavad tootjate eneste vahel toimuva vahetuse funktsioone või viise. Arenenud kapitalistlikus tootmises ei ole rahamajandus muud kui krediidimajanduse põhialus. Rahamajandus ja krediidimajandus vastavad seega ainult kapitalistliku tootmise eri arenemisastmeile, nad ei ole aga sugugi iseseisvad naturaalmajandusele vastandatud vahetuse eri vormid. Sama õigusega oleks võinud vastandada neile kahele vormile võrdväärtuslikena mitmesugused naturaalmajanduse vormid.

Teiseks: et kategooriates rahamajandus ja krediidimajandus ei rõhutata ega tõsteta iseloomuliku tunnusena esile majandust, s. o. tootmisprotsessi ennast, vaid majandusele vastavat vahetusviisi mitmesuguste tootmisagentide või tootjate vahel, siis tuleks teha sedasama ka esimese kategooria vaatlemisel. Naturaalmajanduse asemel oleks meil siis vahetusmajandus. Täiesti suletud naturaalmajandus, näiteks peruu inkade riik, ei sobiks ühessegi neist kategooriaist.

Kolmandaks: rahamajandus on omane igale kaubatootmisele ja produkt esineb kaubana õige mitmesugustes ühiskondlikes tootmisorganismides. Kapitalistlikku tootmist iseloomustaks seega ainult ulatus, milles produkti toodetakse kui kaubanduse objekti, kui kaupa, niisiis ulatus, milles seda produkti moodustavad elemendid peavad kaubanduse objektidena, kaupadena uuesti minema sellesse majandusse, kust produkt tuleb.

Kapitalistlik tootmine on tegelikult tootmise üldiseks vormiks saanud kaubatootmine; ta on aga see ja saab üha enam selleks vastavalt oma arenemisele ainult sellepärast, et töö ise esineb siin kaubana, et tööline müüb tööd, s. o. oma tööjõu funktsiooni, kusjuures see müük toimub meie eelduse kohaselt tööjõu taastootmise kuludega kindlaksmääratud väärtuse järgi. Sedamööda, kuidas töö muutub palgatööks, muutub tootja tööstuskapitalistiks; seepärast tuleb kapitalistlik tootmine (järelikult ka kaubatootmine) oma täies ulatuses esile alles siis, kui otsene põllumajanduslik tootja on samuti palgatööliseks muutunud. Kapitalisti ja palgatöölise vahekorras saab rahaline suhe, ostja ja müüja vahekord, tootmise enda immanentseks suhteks. See suhe rajaneb aga põhiliselt tootmise, mitte vahetusviisi ühiskondlikul iseloomul. Vastupidi: vahetusviisi ühiskondlik iseloom tuleneb tootmise ühiskondlikust iseloomust. Muide, kodanlikule silmaringile, kus äritsemine haarab kogu tähelepanu, ongi omane arvata, nagu poleks tootmisviisi iseloom sellele vastava vahetusviisi põhialuseks, vaid ümberpöördult[7].

[7] Siiani käsikiri V. — Järgnev tekst kuni peatüki lõpuni on märkus, mis leidub raamatuist tehtud väljakirjutuste hulgas ühes vihus aastast 1877 või 1878.

Kapitalist paiskab ringlusse rahavormis olevaid väärtusi vähem, kui ta neid sealt välja võtab, sest ta paiskab sinna kaubavormis olevaid väärtusi rohkem, kui ta neid sealt kaubavormis välja on võtnud. Kuivõrd ta funktsioneerib lihtsalt kapitali personifikatsioonina, tööstuskapitalistina, on kaubaväärtuste pakkumine tema osas alati suurem kui tema nõudmine kaubaväärtuste järele. Kui tema pakkumine ja tema nõudmine end selles suhtes vastastikku kataksid, siis tähendaks see, et tema kapitali väärtus ei kasva; tema kapital ei funktsioneeriks tootliku kapitalina; tootlik kapital muunduks lisaväärtuse võrra suurenemata kaupkapitaliks; tootmisprotsessi kestel poleks kapital tööjõust välja pressinud kaubavormis olevat lisaväärtust, järelikult poleks ta üldse kapitalina funktsioneerinud. Kapitalist peab tõepoolest «müüma kallimalt kui ta ostis», kuid see läheb tal korda ainult sellepärast, et ta kapitalistliku tootmisprotsessi abil muudab tema poolt ostetud odavama, s. o. vähem väärtust sisaldava kauba rohkem väärtust sisaldavaks, seega kallimaks kaubaks. Ta müüb kallimalt mitte sellepärast, et ta müüks kallimalt kauba väärtusest, vaid sellepärast, et tema poolt müüdava kauba väärtus on kõrgem kauba tootmiselementide väärtuse summast.

Norm, mille ulatuses kapitalist suurendab oma kapitali väärtust, on seda suurem, mida suurem on erinevus tema pakkumise ja tema nõudmise vahel, s. o. mida suurem on ülejääk, mille võrra tema poolt pakutava kauba väärtus ületab tema poolt nõutava kauba väärtuse. Kapitalisti eesmärgiks ei ole see, et tema pakkumine ja nõudmine end vastastikku kataksid, vaid et nad end võimalikult mitte ei kataks, et tema pakkumine ületaks tema nõudmise.

Mis käib üksiku kapitalisti kohta, see käib ka kapitalistide klassi kohta.

Kuivõrd kapitalist ainult personifitseerib tööstuskapitali, on tema nõudmine ainult nõudmine tootmisvahendite ja tööjõu järele. Tema nõudmine *Tv* järele, vaadelduna selles sisalduva väärtuse seisukohalt, on väiksem kui tema poolt avansseeritud kapital; ta ostab tootmisvahendeid oma kapitali väärtusest väiksema väärtuse eest, seega veelgi väiksema väärtuse eest kui tema poolt turule toodava kaupkapitali väärtus.

Mis puutub tema nõudmisse tööjõu järele, siis väärtuselisest küljest määrab selle nõudmise tema muutuvkapitali ja kogu ta kapitali suhe, järelikult $= v : K$, mistõttu nõudmine tööjõu järele kapitalistlikus tootmises kasvab suhteliselt aeglasemalt kui nõudmine tootmisvahendite järele. Kapitalist on üha kasvavas ulatuses suurem *Tv* ostja kui *Tj*-i ostja.

Et tööline muudab oma palga peamiselt elatusvahenditeks, sealjuures suuremalt osalt vajalikeks elatusvahenditeks, siis on kapitalisti nõudmine tööjõu järele kaudselt ka nõudmine töölisklassi tarbimisse kuuluvate tarbimisesemete järele. Kuid see nõudmine $= v$-ga, ta ei ole ühegi aatomi võrra suurem v-st (kui tööline säästab osa pal-

gast, — me jätame siin paratamatult kõrvale kõik krediidisuhted, — siis tähendab see seda, et ta muutis osa palgast aardeks ega esine pro tanto [vastavas ulatuses] kaubanõudjana, ostjana). Kapitalisti nõudmise maksimaalpiir = $K = c + v$, tema pakkumine aga = = $c + v + m$; kui tema kaupkapitali struktuur on järelikult $80_c + 20_v + 20_m$, siis tema nõudmine = $80_c + 20_v$, seega on tema nõudmine väärtuse seisukohast vaadelduna $^1/_5$ võrra väiksem kui tema pakkumine. Mida suurem on tema poolt toodetava m massi protsendiline suhe (kasuminorm), seda väiksem on tema nõudmine tema pakkumisega võrreldes. Kuigi me näeme, et võrreldes kapitalisti nõudmisega tootmisvahendite järele väheneb tootmise edasiarenemisega progressiivselt tema nõudmine tööjõu järele, seega kaudselt ka vajalike elatusvahendite järele, siis teiselt poolt ei tohi unustada, et tema nõudmine Tv järele on alati väiksem kui tema kapital. Järelikult peab tema nõudmine tootmisvahendite järele ikka olema väärtuseliselt väiksem kui selle kapitalisti kaupprodukt, kes hangib talle need vahendid ning tegeleb — muudes võrdsetes tingimustes — niisama suure kapitaliga. Asi ei muutu sugugi sellest, et kapitaliste on rohkem kui üks, et neid on palju. Oletame, et kapitalisti kapital = = 1000 naelsterlingit, selle püsiv osa = 800 naelsterlingit; sel juhul on kapitalisti nõudmine kõigi teiste kapitalistide suhtes 800 naelsterlingit; nemad kokku oma 1000 naelsterlingi eest (kui palju langeks sellest igale üksikule kapitalistile ja kui suure osa tema kogukapitalist moodustaks temale langev summa, see pole tähtis) annavad võrdse kasuminormi puhul tootmisvahendeid 1200 naelsterlingi väärtuses; järelikult katab tema nõudmine ainult $^2/_3$ nende pakkumisest, tema enda kogunõudmine aga on väärtuse suuruselt ainult $^4/_5$ tema enda pakkumisest.

Nüüd peame veel vastavat käsitlust ennetades vaatlema möödaminnes käivet. Oletame, et antud kapitalisti kogukapital on 5000 naelsterlingit, sellest 4000 naelsterlingit põhikapitali ja 1000 naelsterlingit käibekapitali; need 1000 on senise eelduse kohaselt $800_c + 200_v$. Kapitalisti käibekapital peab tegema aastas viis käivet, et tema kogukapital võiks teha aastas ühe käibe; sel juhul on tema kaupprodukt 6000 naelsterlingit, seega 1000 naelsterlingi võrra suurem kui tema poolt avansseeritud kapital. See annab jälle samasuguse lisaväärtuse suhte kui varem:

5000 $K : 1000_m = 100_{(c+v)} : 20_m$. See käive ei muuda järelikult midagi kapitalisti kogunõudmise ja tema kogupakkumise suhetes: esimene jääb $^1/_5$ võrra väiksemaks kui viimane.

Oletame, et tema põhikapitali tuleb uuendada iga 10 aasta järel. Ta amortiseerib järelikult aastas $^1/_{10} = 400$ naelsterlingit. Seepärast on tal nüüd 3600 naelsterlingi suurune väärtus põhikapitalis + 400 naelsterlingit rahas. Kui tuleb teha remonti ja see remont ei ole keskmisest suurem, siis pole remondikulud kapitalistile midagi muud kui tagantjärele tehtav kapitalimahutus. Me võime

võtta asja nii, nagu oleks kapitalist, määrates kindlaks tema poolt mahutatava kapitali väärtust, — kuivõrd see väärtus kandub aasta-kaupprodukti, — kohe alguses juurde arvestanud remondi-kulud, nii et nad sisalduvad amortisatsioonis, ühes kümnendikus põhikapitali väärtusest. (Kui remondivajadus on tal tegelikult alla keskmise, siis on see tema kasu, kui aga üle keskmise, siis kahju. Kuid ühes ja sellessamas tööstusharus tegelevate kapitalistide klassile on need kasud ja kahjud tasakaalus.) Igal juhul, kuigi tema aastanõudmine — kui ta kogukapital teeb aastas ühe käibe — on ikka 5000 naelsterlingit, s. o. võrdne tema esialgselt avansseeritud kapitaliväärtusega, suureneb see nõudmine kapitali käibeosa suhtes, kuid väheneb pidevalt kapitali põhiosa suhtes.

Asume nüüd taastootmise juurde. Oletame, et kapitalist tarbib isiklikult kogu lisaväärtuse r ja muudab uuesti tootlikuks kapitaliks ainult esialgse kapitalisuuruse K. Sel juhul on kapitalisti nõudmine väärtuselt võrdne tema pakkumisega. Kuid mitte tema kapitali liikumise suhtes; tema kui kapitalisti nõudmine on ainult $^4/_5$ tema pakkumisest (väärtuse suuruse seisukohalt); $^1/_5$ tarbib ta mitte-kapitalistina, mitte oma kapitalistifunktsioonide tõttu, vaid oma isiklikeks tarveteks või lõbustusteks.

Tema arve on protsentuaalselt järgmine:

Tema kui kapitalisti nõudmine	= 100,	pakkumine = 120
Tema „ elumehe „	= 20,	„ = —
Summa: nõudmine	= 120,	pakkumine = 120.

See eeldus on võrdne eeldusega, et kapitalistlikku tootmist pole üldse olemas ja et sellepärast pole olemas tööstuskapitalisti ennastki: sest eeldus, et tõukejõuks on isiklik tarbimine, mitte aga rikastumine ise, teeb olematuks kapitalismi põhialuse enese.

See eeldus pole aga tehniliselt võimalik. Kapitalist peab mitte ainult koguma tagavarakapitali, et tal oleks võimalik kindlustada end hindade kõikumiste vastu ja olla võimeline ootama kõige soodsamat ostu- ja müügikonjunktuuri; ta peab kapitali akumuleerima, et laiendada sellega tootmist ja juurutada oma tootlikku organismi tehnilisi täiustusi.

Et kapitali akumuleerida, peab ta kõigepealt eemaldama ringlusest osa temale ringlusest tulnud rahavormis olevat lisaväärtust ja suurendama seda kui aaret, kuni see omandab vana ettevõtte laiendamiseks või vana kõrval uue avamiseks vajaliku ulatuse. Kuni aarde kogumine kestab, ei suurenda see kapitalisti nõudmist; raha on liikumatuks tehtud, see ei eemalda kaubaturult kauba kujul mingit ekvivalenti rahaekvivalendi vastu, mis eemaldati turult sinna viidud kauba eest.

Krediit jäetakse siin kõrvale; krediidi valdkonda kuulub aga näiteks see, kui kapitalist, sedamööda, kuidas raha akumuleerub, paneb raha panka jooksvale arvele protsente kandma.

VIIES PEATÜKK

RINGLUSAEG[8]

Kapitali liikumine läbi tootmissfääri ja läbi ringlussfääri kahe faasi toimub, nagu nägime, ajalises järjekorras. Aeg, mille kestel kapital viibib tootmissfääris, on kapitali tootmise aeg; aeg, mille kestel kapital viibib ringlussfääris, on kapitali tsirkuleerimise ehk ringlemise aeg. Kapitali kogu ringkäigu läbitegemise aeg võrdub sellepärast tootmisaja ja ringlusaja summaga.

Tootmisaeg hõlmab loomulikult tööprotsessi perioodi, kuid viimane ei hõlma kogu tootmisaega. Kõigepealt tuletame meelde, et osa püsivkapitali eksisteerib töövahendite näol, nagu masinad, ehitused jne., mida nende olemasolu lõpuni rakendatakse ühtedes ja samades, järjest uuesti korduvates tööprotsessides. Tööprotsessi perioodiline katkemine, näiteks öösiti, katkestab küll selliste töövahendite funktsioneerimise, kuid ei katkesta nende viibimist tootmispaigas. Sinna nad kuuluvad mitte ainult siis, kui nad funktsioneerivad, vaid ka siis, kui nad ei funktsioneeri. Teiselt poolt peab kapitalistil valmis olema teatud tooraine ja abimaterjalide tagavara, et tootmisprotsess toimuks lühema või pikema aja jooksul varem kindlaksmääratud mastaabis, olenemata turu igapäevase pakkumise juhuslikkusest. Seda tooraine jne. tagavara tarbitakse tootlikult ainult järk-järgult, vähehaaval. Seepärast läheb tema tootmise aeg[9] lahku tema funktsioneerimise ajast. Järelikult hõlmab tootmisvahendite tootmise aeg üldse 1) aega, mille jooksul nad funktsioneerivad tootmisvahenditena, s. o. mille jooksul neid kasutatakse tootmisprotsessis; 2) vaheaegu, mille jooksul tootmisprotsess, järelikult ka sinna kuuluvate tootmisvahendite funktsioneerimine, katkeb; 3) aega, kus nad on küll olemas protsessi tingimustena, niisiis kujutavad endast juba tootlikku kapitali, kuid pole veel läinud tootmisprotsessi.

---

[8] Siit alates käsikiri IV.

[9] Tootmise aega mõistetakse siin aktiivses mõttes: tootmisvahendite tootmise aeg ei ole siin aeg, mille jooksul neid toodetakse, vaid aeg, mille jooksul nad võtavad osa kaupprodukti tootmise protsessist. — *F. E.*

Seni vaadeldud erinevus on erinevus tootliku kapitali tootmissfääris viibimise ja tootmisprotsessis viibimise aja vahel. Kuid tootmisprotsess ise võib põhjustada tööprotsessi vaheaegu ning seepärast tööaja katkemisi, ta võib põhjustada vaheaegu, millal töö objekt allutatakse looduslike protsesside toimele ilma inimtöö edasirakendamiseta. Sel juhul kestab tootmisprotsess, seega ka tootmisvahendite funktsioneerimine edasi, kuigi tööprotsess ja järelikult tootmisvahendite kui töövahendite funktsioneerimine on katkenud. Näiteks mahakülvatud teravili, keldris kääriv vein, paljude manufaktuuride töömaterjalid, nagu näiteks parkimistööstuse omad, mida allutatakse keemilistele protsessidele. Tootmisaeg on siin tööajast pikem. Erinevus nende vahel seisab ülejäägis, mille võrra tootmisaeg ületab tööaega. Selle ülejäägi aluseks on alati see, et tootlik kapital viibib tootmissfääris *latentselt,* kuid ei funktsioneeri tootmisprotsessis endas, või see, et ta funktsioneerib küll tootmisprotsessis, kuid ei viibi tööprotsessis.

Latentse tootliku kapitali see osa, mis on varutud ainult tootmisprotsessi tingimusena, nagu näiteks ketrustööstuses puuvill, süsi jne., ei toimi produkti ega väärtuse loomise tegurina. See osa on jõudeolev kapital, kuigi ta jõudeolek on tootmisprotsessi pideva kulgemise tingimuseks. Ehitused, aparaadid jne., mis on vajalikud (latentse kapitali) tootliku tagavara hoidlatena, on tootmisprotsessi tingimusteks ning sellepärast avansseeritud tootliku kapitali koostisosadeks. Nad täidavad oma funktsiooni tootliku kapitali koostisosade hoidjatena eelstaadiumis. Kuivõrd sellel staadiumil on vaja tööprotsesse, sedavõrd teevad nad kallimaks toormaterjali jne.; kuid nad on tootlik töö ning loovad lisaväärtust, sest osa sellest tööst, nagu igast teisestki palgatööst, on ilma tasuta. Kogu tootmisprotsessi normaalsed vaheajad, niisiis need ajavahemikud, millal tootlik kapital ei funktsioneeri, ei tooda väärtust ega lisaväärtust. Sellepärast püütaksegi sundida töötama ka öösi (I raamat, VIII ptk., 4). — Sellised tööaja pausid, mis töö objekt peab läbi tegema tootmisprotsessi enda jooksul, ei loo väärtust ega lisaväärtust; kuid nad aitavad kaasa produkti loomisele, moodustavad osa tema elust, on protsessiks, millest produkt peab läbi käima. Aparaatide jne. väärtus kantakse produktile üle vastavalt kogu sellele ajale, mille jooksul nad funktsioneerivad; töö ise viib produkti sellesse staadiumi ja nende aparaatide kasutamine on niisama suurel määral tootmise tingimuseks kui osa puuvilla pihustumine, — selle osa pihustumine, mis ei lähe produkti, kuid kannab oma väärtuse siiski produktile üle. Latentse kapitali teine osa, nagu ehitused, masinad jne., s. o. töövahendid, millede funktsioneerimine katkeb ainult normaalsete tootmisprotsessi pauside tõttu — anormaalsed vaheajad tootmise vähendamise, kriiside jne. tagajärjel on puhaskahjum — see latentse kapitali osa ei lähe loodavasse produkti, kuid lisab talle väärtust juurde; selle osa keskmine eluiga

määrab ära kogu väärtuse, mille ta produktile juurde lisab; ta kaotab väärtust sellepärast, et kaotab tarbimisväärtust niihästi siis, kui ta funktsioneerib, kui ka siis, kui ta ei funktsioneeri.

Lõpuks tuleb tootmisprotsessis edasiviibiva püsiva kapitaliosa väärtus uuesti esile tootmisprotsessi tulemuses, kuigi tööprotsess katkeb. Töö ise seab siin tootmisvahendid niisugustesse tingimustesse, kus nad iseenesest läbi teevad teatavad looduslikud protsessid, millede tulemuseks on kindel kasuefekt ehk nende tarbimisväärtuse vormimuutus. Kuivõrd töö tarbib tootmisvahendeid tõesti otstarbekohaselt kui tootmisvahendeid, kannab ta nende väärtust ikka produktile üle. Asi ei muutu põrmugi sellest, kas töö peab selle efekti saavutamiseks pidevalt mõjutama töö objekti töövahendite kaudu või peab ta andma vaid tõuke, seades tootmisvahendid sellistesse tingimustesse, kus soovitud muutus toimub neis iseenesest, ilma töö edasise kaastegevuseta, looduslike protsesside tagajärjel.

Olenemata sellest, missugusel põhjusel tootmisaeg on tööajast pikem, — kas sellepärast, et tootmisvahendid moodustavad ainult latentse tootliku kapitali, järelikult viibivad alles tegeliku tootmisprotsessi eelastmel, või sellepärast, et tootmisprotsessi pausid katkestavad tootmisvahendite eneste funktsioneerimist tootmisprotsessi kestel, või lõpuks sellepärast, et tootmisprotsess ise põhjustab tööprotsessi vaheaegu, — ühelgi neist juhtudest ei funktsioneeri tootmisvahendid nii, et nad absorbeeriksid tööd. Kui nad aga ei absorbeeri tööd, siis ei absorbeeri nad ka lisatööd. Seepärast ei toimu ka tootliku kapitali väärtuskasvu niikaua, kui ta viibib tootmisaja selles osas, mille võrra tootmisaeg ületab tööaega, — nii lahutamatu kui väärtuskasvuprotsessi toimumine neist tema seisakutest olekski. On selge, et mida enam tootmisaeg ja tööaeg ühte langevad, seda suuremad on antud ajavahemikul antud tootliku kapitali tootlikkus ja väärtuskasv. Sellest tuleneb kapitalistliku tootmise tendents võimalikult vähendada tootmisaja ja tööaja vahet. Kuid selle peale vaatamata, et kapitali tootmise aeg võib kõrvale kalduda tööajast, sisaldub viimane alati tootmisajas, ja tööajast pikem tootmisaeg on isegi tootmisprotsessi tingimuseks. Järelikult on tootmisaeg alati see aeg, mille jooksul kapital toodab tarbimisväärtusi ja suurendab oma väärtust, s. o. funktsioneerib tootliku kapitalina, kuigi tootmisaeg sisaldab ka seda aega, kus kapital on kas latentne või toodab produkte oma väärtust suurendamata.

Ringlussfääris viibib kapital kaupkapitalina ja rahakapitalina. Tema kaks ringlemisprotsessi seisavad selles, et ta muundub kaubavormist rahavormiks ja rahavormist kaubavormiks. Asjaolu, et kauba muundumine rahaks on siin ühtlasi kaubas sisalduva lisaväärtuse realiseerimine ja et raha muundumine kaubaks on ühtlasi kapitaliväärtuse muundumine või tagasimuundumine oma tootmiselementide vormiks, — see asjaolu ei muuda midagi sellest, et ring-

lemisprotsessidena on need protsessid lihtsate kaubametamorfooside protsessid.

Ringlusaeg ja tootmisaeg lülitavad end vastastikku välja. Ringlusaja kestel ei funktsioneeri kapital tootliku kapitalina, ta ei tooda seepärast kaupa ega lisaväärtust. Kui me vaatleme ringkäiku kõige lihtsamal kujul, kus kogu kapitaliväärtus läheb ikka korraga ühest faasist teise, siis on silmanähtav, et kapitali tootmise protsess ja järelikult tema väärtuse kasvamine katkevad niikauaks, kui kestab kapitali ringlemise aeg, ja et vastavalt viimase kestusele uueneb tootmisprotsess kas kiiremini või aeglasemalt. Kui seevastu kapitali mitmesugused osad teevad ringkäigu läbi üksteise järel, nii et kogu kapitaliväärtuse ringkäik toimub oma mitmesuguste osade ringkäigus järkjärguliselt, siis on selge, et mida pikem on ajavahemik, mille kestel kapitaliväärtuse koostisosad viibivad pidevalt ringlussfääris, seda väiksem peab olema see kapitaliväärtuse osa, mis funktsioneerib pidevalt tootmissfääris. Ringlusaja pikenemine ja lühenemine mõjub seepärast negatiivse piirina tootmisaja lühenemisele või pikenemisele, s. o. sellele ulatusele, milles antud suuruses kapital funktsioneerib tootliku kapitalina. Mida enam kapitali ringlemise metamorfoosid on ainult mõttelised, s. o. mida enam ringlusaeg = 0 või läheneb nullile, seda enam kapital funktsioneerib, seda suurem on tema tootlikkus, seda suurem väärtuse isekasvamine. Kui kapitalist töötab näiteks tellimise peale ja talle makstakse produkti üleandmisel, kusjuures maksmine toimub temale vajalikes tootmisvahendites, siis läheneb ringlusaeg nullile.

Niisiis, kapitali ringlemise aeg piirab üldse tema tootmise aega, seega ka tema väärtuskasvu protsessi. Sealjuures piirab ta viimast proportsionaalselt ringlusaja kestusele. See kestus võib aga pikeneda või lüheneda väga mitmesugusel määral, ta võib seepärast piirata väga mitmesugusel määral kapitali tootmise aega. Poliitiline ökonoomia näeb aga ainult seda, mis *väliselt avaldub*, nimelt ringlusaja toimet kapitali väärtuskasvu protsessile üldse. Ta võtab seda negatiivset toimet positiivsena, sest selle tulemused on positiivsed. Ta klammerdub seda enam selle näilisuse külge, et viimane näib tõestavat, nagu oleks kapitalil mingi müstiline väärtuse isekasvamise allikas, mis voolab temale ringlussfäärist, olenemata kapitali tootmise protsessist ja seepärast ka töö ekspluateerimisest. Hiljem näeme, kuidas isegi teaduslik ökonoomia laseb end sellest näilisusest petta. See näilisus, nagu me samuti hiljem näeme, leiab kinnitust mitmesugustes nähtustes: 1) Kapitalistlik kasumi arvutamise viis, milles negatiivne põhjus figureerib positiivsena, nii et mitmesugustes mahutussfäärides, kus erinev on ainult ringlusaeg, mõjub pikem ringlusaeg kapitalidele hinnatõusu põhjusena, ühe sõnaga, kasumite võrdsustamise ühe põhjusena. 2) Ringlusaeg on ainult käibeaja momendiks; tootmis- või taastootmisaeg sisaldub aga käibeajas. See, mis teostus tänu tootmis- või taastootmisajale,

näib olevat tingitud ringlusajast. 3) Kaupade muundumine muutuvkapitaliks (palgaks) on tingitud nende eelnevast muundumisest rahaks. Kapitali akumuleerimisel toimub seega täiendavaks muutuvkapitaliks muundumine ringlussfääris ehk ringlusaja jooksul. Seepärast näib, et toimunud akumulatsioon teostus tänu ringlusajale.

Ringlussfääris teeb kapital kas ühes või teises järjekorras läbi kaks vastupidist faasi *K—R* ja *R—K*. Tema ringlemise aeg jaguneb järelikult samuti kaheks osaks: ajaks, mida ta vajab, et kaubast muunduda rahaks, ja ajaks, mida ta vajab, et rahast muunduda kaubaks. Juba lihtsa kaubaringluse analüüsist (I raamat, III ptk.) on teada, et *K—R*, müük, on tema metamorfoosi raskeimaks osaks ja moodustab seepärast tavalistes tingimustes suurema osa ringlusajast. Kui väärtus esineb rahana, siis viibib ta sellises vormis, mida saab alati teiseks vormiks muuta. Kui ta esineb kaubana, siis võib ta alles rahaks muundumise kaudu omandada selle otseselt vahetusvõimelise ja seetõttu alati tegevusvalmis vormi. Kapitali ringlemise protsessi faasis *R—K* aga on tegemist kapitali muundumisega nendeks kaupadeks, mis on antud ettevõtte tootliku kapitali kindlad elemendid. Võib juhtuda, et tootmisvahendeid pole turul olemas, et neid tuleb alles toota või hankida neid kaugel asuvatelt turgudelt, või nende tavalises pakkumises esineb häireid, hinnamuutusi jne., — ühe sõnaga, võib esile tulla terve rida asjaolusid, mis pole nähtavad lihtsas vormimuutuses *R—K*, kuid nõuavad sellelegi ringlusfaasi osale kord rohkem, kord vähem aega. Nagu *K—R* ja *R—K* ajaliselt lahus on, nii võivad nad olla lahus ka ruumiliselt: ostuturg ja müügiturg võivad olla ruumiliselt erinevad turud. Näiteks vabrikuteski on sisseostja ja müüja tihtipeale omaette isikud. Kaubatootmise tingimustes on ringlus niisama vajalik kui tootmine ise, järelikult on ringlusagendid niisama vajalikud kui tootmisagendidki. Taastootmisprotsess hõlmab mõlemaid kapitali funktsioone, järelikult ka seda, et neid funktsioone peavad esindama kas kapitalist ise või kapitalisti agendid-palgatöölised. Kuid see ei anna põhjust ringlusagentide segiajamiseks tootmisagentidega, samuti mitte selleks, et segi ajada kaupkapitali ja rahakapitali funktsioonid tootliku kapitali funktsioonidega. Ringlusagentidele peavad tasu maksma tootmisagendid. Kui aga kapitalistid, kes üksteiselt ostavad ja üksteisele müüvad, ei loo selle aktiga produkte ega väärtusi, siis ei muutu see sugugi sellest, et nende ettevõtte ulatus annab neile võimaluse neid funktsioone teistele üle kanda või sunnibki neid seda tegema. Mõnedes ettevõtetes makstakse sisseostjatele ja müüjatele tasu tantjeemide, kasumiosade näol. Fraas, et nendele maksavad tasu tarbijad, ei ütle midagi. Tarbijad võivad maksta ainult sedavõrd, kuivõrd nemad kui tootmisagendid toodavad ise kaupade näol ekvivalendi või omandavad selle tootmisagentidelt kas õigustiitli alusel (kui kaasosanikud jne.) või isiklike teenuste alusel.

K—R ja *R—K* vahel on olemas erinevus, millel pole midagi

ühist kauba ja raha vormierinevusega, vaid mis tuleneb tootmise kapitalistlikust iseloomust. Nii *K*—*R* kui ka *R*—*K* ei ole iseendast midagi muud kui antud väärtuse siirdumine ühest vormist teise. Kuid *K*'—*R*' on ühtlasi *K*'-is sisalduva lisaväärtuse realiseerimine. Aktiga *R*—*K* on lugu teisiti. Seepärast on müük tähtsam kui ost. *R*—*K* on normaalsetes tingimustes *R*-is väljendatud väärtuse kasvamiseks vajalik akt, kuid see pole lisaväärtuse realiseerimine; see on lisaväärtuse tootmise sissejuhatav akt, mitte ta lõppakt.

Kaupkapitali ringlemisele *K*'—*R*' tõmbab kindlad piirid kaupade olemasolu vorm ise, nende eksisteerimine tarbimisväärtustena. Viimased on oma iseloomu poolest mööduvad. Kui nad järelikult ei lähe oma otstarbe kohaselt teatava aja jooksul tootlikku või individuaalsesse tarbimisse ehk, teiste sõnadega, kui neid teatava aja jooksul ei müüda, siis riknevad nad ja kaotavad koos oma tarbimisväärtusega ka omaduse olla vahetusväärtuse kandjad. Neis sisalduv kapitaliväärtus koos temale juurdekasvanud lisaväärtusega läheb kaduma. Tarbimisväärtused jäävad aastate kestel säiliva ja isekasvava kapitaliväärtuse kandjaks vaid sedavõrd, kuivõrd neid pidevalt uuendatakse ning taastoodetakse, asendades neid kas sama liiki või teist liiki uute tarbimisväärtustega. Nende müük valmiskauba vormis, järelikult nende astumine müügi kaudu tootlikku või individuaalsesse tarbimisse, on aga nende taastootmise alati uuenevaks tingimuseks. Nad peavad teatava aja jooksul vahetama oma vana tarbimisvormi, et uues edasi eksisteerida. Vahetusväärtus säilibki ainult sellisel viisil, s. o. oma kaubakeha alalise uuenemise tõttu. Mitmesuguste kaupade tarbimisväärtused riknevad kas kiiremini või aeglasemalt; nende tootmise ja nende tarbimise vahel võib seega mööduda kas pikem või lühem ajavahemik. Nad võivad järelikult hävinemata püsida pikemat või lühemat aega kaupkapitalina ringlusfaasis *K*—*R*, taluda kaupadena pikemat või lühemat ringlusaega. Kaupkapitali ringlemise aja piir, tingitud kaubakeha enda riknemisest, on absoluutseks piiriks sellele ringlusaja osale või sellele ringlusajale, mille jooksul kaupkapital kui niisugune võib eksisteerida. Mida kiiremini kaup rikneb, mida kiiremini tuleb teda pärast tootmist tarbida, järelikult ka müüa, seda lähema maa taha võib teda ta tootmiskohast ära viia, seda kitsam on seega ruumiliselt tema ringlemise sfäär, seda kohalikuma iseloomuga on tema müügiturg. Niisiis, mida kiiremini kaup rikneb, mida kitsam on tema kui kauba ringlemise aega piirav, tema looduslikest omadustest tingitud absoluutne piir, seda vähem sobib ta kapitalistliku tootmise objekti osa etendamiseks. Kapitalistlik tootmine võib haarata sellist kaupa ainult tihedalt asustatud kohtades või sedamööda, kuidas vahemaad vähenevad transpordivahendite arenemise tõttu. Teatava kauba tootmise kontsentreerimine tihedalt asustatud kohas väheste kätte võib aga luua suhteliselt laialdase turu ka niisugustele kaupadele, nagu näiteks suurte õllevabrikute, piimatööstuste jne. tooted.

KUUES PEATÜKK

RINGLUSKULUD

I. PUHTAD RINGLUSKULUD

1. Ostu- ja müügiaeg

Kapitali vormimuutused — kaubast rahaks ja rahast kaubaks — on ühtlasi kapitalisti kaubanduslikud tehingud, ostu- ja müügiaktid. Aeg, mille jooksul need kapitali vormimuutused toimuvad, on subjektiivselt, kapitalisti seisukohalt vaadates, müügi- ja ostuaeg, aeg, millal kapitalist funktsioneerib turul müüjana ja ostjana. Kapitali ringlemise aeg moodustab vajaliku osa tema taastootmise ajast; täpselt samuti moodustab aeg, mille kestel kapitalist ostab ja müüb ning turul ringi luusib, vajaliku osa sellest ajast, millal ta funktsioneerib kapitalistina, s. o. personifitseeritud kapitalina. See aeg on osa tema äriajast.

{Kuna me oletasime, et kaupu ostetakse ja müüakse nende väärtuse järgi, siis on ülalnimetatud aktide puhul tegemist vaid ühe ja sellesama väärtuse siirdumisega ühest vormist teise, kaubavormist rahavormi ja rahavormist kaubavormi — tegemist on vaid oleku muutumisega. Kui kaupu müüakse nende väärtuse järgi, siis jääb väärtuse suurus nii ostja kui ka müüja käes muutumatuks; muutub vaid väärtuse olemasolu vorm. Kui aga kaupu ei müüda nende väärtuse järgi, siis jääb muutumatuks muundunud väärtuste summa; see, mis ühel poolel on pluss, on teisel poolel miinus.

Metamorfoosid *K—R* ja *R—K* on aga äritehingud, mis toimuvad ostja ja müüja vahel; kokkuleppele jõudmiseks vajavad nad aega, seda enam, et siin käib võitlus, kus kumbki pool katsub teist tüssata; siin on vastamisi ärimehed, ja «when Greek meets Greek then comes the tug of war» [«kui kreeklane kohtab kreeklast, siis puhkeb äge võitlus»]. Olekumuutus maksab aega ja tööjõudu, kuid mitte selleks, et väärtust luua, vaid selleks, et viia väärtus ühest vormist teise, kusjuures vastastikused katsed omastada sel puhul liigset väärtuse hulka ei muuda sugugi asja. See töö, mida mõlemad pooled pahatahtlikult suurendavad, ei loo mingit väärtust, nii nagu kohtuprotsessi läbiviimiseks kulutatav töö ei suurenda vaidlus-

aluse objekti väärtust. Selle tööga, mis on kapitalistliku tootmisprotsessi kui terviku vajalik moment, kusjuures see tootmisprotsess sisaldab ka ringlust või ise sisaldub viimases, — selle tööga on lugu samasugune, nagu näiteks tööga, mis toimub soojuse tekitamiseks kasutatava aine põlemisel. See põlemistöö ei tekita soojust, kuigi ta on põlemisprotsessi vajalikuks momendiks. Et näiteks kasutada sütt kütteainena, pean ma ühendama söe hapnikuga ja viima ta sealjuures tahkest olekust gaasitaolisse (sest põlemise tulemuses, süsihappegaasis, on süsi gaasilises olekus); pean järelikult esile kutsuma füüsikalise olemasoluvormi ehk oleku muutuse. Uuele ühendusele peab eelnema tahkeks kehaks ühendatud süsinikumolekulide lahutamine ja süsinikumolekuli enese lagunemine üksikuteks aatomiteks; kõik see nõuab teatavat energiakulu, mis järelikult ei muutu soojuseks, vaid toimub soojuse arvel. Sellepärast, kui kaubaomanikud ei ole kapitalistid, vaid iseseisvad otsesed tootjad, siis langeb ostmiseks ja müümiseks kulutatav aeg välja nende tööajast, mistõttu nad ongi alati (nii vana-ajal kui keskajal) püüdnud teha neid operatsioone pühade ajal.

Ulatus, mille kaupade muundumine saavutab kapitalistide käes, ei saa muidugi muuta väärtustloovaks tööks seda tööd, mis ei loo väärtust, vaid ainult vahendab väärtuse vormimuutust. Niisama vähe võib sellise transsubstantsiatsiooni ime toimuda ülekandmise teel, s. o. selle tõttu, et tööstuskapitalistid, selle asemel et seda «põlemistööd» ise sooritada, teevad sellest eranditult kolmandate, nende poolt palgatud isikute tegevusala. Need kolmandad isikud ei anna muidugi oma tööjõudu kapitalistide käsutada nende ilusate silmade pärast. Ka see on mingi maaomaniku teenistuses olevale rendikogujale või pangateenijale ükskõik, et nende töö ei kasvata krossivõrdki rendi ega kotiviisi teise panka viidavate kullakangide väärtuse suurust.}[10]

Kapitalisti jaoks, kes paneb teisi enda kasuks töötama, saab ostmine ja müümine peamiseks funktsiooniks. Et ta omastab laialdases ühiskondlikus mastaabis paljude inimeste produkti, siis peab ta seda samas mastaabis ka müüma ja hiljem rahast tootmiselementideks tagasi muundama. Ostu- ja müügiaeg ei loo aga endiselt mingit väärtust. Illusiooni tekitab siin kaupmehekapitali funktsioneerimine. Kuid isegi üksikasjadesse laskumata on siin otsekohe selge, et kui mingi funktsioon, mis iseenesest ei ole tootlik, kuid kujutab endast vajalikku taastootmise momenti, muutub tööjaotuse tõttu paljude kõrvalfunktsioonist väheste ainuliseks funktsiooniks, nende spetsiaalseks tegevuseks, siis ei muutu sellest funktsiooni enese iseloom. *Üks* kaupmees (keda vaadeldakse siin ainult kui kaupade vormi muundamise agenti, kui ostjat ja müüjat) lühendab võib-olla oma operatsioonidega *paljudele* tootjatele ostmise ja müümise aega.

[10] Sulgudesse pandu on võetud VIII käsikirja lõpus olevast märkusest.

Teda tuleb siis võtta kui masinat, mis vähendab tarbetut jõukulu või aitab vabastada aega tootmise otstarbeks.[11]

Asja lihtsustamiseks (kuna me vaatleme alles hiljem kaupmeest kui kapitalisti ja kaupmehekapitali) oletame, et ostu- ja müügiagendiks on inimene, kes müüb oma tööd. Operatsioonideks *K—R* ja *R—K* kulutab ta oma tööjõudu ja oma tööaega. Järelikult elab ta sellest nii, nagu mõni teine elab näiteks ketramisest või rohusegamisest. Ta täidab vajalikku (kuigi mittetootlikku) funktsiooni, sest taastootmisprotsess sisaldab ka mittetootlikke funktsioone. Ta töötab nagu iga teinegi, kuid tema töö sisu ei loo väärtust ega produkti. Tema ise kuulub tootmise faux frais [mittetootlike kulude] hulka. Tema kasulikkus ei seisa selles, et ta muudaks tootlikuks mittetootliku funktsiooni või muudaks tootlikuks mittetootliku töö. Oleks ime, kui niisugune muutus saaks teoks funktsiooni ülekandmisega teisele isikule. Vastupidi, tema kasulikkus seisab selles, et tema tegevuse tõttu seob see mittetootlik funktsioon vähem ühiskondlikku tööjõudu ja ühiskondlikku tööaega. Veel enam. Oletame, et ta on lihtne palgatööline, kuigi paremini tasutav. Kuidas tasutakski tema tööd, palgatöölisena töötab ta ikkagi osa tööaega muidu. Võib-olla saab ta iga päev kaheksa töötunni jooksul loodud väärtuse, kuid töötab kümme tundi. Kaks tundi lisatööd, mida ta teeb, ei tooda väärtust; samuti ei tooda väärtust kaheksa tundi tema vajalikku tööd, kuigi viimase kaudu läheb temale üle osa ühiskondlikust produktist. Esiteks, ühiskondlikult seisukohalt vaadates, kulutatakse tööjõudu nüüd nagu varemgi kümne tunni jooksul ainult sellele ringluse funktsioonile. Seda tööjõudu ei kasutata millekski muuks, seda ei kasutata tootlikuks tööks. Teiseks aga ei maksa ühiskond midagi nende kahe tunni lisatöö eest, kuigi nad kulutati isiku poolt, kes selle lisatöö tegi. Ühiskond ei saa sellest mingit täiendavat produkti ega täiendavat väärtust. Kuid ringluskulud, mida see isik esindab, vähenevad ühe viiendiku võrra — kümnelt tunnilt kaheksale tunnile. Ühiskond ei maksa mingit ekvivalenti ühe viiendiku eest tegelikust ringlusajast, mille agendiks see isik on. Kui aga

[11] «Kaubanduskulusid, kuigi vajalikke, tuleb vaadelda kui kahjutoovat kulutust.» (*Quesnay*: Analyse du Tableau Économique», Daire'i väljaandes «Physiocrates», I osa, Paris 1846, lk. 71). — Quesnay järgi on «kasum», mida toob kaupmeestevaheline konkurents, mis sunnib neid «leppima väiksema teenistuse või kasuga... rangelt võetuna ainult *kahju ärahoidmine (privation de perte)* esimestest kätest müüjale ja ostjale-tarbijale. Kuid kaubanduskuludest tekkiva kahju ärahoidmine ei ole *reaalne produkt* ega kaubanduse kaudu saadud rikkuse juurdekasv, — kui ainult vaadelda kaubandust kui lihtsat vahetust, transpordikuludest sõltumata või nendega seotult» (lk. 145—146). (Vrd. *Кенэ*: «Выбранные места». Сборник. Изд. 1896 г. «О торговле», стр. 150.) «Kaubanduskulud jäävad alati produkti müüjate kanda; kui poleks üldse vahenduskulusid, saaksid nad kätte täie hinna, mida maksavad ostjad» (lk. 163). Maaomanikud ja tootjad on «salariants» — tasumaksjad; kaupmehed on «salariés», tasusaajad, palgateenistuses olijad (*Quesnay:* «Problèmes économiques», Daire'i väljaandes «Physiocrates», I osa, Paris 1846).

nende agentide rakendajaks on kapitalist, siis vähendab nende kahe tunni maksmata jätmine *tema* kapitali ringluskulusid, mis moodustavad mahaarvamise tema sissetulekust. Kapitalistile on see positiivseks võiduks, sest tema kapitali väärtuskasvu negatiivsed piirid tõmbuvad koomale. Niikaua kui iseseisvad väikekaubatootjad kulutavad osa oma ajast ostmiseks ja müümiseks, on see kas ainult nende tootliku tegevuse vaheaegadel kulutatav või nende tootmisajast mahaarvatav aeg.

Igal juhul on selleks kulutatav aeg ringluskulu, mis muunduvatele väärtustele midagi juurde ei lisa. See on kulu, mis on vajalik väärtuste üleviimiseks kaubavormist rahavormi. Kuivõrd ringlusagendina esineb kapitalistlik kaubatootja, erineb ta otsesest kaubatootjast ainult selle poolest, et ta müüb ja ostab suuremas ulatuses ning funktsioneerib seetõttu ringlusagendina suuremas ulatuses. Kui aga ettevõtte ulatus sunnib teda ostma või võimaldab tal osta (palgata) erilisi ringlusagente kui palgatöölisi, siis sellest asja olemus ei muutu. Tööjõudu ja tööaega peab ringlemisprotsessis teatavas ulatuses kulutama (kuivõrd ringlemisprotsess on lihtsalt vormimuutus). Kuid nüüd esineb see kulutus täiendava kapitalikulutusena; osa muutuvkapitali tuleb kulutada ainult ringlussfääris funktsioneerivate tööjõudude ostuks. Selline kapitali avansseerimine ei loo produkti ega väärtust. Ta vähendab pro tanto ulatust, milles avansseeritud kapital funktsioneerib tootlikult. See on sama, nagu muudetaks üks osa produktist masinaks, mis ostab ja müüb ülejäänud produktiosa. See masin kujutab endast mahaarvamist produktist. Ta ei aita tootmisprotsessile kaasa, kuigi ta võib vähendada ringluses kulutatavat tööjõudu jne. Ta on lihtsalt osa ringluskuludest.

2. Raamatupidamine

Peale tegelike ostude ja müükide kulutatakse tööaega raamatupidamiseks, kuhu kuulub peale selle ka asjastatud töö: suled, tint, paber, kirjutuspult, kontorikulud. Järelikult kulutatakse selleks funktsiooniks ühelt poolt tööjõudu, teiselt poolt töövahendeid. Asi on siin täpselt samasugune kui ostmiseks ja müümiseks kulutatava ajaga.

Oma ringkäikude ühtsusena, liikumises oleva väärtusena, viibigu see väärtus tootmissfääris või ringlussfääri kahes faasis, eksisteerib kapital vaid mõtteliselt arvestusraha näol, kõigepealt kaubatootja või kapitalistliku kaubatootja peas. Seda liikumist fikseerib ja kontrollib raamatupidamine, mis hõlmab ka hinna kujundamist ja kaubahindade arvutust (hindade kalkulatsiooni). Tootmise liikumine ja eriti väärtuskasv, — kusjuures kaubad figureerivad ainult väärtuse kandjatena, nende esemete nimetustena, millede kui väärtuste mõtteline olemasolu on fikseeritud arvestusrahas, — see lii-

kumine saab sellega kujutluses sümboolse pildi. Niikaua kui üksik kaubatootja peab raamatut kas ainult peas (nagu näiteks talupoeg; alles kapitalistlik põllumajandus lõi raamatuid pidava farmeri) või peab ta raamatut oma väljaminekute, sissetulekute, maksetähtpäevade jne. kohta ainult muuseas, tootmisest vabal ajal, niikaua on selge, et see tema funktsioon ja töövahendid, mida ta sealjuures kasutab, näiteks paber jne., kujutavad endast tööaja ja töövahendite täiendavat kulutust, mis on küll vajalik, kuid moodustab mahaarvamise nii ajast, mida ta oleks võinud kasutada tootlikult, kui ka töövahenditest, mis funktsioneerivad tegelikus tootmisprotsessis ja lähevad produkti ning väärtuse loomisesse.[12] Funktsiooni loomus ei muutu kasvanud ulatuse tõttu, mille ta saavutab selle tagajärjel, et ta kontsentreerub kapitalistliku kaubatootja kätte ning saab paljude väikekaubatootjate funktsioonist *ühe* kapitalisti funktsiooniks, funktsiooniks suureulatuslikus tootmisprotsessis; ta ei muutu ei sellest, et ta lahutatakse neist tootlikest funktsioonidest, millede manuseks ta oli, ega ka sellest, et ta saab iseseisva funktsioonina eri agentide ainuülesandeks.

Tööjaotus, mõne funktsiooni iseseisvaks saamine, ei tee seda funktsiooni ei produkti ega väärtust loovaks, kui ta ei olnud selline iseenesest, seega enne iseseisvaks saamist. Kui kapitalist investeerib uut kapitali, siis peab ta kulutama osa sellest raamatupidaja jne. palkamiseks ning raamatupidamisvahendite ostmiseks. Kui tema kapital juba funktsioneerib ning viibib enda pideva taastootmise protsessis, siis peab kapitalist, muundades ühe osa kaupproduktist rahaks, pidevalt taasmuundama seda kaupprodukti osa raamatupidaja, kontoriametniku jne. palkamiseks. See kapitaliosa eemaldatakse tootmisprotsessist ning kuulub ringluskulude, kogutulust mahaarvamiste hulka. (Sama käib ka tööjõu enese kohta, mida kasutatakse ainuüksi selleks funktsiooniks.)

Ometi on olemas teatav erinevus ühelt poolt raamatupidamiskulude, s. o. raamatupidamisele tööaja mittetootliku kulutamise, ja teiselt poolt ainult ostu- ja müügiaja kulude vahel. Viimased tulenevad ainult tootmisprotsessi teatud ühiskondlikust vormist, sellest, et see on kaupade tootmise protsess. Raamatupidamine kui selle protsessi kontrollimise ja mõttelise üldistamise vahend saab seda vajalikumaks, mida enam protsess toimub ühiskondlikus mastaa-

[12] Keskajal leiame raamatupidamist põllumajanduse kohta ainult kloostrites. Ometi nägime (I raamat), et põllumajanduses figureeris raamatupidaja juba iidses india kogukonnas. Raamatupidamine on siin teatava kogukonnaametniku ainuliseks funktsiooniks. Selle tööjaotusega säästetakse aega, tööd ja kulusid, kuid tootmine ja tootmise raamatupidamine jäävad niisama erinevateks asjadeks kui laeva lastimine ja lastikirja koostamine. Raamatupidaja isikus on osa kogukonna tööjõudu tootmisest eemal; tema funktsioonidega seotud kulusid ei kaeta tema oma tööst, vaid kogukonna produktist vastava mahaarvamise kaudu. Kapitalisti raamatupidajaga on lugu mutatis mutandis samuti nagu india kogukonna raamatupidajaga. (Käsikirjast II.)

bis ja mida enam ta kaotab puhtindividuaalse iseloomu. Seega on raamatupidamine kapitalistlikus tootmises vajalikum kui killustatud käsitööstuslikus ja talumajanduslikus tootmises, ta on ühiskondlikus tootmises vajalikum kui kapitalistlikus. Kuid raamatupidamise kulud vähenevad tootmise kontsentreerumisega, nad vähenevad seda enam, mida enam raamatupidamine muutub ühiskondlikuks raamatupidamiseks.

Jutt on siin ainult ringluskulude üldisest iseloomust, mis tulenevad ainult vormide metamorfoosist. Nende kulude kõigisse detailsetesse vormidesse tungimine on siin ülearune. Kuidas aga need (funktsioonid), kuuludes väärtuse lihtsa vormimuutuse valdkonda, tulenedes järelikult tootmisprotsessi teatud ühiskondlikust vormist ja olles individuaalsele kaubatootjale vaid möödaminevaiks, vaevalt märgatavaiks momentideks, — sest nad kulgevad ju kõrvuti tema tootlike funktsioonidega või põimuvad nendega, — kuidas need funktsioonid võivad silmi pimestada, kui nad esinevad massiliste ringluskuludena, seda on näha lihtsalgi raha vastuvõtmisel ja väljaandmisel, kui need operatsioonid saavad panga jne. või individuaalse ettevõtte kassapidaja iseseisvaks ainufunktsiooniks ning kontsentreeruvad suures mastaabis. Tuleb aga kindlalt meeles pidada, et nimetatud ringluskulud, muutes oma vormi, ei muuda oma iseloomu.

3. Raha

Ükskõik, kas produkti toodetakse kaubana või mitte, on see alati rikkuse aineline vorm, tarbimisväärtus, mis on määratud individuaalseks või tootlikuks tarbimiseks. Produkti kui kauba väärtus eksisteerib mõtteliselt hinnas, mis tema tegelikku tarbimisvormi kuidagi ei muuda. Asjaolu, et teatud kaubad, nagu kuld ja hõbe, funktsioneerivad rahana ja viibivad sellisena ainult ringlemisprotsessis (ka aardena, reservina jne. jäävad nad, kuigi varjatult, ringlussfääri), see asjaolu tuleneb täiel määral tootmisprotsessi kindlast ühiskondlikust vormist, kaupade tootmise protsessist. Kuna kapitalistliku tootmise alusel kujuneb kaup produkti üldiseks vormiks, kusjuures produkti suur mass toodetakse kaubana ning peab seepärast omandama rahavormi; kuna järelikult kaubamass, s. o. kaubana funktsioneeriv ühiskondliku rikkuse osa pidevalt kasvab, siis kasvab siin ka ringlemisvahendina, maksevahendina, reservina jne. funktsioneeriva kulla ja hõbeda hulk. Need rahana funktsioneerivad kaubad ei lähe individuaalsesse ega tootlikku tarbimisse. See on ühiskondlik töö, mis on fikseeritud sellises vormis, milles ta täidab ainult ringlemismasina ülesannet. Peale selle, et osa ühiskondlikku rikkust peetakse selles mittetootlikus vormis, nõuab raha kulumine ta pidevat asendamist, s. o. järjest rohkema ühiskondliku töö muundamist — produkti vormis — järjest suuremaks

hulgaks kullaks ja hõbedaks. Need asenduskulud on kapitalistlikult arenenud natsioonidel üsna suured, sest rahavormis esinev rikkuse osa on seal üldse suur. Rahakaupadena on kuld ja hõbe ühiskonnale ringluskuludeks, mis tulenevad ainult tootmise ühiskondlikust vormist. Need on üldse kaubatootmise faux frais [mittetootlikud kulud], mis kaubatootmise ja eriti kapitalistliku tootmise arenedes kasvavad. See on see osa ühiskondlikust rikkusest, mis tuleb ringlemisprotsessile ohvriks tuua.[13]

II. HOIUKULUD

Ringluskulud, mis tulenevad väärtuse lihtsast vormivahetusest, puhtal kujul vaadeldud ringlusest, ei lähe kaupade väärtusse. Niiviisi kulutatud kapitaliosad on (lihtsad mahaarvamised tootlikult kulutatud kapitalist, kuivõrd me peame silmas kapitalisti, ja mittetootlikult kulutatud tööjõud, kui lähtuda kogu ühiskonna seisukohalt). Siin vaadeldavad ringluskulud on teistsuguse iseloomuga. Nad võivad tuleneda tootmisprotsessidest, mis ringluses ainult jätkuvad ja millede tootlikku iseloomu ringlemisvorm ainult varjab. Teiselt poolt võivad nad olla ühiskondlikult seisukohalt lihtsad kulud, elava või asjastatud töö mittetootlik kulutamine, kuid võivad nii toimida just selle tõttu, et nad loovad väärtust individuaalsetele kapitalistidele, moodustavad lisandi nende kauba müügihinnale. See järeldub juba sellestki, et need kulud on eri tootmissfäärides erinevad, mõnikord aga on nad erinevad ka mitmesugustel individuaalkapitalidel ühe ja sellesama tootmissfääri piirides. Moodustades kauba hinnalisandi, jaotuvad nad vastavalt sellele, millises suuruses nad langevad individuaalsetele kapitalistidele. Kuid iga töö, mis lisandab väärtust, võib lisandada ka lisaväärtust ja lisandabki seda kapitalistliku tootmise alusel alati, sest väärtus, mida töö loob, sõltub töö enda suurusest, töö poolt loodav lisaväärtus aga sõltub ulatusest, milles kapitalist töö eest tasub. Kulud, mis teevad kauba kallimaks, temale tarbimisväärtust lisandamata, ja kuuluvad seega ühiskonna seisukohalt tootmise faux frais [mittetootlike kulude] hulka, võivad järelikult olla individuaalsetele kapitalistidele rikastumise allikaks. Teiselt poolt ei kaota need ringluskulud mittetootlike kulude iseloomu sellega, et lisand, mida nad kaubahindadele lisandavad, neid kulusid vaid ühtlaselt jaotab. Näiteks jaotavad kindlustusseltsid individuaalsete kapitalistide kahjusid kogu kapitalistide klassi vahel. See aga ei takista selliselt tasandatud kahjusid olemast endiselt kahjud kogu ühiskondliku kapitali suhtes.

[13] «Antud maal ringlev raha on teatud osa selle maa kapitalist, osa, mis on tootmisest täielikult kõrvaldatud, et kergendada või suurendada ülejäänud osa tootlikkust; seepärast on teatav rikkuse suurus niisama vajalik selleks, et kuld võiks olla ringlemisvahendiks, kui ta on vajalik selleks, et valmistada masin, mis kergendaks mõnd tootmisala» («Economist», V kd., lk. 520).

1. Tagavarade moodustamine üldse

Ajal, millal produkt eksisteerib kaupkapitalina või viibib turul, s. o. kogu vahepealsel ajal pärast tootmisprotsessi, millest ta väljub, ja enne tarbimisprotsessi, millesse ta läheb, moodustab ta kaubatagavara. Kaubana turul, järelikult tagavara kujul, esineb kaupkapital igas ringkäigus kaks korda: üks kord liikumises viibiva, s. o. oma ringkäigus vaadeldava kapitali enda kaupproduktina, teine kord aga mõne teise kapitali kaupproduktina, mis peab leiduma turul, et seda saaks osta ja tootlikuks kapitaliks muundada. Igatahes on võimalik, et seda viimast kaupkapitali hakatakse alles tellimise peale tootma. Sel juhul tekib vaheaeg, kuni seda toodetakse. Kuid tootmis- ja taastootmisprotsessi käik nõuab, et teatud mass kaupu (tootmisvahendeid) oleks turul alati käepärast, et ta järelikult moodustaks tagavara. Niisamuti eeldab tootlik kapital tööjõu ostu, ja rahavorm on siin vaid elatusvahendite väärtusvormiks, elatusvahendeid aga peab tööline suuremalt osalt turult leidma. Selles paragrahvis peatume lähemalt nimetatud küsimuse juures. Üks asi on siin aga juba selge. Kui lähtuda liikumises oleva kapitaliväärtuse seisukohalt, s. o. selle kapitaliväärtuse seisukohalt, mis on muundunud kaupproduktiks ja mis tuleb nüüd müüa, s. o. tagasi rahaks muundada, mis funktsioneerib nüüd järelikult turul kaupkapitalina, siis niisugune seisukord, kus kaupkapital moodustab tagavara, on otstarbevastane, pealesunnitud turulviibimine. Mida kiiremini müüakse, seda kiiremini kulgeb taastootmisprotsess. Viivitus vormimuutuses *K'—R'* takistab tegelikku ainevahetust, mis peab toimuma kapitali ringkäigus, ja kapitali edasifunktsioneerimist tootliku kapitalina. Teiselt poolt on kauba alaline olemasolu turul, kaubatagavara, *R—K* suhtes tingimuseks, ilma milleta ei saa kulgeda taastootmisprotsess ega toimuda uue või täiendava kapitali mahutamine.

Et kaupkapital võiks viibida turul kaubatagavarana, selleks on vaja mitmesuguseid ehitisi, kaubaaitu, hoidlaid, ladusid, järelikult püsivkapitali kulutusi; samuti on vaja maksta tööjõule kaupade hoidlatesse paigutamise eest. Peale selle lähevad kaubad rikki ja alluvad loodusjõudude kahjulikule toimele. Et kaitsta neid selle eest, tuleb kulutada täiendavat kapitali — osalt esemelises vormis olevatele töövahenditele, osalt tööjõule.[14]

[14] Corbet arvutas 1841. aastal nisu säilitamise kulud 9 kuu pikkusel ajavahemikul; nisu kaotab 1/2% kogusest, 3% nisuhinna protsentideks, 2% ladude üüriks, 1% puistamisele ja veorahaks, 1/2% väljalaadimistöödeks, kokku 7% ehk, kui nisu hind on 50 šillingit, 3 šillingit 6 penssi kvarteri kohta (*Th. Corbet:* «An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc.». London 1841 [lk. 140]). Liverpooli kaupmeeste seletuste järgi, mis nad andsid raudteekomisjoni ees, moodustasid teravilja säilitamise mittetootlikud kulud (puhaskulud) 1865. aastal 2 penssi kuus kvarteri kohta ehk 9—10 penssi tonni kohta («Royal Commission on Railways», 1867, Evidence, lk. 19, nr. 331).

Kapitali eksisteerimine kaupkapitali vormis, seega tema eksisteerimine kaubatagavara näol põhjustab järelikult kulusid, mis tuleb arvata ringluskuludeks, sest nad ei kuulu tootmissfääri, (vaid ringlussfääri) Need ringluskulud erinevad punkt I all käsitletud kuludest selle poolest, et nad lähevad teatud ulatuses kaupade väärtusse, niisiis teevad kaupu kallimaks. Igal juhul on kaubatagavara säilitamiseks ja hoidmiseks rakendatud kapital ning tööjõud otsesest tootmisprotsessist eemaldatud. Teiselt poolt on siia mahutatud kapitalid, kaasa arvatud tööjõud kui kapitali koostisosa, asendatavad ühiskondlikust produktist. Seepärast mõjub nende kulutamine töö tootliku jõu vähendamisena, nii et kindla kasuefekti saavutamiseks on vaja suuremat kapitali- ja tööhulka. Need on *täiendavad kulud.*

Kuivõrd kaubatagavara moodustamisest tingitud ringluskulud tulenevad ainult perioodi pikkusest, mille kestel olemasolevad väärtused muunduvad kaubavormist rahavormiks, kuivõrd nad järelikult tulenevad ainult tootmisprotsessi kindlast ühiskondlikust vormist (ainult sellest, et produkti toodetakse kaubana ja et ta peab seepärast läbi tegema rahaks muundumise), sedavõrd langevad nad oma iseloomult täiesti ühte punkt I all loetletud ringluskuludega. Teiselt poolt säilib või suureneb siin kaupade väärtus ainult sellepärast, et tarbimisväärtus, produkt ise, satub teatud esemelistesse tingimustesse, mis põhjustavad kapitali kulutamist, ja allub operatsioonidele, mille kaudu täiendav töö tarbimisväärtustele mõju avaldab. Seevastu kaubaväärtuste arvutamine, seda protsessi registreeriv raamatupidamine ja ostu- ning müügioperatsioonid ei avalda mõju tarbimisväärtusele, milles kaubaväärtus eksisteerib. Neil kuludel on tegemist ainult kaubaväärtuse vormiga. Oletataval juhul tulenevad need tagavara moodustamise täiendavad kulud (kusjuures tagavara moodustamine on siin peale sunnitud) ainult sellest, et vormimuutus viibib ja et ta on vajalik; sellest hoolimata erinevad nad punkt I all vaadeldud täiendavaist kuludest selle poolest, et nende eesmärgiks ei ole väärtuse vormimuutus, vaid väärtuse säilitamine, see väärtus aga eksisteerib kaubas kui produktis, kui tarbimisväärtuses, ning võib sellepärast säilida ainult produkti, ainult tarbimisväärtuse enda säilimise teel. Tarbimisväärtus ei kasva siin ega suurene. Vastupidi, ta väheneb. Kuid sel vähenemisel on piir, ja tarbimisväärtus säilib. Ka kaubas eksisteeriv avansseeritud väärtus ei tõuse siin, küll aga lisandub temale uus töö, nii asjastatud kui ka elav töö.

Edasi tuleb uurida, kuivõrd need kulud tulenevad spetsiifilisest iseloomust, mis on omane kaubatootmisele üldse ja kaubatootmisele tema üldises, absoluutses vormis, s. o. kapitalistlikule kaubatootmisele; kuivõrd nad teiselt poolt on omased igale ühiskondlikule tootmisele, siin aga, kapitalistlikus tootmises, omandavad vaid eri kuju, eri avaldumisvormi.

Tagavara moodustamist pidas A. Smith põhjendamatult kapitalistliku tootmise spetsiifiliseks nähtuseks.[15] Hilisemad majandusteadlased, näiteks Lalor, väidavad ümberpöördult, et tagavarade moodustamine jääb kapitalistliku tootmise arenemisega vähemaks. Sismondi näeb selles isegi kapitalistliku tootmise varjukülge.

Tegelikult eksisteerib tagavara kolmes vormis: tootliku kapitali vormis, individuaalse tarbimisfondi vormis ja kaubatagavara ehk kaupkapitali vormis. Kui ühes vormis olev tagavara suureneb, siis väheneb ta relatiivselt teises vormis, kuigi tema absoluutne suurus võib samaaegselt kasvada kõigis kolmes vormis.

On endastmõistetavalt selge, et kus tootmine on otseselt suunatud oma tarviduste rahuldamisele, kus toodetakse ainult vähesel määral vahetuseks või müügiks, kus järelikult ühiskondlik produkt ei võta üldse kaubavormi või võtab seda väga väikeses ulatuses, seal kaubavormis olev tagavara ehk kaubatagavara moodustab vaid väikese, tähtsusetu osa rikkusest. Tarbimisfond, eriti päris elatusvahendite fond, on aga siin suhteliselt suur. Meenutagem vaid vanaaegset talumajapidamist. Ülekaalukas osa produktist muutub siin otseselt, kaubatagavara moodustamata, varusolevaiks tootmisvahenditeks või varusolevaiks elatusvahenditeks — just sellepärast, et ta jääb oma omaniku kätte. Ta ei võta kaubatagavara vormi ja just sellepärast ei eksisteerigi A. Smithi järgi sellisel tootmisviisil põhinevais ühiskondades mingit tagavara. A. Smith ajab segi tagavara vormi tagavara endaga ja on arvamisel, et ühiskond elas seni peost suhu, lootes homse päeva juhusele.[16] See on lapsik arusaamatus.

Tootliku kapitali vormis olev tagavara eksisteerib tootmisvahendite vormis, mis viibivad juba tootmisprotsessis või on vähemalt tootja käes, seega on latentselt juba tootmisprotsessis. Varem nägime, et töötootlikkuse arenemisega, niisiis ka kapitalistliku tootmisviisi arenemisega — sest kapitalistlik tootmisviis arendab töö ühiskondlikku tootlikku jõudu rohkem kui ükski varemaist tootmis-

[15] Book II, Introduction.

[16] A. Smith kujutleb, et tagavara tekib alles produkti muundumisega kaubaks ja tarbimistagavara muundumisega kaubatagavaraks. Tegelikult tekitab see vormivahetus — oma tarbeks toimuvalt tootmiselt kaubatootmisele ülemineku ajal — tootjate majanduses väga ägedaid kriise. Indias püsis näiteks kuni viimase ajani «tava, et hea saagi aastail, kus teravilja eest maksti väga vähe, koguti seda hulgaliselt aitadesse» (Return. Bengal and Orissa Famine. H. of C. 1867, I, lk. 230, nr. 74). Ameerika kodusõja tõttu järsult suurenenud nõudmine puuvilla, džuudi jne. järele kutsus paljudes India osades esile riisikasvatuse tunduva piiramise, riisihindade tõusu ja vanade riisitagavarade mahamüümise tootjate poolt. Sellele lisandus veel aastail 1864—1866 enneolematu riisi väljavedu Austraaliasse, Madagaskarile jne. Selle tagajärjel puhkes 1866. aastal teravaloomuline näljahäda, mis röövis ainuüksi Orissa ringkonnas miljoni inimese elu (sealsamas, 174, 175, 213, 214 ja III: «Papers relating to the Famine in Behar», lk. 32, 33, kus näljahäda põhjuste hulgas märgitakse «vanade tagavarade lõppemist»). (Käsikirjast II.)

viisidest — kasvab pidevalt nende tootmisvahendite mass, mis töövahendite vormis on lõplikult läinud tootmisprotsessi ja figureerivad selles pidevalt ning järjest uuesti pikema või lühema perioodi jooksul (ehitised, masinad jne.); nägime ka, et nende tootmisvahendite kasv on töö ühiskondliku tootliku jõu arenemise eelduseks ja selle arenemise tagajärjeks. Selles vormis oleva rikkuse kasv — mitte üksnes absoluutne, vaid ka relatiivne (vrd. I raamat, XXIII ptk., 2) — iseloomustab kõigepealt kapitalistlikku tootmisviisi. Püsivkapitali ainelised olemasoluvormid — tootmisvahendid — koosnevad mitte ainult sellistest töövahenditest, vaid ka mitmesugustel töötlemisastmetel olevaist töömaterjalidest, samuti abimaterjalidest. Koos tootmise mastaabiga ja töö tootliku jõu tõusuga kooperatsiooni, tööjaotuse, masinate rakendamise jne. tagajärjel kasvab igapäevasesse taastootmisprotsessi mineva tooraine, abimaterjalide jne. mass. Need elemendid peavad tootmiskohal olemas olema. Tootliku kapitali vormis eksisteeriva tagavara suurus kasvab seega absoluutselt. Et tootmisprotsess kulgeks pidevalt, peab tootmiskohas alati olema suurem tooraine jne. tagavara, kui seda tarbitakse näiteks päeva või nädala jooksul, — täiesti olenemata sellest, kas seda tagavara uuendatakse iga päev või ainult teatud tähtaegadel. Protsessi pidevus nõuab, et tema vajalike tingimuste olemasolu ei oleneks võimalikest vaheaegadest igapäevaste sisseostude tegemisel ega ka sellest, et kaupprodukti müüakse iga päev või iga nädal, mistõttu ta on ainult ebakorrapäraselt taasmuundatav oma tootmiselementideks. On aga ilmne, et tootlik kapital võib väga mitmesuguses ulatuses olla latentne ehk moodustada tagavara. On näiteks väga suur vahe selles, kas ketrusvabriku omanik peab varuma puuvilla või sütt kolmeks või üheks kuuks. Seega on võimalik, et see tagavara relatiivselt väheneb, kuigi ta absoluutselt suureneb.

See oleneb mitmesugustest tingimustest, mis kõik seisavad peamiselt suuremas kiiruses, korrapärasuses ja kindluses, mille olemasolul võib alati juurde vedada vajalikul hulgal toorainet, nii et tootmisprotsessis ei tekiks kunagi vaheaega. Mida vähem neid tingimusi täidetakse, mida väiksemad on järelikult juurdeveo kindlus, korrapärasus ja kiirus, seda suurem peab olema tootja käes olev tootliku kapitali latentne osa, s. o. töötlemise ootel oleva tooraine jne. tagavara. Need tingimused, järelikult ka selles vormis oleva tagavara suurus, on pöördvõrdelised kapitalistliku tootmise arenemise tasemega ja seepärast ka ühiskondliku töö tootliku jõuga.

Ometi on see, mis näib siin olevat tagavara vähenemine (näiteks Lalori järgi), osaliselt ainult kaupkapitali vormis oleva tagavara ehk päris kaubatagavara vähenemine. See on järelikult ainult sama tagavara vormi muutus. Kui näiteks antud maal päeva jooksul toodetava söe kogus, järelikult söetootmise ulatus ja energia on suured, siis ei vaja ketrusvabriku omanik pideva tootmise kindlustamiseks kuigi suurt söeladu. Pidevalt ning korrapäraselt uuendatav

söe juurdevedu teeb selle ülearuseks. Teiseks oleneb kiirus, millega ühe protsessi produkt võib tootmisvahendina teise protsessi üle minna, transpordi- ja liiklemisvahendite arengust. Transpordi odavus etendab sealjuures tähtsat osa. Näiteks järjest uuendatav söe juurdevedu kaevandusest ketrusvabrikusse tuleks kallim kui söe varumine suuremas koguses ning pikemaks ajaks suhteliselt odavama transpordi puhul. Need mõlemad seni vaadeldud asjaolud on tingitud tootmisprotsessist endast. Kolmandaks avaldab mõju krediidisüsteemi arenemine. Mida vähem ketraja sõltub oma puuvilla-, söe- jne. tagavarade uuendamisel oma lõnga vahetust müügist — ent mida arenenum on krediidisüsteem, seda väiksem on see otsene sõltuvus —, seda väiksemad võivad need tagavarad suhteliselt olla, et kindlustada antud mastaabis pidevat ja lõngamüügi juhuslikkusest sõltumatut lõnga tootmist. Neljandaks aga vajab paljude toorainete, poolfabrikaatide jne. tootmine pikemat aega. See käib eriti kõikide tooraineliikide kohta, mida annab põllumajandus. Et tootmisprotsessis ei tekiks vaheaega, peab järelikult käepärast olema selliste materjalide tagavara kogu ajaks, millal uus produkt ei saa asendada vana. Kui see tagavara tööstuskapitalisti käes väheneb, siis tähendab see ainult seda, et ta kaupmehe käes kaubatagavara vormis suureneb. Transpordivahendite areng võimaldab näiteks kiiresti toimetada sisseveosadamas olevat puuvilla Liverpoolist Manchesteri, nii et vabrikant võib tarvidust mööda uuendada oma puuvillatagavara suhteliselt väikeste koguste viisi. Siis seisab aga sama puuvill seda suuremates kogustes kaubatagavarana Liverpooli kaupmeeste käes. Järelikult on see lihtsalt tagavara vormi muutus, mille Lalor ja teised kahe silma vahele jätsid. Kui aga vaadelda ühiskondlikku kapitali, siis on siin mõlemal juhul niisama suur produktihulk tagavara vormis. Transpordivahendite arenemisega väheneb igale üksikule maale vajaliku massi suurus, mida tuleb varuda näiteks üheks aastaks. Kui Ameerika ja Inglismaa vahet sõidab palju aurikuid ja purjelaevu, siis suurenevad Inglismaal puuvillatagavara uuendamise võimalused ja väheneb järelikult puuvillatagavara kogus, mis peab seal keskmiselt olemas olema. Samasuguse toimega on maailmaturu arenemine, mis avab mitmeid allikaid ühe ja sellesama produkti hankimiseks. Produkti veetakse jaokaupa sisse mitmesugustest maadest ja mitmesugustel tähtaegadel.

2. *Päris kaubatagavara*

Me nägime juba, et kapitalistliku tootmise alusel saab kaup produkti üldiseks vormiks — ja seda enam, mida enam see tootmine oma ulatuselt ja sügavuselt areneb. Niisiis — isegi tootmise muutumatu ulatuse puhul — on see osa produktist, mis eksisteerib kaubana, tunduvalt suurem kui endiste tootmisviiside või kapitalistliku tootmisviisi madalama arenemisastme tingimustes. Kuid iga

kaup — järelikult ka iga kaupkapital, mis on ainult kapitaliväärtuse olemasolu vormina esinev kaup — moodustab kaubatagavara elemendi, kui ta ei lähe oma tootmise sfäärist otseselt tootliku või individuaalse tarbimise sfääri, s. o. viibib vahepeal turul. Seepärast kasvab kaubatagavara kapitalistliku tootmise arenemisega juba iseenesest (s. o. kasvab produkti kaubavormi eraldumine ja fikseerumine), kuigi tootmise ulatus jääks samaks. Nägime juba, et see pole midagi muud kui tagavara vormi muutus: tagavara suureneb ühel poolel kaubavormis sellepärast, et ta teisel poolel väheneb otsese tootmis- või tarbimistagavara vormis. See on ainult tagavara muutunud ühiskondlik vorm. Kui samal ajal kasvab mitte üksnes kaubatagavara relatiivne suurus kogu ühiskondliku produktiga võrreldes, vaid ka tema absoluutne suurus, siis toimub see sellepärast, et kapitalistliku tootmise arenemisega kasvab kogu produkti mass.

Kapitalistliku tootmise arenemisega oleneb tootmise mastaap üha vähemal määral produkti vahetust nõudmisest ja üha suuremal määral individuaalse kapitalisti käsutuses oleva kapitali suurusest, selle kapitali väärtuskasvu tungist ja tema tootmise protsessi pideva kulgemise ning laienemise vajadusest. Ühtlasi kasvab igas üksikus tootmisharus vältimatult produktide mass, mis kaubana turul viibib, s. o. müümist ootab. Kasvab kapitali mass, mis fikseeritakse kas lühemaks või pikemaks ajaks kaupkapitali vormis. Seepärast kasvab kaubatagavara.

Lõpuks muutub suurem osa ühiskonnast palgatöölisteks, kes elavad peost suhu, saavad palga nädalaviisi ja kulutavad seda iga päev, mistõttu nad peavad oma elatusvahendid tagavarana eest leidma. Kui kiiresti ka selle tagavara üksikud elemendid vahetamisele tuleksid, osa neist peab igal ajal olema liikumatu, et kogu tagavara võiks pidevalt püsida liikumises.

Kõik need momendid tulenevad tootmise vormist ja sellest tingitud vormimuutusest, mille produkt peab ringlemisprotsessis läbi tegema.

Produktitagavara säilitamine, selle ühiskondlikust vormist olenemata, nõuab kulusid: ehitusi, mahuteid jne., mis on produkti hoidlateks; samuti nõuab see, olenevalt produkti loomusest, suuremal või vähemal hulgal tootmisvahendeid ja tööd, mida tuleb kulutada kahjulike mõjude ärahoidmiseks. Need kulud on suhteliselt seda väiksemad, mida suurem on tagavarade ühiskondlik kontsentratsioon. Need kulutused moodustavad alati osa ühiskondlikust tööst kas asjastatud või elavas vormis; kapitalistlikus tootmises kujutavad nad endast järelikult kapitalikulutusi, mis ei võta osa produkti enda loomisest ning kujutavad endast seepärast produktist mahaarvamist. Nad on vajalikud, need ühiskondliku rikkuse täiendavad kulud. Need on ühiskondliku produkti säilitamise kulud, olenemata sellest, kas selle produkti kui kaubatagavara elemendi eksisteerimine tuleneb ainult tootmise ühiskondlikust vormist, järelikult kau-

bavormist ja selle vajalikest muundustest, või vaatleme kaubatagavara ainult kui kõigile ühiskondadele omase produktide tagavara erivormi, ka siis, kui sel tagavaral polekski *kaubat*agavara vormi, seda ringlemisprotsessi juurde kuuluvat produktide tagavara vormi.

Nüüd tekib küsimus: kui suures ulatuses lähevad need kulud kaupade väärtusse?

Kui kapitalist muundas oma kapitali — mille ta avansseeris tootmisvahendite ja tööjõu ostmiseks — produktiks, müügile määratud valmiskaupade massiks, ja kui see valmiskaupade mass jääb müümata lattu seisma, siis katkeb selleks ajaks tema kapitali väärtuskasv ja pealegi kujutavad selle tagavara säilitamise kulud — ehitised, täiendav töö jne. — endast otsest kahju. Viimaks ilmunud ostja naeraks kapitalisti välja, kui see ütleks: minu kaup seisis ju kuus kuud müümata ja tema hoidmine kuue kuu jooksul sundis nii ja nii suurt kapitali jõude olema ning tõi peale selle veel *x* täiendavaid kulusid. Tant pis pour vous [seda halvem teile], ütleb ostja. Siinsamas teie kõrval on teine müüja, kelle kaup valmistati alles üleeile. Teie kaup on igivana ja ajahammas on seda vist ühel või teisel viisil rikkunud. Te peate järelikult müüma oma võistlejast odavamalt. — Kauba olemasolu tingimused ei muutu sugugi sellest, kas kaubatootja on oma kauba tegelik tootja või kapitalistlik tootja, s. o. sisuliselt ainult tegelike kaubatootjate esindaja. Ta peab asja rahaks tegema. Täiendavad kulud, mida ta kannab selle asja kaubavormi fikseerimise tõttu, on tema isiklik mure, millega kauba ostjal ei ole midagi tegemist. Kauba ostja ei maksa temale tema kauba ringlemise aja eest. Isegi siis, kui kapitalist — kas tegeliku või oodatava väärtuserevolutsiooni ajal — oma kaupa meelega turult eemal hoiab, oleneb tema täiendavate kulude realiseerimine selle väärtuserevolutsiooni saabumisest, — sellest, kas tema spekulatsioon oli õige või mitte. Kuid väärtuserevolutsioon ei ole kapitalisti täiendavate kulude tagajärg. Niisiis, kuna tagavara moodustamine on ringlemise katkestamine, ei lisa seeläbi tekkinud kulud kaubale mingit väärtust juurde. Teiselt poolt ei saa ükski tagavara eksisteerida, kui ta ei viibi mõnda aega ringlussfääris, kui kapital ei jää pikemaks või lühemaks ajaks kaubavormi püsima; järelikult ei saa olla tagavara, kui pole ringlemise katkemist, nagu ei saa olla raharinglust, kui pole rahareservi moodustamist. Järelikult pole kaubaringlust ilma kaubatagavarata. Kui kapitalistil ei teki tagavara moodustamise vajadust aktis *K'—R'*, siis tekib see aktis *R—K*, kui mitte tema oma kaupkapitali, siis teiste kapitalistide kaupkapitali suhtes, kes toodavad temale tootmisvahendeid ja tema töölistele elatusvahendeid.

Näib, et asja olemus ei saa muutuda sellest, kas tagavara moodustamine on vabatahtlik või mitte, s. o. kas kaubatootja peab tagavara meelega või kuhjuvad tema kaubad tagavaraks vastupanu tõttu, mida ringlemisprotsessi enese tingimused kauba müügile aval-

davad. Ometi on selle küsimuse lahendamiseks kasulik teada, mille poolest tagavara vabatahtlik moodustamine erineb mittevabatahtlikust. Mittevabatahtlik tagavara moodustamine tuleneb ringlemise peatumisest või on identne ringlemise peatumisega, mis ei olene kaubatootja ettenägemisest ja on tema tahtega vastuolus. Mis iseloomustab tagavara vabatahtlikku moodustamist? Mõlemal juhul püüab müüja oma kaubast võimalikult ruttu lahti saada. Ta pakub produkti alati kui kaupa. Kui ta hoidub müümisest, siis moodustab produkt ainult võimaliku (δυνάμει), mitte aga tegeliku (ἐνεργείᾳ) kaubatagavara elemendi. Kaup kui niisugune on kaubatootjale mõlemal juhul ainult vahetusväärtuse kandjaks; sellena võib ta funktsioneerida ainult kaubavormi kaudu, pärast kaubavormi kõrvaleheitmist ja rahavormi omandamist.

Et kaubatagavara antud perioodi jooksul nõudmise ulatusele vastaks, peab tal olema teatav suurus. Sealjuures tuleb arvestada ostjate ringi pidevat laienemist. Et turul leiduvast kaubast jätkuks näiteks üheks päevaks, peab osa sellest kaubast kogu aeg seisma kaubavormis, kuna teine osa voolab ja rahaks muundub. Kuna see teine osa voolab, jääb seisev osa küll pidevalt vähemaks, nii nagu väheneb tagavara enese suurus, kuni ta lõpuks täiesti läbi müüakse. Kaupade seismajäämist on siin järelikult arvestatud kui kaubamüügi vajalikku tingimust. Edasi, tagavara peab olema keskmise müügi või keskmise nõudmise ulatusest suurem. Muidu ei saaks rahuldada keskmisest suuremat nõudmist. Teiselt poolt tuleb tagavara pidevalt uuendada, kuna see pidevalt kulub. See uuenemine toimub lõppude lõpuks ainult tootmise, kauba juurdeveo kaudu. Asi ei muutu sellest, kas kaup tuleb välismaalt või mitte. Uuenemine oleneb perioodi pikkusest, mida vajatakse kaupade taastootmiseks. Kaubatagavarast peab jätkuma kogu selleks ajaks. See asjaolu, et ta ei jää esialgsete tootjate kätte, vaid voolab mitmesuguste hoidlate kaudu, hulgikaupmehest jaekaupmeheni, ei muuda asja ennast, vaid ainult ta välist avaldumist. Ühiskondlikult seisukohalt vaadates püsib osa kapitali mõlemal juhul kaubatagavara vormis, kuni kaup läheb tootlikku või individuaalsesse tarbimisse. Et mitte otseselt sõltuda tootmisest ja et kindlustada endale alalist ostjate ringi, püüab tootja ise laoseisu oma keskmisele nõudmisele vastaval tasemel hoida. Tootmisperioodidele vastavalt kujunevad ostu tähtajad; kaup kujutab endast pikema või lühema aja jooksul tagavara, kuni ta asendatakse uute sama liiki eksemplaridega. Ainult sellise tagavara moodustamisega kindlustataksegi pidev ning katkematu ringlemisprotsess, järelikult ka pidev ning katkematu taastootmisprotsess, mis hõlmab ka ringlemisprotsessi.

Tuleb meenutada, et *K* tootjale võib *K'—R'* olla lõppenud, kuigi *K* veel turul viibib. Kui tootja tahaks ise hoida laos omaenda kaupa, kuni see müüakse lõplikule tarbijale, siis peaks ta panema liikuma kaks kapitali: ühe kaubatootjana, teise kaupmehena. Kauba enese

suhtes — kas me vaatleme seda üksiku kaubana või ühiskondliku kapitali koostisosana, see on ükskõik — ei muutu asi sugugi sellest, kas tagavara moodustamise kulud langevad kauba tootjale või reale kaupmeestele, alates *A*-st ja lõpetades *Z*-iga.

Kuivõrd kaubatagavara pole midagi muud kui selle tagavara kaubavorm, mis eksisteeriks antud mastaabiga ühiskondliku tootmise puhul kas tootliku tagavarana (latentse tootmisfondina) või tarbimisfondina (tarbimisesemete tagavarana) ka siis, kui ta ei eksisteerikski kaubatagavarana, sedavõrd on ka tagavara hoidmiseks vajalikud kulud, niisiis tagavara moodustamise kulud — s. o. selleks kulutatav asjastatud või elav töö — lihtsalt teisel kujul esinevad ühiskondliku tootmisfondi või ühiskondliku tarbimisfondi alalhoiu kulud. Neist tingitud kaubaväärtuse kasv ainult jaotab need kulud pro rata [proportsionaalselt] mitmesuguste kaupade vahel, sest kulud on eri kaubaliikidel erineva suurusega. Tagavara moodustamise kulud on endiselt mahaarvamine ühiskondlikust rikkusest, kuigi nad on üks selle rikkuse olemasolu tingimusi.

Ainult sedavõrd, kuivõrd kaubatagavara on kaubaringluse tingimuseks ja isegi kaubaringluses paratamatult tekkivaks vormiks, kuivõrd see näiline seisak on järelikult liikumise enese vormiks, nii nagu rahareservi moodustamine on raharingluse tingimuseks, — ainult sedavõrd on see seisak normaalne. Kui seevastu ringluse reservuaaridesse pidama jäänud kaubad ei anna ruumi järgmisele tootmise lainele, nii et reservuaarid saavad liiga täis, siis suureneb kaubatagavara ringluse soikumise tagajärjel, nii nagu aarded kasvavad, kui raharinglus soiku jääb. Sealjuures pole tähtis, kas see soikumine toimub tööstuskapitalisti aitades või kaupmehe ladudes. Kaubatagavara ei ole sel juhul pideva müügi tingimus, vaid kauba mittemüüdavuse tulemus. Kulud jäävad samaks; et nad aga tulenevad nüüd ainult vormist, nimelt kaupade rahaks muundamise vajalikkusest ja selle metamorfoosi raskusest, siis ei lähe nad kauba väärtusse, vaid kujutavad endast mahaarvamist, väärtuse realiseerimisel esinevat väärtuse kadu. Et tagavara normaalne ja anormaalne vorm teineteisest vormilt ei erine ja et mõlemad on ringluse soikumine, siis võib need nähtused teineteisega segi ajada. Tootmisagenti ennast võib see seda enam eksitusse viia, et tootja jaoks võib tema kapitali ringlemise protsess edasi kesta, kuigi tema kaupade — kaupmeeste kätte läinud kaupade — ringlemise protsess seisma jääb. Kui suureneb tootmise ja tarbimise ulatus, siis muudel võrdsetel tingimustel suureneb ka kaubatagavara. Viimane uueneb ja absorbeerub endise kiirusega, kuid tema ulatus on suurem. Ringluse soikumise tõttu paisunud kaubatagavara mahtu võib seega ekslikult pidada taastootmisprotsessi laienemise sümptoomiks, eriti siis, kui krediidisüsteemi areng võimaldab tõelist liikumist müstifitseerida.

Tagavara moodustamise kulud koosnevad 1) produktide massi kvantitatiivsest vähenemisest (näiteks jahutagavara); 2) kvaliteedi halvenemisest; 3) asjastatud tööst ja elavast tööst, mis on vajalikud tagavara säilitamiseks.

III. TRANSPORDIKULUD

Siin pole tarvis laskuda ringluskulude kõigisse üksikasjadesse, nagu näiteks pakkimine, sorteerimine jne. Üldine seadus on, *et ringluskulud, mis tulenevad ainult kauba vormimuutusest, ei lisa kaubale mingit väärtust juurde.* Need on lihtsalt väärtuse realiseerimise ehk väärtuse ühest vormist teise viimise kulud. Selleks kulutatud kapital (kaasa arvatud tema käsutada olev töö) kuulub kapitalistliku tootmise faux frais [mittetootlike kulude] hulka. Viimased tuleb asendada lisaproduktist ja see asendamine moodustab kogu kapitalistide klassi suhtes mahaarvamise lisaväärtusest või lisaproduktist, täpselt samuti, nagu aeg, mida tööline vajab elatusvahendite ostmiseks, on temale kaotatud aeg. Transpordikulud aga etendavad liiga tähtsat osa ja sellepärast tuleb neid siin lühidalt käsitleda.

Kapitali ringkäigus ja selle ringkäigu osaks olevas kaupade metamorfoosi protsessis toimub ühiskondliku töö ainevahetus. See ainevahetus võib põhjustada produktide ümberpaigutust, nende tegelikku liikumist ühest paigast teise. Kuid kaupade ringlemine võib toimuda ka ilma nende füüsilise ümberpaigutuseta, produktide transportimine aga ilma kaubaringluseta ja isegi ilma otsese produktide vahetuseta. Maja, mille *A* müüb *B*-le, ringleb kaubana, kuid seisab ilusasti paigal. Liikuvad kaubaväärtused, nagu puuvill või malm, jäävad paigale samasse kaubalattu, kuna nad samal ajal läbivad kümneid ringlemisprotsesse, kus neid ostetakse ja uuesti müüakse spekulantide poolt.[17] Tegelikult liigub siin asja omanditiitel, mitte asi ise. Teiselt poolt etendas transporditööstus tähtsat osa näiteks inkade riigis, kuigi ühiskondlik produkt ei ringelnud kaubana ega tulnud jaotamisele vahetuskaubanduse kaudu.

Sellepärast, kuigi transporditööstus esineb kapitalistliku tootmise alusel ringluskulude põhjusena, ei muuda see kulude avaldumise eriline vorm sugugi asja.

Produkti hulk ei suurene transportimise tõttu. Välja arvatud mõningad erandid, ei ole ka produkti transportimisest tingitud loomulike omaduste muutumine sugugi kavatsetud kasuefekt, vaid vältimatu pahe. Kuid esemete tarbimisväärtus realiseerub ainult nende tarbimises, nende tarbimine aga võib teha vajalikuks nende ümberpaigutamise, niisiis täiendava tootmisprotsessi transporditööstuse alal. Transporditööstusse mahutatud tootlik kapital lisab seega

[17] Storch nimetab seda circulation factice [kunstlikuks ringlemiseks].

transporditavale produktile väärtust juurde, — osalt transpordivahendite väärtuse ülekandmise tõttu, osalt sellepärast, et väärtust lisab juurde transpordis rakendatav töö. See viimane väärtuse lisandus jaguneb, nagu üldse kapitalistlikus tootmises, palga asenduseks ja lisaväärtuseks.

Igas tootmisprotsessis etendavad tähtsat osa töö objekti ümberpaigutamine ja selleks vajalikud töövahendid ning tööjõud, — näiteks puuvill läheb kraasimisosakonnast ketramisosakonda, süsi tõstetakse kaevandusest maapinnale. Sama nähtus, kuid suuremas ulatuses, esineb valmis produkti üleminekul valmis kaubana ühest iseseisvast tootmiskohast teise, ruumiliselt kaugemasse. Produktide transportimisele ühest tootmiskohast teise järgneb veel valmis produktide transportimine tootmissfäärist tarbimissfääri. Produkt on tarbimiseks valmis alles siis, kui ta on selle liikumise lõpetanud.

Kaubatootmise üldine seadus, nagu varem nägime, on järgmine: töötootlikkus ja töö poolt loodud väärtus on pöördvõrdelised. See käib transporditööstuse nagu iga teisegi tööstuse kohta. Mida vähem vajatakse elutut ja elavat tööd kauba transportimiseks antud kaugusele, seda suurem on töö tootlik jõud, ja ümberpöördult.[18]

Absoluutne väärtuse suurus, mille transport kaupadele juurde lisab, on muudel võrdsetel tingimustel pöördvõrdeline transporditööstuse tootliku jõuga ja võrdeline läbitavate kaugustega.

Suhteline väärtuse osa, mille transpordikulud muudel võrdsetel tingimustel kauba hinnale juurde lisavad, on võrdeline kauba ulatuse ja kaaluga (ning pöördvõrdeline ta väärtusega). On aga olemas palju modifitseerivaid asjaolusid. Transportimine nõuab näiteks suuremaid või väiksemaid ettevaatusabinõusid, seetõttu ka suuremaid või väiksemaid töökulutusi ning töövahendite kulutusi, vastavalt produkti suhtelisele haprusele, riknevusele, lõhkevusele. Raudteemagnaadid ilmutavad siin fantastiliste liikide leiutamisel veel suuremat geniaalsust kui botaanikud ja zooloogid. Näiteks inglise raudteedel kasutusel olev kaupade klassifikatsioon täidab terveid kõiteid ja tema üldiseks põhimõtteks on tendents teha kaupade

[18] Ricardo tsiteerib Say'd, kes peab kaubanduse õnnistuseks seda, et ta teeb produktid transpordikulude tõttu kallimaks ehk suurendab nende väärtust. «Kaubandus», ütleb Say, «võimaldab meil hankida kaupa tema päritolukohast ja transportida seda sinna, kus seda tarbitakse. Seepärast võimaldab ta meil suurendada kauba väärtust päritolukoha ja tarbimiskoha hindade kogu vahe võrra» (Say, II kd., lk. 458). Ricardo tähendab sel puhul: «Õige; kuid mil viisil lisandatakse see täiendav väärtus? Nii, et tootmiskuludele lisandatakse esiteks transpordikulud ja teiseks kaupmehe poolt avansseeritud kapitali kasum. Kaup on järelikult väärtuslikum samadel põhjustel, miks iga teinegi kaup võib väärtuslikumaks saada, nimelt sellepärast, et enne ostmist tarbija poolt kulutati tema tootmiseks ja transportimiseks rohkem tööd. Kuid see pole kaugeltki kaubanduse eeliseks» (*Ricardo*: «Principles of Political Economy», 3. väljaanne, London 1821, lk. 309—310). [Vrd. *Рикардо:* «Начала политической экономии», Соцэкгиз, 1935 r., lk. 165.]

mitmekesistest looduslikest omadustest transpordi seisukohalt niisama palju puudusi ja väljapressimise ettekäändeid. «Klaas, mis enne maksis 11 naelsterlingit crate (teatava mahuga pakkimiskast), maksab nüüd tööstuse edusammude ja klaasitolli kaotamise tõttu ainult 2 naelsterlingit, kuid transpordikulud on niisama kõrged kui varem, kanalitranspordil aga veel kõrgemadki. Varem maksis glaseerimiseks kasutatava klaasi ja klaaskaupade vedu Birminghamist 50 miili kaugusele 10 šillingit tonn. Nüüd tõsteti veohind kolmekordseks sel ettekäändel, et riisiko on kauba hapruse tõttu suur. Kuid selle eest, mis tõesti puruneb, raudteevalitsus ei maksa.»[19] Edasi, asjaolu, et suhteline väärtuse osa, mille transpordikulud kaubale juurde lisavad, on pöördvõrdeline kauba väärtusega, annab raudteemagnaatidele erilise põhjuse määrata kaupade väärtusega võrdelised tariifid. Tööstarite ja kaupmeeste kaebused selle üle korduvad nimetatud aruandes tunnistajate seletuste igal leheküljel.

Kapitalistlik tootmisviis vähendab üksikute kaupade transpordikulusid nii transpordi- ja liiklemisvahendite arendamise kui ka transpordi kontsentreerimise, transpordi mastaabi suurendamise teel. Ta suurendab kaupade transportimiseks kulutatavat osa ühiskondlikust tööst, nii elavast kui ka asjastatud tööst, — suurendab seda esiteks sellega, et ta muudab suurema osa kõigist produktidest kaupadeks, teiseks aga sellega, et ta asendab kohalikud turud kaugete turgudega.

Kaupade tsirkuleerimine, s. o. nende tegelik ruumiline ümberpaigutamine toimub nende transportimise kaudu. Ühelt poolt moodustab transporditööstus iseseisva tootmisharu ja seepärast ka omaette sfääri tootliku kapitali mahutamiseks. Teiselt poolt erineb ta selle poolest, et ta kujutab endast tootmisprotsessi jätkumist ringlemisprotsessi *piirides* ja ringlemisprotsessi *jaoks*.

---

[19] «Royal Commission on Railways», lk. 31, nr. 630.

TEINE OSA

KAPITALI KÄIVE

SEITSMES PEATÜKK

KÄIBEAEG JA KÄIVETE ARV

Me nägime, et kogu antud kapitali ringlemise aeg võrdub tema ringlemise aja ja tema tootmise aja summaga. See on ajavahemik kapitaliväärtuse kindlas vormis avansseerimise momendist kuni liikumises oleva kapitaliväärtuse samas vormis tagasipöördumise momendini.

Kapitalistliku tootmise määravaks eesmärgiks on ikka avansseeritud väärtuse kasv, olenemata sellest, kas väärtus avansseeriti iseseisvas vormis, s. o. rahavormis, või kauba näol, nii et tema väärtusvormil on avansseeritud kaupade hinna näol vaid mõtteline iseseisvus. Mõlemal juhul läbib see kapitaliväärtus oma ringkäigu ajal mitmesuguseid olemasolu vorme. Tema identsust tema endaga konstateeritakse kapitalisti raamatuis ehk arvestusraha vormis.

On ükskõik, kas me võtame vormi *R...R'* või vormi *T...T*: mõlemad vormid väljendavad, 1) et avansseeritud väärtus funktsioneeris kapitaliväärtusena ja et ta kasvas; 2) et ta pärast protsessi lõppemist tagasi tuli sellesse vormi, milles ta protsessi alustas. Avansseeritud väärtuse *R* kasvamine ja ühtlasi kapitali tagasipöördumine sellesse vormi (rahavormi) on selgesti nähtavad vormis *R...R'*. Kuid sama toimub ka teises vormis. Tõepoolest, *T* lähtepunktiks on tootmiselementide, antud väärtusega kaupade olemasolu; vorm sisaldab selle väärtuse kasvu (*K'* ja *R'*) ja tagasipöördumist esialgsesse vormi, sest teises *T*-s võtab avansseeritud väärtus jälle sellesama tootmiselementide vormi, milles ta esialgselt avansseeriti.

Varem nägime: «Kui tootmisel on kapitalistlik vorm, siis on sama vorm ka taastootmisel. Nagu tööprotsess esineb kapitalistlikus tootmisviisis ainult väärtuskasvuprotsessi vahendina, nii esi-

neb taastootmine ainult vahendina selleks, et kapitali näol, s. o. kasvava väärtuse näol taastoota avansseeritud väärtust» (I raamat, XXI ptk.). [K. Marx: «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 491.]

Kolm vormi: I) $R \ldots R'$, II) $T \ldots T$ ja III) $K' \ldots K'$ erinevad üksteisest järgnevalt: vormis II ($T \ldots T$) on protsessi uuenemine, taastootmisprotsess, väljendatud tegelikuna, vormis I aga ainult võimalikuna. Nad mõlemad erinevad aga vormist III selle poolest, et avansseeritud kapitaliväärtus — olgu see avansseeritud rahana või aineliste tootmiselementide näol — on lähtepunktiks ja seepärast ka tagasipöördumise punktiks. Vormis $R \ldots R'$ tähendab tagasipöördumine seda, et $R' = R + r$. Kui protsess uueneb endises mastaabis, siis on R jälle lähtepunktiks ja r ei lähe protsessi, vaid näitab meile ainult, et R-i kui kapitali väärtus kasvas, et R sünnitas seega lisaväärtuse r, tõugates seda aga enesest eemale. Vormis $T \ldots T$ on lähtepunktiks jällegi tootmiselementide T vormis avansseeritud kapitaliväärtus. See vorm sisaldab ka avansseeritud väärtuse kasvu. Kui toimub lihtne taastootmine, siis alustab saina kapitaliväärtus uuesti liikumist samas vormis T. Kui aga toimub akumulatsioon, siis avab protsessi T' (väärtuse suuruselt $= R' = K'$) kui suurenenud kapitaliväärtus. Kuid protsess algab uuesti avansseeritud kapitaliväärtusest esialgses vormis, kuigi see kapitaliväärtus on suurem kui eelmisel korral. Seevastu vormis III ei alusta kapitaliväärtus protsessi avansseeritud, vaid juba kasvanud kapitaliväärtusena, kogu kaupade vormis oleva rikkusena, millest avansseeritud kapitaliväärtus moodustab ainult ühe osa. Viimane vorm on tähtis kolmandas osas, kus üksikkapitalide liikumist käsitletakse seoses kogu ühiskondliku kapitali liikumisega. Kuid seda vormi ei saa rakendada kapitali käibe suhtes, mis alati algab kapitaliväärtuse avansseerimisest kas raha- või kaubavormis ja alati tingib ringleva kapitaliväärtuse tagasipöördumise samas vormis, milles ta avansseeriti. Ringkäikudest I ja II tuleb rakendada esimest, kui tähelepanu pööratakse peamiselt sellele, millist mõju käive avaldab lisaväärtuse loomisele; teist rakendatakse siis, kui tegemist on käibe mõjuga produkti loomisele.

Majandusteadlased, kes ei teinud vahet ringkäigu mitmesuguste vormide vahel, ei vaadelnudki neid kapitalikäibe suhtes eraldi. Tavaliselt võetakse vorm $R \ldots R'$, sest see valitseb üksikut kapitalisti, kes kasutab seda oma arvestustes isegi siis, kui raha on lähtepunktiks ainult arvestusraha näol. Teised lähtuvad kulutustest tootmiselementide vormis ja vaatlevad liikumist kuni tagasipöördumise momendini, kusjuures pole juttu tagasipöördumise vormist, — sellest, kas tagasipöördumine toimub kaubas või rahas. Näiteks: «Majanduslik tsükkel, ... s. o. kogu tootmise käik kulutuste tegemise momendist kuni tagasipöördumise momendini. Põllumajanduses on külv majandusliku tsükli algus, kuna lõikus on selle lõpp» («Economic Cycle... the whole course of production, from the time that

outlays are made till returns are received. In agriculture seedtime is its commencement, and harvesting its ending.» — S. P. Newman: «Elements of Political Economy». Andover and New York, lk. 81). Teised alustavad *K*'-ist (III vormist): «Võib öelda, et tootmissuhete maailm liigub mööda ringjoont, mida me nimetame majanduslikuks tsükliks ja milles iga käive lõpeb, niipea kui ettevõte, teostanud üksteisele järgnevate operatsioonide rea, jõuab tagasi sinna punkti, kust käive algas. Alguseks võib pidada punkti, kus kapitalist saab kätte sissetulekud, millede kaudu tema kapital temale tagasi tuleb; sellest punktist asub ta uuesti värbama endale töölisi ja jagama neile palga näol elatusvahendeid või, õigemini, elatusvahendite soetamise võimalusi; ta saab neilt valmis esemeid, millega ta äritseb, saadab need esemed turule, müüb nad seal ja saab nende müümise rahast tagasi kõik sel perioodil tehtud kapitalikulutused; niiviisi viib ta lõpule selle liikumiste rea ringkäigu» (Th. Chalmers: «On Political Economy». 2. väljaanne. London 1832, lk. 84 ja järgmised).

Niipea kui kogu kapitaliväärtus, mille üksik kapitalist mõnda tootmisharusse mahutas, lõpetab oma liikumise ringkäigu, jõuab ta uuesti oma algvormi ja võib nüüd korrata sama protsessi. Ta peabki seda kordama, et väärtus kapitaliväärtusena püsiks ja kasvaks. Üksik ringkäik on kapitali elus vaid järjest korduvaks lõiguks, ta moodustab järelikult perioodi. Perioodi *R*...*R*' lõpul on kapital jälle rahakapitali vormis ja rahakapital läbib uuesti rea vormimuutusi, mis hõlmavad tema taastootmise protsessi resp. väärtuskasvuprotsessi. Perioodi *T*...*T* lõpul on kapital uuesti nende tootmiselementide vormis, mis on tema ringkäigu uuendamise eelduseks. Kapitali ringkäiku, kui teda ei võeta üksiku aktina, vaid perioodilise protsessina, nimetatakse kapitali käibeks. Selle käibe kestuse määrab ära kapitali tootmise ja kapitali ringlemise aja summa. See aja summa moodustab kapitali käibeaja. Järelikult on see kogu kapitaliväärtuse kahe üksteisele järgneva ringkäiguperioodi vaheline aeg, kapitali eluprotsessi perioodilisus või, kui tahetakse, ühe ja sellesama kapitaliväärtuse kasvuprotsessi resp. tootmisprotsessi uuenemise, kordumise periood.

Kõrvale jättes individuaalsed seiklused, mis võivad üksiku kapitali käibeaega kiirendada ehk lühendada, on kapitalide käibeajad, mahutussfääride erinevustest olenevalt, üldse erinevad.

Nagu tööpäev on tööjõu-funktsiooni loomulik mõõtühik, nii on aasta funktsioneeriva kapitali käivete loomulik mõõtühik. Selle mõõtühiku loomulik baas seisab selles, et parasvööndis, kapitalistliku tootmise kodumaal, on tähtsamad maaviljad aastaproduktid.

Kui me tähistame aasta kui käibeaja mõõtühiku *U*-ga, teatava kapitali käibeaja *u*-ga ja selle kapitali käivete arvu *n*-iga, siis $n=\frac{U}{u}$. Järelikult, kui käibeaeg *u* on näiteks 3 kuud, siis $n=^{12}/_{3}=4$;

kapital teeb aastas 4 käivet ehk käibib neli korda. Kui $u=18$ kuud, siis $n=\frac{12}{18}=\frac{2}{3}$, s. t., et kapital läbib aastas ainult $\frac{2}{3}$ oma käibest. Kui tema käibeajaks on mitu aastat, siis arvestatakse seda järelikult ühe aastaga, mis on võetud nii ja nii mitu korda.

Kapitalistile on tema kapitali käibeaeg ajaks, mille kestuseks ta peab oma kapitali avansseerima, et selle väärtus kasvaks ja oma esialgses vormis tagasi tuleks.

Enne kui asume lähemalt uurima käibe mõju tootmisprotsessile ja väärtuskasvuprotsessile, peame vaatlema kahte uut vormi, mis tulevad kapitalile juurde ringlemisprotsessist ja avaldavad mõju tema käibe vormile.

KAHEKSAS PEATÜKK

PÕHIKAPITAL JA KÄIBEKAPITAL

I. VORMIERINEVUSED

Me nägime I raamatus, VI peatükis, et osa püsivkapitali säilitab kindla tarbimisvormi, milles ta tootmisprotsessi astub, ja säilitab selle tarbimisvormi produktide suhtes, mida ta aitab luua. Lühemate või pikemate perioodide jooksul täidab ta järjest korduvais tööprotsessides ikka ühtesid ja neidsamu funktsioone. Sellised on näiteks tööhooned, masinad jne., ühe sõnaga kõik see, mida me ühise nimega *töövahenditeks* nimetame. See osa püsivkapitalist annab produktile väärtust üle sel määral, kuidas ta koos oma tarbimisväärtusega kaotab oma vahetusväärtust. See väärtuse üleandmine ehk selliste tootmisvahendite väärtuse üleminek produktile, mille loomisest nad osa võtavad, määratakse kindlaks keskmise suuruse arvutamise teel; seda mõõdetakse tootmisvahendite funktsioneerimise keskmise kestusega, — alates momendist, millal nad tootmisprotsessi astuvad, ja lõpetades momendiga, millal nad on täiesti kulunud ja kõlbmatud ning kuuluvad asendamisele uute sama liiki eksemplaridega, s. o. kuuluvad taastootmisele.

Püsivkapitali selle osa — otseses mõttes töövahendite — iseärasus on seega järgmises:

Osa kapitali avansseeritakse püsivkapitali, s. o. tootmisvahendite vormis, mis funktsioneerivad tööprotsessi teguritena niikaua, kui nad säilitavad iseseisva tarbimisvormi, milles nad tööprotsessi astuvad. Valmis produkt ja järelikult ka produkti loomise tegurid, kuivõrd nad produktiks muunduvad, heidetakse tootmisprotsessist välja ja lähevad kauba näol tootmissfäärist ringlussfääri. Seevastu töövahendid ei lahku kunagi tootmissfäärist, kui nad kord sinna on astunud. Nende funktsioon seob neid kõvasti tootmissfääriga. Sellesse vormi, mille määrab töövahendite funktsioon tootmisprotsessis, *fikseeritakse* üks osa avansseeritud kapitaliväärtusest. Töövahendite funktsioneerimise ja sellest tuleneva kulumise tõttu kandub osa nende väärtusest produktile, teine osa aga jääb fikseerituks töövahenditesse, jääb järelikult tootmisprotsessi. Niiviisi fikseeritud väärtus väheneb pidevalt, kuni töövahendid on oma aja ära teeninud; nende väärtus jaotub seepärast pikema või lühema perioodi

jooksul hulga produktide vahel, mis tulevad pidevalt korduvate tööprotsesside reast. Kuid niikaua, kui töövahend funktsioneerib veel töövahendina, kui teda ei tule järelikult veel asendada sama liiki uue eksemplariga, niikaua jääb temasse fikseeritult püsivat kapitaliväärtust; samal ajal aga kantakse teine osa temasse esialgselt fikseeritud väärtusest produktile üle ning ringleb seepärast kaubatagavara koostisosana. Mida kauem töövahendid vastu peavad, mida aeglasemalt nad kuluvad, seda kauemaks jääb püsiv kapitaliväärtus fikseerituks sellesse tarbimisvormi. Töövahendite vastupidavuse astmest olenemata on nende väärtuse üleandmise aste ometi ikka pöördvõrdeline nende funktsioneerimise kogukestusega. Kui kahest võrdväärtuslikust masinast üks kulub viie aastaga, teine aga kümnega, siis annab esimene võrdse aja jooksul kaks korda rohkem väärtust ära kui teine.

See töövahenditesse fikseeritud osa kapitaliväärtusest ringleb nagu iga teinegi kapitaliväärtuse osa. Me nägime üldse, et kogu kapitaliväärtus pidevalt ringleb ja et iga kapital on selles mõttes käibekapital. Siinkohal vaadeldava kapitaliosa ringlemine on aga isesugune. Esiteks ei ringle ta oma tarbimisvormis; ringleb ainult ta väärtus ja seegi vaid järk-järgult, osade kaupa, sedamööda, kuidas ta kandub vaadeldavalt kapitaliosalt produktile, mis ringleb kaubana. Kogu ta funktsioneerimise ajal jääb osa ta väärtusest temasse fikseerituks, jääb iseseisvaks kaupade suhtes, mida ta toota aitab. Selle iseärasuse tõttu omandab see osa püsivkapitalist *põhikapitali* [fixes Kapital] vormi. Kõik teised tootmisprotsessiks avansseeritud kapitali ainelised koostisosad moodustavad aga põhikapitali vastandina *käibekapitali* ehk *voolava kapitali* [zirkulierendes oder flüssiges Kapital].

Üks osa tootmisvahendeid — nimelt sellised abimaterjalid, mida töövahendid funktsioneerimise ajal ise tarbivad, nagu aurumasina poolt tarbitav süsi, või sellised, mis protsessi ainult soodustavad, näiteks valgustusgaas jne. — ei lähe aineliselt produkti koostisse. Ainult nende väärtus on produkti väärtuse osaks. Ringeldes ise, paneb produkt ringlema ka selliste tootmisvahendite väärtuse. See omadus on neil põhikapitaliga ühine. Kuid igas tööprotsessis, millesse nad lähevad, tarbitakse nad tervenisti; seepärast tuleb nad iga uue tööprotsessi puhul tervenisti asendada sama liiki uute eksemplaridega. Funktsioneerimise ajal ei säilita nad oma iseseisvat tarbimisvormi. Järelikult ei jää nende funktsioneerimise ajal ükski osa kapitaliväärtusest fikseerituks oma endisse tarbimisvormi, selliste tootmisvahendite naturaalvormi. Asjaolu, et see osa abimaterjale ei lähe produkti aineliselt, vaid läheb produkti väärtusse ainult väärtuse järgi, produkti väärtuse osana, ja et sellised materjalid funktsioneerivad sellega seoses ainult tootmissfääris, — see asjaolu on pannud mõningaid majandusteadlasi, nagu näiteks Ramsey'd, arvama, et need materjalid kuuluvad põhi-

kapitali kategooriasse (ühtlasi ajavad need majandusteadlased segi põhikapitali ja püsivkapitali).

See osa tootmisvahenditest, mis läheb produkti aineliselt, niisiis tooraine jne., omandab seetõttu osaliselt sellised vormid, milledes ta võib hiljem minna tarbimisesemetena individuaalsesse tarbimisse. Töövahendeid sõna otseses mõttes, põhikapitali ainelisi kandjaid, tarbitakse ainult tootlikult ja nad ei või minna individuaalsesse tarbimisse, sest nad ei lähe produkti, s. o. sellesse tarbimisväärtusse, mida nad aitavad luua; vastupidi, nad säilitavad selle tarbimisväärtuse suhtes oma iseseisva vormi, kuni nad täiesti kuluvad. Erandiks on transpordivahendid. Kasulik efekt, — ümberpaigutus, — mille nad oma tootliku funktsioneerimise, järelikult tootmissfääris viibimise ajal annavad, — see kasulik efekt läheb ühtlasi individuaalsesse tarbimisse, näiteks reisija tarbimisse. Sel juhul maksabki reisija tarbimise eest, nii nagu ta maksab teiste tarbimisesemete kasutamise eest. Me nägime, et toormaterjal ja abiained sulavad vahel ühte, nagu näiteks keemiatööstuses. Sama juhtub töövahenditega, abi- ja toormaterjaliga. Põllumajanduses näiteks lähevad mulla omaduste parandamiseks lisandatud ained osalt produkti koostisse kui produkti loomise tegurid. Teiselt poolt kestab nende toime pikemat aega, jaotudes näiteks 4—5 aasta peale. Osa neist läheb seega aineliselt produktisse ja kannab ühtlasi oma väärtuse produktile üle, kuna teine osa, püsides vanas tarbimisvormis, fikseerib sellesse ka oma väärtuse. Ta eksisteerib edasi tootmisvahendina ja säilitab seepärast põhikapitali vormi. Tööloomana kujutab härg enesest põhikapitali. Kui ta aga läheb toiduks, siis ei funktsioneeri ta töövahendina, järelikult ka mitte põhikapitalina.

See, mis tootmisvahendite soetamiseks kulutatud kapitaliväärtuse osale põhikapitali iseloomu annab, seisab ainuüksi selle kapitaliosa isesuguses ringlemisviisis. See eriline ringlemisviis tuleneb erilisest viisist, kuidas töövahendid annavad oma väärtust produktile üle, s. o. sellest erilisest osast, mida töövahendid kui väärtuseloomise tegurid tootmisprotsessi ajal etendavad. See viis aga tuleneb omakorda töövahendite tööprotsessis funktsioneerimise iseärasustest.

On teada, et üks ja seesama tarbimisväärtus, tulnud produktina ühest tööprotsessist, läheb tootmisvahendina teise tööprotsessi. Põhikapitaliks saab produkt ainult siis, kui ta funktsioneerib tootmisprotsessis töövahendina. Kui ta aga ise on alles protsessist tulnud, ei ole ta veel sugugi põhikapital. Näiteks masin kui masinavabriku omaniku produkt või tema kaup kuulub tema kaupkapitali hulka. Põhikapitaliks saab ta alles ostja käes, kapitalisti käes, kes seda masinat tootlikult rakendab.

Muudel võrdsetel tingimustel kasvab põhikapitali fikseerituse aste töövahendite vastupidavusega. Sellest vastupidavusest sõltub

nimelt selle vahe suurus, mis on olemas töövahenditesse fikseeritud kapitaliväärtuse ja selle tema osa vahel, mida korduvais tööprotsessides produktile üle kantakse. Mida aeglasemalt see väärtuse ülekandmine toimub, — töövahend annab aga väärtust ära ühe ja sellesama tööprotsessi igal kordumisel, — seda suurem on fikseeritud kapital, seda suurem on vahe tootmisprotsessis rakendatava ja temas tarbitava kapitali vahel. Kui see vahe kaob, on töövahend oma ea ära elanud, ta on kaotanud tarbimisväärtuse ja ühtlasi väärtuse. Ta on lakanud olemast väärtuse kandja. Et töövahend, nagu iga teinegi püsivkapitali aineline kandja, annab produktile väärtust vaid sedamööda, kuidas ta kaotab koos tarbimisväärtusega ka väärtust, siis on selge, et mida aeglasemalt tema tarbimisväärtus kaduma läheb ja mida kauem ta tootmisprotsessis püsib, seda pikem on periood, mille vältel püsiv kapitaliväärtus jääb temasse fikseerituks.

Kui mõni tootmisvahend, mis ei kujuta enesest töövahendit otseses mõttes, näiteks abimaterjal, tooraine, poolfabrikaat jne., — kui selline tootmisvahend on väärtuse ülekandmise ning seepärast oma väärtuse ringlemise viisi suhtes samas olukorras kui töövahendidki, siis on ta samuti põhikapitali aineline kandja, põhikapitali olemasolu vorm. Nii on lugu eelnimetatud väetamisega, mis lisandab mullale keemilisi koostisosi, kusjuures nende toime kestab mitu tootmisperioodi või mitu aastat. Siin eksisteerib osa väärtust produkti kõrval edasi oma iseseisvas vormis ehk põhikapitali vormis, kuna teine väärtuse osa kantakse produktile üle ja ringleb seepärast koos viimasega. Sel juhul läheb produktisse mitte ainult osa põhikapitali väärtusest, vaid ka tarbimisväärtus, substants ise, milles see väärtuse osa eksisteerib.

Jättes kõrvale põhilise eksituse, — põhikapitali ja käibekapitali kategooria segiajamise püsivkapitali ja muutuvkapitali kategooriaga, — põhineb segadus majandusteadlaste senises mõistete defineerimises kõigepealt järgmistel asjaoludel.

Teatud omadusi, mis on töövahenditele omased nende naturaalvormi poolest, tehakse põhikapitali otsesteks omadusteks, näiteks kas või maja füüsiline liikumatus. Kuid on üsna kerge kindlaks teha, et teistel töövahenditel, mis sellistena kujutavad enestest samuti põhikapitali, on vastupidine omadus, näiteks kas või laeva füüsiline liikuvus.

Või aetakse segi väärtuse ringlemisest tingitud majanduslik vormidefiniitsus asja enese omadusega: nagu saaksid asjad, mis iseenesest polegi kapital, vaid muutuvad selleks ainult kindlates ühiskondlikes tingimustes, — nagu saaksid need asjad olla *iseenesest* ning loomu poolest kapital, olla kapital kas ühes või teises kindlas vormis, kas põhikapital või käibekapital. Me nägime juba I raamatus, V peatükis, et tootmisvahendid jagunevad igas tööprotsessis töövahenditeks ja töö objektiks, toimugu töö protsess üks-

kõik millistes ühiskondlikes tingimustes. Kuid alles kapitalistliku tootmisviisi puhul saavad töövahendid ja töö objekt kapitaliks, pealegi «tootlikuks kapitaliks», nagu me eelmises osas kindlaks tegime. Ühtlasi hakkab tööprotsessi loomusest tulenev töövahendite ja töö objekti vaheline erinevus peegelduma uues vormis, põhikapitali ja käibekapitali erinevuse vormis. Alles nüüd saab töövahendina funktsioneeriv asi põhikapitaliks. Kui ta saab oma aineliste omaduste poolest funktsioneerida ka teisiti kui ainult töövahendina, siis on ta kas põhikapital või ei ole ta seda mitte, vastavalt sellele, missugust funktsiooni ta täidab. Tööloomadena on loomad põhikapital; nuumloomadena on nad toormaterjal, mis lõpuks läheb produktina ringlusse, — see pole järelikult põhikapital, vaid käibekapital.

Kui mõni tootmisvahend jääb lihtsalt pikemaks ajaks fikseerituks korduvaisse tööprotsessidesse, mis on omavahel seotud, on pidevad ning moodustavad seepärast tootmisperioodi, s. o. kogu tootmisaja, mis on vajalik produkti valmistamiseks, siis selline fikseeritus, just nagu põhikapitalgi, nõuab kapitalistilt avansseerimist kas pikemaks või lühemaks ajaks, kuid see ei tee tema kapitalist põhikapitali. Näiteks seemned pole põhikapital, vaid ainult toormaterjal, mis jääb tootmisprotsessi fikseerituks ligi aasta aega. Iga kapital on tootmisprotsessi fikseeritud, kuni ta tootliku kapitalina funktsioneerib: fikseeritud on järelikult ka kõik tootliku kapitali elemendid, ükskõik millised ka oleksid nende naturaalvorm, funktsioon ja väärtuse ringlemise viis. Erinevus põhikapitali ja käibekapitali vahel ei tule sellest, et see fikseeritus — olenevalt tootmisprotsessi laadist või taotletud kasulikust efektist — kestab kas pikemat või lühemat aega.[20]

Osa töövahendeid, üldised töötingimused kaasa arvatud, on sellised, et nad kas pannakse kindlalt oma kohale, kui nad töövahenditena tootmisprotsessi astuvad, s. o. kui neid tootlikuks funktsiooniks valmis seatakse, — nagu näiteks masinad, — või toodetakse nad algusest peale sellises liikumatus, kindla asukohaga seotud vormis, nagu näiteks maaparandustööd, vabrikuhooned, kõrgahjud, kanalid, raudteed jne. See asjaolu, et töövahendid on pidevalt seotud tootmisprotsessiga, milles nad peavad funktsioneerima, on siin ühtlasi tingitud nende füüsilisest olemasolu viisist. Teiselt poolt võivad töövahendid füüsiliselt kogu aeg asukohta muuta, nad võivad liikuda, kuid sellegipoolest pidevalt viibida tootmisprotsessis: näiteks lokomotiiv, laev, tööloomad jne. Esimesel juhul ei anna liikumatus neile põhikapitali-iseloomu, teisel juhul ei kaota nad seda iseloomu oma liikuvuse tõttu. Kuid asjaolu, et osa töövahendeid on seotud kindla asukohaga ning on maasse juurdunud, annab sellele

[20] Kuna põhikapitali ja käibekapitali on väga raske defineerida, siis arvab härra Lorenz Stein, et seda vahet tehaksegi ainult käsitluse hõlbustamiseks.

põhikapitali osale natsioonide majanduses erilise seisukoha. Neid töövahendeid ei saa välismaale saata, nad ei saa maailmaturul kaupadena ringelda. Selle põhikapitali omanditiitlid võivad vahetada omanikku, põhikapitali võib osta ja müüa ning sedavõrd võib ta ringelda mõtteliselt. Need omanditiitlid võivad ringelda isegi välisturgudel, näiteks aktsiate kujul. Kuid sellest, et muutuvad isikud, kes on seda laadi põhikapitali omanikud, ei muutu põrmugi suhe, mis on olemas antud maa rikkuse liikumatu, materiaalselt fikseeritud osa ja selle rikkuse liikuva osa vahel.[21]

Põhikapitali isesugusest ringlemisest tuleneb isesugune käive. See osa väärtusest, mille naturaalvormis olev põhikapital kaotab kulumise tõttu, ringleb produkti väärtuse osana. Ringlemise tõttu muundub produkt kaubast rahaks; järelikult muundub rahaks ka see osa töövahendite väärtusest, mis koos produktiga ringlusse läheb. Sealjuures sadestub see väärtuse osa ringlemisprotsessis tilkhaaval rahana maha, ta sadestub sedamööda, kuidas antud töövahend lakkab olemast tootmisprotsessis väärtuse kandja. Selle töövahendi väärtus eksisteerib nüüd järelikult kahesugusena. Osa väärtusest jääb seotuks töövahendi tarbimis- ehk naturaalvormiga, mis kuulub tootmisprotsessi; teine osa eraldub naturaalvormist rahana. Töövahendi funktsioneerimise kestel väheneb pidevalt ta naturaalvormis eksisteeriv väärtuse osa, rahavormiks muundunud väärtuse osa aga suureneb samal ajal pidevalt, kuni töövahend on lõpuks oma ea ära elanud ning kogu ta väärtus, lahkunud ta surnud kehast, on muundunud rahaks. Siin tulebki esile iseäralikkus selle tootliku kapitali elemendi käibes. Töövahendi väärtuse muundumine rahaks peab sammu selle väärtuse kandjaks oleva kauba muundumisega raharöövikuks. Kuid tema tagasimuundumine rahavormist tarbimisvormiks on lahus kauba tagasimuundumisest teisteks kauba tootmise elementideks ning sõltub, vastupidi, töövahendi enda taastootmise perioodist, s. o. ajast, mille jooksul töövahend oma ea ära elab, nii et ta tuleb asendada teise sama liiki eksemplariga. Kui masin, mille väärtus on näiteks 10 000 naelsterlingit, funktsioneerib näiteks 10 aastat, siis on selle masina soetamiseks esialgselt avansseeritud väärtuse käibeaeg 10 aastat. Enne selle aja möödumist ei tule masinat uuendada; ta funktsioneerib edasi oma naturaalvormis. Tema väärtus läheb vahepeal osade kaupa ringlusse kaupade väärtuse osana, millede pidevaks tootmiseks masinat kasutatakse; niiviisi muundub tema väärtus järk-järgult rahaks, kuni ta lõpuks 10 aasta pärast on täiesti rahaks muundunud; seejärel muundub ta uuesti masinaks ning lõpetab niiviisi oma ringkäigu. Selle taastootmismomendi saabumiseni akumuleeritakse masina väärtust järkjärguliselt rahalise tagavarafondi näol.

[21] Siiani käsikiri IV. — Siit alates käsikiri II.

Tootliku kapitali ülejäänud elemendid koosnevad osalt abimaterjalide ja tooraine näol olemas olevaist püsivkapitali elementidest, osalt tööjõu ostmiseks kulutatud muutuvkapitalist.

Töö protsessi ja väärtuskasvuprotsessi analüüs (I raamat, V ptk.) näitas meile, et need mitmesugused koostisosad etendavad produkti ja väärtuse loomises üsna erinevat osa. Abimaterjalidest ja toorainest koosneva püsivkapitali-osa väärtus — nagu töövahenditestki koosneva püsivkapitali-osa väärtus — tuleb lihtsalt ülekantud väärtusena uuesti esile produkti väärtuses, kuna seevastu tööjõud lisandab produktile tööprotsessi kaudu oma väärtuse ekvivalendi, s. o. taastoodab tegelikult oma väärtuse. Edasi: osa abimaterjale — küttesüsi, valgustusgaas jne. — tarbitakse tööprotsessis selliselt, et nende aine ei lähe produkti koostisse, kuna teine osa abimaterjale läheb produktisse füüsiliselt ning on produkti materjali substantsiks. Kuid ringlemise ja seepärast ka käibeviisi seisukohalt on kõik need erinevused tähtsusetud. Kuivõrd abimaterjalid ja toorained tarvitatakse produkti loomisel täielikult ära, kannavad nad oma väärtuse samuti täielikult produktile üle. See väärtus läheb seepärast koos produktiga täielikult ringlusse, muundub rahaks ja rahast uuesti kauba tootmise elementideks. Selle väärtusosa käive ei katke nagu põhikapitali käive, vaid teeb katkemata läbi kogu oma vormide ringkäigu, nii et need tootliku kapitali elemendid uuenevad pidevalt in natura.

Mis puutub tootliku kapitali muutuvasse, tööjõu ostmiseks kulutatavasse koostisosasse, siis ostetakse tööjõudu kindlaks ajavahemikuks. Niipea kui kapitalist ostab tööjõu ja viib ta tootmisprotsessi, saab tööjõud tema kapitali koostisosaks, nimelt muutuvaks koostisosaks. Tööjõud funktsioneerib iga päev teatavat aega, mille jooksul ta lisandab produktile mitte üksnes kogu oma päevase väärtuse, vaid peale selle ka lisaväärtuse. Viimase jätame siin esialgu kõrvale. Kui tööjõud osteti näiteks üheks nädalaks ja ta on funktsioneerinud, siis pärast seda tuleb tööjõudu ikka kindlate vaheaegade järel uuesti osta. Tööjõu väärtuse ekvivalent, mida tööjõud oma funktsioneerimise ajal pidevalt produktile lisandab ja mis produkti ringlemise tõttu rahaks muundub, peab kogu aeg tagasi muunduma rahast tööjõuks, ta peab järjest läbi tegema oma vormide täieliku ringkäigu, s. o. kogu aeg käibel olema, et pideva tootmise ringkäik ei katkeks.

Tööjõu ostmiseks avansseeritud osa tootliku kapitali väärtusest kantakse seega produktile üle tervenisti (lisaväärtuse jätame siin kogu aeg kõrvale), ta teeb koos produktiga läbi mõlemad ringlussfääri kuuluvad metamorfoosid ja jääb selle pideva uuenemise tõttu alati seotuks tootmisprotsessiga. Seepärast, nii erinev kui tööjõud muidu ongi, väärtuse loomise suhtes, neist püsivkapitali koostisosadest, mis *ei ole põhi*kapital, on see väärtuse käibimise viis tööjõul ja neil koostisosadel ühine — vastupidiselt põhikapi-

talile. Need tootliku kapitali koostisosad — nimelt need tema väärtuse osad, mis kulutatakse tööjõu ostmiseks ja põhikapitali hulka mittekuuluvate tootmisvahendite soetamiseks — seisavad käibe ühise iseloomu tõttu põhikapitali vastas kui *käibe*kapitai ehk *voolav* kapital.

Nagu me varem nägime, on raha, mida kapitalist maksab töölisele tööjõu tarbimise eest, tegelikult ainult töölise vajalike elatusvahendite üldine ekvivalentvorm. Sedavõrd koosneb muutuvkapital aineliselt elatusvahenditest. Kuid siin, käibe vaatlemisel, on tegemist vormiga. Kapitalist ei osta töölise elatusvahendeid, vaid tööjõudu ennast. Tema kapitali muutuvaks osaks ei ole töölise elatusvahendid, vaid tema tegutsev tööjõud. Töö protsessis tarbib kapitalist tootlikult tööjõudu ennast, mitte aga töölise elatusvahendeid. Tööjõu eest saadud raha muundab tööline ise elatusvahenditeks, et siis muundada nad taas tööjõuks ja hoida alal oma elu, just nagu näiteks kapitalist muundab oma isiklikeks tarbimisvahenditeks osa lisaväärtusest, mis sisaldub kaubas, mida ta raha eest müüb, — kusjuures keegi ei ütle, et tema kauba ostja maksaks talle elatusvahendites. Isegi siis, kui töölisele makstaksegi osa palka elatusvahendites, in natura, on see antud momendil teine tehing. Tööline müüb oma tööjõudu kindla hinna eest ja sealjuures lepitakse kokku, et ta saab osa hinnast elatusvahendites. See muudab ainult maksmise vormi, kuid ei muuda seda fakti, et tööline müüb tegelikult oma tööjõudu. See on teine tehing, mis ei toimu enam töölise ja kapitalisti vahel, vaid töölise kui kauba ostja ja kapitalisti kui kauba müüja vahel; seevastu esimeses tehingus on tööline kauba (oma tööjõu) müüjaks ja kapitalist selle ostjaks. Asi on nii, nagu võtaks kapitalist kaupa kauba vastu, nagu võtaks ta näiteks rauda masina vastu, mida ta rauatehasele müüb. Põhikapitalile vastandatud käibekapitaliks ei saa järelikult töölise elatusvahendid ega tema tööjõud, vaid tööjõu ostmiseks kulutatav osa tootliku kapitali väärtusest; oma käibe vormi tõttu omandab see väärtusosa nimetatud iseloomu, mis on tal ühine mõnede püsivkapitali koostisosadega, vastupidiselt mõnedele teistele sama kapitali koostisosadele.

Käibekapitali väärtus — tööjõus ja tootmisvahendites — avansseeritakse ainult produkti valmistamise ajaks, kusjuures see avansseerimine toimub vastavalt tootmise mastaabile, mille määrab põhikapitali suurus. See väärtus läheb tervenisti produkti, ta tuleb seega produkti müügi tõttu tervenisti ringlusest tagasi ning teda saab uuesti avansseerida. Tööjõudu ja tootmisvahendeid, millede näol eksisteerib kapitali käibe-koostisosa, eemaldatakse ringlusest sedamööda, kuidas see on vajalik valmisprodukti tootmiseks ja müümiseks, kuid neid tuleb pidevalt asendada ning uuendada taasostmise kaudu, rahavormist tootmiselementideks tagasimuundamise kaudu. Neid eemaldatakse turult korraga vähemas koguses kui

põhikapitali elemente, kuid nende eemaldamine peab korduma seda sagedamini ja nende soetamiseks kulutatava kapitali avansseerimine uueneb võrdlemisi lühikeste vaheaegade järel. See järjest korduv uuenemine toimub (selle produkti pideva käibimise) kaudu, milles kogu nende väärtus ringleb. Lõpuks teevad nad alatasa läbi kogu metamorfooside ringkäigu, — mitte üksnes oma väärtuse, vaid ka oma naturaalvormi poolest; kaubast on nad pidevalt tagasi muutumas sama kauba tootmise elementideks.

Koos omaenda väärtusega lisandab tööjõud produktile pidevalt lisaväärtust, tasuta töö kehastust. Valmisprodukt viib seega pidevalt ringlusse lisaväärtust, mis muundub koos produktiga rahaks, just nagu teisedki produkti väärtuse elemendid. Kuid lisaväärtuse jätame esialgu kõrvale, sest jutt on meil siin kõigepealt kapitaliväärtuse käibest, mitte sellega üheaegselt toimuvast lisaväärtuse käibest.

Eespoolöeldust järeldub:

1. Põhikapitali ja käibekapitali vormi definiitsus tuleneb ainult erinevustest tootmisprotsessis funktsioneeriva kapitaliväärtuse ehk *tootliku kapitali* käibes. Need käibe erinevused tulenevad omakorda erinevaist viisidest, kuidas tootliku kapitali mitmesugused koostisosad oma väärtust produktile üle kannavad, mitte aga nende erinevaist osadest produkti väärtuse tootmisel, s. o. mitte nende iseloomulikust osast väärtuskasvuprotsessis. Lõpuks, erinevused väärtuse ülekandmises produktile, seega ka erinevused neis viisides, kuidas see väärtus koos produktiga ringleb ja produkti metamorfooside kaudu oma esialgses naturaalvormis uueneb, — need erinevused tulenevad nende aineliste vormide erinevustest, milledes tootlik kapital eksisteerib ja milledest osa tarbitakse üksiku produkti tootmisel täielikult, teist osa aga ainult järkjärguliselt. Niisiis, ainult tootlik kapital võib jaguneda põhikapitaliks ja käibekapitaliks. Seda vastandlikkust pole aga kummalgi kahest teisest tööstuskapitali olemasolu viisist, seega ei kaupkapitalil ega rahakapitalil; seda pole ka olemas kui nende kahe vormi vastandlikkust tootliku kapitali suhtes. Ta on olemas ainult *tootlikul kapitalil ning viimase piirides*. Rahakapital ja kaupkapital võivad kui palju tahes kapitalina funktsioneerida ja ükskõik kui kiiresti ringelda, — põhikapitalile vastandatud käibekapitaliks võivad nad saada ainult sel tingimusel, kui nad muunduvad tootliku kapitali käibe-koostisosadeks. Et aga need mõlemad kapitali vormid eksisteerivad ringlussfääris, siis on, nagu me edaspidi näeme, majandusteadus A. Smithist alates lasknud end eksiteele viia, heites nad ühte patta tootliku kapitali käibeosaga ja ühendades neid viimasega ühiseks kategooriaks «käibekapital». Rahakapital ja kaupkapital kujutavad enesest tegelikult tootlikule kapitalile vastandatud ringlemiskapitali, mitte aga põhikapitalile vastandatud käibekapitali.

2. Kapitali põhi-koostisosa käive, niisiis ka selleks vajalik käibeaeg, hõlmab mitu kapitali käibe-koostisosa käivet. Kui põhikapital teeb ühe käibe, teeb käibekapital samal ajal mitu käivet. Üks tootliku kapitali väärtuse koostisosi omandab põhikapitali vormidefiniitsuse ainult sel tingimusel, et neid tootmisvahendeid, millede näol ta eksisteerib, ei tarvitata täielikult ära selles ajavahemikus, kus produkt valmis tehakse ja kaubana tootmisprotsessist välja heidetakse. Teatud osa väärtusest peab jääma seotuks endise, edasi säiliva tarbimisvormiga, teine osa aga läheb ringlusse koos valmisproduktiga, kusjuures ringlev produkt paneb ühtlasi ringlema kõigi nende kapitali käibe-koostisosade koguväärtuse, mis on vastandatud põhi-koostisosale.

3. Põhikapitali soetamiseks kulutatav osa tootliku kapitali väärtusest avansseeritakse tervenisti, ühekorraga, põhikapitaliks oleva tootmisvahendite osa kogu funktsioneerimise ajaks. Kapitalist paiskab järelikult selle väärtuse korraga ringlusse; kuid ta võtab selle ringlusest tagasi vaid järk-järgult, osade kaupa, realiseerides neid väärtuse osi, mida põhikapital kaupadele tükkhaaval lisandab. Teiselt poolt võetakse need tootmisvahendid ise, mille näol üks tootliku kapitali koostisosi saab põhikapitaliks, ringlusest välja ühekorraga ja nad jäävad tootmisprotsessi kogu oma funktsioneerimise kestuseks. Kuid selle aja jooksul ei vaja nad asendamist uute sama liiki eksemplaridega, ei vaja taastootmist. Pikemat või lühemat aega aitavad nad kaasa ringlusse paisatavate kaupade tootmisele, kuid nad ei võta ringlusest omaenda uuendamise elemente. Selle aja jooksul ei vaja nad järelikult korduvat avansseerimist kapitalisti poolt. Lõpuks, nende tootmisvahendite funktsioneerimise ajal, millede näol eksisteerib põhikapitali soetamiseks kulutatud kapitaliväärtus, ei tee see kapitaliväärtus läbi oma vormide ringkäiku aine poolest, vaid ainult väärtuse poolest, ja sedagi ainult osade kaupa ning järk-järgult. See tähendab, et teatav osa põhikapitali väärtusest läheb kogu aeg ringlusse kauba väärtuse osana ja muundub rahaks, kuid ei muundu rahast uuesti oma esialgseks naturaalvormiks. See raha tagasimuundumine tootmisvahendite naturaalvormiks toimub alles (käibeperioodi) lõpul, kui tootmisvahendid on täielikult ära tarvitatud.

4. Et tootmisprotsess kulgeks vahetpidamata, peavad käibekapitali elemendid olema tootmisprotsessis niisama pidevalt fikseeritud kui põhikapitaligi elemendid. Kuid niiviisi fikseeritud käibekapitali elemente uuendatakse pidevalt in natura (tootmisvahendeid asendatakse uute sama liiki eksemplaridega, tööjõudu asendatakse järjest korduva ostmise kaudu); seevastu põhikapitali elemente ei uuendata ega osteta neid uuesti kogu nende funktsioneerimise aja kestel. Tootmisprotsessis on alati toorainet ja abimaterjale, kuid nad kuuluvad ikka asendamisele uute sama liiki eksemplaridega, niipea kui vanad on valmisprodukti tootmisel ära tarvitatud.

Täpselt niisamuti on tootmisprotsessis alati tööjõudu, kuid ainult sellepärast, et seda järjest uuesti ostetakse, kusjuures sageli toimub ka isikute vahetus. Seevastu ühed ja needsamad hooned, masinad jne. jätkavad funktsioneerimist käibekapitali korduvate käivete ajal, korduvais tootmisprotsessides.

II. PÕHIKAPITALI KOOSTISOSAD, TEMA ASENDAMINE, REMONT JA AKUMULATSIOON

Ühes ja sellessamas kapitalimahutuses on erineva vastupidavusega üksikuid põhikapitali-elemente, mistõttu nende elementide käibeajad on oma pikkuselt samuti erinevad. Näiteks raudtee-ettevõttes on rööbastel, liipritel, mullatöödel, jaamahoonetel, sildadel, tunnelitel, lokomotiividel ja vagunitel erinev funktsioneerimiskestus ning sellepärast ka erinev taastootmisaeg; järelikult on nende soetamiseks avansseeritud kapitaliosadel samuti erinevad käibeajad. Hooned, platvormid, veetornid, viaduktid, tunnelid, süvendid ja tammid, lühidalt kõik see, mida Inglise raudteemajanduses nimetatakse sõnadega works of art, ei vaja uuendamist pika rea aastate jooksul. Kõige enam kuluvad objektid on rööbastee ja veerev koosseis (rolling stock).

Alguses, kaasaegsete raudteede ehitamise ajal, valitses väljapaistvate inseneride-praktikute poolt toetatud arvamine, nagu oleks raudtee vastupidavus põline, rööbaste kulumine aga sedavõrd tähtsusetu, et seda ei tuleks finantsilisest ega praktilisest seisukohast üldse arvesse võtta; heade rööbaste eluiga arvati olevat 100—150 aastat. Varsti sai aga selgeks, et rööpa eluiga, mis oleneb muidugi lokomotiivide kiirusest, rongide kaalust ning arvust, rööbaste eneste paksusest ja paljudest teistest kõrvalistest asjaoludest, ei ületa keskmiselt 20 aastat. Üksikutes jaamades, elava liikluse sõlmpunktides, kuluvad rööpad isegi ühe aastaga. 1867. aasta paiku hakati tarvitusele võtma terasrööpaid, mis on umbes kaks korda kallimad kui raudrööpad, kuid see-eest ka rohkem kui kaks korda vastupidavamad. Puuliiprid peavad vastu 12—15 aastat. Mis puutub veerevasse koosseisu, siis kuluvad kaubavagunid märksa kiiremini kui reisijatevagunid. Lokomotiivi elueaks arvestati 1867. aastal 10—12 aastat.

Kulumine tuleneb esiteks tarvitamisest enesest. Rööpad kuluvad üldiselt rongide arvuga proportsionaalselt (R. C., № 17645)[22]. Kiiruse suurenedes kasvas kulumine kiiruse ruudust suuremas pro-

[22] Tähtedega R. C. märgitud tsitaadid on võetud väljaandest «Royal Commission on Railways, Minutes of Evidence taken before the Commissioners, presented to both Houses of Parliament». London 1867. — Küsimused ja vastused on numnerdatud ja numbrid siin ära märgitud.

portsioonis, s. o. rongide kaks korda suurema kiiruse puhul kasvas kulumine rohkem kui neli korda (R. C., № 17046).

Edasi, kulumise põhjuseks on loodusjõudude mõju. Näiteks kannatavad liiprid mitte üksnes tegeliku kulumise, vaid ka pehkimise läbi. «Raudtee korrashoidmise kulud sõltuvad vähem rongiliikluse tõttu tekkivast kulumisest kui ilmastiku mõjule alluvate puidu, raua ja ehitusmaterjalide kvaliteedist. Üksainus vali talvekuu tekitab raudteele rohkem kahju kui terve aasta rongiliiklust» (R. P. Williams: «On the Maintenance of Permanent Way». Institute of Civil Engineers'is 1867. aasta sügisel peetud loeng).

Lõpuks etendab siin, nagu kõikjal suurtööstuses, moraalne kulumine samuti oma osa: kümne aasta möödumisel võib tavaliselt osta 30 000 naelsterlingi eest niisama palju vaguneid ja lokomotiive kui enne 40 000 naelsterlingi eest. Niisiis tuleb arvestada, et see materjal kaotab kuni 25% oma turuhinnast, isegi siis, kui ta tarbimisväärtus ei vähene (Lardner: «Railway Economy»).

«Torusildu ei uuendata nende praegusel kujul» (sest tänapäeval on olemas paremaidki selliste sildade tüüpe). «Nende normaalne remontimine, üksikute osade eemaldamine ning asendamine ei ole otstarbekohased» (W. P. Adams: «Roads and Rails». London 1862). Suurem osa töövahendeid on tööstuse progressi tõttu pidevalt revolutsioneerumas. Neid ei asendata seepärast esialgsel kujul, vaid revolutsioneeritud kujul. Ühelt poolt näeme, et hulk põhikapitali mahutatakse ettevõttesse teatud naturaalvormis, milles ta peab püsima teatud keskmise eluperioodi, et see asjaolu on põhjuseks, miks uusi masinaid jne. võetakse tarvitusele vaid aegamööda ja et see takistab järelikult täiustatud töövahendite kiiret ning üldist juurdumist. Teiselt poolt aga sunnib konkurentsivõitlus, eriti otsustavate pöörete ajal, asendama vanu töövahendeid enne nende loomulikku elulõppu uute töövahenditega. Seesugust ettevõtete seadmete enneaegset uuendamist laiemas ühiskondlikus mastaabis sunnivad suuremalt osalt peale katastroofid, kriisid.

Kulumine (moraalne kulumine kõrvale jäetud) on see väärtuse osa, mida tarbitav põhikapital järkjärguliselt produktile üle annab, — sel keskmisel määral, kuidas ta kaotab tarbimisväärtust.

See kulumine on osalt selline, et põhikapitalil on teatav keskmine elukestus; selleks ajaks avansseeritakse ta täielikult; pärast selle aja möödumist tuleb ta täielikult asendada. Elusate töövahendite, näiteks hobuste taastootmise aega dikteerib loodus ise. Loodusseadused määravad hobuste kui töövahendite keskmise elukestuse. Niipea kui see aeg on möödas, tuleb äratarvitatud eksemplarid uutega asendada. Hobust ei saa asendada osade kaupa, vaid ainult teise hobusega.

Teised põhikapitali elemendid võimaldavad perioodilist või osalist uuendamist. Siin tuleb vahet teha osalise või perioodilise asendamise ja ettevõtte järkjärgulise laiendamise vahel.

Põhikapital koosneb osalt ühelaadilistest koostiselementidest, mis aga ei pea ühekaua vastu, vaid kuuluvad uuendamisele osade kaupa, erinevate ajavahemike järel. Näiteks tuleb rööpaid raudteejaamades sagedamini uuendada kui mujal raudteeliinil. Sama lugu on liipritega; Lardneri järgi tuli Belgia raudteedel 50-ndatel aastatel uuendada neid igal aastal 8% ulatuses, nii et nad uuendati täielikult 12 aasta jooksul. Seega on olukord siin järgmine: teatud summa avansseeritakse näiteks kümneks aastaks teatud liiki põhikapitali soetamiseks. See kulutus tehakse korraga. Kuid teatud osa sellest põhikapitalist, — nimelt see osa, mille väärtus läks produkti väärtusse ning muundus koos sellega rahaks, — asendatakse igal aastal in natura, kuna teine osa funktsioneerib samal ajal edasi oma esialgses naturaalvormis. See korraga tehtav kulutus ja ainult osade kaupa toimuv taastootmine naturaalvormis ongi see, mis eraldab seda kapitali kui põhikapitali käibekapitalist.

Teised põhikapitali elemendid koosnevad iselaadilistest osadest, mis kuluvad isepikkuste ajavahemike järel ja mida tuleb seepärast eri aegadel asendada. Nii on lugu eriti masinatega. Mis me praegu ütlesime antud põhikapitali erinevate koostisosade erinevast elukestusest, käib ka selle põhikapitali elemendina funktsioneeriva ühe ja sellesama masina erinevate koostisosade elukestuse kohta.

Mis puutub ettevõtte järkjärgulisse laiendamisse osalise uuendamise käigus, siis märgime järgmist. Kuigi põhikapital, nagu nägime, funktsioneerib tootmisprotsessis in natura edasi, on osa tema väärtusest, vastavalt keskmisele kulumisele, koos produktiga ringlusse läinud, rahaks muundunud ning on üheks rahalise tagavarafondi elemendiks, sellest fondist aga asendatakse kapitali, kui jõuab kätte aeg tema taastootmiseks in natura. Niiviisi rahaks muundunud osa põhikapitali väärtusest võib minna ettevõtte laiendamiseks või selleks, et teha masinates täiustusi, mis suurendavad nende efektiivsust. Teatud ajavahemike järel toimub seega taastootmine ja nimelt, — kui käsitleda seda ühiskondlikust seisukohast, — taastootmine laiendatud mastaabis: ekstensiivselt laiendatud taastootmine, kui laieneb tootmispõld; intensiivselt laiendatud taastootmine, kui rakendatakse efektiivsemaid tootmisvahendeid. Selline laiendatud mastaabis toimuv taastootmine ei tulene akumulatsioonist, lisaväärtuse muutumisest kapitaliks, vaid väärtuse tagasimuutumisest, kusjuures väärtus, hargnedes ehk eraldudes rahavormis põhikapitali kehast, muutub uueks sama liiki põhikapitaliks — kas täiendavaks või efektiivsemaks. Oleneb muidugi antud ettevõtte spetsiifilisest iseloomust, kas ja kui suurel määral ta on võimeline niiviisi järkjärguliselt suurenema, kui suur peab olema kogutav tagavarafond, et seda saaks selliselt samasse ettevõttesse mahutada, ja kui pikkade ajavahemike järel see võib toimuda. Teiselt poolt, mis puutub olemasolevate masinate detailide täiustamise võimalusse, siis oleneb see muidugi täiustuste iseloomust ja masina

enda konstruktsioonist. Kui suurel määral aga tuleb seda punkti näiteks raudtee-ehituse puhul algusest peale arvesse võtta, seda näitab meile Adams: «Kogu konstruktsioon peab käima mesilaste tarus valitseva põhimõtte järgi: piiramatu laiendamise võimalus. Kõik ülearu soliidsed ja eriti sümmeetrilised ehitused osutuvad paheks, kui nad tuleb laiendamise korral maha kiskuda» (lk. 123).

See sõltub peamiselt käsutuses olevast ruumist. Mõnedele hoonetele saab uusi korruseid peale ehitada, teised vajavad laiendamist külgsuunas, niisiis suuremat pinda. Ühelt poolt raisatakse kapitalistlikus tootmises hulgaliselt vahendeid, teiselt poolt aga esineb ettevõtte järkjärgulise laiendamise puhul paljudel juhtudel seda otstarbevastast külgsuunas laiendamist (mis osalt on tööjõu kahjuks); põhjus on selles, et miski ei toimu siin ühiskondliku plaani järgi, vaid kõik sõltub lõpmata erinevaist asjaoludest, vahenditest jne., mida üksik kapitalist arvestab. See põhjustab suurt tootlike jõudude raiskamist.

Selline rahalise reservfondi (s. o. rahaks tagasimuutunud põhikapitaliosa) osaline mahutamine on kõige hõlpsamini teostatav põllumajanduses. Ruumiliselt piiratud tootmispõld suudab siin suurimal määral kapitali järkjärguliselt absorbeerida. Samuti ka neil juhtudel, kus toimub loomulik taastootmine, nagu näiteks loomakasvatuses.

Põhikapital vajab erilisi säilitamise kulusid. Säilitamine tuleneb osalt töö protsessist enesest: põhikapital rikneb, kui ta töö protsessis ei funktsioneeri (vt. I raamat, VI ja XIII ptk.: tarvitamata jätmisest tulenev masinate kulumine). Seepärast peabki Inglise seadus otse kahju tekitamiseks (waste) juhust, kus renditud maatükke ei harita antud maakohas tavalisel viisil (W. A. Holdsworth, Barrister at Law: «The Law of Landlord and Tenant». London 1857, lk. 96). See töö protsessis kasutamisest tulenev säilimine kujutab endast elava töö tasuta andi. Sealjuures on töö säilitav jõud kahesuguse iseloomuga. Ühelt poolt säilitab töö töömaterjalide väärtust, kandes seda produktile üle; teiselt poolt, kuivõrd ta ei kanna töövahendite väärtust produktile üle, säilitab ta siiski nende väärtust, sest pannes neid tootmisprotsessis funktsioneerima, säilitab ta nende tarbimisväärtust.

Ometi nõuab põhikapitali korrashoidmine ka otseseid töökulutusi. Masinaid tuleb aeg-ajalt puhastada. Siin on tegemist täiendava tööga, ilma milleta nad muutuksid tarvitamiskõlbmatuks; tegemist on lihtsalt sellega, et hoitakse ära tootmisprotsessist lahutamatu loodusjõudude kahjulik mõju, järelikult sellega, et hoitakse alles masinate töötamisvõime selle sõna otseses mõttes. Endastmõistetavalt eeldab põhikapitali normaalse elukestuse arvestus seda, et täidetakse tingimused, milledes põhikapital võib selle aja jooksul normaalselt funktsioneerida, — täpselt niisamuti, nagu eeldatakse, et inimene end ka peseb, kui ta keskmiselt 30 aastat elab. Jutt ei

ole siin järelikult masinas sisalduva töö asendamisest, vaid pidevast täiendavast tööst, mida masina kasutamine vajalikuks teeb. Jutt ei ole siin tööst, mida masin teeb, vaid tööst, mida masina kallal tehakse ja mille suhtes masin ei ole tootmisagent, vaid toormaterjal. Kuigi selle töö tegemiseks kulutatav kapital ei lähe sellesse tööprotsessi, millest produkt õieti pärit on, kuulub ta siiski käibekapitali hulka. Seda tööd tuleb tootmises pidevalt kulutada, tema väärtust tuleb järelikult pidevalt asendada produkti väärtusega. Selle töö tegemiseks kulutatav kapital kuulub sellesse käibekapitali osasse, mis peab katma üldised täiendavad kulud ja kuulub jaotamisele kogu uue loodava väärtuse kohta, vastavalt keskmisele aastasele arvestusele. Me nägime, et päris tööstuses teevad töölised seda puhastamise tööd ilma tasuta, puhkehetkedel, ja just sellepärast pahatihti ka tootmisprotsessi enese ajal, mistõttu see töö saab enamiku õnnetusjuhtude allikaks. See töö ei sisaldu produkti hinnas. Tarbija saab ta järelikult muidu kätte. Teiselt poolt säästab kapitalist niiviisi oma masina säilitamise kulusid. Tööline maksab oma higiga ja selles on üks kapitali isesäilimise saladusi, mis tegelikult põhjendavad töölise juriidilisi pretensioone masina suhtes, tehes töölise — isegi kodanliku õiguse seisukohalt — masina kaasomanikuks. Kuid paljudes tootmisharudes, kus masinad, näiteks lokomotiivid, tuleb puhastamiseks tootmisprotsessist eemaldada, kus puhastamine ei või järelikult toimuda muu seas, kuulub see säilitamise töö jooksvate kulude hulka, s. o. moodustab käibekapitali elemendi. Kõige rohkem kolmepäevase töö järel tuleb lokomotiiv depoosse saata ja seal puhastada lasta; et katelt pesemisel mitte rikkuda, tuleb ta enne lasta jahtuda (R. C., № 17823).

Päris remondi või parandamise tööd nõuavad kapitali- ja töökulutusi, mis ei sisaldu esialgselt avansseeritud kapitalis ja mida ei saa järelikult — igal juhul mitte alati — asendada ning katta sellisest allikast, nagu põhikapitali väärtuse järkjärguline asendamine. Kui näiteks põhikapitali väärtus = 10 000 naelsterlingit ja kogu ta elukestus = 10 aastat, siis need 10 000 naelsterlingit, muundudes 10 aasta järel täielikult rahaks, asendavad ainult esialgselt mahutatud kapitali väärtuse, kuid ei asenda vahepealse remontimisega lisandatud uut kapitali ega uut tööd. See on väärtuse täiendav koostisosa ning seda ei avansseerita korraga, vaid vajadust mööda, kusjuures mitmesuguste avansseerimismomentide saabumine on asja iseloomu tõttu juhuslik. Iga põhikapital vajab selliseid hilisemaid, osalisi ning täiendavaid kapitalikulutusi töövahenditele ja tööjõule.

Üksikute masinaosade jne. rikked on asja iseloomu tõttu juhuslikud; juhuslikud on seepärast ka neist tingitud remondid. Kuid nende hulgast eraldub kaks remonttööde liiki, mis on enam-vähem kindla iseloomuga ja langevad erinevaisse põhikapitali eluperioodidesse: lapseea haigused ja neist palju arvukamad vanema ea,

nimelt keskmise vanusepiiri ületanud ea haigused. Näiteks masin võib astuda tootmisprotsessi ükskõik kui täiuslikult konstrueerituna; tegeliku kasutamise ajal tuleb ikkagi esile puudusi, mis tuleb kõrvaldada täiendava tööga. Teiselt poolt, mida enam masin ületab oma keskmise vanuse piiri, mida suurem on järelikult normaalne kulumine, mida kulunum ja vanaduse tõttu nõrgem on masina valmistusmaterjal, seda sagedamaks ja suuremaks kasvavad remonttööd, mis on vajalikud masina käigushoidmiseks tema keskmise eluea lõpuni; täpselt niisamuti kui vana inimene, kes ei taha enneaegu surra, peab rohkem kulutama arstiabi peale kui noor ja tugev inimene. Niisiis, hoolimata remonttööde juhuslikust iseloomust, jaotuvad nad ebaühtlaselt põhikapitali elu mitmesuguste perioodide vahel.

Sellest ja üldse masina remontimise tööde juhuslikust iseloomust järeldub:

Ühelt poolt on remonttöödeks vajaliku tööjõu ja töövahendite tegelik kulu juhuslik, nagu on juhuslikud need asjaoludki, mis selle remondi vajalikuks teevad; vajaliku remondi suurus jaotub ebaühtlaselt põhikapitali elu mitmesuguste perioodide vahel. Teiselt poolt eeldatakse põhikapitali keskmise elukestuse kindlaksmääramisel, et põhikapitali hoitakse pidevalt aktiivses seisukorras — osalt puhastamisega (siia kuulub ka puhtuse alalhoidmine ruumides), osalt remontimisega, mida tehakse nii sageli kui vaja. Põhikapitali kulumisega seotud väärtuse ülekandmist arvestatakse põhikapitali keskmise elukestuse järgi, kuid seda keskmist elukestust ennast arvestatakse eeldusega, et kogu aeg toimub põhikapitali korrashoidmiseks vajaliku täiendava kapitali avansseerimine.

Teiselt poolt on samuti selge, et see kapitali ja töö täiendava kulutuse tõttu lisandatav väärtus ei või minna kaupade hinna sisse selle kulutusega üheaegselt. Kui näiteks ketrajal murdub nädala jooksul mõni ratas või katkeb mõni rihm, siis ei või ta sel nädalal müüa lõnga kallimalt kui möödunud nädalal. See üksikus vabrikus juhtunud õnnetus ei muutnud põrmugi ketramistöö üldisi kulusid. Siin, nagu igal väärtuse kindlakstegemisel, otsustab keskmine suurus. Kogemused selgitavad selliste õnnetusjuhtumite keskmise hulga, samuti korrashoiuks ja remontimiseks vajaliku töö keskmise mahu antud tootmisharusse mahutatud põhikapitali keskmise elukestuse jooksul. See keskmine kulu jaotatakse keskmise elukestuse peale ja lisandatakse vastavate osade kaupa produkti hinnale, järelikult asendatakse see kulu produkti müügi kaudu.

Selliselt asendatav täiendav kapital kuulub käibekapitali hulka, kuigi vastavad kulutused on ebaregulaarse iseloomuga. Et igasuguste masinarikete viivitamatu parandamine on äärmiselt tähtis, siis on igal suuremal vabrikul päris vabrikutööliste kõrval eriline personal insenere, puuseppi, mehhaanikuid, lukkseppi jne. Nende palk on osa muutuvkapitalist ja nende töö väärtus jaotub produktile.

Teiselt poolt määratakse tootmisvahendite jaoks vajalikud kulud keskmise arvestuse järgi, mille kohaselt nad on kogu aeg produkti väärtuse osadeks, kuigi neid avansseeritakse tegelikult ebakorrapäraste ajavahemike järel ja kuigi nad lähevad samuti ebakorrapäraste ajavahemike järel produkti ning vastavalt põhikapitali. See päris remondiks kulutatav kapital on mõnes suhtes eriliiki kapital: seda ei saa pidada ei käibekapitaliks ega põhikapitaliks, kuid ometi on see jooksvate kulude hulka kuuluvana pigemini käibekapital.

Raamatupidamise viis ei muuda endastmõistetavalt midagi raamatupidamise objektiks olevate asjade tegelikust omavahelisest seosest. On aga tähtis märkida, et paljudes tootmisharudes on kombeks pidada järgmist ühist arvestust põhikapitali tegeliku kulumise ja remondikulude kohta. Oletame, et avansseeritud põhikapital on 10 000 naelsterlingit ja tema elukestus 15 aastat; aastane kulumine on siis $666^{2}/_{3}$ naelsterlingit. Selle asemel kalkuleeritakse kulumine kõigest 10 aasta kohta, s. o. toodetavate kaupade hinnale lisatakse põhikapitali kulumise katteks igal aastal 1000 naelsterlingit, mitte aga $666^{2}/_{3}$; s. t., et remonttööde jne. jaoks luuakse $333^{1}/_{3}$ naelsterlingi suurune reserv (arvud 10 ja 15 on võetud ainult näiteks). Remondiks kulutatakse seega keskmiselt selline summa, et põhikapital peaks seoses selle remondiga vastu 15 aastat. Selline arvestamise viis ei takista muidugi põhikapitali ja remondiks kulutatavat täiendavat kapitali moodustamast erinevaid kategooriaid. Seda laadi arvestuste alusel peetakse näiteks õigeks, et minimaalsed kulud aurulaevade säilitamiseks ja asendamiseks on 15% aastas, nii et taastootmisaeg $= 6^{2}/_{3}$ aastat. 60-ndatel aastatel arvestas inglise ettevõtte Peninsular and Oriental Co. juhatus selleks otstarbeks 16% aastas, mis vastab $6^{1}/_{3}$ aasta pikkusele taastootmisajale. Raudteedel on lokomotiivi keskmiseks elukestuseks 10 aastat, kuid, võttes arvesse remontimist, läheb kulumise arvele $12^{1}/_{2}$%, mis vähendab elukestuse 8 aastale. Reisijatevagunite ja kaubavagunite kulumisena arvestatakse 9%, mis annab järelikult $11^{1}/_{9}$ aasta pikkuse elukestuse.

Majade ja teiste objektide — nende omanikele põhikapitaliks olevate ja sellistena väljaüüritavate objektide — üürilepinguisse puutuv seadusandlus annab kõikjal tunnistust vahest, mis on olemas ühelt poolt ajast, loodusjõudude mõjust ja normaalsest kasutamisest tingitud normaalse kulumise ning teiselt poolt juhusliku remondi vahel, mis on aeg-ajalt vajalik maja korrashoidmiseks normaalse kasutamise puhul normaalse eluperioodi jooksul. Üldreeglina lasub esimest liiki remont omaniku, teist liiki remont aga üürilevõtja õlgadel. Remonttööd jagunevad, edasi, tavalisteks ja kapitaalseteks. Viimased kujutavad endast põhikapitali osalist uuendamist naturaalvormis ning on samuti omaniku teha, kui ainult leping sõnaselgelt vastupidist ei ütle. Nii näiteks Inglise õiguse järgi:

«Üürilevõtja on kohustatud ehitusi aastast aastasse tuule- ja vihmakindlas seisukorras hoidma ainult selles osas, mis on võimalik ilma kapitaalremondita; üldse peab ta hoolitsema ainult selliste parandustööde eest, mida võib nimetada tavalisteks. Kuid isegi selles suhtes tuleb arvesse võtta vastavate hooneosade vanust ja üldist seisukorda momendil, millal üürilevõtja hoone vastu võttis, sest üürilevõtja pole kohustatud asendama vana ning kulunud materjali uuega ega tasuma paratamatut väärtusekadu, mis tekib aja ja korrapärase kasutamise tagajärjel» (Holdsworth: «Law of Landlord and Tenant», lk. 90, 91).

Kindlustus, mis käib erakorraliste loodusnähtuste, tulekahju, üleujutuste jne. poolt tekitatud kahjude kohta, on täiesti erinev nii kulumise asendamisest kui ka korrashoiu- ja remonttöödest. Kindlustus kaetakse lisaväärtusest, millest ta moodustab mahaarvamise. Ehk, vaadeldes asja kogu ühiskonna seisukohalt, on vaja pidevat täiendavat tootmist, s. o. tootmist suuremas ulatuses kui seda nõuab olemasoleva rikkuse lihtne asendamine ning taastootmine. Kui jätta täiesti kõrvale elanikkonna kasv, on selline täiendav tootmine vajalik selleks, et oleks olemas tootmisvahendeid juhuslikkuste ja loodusjõudude poolt tekitatud kahjustuste tasategemiseks.

Rahalises reservfondis seisab tegelikult vaid tähtsusetu osa asendamiseks vajalikust kapitalist. Kõige tähtsam osa seisab tootmise enese laiendamises, mis on osalt tegelik laiendamine, osalt aga — neis tootmisharudes, kus toodetakse põhikapitali — tootmise normaalse ulatuse vajalik tingimus. Näiteks masinaehitusvabriku ehitamisel võetakse arvesse, et selle klientidele kuuluvaid vabrikuid laiendatakse igal aastal ja et osa neist vajab alati kas täielikku või osalist taastootmist.

Kulumise ja remondikulude kindlaksmääramisel keskmise ühiskondliku normi järgi tulevad paratamatult esile suured erinevused, isegi võrdse suurusega kapitalide puhul, mis on mahutatud muidu võrdsetel tingimustel ühte ja sellessesamasse tootmisharusse. Praktikas võivad masinad jne. ühel kapitalistil vastu pidada keskmisest perioodist kauem, teisel mitte nii kaua. Ühel on remondikulud keskmisest kõrgemad, teisel madalamad jne. Kuid kaupade hinnalisand, mille määravad kulumine ja remondikulud, on ikka sama: see määratakse keskmise suuruse järgi. Selle hinnalisandi tõttu saab üks kapitalist järelikult rohkem kui ta tõepoolest täiendavalt kulutas, teine kapitalist aga saab vähem. See asjaolu — nagu kõik teisedki asjaolud, mis hoolimata töölõu ühesugusest ekspluateerimisest põhjustavad erinevusi ühe ja sellesama tootmisharu mitmesuguste kapitalistide kasumites — raskendab omalt poolt lisaväärtuse tõelise olemuse mõistmist.

Piir, mis on olemas päris remondi ja asendamise, korrashoukulude ja uuendamiskulude vahel, on enam või vähem tinglik. Sellest on tingitud lakkamatu vaidlus näiteks raudteede valdkonnas,

kas teatud kulutused kujutavad endast remontimist või asendamist ja kas nad tuleb katta jooksvate kulude või põhikapitali arvel. Remondikulude katmine tulude konto asemel kapitalikontost on tuntud vahend, mille abil raudteede juhatused oma dividende kunstlikult üles kruvivad. Ometi on kogemused juba selleski valdkonnas kindlaks määranud kõige olulisemad pidepunktid. Näiteks raudtee esimesel eluperioodil tehtavad täiendavad tööd «ei ole remont; neid tuleb käsitleda kui raudtee-ehituse olulist elementi, järelikult tuleb nad katta kapitalikonto, mitte aga tulude konto arvel, sest nad ei tulene kulumisest ega liikluse normaalsest mõjust, vaid sellest, et raudtee on algul paratamatult ebatäiuslik» (Lardner, l. c., lk. 40). «Ainuõige meetod seisab seevastu selles, et iga aasta tulude arvelt kantakse maha väärtuse kadu, mis on paratamatult seotud nende tulude saamisega, — ükskõik, kas vastav summa tegelikult kulutati või mitte» (Captain Fitzmaurice: «Committee of Inquiry on Caledonian Railway», avaldatud ajakirjas «Money Market Review», 1867).

Vahetegemine põhikapitali asendamise ja säilitamise vahel on põllumajanduses praktiliselt võimatu ning otstarbetu, — vähemalt sedavõrd, kuivõrd põllumajanduses ei rakendata veel aurujõudu. «Kui inventari (igasuguste maaharimisriistade ja muude töö- ning majapidamisriistade) komplekt on täielik, kuid mitte ülearu suur, siis arvestatakse harilikult inventari iga-aastase kulumise ja säilitamise katteks keskmiselt 15—25% algkapitalist, — sõltuvalt tegelike asjaolude erinevustest» (Kirchhof: «Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre». Berlin 1852, lk. 137).

Raudtee veereva koosseisu remontimist on koguni võimatu eraldada tema asendamisest. «Me hoiame veereva koosseisu arvuliselt ühel tasemel. Me hoiame alles selle lokomotiivide arvu, mis meil on olemas. Kui mõni neist on aja jooksul kõlbmatuks muutunud, nii et on kasulikum ehitada uus, siis ehitamegi tulude arvel uue lokomotiivi, kusjuures me muidugi kanname tuludesse vanast masinast järele jäänud materjalide väärtuse... Järele jääb üsna paljugi... Jäävad järele rattad, teljed, katel jne., — ühe sõnaga, suur osa vanast lokomotiivist» (T. Gooch, Chairman of Great Western Railway, Co, R. C., № 17327—29). — «Remontida tähendab uuendada; sõna «asendamine» ei eksisteeri minule üldse...; kui raudteekompanii ostis vaguni või lokomotiivi, siis peab ta neid nii remontima, et nad võiksid igavesti vastu pidada» (17784). «Me arvestame lokomotiivi kuludeks $8^1/_2$ penssi iga läbisõidetud inglise miili kohta. Neist $8^1/_2$ pensist peame lokomotiive kestvalt alal hoidma. Me uuendame oma masinaid. Kui te tahate osta uue masina, siis kulutate raha rohkem kui tarvis... Vanast masinast jääb ikka järele mõni rattapaar, telg või muu osa, mida saab kasutada; see aitab ehitada masinat odavamalt ja ta tuleb sama hea kui täiesti uus» (17790). «Ma ehitan nüüd iga nädal uue lokomotiivi, s. o.

sama hea kui uue, sest katel, silinder ja raam on tal uued» (17823. Archibald Sturrock, Locomotive Superintendent of Great Northern Railway, R. C., 1867).

Sama lugu on vagunitega: «Aja jooksul toimub lokomotiivide ja vagunite pargi järkjärguline uuendamine: kord pannakse uued rattad, kord tehakse uus raam. Liikuvad osad, mis kuluvad kõige rohkem, uuendatakse niiviisi järk-järgult; masinad ja vagunid võivad seega läbida üksteise järel sellise remontide rea, et mõni neist ei sisalda enam jälgegi vanast materjalist... Ka siis, kui vanad vagunid või lokomotiivid muutuvad täiesti remontimiskõlbmatuks, võetakse neist ikkagi üksikuid osi, nii et nad ei lähe raudteele kunagi täiesti kaduma. Liikuv kapital viibib seega pidevalt taastootmises; see, mis raudteeliinil peab toimuma kindlal ajal ning ühekorraga, — nimelt siis, kui kogu liinile pannakse uued rööpad, — toimub veereva koosseisu suhtes järk-järgult, aastast aastasse. Veerev koosseis on igavene, seda noorendatakse kogu aeg» (Lardner, lk. 115—116).

Seda Lardneri poolt raudtee suhtes kirjeldatud protsessi ei esine küll üksikus vabrikus, kuid see annab meile pildi sellest, kuidas põhikapitali pidev osaline taastootmine põimub remontimisega mõne tööstusharu ulatuses tervikuna või üldse kogu tootmise ulatuses, kui me vaatleme tootmist ühiskondlikus mastaabis.

Nüüd veel üks näide selle kohta, kui laiades piirides võivad osavad ettevõtete juhatused opereerida remondi ja asendamise mõistetega, et dividende saada. R. P. Williamsi eespooltsiteeritud loengu järgi on mitmesugused inglise raudteekompaniid rea aastate jooksul kirjutanud tulude kontolt maha järgmisi summasid raudteeliini ja hoonete remondi ning korrashoiu kuludeks (liini pikkuse 1 inglise miili kohta aastas):

London and North Western	370	naelsterlingit
Midland	225	„
London and South Western	257	„
Great Northern	360	„
Lancashire and Yorkshire	377	„
South Eastern	263	„
Brighton	266	„
Manchester and Sheffield	200	„

Need erinevused tulenevad vaid õige vähesel määral tegelike kulutuste erinevusest; nad tulenevad peaaegu eranditult sellest, et erinevad on arvutamise viisid, nimelt sellest, kas kulukirjeid kantakse kapitalikontole või tulude kontole. Williams ütlebki otseselt: «Väiksemad kulude summad pannakse kirja sellepärast, et seda on vaja heade dividendide maksmiseks, suuremad summad aga sellepärast, et tulu on suurem ja võib seda vastu pidada.»

Mõnedel juhtudel on kulumine ja sellepärast ka kulumise asendamine praktiliselt nullile lähedane suurus, nii et võetakse arvesse ainult remondikulud. See, mida Lardner ütleb alljärgnevalt raudteede works of art kohta, käib üldiselt kõigi selliste kauakestvate ehituste kohta nagu kanalid, dokid, raud- ja kivisillad jne. «Kulumine, mis aegamööda mõjub ka soliidsematele ehitustele, on lühema ajavahemiku piirides peaaegu märkamatu, kuid pikema aja, näiteks mõne aastasaja jooksul teeb see ometi vajalikuks kõige soliidsemategi ehituste täieliku või osalise uuendamise. Selle tähtsusetu kulumise suhet teiste teeosade suurema kulumisega võib kõrvutada taevakehade sajanditepikkuste ja perioodiliste kõrvalekaldumiste suhtega. Aja mõju massiivsetele raudtee-konstruktsioonidele — sildadele, tunnelitele, viaduktidele jne. — annab näiteid selle kohta, mida võib nimetada sajanditepikkuseks kulumiseks. Kiirem ning nähtavam väärtusekadu, mis tehakse tasa lühema ajavahemiku järel remondi või asendamise teel, on analoogiline perioodiliste kõrvalekaldumistega. Iga-aastaste remondikulude hulka kuulub selle juhusliku kahju asendamine, mis saab aeg-ajalt osaks isegi vastupidavamate ehituste väliskiljele; kuid neist remonttöödest hoolimata ei jäta aeg neid ehitusi puutumata ja lõpuks peab saabuma moment, kus nende seisukord nõuab uue ehituse püstitamist. Finantsilisest ja majanduslikust seisukohast vaadates võib see moment igatahes liiga kaugel olla, et seda praktilistes arvestustes tähele panna» (Lardner, l. c., lk. 38, 39).

See käib kõigi selliste ehitiste kohta, mis peavad vastu sajandeid, mistõttu nende ehitamiseks avansseeritud kapitali ei tule asendada järk-järgult, vastavalt nende kulumisele, vaid tuleb ainult produkti hinnale üle kanda keskmised aastased korrashoiu- ning remondikulud.

Me nägime, et põhikapitali kulumise asendamiseks tagasivoolavast rahast muundub suur osa kas igal aastal või isegi lühemate vaheaegade järel uuesti selle kapitali naturaalvormiks; sellest hoolimata vajab iga üksik kapitalist amortisatsioonifondi selle põhikapitaliosa jaoks, mille taastootmise tähtaeg saabub mitme aasta pärast korraga ja mis tuleb siis tervenisti asendada. Suur osa põhikapitalist ei võimalda osalist taastootmist juba oma omaduste tõttu. Peale selle, kui osaline taastootmine toimub selliselt, et väärtust kaotanud koosseisule lisandatakse lühikeste vaheaegade järel uusi koostisosi, peab selle asendamise võimaldamiseks eelnevalt akumuleerima suuremal või vähemal hulgal raha, — vastavalt antud tootmisharu spetsiifilisele iseloomule. Igast rahasummast selleks ei jätku, selleks on vaja kindla suurusega rahasummat.

Kui me käsitleme seda küsimust, eeldades ainult lihtsat raharinglust ja täiesti kõrvale jättes krediidisüsteemi, millest me räägime hiljem, siis on liikumise mehhanism järgmine: kui osa ühiskonnas olevast rahast seisab alati aardena jõude, teine osa aga

funktsioneerib ringlemisvahendina või juba ringleva raha vahetu reservfondina, siis proportsioon, milles kogu rahamass jaguneb aardeks ja ringlemisvahenditeks, muutub pidevalt. Seda me näitasime esimeses raamatus (III peatükk, 3 a). Raha, mida mõni suurem kapitalist peab meie näites akumuleerima võrdlemisi suureks aardeks, paisatakse põhikapitali ostmisel korraga ringlusse. Ühiskonnas jaguneb see raha iseenesest jälle ringlemisvahenditeks ja aardeks. Sedamööda, kuidas põhikapital kulub, läheb tema väärtus tagasi oma lähtepunkti, kus osa ringlevast rahast koguneb amortisatsioonifondi näol pikemaks või lühemaks ajaks jälle aardena sama kapitalisti kätte, kelle aare lahkus tema juurest põhikapitali ostmisel, muundudes ringlemisvahenditeks. See on ühiskonnas olemasoleva aarde pidev ümberjaotamine, kusjuures aare funktsioneerib kord ringlemisvahendina, kord aga eraldub ta ringleva raha massist aardena. Krediidisüsteemi arenemisega, mis toimub paratamatult suurtööstuse ja kapitalistliku tootmise arenemisega rööbiti, hakkab raha funktsioneerima mitte enam aardena, vaid kapitalina, kuid mitte oma omaniku, vaid teiste kapitalistide käes, kelle käsutusse ta antakse.

ÜHEKSAS PEATÜKK

AVANSSEERITUD KAPITALI KOGUKÄIVE. KÄIBETSÜKLID

Me nägime, et tootliku kapitali põhi- ja käibe-koostisosad käibivad mitmesugusel viisil ja mitmesugustel perioodidel, ja et ühes ja samas ettevõttes on põhikapitali mitmesugustel koostisosadel samuti mitmesuguseid käibeperioode, sõltuvalt nende koostisosade elukestuse ning järelikult ka nende taastootmise aja erinevustest. (Käibekapitali mitmesuguste koostisosade käibe tegelikest või näilistest erinevustest ühes ja samas ettevõttes vt. p. 6 selle peatüki lõpus.)

1. Avansseeritud kapitali kogukäive on ta mitmesuguste koostisosade keskmine käive; arvutamise viis järgneb allpool. Kuivõrd on tegemist ainult mitmesuguste ajaperioodidega, pole muidugi midagi lihtsamat, kui tuletada mitmesuguste koostisosade ajaperioodide keskmine; kuid:

2. siin on olemas mitte üksnes kvantitatiivne, vaid ka kvalitatiivne erinevus.

Tootmisprotsessi minev käibekapital kannab produktile üle kogu oma väärtuse ja sellepärast tuleb teda pidevalt asendada in natura, produkti müügi kaudu, et tootmisprotsess saaks kulgeda vahetpidamata. Tootmisprotsessi minev põhikapital kannab produktile üle ainult osa oma väärtusest (kulumise) ja funktsioneerib tootmisprotsessis edasi, kulumisest hoolimata; sellepärast tuleb teda uuendada in natura ainult enam-vähem pikkade ajavahemike järel, igal juhul mitte nii sageli kui käibekapitali. See asendamise vajadus, taastootmise aeg, on põhikapitali mitmesugustel koostisosadel mitte ainult kvantitatiivselt erinev, vaid, nagu nägime, võib mõnd osa mitmeaastasest, pikema elukestusega põhikapitalist igal aastal või veel lühemate ajavahemike järel osaliselt asendada ja vana põhikapitaliga in natura liita; teistsuguste omadustega põhikapitali puhul võib asendamine toimuda ainult korraga, pärast ta elukestuse möödumist.

Sellepärast on tarvis mitmesuguste põhikapitali osade erikäibed tagasi viia ühesugusele käibe vormile, nii et nad erineksid üksteisest ainult kvantitatiivselt, käibe kestuse poolest.

Seda kvalitatiivset samasust ei esine, kui me võtame lähtepunktiks *T*...*T*, — pideva tootmisprotsessi vormi. Sest *T* teatud elemente tuleb pidevalt asendada in natura, teisi mitte. Vorm *R*...*R'* annab aga kindlasti sellise käivete samasuse. Võtame näiteks masina, mille väärtus on 10 000 naelsterlingit ja mis peab vastu kümme aastat, järelikult muutub $^1/_{10}$ = 1000 naelsterlingit igal aastal uuesti rahaks. Need 1000 naelsterlingit muutusid ühe aasta jooksul rahakapitalist tootlikuks kapitaliks, siis kaupkapitaliks, viimasest aga uuesti rahakapitaliks. Nad tulid tagasi oma esialgse rahavormi juurde, just nagu käibekapital, kui me viimast selles vormis vaatleme, ja sealjuures pole üldse tähtis, kas 1000-naelsterlingiline rahakapital muutub aasta lõpul uuesti mõne masina naturaalvormiks või mitte. Avansseeritud tootliku kapitali kogukäibe arvutamisel fikseerime sellepärast rahavormis kõik ta elemendid, nii et rahavormile tagasitulek lõpetab käibe. Me eeldame, et väärtust avansseeritakse alati rahas, isegi pideva tootmisprotsessi korral, kus see väärtuse rahavorm kujutab enesest ainult arvestusraha. Niiviisi saamegi tuletada keskmise suuruse.

3. Sellest järeldub, et isegi siis, kui kaugelt suurem osa avansseeritud tootlikust kapitalist koosneb põhikapitalist, mille taastootmisaeg, niisiis ka käibeaeg hõlmab mitmeaastast tsüklit, võib aasta jooksul käibinud kapitaliväärtus sellegipärast olla suurem kui avansseeritud kapitali koguväärtus, nimelt selle tõttu, et käibekapital teeb aastas mitu käivet.

Olgu põhikapital = 80 000 naelsterlingit, tema taastootmisaeg = = 10 aastat, nii et 8000 naelsterlingit tulevad sellest igal aastal tagasi oma rahavormi juurde, ehk põhikapital teeb aastas $^1/_{10}$ oma käibest. Käibekapital olgu = 20 000 naelsterlingit ja tehku aastas viis käivet. Niisiis kogu kapital = 100 000 naelsterlingit. Käibinud põhikapital = 8000 naelsterlingit; käibinud käibekapital = 20 000 × × 5 = 100 000 naelsterlingit. Järelikult, aasta jooksul käibinud kapital = 108 000 naelsterlingit, 8000 naelsterlingi võrra suurem kui avansseeritud kapital. Käibinud on $1 + {}^2/_{25}$ kapitalist.

4. Järelikult on avansseeritud kapitali *väärtuse käive* ajaliselt lahus ta tegelikust taastootmisest ehk ta koostisosade reaalsest käibest. Oletame näiteks, et 4000-naelsterlingiline kapital käibib aastas viis korda. Käibinud kapital on siis 4000 × 5 = 20 000 naelsterlingit. Kuid see, mis iga käibe lõpul tagasi tuleb, et seda uuesti avansseeritaks, ei ole miski muu kui esialgselt avansseeritud 4000-naelsterlingiline kapital. Tema suurus ei muutu käibeperioodide arvust, millede jooksul ta järjest uuesti funktsioneerib kapitalina. (Lisaväärtus on kõrvale jäetud.)

Niisiis, p. 3 all olevas näites tuli oletuse kohaselt aasta lõpul tagasi kapitalisti kätte: a) 20 000-naelsterlingiline väärtuse summa, mille kapitalist uuesti kulutab kapitali käibe-koostisosadele, ja b) 8000-naelsterlingiline summa, mis kulumise tõttu eraldus

avansseeritud põhikapitali väärtusest; sealjuures püsib senine põhikapital tootmisprotsessis edasi, kuid tema väärtus on vähenenud 80 000 naelsterlingilt 72 000 naelsterlingile. Tootmisprotsess peaks seega jätkuma veel üheksa aastat, enne kui avansseeritud põhikapital oma aja ära elab, lakkab funktsioneerimast produkti ja väärtuse moodustajana ning vajab asendamist. Avansseeritud kapitaliväärtus peab järelikult läbi tegema teatud käivete tsükli, antud juhul näiteks kümnest aastapikkusest käibest koosneva tsükli, — selle tsükli aga määrab rakendatava põhikapitali elukestus, järelikult ta taastootmis- või käibeaeg.

Niisiis, selsamal määral, kuidas kapitalistliku tootmisviisi arenedes kasvab rakendatava põhikapitali väärtuse suurus ja elukestus, selsamal määral areneb ka tööstuse ja tööstuskapitali elu igas eri mahutussfääris mitmeaastaseks eluks, — näiteks keskmiselt kümneaastaseks. Kui ühelt poolt põhikapitali arenemine seda elu pikendab, siis teiselt poolt lüheneb ta tootmisvahendite pideva revolutsioonilise muutumise tõttu, mis kapitalistliku tootmisviisi arenemisega samuti pidevalt ulatuslikumaks saab. Sellega on seotud ka tootmisvahendite vahetus ja vajadus neid pidevalt asendada moraalse kulumise tagajärjel — kaua enne, kui nad oma aja füüsiliselt ära elavad. Võib oletada, et otsustavais suurtööstuse harudes on see elutsükkel praegu keskmiselt kümme aastat. Kuid asi ei ole siin kindlas arvus. Igatahes on selge: see rida aastaid hõlmav kokkukuuluvate käivete tsükkel, millega kapital on seotud oma põhi-koostisosa kaudu, on materiaalseks aluseks perioodilistele kriisidele, kusjuures äritegevus [Geschäft] teeb läbi üksteisele järgnevaid depressiooni-, keskmise elavnemise, hoogsa tõusu ja kriisiperioode. Kuigi perioodid, milledes kapitali investeeritakse, on väga mitmesugused, mitte ühtesattuvad, on kriis alati suurte uute kapitalimahutuste lähtepunktiks. Järelikult, vaadeldes ühiskonda kui tervikut, on kriis suuremal või vähemal määral ka uueks materiaalseks aluseks järgmisele käibetsüklile[22a].

5. Käibe arvestamise viisi kohta anname sõna ühele ameerika majandusteadlasele:

«Mõnedes tootmisharudes tuleb kogu avansseeritud kapital tagasi mitu korda aastas ehk teeb aastas mitu käivet; mõnedes teistes teeb osa kapitalist aastas rohkem kui ühe käibe, teine osa aga ei käibi nii ruttu. Kapitalist peab arvestama oma kasumit keskmise perioodi järgi, mida kogu ta kapital vajab selleks, et minna tema käest läbi ehk teha üks käive. Oletame, et keegi mahutas teatud ettevõttes poole oma kapitalist hoonetesse ja masinatesse, mis uuendatakse üks kord kümne aasta kohta; ühe neljandiku mahutas

[22a] «Linnades on tootmine seotud mõnepäevaste käivetega, maal aga mitmeaastastega» (*Adam G. Müller:* «Die Elemente der Staatskunst». Berlin 1809, III, lk. 178). Selline on romantika naiivne kujutlus tööstusest ja põllumajandusest.

ta tööriistadesse jne., mis uuendatakse kahe aasta järel; viimane neljandik, mis kulutati palga maksmiseks ja tooraine soetamiseks, käibib aastas kaks korda. Oletame, et kogu ta kapital on 50 000 dollarit. Siis on ta aastane kulu:

50 000 : 2 = 25 000 dollarit 10 aasta kohta = 2500 dollarit 1 aasta kohta
50 000 : 4 = 12 500 „ 2 „ „ = 6250 „ „ „
50 000 : 4 = 12 500 „ $^1/_2$ „ „ = 25 000 „ „ „
1 aasta kohta = 33 750 dollarit

Keskmine aeg, mille jooksul kogu ta kapital teeb ühe käibe, on järelikult 16 kuud... Võtame teise juhtumi: üks neljandik 50 000 dollari suurusest kogukapitalist teeb ühe käibe 10 aasta kohta; teine neljandik ühe käibe 1 aasta kohta; ülejäänud pool teeb kaks käivet aastas. Aastane kulu on siis:

12 500 : 10 = 1250 dollarit
12 500 = 12 500 „
25 000 × 2 = 50 000 „
1 aasta kohta käibis = 63 750 dollarit

(Scrope: «Pol. Econ.», Alonzo Potter'i väljaanne, New York 1841, lk. 142, 143).

6. Tegelikud ja näilised erinevused kapitali mitmesuguste osade käibes. — Sama Scrope ütleb samas kohas: «Vabrikandi, põllupidaja või kaupmehe poolt palga maksmiseks kulutatud kapital ringleb kõige kiiremini, sest kui töölistele makstakse nädalaviisi, teeb ta võib-olla nädalas ühe käibe selle tõttu, et müükidest või tasutud arvetest saadavad summad laekuvad samuti iga nädal. Tooraine või valmiskauba tagavarade soetamiseks kulutatud kapital ei ringle nii kiiresti; ta võib teha aastas kaks või neli käivet, vastavalt sellele, kui palju aega möödub tooraine ostu ja kauba müügi vahel, — eeldades, et krediit on ostu ja müügi puhul ühepikkuse tähtajaga. Tööriistades ja masinates sisalduv kapital ringleb veelgi aeglasemalt, sest ta teeb võib-olla viie või kümne aasta kohta keskmiselt üheainsa käibe, s. o. selle aja jooksul tarbitakse ta ja uuendatakse, kuigi mõned tööriistad kuluvad täielikult juba lühikese operatsioonide rea kestel. Hoonetesse ja ehitistesse, näiteks vabrikutesse, kauplustesse, ladudesse, aitadesse, teedesse, niisutusseadmetesse jne. mahutatud kapital ei näi peaaegu üldse ringlevat. Tegelikult aga need mahutused, aidates tootmisele kaasa, kuluvad täpselt niisamuti kui varemgi nimetatud mahutused; nad tuleb taastoota, et tootja saaks jätkata oma operatsioone. Erinevus on ainult selles, et neid tarbitakse ja taastoodetakse aeglasemalt kui teisi... Neisse mahutatud kapital sooritab oma käibe võib-olla alles 20 või 50 aasta jooksul» [lk. 141—142].

Scrope ajab siin segi kindlate käibekapitali osade liikumise erinevuse, mis tuleneb individuaalse kapitalisti seisukohalt maksetäht-

aegadest ja krediidisuhetest, käivete nende erinevustega, mis tulenevad kapitali loomusest. Ta ütleb, et palka tuleb maksta nädalaviisi neist summadest, mis laekuvad iga nädal tasutavaist müükidest või arvetest. Esiteks tuleb siin tähendada, et erinevusi esineb isegi palga suhtes, olenevalt maksetähtaja pikkusest, s. o. ajast, mille kestuseks tööline on sunnitud kapitalisti krediteerima; niisiis olenevalt sellest, kui pikk on palgamaksmise tähtaeg, — kas üks nädal, üks kuu, kolm kuud, pool aastat jne. Siin kehtib varem arendatud seadus: «Maksevahendite (s. o. korraga avansseeritava rahakapitali) vajalik mass on pöördproportsionaalne makseperioodide pikkusega» (I raamat, III peatükk, 3 b). [Vrd. K. Marx: «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 129.]

Teiseks, nädalaprodukt sisaldab mitte ainult kogu uut väärtust, mis lisandatakse nädalase tööga produkti tootmise ajal, vaid ka nädalaprodukti tootmisel tarbitud toorainete ja abimaterjalide väärtust. Koos produktiga ringleb ka see temas sisalduv väärtus. Selle produkti müügi tõttu omandab väärtus rahavormi; nüüd tuleb ta uuesti muuta nendekssamadeks tootmiselementideks. See käib nii tööjõu kui ka toorainete ja abimaterjalide kohta. Me aga juba nägime (VI peatükk, II, 1), et tootmise pidevus nõuab tootmisvahendite tagavara, mis on erinevais tootmisharudes erinev, ühes ja sellessamas tootmisharus aga erineb omakorda mitmesuguste koostisosade järgi, — näiteks süsi ja puuvill, — millest see käibekapitali element koosneb. Kuigi neid aineid tuleb pidevalt asendada in natura, ei tarvitse neid sellepärast järjest uuesti osta. Uute ostude sagedus oleneb soetatud tagavara suurusest, — sellest, kui kauaks teda jätkub, kuni ta otsa saab. Sellist tagavara ei moodustata aga tööjõust. Tööle kulutatud kapitaliosa tagasimuundumine rahaks käib käsikäes abimaterjalidele ja toorainetele kulutatud osa tagasimuundumisega. Kuid raha tagasimuundumine tööjõuks ja raha tagasimuundumine tooraineteks ei toimu üheaegselt, sest ostu- ja maksetähtajad on kummalgi koostisosal erinevad: üht ostetakse tootmistagavarana pikemate vaheaegade järel, teist aga, tööjõudu, — lühemate järel, näiteks iga nädal. Teiselt poolt peab kapitalistil tootmistagavara kõrval olema valmiskaupade tagavara. Jättes kõrvale müügiraskused jne., oletame näiteks, et toota tuleb teatud hulk tellitud kaupa. Sel ajal kui kauba viimane osa on tootmises, seisab valmis osa niikaua laos, kuni täidetakse kogu tellimine. Teisi erinevusi tekib käibekapitali käibes siis, kui üksed käibekapitali elemendid peavad teistest kauemini jääma tootmisprotsessi ettevalmistavasse staadiumi (puu kuivamine jne.).

Krediidisüsteem, millele Scrope siin tugineb, modifitseerib käivet üksikule kapitalistile, just nagu kaubanduskapitalgi. Ühiskondlikus mastaabis aga modifitseerivad nad käivet ainult sedavõrd, kuivõrd nad kiirendavad mitte üksnes tootmist, vaid ka tarbimist.

KÜMNES PEATÜKK

PÕHI- JA KÄIBEKAPITALI TEOORIAD. FÜSIOKRAADID JA ADAM SMITH

Quesnay'l esineb erinevus põhikapitali ja käibekapitali vahel erinevusena avances primitives [esialgsete avansside] ja avances annuelles [iga-aastaste avansside] vahel. Ta kujutab seda erinevust õigesti kui erinevust, mis on olemas ainult tootliku kapitali, s. o. otsesest tootmisprotsessist osavõtva kapitali piirides. Et ta aga peab põllumajanduses rakendatavat kapitali, niisiis farmerikapitali, ainsaks tõeliselt tootlikuks kapitaliks, siis tuleb välja, et need erinevusedki käivad ainult farmerikapitali kohta. Sellega on ka seletatav, miks osa kapitalist on tal aastase käibeperioodiga, teine osa aga pikema perioodiga (kümneaastasega). Oma õpetuse edasiarenemise käigus hakkasid füsiokraadid samasugusel viisil üle kandma neid erinevusi teistelegi kapitali liikidele, tööstuskapitalile üldse. Ühiskonnale on erinevus iga-aastaste ja mitmeaastaste avansside vahel niivõrd tähtis, et paljud majandusteadlased tulid selle definitsiooni juurde tagasi isegi pärast A. Smithi.

Erinevus mõlema avansiliigi vahel tekib alles siis, kui avansseeritud raha on muundunud tootliku kapitali elementideks. See erinevus esineb ainuüksi tootliku kapitali piirides. Sellepärast ei tule Quesnay'l mõttessegi arvata raha esialgsete või iga-aastaste avansside hulka. Tootmise avanssidena — s. o. tootliku kapitalina — on mõlemad avansiliigid vastandatud nii rahale kui ka turul olevaile kaupadele. Edasi, erinevus tootliku kapitali mõlema elemendi vahel on Quesnay'l õigesti tagasi viidud erinevustele viisides, kuidas need elemendid valmisprodukti väärtusse lähevad, järelikult nende elementide väärtuse ja produkti väärtuse ringlemise viiside erinevustele ning sellepärast ka nende asendamise ehk taastootmise erinevatele viisidele, kusjuures ühe elemendi väärtust asendatakse igal aastal tervikuna, teise elemendi väärtust aga pikemate perioodide jooksul osade kaupa[23].

[23] Vrd. *Quesnay:* «Analyse du Tableau Économique» («Physiocrates», Daire'i väljaanne, I osa, Paris 1846). Me loeme seal näiteks: «Iga-aastased avansid koosnevad iga-aastastest kulutustest põllutööde peale. Need avansid tuleb eraldada esialgsetest avanssidest, mis moodustavad põllutööseadmete fondi» (lk. 59). Hilisemad füsiokraadid nimetavad avansse sageli otse-

A. Smithi ainuke edusamm seisab selles, et ta üldistab nimetatud kategooriad. Temal ei kuulu nad enam kapitali erivormile, farmerikapitalile, vaid üldse igale tootliku kapitali vormile. Sellest järeldub iseenesest, et põllumajandusest võetud vahetegemine iga-aastase ja mitmeaastase käibe vahel asendatakse üldise vahetegemisega eriaegsete käivete vahel, kusjuures üks põhikapitali käive hõlmab alati rohkem kui üht käibekapitali käivet, kestku viimane aasta, aastast pikemat või aastast lühemat aega. Niiviisi muutuvad Smithil avances annuelles [iga-aastased avansid] käibekapitaliks ja avances primitives [esialgsed avansid] põhikapitaliks. Selle kategooriate üldistusega piirdubki tema progress. Käsitlusviis jääb tal aga Quesnay omast kaugele maha.

Ebaselgust sünnitab juba see jämedalt empiiriline võte, millega Smith oma uurimust alustab: «Kapitali saab kasutada kahel erisugusel viisil, et ta tooks oma valdajale tulu või kasumit» («Wealth of Nations», II raamat, I ptk., lk. 189. Aberdeeni väljaanne, 1848). [Vt. Адам Смит: «Богатство народов», т. I, Соцэкгиз, 1935 г., lk. 231.]

Viisid, kuidas saab väärtust mahutada, et ta funktsioneeriks kapitalina ja tooks oma valdajale lisaväärtust, on niisama erisugused, niisama mitmekesised kui kapitali mahutamise sfääridki. See on küsimus mitmesugustest tootmisharudest, kuhu kapitali saab mahutada. Kuid selliselt formuleeritud küsimus läheb veel kaugemalegi. Ta sisaldab küsimust, kuidas saab väärtus, kui see polegi mahutatud tootliku kapitalina, siiski täita oma valdajale kapitali funktsiooni, näiteks protsenti kandva kapitalina, kaupmehekapitalina jne. Niisiis oleme siin juba lõpmata kaugele eemaldunud analüüsi tegelikust objektist, nimelt küsimusest: kuidas *tootliku* kapitali jagunemine eri elementideks mõjutab ta käivet, olenemata mitmesugustest rakendussfääridest.

Selle järel jätkab A. Smith kohe: «Esiteks saab teda kasutada maaharimiseks, kaupade töötlemiseks või ostmiseks, et neid kasumiga edasi müüa.» [Vrd. A. Смит: «Богатство народов», Соцэкгиз, 1935 г., lk. 231.] A. Smith väidab siin ainult seda, et kapitali saab kasutada põllumajanduses, manufaktuuris ja kaubanduses. Ta räägib järelikult ainult mitmesugustest kapitali mahutamise sfääridest, muuseas sellistest, kus, nagu kaubanduses, kapital ei kuulu otsesesse

selt kapitaliks: «Capital ou avances». — *Dupont de Nemours:* «Origine et Progrès d'une science nouvelle», 1767 (Daire, I, lk. 291); edasi, Le Trosne kirjutab: «Töösaaduste enam-vähem pika elukestuse tõttu omab natsioon tunduvat rikkuste fondi, mis on ta iga-aastasest taastootmisest sõltumatu; see fond kujutab enesest pikema aja jooksul akumuleeritud *kapitali,* mille eest tööstus esialgselt maksis ja mis pidevalt uueneb ning kasvab» (Daire, II, lk. 928). — Turgot tarvitab sõna «kapital» juba süstemaatilisemalt «avansside» asemel ja samastab manufakturistide avansse veel suuremal määral farmerite avanssidega (*Turgot*: «Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses», 1766).

tootmisprotsessi, niisiis ei funktsioneeri tootliku kapitalina. Sellega hülgab ta põhialuse, millele tuginesid füsiokraadid, kui nad näitasid tootliku kapitali üksikute osade erinevusi ja nende mõju käibele. Vähe sellest, ta toob kohe näitena kaupmehekapitali, kuigi tegemist on antud juhul ainult *tootliku* kapitali osade erinevustega produkti ja väärtuse loomise protsessis, — erinevustega, mis omakorda tekitavad erinevusi kapitali käibes ja taastootmises.

Ta jätkab: «Sellisel viisil kasutatav kapital ei too oma valdajale tulu ega kasumit, niikaua kui ta on tema omandiks või säilitab oma endise vormi.» [Vt. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 r., lk. 231.] «Sellisel viisil kasutatav kapital»! Aga Smith räägib ju kapitalist, mis on mahutatud põllumajandusse või tööstusse ja väidab hiljem, et selliselt mahutatud kapital jaguneb põhi- ja käibekapitaliks! Järelikult ei saa kapitali kasutamine nimetatud viisil iseendast teha teda ei põhi- ega käibekapitaliks.

Kuid võib-olla tahab ta öelda, et pärast seda, kui kaupade tootmiseks ja kasumiga müümiseks kasutatud kapital on kaupadeks muutunud, tuleb ta ära müüa, ja et müügi kaudu peab ta, esiteks, minema müüja omandusest ostja omandusse, teiseks aga muutma rahavormiks oma naturaalvormi, mis tal on kui kaubal, ja et kapital sellepärast on oma valdajale niikaua kasutu, kuni ta on viimase omandiks või säilitab — valdaja suhtes — oma senise vormi? Siis aga tuleb välja järgmine asjalugu: sama kapitaliväärtus, mis varem funktsioneeris tootliku kapitali vormis, tootmisprotsessile kuuluvas vormis, funktsioneerib nüüd kaup- ja rahakapitalina ringlemisprotsessile kuuluvais vormides, ja seetõttu ei ole ta enam põhikapital ega käibekapital. Ja see käib võrdsel määral nii nende väärtuse elementide kohta, mida lisandavad toorained ja abimaterjalid, seega käibekapital, kui ka nende kohta, mis lisandatakse töövahendite kulumise tõttu, järelikult põhikapitali poolt. See samuti ei too meid sammugi lähemale põhikapitali ja käibekapitali vahelise erinevuse selgitamisele.

Edasi: «Kaubad ei too kaupmehele tulu või kasumit, kuni ta ei müü neid raha eest, ja rahagi annab talle vähe kasu, kuni ta seda omakorda kaupade vastu ei vaheta. Ühes vormis annab ta oma kapitali pidevalt käest, teises vormis saab ta seda pidevalt tagasi, ja ainult sellise ringluse ehk üksteisele järgnevate vahetuste kaudu saab kapital talle teatud kasumit tuua. Sellepärast võib selliseid kapitale täie õigusega nimetada käibekapitalideks.» [Vt. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 r., lk. 231.]

A. Smith nimetab siin käibekapitaliks seda, mida mina soovitan nimetada *ringlemiskapitaliks*. See on kapital ringlemisprotsessile kuuluvas vormis, milline vorm on omane vahetuse kaudu toimuvale vormimuutusele (aine vahetus ja omaniku vahetus), järelikult on see kaupkapital ja rahakapital, vastandina tootmisprotsessi juurde kuuluvale kapitali vormile, tootliku kapitali vormile. Need pole eri

liigid, milleks tööstuskapitalist oma kapitali jaotab, vaid eri vormid, mida üks ja seesama avansseeritud kapitaliväärtus oma curriculum vitae [elukäigu] kestel vahelduvalt ning järjest uuesti omandab ja kõrvale heidab. A. Smith ajab selle segi — ja see on tal füsiokraatidega võrreldes suur tagasiminek — nende vormierinevustega, mis tekivad kapitaliväärtuse ringlemise piirides, kui kapitaliväärtus on *tootliku* kapitali vormis ja läbib oma ringkäigu üksteisele järgnevaid staadiume, ning tekivad nimelt selle tõttu, et tootliku kapitali mitmesugused elemendid võtavad erineval viisil osa väärtuse moodustamise protsessist ja kannavad erineval viisil oma väärtust produktile üle. Allpool me käsitleme tagajärgi, mis tulenevad sellest põhilisest segiajamisest, nimelt ühelt poolt tootliku kapitali ja ringlussfääris oleva kapitali (kaupkapitali ja rahakapitali) ning teiselt poolt põhi- ja käibekapitali segiajamisest. Põhikapitaliks avansseeritud kapitaliväärtus ringleb koos produktiga täpselt niisamuti kui käibekapitalikski avansseeritud väärtus; kaupkapitali ringlemise tõttu muundub esimene rahakapitaliks täpselt niisamuti kui teinegi. Vahe tuleneb ainult sellest, et põhikapitali väärtus ringleb osade kaupa ja järelikult tuleb seda samuti osade kaupa, enamvähem pikaajaliste perioodide jooksul asendada, naturaalvormis taastoota.

Et A. Smith ei mõista siin käibekapitali all midagi muud kui ringlemiskapitali, s. o. kapitaliväärtust ringlemisprotsessile omastes vormides (kaupkapitali ja rahakapitali), seda tõestab tema poolt eriti ebaõnnestunult valitud näide. Ta võtab näitena kapitaliliigi, mis üldse ei kuulu tootmisprotsessi, vaid eksisteerib ainult ringlussfääris, ja mis koosneb ainult ringlemiskapitalist: ta võtab kaupmehekapitali.

Kui mõttetu on alustada näitest, kus kapital ei figureeri üldsegi tootliku kapitalina, seda ütleb Smith otsekohe ise: «Kaupmehe kapital näiteks on tervenisti käibekapital.» [Vt. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 232.] Kuid käibekapitali ja põhikapitali erinevus tuleneb ju, nagu ta meile hiljem ütleb, olulistest erinevustest tootliku kapitali enda piirides. Ühelt poolt mõtleb A. Smith füsiokraatide poolt tehtavat vahet, teiselt poolt erinevusi nende vormide vahel, mida kapitaliväärtus oma ringkäigus omandab. Ta ajab mõlemad läbisegi ühte hunnikusse.

On aga absoluutselt arusaamatu, kuidas võiks kasum tekkida rahavormi ja kaubavormi vaheldumise tõttu, lihtsalt selle tõttu, et väärtus muundub ühest neist vormidest teiseks vormiks. Seletuse andmine pole siin üldse võimalik, sest Smith alustab kaupmehekapitalist, mis funktsioneerib ainult ringlussfääris. Selle juurde pöördume hiljem tagasi, esialgu aga kuulame, mida ta ütleb põhikapitali kohta:

«Teiseks saab teda» (kapitali) «rakendada masinate ja tööriistade või teiste taoliste asjade ostmiseks,

mis toovad tulu või kasumit omanikku vahetamata ja mingil määral ringlemata. Selliseid kapitale võib sellepärast täie õigusega nimetada põhikapitalideks. Mitmesugused tööharud vajavad põhi- ja käibekapitalide mahutamist väga mitmesugustes proportsioonides... Teatav osa iga käsitöömeistri või vabrikandi kapitalist peab seisma tööriistade all. Ühtedel on see osa, muide, väga väike, teistel väga suur... Kaugelt suurem osa iga sellise käsitöö-ettevõtja» (näiteks rätsepa, kingsepa, kangru) «kapitalist ringleb aga tema tööliste palgana või tema toorainete hinnana ja tuleb talle kasumiga tagasi tema toodete müügihinna näol». [Vt. А. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 232.]

Rääkimata juba kasumi allika lapsikust definitsioonist, on nõrkus ja segadus näha juba järgmisestki: vabrikandile-masinaehitajale on masin näiteks produkt, mis ringleb kaupkapitalina, niisiis, rääkides A. Smithi sõnadega, «lahkub, vahetab omanikku, ringleb edasi». Sel juhul ei oleks masin tema enda definitsiooni järgi põhikapital, vaid käibekapital. Segadus tekib jällegi sellest, et Smith ajab segi põhikapitali ja käibekapitali erinevuse, mis tekib tootliku kapitali erinevate elementide erinevast ringlemisviisist, nende vormierinevustega, mida läbib üks ja seesama kapital, kuivõrd ta funktsioneerib tootmisprotsessi piirides *tootliku* kapitalina, ringlussfääri piirides aga ringlemiskapitalina, s. o. kaupkapitalina või rahakapitalina. Olenevalt kohast, mis neil on kapitali eluprotsessis, võivad seega ühed ja needsamad asjad A. Smithi järgi funktsioneerida põhikapitalina (töövahenditena, tootliku kapitali elementidena) ja «käibe»kapitalina, kaupkapitalina (tootmissfäärist ringlussfääri paisatud produktina).

A. Smith muudab aga äkki kapitali liigituse alused ja räägib vastu sellele, millest ta mõni rida eespool kogu uurimust alustas. Me mõtleme lauset: «Kapitali saab kasutada kahel erisugusel viisil, et ta tooks oma valdajale tulu või kasumit», nimelt kas käibekapitalina või põhikapitalina. Siin mõeldakse nähtavasti mitmesuguste ja üksteisest sõltumatute kapitalide mitmesuguseid rakendusviise, nii nagu näiteks saab kapitale mahutada kas tööstusse või põllumajandusse. Kuid edasi me loeme: «Mitmesugused tööharud vajavad põhi- ja käibekapitalide mahutamist väga mitmesugustes proportsioonides.» Põhikapital ja käibekapital ei ole nüüd enam erinevad, iseseisvad kapitalimahutused, vaid ühe ja sellesama tootliku kapitali erinevad hulgad, mis moodustavad mitmesugustes mahutussfäärides mitmesugused osad ta koguväärtusest. Need on järelikult erinevused, mis tekivad *tootliku* kapitali enda vastavast jagunemisest ja käivad sellepärast ainult tootliku kapitali kohta. Sellele räägib aga jälle vastu asjaolu, et kaubanduskapital kui puhas käibekapital vastandatakse põhikapitalile, — meenutame A. Smithi sõnu: «kaupmehe kapital näiteks on tervenisti käibekapital». Tegelikult on kaubanduskapital ainult ringlus-

sfääri piirides funktsioneeriv kapital ja on sellisena üldse vastandatud tootlikule kapitalile, mis on seotud tootmisprotsessiga; kuid just sellepärast ei saa teda kui tootliku kapitali voolavat (käibivat) koostisosa vastu seada tootliku kapitali põhi-koostisosale.

Smithi poolt toodud näidetes defineerib ta põhikapitalina tööriistu, käibekapitalina aga seda kapitaliosa, mis on mahutatud palkadesse ja toorainetesse, kaasa arvatud abimaterjalid (kapitaliosa, «mis tuleb kasumiga tagasi toodete müügihinna näol»).

Niisiis on Smithile lähtepunktiks mitmesugused tööprotsessi koostiselemendid: ühelt poolt tööjõud (töö) ja toorained, teiselt poolt tööriistad. Need tööprotsessi koostiselemendid on aga sellepärast kapitali koostisosadeks, et nende peale on kulutatud teatud summa väärtust, mis peab funktsioneerima kapitalina. Sedavõrd on nad *tootliku* kapitali, s. o. tootmisprotsessis funktsioneeriva kapitali ainelised elemendid, tema olemasolu viisid. Miks siis nimetatakse üht osa põhi-koostisosaks? Sellepärast, et «teatav osa kapitalist peab seisma tööriistade all». Kuid teine osa seisab ju samuti palga ja toorainete all. Edasi, masinad, «tööriistad... ja teised taolised asjad... toovad tulu või kasumit omanikku vahetamata ja mingil määral edasi ringlemata. Selliseid kapitale võib seepärast täie õigusega nimetada põhikapitalideks».

Võtame näiteks mäetööstuse. Toormaterjali siin üldse ei kasutata, sest töö objekt, näiteks vask, on looduse produkt, mida tuleb alles tööga omastada. Vask, mida alles toota tuleb, — protsessi produkt, mis pärast seda protsessi hakkab ringlema kaubana ning vastavalt kaupkapitalina, ei ole tootliku kapitali element. Temasse ei ole mahutatud ühtki osa kapitaliväärtusest. Teiselt poolt teised tootmisprotsessi elemendid — tööjõud ja abimaterjalid, nagu süsi, vesi jne., — aineliselt samuti ei sisaldu produktis. Süsi tarvitatakse täielikult ära ja produkt sisaldab ainult tema väärtust, just nagu osa masina jne. väärtusest. Lõpuks jääb tööline produkti — vase — suhtes niisama iseseisvaks kui masingi. Kuid tema tööga toodetud väärtus on nüüd vase väärtuse koostisosaks. Niisiis, antud näites ükski tootliku kapitali koostisosadest ei vaheta omanikku (masters), ükski neist ei ringle edasi, sest produkt ei sisalda ühtki neist aineliselt. Kus on siin nüüd käibekapital? A. Smithi definitsiooni järgi koosneks kogu vasekaevanduses kasutatav kapital ainuüksi põhikapitalist.

Kuid võtame teiselt poolt tööstusharu, kus kasutatavad toorained moodustavad produkti substantsi, abimaterjalid aga sisalduvad produktis mitte üksnes väärtuse poolest, nagu näiteks kütteks tarvitatav süsi, vaid ka füüsiliselt. Koos produktiga, näiteks lõngaga, vahetab omanikku ja läheb tootmisprotsessist tarbimisprotsessi ka tooraine, puuvill, millest produkt koosneb. Niikaua aga, kui puuvill funktsioneerib tootliku kapitali elemendina, ei müü omanik teda, vaid töötleb ja laseb temast lõnga teha. Omanik ei

anna puuvilla käest ära. Ehk, kasutades A. Smithi jämedalt ebaõiget ning triviaalset väljendust, omanik ei saa kasumit, kui ta puuvilla loovutab, seda teisele isikule üle annab, selle ringlusse saadab. Ta ei anna ringlusse oma materjale ega oma masinaidki. Nad on kinnistatud tootmisprotsessi, just nagu ketrusmasinad ja vabrikuhooned. Sest osa tootlikust kapitalist peab ju pidevalt olema söe, puuvilla jne. vormis, just nagu osa peab olema töövahendite vormis. Erinevus on ainult selles, et näiteks nädala jooksul lõnga tootmiseks vajalik puuvill, süsi jne. tarvitatakse nädalaprodukti tootmisel täielikult ära ja neid peab seega pidevalt asendama puuvilla, söe jne. uute eksemplaridega; kuigi need tootliku kapitali elemendid jäävad liigi poolest identseks, moodustatakse nad niiviisi kogu aeg uutest sama liiki eksemplaridest; seevastu üks ja seesama üksik ketrusmasin, üks ja seesama üksik vabrikuhoone võtavad jätkuvalt osa terve rea nädalaproduktide tootmisest, ilma et neid asendataks sama liiki uute eksemplaridega. Tootliku kapitali elementidena on kõik tootliku kapitali koostisosad pidevalt kinnistatud tootmisprotsessi, mis ei saa ilma nendeta toimuda. Ja kõik tootliku kapitali elemendid, nii põhi- kui ka käibe-elemendid, moodustades tootliku kapitali, on ühteviisi vastandatud ringlemiskapitalile, s. o. kaupkapitalile ja rahakapitalile.

Samuti on lugu ka tööjõuga. Osa tootlikust kapitalist peab pidevalt olema fikseeritud tööjõusse, kusjuures üks ja seesama kapitalist kasutab enam või vähem pikemat aega ikka ühtesid ja neidsamu, identseid tööjõude, nii nagu ta kasutab ühtesid ja neidsamu masinaid. Erinevus tööjõu ja masinate vahel ei seisa selles, et masin ostetakse korraga, jäädavaks ajaks (see, muide, polegi nõnda, kui ta osteti näiteks järelmaksuga), töölist aga mitte, vaid selles, et töölise poolt kulutatav töö läheb produkti väärtusse tervenisti, masina väärtus aga ainult osade kaupa.

Smith ajab segi mitu definitsiooni, iseloomustades põhikapitalile vastandatud käibekapitali järgmiste sõnadega: «Sellisel viisil kasutatav kapital ei too oma valdajale tulu ega kasumit, niikaua kui ta on tema valduses või säilitab oma endise vormi.» Ta seab ühele pulgale ühelt poolt puhtvormilise kaubametamorfoosi, mida produkt, kaupkapital, teeb läbi ringlussfääris ja mis vahendab kaupade üleminekut ühe käest teise kätte, ja teiselt poolt füüsilise metamorfoosi, mida tootliku kapitali mitmesugused elemendid teevad läbi tootmisprotsessi vältel. Kauba muundumise rahaks ja raha muundumise kaubaks, ostu ja müügi, heidab ta siin ilma pikema jututa ühte patta tootmiselementide muundumisega produktiks. Käibekapitali näitena toob ta kaupmehekapitali, mis muundub kaubast rahaks, rahast kaubaks, — see on kaubaringlusele omane vormivahetus: *K—R—K*. Kuid see ringluse piirides toimuv vormivahetus on funktsioneerivale tööstuskapitalile tähtis selle poolest, et kaubad, milleks raha uuesti muundub, on tootmiselemendid (töö-

vahendid ja tööjõud) ja et see vormivahetus järelikult vahendab tööstuskapitali pidevat funktsioneerimist, vahendab tootmisprotsessi kui pidevat protsessi ehk kui taastootmisprotsessi. Kogu see vormivahetus toimub *ringluses*; nimelt vahendab see vormivahetus kaupade tegelikku üleminekut ühe käest teise kätte. Seevastu need metamorfoosid, mida tootlik kapital teeb läbi oma tootmisprotsessi piirides, on *tööprotsessile* omased metamorfoosid ja on vajalikud selleks, et muuta tootmiselemendid toodetavaks produktiks. A. Smith peab silmas seda, et osa tootmisvahendeid (töövahendid otseses mõttes) funktsioneerivad tööprotsessis (seda funktsioneerimist väljendab ta ebaõigesti järgmiste sõnadega: «toob oma peremehele kasumit») oma naturaalvormi muutmata ja vaid järkjärguliselt kuludes; teine osa aga — materjalid — muutub, ja just selle muutumise tõttu täidab oma ülesannet tootmisvahenditena. Kuid see tootliku kapitali elementide erisugune osa tööprotsessis on ainult põhikapitali ja mitte-põhikapitali erinevuse lähtepunkt, mitte aga erinevus ise; seda on näha sellestki, et nimetatud erinevus esineb võrdsel määral kõigi tootmisviiside, kapitalistlike ja mittekapitalistlike puhul. Kuid sellele erisugusele ainelisele vahekorrale vastavad produktile *väärtuse ülekandumise* teatud viisid, viimastele aga omakorda väärtuse erisuguse asendamise viisid produkti müügi kaudu; ja need alles moodustavadki kõnesoleva erinevuse. Niisiis, kapital ei ole põhikapitaliks sellepärast, et ta on fikseeritud töövahenditesse, vaid sellepärast, et osa tema töövahenditesse mahutatud väärtusest jääb neisse fikseerituks, kuna teine osa ringleb produkti väärtuse koostisosana.

«Kui ta (algkapital) kasutatakse tulevase kasumi saamise otstarbel, siis peab ta selle kasumi tooma kas senise omaniku kätte jäädes või teise kätte minnes. Esimesel juhul on see põhikapital, teisel juhul käibekapital» (lk. 189). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 237.]

Kõigepealt paistab siin silma jämedalt empiiriline, tavalise kapitalisti vaateid peegeldav kujutlus kasumist, mis on A. Smithi parema esoteerilise arusaamisega täielikus vastuolus. Produkti hind asendab nii materjalide kui ka tööjõu hinna ja samuti ka selle osa tööriistade väärtusest, mis tööriistade kulumise tõttu produktile üle kantakse. Sellest asendamisest ei teki mingil juhul kasumit. Kas produkti tootmiseks avansseeritud väärtus asendatakse produkti müügi puhul tervenisti või osade kaupa, korraga või järkjärgult, — sellest võib muutuda ainult asendamise viis ja aeg; mõlemal juhul on see kulutatud väärtuse asendamine, mitte aga lisaväärtuse loomine. Aluseks on siin tavaline kujutlus, et kuna lisaväärtus realiseeritakse alles produkti müümisel, selle ringluses, siis tekkivatki ta ainult müügist, ringlusest. Tegelikult aga näiliselt mitmesugused kasumi tekkimise viisid ei ole siin midagi muud kui selle fakti ebaõige väljendus, et tootliku kapitali mitmesugused ele-

mendid etendavad erinevat osa, et tootlike elementidena funktsioneerivad nad tööprotsessis mitmesugusel viisil. Lõppude lõpuks ei tuletatagi neid erinevusi tööprotsessist või väärtuskasvuprotsessist, tootliku kapitali enda funktsioonist, vaid arvatakse neil olevat ainult subjektiivne tähendus üksikule kapitalistile, kellele üks kapitaliosa on kasulik ühes, teine teises suhtes.

Quesnay seevastu tuletas need erinevused taastootmisprotsessist enesest ja selle paratamatutest seaduspärasustest. Et see protsess oleks pidev, tuleb aastaprodukti väärtusest igal aastal täielikult asendada iga-aastaste avansside väärtus, põhikapitali [Anlagekapital] väärtus aga tuleb asendada osade kaupa, nii et see asendatakse ja järelikult taastoodetakse täielikult (asendatakse uute sama liiki eksemplaridega) alles rea aastate jooksul, näiteks kümne aastaga. Quesnay'ga võrreldes on A. Smithil seega suur tagasiminek.

Järelikult jääb Smithile ainult üks põhikapitali definitsioon: põhikapital on töövahendid, mis vastandina produktidele, millede loomiseks nad kaasa aitavad, ei muuda tootmisprotsessis oma vormi ja teenivad tootmist oma täieliku kulumiseni. Sealjuures unustatakse, et kõik tootliku kapitali elemendid on oma naturaalvormis (töövahenditena, materjalidena ja tööjõuna) alati vastandatud produktile ja kaubana ringlevale produktile; unustatakse ka see, et erinevus materjalidest ja tööjõust koosneva osa ning töövahenditest koosneva osa vahel on tööjõu suhtes ainult selles, et tööjõudu ostetakse järjest uuesti (mitte kogu ta elukestuseks, nagu töövahendeid), materjalide suhtes aga ainult selles, et tööprotsessis ei funktsioneeri ühed ja needsamad, vaid järjest uuenevad sama liiki eksemplarid. Ühtlasi tekib illusioon, nagu ei ringlekski põhikapitali väärtus, kuigi A. Smith varem küll väitis, et põhikapitali kulumine moodustab osa produktide hinnast.

Vastandades käibekapitali põhikapitalile, ei selgita A. Smith, et see vastandlikkus on olemas ainult sedavõrd, kuivõrd käibekapital kujutab endast seda tootliku kapitali koostisosa, mis tuleb *tervenisti* asendada produkti väärtusest ja mis järelikult peab tervenisti osa võtma produkti metamorfoosidest, samal ajal kui põhikapitali suhtes see nii ei ole. Selle asemel ajab A. Smith käibekapitali segi nende vormidega, mida kapital omandab üleminekul tootmisfäärist ringlussfääri, kus ta esineb kaupkapitalina ja rahakapitalina. Kuid need mõlemad vormid, kaupkapital ja rahakapital, on nii tootliku kapitali käibeosa kui ka tema põhiosa väärtuse kandjad. Nad mõlemad kujutavad endast tootlikule kapitalile vastandatud ringlemiskapitali, mitte aga põhikapitalile vastandatud käibekapitali (voolavat kapitali).

Lõpuks, täiesti vildak ettekujutus, nagu tooks põhikapital kasumit tootmisprotsessi jäädes, käibekapital aga tootmisprotsessist lahkudes ja ringlusse minnes, — põhjustab järgmist: see ühesugune vorm, mille muutuvkapital ja püsivkapitali käibeosa *käibes*

omandavad, varjab olulist erinevust nende vahel *väärtuskasvu*-protsessis ja lisaväärtuse loomisel, mistõttu kogu kapitalistliku tootmise saladus veelgi ähmasemaks läheb. Ühine nimetus «käibekapital» kaotab selle olulise erinevuse. Hilisemad majandusteadlased läksid selles suhtes veelgi kaugemale: mitte muutuvkapitali ja püsivkapitali vastandlikkus, vaid vastandlikkus põhikapitali ja käibekapitali vahel oli see, mida nad hakkasid pidama oluliseks ja ainueraldatavaks.

Iseloomustanud põhikapitali ja käibekapitali kahe erisuguse viisina kapitali mahutamiseks, mis kumbki omaette toovad kasumit, ütleb A. Smith: «Ükski põhikapital ei saa tuua mingit tulu teisiti kui ainult käibekapitali abil. Kõige kasulikumadki masinad ja tööriistad ei tooda midagi, kui pole käibekapitali, mis hangib nende poolt töödeldavad materjalid ja neid teenindavate tööliste elatusvahendid» (lk. 188). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 235.]

Siit selgub, mida tähendavad varemkasutatud väljendused: «tulu tooma», «kasumit andma» jne.; see tähendab nimelt, et mõlemad kapitaliosad on produkti loojateks.

Nüüd toob A. Smith järgmise näite: «Põllutööriistadele kulutatud osa farmeri kapitalist kujutab enesest põhikapitali, kuna tema tööliste palkadeks ja elatusvahenditeks minev osa on käibekapital.» (Seega on põhikapitali ja käibekapitali erinevus siin õigesti tagasi viidud ainult tootliku kapitali erinevate koostisosade erinevale ringlemisele, nende erinevale käibele.) «Esimesest saab farmer kasumit sel teel, et ta selle enda kätte jätab, teisest sel teel, et ta sellest loobub. Tema tööloomade hind või väärtus kujutab enesest põhikapitali» (õige on siin jällegi see, et vahetegemise aluseks on väärtus, mitte aga ainelised elemendid) «täpselt niisamuti nagu ta majapidamises kasutatavate tööriistade hind; loomade ülalpidamise kulud on täpselt niisamuti käibekapital kui töölistegi ülalpidamise kulud. Tööloomadest saab farmer kasumit neid endale jättes, söödast saab ta kasumit sellest loobudes.» (Farmer jätab loomade sööda enda kätte, ta ei müü seda. Ta tarbib seda nimelt loomade söödana, tarbides loomi endid tööriistadena. Vahe on ainult järgmises: loomapidamiseks minev sööt tarbitakse täielikult, seda tuleb pidevalt asendada uue loomasöödaga kas põllutööproduktist enesest või selle müügi kaudu; seevastu loomi endid asendatakse ainult sedamööda, kuidas üksikud eksemplarid töövõimetuks jäävad.) «Kui loomi ostetakse ja nuumatakse müügi otstarbel, mitte aga töö jaoks, siis nende hind ja ülalpidamiskulud on käibekapital. Farmer saab kasumit sellest, et ta loomad müüb.» (Iga kaubatootja, järelikult ka kapitalistlik kaubatootja, müüb oma produkti, oma tootmisprotsessi tulemust; see ei tee aga seda produkti ta *tootliku* kapitali põhiosaks ega ka käibeosaks. Vastupidi, produkt on nüüd sellises vormis, kus ta tootmisprotsessist eemaldatakse ja kus ta peab

funktsioneerima kaupkapitalina. Nuumatavad loomad funktsioneerivad tootmisprotsessis toormaterjalina, mitte aga tööriistadena, nagu tööloomad. Nad lähevad seega produkti substantsina ja kogu nende väärtus kantakse produktile üle, nii nagu abimaterjalidegi {sööda} väärtus. Seepärast ongi nad tootliku kapitali käibeosaks, sugugi aga mitte selle tõttu, et müüdud produktil — nuumatud loomadel — on siin sama naturaalvorm mis toorainelgi, s. o. alles nuumamata loomadel. Viimane on täiesti juhuslik asjaolu. Sellest näitest oleks aga A. Smith ühtlasi võinud näha, et mitte tootmiselemendi see või teine esemeline iseloom ei tee temas peituvat väärtust põhiega käibeväärtuseks, vaid et seda teeb tema funktsioon tootmisprotsessis.) «Kogu seemnevilja väärtus on õieti öelda samuti põhikapital. Kuigi seemet veetakse aidast põllule ja põllult jälle aita, ei vaheta ta kunagi peremeest, niisiis ta õigupoolest ei ringle. Farmer ei saa kasumit tema müügist, vaid tema juurdekasvust.» [Vrd. А. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 232—233.]

Siin tuleb eriti selgesti esile Smithi poolt esitatud vahetegemise absurdsus. Tema teooria kohaselt olevat seeme põhikapital, kui ei toimu change of masters [peremeeste vahetust], s. o. kui seeme asendatakse otse aastaproduktist, otseselt peetakse kinni produktist. Seevastu oleks ta käibekapital, kui kogu produkt ära müüdaks ja osa ta väärtusest kasutatakse seemne ostmiseks teiselt peremehelt. Ühel juhul toimub change of masters [peremeeste vahetus], teisel juhul mitte. Smith ajab siin jälle käibekapitali segi kaupkapitaliga. Produkt on kaupkapitali aineliseks kandjaks. Selliseks kandjaks on aga muidugi ainult see produktiosa, mis tõesti ringlusse astub ega lähe tootmisvahenditena otseselt tagasi tootmisprotsessi, millest ta produktina väljus.

Ükskõik, kas seeme peetakse kinni otseselt, produkti osana, või müüakse kogu produkt ja muudetakse osa ta väärtusest seemneks, mis ostetakse mujalt, — mõlemal juhul leiab aset ainult väärtuse asendamine, mis ei anna mingit kasumit. Ühel juhul läheb seeme koos ülejäänud produktiosaga kaubana ringlusse, teisel juhul figureerib ta avansseeritud kapitali väärtuse koostisosana ainult raamatupidamises. Mõlemal juhul aga on ta tootliku kapitali käibekoostisosaks. Produkti valmistamisel tarbitakse ta täielikult, taastootmise võimaldamiseks tuleb ta täielikult asendada produktist.

«Toormaterjal ja abiained kaotavad järelikult selle iseseisva kuju, milles nad kui tarbimisväärtused tööprotsessi astusid. Teisiti on lugu päris töövahenditega. Tööriist, masin, vabrikuhoone, anum jne. teenivad tööprotsessis ainult niikaua, kui nende esialgne kuju on alles ja kui nad saavad homme astuda tööprotsessi just selsamal kujul, mis eilegi. Just nagu nad säilitavad produkti suhtes oma iseseisva kuju oma eluajal, s. o. tööprotsessi

kestel, nii säilitavad nad selle ka pärast oma surma. Masinate, tööriistade, tööhoonete jne. surnukehad jätkavad oma olemasolu lahus neist produktidest, mida nad aitasid luua» («Kapital», I raamat, VI peatükk). [K. Marx: «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 180.]

A. Smith valgustab vääriti neid erisuguseid viise, kuidas tootmisvahendeid produkti moodustamisel kasutatakse, kus ühed neist säilitavad produkti suhtes oma iseseisva kuju, teised aga seda muudavad või selle hoopiski kaotavad; ta valgustab vääriti erinevust, mis on omane tööprotsessile kui niisugusele ja käib sellepärast nendegi tööprotsesside kohta, mille eesmärgiks on, nagu näiteks patriarhaalses perekonnas, oma tarviduste rahuldamine ilma mingi vahetuseta, ilma kaubatootmiseta; kõike seda valgustab A. Smith vääriti, sest esiteks punub ta siia vahele kategooria, mis siia üldse ei kuulu, — kasumi, mida ühed tootmisvahendid toovad oma omanikule oma kuju säilitades, teised seda kaotades; teiseks ajab ta segi osa tootmiselementide muutusi tööprotsessis selle vormimuutusega, mis on omane produktide vahetusele, kaubaringlusele (ostule-müügile), ja mis ühtlasi sisaldab ringlevate kaupade omanduse üleminekut ühe käest teise kätte.

Käibe eelduseks on, et taastootmine vahendatakse ringlusega, s. o. produkti müügiga, tema muundamisega rahaks ja tagasimuundamisega rahast produkti tootmiselementideks. Et aga kapitalistlik tootja otseselt kasutab üht osa oma produktist uuesti tootmisvahendina, siis esineb tootja justkui selle produktiosa müüjana iseendale, ja just sellisena figureeribki see operatsioon tema raamatupidamises. Järelikult ei teostu see osa taastootmisest ringluse kaudu, vaid teostub vahetult. Niiviisi uuesti tootmisvahendiks minev produktiosa ei asenda aga põhikapitali, vaid asendab käibekapitali, sest 1) vastava kapitaliosa väärtus läheb produktile üle tervenisti ja 2) see kapitaliosa ise in natura asendatakse tervenisti uuest produktist võetud uue eksemplariga.

A. Smith räägib meile, millest koosnevad käibekapital ja põhikapital. Ta loetleb neid asju, neid ainelisi elemente, mis moodustavad põhikapitali, ja samuti neid, mis moodustavad käibekapitali, nagu oleks see ettemääratus omane asjadele aineliselt, looduse poolt antuna, ja nagu ei tuleneks see, vastupidi, nende asjade kindlatest funktsioonidest kapitalistlikus tootmisprotsessis. Ja ometi ütleb ta samas peatükis (II raamat, I ptk.), et kuigi teatud asi, näiteks otseseks tarbimiseks määratud elumaja, «võib tuua oma omanikule tulu ja niiviisi täita temale *kapitali funktsiooni,* ei või see maja kuidagi tuua tulu ühiskonnale ega täita kapitali funktsiooni ühiskonna suhtes, ja et kogu rahva tulu ei või sel moel kunagi kasvada kõige vähemalgi määral» (lk. 186). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 233.] Niisiis ütleb A. Smith siin selgesti, et kapitaliks olemine ei ole omane asjadele kui niisugustele ega ka igasugustes tingimustes, vaid et see on funktsioon, mida

nad olenevalt tingimustest kord täidavad, korda ei täida. Mis aga kehtib kapitali kohta üldiselt, kehtib samuti kapitali alajaotuste kohta.

Ühed ja samad asjad on käibekapitali või põhikapitali koostisosaks, olenevalt sellest, missugust funktsiooni nad tööprotsessis täidavad. Näiteks loomad tööloomadena (töövahend) on põhikapitali aineliseks kehastuseks, seevastu nuumloomadena (toormaterjal) on nad farmeri käibekapitali koostisosaks. Teiselt poolt võib üks ja seesama asi kord funktsioneerida tootliku kapitali koostisosana, kord kuuluda otsese tarbimise fondi. Näiteks on tööruumina funktsioneeriv maja tootliku kapitali põhi-koostisosaks; elumajana funktsioneerides pole tal aga üldse kapitali vormi, ta on lihtsalt elumaja. Ühed ja samad töövahendid võivad paljudel juhtudel funktsioneerida kord tootmisvahenditena, kord tarbimisesemetena.

See on üks neist vigadest, mis tulenevad Smithi seisukohtadest: põhi- ja käibekapitalile iseloomulikke omadusi käsitletakse kui asjadele kuuluvaid omadusi. Juba tööprotsessi analüüs («Kapital», I raamat, V peatükk) näitab, kuidas muutuvad töövahendi, töömaterjali, produkti määrangud, olenevalt erinevatest osadest, mida üks ja seesama asi etendab tööprotsessis. Kuid põhikapitali ja mittepõhikapitali määrangud rajanevad omakorda neile kindlatele osadele, mida need elemendid etendavad tööprotsessis ja järelikult ka väärtuse loomise protsessis.

Peale selle, asjade loetlemisel, milledest koosnevad põhi- ja käibekapital, ilmneb selgesti, et A. Smith ajab segi erinevuse kapitali põhi- ja käibe-koostisosade vahel, mis kehtib ja millel on mõte ainult tootliku kapitali (oma tootlikus vormis oleva kapitali) suhtes, erinevusega tootliku kapitali ja nende vormide vahel, mis kuuluvad kapitalile ringlemisprotsessis; need viimased on kaupkapital ja rahakapital. Sealsamas (lk. 187, 188) ta ütleb: «Käibekapital koosneb seega... vastavate kaupmeeste käes olevaist toiduainetest, materjalidest ja iga laadi valmistoodetest ning nende ringlemiseks ja jaotamiseks vajalikust rahast...» [Vt. А. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 235.] — Tõepoolest: kui me vaatame lähemalt, siis näeme, et käibekapital on siin, vastupidiselt eespoolöeldule, jälle samastatud kaupkapitali ja rahakapitaliga, s. o. kahe kapitalivormiga, mis üldse ei kuulu tootmisprotsessi ega moodusta põhikapitalile vastandatud käibekapitali (voolavat kapitali), vaid tootlikule kapitalile vastandatud ringlemiskapitali. Ainult nende kahe kapitalivormi *kõrval* figureerivad siis materjalideks (tooraineks või poolfabrikaatideks) avansseeritud ja tegelikult tootmisprotsessi kuuluvad tootliku kapitali koostisosad. A. Smith ütleb:

«... Kolmanda ja viimase neist kolmest osast, milleks loomulikult jaguneb ühiskonna koguvaru, moodustab käibekapital, mida iseloomustab see, et ta toob tulu ainult ringluses ehk omanikke

vahetades. Ta koosneb omakorda neljast osast: 1) rahast...» (Kuid raha ei ole kunagi tootliku kapitali, tootmisprotsessis funktsioneeriva kapitali vormiks. Raha on alati ainult üks neist vormidest, mida omandab kapital oma ringlemise protsessis); «2) toiduainete tagavaradest, mida valdab lihunik, karjakasvataja, farmer... ja mille müügist nad loodavad saada kasumit...»; «3) kas täiesti toorest või enam-vähem töödeldud materjalist, mis on määratud riietusesemete, mööbli ja hoonete valmistamiseks, kuid ei ole veel lõplikult rakendatud ja seisab maapidajate, vabrikantide, rätsepate, siidi- ja kalevikaupmeeste, metsakaupmeeste, puuseppade ja tislerite, tellisepõletajate jne. käes»; ja lõpuks «4) lõplikult juba töödeldud ja viimistletud valmistoodetest, mis aga on veel kaupmehe või vabrikandi käes.» [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 235.]

Punktid 2 ja 4 ei sisalda muud kui produkte, mis sellistena on välja tõugatud tootmisprotsessist ja mis tuleb ära müüa; ühe sõnaga, need on ainult kaupadena, niisiis vastavalt kaupkapitalina funktsioneerivad produktid, mis järelikult oma vormi ja protsessis neile kuuluva koha tõttu ei kujuta enesest tootliku kapitali elemente, olgu nende lõplik otstarve milline tahes, s. o. kas nad oma otstarbe (tarbimisväärtuse) järgi lähevad lõpuks individuaalsesse tarbimisse või tootlikku tarbimisse. Punktis 2 on neiks produktideks toiduained, punktis 4 kõik muud valmistooted, mis seega koosnevad jällegi valmis töövahenditest ja valmis tarbimisesemetest (teistsugustest kui punktis 2 sisalduvad toiduained).

Asjaolu, et A. Smith räägib sealjuures ka kaupmehest, näitab ta arutluse segasust. Kui tootja müüs oma produkti kaupmehele, siis ei moodusta produkt üldse enam mingit tema kapitali vormi. Ühiskonna seisukohalt on see igatahes ikka veel kaupkapital, kuigi ta pole enam oma tootja käes, vaid teistes kätes; aga just sellepärast, et ta on kaupkapital, ei saa ta olla põhi- ega käibekapitaliks.

Igas tootmises, mille eesmärgiks ei ole tootja otsene omatarbimine, peab produkt ringlema kaubana, s. o. teda tuleb müüa, mitte selleks, et saada kasumit, vaid selleks, et tootja võiks üldse eksisteerida. Kapitalistliku tootmise puhul lisandub sellele veel asjaolu, et kauba müügiga realiseeritakse ka temas sisalduv lisaväärtus. Produkt lahkub tootmisprotsessist kaubana, ja juba sellepärast ei ole ta tootmisprotsessi põhielemendiks ega ka käibeelemendiks.

Muide, A. Smith kummutab siin iseennast. Kõik valmisprodukti, ükskõik missugune aineline vorm või tarbimisväärtus ja kasuefekt neil ka oleks, on siin kaupkapital, s. o. kapital ühes ringlemisprotsessile omases vormis. Selles vormis ei ole nad üldse nende valdaja tootliku kapitali koostisosad; see muidugi ei takista põrmugi seda, et niipea kui nad on müüdud, võivad nad *muutuda* ostja

käes tootliku kapitali koostisosadeks, — kas käibe- või põhi-koostisosadeks. Siit ilmneb niisiis, et needsamad asjad, mis teatud aja jooksul esinesid turul tootlikule kapitalile vastandatud kaupkapitalina, võivad hiljem, niipea kui nad turult on lahkunud, funktsioneerida või mitte funktsioneerida tootliku kapitali põhi- või käibeosadena.

Puuvillaketraja-vabrikandi produkt — lõng — on tema kapitali kaubavormiks, moodustab tema seisukohalt kaupkapitali. Lõng ei saa uuesti funktsioneerida tema tootliku kapitali koostisosana, ei töömaterjalina ega ka töövahendina. Kuid kudumisvabriku omaniku käes, kes selle lõnga ostab, ühineb ta tootliku kapitaliga kui üks selle käibe-koostisosi. Ketrajale-vabrikandile on aga lõng osa ta põhikapitali ja osa ta käibekapitali väärtuse kandjaks (lisaväärtuse jätame kõrvale). Samuti on masin masinavabrikandi produktina tema kapitali kaubavormiks, moodustab tema seisukohalt kaupkapitali; ja kuni masin selles vormis püsib, pole ta ei käibe- ega põhikapital. Müüduna mõnele vabrikandile, kes hakkab teda rakendama, saab ta tootliku kapitali põhi-koostisosaks. Isegi siis, kui produktil on selline tarbimisvorm, et ta võib tootmisvahendina osaliselt tagasi minna sellessesamasse protsessi, millest ta alles tuli, nagu näiteks süsi võib minna söetootmisse, — isegi siis ei ole just see osa söeproduktist, mis on määratud müügiks, ei käibe- ega põhikapital, vaid kaupkapital.

Teiselt poolt võib produkt oma tarbimisvormi tõttu olla täiesti kõlbmatu selleks, et moodustada mingit tootliku kapitali elementi, olgu töömaterjalina või siis töövahendina. Sellised on näiteks mõned elatusvahendid. Sellegipärast on selline produkt oma tootjale siiski kaupkapital, nii põhikapitali kui ka käibekapitali väärtuse kandja, — põhikapitali või käibekapitali väärtuse kandja vastavalt sellele, kas produkti tootmiseks kasutatud kapital tervenisti või osade kaupa asendamisele kuulub, kas see kapital kandis oma väärtuse produktile üle tervenisti või osade kaupa.

Ühelt poolt ei figureeri Smithil punktis 3 nimetatud toormaterjal (tooraine, poolfabrikaat, abimaterjal) tootlikku kapitali juba lülitunud koostisosana, vaid figureerib tegelikult ainult nende tarbimisväärtuste eri liigina, millest ühiskondlik produkt üldse koosneb, eri kaubaliigina teiste, punktides 2 ja 4 loetletud aineliste elementide, elatusvahendite jne. kõrval. Teiselt poolt aga kujutab Smith neidsamu toormaterjale tootlikku kapitali lülitatuina, järelikult tootliku kapitali elementidena tootja käes. Segadus tuleb sellest, et ta paneb toormaterjalid funktsioneerima kord tootja käes («maapidajate, vabrikantide käes» jne.), kord kaupmeeste («siidi- ja kalevikaupmeeste, metsakaupmeeste») käes, kusjuures viimastele on nad ainult kaupkapitaliks, mitte aga tootliku kapitali koostisosadeks.

Käibekapitali elemente loetledes unustab A. Smith tegelikult hoopis põhikapitali ja käibekapitali erinevuse, mis kehtib ainult

tootliku kapitali suhtes. Vastupidi: tootlikule kapitalile seab ta vastu kaupkapitali ja rahakapitali, s. o. mõlemad ringlemisprotsessile kuuluvad kapitali vormid; kuid sedagi teeb ta ebateadlikult.

Lõpuks on iseloomulik, et A. Smith, loetledes käibekapitali koostisosi, unustab tööjõu. Ta unustab selle kahesugusel põhjusel.

Me alles nägime, et A. Smithil, kui jätta kõrvale rahakapital, on käibekapital ainult kaupkapitali teiseks nimetuseks. Kuivõrd aga tööjõud turul ringleb, ei ole ta kapitaliks, ei ole mingiks kaupkapitali vormiks. Ta ei ole üldse kapital; tööline ei ole kapitalist, kuigi ta toob turule kauba, nimelt omaenese naha. Alles siis, kui tööjõud on müüdud, kui ta on lülitatud tootmisprotsessi, kui ta järelikult ei ringle enam kaubana, saab ta tootliku kapitali koostisosaks, nimelt muutuvkapitaliks, lisaväärtuse allikaks, tööjõule kulutatud kapitaliväärtuse käibe suhtes aga tootliku kapitali käibe-koostisosaks. Kuna Smith ajab siin segi käibekapitali kaupkapitaliga, ei saagi ta paigutada tööjõudu oma käibekapitali rubriiki. Muutuvkapital esineb tal sellepärast nende kaupade vormis, mida tööline oma palga eest ostab — elatusvahendite vormis. Selles vormis kuulub palgaks kulutatud kapitaliväärtus Smithi järgi käibekapitali hulka. Tootmisprotsessi ei võeta aga elatusvahendeid, milledega tööline oma elu alal hoiab, sinna võetakse tööjõud, tööline ise. Muide, me nägime juba (I raamat, XXI peatükk), et ühiskonna seisukohalt kuulub töölise enda taastootmine ta individuaalse tarbimise kaudu samuti ühiskondliku kapitali taastootmise protsessi. See ei käi aga üksiku, omaette seisva tootmisprotsessi kohta, mida me siin käsitleme. «Acquired and useful abilities» (lk. 187) [«Omandatud ning kasulikud võimed»], mis Smith esitab põhikapitali rubriigis, on tegelikult käibekapitali koostisosad, kuivõrd need on palgatöölise «abilities» [võimed] ja kuivõrd palgatööline müüb oma tööd koos tema «abilities'iga».

Smithi suur viga seisab selles, et ta jaotab kogu ühiskondliku rikkuse: 1. otsese tarbimise fondiks, 2. põhikapitaliks, 3. käibekapitaliks. Vastavalt ülalesitatule tuleks jaotada kogu rikkus: 1. tarbimisfondiks, mis üldse ei moodusta osa funktsioneerivast ühiskondlikust kapitalist, kuigi ta üksikud osad *võiksid* alati funktsioneerida kapitalina, ja 2. kapitaliks. Vastavalt sellele funktsioneerib üks osa rikkusest kapitalina, teine osa mitte-kapitalina ehk tarbimisfondina. Järelikult tekib siin igale kapitalile paratamatu vajadus olla kas põhikapital või käibekapital, nii nagu iga imetaja peab looduse poolest tingimata olema kas isane või emane. Me nägime aga, et vastandlikkus põhikapitali ja käibekapitali vahel on rakendatav ainult *tootliku* kapitali elementide suhtes ja et selle kõrval on järelikult veel väga suur hulk kapitali — kaupkapital ja rahakapital — sellises vormis, milles ta *ei saa olla* ei põhi- ega käibekapital.

Kuna kapitalistlikul alusel kogu ühiskondliku tootmise produktide mass ringleb turul kaupkapitalina, — välja arvatud see osa produktist, mis oma naturaalvormis üksikute kapitalistlike tootjate poolt ilma müügi või ostuta otseselt uuesti ära kasutatakse tootmisvahenditena, — siis on selge, et kaupkapitalist võetakse nii tootliku kapitali põhi- ja käibeelemendid kui ka kõik tarbimisfondi elemendid. Tegelikult ei tähenda see midagi muud kui seda, et kapitalistliku tootmise baasil esinevad kõik tootmisvahendid ja tarbimisesemed kõigepealt kaupkapitalina, kuigi nende otstarbeks oleks täita hiljem tarbimisesemete või tootmisvahendite ülesandeid; isegi tööjõud esineb turul kaubana, kuigi mitte kaupkapitalina.

Sellest tekib A. Smithil järgmine uus segadus. Ta ütleb:

«Neist neljast osast» (millest koosneb «ringlev» kapital, s. o. kapital ringlemisprotsessile kuuluvais vormides, niisiis kaupkapital ja rahakapital, — kaks osa, mis muutuvad neljaks selle tõttu, et Smith eraldab kaupkapitali koostisosi jällegi aineliste tunnuste järgi), — «neist neljast osast kolm, ja nimelt toiduained, materjalid ja valmistooted, võetakse käibekapitalist korrapäraselt igal aastal või sellest pikemate või lühemate perioodide järel ja mahutatakse põhikapitalisse või otseseks tarbimiseks määratud tagavaradesse. Iga põhikapital tekib esialgselt käibekapitalist ja vajab pidevat täiendamist samast allikast. Kõik kasulikud masinad ja tööriistad pärinevad esialgselt käibekapitalist; viimane annab materjalid, millest nad tehakse, ja elatusvahendid töölistele, kes neid valmistavad. Ka nende pidevaks korrashoiuks on tarvis sama liiki kapitali» (lk. 188). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 235.]

Välja arvatud see osa produktist, mida tootjad vahetult uuesti kasutavad tootmisvahenditena, kehtib kapitalistliku tootmise kohta järgmine üldine reegel: kõik produktid tulevad turule kaupadena ja ringlevad sellepärast kapitalistile tema kapitali kaubavormina, kaupkapitalina, olenemata sellest, kas need produktid peavad või võivad oma naturaalvormi, oma tarbimisväärtuse poolest funktsioneerida tootliku kapitali (tootmisprotsessi) elementidena, s. o. tootmisvahenditena ja järelikult tootliku kapitali põhi- või käibeelementidena; või siis võivad olla ainult individuaalse, mitte aga tootliku tarbimise vahenditeks. Kõik produktid paisatakse turule kaupadena; sellepärast peavad kõik tootmisvahendid ja tarbimisesemed, kõik tootliku ja individuaalse tarbimise elemendid omakorda tulema turult kaupadena ostu kaudu. See triviaalsus (truism) on muidugi õige. Järelikult käib see ühtviisi tootliku kapitali põhi- ja käibeelementide kohta, töövahendite ja töömaterjalide kohta kõigis nende vormides. (Sealjuures unustab Smith veel selle, et on tootliku kapitali elemente, mis on antud looduse enese poolt ega ole produktid.) Masin ostetakse turult just nagu puuvillgi. Sellest ei järeldu aga sugugi, nagu tekiks iga põhikapital esialgselt käibekapitalist, —

selle järelduse võib teha ainult siis, kui ringluskapital käibekapitaliga ehk voolava kapitaliga, s. o. mitte-põhikapitaliga Smithi moodi segi aetakse. Pealegi lükkab Smith end ise ümber. Masinad kui kaubad moodustavad tema enda sõnade järgi osa punktis 4 nimetatud käibekapitalist. Nende pärinemine käibekapitalist ei tähenda seega midagi muud kui seda, et nad funktsioneerisid kaupkapitalina, enne kui hakkasid funktsioneerima masinatena, et nad aga aineliselt pärinevad iseenestest, nii nagu puuvill ketrusvabrikandi kapitali käibeelemendina pärineb turul ringlevast puuvillast. Kui aga Smith oma edasises käsitluses tuletab põhikapitali käibekapitalist selle põhjendusega, et masinate ehitamiseks on vaja tööd ja toormaterjali, siis tuleb tähendada esiteks, et masinate ehitamiseks on vaja ka töövahendeid, niisiis põhikapitali, ja teiseks, et toormaterjalide valmistamiseks on samuti vaja põhikapitali, masinaid jne., sest tootlik kapital sisaldab alati töövahendeid, töömaterjali aga mitte alati. Smith ise ütleb kohe selle järel: «Ka maa, kaevanduste ja kalapüügikohtade ekspluateerimine nõuab nii põhi- kui ka käibekapitali» (järelikult on ta sellega päri, et toormaterjalide tootmiseks on vaja mitte üksnes käibekapitali, vaid ka põhikapitali); «ja» (siin uus eksitus) «nende produkt toob kasumiga tagasi mitte ainult need kapitalid, vaid ka *kõik ühiskonna kapitalid üldse*» (lk. 188). [Vt. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 236.] See on täiesti vale. Nende produkt annab toormaterjali, abimaterjale jne. kõigile teistele tootmisharudele. Kuid nende väärtus ei asenda kõigi teiste ühiskondlike kapitalide väärtust; ta asendab ainult omaenda kapitaliväärtuse (+ lisaväärtus). Siin on A. Smithil jälle näha füsiokraatide mõju.

Ühiskondlikust seisukohast on õige, et see osa kaupkapitalist, mille koosseisu kuuluvaid produkte saab kasutada ainult töövahenditena, hakkabki varem või hiljem tõesti funktsioneerima töövahenditena, — kui neid produkte ainult ei toodetud tarbetult, s. o. kui nad ei jää müümata; teiste sõnadega, kapitalistliku tootmise baasil saavad sellised produktid, niipea kui nad pole enam kaubad, oma otstarbe kohaselt ühiskondliku tootliku kapitali põhiosa tegelikeks elementideks.

Siin on meil tegemist erinevusega, mis tuleneb produkti naturaalvormist.

Näiteks ketrusmasinal pole tarbimisväärtust, kui teda ei kasutata ketramiseks, niisiis ei kasutata tootmiselemendina, kui ta järelikult kapitalistlikust seisukohast vaadates ei funktsioneeri tootliku kapitali põhiosana. Kuid ketrusmasin on liikuv. Teda saab välja vedada maalt, kus ta toodeti, ja müüa võõral maal, vahetades teda otseselt või kaudselt kas toorainete jne. või šampanja vastu. Maal, kus ta toodeti, funktsioneerib ta sel juhul ainult kaupkapitalina, mitte kunagi aga — isegi mitte pärast müümist — põhikapitalina.

Seevastu need produktid, mis on maapinnas kinni, niisiis seotud ühe teatava kohaga ja mida seepärast saab kasutada ainult kohapeal, näiteks vabrikuhooned, raudteed, sillad, tunnelid, dokid jne., maaparandusseadmed jne., ei ole füüsiliselt eksporteeritavad sellistena, nagu nad on. Nad on liikumatud. Nad kas üldse ei leia rakendamist või peavad, kui nad on müüdud, funktsioneerima põhikapitalina sellel maal, kus nad toodeti. Oma kapitalistlikule tootjale, kes spekulatsiooni pärast, müügi otstarbel ehitab vabrikuid või teostab maaparandustöid (või tööettevõtjale, kes kommertsalustel ehitab raudteid ja sildu), on need asjad ta kaupkapitali vormiks, seega A. Smithi järgi käibekapitali vormiks. Kuid vaadelduna kogu ühiskonna seisukohalt peavad need asjad, et mitte tarbetuks jääda, lõpuks hakkama funktsioneerima oma maal põhikapitalina mõnes nende asukohaga seotud tootmisprotsessis. Sellest ei järeldu aga sugugi, et liikumatud asjad kui niisugused on juba iseenesest põhikapital; elumajadena näiteks võivad nad kuuluda tarbimisfondi ja seega üldse mitte kuuluda ühiskondliku kapitali koosseisu, kuigi nad on üheks elemendiks ühiskondliku rikkuse hulgas, millest kapital moodustab ainult osa. Nende asjade tootja — me kasutame Smithi väljendusviisi — saab kasumit nende müügist. Niisiis on nad käibekapital! Nende kasutaja, nende viimane ostja, võib neid kasutada ainult siis, kui ta rakendab neid tootmisprotsessis. Niisiis on nad põhikapital!

Omanditiitel, näiteks raudtee omandi kohta, võib iga päev käest kätte käia ja raudtee omanikud võivad selle tiitli müügist isegi välismaal kasumit saada, — niisiis saab raudtee omanditiitlit vastandina raudteele enesele välja vedada. Sellegipärast peavad need asjad seal maal, kus nad on lokaliseeritud, kas tegevuseta seisma või funktsioneerima tootliku kapitali põhiosana. Samuti võib vabrikant *A* kasumit saada, müües oma vabriku vabrikandile *B*; see ei takista aga vabriku funktsioneerimist endist viisi põhikapitalina.

Niisiis, antud paika fikseeritud, maapinnast lahutamatud töövahendid peavad oma otstarbe kohaselt paratamatult funktsioneerima põhikapitalina selsamal maal, kuigi nad oma tootjale funktsioneeriksid kaupkapitalina ega moodusta *tema* põhikapitali elemente (tootja põhikapital koosneb neist töövahendeist, mida ta vajab hoonete, raudteede jne. ehitamiseks). Sellest ei tulene aga mingil juhul vastupidist järeldust, nagu peaks põhikapital paratamatult koosnema liikumatuist asjadest. Laev või lokomotiiv funktsioneerivad ainult oma liikumise kaudu; ja ometi funktsioneerivad nad põhikapitalina, — küll mitte oma tootjale, vaid sellele, kes neid ekspluateerib. Teiselt poolt on tootliku kapitali käibe-koostisosadeks selliseid asju, mis on tegelikult fikseeritud tootmisprotsessi, jäävad sinna kogu oma eluajaks ega lahku sealt iialgi, kui nad ükskord sinna on astunud: näiteks kivisüsi, mida masin tootmisprotsessis tarbib, gaas, mis on vajalik vabrikuhoone valgustamiseks jne. Nad

on käibe-koostisosad mitte sellepärast, et nad lahkuvad koos produktiga tootmisprotsessist füüsiliselt ja ringlevad kaubana, vaid sellepärast, et nende väärtus läheb tervenisti üle selle kauba väärtusse, mille tootmisele nad kaasa aitavad, ja et järelikult nende väärtus tuleb tervenisti asendada kauba müügist.

Äsjatsiteeritud A. Smithi tekstis tuleb ära märkida veel järgmine lause: «Käibekapital, mis annab ... elatusvahendeid töölistele, kes valmistavad neid» (masinaid jne.).

Füsiokraatidel figureerib palgaks avansseeritud kapitaliosa õigesti avances annuelles [iga-aastaste avansside] nimetuse all, vastandatult avances primitives [esialgsetele avanssidele]. Teiselt poolt ei esine neil farmeri poolt kasutatava tootliku kapitali koostisosana mitte tööjõud ise, vaid põllutöölistele antavad elatusvahendid («tööliste elatus», nagu ütleb Smith). See on tihedalt seotud nende spetsiifilise doktriiniga. Ja nimelt on neil väärtuse osa, mida lisandab produktile töö (täpselt niisamuti, nagu seegi väärtuse osa, mida produktile lisandavad toormaterjalid, tööriistad jt. püsivkapitali ainelised koostisosad), vaid niisama suur kui töölistele makstud elatusvahendite väärtus, mida töölised peavad tarbima, et nad saaksid edasi funktsioneerida tööjõuna. Juba füsiokraatide doktriin ise ei võimaldanud neil avastada püsivkapitali ja muutuvkapitali vahelist erinevust. Kui lisaväärtust toodab töö (peale omaenda hinna taastootmise), siis toodab ta seda tööstuses täpselt niisamuti kui põllumajanduseski. Kuna füsiokraatide süsteemi järgi toodab töö lisaväärtust ainult ühes tootmisharus, põllumajanduses, siis ei tulene lisaväärtus töost, vaid looduse erilisest toimest (kaasabist) selles harus. Ja ainult sellepärast on põllutöö neile tootlikuks tööks, erinevalt kõigist teistest töö liikidest.

A. Smith defineerib tööliste elatusvahendeid põhikapitalile vastandatud käibekapitalina:

1. Põhikapitalile vastandatud käibekapitali on ta segi ajanud ringlussfääri kuuluvate kapitalivormidega, ringluskapitaliga; selle segiajamise võtsid hilisemad majandusteadlased talt ebakriitiliselt üle. Seepärast ajab ta kaupkapitali tootliku kapitali käibe-koostisosaga segi; on endastmõistetav, et seal, kus ühiskondlik produkt võtab kauba vormi, võib nii tööliste kui ka mittetööliste elatusvahendeid, materjale kui ka töövahendeid saada ainult kaupkapitalist.

2. Smithil esinevad aga vahetevahel ka füsiokraatide seisukohad, kuigi nad on vastuolus tema oma arutluse esoteerilise, tõeliselt teadusliku osaga.

Avansseeritud kapital üldse muutub tootlikuks kapitaliks, s. o. võtab tootmiselementide kuju, millised ise on varemtehtud töö produktideks (siia kuulub ka tööjõud). Ainult sel kujul võibki avansseeritud kapital tootmisprotsessis funktsioneerida. Kui aga tööjõu enda asemele, milleks kapitali muutuvosa on muundunud, asetada töölise elatusvahendid, siis on selge, et need elatusvahendid kui nii-

sugused etendavad väärtuse moodustamise protsessis samasugust osa nagu teisedki tootliku kapitali elemendid, s. o. toormaterjalid, tööloomade ülalpidamise vahendid jne. Sel alusel asetabki Smith nad eespooltsiteeritud kohas füsiokraatide eeskuju järgi ühele pulgale. Elatusvahendid ei saa ise suurendada oma väärtust ehk lisada sellele lisaväärtust. Nende väärtus, nagu teistegi tootliku kapitali elementide oma, võib ainult uuesti esile tulla produkti väärtuses. Elatusvahendid ei saa lisandada produktile rohkem väärtust, kui seda on neil enestel. Töövahenditest koosnevast põhikapitalist erinevad nad — just nagu toormaterjal, poolfabrikaadid jne. — ainult selle poolest, et produkti tootmisel, mille loomisest nad osa võtavad, tarvitatakse nad (vähemalt kapitalistile, kes nad kinni maksab) täielikult ära, ja et järelikult tuleb nende väärtus asendada tervenisti, kuna põhikapitali väärtust asendatakse ainult järk-järgult, osade kaupa. Järelikult tööjõuks (ehk vastavalt töölise elatusvahenditeks) avansseeritud osa tootlikust kapitalist erineb nüüd teistest tootliku kapitali ainelistest elementidest ainult aineliselt, mitte aga selle osa poolest, mida ta etendab tööprotsessis ja väärtuskasvuprotsessis. Ta erineb ainult sedavõrd, kuivõrd ta kuulub käibekapitali kategooriasse koos ühe osa objektiivsete produkti moodustavate teguritega (Smith nimetab neid üldnimetusega materials [materjalid]), vastupidiselt produkti moodustavate objektiivsete tegurite teisele osale, mis kuulub põhikapitali kategooriasse.

Et palgaks kulutatud kapitaliosa kuulub tootliku kapitali käibeossa ja et tal on, vastandina tootliku kapitali põhiosale, osa esemeliste produkti moodustavate teguritega, toormaterjalidega jne., ühine omadus: voolavus — sel asjaolul ei ole absoluutselt mingit tegemist selle osaga, mida väärtuskasvuprotsessis etendab püsivkapitalile vastandatud muutuvkapital. Siin on jutt ainult sellest, kuidas seda avansseeritud kapitaliväärtuse osa tuleb asendada ringlemise kaudu produkti väärtusest, kuidas teda uuendada, s. o. taastoota. Tööjõu korduv ostmine kuulub ringlemisprotsessi. Kuid ainult tootmisprotsessis muutub tööjõule kulutatud väärtus kindlast, püsivast suurusest (mitte töölisele, vaid kapitalistile) muutuvaks suuruseks ja järelikult ainult selle tõttu muutubki avansseeritud väärtus üldse kapitaliväärtuseks, kapitaliks, isekasvavaks väärtuseks. Kui aga tootliku kapitali käibe-koostisosaks ei peeta tööjõule, vaid töölise elatusvahenditele kulutatud väärtust, nagu seda teeb Smith, siis tehakse sellega võimatuks arusaamine muutuvkapitali ja püsivkapitali erinevusest, järelikult ka arusaamine kapitalistlikust tootmisprotsessist üldse. Selle kapitaliosa defineerimine muutuvkapitalina, esemelistele produkti moodustavatele teguritele kulutatud püsivkapitali vastandina, maetakse siin teise definitsiooni alla, nimelt selle alla, et käibe suhtes kuulub tööjõule kulutatud kapitaliosa tootliku kapitali käibeossa. Mahamatmine viiakse lõpule sellega, et tööjõu asemel esitatakse tootliku

kapitali elemendina töölise elatusvahendeid. Asja olemus ei muutu sellest, kas tööjõu väärtust avansseeritakse rahas või otse elatusvahendites. Kuigi viimane juhtum võib kapitalistliku tootmise alusel muidugi olla ainult erandiks[24].

Selle tõttu, et ta fikseeris käibekapitali definitsiooni otsustava definitsioonina tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliväärtusele, — füsiokraatide definitsioon ilma füsiokraatide eelduseta, — tegi Smith oma järglastele üsna õnnelikult võimatuks tunnetada tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosa kui muutuvkapitali. Sügavamad ja õigemad mõtted, mida Smith ise teistes kohtades andis, ei tõusnud esile, küll aga tuli võidule see tema eksiarvamine. Hilisemad autorid läksid kaugemalegi: tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosa otsustav definitsioon ei piirdu nendel üksnes sellega, et see kapitaliosa on põhikapitalile vastandatud käibekapitaliks; nad tegid käibekapitali põhiliseks tunnuseks selle, et ta kulutatakse tööliste elatusvahenditele. Siit tuleneb paratamatult õpetus vajalikest elatusvahenditest koosnevast tööfondist kui kindlast suurusest, mis ühelt poolt piirab füüsiliselt tööliste osasaamist ühiskondlikust produktist, teiselt poolt aga on kogu ulatuses kulutatav tööjõu ostmiseks.

---

[24] Kui suurel määral A. Smith ise suleb endale tee selle osa mõistmiseks, mida tööjõud etendab väärtuskasvuprotsessis, seda tõestab järgmine lause, kus tööliste töö seatakse füsiokraatide kombe kohaselt ühele tasemele loomade tööga: «Mitte ainult tema (farmeri) töömehed-sulased, vaid ka tema tööloomad on tootlikud töölised» (II raamat, V ptk., lk. 243). [Vt. *А. Смит:* «Богатство народов», Соцэкгиз, 1935 г., lk. 307.]

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK.

PÕHIKAPITALI JA KÄIBEKAPITALI TEOORIAD. RICARDO

Ricardo toob põhikapitali ja käibekapitali vahelise erinevuse ainult selleks, et selgitada erandid väärtuse reeglist, nimelt sellised juhud, kus palganorm avaldab mõju hindadele. Sellest me räägime alles III raamatus.

Kuid põhiline ebaselgus tuleb kohe alguses esile järgmises kõrvutamises: «See erinevus põhikapitali kestvuse astmes *ja* proportsioonide mitmekesisus, milledes need kaks kapitaliliiki võivad kombineeruda.»[25] [Vrd. Рикардо: «Начала политической экономии». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 19.]

Kui me aga küsime, millised on need kaks kapitaliliiki, siis kuuleme järgmist: «Mitmeti saab kombineerida ka proportsioone töö ülalpidamiseks määratud kapitali ja tööriistadesse, masinatesse ning hoonetesse mahutatud kapitali vahel»[26] [sealsamas]. Niisiis põhikapital = töövahendid, seevastu käibekapital = töö peale kulutatud kapital. «Töö ülalpidamiseks» määratud kapital — juba seegi on labane A. Smithilt ülevõetud väljendus. Käibekapital aetakse siin segi ühelt poolt muutuvkapitaliga, s. o. tootliku kapitali selle osaga, mis on kulutatud töö peale. Teiselt poolt aga, kuna see vastandamine ei ole võetud väärtuskasvuprotsessist — püsivkapital ja muutuvkapital, — vaid ringlemisprotsessist (vana smitlik segiajamine), siis on selle tulemuseks kahekordselt väärad definitsioonid.

Esiteks. Erinevus põhikapitali kestvuse astmes ja erinevus kapitali struktuuris — püsivkapital ja muutuvkapital — tunnistatakse siin samaväärseks. Kuid viimane erinevus määrab erinevuse lisaväärtuse tootmises; seevastu esimene erinevus, kuivõrd jutt on väärtuskasvuprotsessist, käib ainult selle viisi kohta, kuidas antud

[25] «This difference in the degree of durability of fixed capital, *and* this variety in the proportions in which the two sorts of capital may be combined.» — «Principles», p. 25.

[26] «The proportions too, in which the capital that is to support labour, and the capital that is invested in tools, machinery, and buildings, may be variously combined.» — Sealsamas.

tootmisvahendite väärtus produktile üle kantakse; kuivõrd aga tegemist on ringlemisprotsessiga, käib esimene erinevus ainult kulutatud kapitali uuenemisperioodi kohta ehk, teiste sõnadega, selle perioodi kohta, mille kestuseks kapital avansseeriti. Kui me, selle asemel et läbi näha kapitalistliku tootmisprotsessi sisemist liikumist, vaatleme vaid kujunenud nähtusi, siis langevad need erinevused tõepoolest ühte. Ühiskondliku lisaväärtuse jaotamisel mitmesugustesse tootmisharudesse mahutatud kapitalide vahel avaldavad mõju ka kapitali avansseerimisperioodide erinevused (näiteks põhikapitali erisugune elukestus) ja erinevused kapitali orgaanilises struktuuris (niisiis ka erinevused püsivkapitali ja muutuvkapitali ringlemises). Nii üks kui teine aitavad ühesuguselt kaasa üldise kasuminormi võrdsustamisele ja väärtuse muundumisele tootmishinnaks.

Teiseks. Ringlemisprotsessi seisukohalt on ühel poolel töövahendid: põhikapital, — teisel poolel aga töömaterjal ja palk: käibekapital. Seevastu tööprotsessi ja väärtuskasvuprotsessi seisukohalt on ühel poolel tootmisvahendid (töövahendid ja töömaterjal), püsivkapital; teisel poolel tööjõud, muutuvkapital. Kapitali orgaanilisele struktuurile («Kapital», I raamat, XXIII ptk., 2) on täiesti ükskõik, kas antud hulk püsivkapitali väärtust koosneb suuremast hulgast töövahenditest ja väiksemast hulgast töömaterjalist, või, vastupidi, suuremast hulgast töömaterjalist ja väiksemast hulgast töövahenditest: kõik oleneb siin tootmisvahendite ostmiseks ja tööjõu ostmiseks kulutatud kapitali vahekorrast. Seevastu ringlemisprotsessi seisukohalt, põhikapitali ja käibekapitali erinevuse seisukohalt on täpselt niisamuti ükskõik, missuguses vahekorras antud hulk käibekapitali väärtust jaguneb töömaterjaliks ja palgaks. Ühelt seisukohalt satub töömaterjal ühte kategooriasse töövahenditega ja ta vastandatakse tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliväärtusele. Teiselt seisukohalt satub tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosa ühte rubriiki töömaterjalile kulutatud kapitaliosaga ja ta vastandatakse töövahendite ostmiseks kulutatud kapitaliosale.

Töömaterjalile (toorainele ja abimaterjalidele) kulutatud kapitaliväärtuse osa ei tule sellepärast Ricardol kummalgi poolel esile. Ta kaob täiesti. Ta ei sobi põhikapitali kategooriasse, sest ringlemisviisilt langeb ta täielikult ühte tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosaga. Teiselt poolt ei saa teda asetada käibekapitali poolele, sest siis kaoks iseenesest kahe vastanduse samastamine, mille Ricardo A. Smithilt üle võtab ja mida ta igal pool vaikivalt rakendab, nimelt põhikapitali ja käibekapitali vastanduse samastamine püsivkapitali ja muutuvkapitali vastandusega. Ricardol on liiga tugev loogika vaist, et seda mitte tunda, ja sellepärast kaob tal nimetatud kapitaliosa hoopis ära.

Siinkohal tuleb tähendada, et kapitalist, nagu väljendab poliitiline ökonoomia, avansseerib palgaks kulutatavat kapitali mitmesugustel tähtaegadel, vastavalt sellele, kas palka makstakse näiteks nädalaviisi, kuuviisi, kolme kuu viisi jne. Tegelikult on lugu hoopis vastupidine. Tööline avansseerib kapitalisti oma tööga nädalaks, kuuks või kolmeks kuuks, vastavalt sellele, kas palka makstakse talle nädalaviisi, kuuviisi või kolme kuu viisi. Kui kapitalist *ostaks* tööjõudu, selle asemel et selle eest pärast tema tarbimist tasuda, kui ta järelikult maksaks töölisele palka ühe päeva, nädala, kuu või kolme kuu eest ette, siis võiks juttu olla nendeks tähtaegadeks avansseerimisest. Kuna ta aga tasub pärast seda, kui töö on *juba* päevi, nädalaid või kuid kestnud, selle asemel et tööd osta ja seda kogu perioodiks kinni maksta, mille jooksul see kestma *peab,* siis on see kõik kokku kapitalistlik quid pro quo: töölise poolt kapitalistile töö näol antud avanss saab kapitalisti poolt töölisele raha näol antavaks avansiks. Asi ei muutu põrmugi sellest, et kapitalist saab produkti enese või selle väärtuse (koos selles kehastunud lisaväärtusega) ringlemisest tagasi ehk realiseerib nad alles pikema või lühema perioodi möödumisel, vastavalt erinevale ajale, mis on vajalik produkti valmistamiseks ja ringlemiseks. Müüjale on igatahes täiesti ükskõik, mida ostja ta kaubaga peale hakkab. Kapitalistile ei tule masin odavamalt kätte selle tõttu, et ta peab korraga avansseerima kogu masina väärtuse ja et see väärtus tuleb talle ringlemisprotsessist tagasi ainult järkjärgult ning osade kaupa; samuti ei maksa ta ka puuvilla eest kallimalt sellepärast, et puuvilla väärtus läheb puuvillast valmistatud produkti väärtusse tervenisti ja järelikult asendatakse produkti müügil tervenisti ning ühekorraga.

Pöördume tagasi Ricardo juurde.

1. Muutuvkapitali iseärasuseks on see, et antud kindel (sellisena järelikult konstantne) kapitaliosa, antud väärtussumma (eeldatakse, et see võrdub tööjõu väärtusega, kuigi antud juhul pole tähtis, kas palk on tööjõu väärtusega võrdne, sellest suurem või väiksem) vahetatakse väärtust kasvatava, väärtust loova jõu — tööjõu vastu, mis peale selle, et ta taastoodab oma väärtuse, mille eest kapitalist maksab, toodab ühtlasi ka lisaväärtust, mida enne ei olnud ja mille eest mingit ekvivalenti ei maksta. See omadus, mis iseloomustab palgaks kulutatud kapitaliosa ja toto coelo kõigitil eraldab seda kui muutuvkapitali püsivkapitalist, kaob kohe, kui hakatakse vaatlema palgaks kulutatud kapitaliosa ainult ringlemisprotsessi seisukohalt, kui see kapitaliosa hakkab niiviisi esinema töövahendite soetamiseks kulutatud põhikapitalile vastandatud käibekapitalina. See nähtub juba sellestki, et tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosa ühendatakse siis ühes ja sellessamas rubriigis — käibekapitali rubriigis — töömaterjalidele kulutatud püsivkapitali osaga ja et ta vastandatakse teisele püsivkapitali osale,

mis on kulutatud töövahenditele. Sealjuures jäetakse täiesti kõrvale lisaväärtus, s. o. just see asjaolu, mis muudab mahutatud väärtussumma kapitaliks. Kõrvale jäetakse ka tõsiasi, et see osa väärtusest, mille palgaks kulutatud kapital produktile lisandab, on toodetud uudselt (niisiis ka tõeliselt taastoodetud), kuna toormaterjali poolt produktile lisandatud osa väärtusest ei ole toodetud uudselt, ei ole tõeliselt taastoodetud, vaid ainult produkti väärtuses säilitatud, konserveeritud, ning tuleb sellepärast ainult uuesti esile produkti väärtuse koostisosana. Erinevus, nagu see esineb nüüd käibekapitali ja põhikapitali vahelise vastandlikkuse seisukohalt, seisab ainult järgmises: kauba tootmiseks kasutatud töövahendite väärtus läheb kauba väärtusse ainult osade kaupa ja asendatakse seepärast kauba müügil samuti osade kaupa, niisiis toimub tema asendamine üldse ainult tükkhaaval, järk-järgult. Teiselt poolt läheb kauba tootmiseks kasutatud tööjõu ja töö objektide (tooraine jne.) väärtus kaubasse tervenisti ja asendatakse seepärast kauba müügil samuti tervenisti. Selles mõttes näib osa kapitalist olevat ringlemisprotsessi suhtes põhikapital, teine osa aga voolav kapital ehk käibekapital. Mõlemal juhul on tegemist antud väärtuse, avansseeritud väärtuse ülekandmisega produktile ja selle taasasendamisega produkti müügi kaudu. Erinevus seisab nüüd ainult selles, et väärtuse ülekandmine, seega ka väärtuse asendamine, toimub ühel juhul osade kaupa, järk-järgult, teisel juhul aga korraga. Koos sellega kustub kardinaalne erinevus muutuvkapitali ja püsivkapitali vahel, niisiis mätsitakse kinni kogu lisaväärtuse tekkimise ja kapitalistliku tootmise saladus, mätsitakse kinni tingimused, mis muudavad kapitaliks teatud väärtusi ja asju, milledes need väärtused kehastuvad. Kõik kapitali koostisosad erinevad nüüd üksteisest ainult oma ringlemisviisilt (kauba ringlemisel on aga muidugi tegemist ainult juba olemas olevate, antud väärtustega); siinjuures on aga eriline ringlemisviis ühine nii palgaks kulutatud kapitalile kui ka sellele kapitaliosale, mis on kulutatud toormaterjalile, poolfabrikaatidele, abimaterjalidele, — vastandina töövahendite soetamiseks kulutatud kapitaliosale.

Sellepärast on arusaadav, miks kodanlik poliitiline ökonoomia jättis instinktiivselt alles «püsivkapitali ja muutuvkapitali» kategooriate smitliku segiajamise «põhikapitali ja käibekapitali» kategooriatega ja andis selle vassimise kriitikata põlvest põlve edasi terve sajandi jooksul. Kodanliku poliitilise ökonoomia silmis ei erine palgaks kulutatud kapitaliosa üldse enam toorainele kulutatud kapitaliosast, püsivkapitalist aga erineb ta ainult vormiliselt, — ainult selle poolest, kas ta ringleb koos produktiga osade kaupa või tervikuna. Niiviisi kaotatakse ühel hoobil alus, mis on vajalik kapitalistliku tootmise tegeliku liikumise, seega ka kapitalistliku ekspluateerimise mõistmiseks. Kogu asi seisvat ainult avansseeritud väärtuste uuestiilmumises.

See A. Smithilt ebakriitiliselt ülevõetud vassing ei lase Ricardol järjekindlalt arendada oma teooriat. See vassing segab teda mitte ainult rohkem kui hilisemaid apologeete, kelle eesmärke mõistete segiajamine pigem soodustab, vaid ka rohkem kui A. Smithi ennast, sest vastupidiselt viimasele arendab Ricardo palju järjekindlamalt ning teravamalt väärtust ja lisaväärtust, kaitstes tegelikult esoteerilist A. Smithi eksoteerilise A. Smithi vastu.

Füsiokraatidel pole sellest segadusest jälgegi. Erinevus avances annuelles ja avances primitives vahel käib ainult mitmesuguste taastootmisperioodide kohta, mis on omased kapitali, eriti põllumajandusliku kapitali mitmesugustele koostisosadele; füsiokraatide vaated lisaväärtuse tootmise kohta moodustavad aga sellest vahetegemisest sõltumatu osa nende teooriast, nimelt selle osa, mille nad esitavad teooria alusena. Lisaväärtuse tekkimist ei seletata siin lähtudes kapitalist kui sellisest, vaid omistatakse see tekkimine ainult ühele kindlale kapitali tootmissfäärile, põllumajandusele.

2. Muutuvkapitali definitsioonile — ja järelikult mistahes väärtussumma muundumisele kapitaliks — on kõige olulisem see, et kapitalist vahetab kindla, antud (ja selles mõttes konstantse) väärtuse suuruse (tööjõu vastu; ta vahetab väärtuse väärtust loova jõu vastu); teatud hulk väärtust vahetatakse väärtuse tootmise, väärtuse isekasvamise protsessi vastu. See oluline definitsioon ei muutu põrmugi sellest, kas kapitalist maksab töölisele rahas või elatusvahendites. Muutub ainult kapitalisti poolt avansseeritud väärtuse eksisteerimise viis; ühel juhul esineb see väärtus rahana, mille eest tööline ostab endale turult elatusvahendeid, teisel juhul aga elatusvahenditena, millised tööline vahetult ära tarvitab. Arenenud kapitalistlik tootmine eeldab tegelikult, et töölisele makstakse rahas, sest ta eeldab üldse ringlemisprotsessist vahendatud tootmisprotsessi, s. o. rahamajandust. Kuid lisaväärtuse loomine — ja järelikult avansseeritud väärtussumma kapitaliseerimine — ei teki sellest, et palgal ehk tööjõu ostmiseks kulutatud kapitalil on rahavorm, ega ka sellest, et tal on naturaalvorm. Ta tekib väärtuse vahetamisest väärtust loova jõu vastu, püsiva suuruse muutumisest muutuvaks suuruseks.

Töövahendite suurem või väiksem fiksiteet oleneb nende vastupidavuse astmest, niisiis füüsilistest omadustest. Vastupidavuse astmest olenevalt kuluvad nad muudel võrdsetel tingimustel kas kiiremini või aeglasemalt, niisiis funktsioneerivad põhikapitalina pikemat või lühemat aega. Kuid nende funktsioneerimist põhikapitalina ei määra sugugi ainuüksi see füüsiline omadus — vastupidavus. Metallivabrikute tooraine on niisama vastupidav kui masinadki, milledega seda toorainet töödeldakse, ja vastupidavam

kui mõned nende masinate koostisosad: nahk, puit jne. Ometi moodustab toorainena kasutatav metall osa käibekapitalist, funktsioneeriv töövahend aga, mis vahest on valmistatud samast metallist, moodustab osa põhikapitalist. Seega mitte aine füüsilise loomuse, tema suurema või väiksema vastupidavuse tõttu ei satu üks ja seesama metall kord põhikapitali, kord käibekapitali rubriiki. See erinevus tuleneb hoopis metalli osast tootmisprotsessis, kus ta on ühel juhul töö objektiks, teisel juhul töövahendiks.

Töövahendi funktsioon tootmisprotsessis nõuab üldiselt, et teda saaks pikema või lühema perioodi jooksul järjest uuesti kasutada korduvais tööprotsessides. Tema funktsioon kirjutab seega juba ette, et ta peab olema valmistatud enam-vähem vastupidavast materjalist. Kuid tema valmistusmaterjali vastupidavus ei tee teda iseenesest veel põhikapitaliks. Toormaterjalina saab sama materjal käibekapitaliks; neil majandusteadlastel aga, kes kaupkapitali ja tootliku kapitali erinevuse segi ajavad käibe- ja põhikapitali erinevusega, on üks ja seesama aine, üks ja seesama masin produktina käibekapital, töövahendina aga põhikapital.

Kuigi töövahendi valmistusmaterjali vastupidavus ei tee teda põhikapitaliks, nõuab tema kui töövahendi ülesanne siiski, et ta koosneks suhteliselt vastupidavast materjalist. Tema materjali vastupidavus on järelikult tema kui töövahendi funktsioneerimise tingimuseks, seega ka materiaalseks aluseks sellele ringlemisviisile, mis ta põhikapitaliks teeb. Muudel võrdsetel tingimustel vajutab tema materjali suurem või väiksem kuluvus temale suuremal või vähemal määral fiksiteedi pitseri ning on järelikult väga tihedas seoses tema põhikapitaliks olemisega.

Kui tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosa käsitletakse ainuüksi käibekapitali seisukohalt ja järelikult vastandatakse põhikapitalile; kui selle tõttu püsivkapitali ja muutuvkapitali erinevused aetakse segi põhikapitali ja käibekapitali erinevustega, siis, — võttes arvesse, et töövahendite esemeline reaalsus on tema põhikapitali-iseloomu oluliseks aluseks, — on täiesti loomulik arvata, et tööjõu ostmiseks kulutatud kapitali kui põhikapitali vastandi käibekapitali-iseloom tuleneb samuti ta esemelisest reaalsusest, ja vastavalt sellele defineerida käibekapitali muutuvkapitali esemelise reaalsuse abil.

Palgaks kulutatud kapitali tegelikuks materjaliks on töö ise, tegev, väärtust loov tööjõud, elav töö, mille kapitalist vahetab surnud asjastatud töö vastu ja mille ta liidab oma kapitaliga, mistõttu tema käes olev väärtus muutubki isekasvavaks väärtuseks. Kapitalist ei müü aga seda isekasvuvõimet. Viimane on alati ainult tema tootliku kapitali koostisosaks, nagu ta töövahendidki, sugugi aga mitte ta kaupkapitali koostisosaks, nagu näiteks valmisprodukt, mille ta ära müüb. Tootmisprotsessis, tootliku kapitali koos-

tisosadena, ei ole töövahendid tööjõule vastandatud põhikapitalina, töömaterjal ja abiained aga ei lange tööjõuga ühte käibekapitalina; isikulise tegurina on tööjõud vastu seatud neile mõlemale kui esemelistele teguritele — seda tööprotsessi seisukohalt. Püsivkapitalina on töömaterjal ja abiained vastu seatud tööjõule, muutuvkapitalile — seda väärtuskasvuprotsessi seisukohalt. Ehk, kuna jutt on esemelisest erinevusest, kuivõrd viimane mõjutab ringlemisprotsessi, on küsimusel järgmine sisu: et väärtus pole midagi muud kui asjastatud töö ja et funktsioneeriv tööjõud pole midagi muud kui asjastuv töö, siis järeldub väärtuse- ja funktsioneeriva tööjõu loomusest, et tööjõud loob oma funktsioneerimise ajal pidevalt väärtust ja lisaväärtust, — kusjuures see, mis tööjõu poolel esineb liikumisena, väärtuse loomisena, esineb tööjõu produkti poolel rahulikus vormis, kujutab endast juba loodud väärtust. Kui tööjõud on juba funktsioneerinud, siis ei koosne kapital enam ühelt poolt tööjõust, teiselt poolt tootmisvahenditest. Kapitaliväärtus, mis kulutati tööjõu ostmiseks, on nüüd väärtus, mis (+ lisaväärtus) on produktile lisandatud. Protsessi kordamiseks tuleb produkt müüa, sellest saadud raha eest aga uuesti osta tööjõudu ja seda tootliku kapitaliga liita. See annab tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosale, samuti nagu töömaterjali jne. soetamiseks kulutatud kapitaliosadele käibekapitali-iseloomu, vastupidiselt sellele kapitalile, mis jääb püsima töövahenditesse.

Teiselt poolt, kui muuta käibekapitali sekundaarne definitsioon — mis on ühine käibekapitalil ja ühel püsivkapitali osal (toorained ja abimaterjalid) — tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosa oluliseks definitsiooniks, kui nimelt lähtuda sellest, et tööjõu ostmiseks kulutatud väärtus kantakse täies ulatuses üle produktile, mille tootmiseks seda tööjõudu tarbitakse, et see ülekandmine ei toimu järk-järgult ega osade kaupa nagu põhikapitali puhul ja et tööjõu väärtus kuulub järelikult produkti müügil samuti täies ulatuses asendamisele, — siis ei pea ka palgaks kulutatud kapitaliosa aineliselt koosnema funktsioneerivast tööjõust, vaid neist ainelistest elementidest, mida tööline oma palga eest ostab, s. o. elatusvahenditest, ühiskondliku kaupkapitali sellest osast, mis läheb töölisele tarbimiseks. Põhikapital koosneb sel juhul suhteliselt aeglasemalt kuluvaist töövahenditest ja ei kuulu selle tõttu sagedamale uuendamisele, kuna aga tööjõu ostmiseks kulutatud kapital koosneb (lühema elukestusega) elatusvahenditest, mis nõuavad seetõttu kiiremat asendamist.

Kuid kiirema või aeglasema kulumise piirid kustuvad.

«Toit ja riided, mida tööline tarbib, hoone, milles ta töötab, tööriistad, mida ta töö juures kasutab, on kõik mööduva iseloomuga. Kuid väga suur erinevus on ajas, mille vältel need mitmesugused kapitalid vastu peavad: aurumasin peab vastu kauem kui laev, laev kauem kui töölise riietus, töölise riietus aga kauem kui toit,

mida tööline tarbib.»[27] [Vt. Рикардо: «Начала политической экономии». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 19.]

Sealjuures unustab Ricardo maja, milles tööline elab, mööbli, tema tarberiistad, nagu noad, kahvlid, anumad jne., mis on vastupidavuse suhtes samasuguse iseloomuga kui töövahendidki. Ühed ja needsamad asjad, ühed ja needsamad asjade liigid esinevad ühel juhul tarbimisesemetena, teisel juhul töövahenditena.

Ricardo sõnade järgi seisab erinevus järgmises: «Vastavalt sellele, kas kapital kulub kiiresti ja vajab sagedat taastootmist või on tema tarbimine aeglane, arvatakse ta kas käibekapitali või põhikapitali hulka.»[28] [Vrd. Рикардо: «Начала политической экономии». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 19.]

Sellele lisab ta järgmise märkuse: «See jaotus pole oluline ja pealegi ei saa seal selget piiri tõmmata»[29] [sealsamas].

Nii oleme jälle õnnelikult välja jõudnud füsiokraatide juurde, kelledel erinevus avances annuelles ja avances primitives vahel oli erinevuseks rakendatud kapitali tarbimise vältuses ja järelikult ka tema taastootmise ajas. Kuid see, mis neil väljendab ühiskondliku tootmise seisukohalt tähtsat nähtust, ja mis «Tableau économique'is» [«Majanduslikus tabelis»] ära tuuakse ka seoses ringlemisprotsessiga, saab siin subjektiivseks ja Ricardo enda sõnade järgi üleliigseks vahetegemiseks.

Kui tööle kulutatud kapitaliosa erineb töövahenditele kulutatud kapitaliosast ainult oma taastootmise perioodilt, seega oma ringlusaja kestuselt; kui üks osa koosneb elatusvahenditest, teine osa aga töövahenditest, nii et viimased erinevad esimestest ainult nende lühema elukestuse poolest, kusjuures esimestelgi on muidugi mitmesuguseid elukestuse astmeid, — kui see nõnda on, siis on differentia specifica [spetsiifiline erinevus] tööjõu ostmiseks kulutatud kapitali ja tootmisvahenditele kulutatud kapitali vahel loomulikult täiesti kustunud.

See räägib lausa vastu Ricardo väärtusõpetusele, samuti tema kasumiteooriale, mis tegelikult on lisaväärtuse teooria. Erinevust põhikapitali ja käibekapitali vahel käsitleb Ricardo üldse ainult sedavõrd, kuivõrd nende mõlema erinevad proportsioonid erinevais tootmisharudes, ühesuuruste kapitalide puhul, mõjutavad

[27] «The food and clothing consumed by the labourer, the buildings in which he works, the implements with which his labour is assisted, are all of a perishable nature. There is, however, a vast difference in the time for which these different capitals will endure: a steam-engine will last longer than a ship, a ship than the clothing of the labourer, and the clothing of the labourer longer than the food which he consumes.» Ricardo, etc., lk. 26.

[28] «According as a capital is rapidly perishable and requires to be frequently reproduced, or is of slow consumption, it is classed under the heads of circulating, or fixed capital» [lk. 26].

[29] «A division not essential, and in which the line of demarcation cannot be accurately drawn» [lk. 26].

väärtusseadust; ta käsitleb nimelt seda, kuidas nende asjaolude tõttu palga tõus või langus produkti hinnas peegeldub. Et aga põhi- ja käibekapital on tal segi aetud püsiv- ja muutuvkapitaliga, siis teeb ta isegi selles piiratud uurimuses ülisuuri vigu ning lähtub tegelikult täiesti väärast uurimise alusest. Ja nimelt: 1) kuna tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliväärtuse osa viiakse käibekapitali rubriiki, siis arendatakse ebaõigelt käibekapitali enda definitsioone, eriti aga neid tingimusi, millede tõttu tööle kulutatud kapitaliosa sellesse rubriiki arvatakse; 2) definitsioon, mille järgi tööle kulutatud kapitaliosa on muutuvkapital, aetakse segi definitsiooniga, mille järgi ta on põhikapitalile vastandatud käibekapital.

Algusest peale on selge, et tööjõu ostmiseks kulutatud kapitali kui käibekapitali ehk voolava kapitali definitsioon on sekundaarne definitsioon, milles kustub kapitali differentia specifica tootmisprotsessis, sest selles definitsioonis on üheväärsed ühelt poolt tööle ja toorainele jne. kulutatud kapitalid; rubriik, mis samastab osa püsivkapitalist muutuvkapitaliga, ignoreerib täiesti püsivkapitalile vastandatud muutuvkapitali differentia specificat. Teiselt poolt on tööle ja töövahenditele kulutatud kapitaliosad küll teineteisele vastandatud, kuid sugugi mitte selles suhtes, et nad lähevad väärtuse tootmisse sootuks erineval viisil, vaid selles suhtes, et mõlemad kannavad oma konkreetse väärtuse produktile üle, kuigi erinevail perioodidel.

Kõigil neil juhtudel on tegemist vaid sellega, *kuidas* antud väärtus, mis kauba tootmise protsessis ära kulutatakse, — olgu see palk, tooraine hind või töövahendite hind, — produktile üle kandub, kuidas ta järelikult produkti abil ringleb ja produkti müügi kaudu oma lähtepunkti tagasi jõuab, s. o. kuidas teda asendatakse. Ainus erinevus seisab siin selles *«kuidas»*, selle väärtuse ülekandmise ja järelikult ka tema ringlemise erilises viisis.

Lepinguga varem kindlaks määratud tööjõu hind võib tulla tasumisele kas rahas või elatusvahendites, — mõlemal korral jääb tema iseloom muutumatuks, mõlemal korral on ta antud, varem kindlaks määratud hind. Sealjuures on palga maksmisel rahas selge, et raha ise ei lähe tootmisprotsessi nii nagu tootmisvahendid, mis lähevad sinna mitte üksnes oma väärtusena, vaid ka oma ainena. Kui aga elatusvahendid, mida tööline oma palga eest ostab, arvatakse käibekapitali esemelise vormina vahetult samasse rubriiki toorainetega jne. ja vastandatakse töövahenditele, siis annab see asjale teise ilme. Kui ühtede asjade, s. o. tootmisvahendite väärtus kantakse tööprotsessis produktile üle, siis teiste asjade, s. o. elatusvahendite väärtus tuleb uuesti esile tööjõus, mis nad tarbis, ja kantakse tööjõu funktsioneerimise kaudu samuti produktile üle. Mõlemal juhul on ühtviisi tegemist tootmise ajal avansseeritud väärtuste lihtsa taasilmumisega produktis. (Füsiokraadid võtsid seda tõsiselt ja arvasid seepärast, et tööstuslik töö ei saa lisaväär-

tust luua.) Nii kirjutabki näiteks Wayland varemtsiteeritud kohas: «On ükskõik, mis kujul kapital uuesti ilmub... inimese eluks ja heaoluks vajalike mitmesuguste toiduainete, riietuse ja elamute liigid muutuvad ju samuti. Nad tarbitakse aja jooksul ja nende väärtus ilmub uuesti» jne. («Elements of Polit. Econ.», lk. 31, 32). Tootmise otstarbeks tootmisvahendite ja elatusvahendite näol avansseeritud kapitaliväärtused tulevad siin ühesugusel viisil uuesti esile produkti väärtuses. Nii saavutatakse õnnelikult kapitalistliku tootmisprotsessi muutumine täielikuks müsteeriumiks, ja produktis sisalduva lisaväärtuse tekkimine jääb silmapiirist hoopis välja.

Edasi, sellega viiakse lõpule kodanlikule poliitilisele ökonoomiale omane fetišism, mis teeb ühiskondlikust tootmisprotsessist tingitud asjade ühiskondlik-majandusliku iseloomu looduslikuks, nende asjade esemelisest loomusest enesest tulenevaks iseloomuks. Nii näiteks lause «töövahendid on põhikapital» kujutab enesest skolastilist definitsiooni, mis viib vasturääkivustele ja segadusele. Tööprotsessi käsitlemisel («Kapital», I raamat, V ptk.) me näitasime, et esemeliste elementide esinemine töövahenditena, töömaterjalina või produktina sõltub täiel määral nende funktsioonist, s. o. osast, mida nad igal antud juhul antud tööprotsessis etendavad. Täpselt samuti on töövahendid, esiteks, ainult siis põhikapitaliks, kui tootmisprotsess üldse on kapitalistlik tootmisprotsess, kui järelikult tootmisvahendid üldse on kapital, kui nad on kapitalina majanduslikult defineeritavad ja omavad kapitali ühiskondlikku iseloomu; teiseks aga on nad ainult siis põhikapital, kui nad oma väärtust ühel teataval viisil produktile üle kannavad. Vastasel korral jäävad nad töövahenditeks ega ole põhikapital. Täpselt samuti saavad abimaterjalid, näiteks väetis — kui nad kannavad oma väärtuse üle samal erilisel viisil kui suurem osa töövahendeidki — põhikapitaliks, kuigi nad pole töövahendid. Siin ei ole juttu definitsioonidest, millede alla asju viiakse. Jutt on kindlatest funktsioonidest, mis peavad väljenduma kindlates kategooriates.

Kui elatusvahenditele kui niisugustele omistatakse igas olukorras palgaks kulutatud kapitali omadus, siis saabki see omadus «tööd ülal pidada», to support labour (Ricardo, lk. 25), seda «käibe»kapitali iseloomustavaks jooneks. Seega tuleb välja, et kui elatusvahendid poleks «kapital», siis ei saaks nad tööjõudu ülal pidada; ometi aga annab just nende kapitali-iseloom neile omaduse ülal pidada *kapitali* võõra töö abil.

Kui elatusvahendid kui niisugused on käibekapital, — pärast viimase muutumist palgaks, — siis järeldub sellest, edasi, et palga suurus oleneb tööliste arvu ja käibekapitali antud massi vahekorrast, — see on majandusteadlaste armastatud seisukoht; tegelikult aga olenevad elatusvahendite mass, mis tööline võtab turult, ja elatusvahendite mass, mida kapitalist käsutab oma tarbeks, lisaväärtuse ja tööhinna vahekorrast.

Ricardo, niisamuti nagu Barton[29a], ajab igal pool segi muutuvkapitali ja püsivkapitali suhte käibekapitali ja põhikapitali suhtega. Hiljem näeme, kui väärale teele see teda viib tema kasuminormi uurimuses.

Edasi samastab Ricardo põhi- ja käibekapitali erinevuse nende erinevustega, mis tekivad käibeprotsessis sootuks teistel põhjustel. Ta kirjutab: «Märkida tuleb sedagi, et käibekapital võib sooritada ühe käibe ehk oma peremehe juurde tagasi tulla vägagi erinevate ajavahemikkude vältel. Farmeri poolt seemneks ostetud nisu on põhikapital selle nisuga võrreldes, mille pagar ostab leivategemiseks. Esimene külvab nisu maha ega saa seda tagasi enne aasta möödumist, teine võib lasta ta jahuks jahvatada ja leivana oma ostjatele müüa, nii et ta kapital on nädala pärast vaba ja võib korrata sama operatsiooni või alustada mõnda muud.»[30] [Vt. Рикардо: «Начала политической экономии». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 19.]

Iseloomulik on siin see, et nisu, kuigi ta seemneviljana pole elatusvahend, vaid toormaterjal, arvatakse esiteks käibekapitali hulka, sest ta on iseenesest toiduaine; teiseks aga arvatakse ta põhikapitali hulka, sest tema tagasisaamine viibib terve aasta. Kuid mitte aeglasem või kiirem tagasipöördumine ei tee tootmisvahendit põhikapitaliks, vaid tema väärtuse produktile ülekandmise eriline viis.

A. Smithi poolt tekitatud segadus on viinud järgmistele tagajärgedele:

1. Põhikapitali ja käibekapitali erinevus aetakse segi tootliku kapitali ja kaupkapitali erinevusega. Nii on näiteks üks ja seesama masin käibekapital, kui ta on kaubana turul, ja põhikapital, kui ta võtab osa tootmisprotsessist. Sealjuures on täiesti arusaamatu, miks peab üks teatud liik kapitali suuremal määral põhikapitaliks või käibekapitaliks olema kui mõni teine liik kapitali.

2. Iga käibekapitali samastatakse palkadeks kulutatud või kulutatava kapitaliga. Nii on näiteks lugu J. St. Millil ja teistel.

3. Muutuvkapitali ja püsivkapitali erinevus, mille juba Barton, Ricardo ja teised segi ajavad käibekapitali ja põhikapitali erinevusega, taandatakse lõpuks täielikult sellele viimasele, nagu näiteks

---

[29a] «Observations on the Circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Society». London 1817. (Vastav koht on tsiteeritud I raamatus, lk. 655, märkus 79). [*K. Marx:* «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 548, märkus 79.]

[30] «It is also to be observed that the circulating capital may circulate, or be returned to its employer, in very unequal times. The wheat bought by a farmer to sow is comparatively a fixed capital to the wheat purchased by a baker to make into loaves. The one leaves it in the ground, and can obtain no return for a year; the other can get it ground into flour, sell it as bread to his customers, and have his capital free, to renew the same, or commence any other employment in a week» (lk. 26, 27).

Ramsayl, kelle käsitluses kõik tootmisvahendid, toorained jne., samuti töövahendid, on põhikapital, ja ainult palkadeks kulutatud kapital on käibekapital. Et aga taandamine toimub just selles vormis, jääb püsivkapitali ja muutuvkapitali tegelik erinevus tabamata.

4. Uusimail inglise, eriti šoti majandusteadlastel, kes käsitlevad kõike pangaametniku äärmiselt piiratud vaatevinklist lähtudes, nagu MacLeodil, Pattersonil ja teistel, muutub põhi- ja käibekapitali erinevus erinevuseks money at call ja money not at call vahel (rahalised hoiused, mida saab kätte ilma ette teatamata, ja rahalised hoiused, mis tagastatakse ainult pärast eelnevat tagasimaksmise nõuet).

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

TÖÖPERIOOD

Võtame kaks tootmisharu, kus kehtib ühepikkune tööpäev, näiteks kümnetunnilise vältusega tööprotsess; olgu nendeks tootmisharudeks puuvillaketramine ja veduriehitus. Üks neist harudest annab iga päev, iga nädal teatud hulga valmisprodukti, puuvillast lõnga; teises peab tööprotsess korduma võib-olla järjest kolm kuud, et tekiks valmisprodukt ühe veduri näol. Ühel juhul on produkt oma loomult jagatav, ning üks ja seesama töö algab iga päev või iga nädal otsast peale. Teisel juhul on tööprotsess pidev, ta hõlmab suuremat arvu päevaseid tööprotsesse, mis ühendatult, oma operatsioonide pidevuse tõttu, annavad valmisprodukti alles pikema aja möödumisel. Kuigi igapäevase tööprotsessi vältus on sama, tuleb siin nähtavale väga oluline erinevus tootmisakti kestuses, s. o. korduvate tööprotsesside kestuses, mis on vajalikud selleks, et produkt valmis teha, saata ta kaubana turule ja järelikult muuta ta tootlikust kapitalist kaupkapitaliks. Põhi- ja käibekapitali erinevusel ei ole sellega midagi tegemist. Nimetatud erinevus jääks ka siis püsima, kui mõlemas tootmisharus rakendatakse põhikapitali ja käibekapitali täpselt ühesugustes proportsioonides.

Neid erinevusi tootmisakti kestuses esineb mitte üksnes erinevate tootmissfääride vahel, vaid ka ühe ja sellesama tootmissfääri piirides, olenevalt valmistatava produkti mahust. Harilik elumaja ehitatakse valmis lühema ajaga kui suurem vabrik, ta nõuab seepärast vähemal arvul pidevaid tööprotsesse. Kui lokomotiivi ehitamiseks kulub kolm kuud, siis soomuslaeva ehitamiseks on tarvilik aasta või mitu aastat. Teravilja tootmiseks kulub ligi aasta, veiste tootmiseks mitu aastat, metsakasvatus võib hõlmata 12 kuni 100 aastat; maantee võib vahest valmis ehitada mõne kuuga, kuna raudtee ehitamine nõuab mitu aastat; harilikku vaipa tehakse võib-olla nädal aega, gobeläänі aga aastaid jne. Erinevused tootmisakti kestuses on seega lõpmata mitmekesised.

Erinevus tootmisaktide kestuses võrdse kapitalikulu puhul peab ilmselt esile kutsuma erinevuse kapitali käibe kiiruses, s. o. erinevuse neis perioodides, milledeks antud kapital avansseeritakse. Ole-

tame, et mehhaaniline ketrusvabrik ja veduritehas rakendavad ühesuurusi kapitale ja et kapitali jagunemine püsivkapitaliks ja muutuvkapitaliks, samuti kapitali põhi- ja käibe-koostisosaks on mõlemal korral ühesugune; oletame lõpuks, et tööpäev on ühepikkune ning jaguneb ühteviisi vajalikuks tööks ja lisatööks. Edasi, et kõrvaldada kõik ringlemisprotsessist tulenevad asjaolud, mis antud juhtumi juurde ei kuulu, me oletame, et mõlemad, nii lõng kui ka vedur, valmistatakse tellimise peale ja et nende eest makstakse valmisprodukti kättesaamisel. Nädala lõpul, valmis lõnga äraandmisel, saab ketrusvabriku omanik tagasi käikulastud käibekapitali ja kulunud osa põhikapitalist, mis sisaldub lõnga väärtuses (lisaväärtuse jätame siin kõrvale). Järelikult saab ta sama kapitaliga uuesti korrata sama ringkäiku. Kapitali käive on lõpule jõudnud. Seevastu vedurivabrikant peab kolme kuu jooksul iga nädal kulutama järjest uut kapitali palgaks ja toormaterjaliks, ja alles kolme kuu möödumisel, pärast veduri äraandmist, võtab selle aja jooksul ühes ja sellessamas tootmisaktis ühe ja sellesama kauba valmistamiseks järkjärguliselt kulutatud käibekapital jälle sellise vormi, kus ta võib oma ringkäiku uuesti alustada; alles nüüd asendatakse vabrikandile ka masinate kulumine nende kolme kuu jooksul. Ühe vabrikandi kulud on nädalakulud, teisel vabrikandil on need 12-ga korrutatud nädalakulud. Eeldades, et kõik muud tingimused on võrdsed, peab ühel olema kaksteist korda rohkem käibekapitali kui teisel.

Asjaolu, et iga nädal avansseeritavad kapitalid on võrdsed, on siin tähtsusetu. Olgu avansseeritud kapital nii suur kui tahes, — ühel juhul avansseeritakse ta kõigest üheks nädalaks, teisel juhul kaheteistkümneks, ja alles nende tähtaegade möödumisel saab selle kapitaliga uuesti opereerida, korrates sama operatsiooni või alustades mõnda teist.

Erinevus käibekiiruses või tähtaegade pikkuses, milledeks tuleb avansseerida üksikuid kapitale ja millede möödumiseni ei saa kasutada sama kapitaliväärtust uueks tööprotsessiks või uueks väärtuskasvuprotsessiks, tuleneb järgmisest.

Oletame, et veduri või mõne teise masina ehitamine maksab 100 tööpäeva. Nii ketramises kui ka masinaehituses rakendatud tööliste suhtes on need 100 päeva jaotatavaks [diskrete] suuruseks, mis koosneb oletuse kohaselt sajast üksteisele järgnevast üksikust kümnetunnilisest tööprotsessist. Kuid produkti — masina — suhtes moodustavad need 100 tööpäeva pideva suuruse, tuhandest töötunnist koosneva tööpäeva, üheainsa pideva tootmisakti. Sellist tööpäeva, mis on moodustatud enam või vähem rohkearvulistest ja omavahel seotud tööpäevade järjestikusest reast, nimetan ma *tööperioodiks*. Tööpäevast rääkides mõtleme tööaja pikkust, mille jooksul tööline peab iga päev kulutama oma tööjõudu, töötama. Kui me aga räägime tööperioodist, siis tähendab see teatud arvu kokkukuuluvaid tööpäevi, mis teatud tootmisharus on vajalikud

valmisprodukti saamiseks. Iga tööpäeva produkt on siin vaid osaproduktiks, mida päevast päeva edasi töödeldakse ja mis alles pikema või lühema tööaja-perioodi lõpul võtab lõpliku kuju ning saab valminud tarbimisväärtuseks.

Vaheajad, häired ühiskondlikus tootmisprotsessis, näiteks kriiside tagajärjel, avaldavad seepärast üsna erinevat mõju ühelt poolt nendele tööproduktidele, mis oma loomult on jagatavad, ja teiselt poolt nendele, mis vajavad oma tootmiseks pikemat sidusat tööperioodi. Ühel juhul ei järgne teatud hulga lõnga, söe jne.. tänasele tootmisele homme uut lõnga, söe jne. tootmist. Teisiti on lugu laevadega, hoonetega, raudteedega jne. Siin ei piirdu asi töö katkemisega, siin katkeb ka sidus tootmisakt. Kui ehitust ei jätkata, siis need tootmisvahendid ja see töö, mis on juba tema tootmiseks tarbitud, on kulutatud kasutult. Isegi siis, kui ehitust hiljem jätkatakse, tekib vahepeal alati mõningaid kahjustusi.

Kogu tööperioodi vältel kuhjub otsekui kihtide viisi see väärtusosa, mida põhikapital iga päev produktile annab, kuni selle valmimiseni. Siin ilmneb ühtlasi põhikapitali ja käibekapitali erinevuse praktiline tähtsus. Põhikapital avansseeritakse tootmisprotsessi pikemaks ajaks, teda ei tule uuendada enne selle aja möödumist, mis kestab võib-olla mitu aastat. Kas aurumasin kannab oma väärtust iga päev osade kaupa üle lõngale, jaotatava tööprotsessi produktile, või kannab ta seda kolme kuu kestel üle lokomotiivile, pideva tootmisakti produktile, see asjaolu ei avalda mingil määral mõju aurumasina ostmiseks vajaliku kapitali kulutamisele. Ühel juhul tuleb aurumasina väärtus tagasi väikeste annustena, näiteks iga nädal, teisel juhul aga suuremate kogustena, näiteks kolme kuu möödumisel. Kuid mõlemal juhul toimub aurumasina uuenemine kõigest ühel korral, näiteks 20 aasta järel. Kuna iga üksik periood, mille jooksul aurumasina väärtus tuleb produkti müügi tõttu osade kaupa tagasi, on lühem kui masina enda eluperiood, siis funktsioneerib üks ja seesama masin rea tööperioodide jooksul tootmisprotsessis edasi.

Teisiti on lugu avansseeritud kapitali käibe-koostisosadega. Antud nädalaks ostetud tööjõud kulutati selle nädala jooksul ja asjastus produktis. Tema eest tuleb selle nädala lõpul tasuda. Ja taoline kapitali kulutamine tööjõu ostmiseks kordub nädalast nädalasse kolme kuu vältel; sealjuures ei vabasta selle kapitaliosa kulutus antud nädalal kapitalisti vajadusest järgmisel nädalal jälle tööd osta. Tööjõu tasumiseks tuleb iga nädal kulutada uut täiendavat kapitali, ja kapitalistil, kui jätame kõrvale kõik krediidivahekorrad, peab olema võimalus maksta kolme kuu palka, kuigi ta tegelikult teeb seda ainult nädalaste annustena. Sama lugu on käibekapitali teise osaga, — tooraine ja abimaterjalidega. Produktile sadestub üks kiht tööd teise järel. Mitte üksnes kulutatud tööjõu väärtus, vaid ka lisaväärtus kantakse tööprotsessi vältel pidevalt produktile

üle, kuigi alles lõpetamata produktile, millel pole veel valmiskauba kuju ja mis järelikult pole veel ringlemisvõimeline. Sama käib ka toorainelt ja abimaterjalidelt kihtide viisi produktile ülekantava kapitaliväärtuse kohta.

Vastavalt tööperioodi teatud kestusele, mille määrab valmistatava produkti spetsiifiline iseloom või tema valmistamisel taotletav kasulik eesmärk, osutub vajalikuks kogu aeg täiendavalt kulutada käibekapitali (palka, toorainet ja abimaterjale), kusjuures ükski viimase osadest ei ole ringlemisvõimelises vormis ega ole sellepärast kasutatav sama operatsiooni uuendamiseks; vastupidi, need osad kui kujuneva produkti koostisosad kinnistatakse kõik üksteise järel tootmissfääri ning seotakse tootliku kapitali vormis. Käibeaeg võrdub aga kapitali tootmise aja ja ringlemise aja summaga. Seega tootmisaja pikendamine vähendab kapitali käibekiirust niisamasugusel määral kui ringlusaja pikendamine. Antud juhul tuleb aga märkida kaht asjaolu.

Esiteks: kestvamat viibimist tootmissfääris. Näiteks esimesel nädalal tööle, toormaterjalidele jne. avansseeritud kapital, samuti nagu põhikapitalilt produktile üle kantud väärtusosadki, jäävad tootmissfääriga seotuiks kogu kolmekuise perioodi ajaks; alles kujuneva, lõpetamata produkti koostisosadena ei saa nad kaubana ringlusse minna.

Teiseks: kuna tootmisaktiks tarvilik tööperiood kestab kolm kuud ja moodustab tegelikult üheainsa sidusa tööprotsessi, siis peab iga nädal lisanduma eelmistele käibekapitali osadele uus käibekapitali osa. Üksteise järel avansseeritavate täiendavate kapitalide mass kasvab seega koos tööperioodi pikenemisega.

Me eeldasime, et ketrusvabrikusse ja masinaehitustehasesse mahutatud kapitalid on ühesuurused, et need kapitalid jagunevad püsivkapitaliks ja muutuvkapitaliks, samuti põhikapitaliks ja käibekapitaliks ühesuguses proportsioonis, et tööpäevad on ühepikkused, — lühidalt, et kõik tingimused peale tööperioodi kestuse on ühesugused. Esimesel nädalal on kulud mõlemas tootmisharus ühesuurused, kuid ketrusvabriku omaniku produkti saab müüa, saadud rahaga aga saab osta uut tööjõudu, uut toorainet jne., — ühe sõnaga, tootmist saab jätkata samas mastaabis. Seevastu masinavabriku omanik saab alles kolme kuu möödumisel, kui tema produkt on täielikult valminud, muuta esimesel nädalal kulutatud käibekapitali uuesti rahaks ning alustada sellega uusi operatsioone. Niisiis, esiteks, erinevus seisab ühe ja sellesama kulutatud kapitalihulga tagasisaamises. Teiseks aga: kolme kuu jooksul rakendatakse ketrusvabrikus ja masinaehitustehases ühesuurusi tootlikke kapitale, ometi aga on kapitali kulutused ketrusvabriku omanikul ja masinaehitajal hoopis isesuurused, sest ühel juhul uueneb üks ja sama kapital kiiresti ja saab järelikult korrata uuesti sama operatsiooni; teisel juhul uueneb niisama suur kapital võrdlemisi aeglaselt, seega

tuleb tema uuenemise momendini pidevalt lisada vanadele kapitalihulkadele uusi kapitalihulki. Erinevad on seega perioodid, millede jooksul kindlad kapitaliosad uuenevad, s. o. perioodid, milledeks kapitali avansseeritakse; erinevad on ka kapitalimassid (kuigi iga päev ja iga nädal rakendatakse ühesuurusi kapitale), mida tuleb olenevalt tööprotsessi pikkusest avansseerida. Seda asjaolu tuleb märkida sellepärast, et mõnel juhul, näiteks järgmises peatükis vaadeldavail juhtudel, võib kapitali avansseerimise aeg pikeneda, kuigi avansseeritava kapitali mass proportsionaalselt ei kasva. Kapitali tuleb avansseerida pikemaks ajaks ja suuremad kapitalihulgad seotakse tootliku kapitali vormis.

Ettevõtteid, mis nõuavad pikka tööperioodi, järelikult suurt kapitalikulu pikemaks ajaks, — eriti siis, kui neid saab läbi viia ainult suures mastaabis, — ei majandata kapitalistliku tootmise vähemarenenud astmetel üldse kapitalistlikult, vaid kogukonna või riigi kulul, nagu näiteks teede ja kanalite ehitamine jne. (varemal ajal teostati neid, kuivõrd jutt on tööjõust, enamasti sunniviisilise töö korras). Või siis fabritseeritakse kapitalisti enda arvel ainult väga väike osa selliseid produkte, millede valmistamine nõuab pikemat aega. Näiteks annab maja ehitamisel eraisik, kelle jaoks maja ehitatakse, ehitusettevõtjale aeg-ajalt avansse. Niiviisi maksab eraisik tegelikult maja eest osade kaupa, sedamööda, kuidas tootmisprotsessiga edasi jõutakse. Seevastu arenenud kapitalismi ajajärgul, kus ühelt poolt suured kapitalimassid koonduvad üksikute isikute kätte, teiselt poolt aga üksiku kapitalisti kõrvale astub assotsieerunud kapitalist (aktsiaselts) ja samal ajal areneb krediidiasjandus, — ehitab kapitalistlik ehitusettevõtja üksikuile eraisikuile ainult erandjuhtudel tellimise peale. Tema äri seisab selles, et ta ehitab terve rea maju, terved linnakvartalid turu tarbeks, niisamuti nagu üksikute kapitalistide äri seisab raudteede ehitamises tööettevõttelepingu järgi.

Ühe ehitusettevõtja seletustest 1857. aasta pankadekomisjoni ees me saame teada, millise pöörde kutsus kapitalistlik tootmine esile Londoni majadeehituses. Ta ütles, et tema nooruses ehitati maju tavaliselt tellimise peale, kusjuures kulud maksti ettevõtjale osade kaupa, ehituse üksikute staadiumide lõppedes. Spekulatsiooni otstarbel ehitati väga vähe; ettevõtjad tegid seda peamiselt vaid selleks, et anda oma töölistele korrapärast tegevust ja hoida neid sellega laiali minemast. Viimase 40 aasta jooksul on kõik see muutunud. Tellimise peale töötatakse väga vähe. Kes vajab uut maja, see valib endale ühe neist, mis ehitati spekulatsiooni otstarbel või on alles ehitamisel. Ettevõtja ei tööta nüüd enam tellijaile, vaid turu jaoks. Nagu igal teisel töösturil, nii peab temalgi valmis kaup olema turul. Varem ehitas ettevõtja spekulatsiooni otstarbel võibolla kolm või neli maja korraga, nüüd aga peab ta ostma (s. o., kasutades mandri väljendusviisi, rentima tavaliselt 99-ks aastaks)

suure maatüki ja ehitama sinna 100 kuni 200 maja, alustades sellega ettevõtet, mis ületab ta vara kahekümne- kuni viiekümnekordselt. Raha muretsetakse obligatsioonide vastu ja ettevõtja saab seda oma käsutusse sedamööda, kuidas üksikute majade ehitamisega edasi jõutakse. Kui saabub kriis, mis pidurdab avansside maksmist, siis variseb tavaliselt kogu ettevõte kokku; paremal juhul jäetakse majad soodsama aja tulekuni valmis ehitamata, halvemal juhul lähevad nad haamri alla ja müüakse poole hinnaga. Praegu ei saa ükski ettevõtja läbi, kui ta ei ehita spekulatiivselt, ja pealegi veel suures mastaabis. Ehitamisest enesest saadavad kasumid on äärmiselt madalad; ettevõtja tulu seisab peamiselt maarendi tõusus, ehituskrundi osavas valikus ja ärakasutamises. Sellise spekulatsiooniga, mis ennetab nõudmist majade järele, ehitati peaaegu kogu Belgravia ja Tyburnia ning paljud tuhanded villad Londoni ümbruses. (Lühendatud kujul võetud aruandest «Report from the Select Committee on Bank Acts». I osa, 1857. Evidence, küsimused 5413—5418, 5435—5436.)

Väga pika tööperioodiga suureulatuslike tööde tegemine läheb alles siis täielikult kapitalistliku tööstuse kätte, kui kapitali kontsentratsioon on juba väga kaugele jõudnud ja kui teiselt poolt krediidisüsteemi arenemine pakub kapitalistile soodsaid võimalusi võõra kapitali avansseerimiseks oma kapitali asemel, niisiis ka võõra kapitaliga riskeerimiseks. Kuid see asjaolu, kas tootmiseks avansseeritud kapital kuulub või ei kuulu sellele, kes seda kapitali rakendab, ei avalda endastmõistetavalt mingit mõju kapitali käibekiirusele ega käibeajale.

Tingimused, mis suurendavad iga üksiku tööpäeva produkti, nagu kooperatsioon, tööjaotus, masinate kasutamine, lühendavad sidusate tootmisaktide puhul ühtlasi ka tööperioodi. Masinad näiteks lühendavad majade, sildade jne. ehitamise aega; niidu- ja peksumasinad jne. lühendavad tööperioodi, mis on vajalik valminud vilja muutmiseks valmis kaubaks. Laevade täiustatud konstruktsioon suurendab laevade kiirust ja lühendab sellega laevandusse mahutatud kapitali käibeaega. Kuid lühendades tööperioodi ja ühes sellega aega, milleks käibekapitali tuleb avansseerida, on need täiustused enamasti seotud suurendatud kulutustega põhikapitalile. Teiselt poolt saab mõnedes harudes lühendada tööperioodi lihtsalt kooperatsiooni laiendamisega; raudtee ehitamist lühendatakse näiteks sellega, et pannakse liikvele suuri töölisarmeesid, kes hakkavad tööle paljudes kohtades korraga. Käibeaeg lüheneb siin avansseeritud kapitali kasvu tõttu. Kapitalisti komando alla tuleb ühendada rohkem tootmisvahendeid ja rohkem tööjõudu.

Niisiis, tööperioodi lühenemine on suuremalt osalt seotud lühemaks ajaks avansseeritava kapitali suurenemisega, nii et avansseeritava kapitali mass kasvab sedamööda, kuidas lüheneb aeg, mille kestuseks kapitali avansseeritakse. Sealjuures peab meenutama, et

olemasoleva ühiskondliku kapitali massi kõrvale jättes oleneb kogu asi sellest, kui suurel määral tootmis- ja elatusvahendid või nende käsutamine on killustatud või ühendatud üksikute kapitalistide kätte, niisiis sellest, kui suure ulatuse kapitali kontsentratsioon on juba saavutanud. Kuivõrd krediit soodustab kapitali kontsentreerumist üksikute kapitalistide kätte, kiirendab ja suurendab seda, niivõrd aitab ta kaasa ka tööperioodi ja ühes sellega käibeaja lühenemisele.

Neis tootmisharudes, kus tööperiood, olgu ta pidev või katkendlik, on kindlatest loodustingimustest ette kirjutatud, ei saa teda lühendada eespoolnimetatud vahendite abil. «Väljendust «kiirem käive» ei saa kasutada teraviljasaagi kohta, sest siin saab aastas olla ainult üks käive. Mis puutub loomakasvatusse, siis me lihtsalt küsime: kuidas saab kiirendada kahe- või kolmeaastaste lammaste ja nelja- või viieaastaste härgade käivet?» (W. Walter Good: «Political, Agricultural and Commercial Fallacies». London 1866, lk. 325.)

Vaba raha võimalikult kiire kättesaamise vajadus (näiteks kindlate kohustuste, nagu maksude, maarendi jne. tasumiseks) sunnib seda küsimust lahendama nii, et näiteks kariloomi müüakse ja tapetakse enne nende majandusliku normaalvanuse saavutamist, tekitades sellega põllumajandusele suurt kahju; see põhjustab pikapeale ka lihahindade tõusu. «Need, kes varem kasvatasid peamiselt loomi, pidades neid suvel Midland counties [sisemaa krahvkondade] karjamaadel, talvel aga idapoolsete krahvkondade lautades... on viljahindade kõikumise ja languse tõttu nii alla käinud, et neil on nüüd sellestki hea meel, kui nad saavad kasu kõrgetest või- ja juustuhindadest; võid viivad nad jooksvate kulude katmiseks iga nädal turule, juustu vastu saavad nad avansse ülesostjalt, kes viib juustu ära, niipea kui see transporti kannatab. See ülesostja määrab muidugi ka oma hinnad. Selsamal põhjusel ja ka sellepärast, et põllumajandust valitsevad poliitilise ökonoomia seadused, tapetakse nüüd vasikaid massiliselt Birminghami, Manchesteri, Liverpooli ja teiste lähedaste suurlinnade tapamajades sageli juba siis, kui nad on alles kaheksa kuni kümme päeva vanad, — varem aga saadeti nad piimamajanduse rajoonidest lõunasse nuumale. Kui aga linnaseid poleks tolliga maksustatud, siis võiksid farmerid saada rohkem kasumit, nad võiksid järelikult jätta oma noorloomad kuni vanemaks saamiseni ja kaalus juurdevõtmiseni enda kätte; peale selle võiksid needki inimesed, kel lehmi pole, hakata kasutama piima asemel linnaseid vasikate kasvatamiseks, ja praegune hirmus noorloomade puudus... olekski suuremalt osalt ületatud. Kui aga praegu soovitatakse neil väikeperemeestel hakata vasikaid kasvatama, siis vastavad nad: me teame väga hästi, et piimaga jootmine end tasuks, kuid esiteks peaksime ju välja andma sularaha, ja seda meie ei või, ja teiseks tuleks meil selle raha tagasisaamist

kaua oodata, kuna piimamajanduse puhul me saame selle kohe tagasi» (sealsamas, lk. 11, 12).

Kui käibeaja pikenemisel on isegi inglise väikefarmerite suhtes sellised tagajärjed, siis on kerge arvata, milliseid raskusi see kutsub esile mandri väiketalupoegade keskel.

Vastavalt tööperioodi kestusele, seega ka ringlemisvõimelise kauba valmistamiseks vajaliku perioodi kestusele, kuhjub see väärtusosa, mida põhikapitalilt otsekui kihtide viisi produktile üle kantakse; selle väärtusosa tagasivool aga muutub aeglasemaks. Ometi ei põhjusta see aeglustumine uut kulutust põhikapitalile. Masin funktsioneerib tootmisprotsessis edasi sellest olenemata, kas tema kulumist asendatakse rahavormis aeglasemalt või kiiremini. Teisiti on lugu käibekapitaliga. Vastavalt tööperioodi pikkusele on kapital pikemaks ajaks seotud ja peale selle tuleb pidevalt avansseerida uut kapitali palgaks, toorainete ja abimaterjalide soetamiseks. Aeglane tagasivool avaldab seega põhikapitalile ja käibekapitalile erinevat mõju. Põhikapital jätkab funktsioneerimist sellest hoolimata, kas tagasivool on aeglasem või kiirem. Käibekapital seevastu kaotab aeglustunud tagasivoolu puhul oma funktsioneerimisvõime, kui ta on seotud müümata või lõpetamata, müügiks alles kõlbmatu produkti vormis ja kui pole täiendavat kapitali tema asendamiseks in natura. — «Talupoja kari kosub, talupoeg aga on nälga suremas. On olnud vihmasadusid ja rohusööt on kasvanud lopsakalt. India talupoeg sureb nälga oma rammusa härja kõrvale. Ebausu nõuded on julmad üksikisiku suhtes, kuid hoiavad ühiskonda kui tervikut; tööloomade allesjätmine kindlustab põllunduse õiget käiku, ühes sellega aga ka tulevaste elatusvahendite ja tulevase rikkuse allikaid. Võib ju olla, et need on julmad ja kurvad sõnad, kuid nii see on: Indias on inimest kergem asendada kui härga» (Return, East India, Madras and Orissa Famine Nr. 4, lk. 44). Võrrelge sellega Manava-Dharma-Šastra järgmist ütlust: «Elu ohverdamine ilma mingi vastutasuta, et päästa preestri või lehma elu ... võib kindlustada nende madalalt sündinud sugukondade õndsust» (X ptk., § 62).

On muidugi täiesti võimatu viieaastast looma turule tuua, kui ta pole veel viieaastaseks saanud. Teatud piirides on aga võimalik, muutes loomapidamisviisi, valmistada loomi lühema ajaga nende otstarbeks ette. Bakewell ongi selle saavutanud. Varem ei kõlvanud inglise lambad, prantsuse omad aga veel 1855. aastal, tapamajja viia enne neljandat või viiendat eluaastat. Bakewelli süsteemi järgi võib saada juba aastasi nuumlambaid, igal juhul aga on lammas enne kaheaastaseks saamist juba täiesti välja kasvanud. Hoolika valiku teel kahandas Bakewell, farmer Dishley Grange'ist, lammaste luustiku nende olemasoluks hädavajaliku miinimumini. Tema lambaid hakati nimetama New Leicesteri lammasteks. «Lambakasvataja saab nüüd turule viia kolm lammast

sellesama ajaga, mis tal varem kulus üheainsa lamba kasvatamiseks, ja kuigi lambad ei ole kasvult suuremad, on nad see-eest paksemad, rammusamad; need kehaosad, kust saab kõige rohkem liha, on neil kõige paremini arenenud, luid aga on neil parajasti nii palju, et suuta jalul püsida. Nende kaal on peaaegu tervenisti lihakaal» (Lavergne: «The Rural Economy of England etc.», 1855, lk. 20). [Vt. Леонс де-Лаверн: «Сельское хозяйство в Англии, Шотландии и Ирландии». Москва, 1859 г., lk. 17.]

Tööperioodi lühendamise meetodid on rakendatavad mitmesugustes tootmisharudes mitmesugusel määral, kuid erinevusi mitmesuguste tööperioodide kestuses nad kaugeltki ei tasanda. Meie poolt toodud näites võib uute töömasinate kasutuselevõtmine absoluutselt lühendada ühe veduri valmistamiseks vajalikku tööperioodi. Kui aga täiustatud protsessid suurendavad veelgi kiiremini iga päev või iga nädal ketrustööstuses toodetava valmisprodukti hulka, siis suhteliselt tööperiood masinaehituses, võrreldes ketrustööstusega, siiski pikeneb.

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

TOOTMISAEG

Tööaeg on alati tootmisaeg, s. o. aeg, mille jooksul kapital on seotud tootmissfääris. Ümberpöördult aga ei tarvitse iga aeg, mille jooksul kapital on tootmisprotsessis, sellepärast veel olla tingimata tööaeg.

Jutt ei ole siin tööprotsessi vaheaegadest, mis on tingitud töö-jõu enda loomulikest piiridest, kuigi me nägime, milliseks tähtsaks motiiviks tööprotsessi ebaloomulikule pikendamisele ja pideva päeva- ning öötöö sisseseadmisele on juba ainuüksi fakt, et tööprotsessi vaheaegadel jääb põhikapital — vabrikuhooned, masinad jne. — kasutamata. Jutt on siin vaheajast, mis ei olene tööprotsessi pikkusest ning on tingitud produkti loomusest endast ja ta valmistusviisist, — vaheajast, mille kestel töö objekt allub enam või vähem pikaajalistele looduslikele protsessidele ja peab läbi tegema füüsikalisi, keemilisi ja füsioloogilisi muutusi, — vaheajast, mille kestel tööprotsess kas täielikult või osaliselt seisma jääb.

Näiteks peab käimapandud vein mõnd aega käärima, siis aga mõnd aega seisma, et jõuda teatud täiuslikkuse astmeni. Paljudes tootmisharudes peab produkt kuivama, nagu näiteks pottsepatöös-tuses, või alluma teatud mõjudele, mis muudavad ta keemilisi oma-dusi, nagu näiteks pleegitustööstuses. Talinisu vajab valmimiseks umbes 9 kuud. Külvi- ja lõikuseaja vahel katkeb tööprotsess pea-aegu täiesti. Metsakasvatuses, pärast külvi ja selleks tarvilike eel-tööde tegemist, vajab seeme võib-olla 100 aastat selleks, et muutuda valmis produktiks; kogu selle aja jooksul vajab ta suhteliselt vaid vähest töö toimet.

Kõigil neil juhtudel lisandatakse suurema osa tootmisaja jook-sul ainult harva täiendavat tööd. Eelmises peatükis kirjeldatud tin-gimused, kus tootmisprotsessi juba mahutatud kapitalile peavad lisanduma uus täiendav kapital ja töö, esinevad siin ainult pikemate või lühemate vaheaegade järel.

Avansseeritud kapitali tootmisaeg koosneb kõigil neil juhtudel järelikult kahest perioodist: esimene periood, kus kapital viibib töö-protsessis; teine periood, kus kapitali olemasolu vorm — veel mitte

valminud produkti vorm — allub looduslike protsesside toimele, kuid ei viibi sealjuures tööprotsessis. Asi ei muutu põrmugi sellest, et need mõlemad perioodid võivad osaliselt ristuda ja läbisegi esineda. Tööperiood ja tootmisperiood ei lange siin ühte. Tootmisperiood on tööperioodist pikem. Kuid alles tootmisperioodi lõppemisel on produkt valmis, küps, ja võib järelikult tootliku kapitali vormist kaupkapitali vormi üle minna. Vastavalt tööajast mittekoosneva tootmisaja pikenemisele pikeneb seega ka kapitali käibeperiood. Kuivõrd tööaega ületavat tootmisaega ei määra igavesti kehtivad loodusseadused, nagu näiteks vilja valmimisel, tamme kasvamisel jne., on võimalik käibeperioodi tihtipeale kas suuremal või vähemal määral lühendada tootmisaja kunstliku lühendamisega. Näiteks keemilise pleegitamise tarvituselevõtmisega vabas õhus pleegitamise asemel või efektiivsemate kuivatusaparaatide rakendamisega kuivatusprotsessides. Nii on lugu ka parkimistööstuses, kus parkimishappe nahkadesse tungimiseks kulus vana meetodi järgi 6—18 kuud, uue meetodi järgi aga, õhupumba kasutamisel, kulub kõigest $1^1/_2$—2 kuud. (J. G. Courcelle-Seneuil: «Traité théorique et pratique des Entreprises industrielles etc. Paris 1857», 2. trükk.) Eranditult looduslikest protsessidest tingitud tootmisaja kunstliku lühendamise kohta annab kõige silmapaistvama näite raua tootmise ajalugu — eriti malmi muutmine teraseks — viimase 100 aasta jooksul, alates 1780. aastal avastatud pudeldusprotsessist ja lõpetades kaasaegse bessemeriprotsessiga ning teiste vahepeal tarvituselevõetud uusimate meetoditega. Tootmisaeg lühenes tohutult, samal määral aga suurenesid põhikapitali mahutused.

Omapärase näite tootmisaja ja tööaja lahkuminekust annab ameerika saapaliistude tööstus. Suur osa lisakulusid tekib siin sellest, et puit peab kuivamise otstarbel kuni 18 kuud seisma, selleks et valmis liist hiljem ei koolduks ega muudaks oma kuju. Selle aja jooksul ei allu puit ühelegi teisele tööprotsessile. Mahutatud kapitali käibeaja määrab järelikult peale liistude eneste valmistamiseks vajaliku aja ka see aeg, mille kestel kapital tegevusetult seisab kuivava puidu näol. Puit on 18 kuud tootmisprotsessis, enne kui ta saab võimaluse päris tööprotsessi astuda. Sellest näitest selgub ühtlasi, kuivõrd erinevad võivad olla kogu käibekapitali mitmesuguste osade käibeperioodid asjaolude tõttu, mis ei teki ringlussfääris, vaid tulenevad tootmisprotsessist.

Erinevus tootmisaja ja tööaja vahel tuleb eriti selgesti esile põllumajanduses. Meie parajas kliimas annab maa üks kord aastas viljasaagi. Tootmisperioodi (talivilja külvi puhul keskmiselt üheksa kuud) lühenemine või pikenemine oleneb omakorda soodsate ja ebasoodsate aastate vaheldumisest, seda ei saa järelikult täpselt ette määrata ega kontrollida, nii nagu tööstuses selle sõna otseses mõttes. Pidevalt toota ja suhteliselt lühemate perioodide järel müüa saab ainult kõrvalsaadusi: piima, juustu jne. Tööaeg aga kujuneb

siin järgmiselt: «Kliimaolusid ja muude tingimuste mõju arvestades võib mitmesugustes Saksamaa osades kindlaks määrata järgmise tööpäevade arvu kolme peamise tööperioodi kohta: kevadperioodil märtsi keskpaigast või aprilli algusest mai keskpaigani 50—60 tööpäeva; suveperioodil juuni algusest augusti lõpuni 65—80 tööpäeva; sügisperioodil septembri algusest oktoobri lõpuni, novembri keskpaigani või lõpuni 55—75 tööpäeva. Talveks jäävad ainult sellised tööd, mida sel ajal saab teha, nagu sõnniku- ja metsavedu, turulkäimine, ehitusmaterjalide vedu jne.» (F. Kirchhof: «Handbuch der landwirtschaftlichen Betriebslehre». Dresden 1852, lk. 160.)

Niisiis, mida ebasoodsam on kliima, seda lühem on põllumajanduses tööperiood, seda lühem on järelikult ka see aeg, mille jooksul kulutatakse kapitali ja tööd. Näiteks Venemaa. Seal on mõnedes põhjapoolsetes piirkondades põllutööd võimalikud ainult 130—150 päeva aastas. On kerge kujutleda, milliseks kaotuseks oleks Venemaale see, kui tema Euroopa-osa 65-miljonilisest rahvastikust 50 miljonit jääks tegevuseta kuue või kaheksa talvekuu ajal, kus kõik põllutööd jäävad seisma. Rääkimata 200 000 talupojast, kes töötavad 10 500 vabrikus, on igal pool Venemaa külades tekkinud oma kodutööndus. On külasid, kus kõik talupojad on põlvest põlve kangrud, parkalid, kingsepad, lukksepad, noameistrid jne.; eriti käib see Moskva, Vladimiri, Kaluuga, Kostroma ja Peterburi kubermangu kohta. See kodutööndus on üha enam sunnitud teenima kapitalistlikku tootmist: ülesostjad muretsevad näiteks kangrutele lõime- ja koelõngad kas otseselt või kaubaagentide vahendusel (lühendatult aruandest «Reports by H. M. Secretaries of Embassy and Legation, on the Manufactures, Commerce etc.» nr. 8, 1865, lk. 86, 87). Siit nähtub, et tootmisperioodi ja tööperioodi lahkuminek, kusjuures tööperiood on ainult osa tootmisperioodist, moodustab loomuliku aluse põllumajanduse ühendamiseks küla kõrvaltööndusega, teiselt poolt aga küla kõrvaltööndus on pidepunktiks kapitalistidele, kes tungivad siia kõigepealt ülesostjatena. Kui kapitalistlik tootmine hiljem lõplikult lahutab manufaktuuri põllumajandusest, siis muutub maatööline järjest enam sõltuvaks puhtjuhuslikest kõrvaltöödest ja seetõttu halveneb tema olukord. Nagu hiljem näeme, tasanduvad käibes kõik erinevused kapitali jaoks, mitte aga töölise jaoks.

Enamikus päris tööstuse harudes, nagu mäetööstuses, transpordis jne., toimub tootmine ühtlaselt, aastast aastasse kulutatakse võrdset tööaega ja — jättes kõrvale hinnakõikumised, ärielus esinevad häired jne. kui mittenormaalsed vaheajad — igapäevasesse ringlemisprotsessi mineva kapitali kulutused jaotuvad ajaliselt samuti ühtlaselt. Kui muud turutingimused ei muutu, toimub käibekapitali tagasivool ehk tema uuenemine aasta jooksul samuti ühtlaste ajavahemikkude järel. Seevastu neis harudes, kus tööaeg moodustab vaid osa tootmisajast, on käibekapitali kulu mitmesugustel aasta-

perioodidel üsna ebaühtlane, kusjuures tema tagasivool toimub vaid ühel korral, momendil, mis oleneb looduslikest tingimustest. Ettevõtte ühesuguse mastaabi, s. o. avansseeritud käibekapitali ühesuguse suuruse puhul peab selle avansseerimine toimuma korraga suuremal hulgal ja pikemaks ajaks kui pidevate tööperioodidega ettevõtteis. Põhikapitali elukestus erineb siin ka tunduvalt rohkem sellest ajast, mille vältel ta tõesti tootlikult funktsioneerib. On endastmõistetav, et kui on olemas vahe tööaja ja tootmisaja vahel, siis katkeb järjest kas pikemaks või lühemaks ajaks ka rakendatava põhikapitali tarbimise aeg, — nii toimub see näiteks põllumajanduses tööloomade, tööriistade ja masinatega. Kuivõrd see põhikapital koosneb tööloomadest, nõuab ta kogu aeg, ka siis, kui loomad ei tööta, niisama suuri või peaaegu niisama suuri söödakulusid jne. kui loomade töö ajalgi. Mis puutub elututesse töövahenditesse, siis kaasneb ka siin nende mittetarbimisega teataval määral nende väärtuse kadu. Järelikult kallineb produkt üldse, kuna väärtuse ülekandmist produktile ei arvestata üksnes sellele ajale, millal põhikapital funktsioneerib, vaid ka sellele ajale, millal ta väärtust kaotab. Neis tootmisharudes on põhikapitali tegevusetus, olgu see seotud jooksvate kuludega või mitte, samasuguseks põhikapitali normaalse rakendamise tingimuseks nagu näiteks teatud puuvillahulga kadu ketramisel; samuti tulevad iga tööprotsessi puhul normaalsetes tehnilistes tingimustes tehtud mittetootlikud, kuid möödapääsmatud tööjõu kulutused täpselt samuti arvestamisele kui tootlikudki tööjõu kulutused. Iga täiustus, mis vähendab töövahendite, tooraine ja tööjõu mittetootlikku kulutamist, vähendab ühtlasi ka produkti väärtust.

Põllumajanduses esinevad mõlemad koos: nii suhteliselt kestev tööperiood kui ka suur tööaja ja tootmisaja vahe. Hodgskin märgib selle kohta õigesti: «Põllumajandussaaduste valmistamiseks vajaliku aja ja teistes tööharudes vajaliku aja vahe» (muide ei tee ta siin vahet tööaja ja tootmisaja vahel) «on põllumeeste suure sõltuvuse peapõhjuseks. Nad ei saa oma kaupu turule tuua enne aasta möödumist. Kogu selle aja jooksul peavad nad võlgu võtma kingsepalt, rätsepalt, sepalt, vankritegijalt ja mitmelt teiselt tootjalt, kelle produkte nad vajavad ja kes need produktid mõne päeva või mõne nädalaga valmis teevad. Selle loomuliku asjaolu tõttu ja ka selle tõttu, et rikkus suureneb teistes tööharudes kiiremini, on maaomanikud, kelle käes on maa monopol kogu riigis ja kes peale selle on omastanud ka seadusandluse monopoli, siiski võimetud päästma iseendid ja oma teenreid, rentnikke, saatusest olla kõige sõltuvamad inimesed kogu riigis» (Thomas Hodgskin: «Popular Political Economy». London 1827, lk. 147, märkus).

Kõik meetodid, mille abil põllumajanduses ühelt poolt jaotatakse kogu aasta jooksul ühtlasemalt kulutusi palgale ja töövahenditele, teiselt poolt aga lühendatakse käibeaega, näiteks erilaadi-

liste produktide kultiveerimisel, mis võimaldab koguda aastas eri aegadel mitu saaki, — kõik need meetodid nõuavad tootmiseks avansseeritava ja palgale, väetisele, seemnele jne. kulutatava käibekapitali suurendamist. Nii on lugu üleminekul kesaga kolmeväljamajanduselt kesata viljavaheldusmajandusele. Nii on lugu Flandrias cultures dérobées puhul. «Cultures dérobées puhul kasvatatakse juurvilja; üks ja seesama põld annab esiteks teravilja, lina, rapsi inimese vajaduste rahuldamiseks, pärast lõikust aga külvatakse sinna söödajuurvilja. See süsteem, mille puhul võib veiseid kogu aeg käest sööta, annab suurel hulgal sõnnikut ja saab niiviisi viljavaheldusmajanduse aluseks. Liivastes maakohtades on rohkem kui üks kolmandik kogu ülesharitud pindalast cultures dérobées all; sellel on täpselt niisamasugune tulemus, nagu oleks kultiveeritud maa pindala suurenenud ühe kolmandiku võrra.» Juurvilja kõrval kultiveeritakse ka ristikheina ja teisi heintaimi. «Sellise intensiivsuseni viidud põllundus, mis muutub juba aianduseks, nõuab endastmõistetavalt võrdlemisi suuri kapitalimahutusi. Inglismaal arvatakse iga hektari kohta 250 franki kapitalimahutusi. Meie flandria talupojad leiaksid arvatavasti, et isegi 500 franki hektari kohta on liiga väike kapitalimahutus» («Essais sur l'Économie Rurale de la Belgique par Émile de Laveleye». Paris 1863, lk. 45, 46, 48).

Võtame lõpuks metsakasvatuse. — «Metsakasvatamine erineb põhiliselt enamikust teistest tootmisliikidest selle poolest, et loodusjõud toimib siin iseseisvalt, kusjuures loomuliku uuenemise tõttu ei vajata inim- ega kapitalijõu kaasabi. Muide, isegi seal, kus metsi kasvatatakse kunstlikult, on inim- ja kapitalijõu kulu loodusjõudude toimega võrreldes tähtsusetu. Peale selle võib mets hästi kasvada niisugustel muldadel ja seal, kus teravili ei kasva või kus teravilja tootmine end ära ei tasu. Kuid õige majandamise puhul nõuab metsakasvatus ka suuremat pindala kui teraviljakultuur, sest väiksematel maatükkidel ei saa tükeldada metsa korrapärasteks lankideks, kõrvaltulude saamine enamasti ebaõnnestub, metsakaitset on raskem läbi viia jne. Tootmisprotsesski on seotud nii pikkade tähtaegadega, et ta ületab eramajanduse plaanide piirid, üksikjuhtudel aga isegi inimelu piirid. Metsamaa omandamiseks kulutatud kapital» (ühiskondliku tootmise tingimustes langeb see kapital ära ja küsimus seisab vaid selles, kui palju maad võib kogukond põllu- ja karjamaast eraldada metsakasvatuse otstarbel) «hakkab alles pika aja järel märgatavat tulu andma ja käibib ainult osaliselt, mõnede puuliikide puhul kulub aga täieliku käibe sooritamiseks kuni 150 aastat. Peale selle nõuab õigesti korraldatud metsamajandus, et kasvava metsa tagavara ületaks iga-aastase tarbimise 10- kuni 40-kordselt. Niisiis, see, kellel pole teisi tuluallikaid ja kes valdab vaid suuri metsaalasid, ei saa metsa korralikult majandada» (Kirchhof, lk. 58).

Pika tootmisaja (mis sisaldab vaid võrdlemisi vähe tööaega) ja sellega seotud pikkade käibeperioodide tõttu on metsakasvatus ebatulus eraettevõtteile, järelikult kapitalistlikele ettevõtteile; kapitalistlik tootmine on ju oma olemuselt eratootmine, ka siis, kui üksiku kapitalisti asemele astub assotsieerunud kapitalist. Üldse on kultuuri ja tööstuse arenemine end juba ammust ajast näidanud niivõrd aktiivsena metsade hävitamises, et kõik see, mis ta on teinud metsade säilitamiseks ja istutamiseks, on sellega võrreldes üsna tähtsusetu.

Ülaltoodud Kirchhofi tsitaadis on järgmine koht eriti tähelepanuvääriv: «Peale selle nõuab õigesti korraldatud metsamajandus, et kasvava metsa tagavara ületaks iga-aastase tarbimise 10- kuni 40-kordselt.» See tähendab, et 10—40 ja suurema arvu aastate kohta tuleb üks käive.

Samuti on lugu ka loomakasvatuses. Osa karjast (loomade tagavara) jääb tootmisprotsessi, teine osa aga müüakse aastaproduktina ära. Igal aastal teeb siin ainult osa kapitalist läbi ühe käibe, nagu me näeme seda põhikapitali, masinate, tööloomade jne. juures. Kuigi see kapital on pikemaks ajaks tootmisprotsessi fikseeritud ja aeglustab niiviisi kogukapitali käivet, ei ole see siiski põhikapital kategoorilises mõttes.

See, mida siin nimetatakse tagavaraks — kindel hulk kasvavat metsa või loomi, — viibib tootmisprotsessis tinglikus mõttes (üheaegselt töövahenditena ja töömaterjalina); vastavalt nende taastootmise loomulikele tingimustele peab suur osa neist korraliku majanduse puhul alati olema selles vormis, s. o. tagavarana.

Samasugust mõju avaldab käibele teinegi tagavarade liik, mis on ainult potentsiaalseks tootlikuks kapitaliks, mida aga majanduse loomuse tõttu tuleb akumuleerida enam või vähem suuremal hulgal, niisiis avansseerida seda tootmise otstarbel võrdlemisi pikaks ajaks, — kuigi see tagavarade liik astub aktiivsesse tootmisprotsessi vaid järk-järgult. Siia kuuluvad näiteks väetised enne nende põllule vedamist, samuti söödateravili, hein ja teised loomade tootmiseks vajalikud söödatagavarad. «Suur osa ettevõtte kapitalist seisab majapidamise tagavarades. Need võivad aga suuremal või vähemal määral kaotada oma väärtust, kui nende alalhoiuks vajalikest ettevaatusabinõudest küllalt hästi kinni ei peeta; puuduliku hoolsuse tõttu võib osa produkti tagavaradest majandusele isegi täiesti kaduma minna. Sellepärast on siin vaja eriti hoolikalt valvata aitade, küünide, salvede ja keldrite üle, tuleb alati korralikult sulgeda tagavarade hoiukohad, hoolitseda ühtlasi nende puhtuse, tuulutamise jne. eest; teravili ja teised salvestatud saadused tuleb aeg-ajalt nõuete kohaselt ümber kühveldada, kartuleid ja peete aga vajalikul määral kaitsta nii külma kui ka vee ja mädanemise eest» (Kirchhof, lk. 292). «Oma majandi vajaduste, eriti aga loomakasvatuse vajaduste arvestamisel — kusjuures jaotus toimub vastavalt

saagi suurusele ja taotletavale eesmärgile — tuleb silmas pidada mitte ainult antud vajaduse katmist, vaid ka seda, et jääks üle teatav tagavara igasugusteks ettenägemata juhtudeks. Kui sealjuures ilmneb, et antud vajadust ei saa täielikult katta oma majandi saadustega, siis tuleb kõigepealt kaaluda, kas pole võimalik katta seda puudujääki teist laadi saadustega (surrogaatidega) või vähemalt muretseda neid puuduolevate asemele võimalikult odavasti. Kui näiteks on puudujääk heinast, võib võtta selle asemele juurikaid põhu lisandusega. Üldse tuleb siin alati silmas pidada mitmesuguste saaduste otstarvet ja turuhinda ning vastavalt sellele korraldada tarbimine; kui näiteks kaerad on kallid, kuna herneste ja rukki hinnad on suhteliselt madalad, siis on hobuste söötmisel kasulik asendada kaerad osaliselt herneste ja rukkiga, niiviisi kokku hoitud kaerad aga maha müüa» (sealsamas, lk. 300).

Käsitledes tagavarade moodustamist, märkisime juba varem, et on vaja teatud suuremat või väiksemat hulka potentsiaalset tootlikku kapitali, s. o. tootmisvahendite tootmiseks määratud tootmisvahendeid, mida peab varuks olema suuremal või väiksemal hulgal ja mis peavad vaid järk-järgult minema tootmisprotsessi. Sealjuures me juba märkisime, et antud ettevõttes või kindla ulatusega kapitalistlikus tootmises oleneb selle tootmistagavara suurus tema uuendamise suuremast või väiksemast raskusest, varustavate turgude suhtelisest lähedusest, transpordi- ja liiklusvahendite arengust jne. Kõik need asjaolud avaldavad mõju kapitali miinimumile, mis tootliku tagavara vormis peab kohal olema, seega avaldavad nad mõju aja pikkusele, milleks kapitale tuleb avansseerida, ja korraga avansseeritava kapitalimassi suurusele. See suurus, mis niiviisi mõjutab ka käivet, oleneb sellest, kas aeg, mille jooksul käibekapital on tootliku tagavara vormis ning kujutab enesest ainult potentsiaalset tootlikku kapitali, on pikema või lühema kestusega. Teiselt poolt, kuivõrd see seisak sõltub kiire asendamise suuremaist või vähemaist võimalustest, turutingimustest jne., tuleneb ta omakorda ringlusajast, ringlussfääri kuuluvaist asjaoludest. «Edasi, kõiki selliseid inventariesemeid või tarbeasju, nagu käsitööriistad, sõelad, korvid, köied, vankrimääre, naelad jne., peab nende kiire asendamise otstarbel olema varuks seda suuremal hulgal, mida vähem on võimalusi neid lähedalt kiiresti saada. Lõpuks tuleb kogu inventar iga aasta talvel hoolikalt üle vaadata, kusjuures on tarvis hoolt kanda selle eest, et vajalikud täiendused ja parandused tehtaks viivitamata. Kui suuri tagavarasid tuleb üldiselt pidada inventari tarbeks, see oleneb peamiselt kohalikest tingimustest. Neis kohtades, kus lähedal pole käsitöölisi ega kauplusi, peavad tagavarad olema suuremad kui seal, kus kauplused ja meistrid on kohapeal või vähemalt üsna lähedal olemas. Kui muudel võrdsetel tingimustel ostetakse vajalikke tagavarasid korraga suuremal hulgal, siis saadakse tavaliselt kasu odavamast ostuhinnast, eriti sel juhul, kui

valitakse selleks soodus moment; tõsi küll, sellega võetakse ettevõtte käibekapitalist korraga suurem summa, ilma milleta ei ole alati kerge ettevõtte majandamisega toime tulla» (Kirchhof, lk. 301).

Tootmisaja ja tööaja vahe võib, nagu nägime, tekkida väga mitmesugustel juhtudel. Käibekapital võib viibida tootmisperioodis veel enne, kui ta läheb päris tööprotsessi (saapaliistude valmistamine); või viibib ta tootmisperioodis päris tööprotsessi läbimise järel (vein, seemnevili); või esineb tööaeg tükati tootmisaja sees (põllundus, metsakasvatus); suurem osa ringlemisvõimelisest produktist jääb aktiivsesse tootmisprotsessi, kuna palju väiksem osa läheb iga-aastasse ringlemisse (metsa- ja loomakasvatus); pikem või lühem ajaperiood, mille kestuseks käibekapitali tuleb kulutada potentsiaalse tootliku kapitali vormis, järelikult ka ühekorraga kulutatava kapitali suurem või väiksem mass, on tingitud osalt tootmisprotsessi enese iseloomust (põllundus), osalt oleneb see turgude jne. lähedusest, — ühe sõnaga ringlussfääri kuuluvaist asjaoludest.

Hiljem (III raamatus) me näeme, kui mõttetute teooriateni jõudsid MacCulloch, James Mill jt., kes katsusid samastada tootmisaega sellest erineva tööajaga; see katse tuleneb omakorda väärtusteooria ebaõigest rakendamisest.

Meie poolt varem vaadeldud käibetsükli määrab tootmisprotsessiks avansseeritud põhikapitali elukestus. Kuna see tsükkel hõlmab pikemat või lühemat aastate rida, hõlmab ta ka rida aastasi või aasta jooksul korduvaid põhikapitali käibeid.

Põllumajanduses määrab sellise käibetsükli põllundussüsteem. «Rendiaeg ei tohi igatahes olla lühem kui kasutatavale põllundussüsteemile vastav käibeaeg; niisiis on meil kolmeväljamajanduse puhul alati tegemist arvudega 3, 6, 9 jne. Kui aga kasutusel on kesaga kolmeväljasüsteem, siis haritakse põldu kuue aasta jooksul ainult neli korda, külvates sinna neil neljal aastal tali- või suvivilja ja nimelt, kui mulla omadused seda nõuavad või lubavad, vaheldumisi nisu ja rukist, otra ja kaera. Iga viljaliik annab ühel ja selsamal pinnal teistest liikidest suuremat või väiksemat saaki, igal on oma väärtus ja oma müügihind. Seepärast, kui põllust saadav tulu on igal antud kasvuaastal teistsugune, siis ei ole ta ka esimesel käibepoolel (esimesel kolmel aastal) see, mis teisel. Käibeaja esimese ja teise poole keskminegi tulu ei ole ühesugune, sest saagikus ei sõltu üksnes mulla omadustest, vaid ka ilmastikust; samuti olenevad hinnad mitmesugustest muutuvatest tingimustest. Kui me nüüd arvestame välja põllust saadava tulu kogu kuueaastase käibeaja keskmise saagikuse ja keskmiste hindade järgi, siis saame ühise arvu nii käibeaja esimese kui ka teise poole kohta. See pole aga nõnda, kui tulu arvestatakse ainult poole käibeaja, seega

ainult kolme aasta kohta, sest tulusumma ei tule siis kogu aja kohta ühesugune. Sellest järeldub, et kolmeväljamajanduse puhul tuleb määrata vähemalt kuueaastane renditähtaeg. Nii rentnikule kui ka maaomanikule on aga palju soovitavam ja kasulikum, et rendiaeg oleks rendiaja kordne {sic!}, nii et ta poleks kolmevälja-külvikorra puhul 6 aastat, vaid 12, 18 ja veelgi rohkem, seitsmevälja-külvikorra puhul aga mitte 7, vaid 14, 28 aastat» (Kirchhof, lk. 117, 118).

(Käsikirjas seisab siinkohal: «Inglise viljavaheldusmajandus. Siin teha märkus.»)

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

RINGLUSAEG

Kõik meie poolt seni vaadeldud asjaolud, mis põhjustavad erinevusi mitmesugustesse tootmisharudesse mahutatud mitmesuguste kapitalide käibeperioodides, seega ka ajas, mille kestuseks kapitali tuleb avansseerida, tekivad tootmisprotsessis eneses kui põhikapitali ja käibekapitali erinevus, tööperioodide erinevus jne. Kuid kapitali käibeaeg on võrdne tema tootmisaja ja ringlusaja ehk tsirkulatsiooniaja summaga. Seepärast on endastmõistetav, et erinevused ringlusaja kestuses tekitavad erinevusi käibeajas, niisiis ka käibeperioodi kestuses. See saab kõige silmanähtavamalt selgeks, kui võrrelda kahte erinevat kapitalimahutust, kus ainult ringlusajad on erinevad, kõik teised käivet modifitseerivad tingimused aga ühesugused, või kui võtta üks kindel, põhikapitalist ja käibekapitalist kindlas vahekorras koosnev, kindla tööperioodiga jne. kapital ja muuta hüpoteetiliselt ainult ta ringlusaega.

Üks ringlusaja osa — suhteliselt kõige tähtsam — koosneb müügiajast, sellest perioodist, kus kapital on kaupkapitali olekus. Vastavalt selle perioodi relatiivsele kestusele pikeneb või lüheneb ringlusaeg, seega ka käibeaeg üldse. Hoiukulude jne. tõttu võib tekkida samuti täiendav kapitalikulu. On endastmõistetavalt selge, et valmiskaupade müügiks vajalik aeg võib olla ühe ja sellesama tootmisharu kapitalistidel üsna erinev; järelikult on see aeg erinev mitte üksnes mitmesugustesse tootmisharudesse mahutatud kapitalimasside, vaid ka mitmesuguste iseseisvate kapitalide suhtes, mis tegelikult kujutavad endast vaid ühte ning samasse tootmissfääri mahutatud kogukapitali iseseisvunud osasid. Muude võrdsete tingimuste puhul muutub müügiperiood ühele ja samale individuaalkapitalile vastavalt turusuhete üldistele kõikumistele või nende suhete kõikumistele üksikus tootmisharus. Sellel me praegu kauem ei peatu. Me ainult konstateerime lihtsat fakti: kõigil asjaoludel, mis üldse tekitavad erinevusi mitmesugustesse tootmisharudesse mahutatud kapitalide käibeperioodides, — kui need asjaolud mõjuvad individuaalselt (kui näiteks ühel kapitalistil on võimalik müüa oma konkurendist kiiremini, või üks rakendab teisest suuremal määral

tööperioodi lühendavaid meetodeid jne.) — on tulemuseks jällegi erinevused mitmesuguste samas tootmisharus funktsioneerivate kapitalide käibes.

Üheks põhjuseks, mis pidevalt kutsub esile erinevusi müügiajas, seega ka käibeajas üldse, on asjaolu, et turg, kus kaup müüakse, on kauba tootmiskohast kaugel. Kogu selle aja jooksul, millal kaup turule rändab, jääb kapital seotuks kaupkapitali olekusse; kui kaup toodetakse tellimise peale, on ta seotud üleandmise momendini; kui tellimise peale ei toodeta, lisandub turule rändamise ajale veel see aeg, mille vältel kaup seisab müügi ootel turul. Liiklus- ja transpordivahendite täiustamine lühendab absoluutselt kaupade rändamisperioodi, kuid ei kaota rändamisest tulenevat relatiivset ringlusaja erinevust mitmesuguste kaupkapitalide või ka ühe ja sellesama kaupkapitali mitmesugustele turgudele rändavate osade suhtes. Näiteks täiustatud purje- ja aurulaevad lühendavad aega, mis on vajalik veoste toimetamiseks nii lähedastesse kui ka kaugetesse sadamatesse. Relatiivne erinevus jääb, kuigi ta sageli väheneb. Kuid transpordi- ja liiklusvahendite arenemise tõttu võivad relatiivsed erinevused muutuda sellisel viisil, mis ei ole vastavuses geograafiliste kaugustega. Näiteks raudtee, mis kulgeb tootmiskohalt sisemaa peamise asustatud punkti poole, võib geograafiliselt lähemal asuva sisemaise punkti, kuhu ei ole raudteid, teha absoluutselt või relatiivselt veelgi kaugemaks kui mõni teine geograafiliselt kaugem sisemaa punkt. Täpselt samuti ja sama asjaolu tõttu võib muutuda isegi tootmiskohtade relatiivne kaugus suuremaist müügiturgudest, millega seletubki see vanade tootmiskeskuste langus ja uute esilekerkimine, mis kaasneb transpordi- ja liiklusvahendite muutumisega. (Sellele lisandub veel suhteliselt odavam transport suurematele kaugustele, lühematega võrreldes.) Üheaegselt transpordivahendite arenemisega kasvab mitte ainult liiklemiskiirus, mistõttu ruumiline kaugus lüheneb ajaliselt. Areneb mitte ainult liiklusvahendite mass, nii et näiteks paljud laevad lahkuvad üheaegselt ühe ja sama sadama poole või mitmed rongid teostavad üheaegselt liiklust kahe punkti vahel erinevatel raudteeliinidel, vaid näiteks kaubalaevad sõidavad mitmel üksteisele järgneval päeval Liverpoolist New Yorki, või kaubarongid sama päeva mitmesugustel kellaaegadel Manchesterist Londoni. Liiklusvahendite antud veovõime puhul ei muuda see absoluutset kiirust, järelikult ka mitte sellele vastavat osa ringlusajast. Järjekordsed kaubahulgad võivad aga üksteisele järgnevate vaheaegade järel sagedamini teele minna ja niiviisi üksteise järel turule jõuda, kusjuures nad ei kuhju potentsiaalse kaupkapitali näol, mis ootab ärasaatmist suuremate massidena. Seega jaotub ka tagasivool lühemate üksteisele järgnevate ajaperioodide vahel, nii et üks osa muundub pidevalt rahakapitaliks, kuna teine osa ringleb kaupkapitali näol. Tagasivoolu sellise jaotumisega mitme üksteisele järgneva perioodi

vahel lüheneb kogu ringlusaeg ning järelikult ka käive. Kõigepealt areneb suuremal või vähemal määral transpordivahendite funktsioneerimise intensiivsus; ühelt poolt suureneb näiteks raudteerongide arv sedamööda, kuidas tootmiskoht hakkab rohkem tootma, muutub suuremaks tootmiskeskuseks; sealjuures on suurenemine suunatud juba olemasoleva müügituru poole, järelikult suurte tootmiskeskuste, asustatud punktide, väljaveosadamate jne. poole. Teiselt poolt aga põhjustab see liikluse eriline kergus ja selle tõttu kiirenenud kapitalikäive (kuivõrd viimane sõltub ringlusajast) kiirendatud kontsentratsiooni, — ühelt poolt tootmiskeskuste, teiselt poolt müügiturgude kontsentratsiooni. Koos inim- ja kapitalimasside selliselt kiirendatud kontsentreerumisega antud punktidesse kasvab ka nende kapitalimasside kontsentreerumine väheste isikute kätte. Samal ajal toimub koos liiklusvahendite arenemisega uus tootmispaikade ja turgude koha muutus ning ümberpaigutus nende suhtelise asendi muutumise tagajärjel. Mõni tootmispaik, mis oli varem eriti soodustatud oma maantee- või kanaliäärse asendi tõttu, jääb nüüd üheainsa, võrdlemisi pikkade vaheaegadega funktsioneeriva raudteeharu lähedusse, mõni teine koht aga, mis varem oli pealiiklusteedest täiesti eemal, satub nüüd mitme tee sõlmpunkti. Teine koht areneb, esimene käib alla. Transpordivahendite muutus tekitab seega kohalikke erinevusi kaupade ringlusajas, ostu- ja müügivõimalustes jne., s. o. juba olemasolevad kohalikud erinevused jaotatakse teisiti ümber. Selle asjaolu tähtsus kapitali käibele nähtub sellest, kuidas mitmesuguste kohtade kaupmeeste ja tööstulite esindajad sõitlevad raudteede juhatustega. (Vt. näiteks eespooltsiteeritud «Railway Committee» Sinist raamatut.)

Kõik tootmisharud, mis oma produktide iseloomult peavad arvestama peamiselt kohalikku turgu, nagu näiteks õllevabrikud, kasvavad seepärast kõige suuremaks rahvastiku peakeskustes. Kapitali kiirem käive teeb siin osaliselt tasa mõnede tootmistingimuste, nagu ehitusplatside jne. kallinemise.

Kui ühelt poolt kapitalistliku tootmise progressiga käsikäes edasiarenevad transpordi- ja liiklusvahendid lühendavad antud kaubahulga ringlusaega, siis teiselt poolt seesama progress ja transpordi- ning liiklusvahendite arenemise tõttu kujunenud võimalused viivad selleni, et tekib vajadus töötada järjest kaugemate turgude, ühe sõnaga maailmaturu jaoks. Teelolevate, kaugetesse punktidesse saadetud kaupade mass kasvab tunduvalt, seepärast kasvab absoluutselt ja relatiivselt ka see osa ühiskondlikust kapitalist, mis pidevalt ning pikemate ajaperioodide viisi viibib kaupkapitali staadiumis, ringlusaja piirides. Samal ajal kasvab ka see ühiskondliku rikkuse osa, mis, selle asemel et olla otseselt tootmisvahendiks, kulutatakse transpordi- ja liiklusvahenditele ning nende tegevuseks vajalikule põhi- ja käibekapitalile.

Suhteline ajavahemik, mille kestel kaup rändab tootmiskohalt turustamiskohale, põhjustab erinevusi mitte ainult esimeses ringlusaja osas, müügiajas, vaid ka teises osas, raha tagasimuundumises tootliku kapitali elementideks, ostuajas. Kaup saadetakse näiteks Indiasse. See kestab näiteks neli kuud. Oletame, et müügiaeg = 0, s. o. kaup saadetakse tellimise peale ja raha makstakse vastuvõtmisel tootja agendi kätte. Raha tagasisaatmine (tagasisaatmise vorm pole siin tähtis) kestab jällegi neli kuud. Niisiis möödub kokku kaheksa kuud, enne kui sama kapital saab jälle võimaluse funktsioneerida tootliku kapitalina ning sooritada uuesti sama operatsiooni. Niiviisi käibes tekkivad erinevused on üheks materiaalseks aluseks mitmesugustele krediiditähtaegadele, täpselt samuti, nagu merekaubandus üldse, näiteks Veneetsias ja Genuas, on krediidisüsteemi enda üheks allikaks. «1847. aasta kriis andis tolle aja pankadele ja kaubandusfirmadele võimaluse lühendada India ja Hiina tavakohased vekslitähtajad (nende maade ja Euroopa vahel vekslite vahetamiseks vajalik aeg) kümnelt kuult pärast väljaandmist kuuele kuule pärast ettenäitamist; praegu on sellest möödunud 20 aastat ja liikluse kiirenemine ning telegraafi sisseseadmine teevad vajalikuks edasise lühendamise kuuelt kuult pärast ettenäitamist neljale kuule pärast väljaandmist, mis on esimene samm üleminekuks neljale kuule pärast ettenäitamist. Purjeka sõit Kalkutast Londoni ümber Healootuse neeme kestab keskmiselt alla 90 päeva. Maksetähtaeg neli kuud pärast ettenäitamist vastaks umbes 150-le meresõidu päevale. Praegune tava, kuus kuud pärast ettenäitamist, vastab umbes 210-le meresõidu päevale» («London Economist» 16. juunist 1866). — Seevastu: «Brasiilia vekslite tähtajad on ikka veel kaks ja kolm kuud pärast ettenäitamist, Antverpeni vekslitel (Londoni peale) pannakse tähtajaks kolm kuud pärast väljaandmist ja isegi Manchester ja Bradford annavad veksleid Londoni peale kolmekuise ja pikema tähtajaga. Vaikival kokkuleppel antakse kaupmehele niiviisi küllalt võimalusi oma kauba realiseerimiseks, kui mitte enne kauba kindlustusel antud veksli tähtaega, siis vähemalt selle tähtaja ümber. India vekslite tähtajad ei ole seega üleliiga pikad. India saadusi müüakse Londonis enamasti kolmekuise maksetähtajaga; kui lisada sellele veel müügiks vajalik aeg, siis ei saagi neid saadusi realiseerida palju lühema ajaga kui viis kuud; Indias tehtud sisseostu ja inglise ladudesse üleandmise vahel möödub aga keskmiselt veel viis kuud. Siin on meil kümne kuu periood, kuid kauba kindlustusel antud vekslite tähtaeg ei ületa seitset kuud» (sealsamas, 30. juunil 1866. a.). «2. juulil 1866. a. teatasid viis suurt Londoni panka, kel on ärisuhteid peamiselt India ja Hiinaga, ja samuti Pariisi Comptoir d'Escompte, et alates 1. jaanuarist 1867 ostavad ja müüvad nende filiaalid ja agentuurid Idas ainult selliseid veksleid, mille tähtaeg ei ületa nelja kuud pärast ettenäitamist» (sealsamas, 7.

juulil 1866. a.). Sellest lühendamisest ei saanud asja, sellest tuli loobuda. (Suessi kanal revolutsioneeris vahepeal kõik selle.)

Kaupade pikema ringlusaja puhul suureneb endastmõistetavalt ka riisiko, et müügituru hinnad võivad muutuda, sest pikeneb periood, mille jooksul hinnamuutus võib toimuda.

Erinevus ringlusajas, — osalt ühe ja sellesama tootmisharu mitmesuguste üksikkapitalide vaheline individuaalne erinevus, osalt erinevus mitmesuguste tootmisharude vahel, olenevalt mitmesugustest maksetähtaegadest neil juhtudel, kus ei maksta otsekohe sularahas, — selline ringlusaja erinevus tuleneb mitmesugustest ostu ja müügi puhul esinevatest maksetähtaegadest. Me ei peatu siin üksikasjalisemalt sellel krediidiasjandusele tähtsal punktil.

Erinevused käibeajas sõltuvad ka kauba hankelepingute suurusest, mis kasvab koos kapitalistliku tootmise ulatuse ning mastaabi kasvuga. Kauba hankeleping kui ostja ja müüja vaheline tehing, on turule, ringlussfäärile omane operatsioon. Sellest tekkivad käibeaja erinevused tulenevad järelikult ringlussfäärist, nad avaldavad aga otseselt mõju tootmissfäärile, olenemata sealjuures igasugustest maksetähtpäevadest ja krediidivahekordadest, — niisiis ka sularahas maksmise puhul. Näiteks süsi, puuvill, lõng jne. on jagatavad produktid. Iga päev annab teatud hulga valmisprodukti. Kui aga ketrusvabriku või kaevanduse omanik võtab enda peale sellise produktimassi hankimise, mis nõuab näiteks nelja- või kuuenädalast üksteisele järgnevate tööpäevade perioodi, siis on see kapitali avansseerimisaja suhtes täpselt sama, nagu oleks selles tööprotsessis kasutusele võetud pidev nelja- või kuuenädalane tööperiood. Siin eeldatakse muidugi, et kogu tellitud produktimass tuleb korraga üle anda või et tema eest makstakse alles siis, kui ta on täielikult üle antud. Niisiis on iga päev üksikult võetuna andnud oma kindla hulga valmisprodukti. Kuid see valmis mass on iga kord ainult osa sellest massist, mis lepingu järgi tuleb hankida. Sel juhul, kui tellitud kaupade valmis osa tootmisprotsessis enam ei viibigi, seisab ta ometi laos ainult potentsiaalse kapitalina.

Asume nüüd ringlusaja teise perioodi, s. o. ostuaja ehk selle perioodi juurde, mille jooksul kapital muundub rahavormist uuesti tootliku kapitali elementideks. Selle perioodi vältel peab ta lühemat või pikemat aega seisma rahakapitalina, seega peab teatud osa kogu avansseeritud kapitalist pidevalt viibima rahakapitali olekus, — kuigi see osa koosneb järjest vahetuvaist elementidest. Ühes teatavas ettevõttes peab näiteks kogu avansseeritud kapitalist olema rahavormis 100 naelsterlingit $\times n$, ja samal ajal kui kõik koostisosad neist 100-st $\times n$ pidevalt tootlikuks kapitaliks muutuvad, täieneb see summa siiski kogu aeg ringlemisest, realiseeritud kaupkapitalist tuleva juurdevoolu kaudu. Kindel osa avansseeritud kapitali väärtusest on seega kogu aeg rahakapitali

olekus, niisiis mitte kapitali tootmise sfääri, vaid ta ringlemise sfääri kuuluvas vormis.

Me juba nägime, et kui aeg, mille kestel kapital on seotud kaupkapitali vormiga, pikeneb turu kauguse tõttu, siis pidurdab see otseselt raha tagasivoolu ja aeglustab järelikult ka kapitali muundumist rahakapitalist tootlikuks kapitaliks.

Edasi, mis puutub kaupade ostmisse, siis nägime (VI ptk.), et ostmiseks vajalik aeg, suurem või vähem kaugus toormaterjali saamise peaallikaist, teevad vajalikuks toormaterjali ostmise pikemaks ajaks, toormaterjali hoidmise tarvitamiskõlblikuna tootliku tagavara vormis, varjatud ehk potentsiaalse tootliku kapitali vormis; tootmise ühesuguse mastaabi puhul suurendavad need asjaolud seega ühekorraga avansseeritava kapitali massi ja pikendavad kapitali avansseerimise aega.

Samasuguselt mõjuvad ka mitmesugustes tootmisharudes esinevad pikema või lühema kestusega perioodid, kus turule paisatakse suuremaid toormaterjali masse. Näiteks toimuvad Londonis iga kolme kuu järel suured villaoksjonid, mis avaldavad otsustavat mõju kogu villaturule; puuvillaturg seevastu uueneb saagist saagini üldiselt vahetpidamata, kuigi mitte alati ühtlaselt. Sellised perioodid määravad ära nende toorainete sisseostmise peamised tähtajad ja avaldavad eriti mõju spekulatiivsetele ostudele, mis tingivad pikema- või lühemaajalisi avansseerimisi nende tootmiselementide peale, — täpselt niisamuti, nagu toodetud kaupade loomus avaldab mõju spekulatiivsele, sihilikule, pikemat või lühemat aega kestvale produkti kinnipidamisele potentsiaalse kaupkapitali vormis. «Niisiis peab ka põllumees olema teataval määral spekulant ja sellepärast, vastavalt aja nõuetele, hoiduma oma produktide müügist» ... Järgnevad mõned üldised reeglid ... «Ometi etendavad produktide müügil kõige tähtsamat osa isik, produkt ise ja koht. Kui kellelgi on peale osavuse ja õnne (!) ka piisavalt kapitali, siis ei tule teda laita, kui ta erakordselt madalate hindade puhul laseb kord oma viljasaagil aasta otsa seista; kel aga pole kapitali ega üldse (!) spekulatsiooni soont, see püüab saada tavalist keskmist hinda ja peab järelikult igal ettetuleval juhul müüma. Villa seismajätmine kauemaks kui üheks aastaks on peaaegu alati kahjulik; seevastu võib teravilja ja õliseemneid paar aastat hoida, nende omadusi ja kvaliteeti kahjustamata. Produktid, mille hind tavaliselt lühikeste vaheaegade järel suuresti kõigub, nagu näiteks õliseemned, humalad, kaleviohaka nupud jne., jäetakse neil aastail, kus nende hind on nende tootmishinnast palju madalam, täie õigusega seisma. Kõige vähem võib viivitada selliste esemete müügiga, mis nõuavad igapäevaseid ülalpidamiskulusid, nagu nuumloomad, või võivad rikneda, nagu kartulid, puuvili jne. Mõnedes kohtades on üksikute produktide hinnad teatud aastaaegadel keskmiselt kõige madalamad, teistel aastaaegadel

seevastu kõige kõrgemad; mõnel pool on näiteks teravilja keskmine hind mardipäeva paiku madalam kui jõulude ja lihavõttepühade vahel. Peale selle võib mujal mõnda produkti ainult teatud ajal hästi müüa; nii on näiteks lugu villaga villalaatadel neis kohtades, kus villakaubandus on muul ajal harilikult soikus jne.» (Kirchhof, lk. 302).

Vaadeldes ringlusaja teist poolt, kus raha muundub uuesti tootliku kapitali elementideks, tuleb arvesse võtta mitte ainult seda muundumist ennast, omaette võetuna, mitte ainult seda aega, mille jooksul raha, vastavalt produkti müügituru kaugusele, tagasi tuleb, vaid arvesse tuleb võtta kõigepealt ka seda, kui suur osa avansseeritud kapitalist peab pidevalt olema rahavormis, rahakapitali olekus.

Kui jätame kõrvale igasuguse spekulatsiooni, siis oleneb sisseostmise ulatus neil kaupadel, mis peavad tootliku tagavarana alati kohal olema, selle tagavara uuendamise tähtaegadest, niisiis asjaoludest, mis on omakorda sõltuvad turutingimustest ning on seepärast erinevail toormaterjalidel jne. erinevad; seega tuleb siin aeg-ajalt avansseerida raha korraga suuremal hulgal. Vastavalt kapitali käibele voolab raha tagasi kas kiiremini või aeglasemalt, kuid alati osade kaupa. Sellest rahast antakse osa niisama pidevalt, lühikeste vaheaegade järel uuesti välja, — nimelt see osa, mis muutub jälle palgaks. Kuid teine osa, mis kuulub uuesti toormaterjaliks jne. muutmisele, peab pikemat aega akumuleeruma reservfondina ostmise või maksmise otstarbeks. Järelikult eksisteerib see osa rahakapitali vormis, kuigi ulatus, milles ta sellisena eksisteerib, muutub pidevalt.

Järgmises peatükis me näeme, kuidas teised asjaolud — pole tähtis, kas nad tulenevad tootmisprotsessist või ringlemisprotsessist — teevad vajalikuks kindla osa avansseeritud kapitali püsimise rahavormis. Üldiselt aga peab märkima, et majandusteadlased kipuvad unustama, et osa ettevõttele vajalikust kapitalist ei läbi mitte ainult üksteise järel kolme vormi: rahakapitali, tootliku kapitali ja kaupkapitali vormi, vaid et mitmesugused kapitali osad eksisteerivad neis kolmes vormis pidevalt üksteise kõrval, kuigi nende osade relatiivne suurus pidevalt muutub. Majandusteadlased unustavad just selle osa, mis pidevalt eksisteerib rahakapitalina, kuigi see asjaolu on just väga tähtis kodanliku majanduse mõistmiseks ja annab end sellepärast tunda ka praktikas.

VIIETEISTKÜMNES PEATÜKK

KÄIBEAJA MÕJU AVANSSEERITAVA KAPITALI SUURUSELE

Selles peatükis ja järgmises, kuueteistkümnendas peatükis, me uurime käibeaja mõju kapitali väärtuskasvule.

Võtame kaupkapitali, mis kujutab enesest näiteks üheksa nädala pikkuse tööperioodi produkti. Esialgu jätame kõrvale nii selle osa produkti väärtusest, mis lisatakse produktile juurde põhikapitali keskmise kulumise tõttu, kui ka lisaväärtuse, mis lisatakse talle juurde tootmisprotsessi ajal, nii et selle produkti väärtus võrdub tema tootmiseks avansseeritud käibekapitali väärtusega, s. o. tema tootmiseks kasutatud tooraine ning abimaterjalide ja palga väärtusega. Oletame, et see väärtus = 900 naelsterlingit, nii et iganädalane kulu on 100 naelsterlingit. Tootmisperiood, mis langeb siin ühte tööperioodiga, moodustab järelikult 9 nädalat. Sealjuures pole tähtis, kas me oletame, et jutt on siin tööperioodist jagamatu produkti jaoks või pidevast tööperioodist jagatava produkti jaoks; sel pole tähtsust, kui aga korraga turule toodava jagatava produkti hulk maksab 9 nädalat tööd. Ringlusaeg kestab 3 nädalat. Kogu käibeperiood kestab järelikult 12 nädalat. 9 nädala möödumisel muutub avansseeritud tootlik kapital kaupkapitaliks, seejärel viibib ta aga veel kolm nädalat ringlusperioodis. Uus tootmisperiood võib järelikult alata alles 13-nda nädala algul; tootmine jääb seisma kolmeks nädalaks ehk üheks neljandikuks kogu käibeperioodist. Siin pole jällegi tähtis, kas me oletame, et kulub keskmiselt nii palju aega, kuni kaup on müüdud, või on see aeg tingitud turu kaugusest või müüdud kauba maksetähtaegadest. Tootmine seisab kolm nädalat iga kolme kuu kohta, seega aasta jooksul $4 \times 3 = 12$ nädalat = 3 kuud = $^1/_4$ aastasest käibeperioodist. Niisiis, kui tahetakse nädalast nädalasse pidevalt toota ühes ja sellessamas ulatuses, siis on see võimalik ainult kahesugusel viisil.

Kui me vähendame tootmise mastaapi, nii et 900 naelsterlingist jätkuks töö käigushoidmiseks nii tööperioodi kui ka esimese käibe ringlusaja kestel, siis hakkab 10-nda nädala algul peale teine tööperiood, niisiis ka teine käibeperiood, — ta algab enne esimese käibeperioodi lõppemist, sest käibeperiood kestab 12 nädalat, tööperiood aga 9 nädalat. 900 naelsterlingit, jaotatud 12 nädala peale, on 75 naelsterlingit nädalas. Kõigepealt on selge, et selline ette-

võtte vähendatud mastaap eeldab põhikapitali suuruse muutmist, niisiis üldse ettevõttesse mahutatud kapitali vähendamist. Teiseks on aga küsitav, kas selline vähendamine üldse saab aset leida, sest mitmesugustes ettevõtetes vastab tootmise arenemisele teatav normaalne kapitali mahutamise miinimum, millest allapoole üksik ettevõte pole konkureerimisvõimeline. See normaalmiinimum kasvab omakorda pidevalt koos kapitalistliku tootmise arenemisega, ta ei ole järelikult püsiv. Kuid igakordselt antud normaalmiinimumi ja pidevalt suureneva normaalmaksimumi vahel on olemas hulk vahepealseid astmeid, teatav keskkoht, mis võimaldab väga erinevas suuruses kapitalimahutusi teha. Selle keskkoha piirides on seega vähendamine võimalik, kusjuures vähendamise piiriks on igakordne normaalmiinimum. — Tootmises esinevate häirete puhul, turu ülekküllastuse, tooraine kallinemise jne. puhul toimub käibekapitali normaalkulutuse vähendamine — kui põhikapitali suurus on antud — tööaja piiramise kaudu, kusjuures töötatakse näiteks ainult pool päeva; samuti toimub õitsengu ajal käibekapitali ülemäärane suurendamine, kui põhikapitali suurus on antud, osalt tööaja pikendamise, osalt ta intensiivistamise teel. Neis ettevõtteis, kus algusest peale arvestatakse selliseid kõikumisi, otsitakse abi osalt ülalnimetatud vahenditest, osalt suurema tööliste arvu üheaegsest rakendamisest, mis on seotud tagavara-põhikapitali, raudteel näiteks tagavaravedurite kasutamisega jne. Et me aga eeldame siin normaaltingimusi, jätame sellised anormaalsed kõikumised kõrvale.

Niisiis, et tootmine oleks pidev, tuleb siin jaotada ühe ja sellesama käibekapitali kulutusi pikema aja peale, 12 nädalale 9 nädala asemel. Igal antud ajavahemikul funktsioneerib seega vähendatud tootlik kapital; tootliku kapitali käibeosa on vähendatud 100-lt 75-le ehk $^1/_4$ võrra. Kogu summa, mille võrra vähendatakse üheksanädalase tööperioodi jooksul funktsioneerivat tootlikku kapitali, on $25 \times 9 = 225$ naelsterlingit ehk üks neljandik 900 naelsterlingist. Kuid ringlusaja ja käibeperioodi suhe on endiselt $^3/_{12} = ^1/_4$. Siit järeldub: kui tootmine ei tohi katkeda kaupkapitaliks muundunud tootliku kapitali ringlemise ajal, vaid, vastupidi, peab nädalast nädalasse pidevalt jätkuma, ja kui selleks pole erilist käibekapitali, siis on see saavutatav ainult tootmise vähendamise teel, funktsioneeriva tootliku kapitali käibe-koostisosa kärpimise kaudu. Ringlusajal tootmise jätkamiseks selliselt vabastatud kapitali käibeosa suhtub kogu avansseeritud käibekapitalisse nagu ringlusaeg suhtub käibeperioodisse. See käib, nagu juba märgitud, ainult selliste tootmisharude kohta, kus tööprotsess toimub nädalast nädalasse ühesuguses mastaabis ja kus järelikult ei tule kulutada, nagu põllumajanduses, erinevail tööperioodidel erinevaid kapitalihulki.

Kui me seevastu oletame, et ettevõtte iseloom ei võimalda tootmise mastaabi vähendamist, seega ka igal nädalal avansseeritava

käibekapitali vähendamist, siis on tootmise pidevus saavutatav ainult täiendava käibekapitali, ülaltoodud juhul 300 naelsterlingi abil. 12 nädala pikkuse käibeperioodi jooksul avansseeritakse järkjärgult 1200 naelsterlingit, neist moodustavad 300 naelsterlingit ühe neljandiku, nii nagu kolm nädalat on üks neljandik kaheteistkümnest. Üheksanädalase tööperioodi lõppemisel muundub 900-naelsterlingiline kapitaliväärtus tootliku kapitali vormist kaupkapitali vormiks. Tema tööperiood on lõppenud, kuid ei saa uueneda sellesama kapitaliga. Nende kolme nädala jooksul, kus see kapital viibib ringlussfääris, funktsioneerides kaupkapitalina, on ta tootmisprotsessi suhtes sellises seisundis, nagu poleks teda üldse olemas. Me jätame siin kõrvale kõik krediidisuhted ja eeldame seepärast, et kapitalist opereerib ainult oma kapitaliga. Sel ajal aga, kui esimeseks tööperioodiks avansseeritud kapital, lõpetanud tootmisprotsessi, viibib kolme nädala jooksul ringlemisprotsessis, funktsioneerib täiendavalt kulutatud 300-naelsterlingiline kapital, nii et tootmise pidevus ei katke.

Siinkohal tuleb märkida järgmist.

Esiteks: alguses avansseeritud 900-naelsterlingilise kapitali tööperiood lõpeb 9 nädala järel, tagasi ei voola see kapital aga enne 3 nädala möödumist, niisiis alles 13-nda nädala algul. Kuid 300-naelsterlingilise täiendava kapitali abil algab otsekohe uus tööperiood. Sellega kindlustataksegi tootmise pidevus.

Teiseks: 900-naelsterlingilise esialgse kapitali ja uue 300-naelsterlingilise kapitali — mis tuuakse täienduseks esimese üheksanädalase tööperioodi lõppemisel ning avab teise tööperioodi otsekohe pärast esimese lõppu — funktsioonid on esimesel käibeperioodil teineteisest täiesti lahus, või vähemalt võivad teineteisest lahus olla, kuna teise käibeperioodi ajal nad teineteisega ristuvad.

Kujutleme asja näitlikumalt.

Esimene käibeperiood kestab 12 nädalat. Esimene tööperiood kestab 9 nädalat; selleks avansseeritud kapitali käive lõpeb 13-nda nädala algul. Viimase kolme nädala jooksul funktsioneerib 300-naelsterlingiline täiendav kapital, mis alustab teist üheksanädalast tööperioodi.

Teine käibeperiood. 13-nda nädala algul on 900 naelsterlingit tagasi tulnud ning võivad alustada uut käivet. Teine tööperiood algas aga juba kümnendal nädalal, täiendavalt avansseeritud 300 naelsterlingi abil; seetõttu on 13-nda nädala algul kolmandik tööperioodist juba lõppenud, 300 naelsterlingit on muundunud tootlikust kapitalist produktiks. Et teise tööperioodi lõpetamiseks on vaja veel ainult 6 nädalat, siis võib tagasitulnud 900-naelsterlingilisest kapitalist teise tööperioodi tootmisprotsessi minna ainult kaks kolmandikku, nimelt ainult 600 naelsterlingit. Esialgsest 900-naelsterlingilisest summast vabanes 300 naelsterlingit, et etendada sedasama osa, mida esimesel tööperioodil etendas 300 naelsterlingi

suurune täiendav kapital. Teise käibeperioodi kuuenda nädala lõpul on teine tööperiood lõppenud. Sellele tööperioodile kulutatud 900-naelsterlingiline kapital tuleb tagasi 3 nädala pärast, niisiis teise 12-nädalase käibeperioodi 9-nda nädala lõpul. Selle kapitali ringlemise ajal, mis kestab 3 nädalat, astub tegevusse vabanenud 300-naelsterlingiline kapital. Sellega algab teise käibeperioodi seitsmendal nädalal ehk aasta 19-ndal nädalal 900-naelsterlingilise kapitali kolmas tööperiood.

Kolmas käibeperiood. Teise käibeperioodi 9-nda nädala lõpul tulevad 900 naelsterlingit uuesti tagasi. Kolmas tööperiood aga algas juba eelmise käibeperioodi 7-ndal nädalal; kuus nädalat sellest tööperioodist on juba möödunud. Niisiis kestab ta veel ainult kolm nädalat. Tagasivoolanud 900 naelsterlingist lähevad järelikult tootmisprotsessi ainult 300 naelsterlingit. Neljas tööperiood täidab selle käibeperioodi ülejäänud 9 nädalat ja niiviisi hakkavad aasta 37-ndast nädalast üheaegselt peale neljas käibeperiood ja viies tööperiood.

Arvestuse lihtsustamiseks oletame, et tööperiood kestab 5 nädalat, ringlusaeg 5 nädalat, niisiis käibeperiood 10 nädalat; aasta olgu 50 nädalat, nädalane kapitalikulu 100 naelsterlingit. Tööperiood nõuab järelikult 500 naelsterlingi suurust käibekapitali, ringlusaeg aga nõuab veel 500-naelsterlingilist täiendavat kapitali. Tööperioodid ja käibeperioodid kujunevad siis järgmiselt:

1.	tööperiood	1.—5.	näd.	(500	naelsterlingit)	tuleb	tagasi	10-nda	nädala	lõpul
2.	„	6.—10.	„	(500	„)	„	„	15-nda	„	
3.	„	11.—15.	„	(500	„)	„	„	20-nda	„	
4.	„	16.—20.	„	(500	„)	„	„	25-nda	„	
5.	„	21.—25.	„	(500	„)	„	„	30-nda	„	
								jne.		

Kui ringlusaeg = 0, kui järelikult käibeperiood võrdub tööperioodiga, siis on käivete arv võrdne tööperioodide arvuga aastas. Seega viienädalase tööperioodi puhul $^{50}/_{5}$ nädalat = 10, käibinud kapitali väärtus aga = 500 × 10 = 5000. Tabelis, kus ringlusaeg võeti 5 nädala pikkusena, moodustab igal aastal toodetud kaupade väärtus samuti 5000 naelsterlingit, millest aga $^{1}/_{10}$, = 500 naelsterlingit, on kogu aeg kaupkapitali vormis ning voolab tagasi alles 5 nädala möödumisel. Sel juhul teeb kümnenda tööperioodi (46.—50. töönädal) produkt aasta lõpuks läbi ainult poole oma käibeajast, kusjuures tema ringlusaeg langeb järgmise aasta esimese viie nädala sisse.

Võtame veel kolmandagi näite: tööperiood on 6 nädalat, ringlusaeg 3 nädalat, nädalane avansseerimine tööprotsessile 100 naelsterlingit.

1. tööperiood: 1.—6. nädal. 6-nda nädala lõpul on olemas 600 naelsterlingi suurune kaupkapital, mis tuleb tagasi 9-nda nädala lõpul.
2. tööperiood: 7.—12. nädal. 7.—9. nädala jooksul avansseeritakse 300 naelsterlingit täiendavat kapitali. 9-nda nädala lõpul tulevad tagasi 600 naelsterlingit. Neist avansseeritakse 10.—12. nädala jooksul 300 naelsterlingit; niisiis, 12-nda nädala lõpul on vabad 300 naelsterlingit, kaupkapitalina aga on olemas 600 naelsterlingit, mis tulevad tagasi 15-nda nädala lõpul.
3. tööperiood: 13.—18. nädal. 13.—15. nädala jooksul avansseeritakse ülalnimetatud 300 naelsterlingit, siis voolavad tagasi 600 naelsterlingit, millest 300 naelsterlingit avansseeritakse 16.—18. nädalaks. 18-nda nädala lõpul on olemas rahas 300 vaba naelsterlingit; kaupkapitalina on olemas 600 naelsterlingit, mis voolavad tagasi 21. nädala lõpul (vt. selle juhu üksikasjalisemat käsitlust allpool II punkti all).

Niisiis 9 tööperioodi jooksul (= 54 nädalat) toodetakse $600 \times 9 = 5400$ naelsterlingi eest kaupa. 9-nda tööperioodi lõpul on kapitalistil 300 naelsterlingit rahas ja 600 naelsterlingit kaubas, mille ringlusaeg ei ole veel lõpule jõudnud.

Nende kolme näite võrdlemisel me leiame esiteks, et ainult teise näite puhul toimub 500-naelsterlingilise kapitali I ja sama suure täiendava kapitali II järjestikune vahetus, nii et need kaks kapitaliosa liiguvad üksteisest lahus ja nimelt ainult sellepärast, et me tegime siin täiesti erakorralise oletuse: tööperiood ja ringlusaeg on käibeperioodi kaks võrdset poolt. Kõigil teistel juhtudel, ükskõik milline olekski ebavõrdsus käibeaja mõlema perioodi vahel, on mõlema kapitali liikumised juba teisest käibeperioodist alates üksteisega läbi põimunud, nagu näidetes I ja III. Sellisel juhul moodustab täiendav kapital II koos ühe osaga kapitalist I teisel käibeperioodil funktsioneeriva kapitali, kuna ülejäänud osa kapitalist I vabaneb kapitali II esialgse funktsiooni jaoks. Kaupkapitali ringlemise ajal funktsioneeriv kapital ei ole siin identne selleks otstarbeks esialgselt avansseeritud kapitaliga II, kuid on sellega võrdne oma väärtuselt ja moodustab samasuguse osa kogu avansseeritud kapitalist.

Teiseks: tööperioodi ajal funktsioneerinud kapital seisab ringlusajal jõude. Teises näites funktsioneerib kapital tööperioodi 5 nädala jooksul ja seisab siis jõude ringlusaja 5 nädala jooksul. Niisiis aeg, mille jooksul kapital I aastas jõude seisab, moodustab sellel juhul kokku pool aastat. Selleks ajaks astub siis tegevusse täiendav kapital II, mis järelikult seisab antud juhul omakorda pool aastat jõude. Kuid ringlusaja kestel tootmise pidevuse kindlustamiseks vajalikku täiendavat kapitali ei määra ringlusaja kogupikkus, s. o. ringlusaja summa aasta jooksul, vaid ainult ringlusaja ja käibeperioodi suhe. (Siin eeldatakse muidugi, et kõik käibed

toimuvad ühesugustes tingimustes.) Näites II on sellepärast vaja 500 naelsterlingit täiendavat kapitali, mitte aga 2500. See tuleb lihtsalt sellest, et täiendav kapital astub käibesse täpselt niisamasugusel viisil kui esialgseltki avansseeritud kapital ja asendab järelikult täpselt niisamuti oma massi omaenda käivete arvuga.

Kolmandaks: siin vaadeldavad asjaolud ei muutu põrmugi, kui tootmisaeg on tööajast pikem. Sellega pikenevad muidugi käibeperioodid tervikuna, kuid see käibe pikenemine ei tee vajalikuks mingit täiendavat kapitali tööprotsessi jaoks. Täiendava kapitali otstarve seisab ainult lünkade täitmises, mis tekivad tööprotsessis ringlusaja tõttu; ta peab järelikult ainult kaitsma tootmist nende häirete eest, mis tulenevad ringlusajast; tootmise erilistest tingimustest tekkivad häired tuleb aga kõrvaldada teistsugusel viisil, mida me siin vaatlema ei hakka. Seevastu on olemas ettevõtteid, kus töötatakse ainult ajuti, tellimise peale, kus võib järelikult tööperioodide vahel esineda vaheaegu. Sellistes ettevõtetes langeb täiendava kapitali vajalikkus pro tanto ära. Teiselt poolt on ka hooajatööl enamasti olemas teatavad kapitali tagasivoolu aja piirid. Ühte ja sedasama tööd ei saa tuleval aastal uuesti teha ühe ja sellesama kapitaliga, kui selle kapitali ringlemise aeg ei ole vahepeal lõppenud. Seevastu võib ringlusaeg olla ka lühem kui vaheaeg, mis lahutab üht tootmisperioodi järgmisest tootmisperioodist. Sel juhul seisab kapital jõude, kui teda vahepeal mujal ei rakendata.

Neljandaks: üheks tööperioodiks avansseeritud kapital, näites III näiteks 600 naelsterlingit, kulutatakse osalt toorainele ja abimaterjalidele, tööperioodi tootlikule tagavarale, püsivale käibekapitalile, osalt muutuvale käibekapitalile, millega tasutakse tööd ennast. Püsivale käibekapitalile kulutatud osa võib eksisteerida tootliku tagavara vormis erineva kestusega, näiteks võib toormaterjali varuda lühemaks ajaks kui kogu tööperiood, süsi võib soetada iga 2 nädala tagant. Et siin ei eeldata veel krediidi olemasolu, siis peab see kapitaliosa, kuivõrd teda ei saa käsutada tootliku tagavara vormis, olema käsutatav rahavormis, et vajadust mööda muunduda tootlikuks tagavaraks. See ei muuda sugugi kuueks nädalaks avansseeritava püsiva käibekapitali väärtuse suurust. Palka seevastu — kõrvale jättes rahalise tagavara ettenägemata kuludeks, päris reservfondi häirete kõrvaldamiseks — makstakse lühemate perioodide järel, enamasti nädalaviisi. Kui kapitalist ei sunni töölist avansseerima talle oma tööd pikemaks ajaks, siis peab palgaks vajalik kapital olema rahavormis. Järelikult tuleb kapitali tagasivoolamisel jätta osa sellest rahavormi, et tasuda sellega tööd, kuna teise osa võib muundada tootlikuks tagavaraks.

Täiendav kapital jaotub täpselt samuti kui esialgnegi kapital. Kapitalist I erineb ta aga (kõrvale jättes krediidisuhted) selle poolest, et tema käsutamiseks tema oma tööperioodi jaoks tuleb teda

avansseerida juba kapitali I kogu esimeseks tööperioodiks, millesse ta ei kuulu. On võimalik, et juba selle aja jooksul muundatakse ta, vähemalt osaliselt, püsivaks käibekapitaliks, mis avansseeritakse kogu käibeperioodiks. Kui suurel määral ta seda vormi omandab või kui kauaks ta jääb täiendava rahakapitali vormi, kuni see muundumine vajalikuks saab, — see oleneb osalt kindlate tootmisharude erilistest tootmistingimustest, osalt kohalikest asjaoludest, osalt toorainete jne. hinna kõikumistest. Vaadates kogu ühiskondlikku kapitali, me näeme, et sellest täiendavast kapitalist on võrdlemisi suur osa alati ning pikemate perioodide viisi rahakapitali olekus. Mis puutub seevastu palgaks avansseeritavasse osasse kapitalist II, siis muundub see tööjõuks ikka ainult järk-järgult, sedamööda, kuidas suhteliselt lühikesed tööperioodid lõpevad ja tasumisele tulevad. See osa kapitalist II on järelikult kogu tööperioodi kestel rahakapitali vormis, kuni ta tööjõuks muundumise kaudu hakkab täitma tootliku kapitali funktsiooni.

Niisiis, lisades selliselt täiendavat kapitali, mis on vajalik kapitali I ringlusaja muutmiseks tootmisajaks, ei suurendata mitte ainult avansseeritud kapitali, ei pikendata mitte ainult aega, mille kestuseks kogu kapitali avansseerimine on vajalik, vaid suurendatakse eriti ka seda osa avansseeritud kapitalist, mis eksisteerib rahatagavarana, niisiis viibib rahakapitali olekus ja omab potentsiaalse rahakapitali vormi.

Sama toimub — nii tootliku tagavara vormis kui ka rahatagavara vormis avansseerimise suhtes — ka siis, kui ringlusajast tingitud kapitali jagunemine kaheks osaks, kapitaliks esimese perioodi jaoks ja teda ringlusajal asendavaks kapitaliks, ei teostu kulutatava kapitali suurendamise, vaid tootmise ulatuse vähendamise kaudu. Tootmise mastaabiga võrreldes kasvab siin rahavormis seotud kapital pigemini veel suuremaks.

Kapitali sellise jaotamisega esialgseks tootlikuks kapitaliks ja täiendavaks kapitaliks üldse saavutatakse tööperioodide pidev üksteisele järgnemine, saavutatakse see, et tootliku kapitalina funktsioneerib kogu aeg ühesuurune osa avansseeritud kapitali.

Vaadakem lähemalt näidet II. Pidevalt tootmisprotsessis viibiv kapital on 500 naelsterlingit. Kuna tööperiood = 5 nädalat, siis töötab see kapital 10 korda 50 nädala jooksul (mis meie eelduse kohaselt on üks aasta). Sellepärast, kui lisaväärtus kõrvale jätta, moodustab produkt $500 \times 10 = 5000$ naelsterlingit. Tootmisprotsessis vahetult ning peatamatult töötava kapitali, 500-naelsterlingilise kapitaliväärtuse seisukohalt kustub ringlusaeg, nagu näha, täielikult. Käibeperiood langeb tööperioodiga ühte; ringlusaeg võrdub nulliga.

Kui seevastu 5 nädala pikkused ringlusperioodid katkestaksid regulaarselt 500-naelsterlingilise kapitali tootlikku tegevust, nii et see kapital saaks uuesti tootmisvõimeliseks alles kogu kümne-

nädalase käibeperioodi lõppemisel, siis oleks meil aastas 50 nädala jooksul 5 kümnenädalast käivet; neis oleks 5 viienädalast tootmisperioodi, niisiis kokku 25 tootmisnädalat, produkti koguhulgaga $500 \times 5 = 2500$ naelsterlingi eest; peale selle 5 viienädalast ringlusperioodi, niisiis ringlusaega kokku samuti 25 nädalat. Kui me ütleme siin, et 500-naelsterlingiline kapital tegi aastas läbi 5 käivet, siis on silmanähtav ning selge, et iga käibeperioodi ühe poole jooksul ei funktsioneerinud see 500-naelsterlingiline kapital üldse tootliku kapitalina, et ta funktsioneeris ühtekokku ainult pool aastat, teisel poolel aga ei funktsioneerinud üldse.

Meie näites astub nende viie ringlusperioodi ajaks tegevusse 500 naelsterlingi suurune täiendav kapital, mistõttu käive tõuseb 2500 naelsterlingilt 5000 naelsterlingile. See-eest aga on ka avansseeritud kapital nüüd 500 naelsterlingi asemel 1000 naelsterlingit. 5000 jagatud 1000-ga on 5. Järelikult on 10 käibe asemel 5 käivet. Nii arvestataksegi tegelikult. Kui aga seepeale öeldakse, et 1000-naelsterlingiline kapital tegi aastas 5 käivet, siis kaob kapitalisti tühjast koljust igasugune mälestus ringlusajast; tekib segane kujutlus, nagu oleks see kapital nende viie ükşteisele järgnenud käibe ajal pidevalt tootmisprotsessis funktsioneerinud. Kui me aga ütleme, et see 1000-naelsterlingiline kapital tegi läbi 5 käivet, siis sisaldub selles nii ringlusaeg kui ka tootmisaeg. Tõepoolest: kui 1000 naelsterlingit oleksid tõesti pidevalt tootmisprotsessis funktsioneerinud, siis peaks produkt meie eelduste kohaselt olema 5000 naelsterlingi asemel 10 000 naelsterlingit. Selleks aga, et pidevalt hoida tootmisprotsessis 1000 naelsterlingit, peaksime sel juhul üldse avansseerima 2000 naelsterlingit. Majandusteadlased, kellel pole üldse mingit selgust käibe mehhanismi küsimuses, jätavad alati kahe silma vahele selle tähtsa momendi, et kui tahetakse vahetpidamata jätkata tootmist, siis võib ikka ainult osa tööstuskapitalist tegelikult osa võtta tootmisprotsessist. Sel ajal kui üks osa viibib tootmisperioodis, peab teine osa ikka viibima ringlusperioodis. Ehk, teiste sõnadega, üks osa võib funktsioneerida tootliku kapitalina ainult sel tingimusel, et teine osa jääb kaup- või rahakapitali vormi, tootmisest otseses mõttes eemale. Jätta see kahe silma vahele tähendab üldse mitte näha rahakapitali tähtsust ja osa.

Nüüd peame uurima, missugused erinevused tekivad käibes, olenevalt sellest, kas mõlemad käibeperioodi osad — tööperiood ja ringlusperiood — on teineteisega võrdsed või on tööperiood ringlusperioodist pikem või lühem; edasi, peame uurima, kuidas see mõjutab kapitali sidumist rahakapitali vormis.

Oletame, et iga nädal avansseeritav kapital on kõigil juhtudel 100 naelsterlingit, käibeperiood aga on 9 nädalat; järelikult igaks käibeperioodiks avansseeritud kapital = 900 naelsterlingit.

I. TÖÖPERIOOD VÕRDUB RINGLUSPERIOODIGA

Kuigi see juhtum esineb tegelikult vaid harukordse erandina, peab ta olema uurimise lähtepunktiks, sest vahekorrad esinevad siin kõige lihtsamal ja arusaadavamal kujul.

Mõlemad kapitalid (kapital I, mis avansseeritakse esimeseks tööperioodiks, ja täiendav kapital II, mis funktsioneerib kapitali I ringlusperioodil) vahetavad teineteist oma liikumistes, teineteisega ristumata. Esimene periood välja arvatud, avansseeritakse seepärast kumbagi kapitali ainult tema oma käibeperioodiks. Olgu käibeperiood, nagu järgmistes näidetes, 9 nädalat, niisiis tööperiood ja ringlusperiood kumbki $4^1/_2$ nädalat. Siis on meil järgmine aastaskeem:

TABEL I.

KAPITAL I:

Käibeperioodid	Tööperioodid	Avansseeritud	Ringlus-perioodid
I. 1— 9 näd.	1— $4^1/_2$ näd.	450 naelst.	$4^1/_2$— 9 näd.
II. 10—18 „	10—$13^1/_2$ „	450 „	$13^1/_2$—18 „
III. 19—27 „	19—$22^1/_2$ „	450 „	$22^1/_2$—27 „
IV. 28—36 „	28—$31^1/_2$ „	450 „	$31^1/_2$—36 „
V. 37—45 „	37—$40^1/_2$ „	450 „	$40^1/_2$—45 „
VI. 46—(54) „	46—$49^1/_2$ „	450 „	$49^1/_2$—(54) „[31]

KAPITAL II:

Käibeperioodid	Tööperioodid	Avansseeritud	Ringlus-perioodid
I. $4^1/_2$—$13^1/_2$ näd.	$4^1/_2$— 9 näd.	450 naelst.	10—$13^1/_2$ näd.
II. $13^1/_2$—$22^1/_2$ „	$13^1/_2$—18 „	450 „	19—$22^1/_2$ „
III. $22^1/_2$—$31^1/_2$ „	$22^1/_2$—27 „	450 „	28—$31^1/_2$ „
IV. $31^1/_2$—$40^1/_2$ „	$31^1/_2$—36 „	450 „	37—$40^1/_2$ „
V. $40^1/_2$—$49^1/_2$ „	$40^1/_2$—45 „	450 „	46—$49^1/_2$ „
VI. $49^1/_2$—($58^1/_2$) „	$49^1/_2$—(54) „	450 „	(55—$58^1/_2$) „

[31] Teise käibeaastasse langevad nädalad on pandud sulgudesse.

51 nädala jooksul — me võtame need siin ühe aastana — tegi kapital I läbi kuus täielikku tööperioodi, järelikult tootis ta kaupu $450 \times 6 = 2700$ naelsterlingi eest, kapital II aga tootis neid viie täieliku tööperioodiga $450 \times 5 = 2250$ naelsterlingi eest. Peale selle tootis kapital II aasta viimase $1^1/_2$ nädala jooksul (50-nda nädala keskpaigast 51. nädala lõpuni) veel 150 naelsterlingi eest, — kokku toodeti 51 nädala jooksul 5100 naelsterlingi eest produkti. Niisiis, mis puutub ainult tööperioodi ajal toodetava lisaväärtuse otsesesse tootmisse, siis teeks 900-naelsterlingiline kogukapital läbi $5^2/_3$ käivet ($900 \times 5^2/_3 = 5100$ naelsterlingit). Kui me aga vaatame tegelikku käivet, siis näeme, et kapital I tegi $5^2/_3$ käivet, sest 51-se nädala lõpul on tal vaja veel 3 nädalat oma kuuenda käibeperioodi lõpetamiseks; $450 \times 5^2/_3 = 2550$ naelsterlingit; kapital II aga tegi $5^1/_6$ käivet, sest ta on läbi teinud kõigest $1^1/_2$ nädalat oma kuuendast käibeperioodist, nii et sellest langeb tulevasse aastasse veel $7^1/_2$ nädalat; $450 \times 5^1/_6 = 2325$ naelsterlingit; kogu tegelik käive = = 4875 naelsterlingit.

Vaadelgem kapitali I ja kapitali II kui kaht teineteisest täiesti sõltumatut kapitali. Oma liikumistes on nad täiesti iseseisvad; need liikumised täiendavad teineteist ainult sellepärast, et nende kapitalide tööperioodid ja ringlusperioodid teineteist otseselt vahetavad. Neid võib võtta kui kaht täiesti iseseisvat kapitali, mis kuuluvad eri kapitalistidele.

Kapital I tegi läbi viis täielikku käibeperioodi ja kaks kolmandikku kuuendast käibeperioodist. Aasta lõpul on ta kaupkapitali vormis, mis vajab oma normaalseks realiseerimiseks veel 3 nädalat. Selle aja jooksul ei saa ta tootmisprotsessi minna. Ta funktsioneerib kaupkapitalina: ta ringleb. Oma viimasest käibeperioodist tegi ta läbi ainult $^2/_3$. Seda võib järgmiselt väljendada: ta tegi ainult $^2/_3$ käibest, ainult $^2/_3$ tema koguväärtusest tegi läbi täieliku käibe. Me ütleme: 450 naelsterlingit teevad oma käibe läbi 9 nädalaga, järelikult 300 naelsterlingit 6 nädalaga. Selline väljendusviis jätab tähele panemata orgaanilised vahekorrad käibeaja kahe spetsiifilise koostisosa vahel. Väljendusel, et 450-naelsterlingiline kapital tegi $5^2/_3$ käivet, on ainult see täpne tähendus, et ta tegi 5 täielikku käivet ja ainult $^2/_3$ kuuendast. Seevastu väljenduses: käibinud kapital = = avansseeritud kapital korrutatud $5^2/_3$-ga, niisiis ülaltoodud juhul = 450 naelsterlingit $\times$ $5^2/_3$ = 2550 naelsterlingit, — selles väljenduses on õige see, et kui seda 450-naelsterlingilist kapitali ei täiendataks teise 450-naelsterlingilise kapitaliga, siis peaks üks osa sellest tõepoolest viibima tootmisprotsessis, teine osa aga ringlemisprotsessis. Kui käibeaega tahetakse väljendada käibinud kapitali massiga, siis saab seda väljendada ikka ainult olemasoleva väärtuse (tegelikult valmisprodukti) massi kaudu. Asjaolu, et avansseeritud kapital pole sellises olekus, kus ta võib tootmisprotsessi uuesti alustada, väljendub selles, et ainult osa sellest kapitalist on tootmisvõimelises

olekus, ehk selles, et kui kapital peab viibima pideva tootmise olekus, siis tuleb ta vastavalt tootmis- ja ringlusperioodide vahekorrale jagada kaheks osaks, millest üks oleks alati tootmisperioodis, teine alati ringlusperioodis. Siin on tegemist sama seadusega, mille järgi ringlusaja ja käibeaja suhe määrab pidevalt funktsioneeriva tootliku kapitali massi.

51-se nädala lõpul, mida me siin võtame aasta lõpuna, avansseeriti kapitalist II 150 naelsterlingit lõpetamata produkti tootmiseks. Veel üks osa on püsiva käibekapitali — tooraine jne. — vormis, s. o. sellises vormis, kus ta võib funktsioneerida tootmisprotsessis tootliku kapitalina. Kolmas osa on aga rahavormis; see on vähemalt tööperioodi ülejäänud osa (kolme nädala) palgasumma, millest aga maksmine toimub ainult iga nädala lõpul. Kuigi see osa kapitalist ei ole uue aasta, niisiis uue käivete tsükli algul tootliku kapitali, vaid rahakapitali vormis, millisena ta ei saa tootmisprotsessi minna, on tootmisprotsessis uue käibe algul siiski juba funktsioneerimas muutuvat käibekapitali, s. o. elavat tööjõudu. See nähtus tuleb sellest, et tööjõudu ostetakse küll tööperioodi algul, näiteks nädalaviisi, ja tarbitakse samuti tööperioodi algusest peale, kuid tema eest makstakse alles nädala lõpul. Raha funktsioneerib siin maksevahendina. Sellepärast ongi ta ühelt poolt rahana alles kapitalisti käes, kuna teiselt poolt kaup, milleks raha muundub, s. o. tööjõud, funktsioneerib juba tootmisprotsessis; seega esineb üks ja seesama kapitaliväärtus siin kahekordselt.

Kui me vaatleme ainult tööperioode, siis näeme, et:

kapital I tootis $450 \times 6 = 2700$ naelsterlingit
„ II „ $450 \times 5^1/_3 = 2400$ „
seega kokku ... $900 \times 5^2/_3 = 5100$ naelsterlingit.

Niisiis funktsioneeris kogu 900-naelsterlingiline avansseeritud kapital $5^2/_3$ korda aastas tootliku kapitalina. Lisaväärtuse tootmise seisukohalt on ükskõik, kas 450 naelsterlingit funktsioneerivad kogu aeg tootmisprotsessis ja 450 naelsterlingit kogu aeg ringlemisprotsessis, vastastikku teineteist välja vahetades, või funktsioneerivad 900 naelsterlingit $4^1/_2$ nädalat tootmisprotsessis, järgmised $4^1/_2$ nädalat aga ringlemisprotsessis.

Kui me seevastu vaatleme käibeperioode, siis näeme, et käivete summad on:

kapitalil I $450 \times 5^2/_3 = 2550$ naelsterlingit
„ II $450 \times 5^1/_6 = 2325$ „
seega kogu kapitalil ... $900 \times 5^5/_{12} = 4875$ naelsterlingit.

Sest kogu kapitali käivete arv võrdub kapitalide I ja II käivete summaga, jagatud kapitalide I ja II summaga.

Tuleb märkida, et kui kapitalid I ja II oleksid teineteisest sõltumatud, kujutaksid nad enesest ikkagi ainult erinevaid iseseisvaid osi ühes ja sellessamas tootmissfääris avansseeritud ühiskondlikust kapitalist. Niisiis, kui ühiskondlik kapital koosneks selles tootmissfääris *ainult* kapitalidest I ja II, siis võiks ühiskondliku kapitali käibe kohta selles sfääris rakendada sedasama arvestust, mida me rakendasime siin ühe ja sellesama erakapitali kahe koostisosa I ja II kohta. Laiemalt võttes võib samasuguse arvestuse teha kogu ühiskondliku kapitali iga osa kohta, mis on mahutatud mõnesse eri tootmissfääri. Lõpuks aga on kogu ühiskondliku kapitali käivete arv võrdne mitmesugustes tootmisharudes käibinud kapitali summaga, jagatud nendes tootmissfäärides avansseeritud kapitali summaga.

Edasi tuleb märkida, et nagu kapitalide I ja II käibeaastad on siin ühes ja sellessamas eraettevõttes õieti öelda erinevad (sest kapitali II käivete tsükkel algab kapitali I käivete tsüklist $4^1/_2$ nädalat hiljem, ja aasta lõpeb seepärast kapitalil I $4^1/_2$ nädalat varem kui kapitalil II), nii alustavad ka mitmesugused erakapitalid ühes ja sellessamas tootmissfääris oma operatsioone täiesti erinevais ajavahemikes ning lõpetavad seepärast oma aastakäibe aasta jooksul mitmesugusel ajal. Sama keskmise suuruse arvestus, mida me eespool rakendasime kapitalide I ja II kohta, on siingi kohane selleks, et taandada ühiskondliku kapitali mitmesuguste iseseisvate osade käibeaastad ühele ühisele käibeaastale.

II. TÖÖPERIOOD ON RINGLUSPERIOODIST PIKEM

Kapitalide I ja II töö- ja käibeperioodid ristuvad üksteisega, selle asemel et üksteist välja vahetada. Samal ajal toimub siin kapitali vabanemine, mida varemvaadeldud juhul ei olnud.

See ei muuda aga midagi sellest, et nüüd nagu varemgi on 1) kogu avansseeritud kapitali tööperioodide arv võrdne avansseeritud kapitali mõlema osa aastaprodukti väärtuse summaga, jagatud kogu avansseeritud kapitaliga, ja 2) kogu kapitali käivete arv on võrdne mõlema käibe summaga, jagatud mõlema avansseeritud kapitali summaga. Siingi peame vaatama neid mõlemaid kapitaliosi nii, nagu oleksid nende käibed teineteisest täiesti sõltumatud.

Niisiis oletame jälle, et tööprotsessiks avansseeritakse iga nädal 100 naelsterlingit. Tööperiood kestab 6 nädalat ja vajab seega iga kord 600 naelsterlingi avansseerimist (kapital I). Ringlusperiood on 3 nädalat; niisiis on käibeperiood nagu varemgi 9 nädalat. 300-naelsterlingiline kapital II astub tegevusse kapitali I kolmenädalasel ringlusperioodil. Kui me vaatleme neid mõlemaid kapitale kui teineteisest sõltumatuid, siis saame järgmise aastakäibe skeemi:

TABEL II.

KAPITAL I, 600 naelsterlingit.

Käibeperioodid	Tööperioodid	Avansseeritud	Ringlusperioodid
I. 1—9 näd.	1—6 näd.	600 naelst.	7—9 näd.
II. 10—18 „	10—15 „	600 „	16—18 „
III. 19—27 „	19—24 „	600 „	25—27 „
IV. 28—36 „	28—33 „	600 „	34—36 „
V. 37—45 „	37—42 „	600 „	43—45 „
VI. 46—(54)„	46—51 „	600 „	(52—54) „

TÄIENDAV KAPITAL II, 300 naelsterlingit.

Käibeperioodid	Tööperioodid	Avansseeritud	Ringlusperioodid
I. 7—15 näd.	7—9 näd.	300 naelst.	10—15 näd.
II. 16—24 „	16—18 „	300 „	19—24 „
III. 25—33 „	25—27 „	300 „	28—33 „
IV. 34—42 „	34—36 „	300 „	37—42 „
V. 43—51 „	43—45 „	300 „	46—51 „

Tootmisprotsess kulgeb aasta läbi vahetpidamata ühesuguses mastaabis. Mõlemad kapitalid I ja II püsivad teineteisest täiesti lahus. Kuid selleks, et kujutada neid lahusolevatena, pidime lahti kiskuma nende tegelikud ristumised ja põimumised ning muutma sellega ka käivete arvu. Ülaltoodud tabeli järgi on nimelt käivete summad:

kapitalil I $600 \times 5^2/_3 = 3400$ naelsterlingit ja
„ II $300 \times 5 = 1500$ „
seega kogu kapitalil ... $900 \times 5^4/_9 = 4900$ naelsterlingit.

See pole aga õige, sest tegelikud tootmis- ja ringlusperioodid, nagu varsti näeme, ei lange absoluutselt ühte ülaloleva skeemi perioodidega, kus peamine seisis selles, et kujutada mõlemaid kapitale I ja II teineteisest sõltumatuina.

Tegelikult aga pole kapitalil II kapitalist I erinevat tööperioodi ega erinevat ringlusperioodi. Tööperioodi pikkus on 6 nädalat, ringlusperioodi pikkus 3 nädalat. Kuna kapital II on kõigest 300 naelsterlingit, saab ta täita ainult osa tööperioodist. Nii see tegelikult ongi. 6-nda nädala lõpul läheb ringlusse 600-naelsterlingilise väärtusega produkt, mis tuleb 9-nda nädala lõpul rahana tagasi. Ühtlasi astub 7-nda nädala algul tegevusse kapital II, mis katab järgneva tööperioodi vajadusi 7-nda kuni 9-nda nädala jooksul. Meie eelduse kohaselt on aga tööperiood 9-nda nädala lõpul ainult pooleldi lõppenud. Järelikult astub 10-nda nädala algul uuesti tegevusse äsja tagasi tulnud 600-naelsterlingiline kapital I ja katab 300 naelsterlingi ulatuses 10-ndal kuni 12-ndal nädalal vajalikud avansseerimised. Sellega lõpeb teine tööperiood. Ringluses viibib 600-naelsterlingilise väärtusega produkt, mis tuleb tagasi 15-nda nädala lõpul; peale selle aga on vabanenud 300 naelsterlingit — esialgse kapitali II summa, — mis võivad funktsioneerida järgneva tööperioodi esimesel poolel, niisiis 13-nda kuni 15-nda nädala jooksul. Selle aja möödumisel voolavad jälle tagasi 600 naelsterlingit; neist 300 peavad vastu tööperioodi lõpuni, ülejäänud 300 jäävad vabaks järgmise tööperioodi jaoks.

Asjakäik on seega järgmine:

I käibeperiood: 1.—9. nädal.

1. tööperiood: 1.—6. nädal. Funktsioneerib kapital I, 600 naelsterlingit.

1. ringlusperiood: 7.—9. nädal. 9-nda nädala lõpul voolavad tagasi 600 naelsterlingit.

II käibeperiood: 7.—15. nädal.

2. tööperiood: 7.—12. nädal.

Esimene pool: 7.—9. nädal. Funktsioneerib kapital II, 300 naelsterlingit.

9-nda nädala lõpul tulevad 600 naelsterlingit rahana tagasi (kapital I).

Teine pool: 10.—12. nädal. Funktsioneerivad 300 naelsterlingit kapitalist I.

Kapitali I ülejäänud 300 naelsterlingit jäävad vabaks.

2. ringlusperiood: 13.—15. nädal.

15-nda nädala lõpul voolavad rahana tagasi 600 naelsterlingit (mis koosnevad pooleldi kapitalist I, pooleldi kapitalist II).

III käibeperiood: 13.—21. nädal.

3. tööperiood: 13.—18. nädal.

Esimene pool: 13.—15. nädal. Vabanenud 300 naelsterlingit hakkavad funktsioneerima. 15-nda nädala lõpul voolavad rahana tagasi 600 naelsterlingit.

Teine pool: 16.—18. nädal. Tagasivoolanud 600 naelsterlingist funktsioneerivad 300, kuna ülejäänud 300 jäävad jälle vabaks.

3. ringlusperiood: 19.—21. nädal, mille lõpul voolavad jällegi rahana tagasi 600 naelsterlingit; neis 600 naelsterlingis on nüüd kapitalid I ja II nii kokku sulanud, et nende vahel ei saa enam vahet teha.

Niiviisi on 600-naelsterlingilisel kapitalil 51-se nädala lõpuni kaheksa täielikku käibeperioodi (I: 1.—9. nädal; II: 7.—15.; III: 13.—21.; IV: 19.—27.; V: 25.—33.; VI: 31.—39.; VII: 37.—45.; VIII: 43.—51. nädal). Et aga 49.—51. nädal kuuluvad kaheksandasse ringlusperioodi, siis peavad 300 naelsterlingit vabanenud kapitali sel ajal tegevusse astuma ja tootmist käigus hoidma. Seega kujuneb käive aasta lõpul järgmiseks: 600 naelsterlingit on läbi teinud kaheksa täielikku ringkäiku, see on 4800 naelsterlingit. Sellele tuleb lisada kolme viimase nädala (49.—51.) produkt, mis aga on läbi teinud alles kolmandiku oma 9-nädalasest ringkäigust ja läheb järelikult käibesummasse ainult kolmandikuga oma suurusest, s. o. 100 naelsterlingiga. Niisiis, kui aastaprodukt, võttes aasta 51 nädalana, on 5100 naelsterlingit, siis on käibinud kapital kõigest 4800 + 100 = 4900 naelsterlingit; kogu 900-naelsterlingiline avansseeritud kapital tegi järelikult läbi $5^4/_9$ käivet, seega vaid pisut rohkem kui juhul I.

Toodud näites me eeldasime juhtumit, kus tööaeg on $^2/_3$, ringlusaeg aga $^1/_3$ käibeperioodist, tööaeg järelikult on ringlusaja lihtne kordne. Tekib küsimus, kas ülalpool konstateeritud kapitali vabanemine toimub ka teistes tingimustes.

Oletame, et tööperiood = 5 nädalat, ringlusaeg = 4 nädalat, iga nädal avansseeritav kapital = 100 naelsterlingit.

I käibeperiood: 1.—9. nädal.

1. tööperiood: 1.—5. nädal. Funktsioneerib kapital I = 500 naelsterlingit.

1. ringlusperiood: 6.—9. nädal. 9-nda nädala lõpul voolavad 500 naelsterlingit rahana tagasi.

II käibeperiood: 6.—14. nädal.

2. tööperiood: 6.—10. nädal.

Esimene osa: 6.—9. nädal. Funktsioneerib kapital II = 400 naelsterlingit. 9-nda nädala lõpul voolab rahana tagasi kapital I = 500 naelsterlingit.

Teine osa: 10. nädal. Tagasitulnud 500 naelsterlingist funktsioneerivad 100 naelsterlingit. Ülejäänud 400 naelsterlingit jäävad vabaks järgmise tööperioodi jaoks.

2. ringlusperiood: 11.—14. nädal. 14-nda nädala lõpul voolavad rahana tagasi 500 naelsterlingit.

14-nda nädala lõpuni (11.—14. näd.) funktsioneerivad varem vabanenud 400 naelsterlingit; hiljem tagasivoolanud 500 naelsterlingist täiendavad 100 naelsterlingit kolmanda tööperioodi (11.—15. nädal) tarvidust, nii et neljandaks tööperioodiks vabanevad jällegi 400 naelsterlingit. Sama nähtus kordub igal tööperioodil; iga

tööperioodi algul on ees 400 naelsterlingit, millest jätkub esimeseks neljaks nädalaks. Neljanda nädala lõpul voolavad rahana tagasi 500 naelsterlingit, millest läheb viimase nädala jaoks vaja ainult 100; ülejäänud 400 naelsterlingit jäävad vabaks järgmise tööperioodi jaoks.

Võtame, edasi, 7-nädalase tööperioodi 700-naelsterlingilise kapitaliga I ja 2-nädalase ringlusaja 200-naelsterlingilise kapitaliga II. Sel juhul kestab esimene käibeperiood 1-sest nädalast 9-nda nädalani, sellest esimene tööperiood 1-sest nädalast 7-nda nädalani 700 naelsterlingi avansseerimisega ja esimene ringlusperiood 8-ndast nädalast 9-nda nädalani. 9-nda nädala lõpul voolavad 700 naelsterlingit rahana tagasi.

Teine käibeperiood 8-ndast nädalast 16-nda nädalani hõlmab teist tööperioodi 8-ndast nädalast 14-nda nädalani. Sealjuures kaetakse 8-nda ja 9-nda nädala tarvidus kapitalist II. 9-nda nädala lõpul tulevad ülalnimetatud 700 naelsterlingit tagasi; neist tarbitakse tööperioodi lõpuni (10.—14. nädal) 500 naelsterlingit. 200 naelsterlingit jäävad vabaks järgmise tööperioodi jaoks. Teine ringlusperiood kestab 15-nda ja 16-nda nädala; 16-nda nädala lõpul tulevad 700 naelsterlingit jälle tagasi. Edaspidi kordub sama nähtus igal tööperioodil. Kahel esimesel nädalal kaetakse kapitalitarvidus eelmise tööperioodi lõpul vabanenud 200 naelsterlingiga; 2-se nädala lõpul voolavad 700 naelsterlingit tagasi, kuid tööperiood on kestnud vaid 5 nädalat, nii et selle peale võis kulutada ainult 500 naelsterlingit; järelikult jäävad 200 naelsterlingit iga kord vabaks järgmise tööperioodi jaoks.

Niisiis ilmneb, et meie juhul, kus tööperiood eeldati olevat ringlusperioodist pikem, on iga tööperioodi lõpul igasugustel asjaoludel olemas vaba rahakapital, mis on suuruselt võrdne ringlusperioodiks avansseeritud kapitaliga II. Meie kolmes näites oli kapital II esimeses näites 300 naelsterlingit, teises 400 naelsterlingit, kolmandas 200 naelsterlingit; vastavalt sellele oli tööperioodi lõpul vabanev kapital 300, 400, 200 naelsterlingit.

III. TÖÖPERIOOD ON RINGLUSPERIOODIST LÜHEM

Kõigepealt eeldame jällegi 9 nädala pikkust käibeperioodi; sellest on kolm nädalat tööperioodi, milleks on käsutada kapital I = = 300 naelsterlingit. Ringlusperiood olgu 6 nädalat. Nendeks kuueks nädalaks on vaja 600 naelsterlingi suurust täiendavat kapitali, mille me jällegi võime jaotada kaheks 300-naelsterlingiliseks kapitaliks, kusjuures kumbki neist täidab ühe tööperioodi. Siis on meil kolm 300-naelsterlingilist kapitali; neist funktsioneerib 300 naelsterlingit alati tootmises, kuna 600 naelsterlingit viibivad ringlussfääris.

TABEL III.

KAPITAL I:

Käibeperioodid	Tööperioodid	Ringlusperioodid
I. 1.—9. näd.	1.— 3. näd.	4.— 9. näd.
II. 10.—18. „	10.—12. „	13.—18. „
III. 19.—27. „	19.—21. „	22.—27. „
IV. 28.—36. „	28.—30. „	31.—36. „
V. 37.—45. „	37.—39. „	40.—45. „
VI. 46.—(54.) „	46.—48. „	49.—(54.) „

KAPITAL II:

Käibeperioodid	Tööperioodid	Ringlusperioodid
I. 4.—12. näd.	4.— 6. näd.	7.—12. näd.
II. 13.—21. „	13.—15. „	16.—21. „
III. 22.—30. „	22.—24. „	25.—30. „
IV. 31.—39. „	31.—33. „	34.—39. „
V. 40.—48. „	40.—42. „	43.—48. „
VI. 49.—(57.) „	49.—51. „	(52.—57.) „

KAPITAL III:

Käibeperioodid	Tööperioodid	Ringlusperioodid
I. 7.—15. näd.	7.— 9. näd.	10.—15. näd.
II. 16.—24. „	16.—18. „	19.—24. „
III. 25.—33. „	25.—27. „	28.—33. „
IV. 34.—42. „	34.—36. „	37.—42. „
V. 43.—51. „	43.—45. „	46.—51. „

Siin on kõik täpselt I juhu sarnane, ainult selle vahega, et nüüd on kahe kapitali asemel kolm kapitali üksteist välja vahetamas. Kapitalide ristumist või läbipõimumist ei toimu; iga üksikut kapitali saab jälgida aasta lõpuni omaette. Seega ei toimu siin,

niisamuti nagu juhul I, tööperioodi lõpul mingit kapitali vabanemist. Kapital I kulutatakse täielikult 3-nda nädala lõpuks, ta tuleb täielikult tagasi 9-nda lõpuks ja hakkab uuesti funktsioneerima 10-nda algul. Sama toimub kapitalidega II ja III. Ühe kapitali korrapärane ning täielik väljavahetamine teise kapitali poolt ei lase tekkida mingit kapitalide vabanemist.

Kogu käivet arvutatakse järgmiselt:

Kapital	I 300 naelst.	× $5^2/_3$	= 1700	naelst.
„	II 300 „	× $5^1/_3$	= 1600	„
„	III 300 „	× 5	= 1500	„
Kogu kapital	900 naelst.	× $5^1/_3$	= 4800	naelst.

Võtame nüüd ka sellise näite, kus ringlusperiood ei moodusta tööperioodi täpset kordset; näiteks tööperiood 4 nädalat, ringlusperiood 5 nädalat; sel juhul oleksid vastavad kapitali suurused: kapital I = 400 naelsterlingit, kapital II = 400 naelsterlingit, kapital III = 100 naelsterlingit. Anname ainult esimese kolme käibe skeemi:

TABEL IV.

KAPITAL I:

Käibeperioodid	Tööperioodid	Ringlusperioodid
I. 1.— 9. näd.	1.— 4. näd.	5.— 9. näd.
II. 9.—17. „	9. 10.—12. „	13.—17. „
III. 17.—25. „	17. 18.—20. „	21.—25. „

KAPITAL II:

Käibeperioodid	Tööperioodid	Ringlusperioodid
I. 5.—13. näd.	5.— 8. näd.	9.—13. näd.
II. 13.—21. „	13. 14.—16. „	17.—21. „
III. 21.—29. „	21. 22.—24. „	25.—29. „

KAPITAL III:

Käibeperioodid	Tööperioodid	Ringlusperioodid
I 9.—17. näd.	9. näd.	10.—17. näd.
II. 17.—25. „	17. „	18.—25. „
III. 25.—33. „	25. „	26.—33. „

Kapitalide läbipõimumine leiab siin aset sedavõrd, kuivõrd kapitalil III, millest jätkub ainult üheks nädalaks, pole seetõttu iseseisvat tööperioodi, vaid tema tööperiood langeb ühte kapitali I esimese töönädalaga. See-eest aga vabaneb nii kapitali I kui ka kapitali II tööperioodi lõpul 100-naelsterlingiline summa, mis võrdub kapitaliga III. Tõepoolest, kui kapital III täidab esimese nädala kapitali I teises tööperioodis ja kõigis ta järgmistes tööperioodides, seile esimese nädala lõpul aga voolab tagasi kogu kapital I, 400 naelsterlingit, siis on kapitali I tööperioodi ülejäänud osa kõigest 3 nädalat ja sellele vastav kapitalikulu 300 naelsterlingit. Niiviisi vabanenud sajast naelsterlingist jätkub siis kapitali II vahetult järgneva tööperioodi esimeseks nädalaks; selle nädala lõpul voolab tagasi kogu 400-naelsterlingiline kapital II; et aga alanud tööperiood võib veel neelata ainult 300 naelsterlingit, siis jäävad selle perioodi lõpul jälle 100 naelsterlingit vabaks, ja nii edasi. Niisiis, kui ringlusaeg ei moodusta tööperioodi lihtsat kordset, toimub tööperioodi lõpul kapitali vabanemine; sealjuures on see vabanev kapital võrdne kapitaliosaga, mis on vajalik aja täitmiseks, mille võrra ringlusperiood on pikem tööperioodist või selle kordsest.

Kõigil käsitletud juhtudel eeldasime, et igaühes siin vaadeldud ettevõtteist jäävad nii tööperiood kui ka ringlusaeg kogu aasta läbi ühesugusteks. See eeldus oli vajalik, kuna me tahtsime kindlaks teha ringlusaja mõju käibele ja avansseeritava kapitali suurusele. Asi ei muutu sugugi sellest, et see eeldus ei pea tegelikult mitte alati nii absoluutselt paika ja et ta sageli üldse ei vasta tegelikkusele.

Kogu selles raamatu osas me vaatlesime ainult käibekapitali käibeid, mitte aga põhikapitali omi, — sellel lihtsal põhjusel, et käsitletaval küsimusel ei ole põhikapitaliga midagi tegemist. Tootmisprotsessis kasutatavad töövahendid jne. kujutavad enesest põhikapitali ainult sedavõrd, kuivõrd nende kasutamise aeg on käibekapitali käibeperioodist pikem, kuivõrd see aeg, mille jooksul neid töövahendeid järjest korduvais tööprotsessides edasi kasutatakse, on pikem kui käibekapitali käibeperiood, kuivõrd järelikult see aeg = käibekapitali *n* käibeperioodi. Pole tähtis, kas aja kogu-hulk, mille moodustavad need käibekapitali *n* käibeperioodi, on pikem või lühem, selleks ajaks põhikapitalina avansseeritud osa tootlikust kapitalist ei avansseerita uuesti sellesama aja jooksul. See osa tootlikust kapitalist funktsioneerib edasi oma endises tarbimisvormis. Erinevus seisab ainult järgmises: vastavalt käibekapitali iga käibeperioodi üksiku *tööperioodi* erinevale pikkusele annab põhikapital selle tööperioodi produktile ära kas suurema või vähema osa oma esialgsest väärtusest, ja vastavalt iga käibeperioodi ringlusaja pikkusele voolab see produktile äraantud osa põhikapitali väärtusest kas kiiremini või aeglasemalt rahavormis tagasi.

Meie poolt selles raamatu osas käsitletava küsimuse loomus — tootliku kapitali käibeosa käive — tuleneb selle kapitaliosa enese loomusest. Ühes tööperioodis kasutatud käibekapitali ei saa kasutada uues tööperioodis, kuni ta ei ole lõpetanud oma käivet, kuni ta ei ole muundunud kaupkapitaliks, kaupkapitalist edasi rahakapitaliks ja sellest viimasest uuesti tootlikuks kapitaliks. Seepärast, et esimesele tööperioodile võiks otsekohe järgneda teine, tuleb uuesti avansseerida kapitali ning muundada seda tootliku kapitali käibeelementideks, ja nimelt küllalt suurel hulgal, et täita need lüngad, mis tekivad esimeseks tööperioodiks avansseeritud käibekapitali ringlusperioodis viibimise tõttu. Sellest tulenebki see mõju, mida käibekapitali tööperioodi pikkus avaldab tööprotsessi mastaabile antud tootmises ja ka sellele, kuidas avansseeritud kapital jaguneb osadeks, s. o. mõju täiendavalt avansseeritavate uute kapitaliosade suurusele. Seda me aga käesolevas raamatu osas uurima pidimegi.

IV. JÄRELDUSED

Senisest uurimisest järeldub:

A. Mitmesugused osad, milleks kapital tuleb jaotada, et osa sellest võiks pidevalt viibida tööperioodis, samal ajal kui teised osad viibivad ringlusperioodis, — need osad vahetavad üksteist kui erisugused iseseisvad individuaalkapitalid kahel juhul: 1) Kui tööperiood võrdub ringlusperioodiga, niisiis, kui käibeperiood jaguneb kaheks võrdseks osaks. 2) Kui ringlusperiood on tööperioodist pikem, kuid moodustab ühtlasi tööperioodi lihtsa kordse, nii et ringlusperiood = *n* tööperioodi, kus *n* peab olema täisarv. Neil juhtudel ei vabane ükski osa järkjärguliselt avansseeritavast kapitalist.

B. Seevastu kõigil juhtudel, kus: 1) ringlusperiood on tööperioodist pikem, kuid ei moodusta tööperioodi lihtsat kordset, ja 2) kus tööperiood on ringlusperioodist pikem, — kõigil neil juhtudel vabaneb osa kogu käibekapitalist pidevalt ning perioodiliselt iga tööperioodi lõpul, alates teisest käibest. Ja nimelt, kui tööperiood on ringlusperioodist pikem, võrdub see vabanenud kapital ringlusperioodiks avansseeritud osaga kogukapitalist; kui aga ringlusperiood on pikem tööperioodist, siis võrdub vabanenud kapital selle kapitaliosaga, mis on vajalik aja täitmiseks, mille võrra ringlusperiood on tööperioodist või tööperioodide kordsest pikem.

C. Sellest järeldub, et kogu ühiskondlikul kapitalil, vaadelduna ta käibeosa seisukohalt, peab kapitali vabanemine olema üldreegliks, kuna tootmisprotsessis üksteise järel funktsioneerivate kapitaliosade lihtne vaheldumine peab olema erandiks. Sest tööperioodi ja ringlusperioodi võrdsus või ringlusperioodi võrdsus tööperioodi

lihtsa kordsega, see käibeperioodi kahe koostisosa korrapärane proportsionaalsus ei puutu üldse asja olemusse ja võib seega üldiselt esineda ainult erandina.

Ühiskondlikust käibekapitalist, mis teeb aastas mitu käivet, on seega perioodiliselt väga suur osa iga-aastase käivete tsükli jooksul vabanenud kapitali vormis.

Edasi on selge, et selle vabaneva kapitali suurus, kui eeldame kõigi teiste tingimuste muutumatust, kasvab koos tööprotsessi ulatusega ehk tootmise mastaabiga, niisiis kapitalistliku tootmise arenemisega üldse. Juhul *B*. 2) — sellepärast, et kasvab kogu avansseeritud kapital; juhul *B*. 1) — sellepärast, et kapitalistliku tootmise arenemisega kasvab ringlusperioodi pikkus, seega ka käibeperiood neil juhtudel, (kus tööperiood on ringlusperioodist lühem ning mõlema perioodi vahel puudub korrapärane proportsioon).

Esimesel juhul me pidime kulutama näiteks 100 naelsterlingit nädalas. Kuuenädalasele tööperioodile 600 naelsterlingit, kolmenädalasele ringlusperioodile 300 naelsterlingit, kokku 900 naelsterlingit. Siin vabanevad pidevalt 300 naelsterlingit. Kui seevastu nädalas kulutatakse 300 naelsterlingit, siis on meil tööperioodi kohta 1800 naelsterlingit, ringlusperioodi kohta 900; järelikult vabanevad perioodiliselt 900 naelsterlingit, mitte aga 300.

D. Kogu kapital, näiteks 900 naelsterlingit, tuleb jagada kaheks osaks: 600 naelsterlingit tööperioodile ja 300 naelsterlingit ringlusperioodile, nagu eespool. Tööprotsessile tegelikult kulutatav osa väheneb selle tõttu kolmandiku võrra, 900 naelsterlingilt 600 naelsterlingile, seega väheneb kolmandiku võrra ka tootmise mastaap. Teiselt poolt funktsioneerivad 300 naelsterlingit ainult selleks, et tööperiood ei katkeks ja et kogu aasta jooksul võiks igal nädalal kulutada tööprotsessile 100 naelsterlingit.

Abstraktselt rääkides pole üldse oluline, kas 600 naelsterlingit töötavad $8 \times 6 = 48$ nädala jooksul (produkt = 4800 naelsterlingit) või kulutatakse kogu 900-naelsterlingiline kapital tööprotsessile 6 nädala jooksul ja jäetakse ta siis 3-nädalase ringlusperioodi ajaks jõude seisma. Viimasel juhul töötaks kapital 48 nädala jooksul $5^1/_3 \times 6 = 32$ nädalat (produkt $= 900 \times 5^1/_3 =$ $= 4800$ naelsterlingit) ja seisaks 16 nädalat jõude. Kuid isegi kõrvale jättes asjaolu, et põhikapitali riknemine oleks 16-ne seisunädala jooksul suhteliselt suurem ja et töö tuleks kallim, sest tema eest tuleks maksta kogu aasta jooksul, kuigi ta funktsioneeriks sellest ainult osa aega, ei ole selline tootmisprotsessi regulaarne katkestamine üldsegi ühendatav kaasaegse suurtööstuse käiguga. See pidevus ise on töö tootlik jõud.

Kui me nüüd vaatame lähemalt vabanenud kapitali, — mis on tegelikult edasilükatud tegevusega kapital, — siis ilmneb, et tunduv osa sellest peab alati olema rahakapitali vormis. Vaadelgem näidet:

tööperiood 6 nädalat, ringlusperiood 3 nädalat, iganädalane kulu 100 naelsterlingit. Teise tööperioodi keskpaiku, 9-nda nädala lõpul, tulevad tagasi 600 naelsterlingit, milledest tööperioodi ülejäänud osas tuleb kulutada kõigest 300. Niisiis, teise tööperioodi lõpul vabanevad sellest summast 300 naelsterlingit. Mis olekus need 300 naelsterlingit on? Oletame, et $^1/_3$ tuleb kulutada palgaks, $^2/_3$ toorainele ja abimaterjalidele. Tagasitulnud 600 naelsterlingist on järelikult rahavormis 200 naelsterlingit, mis on määratud palgaks, 400 naelsterlingit aga on tootliku tagavara vormis, püsiva tootliku kapitali käibeosa elementide vormis. Et aga tööperioodi II teise poole jaoks on vaja ainult pool sellest tootlikust tagavarast, seisab teine pool 3 nädalat liigse tootliku tagavara vormis, s. o. ühe tööperioodi vajadusi ületava tagavara vormis. Kapitalist teab aga, et sellest tagasivoolava kapitali osast (= 400 naelsterlingit) vajab ta jooksva tööperioodi jaoks ainult pool = 200 naelsterlingit. Niisiis oleneb turutingimustest, kas ta otsekohe muudab need 200 naelsterlingit täielikult või ainult osaliselt liigseks tootlikuks tagavaraks või jätab ta nad soodsamate turutingimuste ootel täielikult või osaliselt rahakapitalina seisma. Teiselt poolt on endastmõistetav, et palgaks kulutatav osa, = 200 naelsterlingit, jäetakse seisma rahavormi. Kui kapitalist on tööjõu ostnud, ei või ta seda nagu toormaterjali kaubalattu panna. Ta peab selle lülitama tootmisprotsessi ja tasub seda iga nädala lõpul. Niisiis, 300-naelsterlingilisest vabanenud kapitalist omavad need 100 naelsterlingit igal juhul vabanenud rahakapitali, s. o. antud tööperioodiks mittevajaliku rahakapitali vormi. Rahakapitali vormis vabanenud kapital peab seega vähemalt võrduma kapitali muutuva osaga, mis kulutatakse palkadeks; selle rahakapitali maksimum võib küündida kogu vabanenud kapitali summani. Tegelikult kõigub ta alatasa selle miinimumi ja maksimumi vahel.

Rahakapital, mis vabaneb niiviisi lihtsalt käibeliikumise mehhanismi tõttu, peab (põhikapitali järkjärgulisest tagasivoolamisest tekkiva rahakapitali ning igas tööprotsessis muutuvkapitali jaoks vajaliku rahakapitali kõrval) etendama tähtsat osa krediidisüsteemi arenemisel; ühtlasi peab ta olema üheks krediidisüsteemi aluseks.

Oletame, et ringlusaeg väheneb meie näites kolmelt nädalalt kahele nädalale. Oletame, et see pole normaalne nähtus, vaid soodsa konjunktuuri, lühemate maksetähtaegade jne. tulemus. Tööperioodi jooksul kulutatud 600-naelsterlingiline kapital tuleb tagasi nädal aega varem kui tarvis, ta on järelikult selleks nädalaks vabaks saanud. Edasi vabanevad, nagu varemgi, tööperioodi keskpaiku 300 naelsterlingit (osa neist 600 naelsterlingist), nad vabanevad aga senise kolme nädala asemel neljaks nädalaks. Järelikult on rahaturul ühe nädala jooksul 600 naelsterlingit ja nelja nädala jooksul — senise kolme nädala asemel — 300 naelsterlingit. Kuna

see ei puuduta ühtainsat kapitalisti, vaid paljusid, ja toimub mitmesugustel perioodidel mitmesugustes tootmisharudes, siis ilmub seetõttu turule rohkem vaba rahakapitali. Kui see olukord kestab pikemat aega, siis hakatakse, kus see võimalik on, tootmist laiendama. Laenatud kapitaliga töötavad kapitalistid hakkavad vähendama nõudmist rahaturul, mis kergendab selle turu olukorda niisamasugusel määral kui suurenev pakkuminegi; ehk, lõpuks, ringlemismehhanismile ülearuseks saanud summad paisatakse lõplikult rahaturule.

Kuna ringlusaeg lüheneb kolmelt nädalalt kahele nädalale ja järelikult käibeperiood lüheneb üheksalt nädalalt kaheksale, jääb $^1/_9$ kogu avansseeritud kapitalist üle. Kuuenädalane tööperiood võib nüüd kulgeda 800 naelsterlingiga niisama pidevalt kui varem 900 naelsterlingiga. Uuesti rahaks muundunud 100 naelsterlingi suurune osa kaupkapitali väärtusest jääbki seepärast püsima sellesse rahakapitali olekusse ega funktsioneeri enam tootmisprotsessiks avansseeritud kapitali osana. Kuna tootmine jätkub senises ulatuses, muud tingimused aga, nagu hinnad jne., jäävad samaks, väheneb avansseeritud kapitali väärtuse summa 900 naelsterlingilt 800 naelsterlingile. Esialgselt avansseeritud väärtuse 100-naelsterlingiline jääk eraldub rahakapitali vormis. Rahakapitalina läheb ta rahaturule ja saab seal funktsioneerivate kapitalide täiendavaks osaks.

Sellest on näha, kuidas võib tekkida rahakapitali ülejääk, — mitte ainult selles mõttes, et rahakapitali pakkumine on nõudmisest suurem, sest selline ülejääk on alati vaid relatiivne, nagu näiteks «melanhoolsel perioodil», mis kriisi lõppemisel avab uue tsükli. Ei, see on ülejääk selles mõttes, et teatud osa avansseeritud kapitaliväärtusest on kogu ühiskondliku taastootmisprotsessi (mis sisaldab ka ringlusprotsessi) jätkamiseks liigne ning eraldub seepärast rahakapitali vormis; see on ülejääk, mis tekib senise tootmise mastaabi ja seniste hindade puhul lihtsalt (ringlusaja ja vastavalt käibeperioodi lühenemisest). Kas ringluses oleva raha mass on suurem või väiksem, see ei avalda antud juhul kõige vähematki mõju.

Oletame ümberpöördult, et ringlusperiood pikeneb, näiteks kolmelt nädalalt viiele nädalale. Siis toimub avansseeritud kapitali tagasivool juba järgmise käibe puhul 2 nädala võrra hiljem. Avansseeritud kapitali käibemehhanism ei saa ise jätkata selle tööperioodi tootmisprotsessi viimast osa. Kui see olukord kestab edasi pikemat aega, võib siin järgneda tootmisprotsessi kokkutõmbumine, ta mastaabi vähenemine, nii nagu eelmisel juhul järgnes tootmisprotsessi laienemine. Selleks aga, et jätkata protsessi endises mastaabis, tuleb ringlusperioodi pikenemise kogu kestuseks suurendada avansseeritud kapitali $^2/_9$ võrra = 200 naelsterlingit. Seda täiendavat kapitali saab võtta ainult rahaturult. Kui ringlusperioodi pikenemine puudutab üht või mitut suurt tootmisharu, võib see järelikult avaldada rahaturule survet, — kui seda mõju ainult ei neutralisee-

rita teispoolse vastumõjuga. Ka sel juhul on silmanähtavalt selge, et sel surve, nagu ülalmainitud ülejäägil, ei ole kõige vähematki tegemist ei kaubahindade muutusega ega muutusega olemasolevate ringlemisvahendite massis.

{Selle peatüki trükiks valmisseadmine oli seotud küllaltki suurte raskustega. Nii tugev kui Marx oligi algebras, ei olnud ta vilunud arvudega arvutamises, eriti aga kaubanduslikus arvepidamises, kuigi on olemas suur pakk vihikuid, kus ta on paljude näidete varal ise läbi proovinud kõik kaubanduslike arvutuste liigid. Kuid tunda üksikuid arvepidamise võtteid ja omada · vilumust kaupmehe igapäevases praktilises arvepidamises, ei ole sugugi üks ja seesama; niiviisi takerduski Marx käivete arvutustesse, nii et lõpetamatuse kõrval tuli lõpuks välja mõndagi ebaõiget ja vasturääkivat. Eespool äratrükitud tabelites jätsin ma alles ainult kõige lihtsama ja aritmeetiliselt õige, seda peamiselt järgmisel põhjusel.

Nende vaevarohkete arvutuste ebakindlad tulemused viisid Marxi sellele, et ta hakkas omistama teenimatut tähtsust ühele minu arvates vähetähtsale asjaolule. Ma mõtlen seda, mida ta nimetab rahakapitali «vabanemiseks». Tegelikult on asi eelnimetatud eeldustel järgmine.

Olenemata sellest, missugune on tööperioodi ja ringlusaja kestuse suhe, niisiis suhe kapitali I ja kapitali II vahel, tuleb esimese käibe möödumisel, tööperioodiga ühepikkuste korrapäraste vahe-, aegade järel, kapitalistile ikkagi rahavormis tagasi üheks tööperioodiks vajalik kapital, niisiis kapitaliga I võrdne summa.

Kui tööperiood = 5 nädalat, ringlusaeg = 4 nädalat, kapital I = = 500 naelsterlingit, siis tuleb iga kord tagasi 500 naelsterlingi suurune rahasumma: 9-nda, 14-nda, 19-nda, 24-nda, 29-nda jne. nädala lõpul.

Kui tööperiood = 6 nädalat, ringlusaeg = 3 nädalat, kapital I = = 600 naelsterlingit, siis tuleb iga kord tagasi 600 naelsterlingit: 9-nda, 15-nda, 21-se, 27-nda, 33-nda jne. nädala lõpul.

Lõpuks, kui tööperiood = 4 nädalat, ringlusaeg = 5 nädalat ja kapital I = 400 naelsterlingit, siis toimub 400 naelsterlingi järjekordne tagasivool 9-nda, 13-nda, 17-nda, 21-se, 25-nda jne. nädala lõpul.

Kas osa sellest tagasitulnud rahast on jooksvale tööperioodile liigne, niisiis vabanenud raha, ja kui suur see osa on, see pole üldse oluline. Eeldatakse, et tootmine kulgeb pidevalt samas mastaabis, selle võimaldamiseks aga peab raha käes olema, seega peab ta tagasi voolama, ükskõik, kas «vabanenult» või mitte. Kui tootmine katkeb, siis katkeb ka vabanemine.

Teiste sõnadega: raha vabanemine muidugi toimub, järelikult toimub rahavormis oleva latentse, ainult potentsiaalse kapitali tekkimine; kuid see toimub igasugustel asjaoludel, mitte ainult tekstis

lähemalt kirjeldatud erilistes tingimustes; pealegi toimub see palju suuremas mastaabis kui tekstis oletatud. Käibekapitali I suhtes on tööstuskapitalist iga käibe lõpul täiesti samasuguses olukorras kui ettevõtte asutamiselgi: kogu see kapital on tal (rahakapitalina) jälle korraga käes, ta võib seda aga ainult järk-järgult uuesti muuta tootlikuks kapitaliks.

Kõige tähtsam on tekstis selle asjaolu tõestamine, et ühelt poolt peab tunduv osa tööstuskapitalist alati olema rahavormis, teiselt poolt aga peab veelgi tunduvam osa rahavormi ajutiselt omandama. Need minu täiendavad märkused ainult kinnitavad seda tõestust. — *F. E.*}

V. HINDADE MUUTUMISE MÕJU

Eespool me eeldasime ühelt poolt püsivaid hindu, muutumatut tootmise mastaapi, teiselt poolt aga ringlusaja lühenemist või pikenemist. Nüüd eeldame seevastu muutumatut käibeperioodi pikkust, muutumatut tootmise mastaapi, teiselt poolt aga hindade muutumist, s. o. (tootliku kapitali käibe-elementide ehk toormaterjalide, abimaterjalide ja töö) või ainult kahe esimese elemendi hindade langust või tõusu. Oletame, et toorainete ja abimaterjalide hinnad, samuti palk, on langenud poole võrra. Meie näites tuleks siis iga nädal avansseerida 50 naelsterlingi suurust kapitali 100-naelsterlingilise asemel, üheksanädalase käibeperioodi kohta aga 450 naelsterlingit 900 naelsterlingi asemel. Kõigepealt eraldatakse rahakapitalina 450 naelsterlingit avansseeritud kapitaliväärtusest, tootmisprotsess aga jätkub samas mastaabis, sama käibeperioodiga ja käibeperioodi endise jaotusega. Ka aastane produktihulk jääb samaks, kuid selle väärtus väheneb poole võrra. See muutus, millega käib kaasas ka rahakapitali nõudmise ja pakkumise muutumine, ei ole tekitatud ei ringlemise kiirenemisest ega ringleva rahahulga muutumisest. Vastupidi. Tootliku kapitali elementide väärtuse ja vastavalt ka nende hinna alanemisel poole võrra oleks kõigepealt see mõju, et ettevõtte *X* jätkamiseks endises mastaabis avansseeritaks poole väiksem kapitaliväärtus; et aga ettevõte *X* avansseerib selle kapitaliväärtuse eelkõige rahavormis, s. o. rahakapitalina, siis paiskaks ta järelikult turule ainult poole endisest rahahulgast. Ringlusse paisatud rahahulk väheneks tootmiselementide hindade languse tõttu. See oleks esimene tagajärg.

Teiseks aga, pool esialgselt avansseeritud 900-naelsterlingilisest kapitaliväärtusest, = 450 naelsterlingit, mis a) omandaks vaheldumisi rahakapitali, tootliku kapitali ja kaupkapitali vormi, b) viibiks alati ühel ja selsamal ajal osalt rahakapitali, osalt tootliku kapitali ja osalt kaupkapitali vormis, kusjuures need osad esineksid üksteise kõrval, — see pool eralduks ettevõtte *X* ringkäigust, ning, astunud seega täiendava rahakapitalina rahaturule, avaldaks viimasele mõju täiendava koostisosana. See vabanenud raha, 450

naelsterlingit, ei funktsioneeri rahakapitalina sellepärast, et see on ettevõtte X pidamiseks ülearuseks muutunud raha, vaid sellepärast, et see on esialgse kapitaliväärtuse koostisosa; järelikult peab see raha kapitalina edasi funktsioneerima ja seda ei tule kulutada lihtsa ringlemisvahendina. Selle raha paiskamine rahakapitalina rahaturule on kõige parem viis, et panna ta funktsioneerima kapitalina. Teiselt poolt võiks ka (põhikapitali kõrvale jättes) kahekordistada tootmise mastaapi. Sama 900-naelsterlingilise avansseeritud kapitaliga toimuks siis kaks korda ulatuslikum tootmisprotsess.

Teiselt poolt, kui tootliku kapitali käibe-elementide hinnad tõuseksid poole võrra, oleks iga nädal vaja 100 naelsterlingi asemel 150 naelsterlingit, niisiis 900 naelsterlingi asemel juba 1350 naelsterlingit. Ettevõtte pidamiseks samas mastaabis oleks tarvis 450 naelsterlingit täiendavat kapitali; see aga, olenevalt rahaturu seisukorrast, avaldaks rahaturule pro tanto suuremat või väiksemat survet. Kui nõudmine kogu vaba kapitali järele oleks niigi juba suur, siis tekiks vaba kapitali pärast veelgi ägedam konkurents. Kui osa kapitali seisaks jõude, siis peaks see osa pro tanto tegevusse astuma.

Kuid on võimalik ka kolmas juhtum: antud tootmise mastaabi, muutumatu käibekiiruse ja tootliku käibekapitali elementide muutumatute hindade korral võib ettevõtte X toodete hind langeda või tõusta. Kui ettevõtte X poolt toodetavate kaupade hind langeb, siis langeb tema kaupkapitali hind 600 naelsterlingilt, mis ta pidevalt ringlusse paiskas, näiteks 500 naelsterlingile. Üks kuuendik avansseeritud kapitali väärtusest jääb seega ringlemisprotsessist tagasi tulemata; ta läheb selles protsessis kaduma (siin ei võeta arvesse kaupkapitalis sisalduvat lisaväärtust). Et aga tootmiselementide väärtus ja vastavalt ka nende hind jääb endiseks, siis jätkub tagasitulnud 500 naelsterlingist parajasti selleks, et asendada $^5/_6$ tootmisprotsessis pidevalt funktsioneerivast 600-naelsterlingilisest kapitalist. Tootmise jätkamiseks endises mastaabis tuleks seega kulutada 100 naelsterlingit täiendavat rahakapitali.

Ümberpöördult: kui ettevõtte X toodete hind tõuseb, siis tõuseb ka kaupkapitali hind 600 naelsterlingilt näiteks 700 naelsterlingile. Üks seitsmendik tema hinnast = 100 naelsterlingit ei tulene tootmisprotsessist ega ole olnud tootmisprotsessiks avansseeritud, vaid voolab ringlemisprotsessist. Kuid tootlike elementide asendamiseks on vaja ainult 600 naelsterlingit; niisiis vabanevad 100 naelsterlingit.

Meie senise uurimise ringi ei kuulu nende põhjuste uurimine, miks esimesel juhul käibeperiood lüheneb või pikeneb, teisel juhul toormaterjali ja töö hinnad tõusevad või langevad, kolmandal juhul aga tõusevad või langevad valmistatud toodete hinnad.

Küll aga kuulub siia järgmine:

I juhtum. Tootmise muutumatu mastaap, püsivad tootmiselementide ja toodete hinnad, muutumine ringlusperioodis ja järelikult ka käibeperioodis.

Nagu me oma näites eeldasime, tuleb ringlusperioodi lühenemise tõttu avansseerida kogu kapitali $^1/_9$ võrra vähem; seepärast väheneb kogu kapital 900 naelsterlingilt 800 naelsterlingile ja eraldub 100 naelsterlingit rahakapitali.

Ettevõte *X* annab nagu varemgi kuue nädala jooksul sellesama 600-naelsterlingilise väärtusega produkti; et aga töötatakse kogu aasta vahetpidamata, siis annab ta 51 nädala jooksul endise produktihulga, väärtusega 5100 naelsterlingit. Järelikult ei toimu mingit muutust ettevõtte poolt ringlusse paisatava produkti hulga ega hinna suhtes, ka mitte tähtaegade suhtes, milledel ettevõte produkti turule paiskab. Kuid eraldunud on 100 naelsterlingit, sest ringlusperioodi lühenemise tõttu küllastub protsess juba 800 naelsterlingi suuruse kapitali avansseerimisel endise 900 naelsterlingi asemel. Need 100 naelsterlingit eraldunud kapitali eksisteerivad rahakapitali vormis. Nad ei kujuta endast aga sugugi sellist osa avansseeritud kapitalist, mis peaks pidevalt funktsioneerima rahakapitali vormis. Oletame, et 600-naelsterlingilisest avansseeritud käibekapitalist I kulutatakse $^4/_5$, = 480 naelsterlingit, pidevalt tootmismaterjalidele ja $^1/_5$, = 120 naelsterlingit, palgaks. Nädalas kulub seega 80 naelsterlingit tootmismaterjalidele, 20 naelsterlingit palgaks. Järelikult tuleb kapital II = 300 naelsterlingit jaotada samasugusel viisil: $^4/_5$ = 240 naelsterlingit tootmismaterjalideks ja $^1/_5$ = 60 naelsterlingit palgaks. Palgaks kulutatavat kapitali tuleb alati avansseerida rahavormis. Niipea kui 600-naelsterlingilise koguväärtusega kaupprodukt on uuesti muundunud rahavormiks, niipea kui ta on müüdud, võib sellest summast 480 naelsterlingit muundada tootmismaterjalideks (tootlikuks tagavaraks), 120 naelsterlingit aga säilitavad oma rahavormi, et minna 6 nädala jooksul palga maksmiseks. Need 120 naelsterlingit kujutavad endast seda miinimumi 600-naelsterlingilisest tagasivoolavast kapitalist, mida tuleb alati rahakapitali vormis uuendada ning asendada ja mis sellepärast peab alati olemas olema avansseeritud kapitali rahavormis funktsioneeriva osana.

Kui aga perioodiliselt kolmeks nädalaks vabanevast 300 naelsterlingist, mis on samuti jagatavad 240-naelsterlingiliseks tootlikuks tagavaraks ja 60-naelsterlingiliseks palgaks, eraldub ringlusaja lühenemise tõttu 100 naelsterlingit rahakapitali vormis, kusjuures need 100 naelsterlingit heidetakse käibemehhanismist täiesti välja, — kust tuleb siis raha selleks 100-naelsterlingiliseks rahakapitaliks? Ainult viiendik neist koosneb käivete piirides perioodiliselt vabanevast rahakapitalist. Kuid $^4/_5$, = 80 naelsterlingit, on juba asendatud väärtuselt niisama suure täiendava

tootmistagavaraga. Mil viisil muundub see täiendav tootmistagavara rahaks ja kust tuleb selleks muundumiseks vajalik raha?

Kui ringlusaeg on kord lühemaks jäänud, muundub ülalnimetatud 600 naelsterlingist tootmistagavaraks ainult 400 naelsterlingit, mitte aga 480. Ülejäänud 80 naelsterlingit jäävad püsima rahavormi ja moodustavad koos ülalnimetatud 20 naelsterlingiga, mis lähevad palkadeks, 100 naelsterlingi suuruse eraldunud kapitali. Kuigi need 100 naelsterlingit tulevad 600-naelsterlingilise kaupkapitali ostu kaudu ringlusest, ja kuigi nad võetakse nüüd-sealt ära, sest neid ei kulutata enam palgaks ja tootmiselementidele, ei tohi ometi unustada, et esinedes rahavormis, esinevad nad ainult uuesti sellessamas vormis, milles nad esialgselt ringlusse paisati. Esmalt kulutati tootmistagavaraks ja palgaks 900 naelsterlingit rahas. Nüüd on samaks tootmisprotsessiks vaja ainult 800 naelsterlingit. Selletagajärjel rahavormis eraldunud 100 naelsterlingit moodustavad nüüd uue, mahutamist otsiva rahakapitali, rahaturu uue koostisosa. Perioodiliselt omandasid nad küll varemgi vabanenud rahakapitali ja täiendava tootliku kapitali vormi, kuid need varjatud olekud olid ise tootmisprotsessi tingimuseks, sest nad olid selle protsessi pidevuse tingimuseks. Nüüd ei ole neid 100 naelsterlingit selleks enam tarvis ja nad moodustavad sellepärast uue rahakapitali, rahaturu ühe koostisosa, kuigi nad sugugi ei moodusta juba olemasoleva ühiskondliku rahatagavara täiendavat elementi (sest ettevõtte alustamisel olid nad olemas, ettevõte paiskaski nad ringlusse) ega ka uut akumuleeritud aaret.

Nüüd eemaldatakse need 100 naelsterlingit tegelikult ringlusest, sest nad on selline osa avanssseeritud rahakapitalist, mida samas ettevõttes enam ei rakendata. See ringlusest eemaldamine on aga ainult sellepärast võimalik, et kaupkapitali muundumine rahaks ja selle raha muundumine tootlikuks kapitaliks, $K'—R—K$, kiirenes ühe nädala võrra, järelikult kiirenes ka sellest protsessist osavõtva raha ringlemine. Need 100 naelsterlingit eemaldatakse ringlusest sellepärast, et neid pole enam vaja kapitali X käibe jaoks.

Siin eeldatakse, et avanssseeritud kapital kuulub sellele, kes seda kapitali rakendab. Kui kapital oleks võetud võlgu, ei muudaks see sugugi asja. Ringlusaja lühenemise korral vajaks ettevõtja kõigest 800 naelsterlingit võlguvõetud kapitali, mitte aga 900. Võlausaldajale tagastatud 100 naelsterlingit on endiselt 100-naelsterlingiline uus rahakapital, ainult selle erinevusega, et see on nüüd X-i asemel Y-i käes. Edasi, kui kapitalist X sai varem 480 naelsterlingi väärtuses tootmisvahendeid võlgu, nii et tema ise pidi rahas avanssseerima ainult 120 naelsterlingit palgaks, siis võib ta nüüd 80 naelsterlingi võrra vähem tootmisvahendeid võlgu võtta, ja need 80 naelsterlingit moodustavad niiviisi ülejääva kaupkapitali sellele

kapitalistile, kes krediiti annab, kuna kapitalistil *X* eralduks rahas 20 naelsterlingit.

Täiendav tootmistagavara on nüüd $^1/_3$ võrra väiksemaks jäänud. Moodustades 300 naelsterlingist $^4/_5$, oli ta võrdne täiendava kapitaliga II = 240 naelsterlingit; nüüd on ta ainult 160 naelsterlingit, s. o. kujutab endast täiendavat tagavara 2 nädala jaoks 3 nädala asemel. Nüüd uuendatakse teda iga 2 nädala järel 3 asemel, ja pealegi ainult 2 nädalaks 3 asemel. Sisseostud, näiteks puuvillaturul, korduvad seega sagedamini ja väiksemate partiide kaupa. Turult võetakse sama hulk puuvilla, sest produkti mass jääb samaks. Kuid sisseostud jaotuvad ajaliselt teisiti, nad jaotuvad pikema aja peale. Oletame näiteks, et jutt on kolmest kuust ja kahest kuust ja et puuvilla aastatarvitus on 1200 palli. Esimesel juhul müüakse:

1. jaanuaril	300	palli,	lattu	jääb	900 palli
1. aprillil	300	„	„	„	600 „
1. juulil	300	„	„	„	300 „
1. oktoobril	300	„	„	„	0 „

Teisel juhul seevastu müüakse:

1. jaanuaril	200	palli,	lattu	jääb	1000 palli
1. märtsil	200	„	„	„	800 „
1. mail	200	„	„	„	600 „
1. juulil	200	„	„	„	400 „
1. septembril	200	„	„	„	200 „
1. novembril	200	„	„	„	0 „

Järelikult tuleb puuvillale kulutatud raha täielikult tagasi alles kuu aega hiljem, oktoobri asemel novembris. Niisiis, kui ringlusaja ja koos sellega ka käibeaja lühenemise tõttu eraldub rahakapitali vormis $^1/_9$ avansseeritud kapitalist = 100 naelsterlingit, ja kui need 100 naelsterlingit koosnevad 20 naelsterlingist perioodiliselt ülejäävast rahakapitalist, mis on määratud nädalapalga maksmiseks, ja 80 naelsterlingist perioodiliselt ülejäävast tootmistagavarast ühe nädala jaoks, siis sellele 80-naelsterlingilisele tootmistagavara ülejäägi vähenemisele vabrikandi poolel vastab puuvillakaupmehe poolel niisama suur kaubatagavara suurenemine. Sama puuvill seisab seda kauem kaubana puuvillakaupmehe laos, mida vähem aega ta seisab tootmistagavarana vabrikandi laos.

Seni me eeldasime, et ringlusaja lühenemine ettevõttes *X* tuleb sellest, et *X* müüb oma kauba kiiremini või saab selle eest raha varem kätte, krediidi puhul aga sellest, et lüheneb maksetähtaeg. See ringlusaja lühenemine tuleneb järelikult kauba kiiremast müü-

gist, kaupkapitali kiiremast muundumisest rahakapitaliks, faasist *K'—R*, ringlusprotsessi esimesest faasist. Ta võib tuleneda ka teisest faasist, *R—K*, järelikult sellest, et kapitalidel *Y*, *Z* jne., mis annavad kapitalistile *X* ta käibekapitali tootmiselemente, toimub samal ajal muutusi kas tööperioodis või ringlusajas.

Kui näiteks puuvill, süsi jne. on vanadel transporditingimustel 3 nädalat teel oma tootmiskohalt või laoplatsilt kapitalisti *X* tootmisettevõtte asukohani, siis peab *X*-i tootmistagavara miinimumist jätkuma vähemalt 3 nädalaks, uute tagavarade kohalejõudmiseni. Niikaua kui puuvill ja süsi on teel, ei saa neid muidugi tootmisvahenditena kasutada. Selle aja jooksul kujutavad nad endast pigemini transporditööstuse ja selles rakendatud kapitali töö objekti ning ringlemisprotsessis viibivat söetöösturi või puuvillakaupmehe kaupkapitali. Oletame, et täiuslikuma transpordi puhul lüheneb teelviibimise aeg 2 nädalale. Niiviisi võib tootmistagavara muutuda kolme nädala tagavarast kahe nädala tagavaraks. Ühtlasi vabaneb selleks avansseeritud 80-naelsterlingiline täiendav kapital, samuti palgaks ettenähtud 20 naelsterlingit, kuna käibinud 600-naelsterlingiline kapital tuleb tagasi nädal aega varem.

Teiselt poolt, kui näiteks väheneb toorainet andva kapitali tööperiood (millest on näiteid eelmistes peatükkides), kui järelikult kasvavad tooraine uuendamise võimalused, võib tootlik tagavara väheneda, kahe uuendamisperioodi vaheaeg võib lüheneda.

Kui seevastu ringlusaeg ja järelikult ka käibeperiood pikeneb, siis on vaja avansseerida täiendavat kapitali, — kapitalisti enese taskust, kui tal täiendavat kapitali on. Sel juhul aga on see kapital kui rahaturul oleva kapitali osa kas ühel või teisel kujul juba rakendatud; et saada ta vabaks, tuleb ta lahti päästa ta vanast vormist, näiteks müüa aktsiaid, võtta välja hoiuseid, nii et selgi juhul avaldatakse rahaturule kaudset mõju. Või peab kapitalist saama täiendava kapitali krediidi näol. Mis puutub palgaks vajalikku osasse täiendavast kapitalist, siis tuleb seda normaalsetel tingimustel alati avansseerida rahakapitalina, ja niiviisi avaldab kapitalist *X* omalt poolt teatavat otsest survet rahaturule. Tootmismaterjalidesse mahutatava kapitaliosa suhtes on rahakapitalina avansseerimine ainult siis möödapääsmatu, kui kapitalist peab maksma nende eest sularahas. Kui ta võib saada nad krediidi korras, siis ei avalda see rahaturule otsest mõju, sest sel juhul avansseeritakse täiendav kapital otse tootmistagavarana, mitte aga algusest peale rahakapitalina. Kui kreeditor toob omakorda *X*-ilt saadud veksli otse rahaturule, annab ta diskonteerida jne., siis avaldab see rahaturule mõju kaudselt, teise isiku vahendusel. Kui ta aga kasutab seda vekslit selleks, et näiteks tasuda mõnda võlga, mille tähtaeg on alles hiljem, siis ei avalda see täiendavalt avansseeritud kapital rahaturule ei otsest ega kaudset mõju.

II juhtum. Tootmismaterjalide hinna muutumine, ükski muu tingimus ei muutu.

Eespool me eeldasime, et kogu 900-naelsterlingilisest kapitalist kulutatakse tootmismaterjalidele $^4/_5 = 720$ naelsterlingit, palgaks aga $^1/_5 = 180$ naelsterlingit.

Kui tootmismaterjalide hind langeb poole võrra, siis kulub nende peale kuuenädalase tööperioodi kohta ainult 240 naelsterlingit 480 asemel, täiendava kapitali II peale kulub aga ainult 120 naelsterlingit 240 asemel. Kapital I väheneb järelikult 600 naelsterlingilt $240 + 120 = 360$ naelsterlingile ja kapital II 300 naelsterlingilt $120 + 60 = 180$ naelsterlingile. Kogu kapital väheneb 900 naelsterlingilt $360 + 180 = 540$ naelsterlingile. Niisiis eraldub 360 naelsterlingit.

See eraldunud ja nüüd rakendamata rahakapital, mis otsib seepärast rahaturul rakendamist, ei ole midagi muud kui üks osa esialgselt rahakapitalina avansseeritud 900-naelsterlingilisest kapitalist. Et tootmiselemendid, milledeks seda osa perioodiliselt muundatakse, on hinnalt langenud, ja et ettevõtet ei laiendata, vaid jätkatakse endises mastaabis, siis on see osa nüüd üleliigseks saanud. Kui see hinnalangus ei oleks tingitud juhuslikest asjaoludest (näiteks eriti heast lõikusest, ülemäärasest juurdeveost jne.), vaid tootliku jõu kasvust toorainet hankivas harus, siis oleks see rahakapital rahaturule ja üldse rahakapitali vormis olevale vabale kapitalile absoluutseks juurdekasvuks, sest juba rakendatud kapitali vajalikuks koostisosaks ei oleks ta enam mitte.

III juhtum. Produkti enese turuhinna muutumine.

Siin läheb hinna langemisega kaduma osa kapitalist, mis tuleb seepärast asendada rahakapitali uue avansseerimisega. See müüja kaotus võib olla ostjale võiduks. Otseseks võiduks, kui produkti turuhind langes ainult juhusliku konjunktuuri tõttu, hiljem aga tõuseb jälle oma normaaltasemeni. Kaudseks võiduks, kui hinna muutumise kutsub esile väärtuse muutumine, mis avaldab mõju ka vanale produktile, ja kui see produkt läheb jällegi tootmiselemendina mõnda teise tootmissfääri, vabastades siin pro tanto kapitali. Kapitali, mis *X*-il kaduma läks ja mille asendamiseks ta rahaturule survet avaldab, võib ta mõlemal juhul saada oma ärisõprade käest uue täiendava kapitalina. Sel korral toimub ainult ümberpaigutus.

Kui seevastu produkti hind tõuseb, omastatakse ringlussfäärist teatav kapitaliosa, mis ei olnud avansseeritud. See pole tootmisprotsessiks avansseeritud kapitali orgaaniline osa; kui tootmist ei laiendata, moodustab ta seepärast eraldunud rahakapitali. Et produkti

elementide hinnad olid meie eelduse kohaselt antud enne, kui produkt kaupkapitalina turule astus, siis võiks siin hindade tõus sedavõrd olla põhjustatud väärtuse tegelikust muutusest, kuivõrd see muutus mõjuks tagasiulatuvalt, näiteks siis, kui toormaterjalide hinnad hiljem tõuseksid. Sel juhul saaks kapitalist *X* kasu nii oma produktist, mis ringleb kaupkapitalina, kui ka oma olemasolevast tootmistagavarast. See kasu annaks talle täiendava kapitali, mida ta nüüd vajab oma ettevõtte jätkamiseks tootmiselementide uutele kõrgemate hindadega.

Või on hindade tõus ainult ajutine. Siis on see, mida kapitalist *X* vajab täiendava kapitalina, teisele poolele vabanenud kapitaliks, kuivõrd selle produkt on teistele tootmisharudele tootmiselemendiks. Mille üks kaotas, selle teine võitis.

KUUETEISTKÜMNES PEATÜKK

MUUTUVKAPITALI KÄIVE

I. LISAVÄÄRTUSE AASTANORM

Oletame, et meil on 2500 naelsterlingi suurune käibekapital, kusjuures $^4/_5$ sellest kapitalist = 2000 naelsterlingit moodustavad püsivkapitali (tootmismaterjalid) ja $^1/_5$ = 500 naelsterlingit moodustab palgaks kulutatava muutuvkapitali.

Oletame, et käibeperiood = 5 nädalat; tööperiood = 4 nädalat, ringlusperiood = 1 nädal. Kapital I = 2000 naelsterlingit koosneb siis 1600 naelsterlingist püsivkapitalist ja 400 naelsterlingist muutuvkapitalist; kapital II = 500 naelsterlingit, sellest 400 naelsterlingit püsivkapitali ja 100 naelsterlingit muutuvkapitali. Iga töönädala jooksul kulutatakse 500 naelsterlingi suurune kapital. 50 nädalast koosneva aasta jooksul toodetakse $500 \times 50 = 25\,000$ naelsterlingi suurune aastaprodukt. Niisiis, tööperioodil pidevalt rakendatud 2000-naelsterlingiline kapital I teeb $12\frac{1}{2}$ käivet. $2000 \times 12\frac{1}{2} = 25\,000$ naelsterlingit. Neist 25 000 naelsterlingist on $^4/_5 = 20\,000$ naelsterlingit tootmisvahenditele kulutatud püsivkapital ja $^1/_5 = 5000$ naelsterlingit palgaks kulutatud muutuvkapital. Seevastu teeb 2500-naelsterlingiline kogukapital $\frac{25\,000}{2500} = 10$ käivet.

Tootmise ajal kulutatud muutuvat käibekapitali saab ainult sedavõrd uuesti ringlusprotsessis kasutada, kuivõrd õnnestub müüa produkti, milles ta väärtus on taastoodetud, kuivõrd ta muundub kaupkapitalist rahakapitaliks, et uuesti minna tööjõu tasumiseks. Täpselt samuti on ka lugu tootmiseks kulutatud püsiva käibekapitaliga (tootmismaterjalidega), mille väärtus tuleb uuesti esile produkti väärtuse osana. Nende mõlema osa — käibekapitali muutuva ja püsiva osa — ühine omadus ja ühtlasi nende erinevus põhikapitalist ei seisa selles, et nende väärtus, produktile ülekantuna, ringleb kaupkapitali kaudu, s. o. kaubana ringleva produkti kaudu. Teatud osa produkti väärtusest, seega ka kaubana ringleva produkti, kaupkapitali väärtusest, koosneb alati põhikapitali kulumisest, s. o.

sellest põhikapitali väärtuse osast, mis tootmise ajal produktile üle kantakse. Erinevus seisab aga järgmises: põhikapital jätkab tootmisprotsessis funktsioneerimist oma vanas tarbimisvormis käibekapitali (= püsiv käibekapital + muutuv käibekapital) enamvähem kestva käibeperioodide tsükli jooksul; seevastu on iga üksiku käibe tingimuseks see, et kaupkapitali näol tootmissfäärist ringlussfääri minev käibekapital tuleb tervenisti asendada. Ringlemise esimene faas $K'—R'$ on püsival ja muutuval käibekapitalil ühine. Teises faasis lähevad nad lahku. Raha, milleks kaup uuesti muundus, saab osalt tootmistagavaraks (püsivaks käibekapitaliks). Vastavalt selle tagavara koostisosade mitmesugustele ostu-tähtaegadele võib osa rahast muunduda tootmismaterjalideks varem, osa hiljem, lõpuks aga kulub kogu see raha tootmismaterjalidele. Teine osa kauba müügist saadud rahast jääb seisma rahatagavarana ja kulutatakse järk-järgult tootmisprotsessi mineva tööjõu tasumiseks. See osa moodustab muutuva käibekapitali. Sellegipärast toimub kapitali käibe puhul, kapitali muundumisel produktiks, produktist kaubaks, kaubast rahaks, iga kord ühe või teise osa täielik asendamine. Sel põhjusel me vaatlesimegi eelmises peatükis käibekapitali — püsiva ja muutuva — käivet koos ja lahus, põhikapitali arvesse võtmata.

Küsimuses, mida meil nüüd tuleb käsitleda, peame astuma veel ühe sammu edasi ning vaatlema käibekapitali muutuvat osa nii, nagu moodustaks see üksi kogu käibekapitali, s. o. arvesse võtmata püsivat käibekapitali, mis teeb läbi oma käibed koos muutuva osaga.

Avansseeritud on 2500 naelsterlingit, aastaprodukti väärtus = = 25 000 naelsterlingit. Kuid käibekapitali muutuv osa on 500 naelsterlingit; seepärast on 25 000 naelsterlingis sisalduv muutuvkapital $\frac{25\,000}{5}$ = 5000 naelsterlingit. Kui me jagame 5000 naelsterlingit 500-ga, saame käivete arvuna 10, just nagu kogu 2500-naelsterlingilisel kapitalil.

See keskmine arvestus, kus aastaprodukti väärtust jagatakse avansseeritud kapitali väärtusega, mitte aga ühel tööperioodil pidevalt rakendatud osaga sellest kapitalist (meie juhul järelikult mitte 400-ga, vaid 500-ga, mitte kapitaliga I, vaid kapitaliga I + + kapital II), — see keskmine arvestus on siin, kus jutt on üksnes lisaväärtuse tootmisest, absoluutselt täpne. Hiljem näeme, et teiselt seisukohalt vaadates ta päris täpne ei ole, nii nagu see keskmine arvestus üldsegi pole päris täpne. See tähendab, et temast on küllalt kapitalisti praktiliste eesmärkide jaoks, kuid ta ei väljenda täpselt ega sobivalt kõiki reaalseid käibega kaasnevaid asjaolusid.

Me ei võtnud seni üldse arvesse üht kaupkapitali väärtuse osa, nimelt kaupkapitalis sisalduvat lisaväärtust, mis tootmisprotsessi

ajal toodeti ja produkti osaks jäi. Sellele me peamegi nüüd tähelepanu pöörama.

Oletame, et igal nädalal kulutatav 100-naelsterlingiline muutuvkapital toodab lisaväärtust 100% = 100 naelsterlingit; siis toodab viienädalase käibeperioodi jooksul kulutatav 500-naelsterlingiline muutuvkapital 500-naelsterlingilise lisaväärtuse, s. o. pool tööpäeva koosneb lisatööst.

Kui aga 500 naelsterlingit muutuvkapitali toodavad 500 naelsterlingit lisaväärtust, siis toodavad 5000 naelsterlingit seda $500 \times 10 = 5000$ naelsterlingit. Avansseeritud muutuvkapital aga = = 500 naelsterlingit. Aasta jooksul toodetud lisaväärtuse kogumassi ja avansseeritud muutuvkapitali väärtuse summa suhet me nimetame lisaväärtuse aastanormiks. Käesoleval juhul on see järelikult $\frac{5000}{500} = 1000\%$. Kui me analüüsime seda normi lähemalt, siis ilmneb, et see võrdub lisaväärtuse normiga, mida avansseeritud muutuvkapital ühe käibeperioodi jooksul toodab, korrutatud muutuvkapitali käivete arvuga (mis ühtib kogu käibekapitali käivete arvuga).

Ühe käibeperioodi jooksul avansseeritud muutuvkapital on käesoleval juhul = 500 naelsterlingit; käibeperioodi jooksul toodetud lisaväärtus on samuti = 500 naelsterlingit. Lisaväärtuse norm ühe käibeperioodi jooksul on seega $\frac{500\,m}{500\,v} = 100\%$. Need 100% korrutatud 10-ga, s. o. aasta käivete arvuga, on $\frac{5000\,m}{500\,v} = 1000\%$.

See käib lisaväärtuse aastanormi kohta. Mis aga puutub ühe kindla käibeperioodi jooksul saadava lisaväärtuse massisse, siis võrdub see sama perioodi jooksul avansseeritud muutuvkapitali väärtusega, siin = 500 naelsterlingit, korrutatud lisaväärtuse normiga, järelikult $500 \times \frac{100}{100} = 500 \times 1 = 500$ naelsterlingit. Kui avansseeritud kapital = 1500 naelsterlingit, siis on võrdse lisaväärtuse normi puhul lisaväärtuse mass $= 1500 \times \frac{100}{100} = 1500$ naelsterlingit.

Nimetagem kapitaliks *A* 500-naelsterlingilist muutuvkapitali, mis teeb aastas 10 käivet ja toodab aasta jooksul 5000-naelsterlingilise lisaväärtuse, kusjuures lisaväärtuse aastanorm on järelikult 1000%.

Oletagem nüüd, et teine muutuvkapital *B*, mille suurus on 5000 naelsterlingit, avansseeritakse terveks aastaks (s. o. antud juhul 50 nädalaks), mistõttu ta teeb aastas ainult ühe käibe. Edasi oletame, et produkti eest tasutakse aasta lõpul samal päeval, mil ta valmis saab, nii et rahakapital, milleks produkt muundub, tuleb järelikult tagasi samal päeval. Siin on järelikult ringlusperiood = 0, käibe-

periood = tööperioodiga, nimelt ühe aastaga. Nagu eelmiselgi juhul, viibib tööprotsessis igal nädalal 100-naelsterlingiline muutuvkapital, seega 50 nädala jooksul 5000 naelsterlingit. Edasi, lisaväärtuse norm olgu sama, = 100%, s. o. niisama pika tööpäeva puhul koosneb pool tööpäeva lisatööst. Kui me võtame vaatluse alla 5 nädalat, siis on mahutatud muutuvkapital 500 naelsterlingit, lisaväärtuse norm 100%, niisiis 5 nädala jooksul toodetud lisaväärtuse mass on 500 naelsterlingit. Sealjuures on ekspluateeritava tööjõu hulk ja tööjõu ekspluateerimise aste siin eelduse kohaselt täpselt samad mis kapitalil *A*.

Rakendatud 100-naelsterlingiline muutuvkapital toodab igal nädalal 100 naelsterlingi suuruse lisaväärtuse; 50 nädala jooksul toodab seega rakendatud kapital, mille suurus on $100 \times 50 = 5000$ naelsterlingit, 5000-naelsterlingilise lisaväärtuse. Aastas toodetava lisaväärtuse mass on sama mis eelmiselgi juhul, = 5000 naelsterlingit, kuid lisaväärtuse aastanorm on sootuks teine. See võrdub aasta jooksul toodetud lisaväärtusega, jagatud avansseeritud muutuvkapitaliga: $\frac{5000\ m}{5000\ v}$ = 100%, kuna varem, kapitalil *A*, oli see 1000%.

Nii kapitaliga *A* kui ka kapitaliga *B* me kulutasime igal nädalal 100 naelsterlingit muutuvkapitali; väärtuskasvu aste ehk lisaväärtuse norm on samuti ühesugune, = 100%; sama on ka muutuvkapitali suurus = 100 naelsterlingit. Ekspluateeritava tööjõu hulk on ühesugune, ekspluateerimise suurus ja aste on mõlemal juhul ühesugused; tööpäevad on ühepikkused ning jagunevad ühesuguselt vajalikuks tööks ja lisatööks. Aasta jooksul rakendatud muutuvkapitali summa on niisama suur, = 5000 naelsterlingit, ta paneb liikuma niisama suure töömassi ja pressib mõlema võrdse kapitali poolt liikuma pandud tööjõust välja ühesuuruse lisaväärtuse massi, 5000 naelsterlingit. Ja ometi on kapitalide *A* ja *B* lisaväärtuse aastanormis 900%-line vahe.

See nähtus jätab igatahes sellise mulje, nagu ei oleneks lisaväärtuse norm ainult muutuvkapitali poolt liikuma pandud tööjõu massist ja ekspluateerimise astmest, vaid peale selle veel mingisugustest seletamatutest mõjutustest, mis tulenevad ringlemisprotsessist; nii ongi seda nähtust tõepoolest tõlgitsetud ja see põhjustas — küll mitte sellel puhtal kujul, vaid komplitseeritumal ja varjatumal (kasumi aastanormi kujul) — 20-ndate aastate algusest alates Ricardo koolkonnas täieliku lagunemise.

Mis selles nähtuses imelik näib, kaob otsekohe, kui me seame kapitalid *A* ja *B* tegelikult, mitte aga ainult näiliselt, täiesti ühesugustesse tingimustesse. Tingimused on ainult siis ühesugused, kui muutuvkapital *B* kulutatakse kogu ta ulatuses tööjõu tasumiseks samal ajavahemikul kui kapital *A*.

Siis kulutatakse kapital *B*, 5000 naelsterlingit, 5 nädala jooksul;

1000 naelsterlingit nädalas on 50 000 naelsterlingit aastas. Meie eelduse kohaselt on lisaväärtus siis samuti 50 000 naelsterlingit. Käibinud kapital, = 50 000 naelsterlingit, jagatud avansseeritud kapitaliga, = 5000 naelsterlingit, annab käivete arvu = 10. Lisaväärtuse norm, = $\frac{5000\ m}{5000\ v}$ = 100%, korrutatud käivete arvuga, = = 10, annab lisaväärtuse aastanormi = $\frac{50\,000\ m}{5000\ v} = \frac{10}{1}$ = 1000%. Niisiis on lisaväärtuse aastanormid nüüd kapitalidel *A* ja *B* võrdsed, nimelt 1000%, lisaväärtuse massid aga on: *B*-l 50 000 naelsterlingit, *A*-l 5000 naelsterlingit; toodetud lisaväärtuse massid suhtuvad nüüd nagu avansseeritud kapitaliväärtused *B* ja *A*, nimelt nagu 5000 : 500 = 10 : 1. See-eest on aga kapital *B* ühepikkuse aja jooksul liikuma pannud kümme korda rohkem tööjõudu kui kapital *A*.

Lisaväärtust loob ainult tööprotsessis tegelikult rakendatud kapital ja ainult tema kohta käivad kõik seni arendatud seadused, mis käivad lisaväärtuse kohta, — järelikult ka seadus, mille järgi muutuvkapitali relatiivne suurus määrab antud lisaväärtuse normi puhul lisaväärtuse massi.

Tööprotsessi ennast mõõdetakse ajaga. Tööpäeva antud pikkuse puhul (nagu siin, kus me võtame kõik tingimused kapitalidel *A* ja *B* ühesugustena, et selgesti valgustada erinevust lisaväärtuse aastanormis) koosneb töönädal kindlast tööpäevade arvust. Või on meil ka võimalik vaadelda mõnd tööperioodi, antud juhul näiteks viienädalast, üheainsa tööpäevana, — näiteks 300-tunnilisena, kui tööpäev = 10 tundi ja nädal = 6 tööpäeva. Peale selle peame aga korrutama selle arvu tööliste arvuga, kes iga päev töötavad üheaegselt ning ühiselt ühes ja sellessamas tööprotsessis. Kui see arv oleks näiteks 10, siis oleks töönädal = 60 × 10 = 600 tundi, viienädalane tööperiood aga oleks = 600 × 5 = 3000 tundi. Niisiis, ühesuuruse lisaväärtuse normi ja ühepikkuse tööpäeva puhul on rakendatavad muutuvkapitalid ühesuurused, kui ühes ja sellessamas ajavahemikus pannakse liikuma ühesuurusi tööjõu masse (viimaste arvutamiseks korrutatakse üks teatud hinnaga tööjõud nende tööjõudude arvuga).

Nüüd tuleme tagasi oma esialgsete näidete juurde. Mõlemal juhul, *A* ja *B*, rakendatakse kogu aasta jooksul igal nädalal ühesuurusi muutuvkapitale, 100 naelsterlingit nädalas. Rakendatud muutuvkapitalid, mis tööprotsessis tegelikult funktsioneerivad, on seega võrdsed, kuid avansseeritud muutuvkapitalid pole sugugi võrdsed. Näites *A* avansseeritakse iga viie nädala kohta 500 naelsterlingit, millest rakendatakse igal nädalal 100. Näites *B* tuleb esimeseks viie nädala perioodiks avansseerida 5000 naelsterlingit, neist rakendatakse aga nädalas kõigest 100, järelikult 5 nädala jooksul kõigest 500 = 1/10 avansseeritud kapitalist. Teisel viie nädala peri-

oodil tuleb avansseerida 4500 naelsterlingit, kuid rakendatakse kõigest 500 jne. Kindlaks ajaperioodiks avansseeritav muutuvkapital muutub ainult sedavõrd rakendatavaks, niisiis tõesti funktsioneerivaks ja tegevaks muutuvkapitaliks, kuivõrd ta tõesti astub selle ajaperioodi lõikudesse, mida täidab tööprotsess, — kuivõrd ta tõesti tööprotsessis funktsioneerib. Vahepealsel ajal, kus osa muutuvkapitali on ainult selleks avansseeritud, et leida rakendamist mõnes hilisemas ajalõigus, ei eksisteeri see osa nagu üldse tööprotsessile ega avalda sellepärast mingit mõju väärtuse ega lisaväärtuse loomisele. Nii on näiteks lugu 500-naelsterlingilise kapitaliga *A*. See avansseeriti viieks nädalaks, kuid tööprotsessi läheb sellest üksteise järel igal nädalal ainult 100 naelsterlingit. Esimesel nädalal rakendatakse sellest kapitalist $^1/_5$; $^4/_5$ on avansseeritud, kuid ei leia veel rakendamist, kuigi nad peavad olema varuks järgmise nelja nädala tööprotsessi jaoks ning peavad sellepärast olema avansseeritud.

Asjaolud, mis diferentseerivad avansseeritud muutuvkapitali ja rakendatud muutuvkapitali suhet, mõjutavad lisaväärtuse tootmist antud lisaväärtuse normi puhul ainult sedavõrd ja ainult selle kaudu, et nad diferentseerivad muutuvkapitali hulka, mida saab tegelikult rakendada teatava kindla ajaperioodi, näiteks 1 nädala, 5 nädala jne. jooksul. Avansseeritud muutuvkapital funktsioneerib muutuvkapitalina ainult sedavõrd ja ainult niikaua, kui teda tegelikult rakendatakse; mitte aga selle aja jooksul, kus ta jääb avansseerituks tagavarana, leidmata tegelikku rakendamist. Kuid kõik asjaolud, mis muudavad avansseeritud muutuvkapitali ja rakendatud muutuvkapitali suhet, on kokkuvõttes käibeperioodide erinevused (mida määravad erinevused kas töö- või ringlusperioodis või neis mõlemas). Lisaväärtuse tootmise seaduse järgi toodavad võrdsed funktsioneeriva muutuvkapitali massid võrdse lisaväärtuse normi puhul võrdse lisaväärtuse massi. Kui järelikult kapitalid *A* ja *B* rakendavad võrdsel ajavahemikul võrdse lisaväärtuse normi puhul võrdseid muutuvkapitali masse, peavad nad tootma nende võrdsete ajavahemike jooksul võrdseid lisaväärtuse masse, ükskõik kui erinev olekski selle kindlas ajavahemikus rakendatud muutuvkapitali suhe samas ajavahemikus avansseeritud muutuvkapitaliga ja, järelikult, ükskõik kui erinev olekski toodetava lisaväärtuse massi suhe, — mitte rakendatud, vaid üldse avansseeritud muutuvkapitaliga. Selle suhte erinevus ei räägi sugugi vastu meie poolt arendatud lisaväärtuse tootmise seadustele, vaid koguni kinnitab neid ja on nende paratamatuks tagajärjeks.

Vaadelgem kapitali *B* esimest viienädalast tootmisperioodi. Viienda nädala lõpuks rakendati ja tarbiti 500 naelsterlingit. Toodetud uus väärtus = 1000 naelsterlingit, niisiis $\frac{500\ m}{500\ v} = 100\%$, täpselt nagu kapitalil *A*. Asjaolu, et kapitalil *A* realiseeritakse lisa-

väärtus koos avansseeritud kapitaliga, kapitalil *B* aga mitte, meisse esialgu ei puutu, sest jutt on siin alles lisaväärtuse tootmisest ja lisaväärtuse ning tema tootmise ajal avansseeritud muutuvkapitali suhtest. Kui me seevastu arvutame kapitali *B* lisaväärtuse suhet, — mitte lisaväärtuse tootmise ajal rakendatud ning sellepärast tarbitud osaga avansseeritud 5000-naelsterlingilisest kapitalist, vaid kogu selle avansseeritud kapitali endaga, siis saame $\frac{500\ m}{5000\ v} = \frac{1}{10} = 10\%$. Niisiis kapitalil *B* 10%, kapitalil *A* aga 100%, s. o. kümme korda rohkem. Kui keegi ütleks selle kohta: see erinevus lisaväärtuse normis ühesuurustel kapitalidel, mis panevad liikuma ühesugust hulka tööd, ja nimelt sellist tööd, mis jaguneb võrdsetes osades tasuliseks ja tasuta tööks, — see erinevus on vastuolus lisaväärtuse tootmise seadustega, siis oleks vastus lihtne ning kujuneks esimesel tegelikele suhetele heidetud pilgul: *A* puhul väljendatakse tegelikku lisaväärtuse normi, s. o. 5 nädala jooksul 500-naelsterlingilise muutuvkapitali poolt toodetud lisaväärtuse suhet selle 500-naelsterlingilise muutuvkapitaliga. *B* puhul seevastu kasutatakse arvutusviisi, mil pole midagi tegemist ei lisaväärtuse tootmisega ega sellele vastava lisaväärtuse normi kindlaksmääramisega. 500-naelsterlingilise muutuvkapitaliga toodetud 500 naelsterlingit lisaväärtust ei arvestata nimelt selle lisaväärtuse tootmise ajal avansseeritud 500-naelsterlingilise muutuvkapitali suhtes, vaid arvestatakse 5000-naelsterlingilise kapitali suhtes, millest $^9/_{10}$, 4500 naelsterlingit, ei puutu üldse selle 500-naelsterlingilise lisaväärtuse tootmisse, vaid peavad alles järk-järgult tegevusse astuma järgmise 45 nädala jooksul; need $^9/_{10}$ ei eksisteeri järelikult üldse tootmisele esimese 5 nädala jooksul, millest siin jutt ainult ongi. Sel juhul ei ole järelikult kapitalide *A* ja *B* lisaväärtuse normis esinev erinevus mingiks probleemiks.

Võrrelgem nüüd kapitalide *B* ja *A* lisaväärtuse aastanorme. Kapitalil *B* on aastanorm $\frac{5000\ m}{5000\ v} = 100\%$; kapitalil *A* $\frac{5000\ m}{500\ v} = 1000\%$. Lisaväärtuse normide suhe on aga sama mis varemgi. Enne oli meil: $\frac{\text{Kapitali } B \text{ lisaväärtuse norm}}{\text{Kapitali } A \text{ lisaväärtuse norm}} = \frac{10\%}{100\%}$, nüüd on meil aga: $\frac{\text{Kapitali } B \text{ lisaväärtuse aastanorm}}{\text{Kapitali } A \text{ lisaväärtuse aastanorm}} = \frac{100\%}{1000\%}$; ent $\frac{10\%}{100\%} = \frac{100\%}{1000\%}$, suhe on järelikult sama mis varem.

Kuid ometi on probleem nüüd muutunud. Kapitali *B* aastanorm: $\frac{5000\ m}{5000\ v} = 100\%$, ei kujuta endast muidugi mingit kõrvalekaldumist, — isegi mitte selle näilisust, — meile teadaolevaist seadustest lisaväärtuse tootmise ja sellele vastava lisaväärtuse normi

kohta. Aasta jooksul avansseeriti ja tarbiti tootlikult 5000 *v*, mis tootsid 5000 *m*. Lisaväärtuse norm väljendub seega ülaltoodud murrus $\frac{5000\ m}{5000\ v} = 100\%$. Aastanorm langeb lisaväärtuse tegeliku normiga ühte. Niisiis, seletust vajavat anomaaliat ei kujuta endast seekord kapital *B*, nagu varem, vaid kapital *A*.

Siin on meil lisaväärtuse normiks $\frac{5000\ m}{500\ v} = 1000\%$. Kui aga esimesel juhul arvestati 500 *m*, 5 nädala produkti, 5000-naelsterlingilise avansseeritud kapitali suhtes, millest $^9/_{10}$ ei tulnud selle lisaväärtuse tootmisel rakendamisele, siis arvestatakse nüüd 5000 *m* 500 *v* suhtes, s. o. ainult $^1/_{10}$ suhtes sellest muutuvkapitalist, mis 5000 *m* tootmisel tegelikult rakendati; sest 5000 *m* on 50 nädala jooksul tootlikult tarbitud 5000-naelsterlingilise muutuvkapitali, mitte aga üheainsa viienädalase perioodi jooksul tarbitud 500-naelsterlingilise muutuvkapitali produkt. Esimesel juhul arvestati 5 nädala jooksul toodetud lisaväärtust 50 nädalaks avansseeritud kapitali suhtes, mis on järelikult kümme korda suurem kui 5 nädala jooksul tarbitud kapital. Nüüd arvestatakse 50 nädala jooksul toodetud lisaväärtust 5 nädalaks avansseeritud kapitali suhtes, mis on järelikult kümme korda väiksem kui 50 nädala jooksul tarbitud kapital.

Kapitali *A*, 500 naelsterlingit, ei avansseerita kunagi kauemaks kui 5 nädalaks. Nende möödumisel voolab ta tagasi ja võib aasta jooksul, tehes selle ajaga läbi kümme käivet, korrata sama protsessi kümme korda. Sellest tuleneb kaks järeldust.

Esiteks. Avansseeritud kapital *A* on ainult viis korda suurem kui ühe nädala jooksul tootmisprotsessis pidevalt rakendatav kapitaliosa. Seevastu kapital *B*, mis teeb 50 nädala kohta ainult ühe käibe ja mida tuleb järelikult avansseerida 50 nädalaks, on 50 korda suurem kui see tema osa, mida saab pidevalt rakendada ühe nädala jooksul. Käive modifitseerib seepärast suhet tootmisprotsessiks aasta jooksul avansseeritava kapitali ja kindla tootmisperioodi, näiteks nädala jooksul pidevalt rakendatava kapitali vahel. Siin on meil esimene juhtum, kus 5 nädala lisaväärtust ei arvestata nende 5 nädala kestel rakendatud kapitali, vaid kümme korda suurema, 50 nädala kestel rakendatud kapitali suhtes.

Teiseks. Kapitali *A* viienädalane käibeperiood moodustab ainult $^1/_{10}$ aastast; seepärast sisaldab aasta 10 sellist käibeperioodi, millede jooksul rakendatakse järjest uuesti 500-naelsterlingilist kapitali *A*. Rakendatud kapital võrdub siin 5 nädalaks avansseeritud kapitaliga, korrutatud käibeperioodide arvuga aastas. Aasta jooksul rakendatud kapital $= 500 \times 10 = 5000$ naelsterlingit. Aasta jooksul avansseeritud kapital $= \frac{5000}{10} = 500$ naelsterlingit. Tõepoolest,

kuigi 500 naelsterlingit rakendatakse järjest uuesti, ei avansseerita iga 5 nädala järel kunagi rohkem kui need 500 naelsterlingit. Teiselt poolt rakendatakse kapitali *B* puhul viie nädala jooksul ja avansseeritakse neiks viieks nädalaks küll ainult 500 naelsterlingit; et aga käibeperiood on siin 50 nädalat, siis ei võrdu aasta jooksul rakendatud kapital viieks, vaid viiekümneks nädalaks avansseeritava kapitaliga. Kuid antud lisaväärtuse normi puhul oleneb aastas toodetav lisaväärtuse mass aasta jooksul rakendatavast, mitte aga aasta jooksul avansseeritavast kapitalist. Sellel 5000-naelsterlingilisel kapitalil, mis teeb ühe käibe, ei ole see lisaväärtuse mass järelikult suurem kui 500-naelsterlingilisel kapitalil, mis teeb kümme käivet, ja ta on ainult sellepärast nii suur, et kapital, mis teeb aastas ühe käibe, on ise kümme korda suurem kapitalist, mis teeb aastas kümme käivet.

Aasta jooksul käibinud muutuvkapital — järelikult osa aastaproduktist või selle osaga võrdne aastakulude osa — on aasta jooksul tegelikult rakendatud, tootlikult tarbitud muutuvkapital. Sellest järeldub, et kui aasta jooksul käibinud muutuvkapital *A* ja aasta jooksul käibinud muutuvkapital *B* on ühesuurused ja kui neid rakendatakse ühesugustes väärtuskasvu tingimustes, kui järelikult lisaväärtuse norm on neil mõlemal ühesugune, siis peab ka aasta jooksul toodetav lisaväärtuse mass mõlemal ühesugune olema; kuna rakendatud kapitalide massid on ühesugused, peab järelikult ühesugune olema ka aasta kohta arvestatud lisaväärtuse norm, kui-võrd seda väljendatakse valemiga:

$$\frac{\text{aasta jooksul toodetud lisaväärtuse mass}}{\text{aasta jooksul käibinud muutuvkapital}}.$$

Ehk, üldiselt väljendatult: käibinud muutuvkapitalide relatiivsest suurusest olenemata määrab nende aasta jooksul toodetud lisaväärtuse normi see lisaväärtuse norm, mida vastavad kapitalid keskmiselt andsid tööperioodide jooksul (näiteks keskmiselt nädalas või päevas).

See on ainuke järeldus, mis tuleneb lisaväärtuse tootmise ja lisaväärtuse normi kindlaksmääramise seadustest.

Vaadakem edasi, mida väljendab suhe:

$$\frac{\text{aasta jooksul käibinud kapital}}{\text{avansseeritud kapital}}$$

(kusjuures, nagu öeldud, me võtame arvesse ainult muutuvkapitali). Jagatis annab aasta jooksul avansseeritud kapitali käivete arvu.

Kapitali *A* kohta saame:

$$\frac{\text{5000 naelsterlingit aasta jooksul käibinud kapitali}}{\text{500 naelsterlingit avansseeritud kapitali}}$$

; kapitali *B* kohta:

$$\frac{\text{5000 naelsterlingit aasta jooksul käibinud kapitali}}{\text{5000 naelsterlingit avansseeritud kapitali}}.$$

Kummaski suhtes väljendab lugeja avansseeritud kapitali, mida on korrutatud käivete arvuga: *A*-l 500×10, *B*-l 5000×1, või

mida on korrutatud ühe aasta kohta arvutatud käibe*aja* ümberpöördud murruga. *A*-l on käibeaeg $^1/_{10}$ aastast; käibeaja ümberpöördud murd on $^{10}/_1$ aastast, seega $500 \times {}^{10}/_1 = 5000$; *B*-l $5000 \times {}^1/_1 = 5000$. Nimetaja väljendab käibinud kapitali, mida on korrutatud käivete *arvu* ümberpöördud murruga: *A*-l $5000 \times {}^1/_{10}$, *B*-l $5000 \times {}^1/_1$.

Vastavad töömassid (tasulise ja tasuta töö summa), mis mõlemad aasta jooksul käibinud muutuvkapitalidega liikuma pannakse, on siin võrdsed, sest käibinud kapitalid ise on võrdsed ja nende väärtuskasvu normid on samuti võrdsed.

Aasta jooksul käibinud muutuvkapitali suhe avansseeritud muutuvkapitaliga näitab: 1) avansseeritava kapitali suhet kindla tööperioodi jooksul rakendatud muutuvkapitaliga. Kui käivete arv = = 10, nagu kapitalil *A*, ja aasta kestusena võetakse 50 nädalat, siis käibeaeg = 5 nädalat. Neiks 5 nädalaks tuleb avansseerida muutuvkapitali ja see 5 nädalaks avansseeritud kapital peab olema viis korda suurem kui ühe nädala kestel rakendatav muutuvkapital. See tähendab, et ühe nädala jooksul saab rakendada ainult $^1/_5$ avansseeritud kapitalist (siin 500 naelsterlingit). Kapitalil *B* seevastu, kus käivete arv = $^1/_1$, on käibeaeg 1 aasta = 50 nädalat. Avansseeritud kapitali ja igal nädalal rakendatava kapitali suhe on järelikult 50 : 1. Kui see suhe oleks *B*-l sama mis *A*-l, siis peaks *B* igal nädalal investeerima 100 naelsterlingi asemel 1000 naelsterlingit. — 2) Sellest järeldub, et *B* peab rakendama *A*-st kümme korda suuremat kapitali (5000 naelsterlingit), et liikuma panna sama suurt massi muutuvkapitali ja järelikult, antud lisaväärtuse normi puhul, sama suurt massi tööd (tasulist ja tasuta), niisiis ka toota aasta jooksul sama suurt lisaväärtuse massi kui *A*. Tegelik lisaväärtuse norm ei väljenda midagi muud kui kindlas ajavahemikus rakendatud muutuvkapitali ja samas ajavahemikus toodetud lisaväärtuse suhet; teiste sõnadega, ta väljendab tasuta töö massi, mida selles ajavahemikus rakendatud muutuvkapital liikuma paneb. Tal pole absoluutselt midagi tegemist selle muutuvkapitali osaga, mis on küll avansseeritud, kuid on alles rakendamata; sellepärast ei ole tal ka midagi tegemist kindlaks ajaperioodiks avansseeritud kapitaliosa ja sama ajaperioodi jooksul rakendatud kapitaliosa suhtega, mis mitmesugustel kapitalidel käibeperioodi mõju tõttu muutub ning teisendub.

Ülalöeldust järeldub pigemini, et lisaväärtuse aastanorm ühtib ainult ühelainsal juhul tegeliku lisaväärtuse normiga, mis väljendab töö ekspluateerimise astet: nimelt juhul, kui avansseeritud kapital teeb aastas ainult ühe käibe, mistõttu avansseeritud kapital võrdub aasta jooksul käibinud kapitaliga, s. o. aasta jooksul toodetud lisaväärtuse massi ja selle tootmiseks aasta jooksul rakendatud kapitali suhe langeb ühte ning on identne aasta jooksul toodetud lisaväärtuse massi ja aasta jooksul avansseeritud kapitali suhtega.

A) Lisaväärtuse aastanorm võrdub:
$\frac{\text{aasta jooksul toodetud lisaväärtuse mass}}{\text{avansseeritud muutuvkapital}}$. Kuid aasta jooksul toodetud lisaväärtuse mass võrdub tegeliku lisaväärtuse normiga, korrutatud selle tootmiseks rakendatud muutuvkapitaliga. Lisaväärtuse aastamassi tootmiseks rakendatud kapital võrdub avansseeritud kapitaliga, korrutatud tema käivete arvuga, mida me tähistame n-iga. Seega muutub valem *A* järgmiseks:

B) Lisaväärtuse aastanorm võrdub:
$\frac{\text{tegelik lisaväärtuse norm} \times \text{avansseeritud muutuvkapital} \times n}{\text{avansseeritud muutuvkapital}}$.

Näiteks kapitalil $B = \frac{100 \times 5000 \times 1}{5000}$ ehk 100%. Ainult sel juhul, kui $n = 1$, s. o. kui avansseeritud muutuvkapital teeb aastas ainult ühe käibe, kui ta järelikult võrdub aasta jooksul rakendatud või käibinud kapitaliga, on lisaväärtuse aastanorm lisaväärtuse tegeliku normiga võrdne.

Kui me märgime lisaväärtuse aastanormi M'-iga, lisaväärtuse tegeliku normi m'-iga, avansseeritud muutuvkapitali v-ga, käivete arvu n-iga, siis $M' = \frac{m'vn}{v} = m'n$; järelikult $M' = m'n$ ja ainult siis $= m'$, kui $n = 1$; järelikult $M' = m' \times 1 = m'$.

Edasi järeldub sellest: lisaväärtuse aastanorm on alati $= m'n$, s. o. võrdub ühe käibeperioodi jooksul tarbitud muutuvkapitali poolt sama perioodi jooksul toodetud lisaväärtuse tegeliku normiga, korrutatud selle muutuvkapitali käivete arvuga aastas või korrutatud (mis on üks ja seesama) tema käibe*aja* ümberpöördud murruga, arvestades käibeaega aasta kui ühiku suhtes. (Kui muutuvkapital teeb aastas 10 käivet, on tema käibeaeg $^1/_{10}$ aastat; tema käibeaja ümberpöördud murd on järelikult $^{10}/_1 = 10$.)

Edasi järeldub sellest: $M' = m'$, kui $n = 1$. M' on suurem kui m', kui n on suurem kui 1, s. o. kui avansseeritud kapital teeb aastas rohkem kui ühe käibe, ehk käibinud kapital on avansseeritud kapitalist suurem.

Lõpuks on M' väiksem kui m', kui n on väiksem kui 1, s. o. kui aasta jooksul käibinud kapital on ainult osa avansseeritud kapitalist, kui järelikult käibeperiood kestab kauem kui aasta.

Peatume hetkeks viimase juhu juures.

Jätame alles kõik meie varema näite eeldused, ainult käibeperiood olgu pikem ning moodustagu 55 nädalat. Tööprotsess vajab igal nädalal 100 naelsterlingit muutuvkapitali, seega käibeperioodi kohta 5500 naelsterlingit, ja toodab nädalas 100 m'; järelikult on m' nagu varemgi 100%. Käivete arv n on siin $\frac{50}{55} = \frac{10}{11}$, sest käibeaeg on (oletades, et aasta on 50 nädalat) $1 + \frac{1}{10}$ aastat $= \frac{11}{10}$ aastat.

$$M' = \frac{100\% \times 5500 \times {}^{10}/_{11}}{5500} = 100 \times \frac{10}{11} = \frac{1000}{11} = 90\ \frac{10}{11}\ \%,$$

niisiis vähem kui 100%. Tõepoolest, kui lisaväärtuse aastanorm oleks 100%, siis peaksid 5500 *v* tootma ühe aasta jooksul 5500 *m*; selleks kulub aga $\frac{11}{10}$ aastat. Need 5500 *v* toodavad aasta jooksul ainult 5000 *m*, järelikult on lisaväärtuse aastanorm $\frac{5000\,m}{5500\,v} = \frac{10}{11} =$ $= 90\ \frac{10}{11}\ \%$.

Lisaväärtuse aastanorm ehk aasta jooksul toodetud lisaväärtuse kõrvutamine üldse *avansseeritud* muutuvkapitaliga (erinevalt aasta jooksul *käibinud* muutuvkapitalist) ei ole seepärast mitte ainult subjektiivne kõrvutamine: kapitali tegelik liikumine kutsub selle vastuseadmise ise välja. Kapitali *A* omaniku kätte tuli aasta lõpul tagasi tema poolt avansseeritud muutuvkapital, = 500 naelsterlingit, ja peale selle veel 5000 naelsterlingit lisaväärtust. Tema poolt avansseeritud kapitali suurust ei väljenda see kapitalimass, mida ta aasta jooksul rakendas, vaid see, mis temale perioodiliselt tagasi tuleb. Vaadeldava küsimuse suhtes pole üldse tähtis, kas kapital eksisteerib aasta lõpul osalt tootmistagavarana, osalt kaup- või rahakapitalina, ja missuguses proportsioonis ta jaguneb neiks mitmesugusteks osadeks. Kapitali *B* omaniku kätte tulid tagasi 5000 naelsterlingit — tema poolt avansseeritud kapital — ja peale selle veel 5000 naelsterlingit lisaväärtust. Kapitali *C* (meie poolt viimasena vaadeldud 5500-naelsterlingilise kapitali) omanikule toodeti aasta jooksul 5000 naelsterlingit lisaväärtust (kulu 5000 naelsterlingit, lisaväärtuse norm 100%), kuid tema poolt avansseeritud kapital, samuti toodetud lisaväärtus, on alles tagasi tulemata.

$M' = m'n$ väljendab seda, et lisaväärtuse norm, mis kehtib ühe käibeperioodi jooksul rakendatud muutuvkapitali suhtes:

$$\frac{\text{ühe käibeperioodi jooksul toodetud lisaväärtuse mass}}{\text{ühe käibeperioodi jooksul rakendatud muutuvkapital}}$$

tuleb korrutada avansseeritud muutuvkapitali käibeperioodide ehk taastootmisperioodide arvuga, — nende perioodide arvuga, kus avansseeritud muutuvkapital uuendab oma ringkäiku.

Juba I raamatus, ptk. IV («Raha muundumine kapitaliks»), ja hiljem I raamatus, ptk. XXI («Lihtne taastootmine»), me nägime, et kapitaliväärtust üldse ei kulutata, vaid avansseeritakse, sest see väärtus, läbi teinud oma ringkäigu mitmesugused faasid, tuleb jälle tagasi oma lähtepunkti, ja pealegi suuremana lisaväärtuse võrra. See iseloomustab kapitaliväärtust kui avansseeritud väärtust. Aeg, mis möödub tema liikumise algmomendist tema tagasitulekumomendini, on aeg, mille kestuseks ta avansseeriti. Kogu ringkäik, mille kapitaliväärtus läbi teeb ja mida mõõdetakse tema avansseerimisest tema tagasitulekuni mööduva ajaga, moodustab

tema käibe; selle käibe kestus moodustab käibeperioodi. Kui see periood on möödas ja ringkäik on lõppenud, võib sama kapitaliväärtus uuesti alustada sama ringkäiku, järelikult uuesti hakata oma väärtust kasvatama, lisaväärtust tootma. Kui muutuvkapital teeb aastas kümme käivet, nagu A puhul, siis toodetakse aasta jooksul ühe ja sellesama avansseeritud kapitaliga kümme korda ühele käibeperioodile vastav lisaväärtuse mass.

Peame endile selgitama avansseerimise iseloomu kapitalistliku ühiskonna seisukohalt.

Kapital A, mis teeb aastas kümme käivet, avansseeritakse aasta jooksul kümme korda. Igaks uueks käibeperioodiks avansseeritakse see uuesti. Kuid sealjuures ei avansseeri A aasta jooksul kunagi rohkem kui sellesama 500-naelsterlingilise kapitaliväärtuse ega käsuta tegelikult meie poolt vaadeldava tootmisprotsessi jaoks kunagi rohkem kui 500 naelsterlingit. Niipea kui need 500 naelsterlingit on lõpetanud ühe ringkäigu, sunnib kapitalist A nad samasugust ringkäiku uuesti alustama; oma loomult säilitab kapital oma kapitali-iseloomu ainult selle tõttu, et ta pidevalt funktsioneerib kapitalina järjest korduvais tootmisprotsessides. Antud juhul ei avansseerita teda kunagi kauemaks kui 5 nädalaks. Kui käive kestab kauem, jääb sellest kapitalist puudu. Kui käibeaeg lüheneb, jääb osa kapitalist üle. Siin ei avansseerita kümmet 500-naelsterlingilist kapitali, vaid avansseeritakse *üks* 500-naelsterlingiline kapital üksteisele järgnevais ajalõikudes kümme korda. Lisaväärtuse aastanormi ei arvestata seepärast kümme korda avansseeritud 500-naelsterlingilise kapitali ehk 5000 naelsterlingi, vaid ühekordselt avansseeritud 500 naelsterlingi suhtes, nagu 1 taaler, mis on ringelnud kümme korda, kujutab endast ikkagi ainult üht ringluses viibivat taalrit, kuigi ta täidab 10 taalri funktsiooni. Kuid nendes kätes, kus ta iga tehingu puhul viibib, jääb ta endiselt üheks ja selleksamaks 1-taalriliseks väärtuseks.

Samuti nähtub kapitali A igakordsest tagasitulekust ja ka tema tagasitulekust aasta lõpul, et tema omanik opereerib ikka ainult sellesama 500-naelsterlingilise kapitaliväärtusega. Seepärast tuleb omaniku kätte iga kord tagasi ainult 500 naelsterlingit. Tema poolt avansseeritav kapital ei ole seepärast kunagi suurem kui 500 naelsterlingit. 500-naelsterlingiline avansseeritud kapital on seega nimetajaks murrus, mis väljendab lisaväärtuse aastanormi. Eespool oli meil järgmine lisaväärtuse aastanormi valem: $M' = \frac{m'vn}{v} = m'n$. Et lisaväärtuse tegelik norm $m' = \frac{m}{v}$, s. o. võrdub lisaväärtuse massiga, jagatud muutuvkapitaliga, mis seda lisaväärtuse massi tootis, siis väljendis $m'n$ võime panna m' asemele $\frac{m}{v}$ ning saame siis teise valemi: $M' = \frac{mn}{v}$.

Kuid oma kümnekordse käibe tõttu, seega ka oma avansseerimise kümnekordse uuendamise tõttu täidab 500-naelsterlingiline kapital kümme korda suurema, s. o. 5000 naelsterlingi suuruse kapitali funktsiooni, — nagu 500 ühetaalrilist münti, mis ringlevad aastas kümme korda, täidavad viie tuhande samasuguse, ainult üks kord ringleva mündi funktsiooni.

II. ÜKSIKU MUUTUVKAPITALI KÄIVE

«Tootmisprotsessi ühiskondlikust vormist olenemata peab tootmisprotsess igal juhul olema pidev, s. o. peab perioodiliselt ikka uuesti läbima neidsamu staadiume... Seepärast on iga ühiskondlik tootmisprotsess, vaadelduna pideva seose ja oma uuenemise vahetpidamatu voolu seisukohast, ühtlasi taastootmisprotsess... Kapitaliväärtuse perioodilise juurdekasvuna ehk funktsioneeriva kapitali perioodilise viljana omandab lisaväärtus kapitalist tekkiva tulu vormi» (I raamat, XXI ptk.). [Vrd. K. Marx: «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 491, 492.]

Kapital *A* teeb meil läbi 10 viienädalast käibeperioodi; esimesel käibeperioodil avansseeritakse 500 naelsterlingit muutuvkapitali, s. o. igal nädalal muundatakse tööjõuks 100 naelsterlingit, nii et esimese käibeperioodi lõpuks kulutatakse tööjõule 500 naelsterlingit. Need 500 naelsterlingit, mis moodustasid esialgselt osa kogu avansseeritud kapitalist, on lakanud olemast kapital. Nad on kulutatud palgaks. Töölised omakorda maksavad nendega, ostes endile elatusvahendeid; nad tarbivad järelikult 500 naelsterlingi väärtuses elatusvahendeid. Niiviisi hävitatakse sellele väärtussummale vastav kaubakogus (ka see, mida tööline näiteks raha näol jne. säästab, ei ole kapital). See kaubakogus tarbitakse töölisele mittetootlikult, välja arvatud ainult see, et ta hoiab töövõimelisena töölise tööjõu, kapitalistile vajaliku tööriista. — Teiseks aga muundatakse need 500 naelsterlingit kapitalisti jaoks samas väärtuses (ning vastavalt samas hinnas) tööjõuks. Tööjõudu tarbib kapitalist tööprotsessis. 5-nda nädala lõpul on olemas 1000 naelsterlingi suurune uus toodetud väärtus. Sellest pool, 500 naelsterlingit, kujutab endast tööjõu tasumiseks kulutatud muutuvkapitali taastoodetud väärtust. Teine pool, 500 naelsterlingit, on uus toodetud lisaväärtus. Kuid viienädalane tööjõud, milleks osa kapitali vahetuse kaudu muundus, ühtlasi muundudes muutuvkapitaliks, on samuti kulutatud, tarbitud, kuigi tootlikult. Eile tegevuses olnud töö ei ole sama, mis täna tegevuses on. Tema väärtus pluss tema poolt loodud lisaväärtus eksisteerib nüüd tööjõust enesest erineva asja ja nimelt produkti väärtusena. Kuid selle tõttu, et produkt muundatakse rahaks, saab selle osa produkti väärtusest, mis on võrdne avansseeritud muutuvkapitali väärtusega, uuesti muundada tööjõuks ning see osa võib sellepärast uuesti funktsioneerida muutuvkapitalina. Asjaolu, et

mitte ainult taastoodetud, vaid ka juba rahavormiks tagasimuundatud kapitaliväärtusega rakendatakse tööle needsamad töölised, s. o. needsamad tööjõu kandjad, pole üldse tähtis. On võimalik, et kapitalist rakendab teisel käibeperioodil endiste tööliste asemel uusi.

Seega kulutatakse tegelikult kümne viienädalase käibeperioodi jooksul järk-järgult palgaks 5000-naelsterlingiline kapital, mitte aga 500-naelsterlingiline kapital, töölised aga kulutavad selle palga jällegi elatusvahendite peale. Niiviisi avansseeritud 5000-naelsterlingiline kapital on ära tarvitatud. Seda pole enam olemas. Teiselt poolt lülitatakse tootmisprotsessi järk-järgult tööjõudu, mille väärtus ei ole kokku 500, vaid 5000 naelsterlingit ja mis mitte ainult taastoodab omaenese väärtuse, = 5000 naelsterlingit, vaid toodab ka ülejäägi, 5000 naelsterlingi suuruse lisaväärtuse. Teiseks käibeperioodiks avansseeritav 500-naelsterlingiline muutuvkapital ei ole identne esimesel käibeperioodil avansseeritud 500-naelsterlingilise kapitaliga. Viimane on ära tarvitatud, palgaks ära kulutatud. Ta on aga *asendatud* uue 500-naelsterlingilise muutuvkapitaliga, mis toodeti esimesel käibeperioodil kaubavormis ja muundati jälle rahavormiks. See uus 500-naelsterlingiline rahakapital on järelikult esimesel käibeperioodil toodetud uue kaupade massi rahavorm. Asjaolu, et kapitalisti käes on jälle täpselt niisama suur 500-naelsterlingiline rahasumma, s. o., kui jätame kõrvale lisaväärtuse, täpselt niisama palju rahakapitali, kui ta esialgselt avansseeris, — see asjaolu varjab tõsiasja, et kapitalist opereerib uue toodetud kapitaliga (mis aga puutub teistesse kaupkapitali väärtuse koostisosadesse, mis asendavad püsivkapitali elemente, siis ei ole nende väärtus uudselt toodetud; muutub vaid vorm, milles see väärtus eksisteerib). — Võtame kolmanda käibeperioodi. Siin on ilmne, et kolmandat korda avansseeritud 500-naelsterlingiline kapital ei ole vana kapital, vaid uus toodetud kapital, sest ta on rahavormiks teisel käibeperioodil toodetud kaubamassile, s. o. nimetatud kaubamassi sellele osale, mille väärtus võrdub avansseeritud muutuvkapitali väärtusega. Esimesel käibeperioodil toodetud kaubamass on müüdud. Avansseeritud kapitali muutuva väärtusosaga võrdne osa selle kaubamassi väärtusest muundati teise käibeperioodi uueks tööjõuks ning ta tootis uue kaubamassi, mis omakorda ära müüdi ja mille väärtusest osa moodustab kolmandaks käibeperioodiks avansseeritava 500-naelsterlingilise kapitali.

Nii on lugu kõigil kümnel käibeperioodil. Nende jooksul paisatakse iga viie nädala järel turule uued toodetud kaubamassid (millede väärtus, kuivõrd see asendab muutuvkapitali, on samuti uudselt toodetud, mitte aga ainult uuesti esile tulev, nagu kapitali püsival käibeosal), mistõttu tootmisprotsessi lülitatakse järjest uut tööjõudu.

500-naelsterlingilise avansseeritud muutuvkapitali kümnekordse käibega ei saavutata järelikult seda, et sama 500-naelsterlingilist

kapitali saab kümme korda tootlikult tarbida, ega ka seda, et viieks nädalaks jätkuvat muutuvkapitali saab rakendada 50 nädala kestel. Vastupidi, 50 nädala jooksul rakendatakse 500 × 10 naelsterlingit muutuvkapitali, 500 naelsterlingi suurusest kapitalist jätkub aga ikka ainult 5 nädalaks, kuna 5 nädala möödumisel tuleb see asendada 500-naelsterlingilise uue toodetud kapitaliga. See käib kapitali *A* kohta täpselt niisamuti kui kapitali *B* kohta. Siitpeale algab aga erinevus.

Esimese viienädalase perioodi lõpuks on kapitalistidel *B* ja *A* kummalgi avansseeritud ja kulutatud 500- naelsterlingit muutuvkapitali. Nii *B* kui ka *A* muundasid tööjõuks selle muutuvkapitali väärtuse ja asendasid ta selle tööjõu poolt toodetud uue produkti väärtusosaga, mis võrdub 500-naelsterlingilise avansseeritud muutuvkapitali väärtusega. Nii *B*-le kui ka *A*-le asendas tööjõud mitte ainult kulutatud 500-naelsterlingilise muutuvkapitali väärtuse niisama suure uue väärtusega, vaid lisandas sellele ka lisaväärtuse, — meie eelduse kohaselt niisama suure.

Kuid see uus toodetud väärtus, mis asendab avansseeritud muutuvkapitali ja lisandab tema väärtusele lisaväärtust, ei ole *B*-l sellises vormis, millises ta võiks uuesti funktsioneerida tootliku kapitalina ja vastavalt muutuvkapitalina. *A*-l on ta aga just sellises vormis. *B* poolt esimesel viiel nädalal ja siis iga viie nädala järel järk-järgult kulutataval muutuvkapitalil, kuigi ta asendatakse toodetava uue väärtusega pluss lisaväärtus, ei ole aasta lõpuni sellist vormi, kus ta võiks funktsioneerida tootliku kapitalina ja vastavalt muutuvkapitalina. Tema *väärtus* on küll asendatud uue väärtusega, niisiis uuendatud, kuid tema väärtus*vorm* (siin absoluutne väärtusvorm, väärtuse rahavorm) on uuendamata.

Niisiis, teise viienädalase perioodi jaoks (ja nii edasi, aasta jooksul iga järgneva viie nädala jaoks) peab varuks olema veel 500 naelsterlingit, just nagu esimesegi perioodi jaoks. Krediidisuhteid kõrvale jättes peavad järelikult aasta algul 5000 naelsterlingit latentse avansseeritud kapitalina tagavaras olema, kuigi neid tegelikult alles aasta jooksul järk-järgult kulutatakse, tööjõuks muundatakse.

Et *A*-l seevastu lõpeb avansseeritud kapitali ringkäik, tema käive, juba 5 nädala järel, siis on asendav väärtus juba esimese 5 nädala möödumisel sellises vormis, kus ta võib 5 nädalaks liikuma panna uut tööjõudu; ta on oma esialgses vormis, rahavormis.

Teisel viienädalasel perioodil tarbitakse nii *A* puhul kui ka *B* puhul uut tööjõudu ja kulutatakse selle tööjõu tasumiseks uus 500-naelsterlingiline kapital. Tööliste elatusvahendid, mille eest tasuti esimese 500 naelsterlingiga, on tarbitud, igal juhul on nende väärtus kapitalisti käest kadunud. Teise 500 naelsterlingiga ostetakse uut tööjõudu, turult võetakse uusi elatusvahendeid. Lühidalt öeldes, kulutatakse uut 500-naelsterlingilist kapitali, mitte aga vana. Kuid

A-l on see uus 500-naelsterlingiline kapital rahavormiks sellele uuele toodetud väärtusele, mis asendab varem kulutatud 500 naelsterlingit. *B*-l on see asendav väärtus sellises vormis, kus ta ei saa funktsioneerida muutuvkapitalina. Ta on küll olemas, kuid mitte muutuvkapitali vormis. Tootmisprotsessi jätkamiseks lähema 5 nädala jooksul peab seepärast olemas olema ja avansseerimisele tulema 500-naelsterlingiline täiendav kapital siin vältimatus rahavormis. Niiviisi kulutavad nii *A* kui ka *B* 50 nädala jooksul ühesuuruse muutuvkapitali ning tasuvad ja tarbivad ühepalju tööjõudu. Kuid *B* peab seda tasuma, avansseerides kapitali, mis võrdub kogu tööjõu väärtusega = 5000 naelsterlingit, kuna *A* tasub seda järkjärgult, kasutades selleks iga kord 5 nädala jooksul toodetud väärtust, mis pidevalt uueneb rahavormis ning asendab igaks viieks nädalaks avansseeritavat 500-naelsterlingilist kapitali. Siin ei avansseerita järelikult kunagi rohkem rahakapitali kui 5 nädalaks, s. o. mitte kunagi rohkem kui esimeseks 5 nädalaks avansseeritud 500 naelsterlingit. Neist 500 naelsterlingist jätkub kogu aastaks. Seepärast on selge, et kui töö ekspluateerimise aste ja tegeliku lisaväärtuse norm on ühesugused, siis peavad *A*-l ja *B*-l lisaväärtuse aastanormid olema pöördvõrdelised muutuvate rahakapitalide suurustele, mis tuleb avansseerida selleks, et aasta jooksul liikuma panna ühesugust tööjõu massi. $A : \frac{5000\,m}{500\,v} = 1000\%$ ja $B : \frac{5000\,m}{5000\,v} = 100\%$. Kuid $500\,v : 5000\,v = 1 : 10 = 100\% : 1000\%$.

Erinevus tuleneb käibeperioodide erinevusest, s. o. nende perioodide erinevusest, millede möödumisel kindlas ajavahemikus rakendatud muutuvkapitali asendav väärtus saab uuesti funktsioneerida kapitalina, järelikult uue kapitalina. Nii *B* puhul kui ka *A* puhul asendatakse ühesuguselt ühtede ja nendesamade perioodide jooksul rakendatud muutuvkapitali väärtust. Sealjuures kasvab ühepikkuste perioodide jooksul samas ulatuses ka lisaväärtus. Kuigi *B* puhul asendatakse iga 5 nädala järel 500-naelsterlingiline väärtus, kusjuures tekib pealegi veel 500-naelsterlingiline lisaväärtus, ei moodusta asendav väärtus ometi uut kapitali, sest ta ei ole rahavormis. *A* puhul toimub mitte ainult vana kapitaliväärtuse asendamine uuega, vaid ka tema taastamine rahavormis, järelikult asendatakse ta uue funktsioneerimisvõimelise kapitali näol.

Kas asendava väärtuse muutumine rahaks, s. o. selleks vormiks, milles muutuvkapitali avansseeritakse, toimub varem või hiljem, — sel asjaolul pole lisaväärtuse tootmise enda seisukohalt üldse mingit tähtsust. Lisaväärtuse tootmine oleneb rakendatud muutuvkapitali suurusest ja töö ekspluateerimise astmest. Nimetatud asjaolu muudab aga selle rahakapitali suurust, mis tuleb avansseerida, et aasta jooksul liikuma panna teatav kindel hulk tööjõudu; järelikult määrab see asjaolu lisaväärtuse aastanormi.

III. MUUTUVKAPITALI KÄIVE ÜHISKONDLIKULT SEISUKOHALT VAADELDUNA

Vaadelgem silmapilguks asja ühiskondlikult seisukohalt. Oletame, et töölise eest tuleb maksta 1 naelsterling nädalas ja et tööpäev = 10 tundi. Nii kapitalist *A* kui ka kapitalist *B* rakendavad aasta jooksul 100 töölist (100 naelsterlingit nädalas 100 töölise kohta on 5 nädala jooksul 500 naelsterlingit ja 50 nädala jooksul 5000 naelsterlingit); need töölised töötavad 6 päeva nädalas, igaüks 60 töötundi. Järelikult töötavad 100 töölist nädalas 6000 töötundi ja 50 nädala jooksul 300 000 töötundi. Nii *A* kui ka *B* panid selle tööjõu aresti alla ja ühiskond ei saa seda järelikult kulutada millekski muuks. Ühiskondlikult seisukohalt on lugu ses suhtes *A*-l samasugune kui *B*-l. Edasi: nii *A*-l kui ka *B*-l saavad 100 töölist aastas 5000 naelsterlingit palka (kõik 200 töölist saavad järelikult kokku 10 000 naelsterlingit) ja võtavad ühiskonnalt selle summa eest elatusvahendeid. Ka selles suhtes on lugu ühiskondlikult seisukohalt *A*-l ja *B*-l jällegi ühesugune. Et töölistele makstakse palka mõlemal juhul nädalaviisi, siis võtavad nad ühiskonnalt elatusvahendeid samuti nädalaviisi ja paiskavad nende eest mõlemal juhul nädalaviisi ringlusse rahaekvivalendi. Siitpeale algab aga erinevus.

Esiteks. Raha, mida *A* tööline ringlusse paiskab, ei ole mitte ainult tema tööjõu väärtuse rahavorm, nagu *B* töölisel (tegelikult on see maksevahendiks juba tehtud töö eest); juba teisest käibeperioodist peale, ettevõtte avamisest arvates, kujutab see raha endast *töölise enese poolt* esimesel käibeperioodil *loodud uue väärtuse* (= tööjõu hind pluss lisaväärtus) rahavormi; sellest väärtusest tasutakse töölise tööd teisel käibeperioodil. *B*-l on lugu teisiti. Raha on siin töölise suhtes küll tema poolt juba tehtud töö eest maksmise vahendiks, seda tehtud tööd aga ei tasuta tema poolt loodud, rahaks muundunud uue väärtusega (selle töö enda poolt toodetud väärtuse rahavormiga). Selline maksmise allikas võib kujuneda alles teisest aastast alates, kus *B* töölisele makstakse tema enda poolt eelmisel aastal toodetud, rahaks muundunud uue väärtusega.

Mida lühem on kapitali käibeperiood, — mida lühemate ajavahemike järel kordub seepärast aasta jooksul tema taastootmine, — seda kiiremini muundub kapitali muutuv osa, mille kapitalist esialgselt rahavormis avansseeris, töölise poolt selle muutuvkapitali asendusena loodud uue väärtuse (mis sisaldab peale selle veel lisaväärtust) rahavormiks; seda lühem on järelikult aeg, mille kestuseks kapitalist peab avansseerima raha omaenese fondist, seda väiksem on, võrreldes tootmise antud ulatusega, kapital, mida ta üldse avansseerib, ja seda suurem on suhteliselt lisaväärtuse mass, mille ta antud lisaväärtuse normi puhul aasta jooksul välja pres-

sib. Põhjus on selles, et töölise enda poolt loodud uue väärtuse rahavormi eest võib kapitalist sagedamini uuesti osta töölist ja panna liikuma tema tööd.

Tootmise antud ulatuse puhul väheneb avansseeritud muutuva rahakapitali (ja üldse käibekapitali) absoluutne suurus ja kasvab lisaväärtuse aastanorm proportsionaalselt käibeperioodi lühenemisele. Avansseeritud kapitali antud suuruse puhul kasvab tootmise ulatus ning seepärast — antud lisaväärtuse normi puhul — ühe käibeperioodi jooksul toodetava lisaväärtuse absoluutne mass üheaegselt lisaväärtuse aastanormi tõusuga, mis on tingitud taastootmisperioodide lühenemisest. Üldse tuleneb uurimuse senisest käigust, et vastavalt käibeperioodi mitmesugusele kestusele tuleb avansseerida väga mitmesuguse suurusega rahakapitali, et töö ekspluateerimise ühesuguse astme puhul liikuma panna ühesugust tootliku käibekapitali ja töö massi.

Teiseks — ja see on seotud esimese erinevusega — maksab *B* tööline, nagu *A* omagi, tema poolt ostetavate elatusvahendite eest sellise muutuvkapitaliga, mis muundub tema käes ringlusvahenditeks. Näiteks võtab ta turult nisu ja peale selle asendab selle ka ekvivalendiga rahas. Et aga raha, millega *B* tööline maksab turult saadavate elatusvahendite eest, ei ole tema poolt toodetava ja aasta jooksul turule paisatava uue väärtuse rahavormiks, nagu see on *A* töölisel, siis annab ta oma elatusvahendite müüjale küll raha, kuid ei anna mingit kaupa, — ei tootmis- ega elatusvahendeid, — mida see müüja võiks saadud raha eest osta, nii nagu see, vastupidi, toimub juhul *A*. Seega võetakse turult tööjõudu, elatusvahendeid selle tööjõu jaoks, *B* poolt rakendatavate töövahendite vormis olevat põhikapitali ja tootmismaterjale, kõige selle asenduseks aga paisatakse turule rahaline ekvivalent; turule ei paisata aga aasta jooksul mingit produkti, mis asendaks turult võetud tootliku kapitali ainelisi elemente. Kui me kujutleme kommunistlikku ühiskonda, mitte aga kapitalistlikku, siis langeb kõigepealt täiesti ära rahakapital, järelikult langevad ära kõik rahakapitali tõttu tekkivad tehingute maskeeringud. Asi seisab siis lihtsalt selles, et ühiskond peab ette välja arvestama, kui palju tööd ja tootmis- ning elatusvahendeid ta võib ilma mingisuguse kahjuta kulutada selliste tootmisharude peale, mis, nagu näiteks raudteede ehitamine, ei anna pikemat aega, aasta jooksul või kauemgi, ei tootmisvahendeid, ei elatusvahendeid ega üldse mingit kasulikku efekti, küll aga võtavad kogu aasta tootmiselt ära tööd ja tootmis- ning elatusvahendeid. Kapitalistlikus ühiskonnas seevastu, kus ühiskondlik mõistus avaldub ikka alles post festum, võivad toimuda ja peavadki alatasa toimuma tõsised häired. Ühelt poolt avaldatakse survet rahaturule, — kuna seevastu soodus olukord rahaturul kutsub omakorda massiliselt ellu niisuguseid ettevõtteid, järelikult loob just niisuguseid tingimusi, mis põhjustavad hiljem survet rahaturule.

Rahaturule avaldatakse survet sellepärast, et siin vajatakse pidevalt rahakapitali avansseerimist suures mastaabis ja pikemaks ajaks. Me ei hakkagi rääkima sellest, et töösturid ja kaupmehed paiskavad raudteespekulatsioonidesse ja teistesse spekulatsioonidesse nende oma ettevõtete käigus hoidmiseks vajalikku rahakapitali ning asendavad seda rahaturult võetavate laenudega. — Teiselt poolt avaldatakse survet ühiskonna käsutuses olevale tootlikule kapitalile. Et turult võetakse pidevalt tootliku kapitali elemente, mille asemele paisatakse sinna vaid rahaekvivalent, siis kasvab ostujõuline nõudmine, mis ei sisalda aga mingeid pakkumise elemente. Sellest tuleb nii elatusvahendite kui ka tootmismaterjalide hindade tõus. Pealegi elavneb tavaliselt sellistel perioodidel börsispekulatsioon ja toimuvad suured kapitali ümberpaigutused. Rikastub spekulantide, tööettevõtjate, inseneride, advokaatide jt. jõuk. Nad loovad turul suure nõudmise tarbeesemete järele; ühtlasi tõusevad palgad. Mis puutub nõudmisse toiduainete järele, siis antakse sellega tugev tõuge ka põllumajandusele. Et aga toiduainete hulk ei anna end äkki, ühe aasta jooksul suurendada, siis kasvab nende sissevedu, nagu üldse välismaa toidukaupade (kohvi, suhkru, veini jne.) ja luksusesemete sissevedu. Sellest tekivad nimetatud importkaubanduse harus sisseveo liigne kasv ja spekulatsioon. Teiselt poolt aga nendes tööstusharudes, kus tootmist saab kiiresti laiendada (manufaktuurid otseses mõttes, mäetööstus jne.), põhjustab hindade tõus järsku laienemist, millele õige pea järgneb krahh. Ka tööturul on mõju samasugune, kusjuures uued tootmisharud meelitavad suurel hulgal ligi varjatud relatiivset ülerahvastust ja isegi juba töölolevaid töölisi. Üldse võtavad sellised suured ettevõtted, nagu seda on raudteed, tööturult mõnel hulgal jõude, mis võivad tulla ainult teatud harudest, näiteks põllumajandusest jne., kus vajatakse eranditult tugevaid mehi. See nähtus leiab aset ka pärast uute ettevõtete muutumist alaliseks tootmisharuks, kui järelikult on juba kujunenud neile ettevõtteile vajalik rändtööliste kiht, näiteks niipea kui raudteid hakatakse korraga ehitama keskmisest suuremas mastaabis. Siis absorbeeritakse osa tööliste reservarmeed, kelle surve hoidis palga madalal tasemel. Toimub üldine palgatõus, — isegi neis tööturu osades, kus töölised varemgi leidsid kergesti teenistust. See kestab seni, kui möödapääsmatu krahh uuesti vabastab tööliste reservarmee, kusjuures palgad uuesti langevad oma miinimumile ja sellest madalamalegi.[32]

---

[32] Käsikirjas on siinkohal vahele pandud järgmine märkus edaspidiseks arendamiseks: «Vastuolu kapitalistlikus tootmisviisis: kauba ostjatena on töölised turule tähtsad. Kuid oma kauba — tööjõu — müüjatena saavad nad tunda kapitalistliku ühiskonna tendentsi, mis püüab piirata minimumiga nende hinda. — Veel üks vastuolu: perioodid [die Epochen], kus kapitalistlik tootmine pingutab kõiki oma jõude, kujunevad üldreeglina ületootmisperioodideks, sest tootmisvõimalusi ei saa kunagi selliselt rakendada, et see ei piirduks suurema

Kuivõrd käibeperioodi pikem või lühem kestus oleneb tööperioodist otseses mõttes, s. o. perioodist, mis on vajalik produkti valmistamiseks turu jaoks, põhineb see kestus materiaalsetel tootmistingimustel, mis mitmesugustel kapitalimahutustel on iga kord antud. Põllumajanduses on neil tingimustel pigem looduslike tootmistingimuste iseloom, manufaktuuris ja suuremal osal hankiva tööstuse harudest aga muutuvad nad rööbiti tootmisprotsessi enda ühiskondliku arenemisega.

Kuivõrd tööperioodi pikkus oleneb valmistatavate kaubamasside suurusest (kvantitatiivsest kogusest, milles produkti kui kaupa tavaliselt turule paisatakse), on tal tinglik iseloom. Kuid selle tinglikkuse enese materiaalseks baasiks on tootmise mastaap ning sellepärast on ta juhuslik ainult üksikult vaadelduna.

Lõpuks, kuivõrd käibeperioodi pikkus oleneb ringlusperioodi pikkusest, on ta küll osaliselt tingitud turukonjunktuuride alalisest muutumisest, hõlpsamast või vähem hõlpsast müügist ja sellest tulenevast vajadusest viia produkt osaliselt kas lähemale või kaugemale turule. Kui me nõudmise ulatuse üldse kõrvale jätame, siis etendab hindade liikumine siin peaosa: hinnalanguse puhul piiratakse müüki sihilikult, tootmine aga jätkub endiselt; hinnatõusu puhul seevastu ei jää tootmine ja müük teineteisest maha või saab koguni võimalikuks kaupa ette ära müüa. Otseses mõttes materiaalseks baasiks tuleb aga pidada tootmispaiga ja müügituru tegelikku vahemaad.

Näiteks müüakse Indiasse inglise puuvillast riiet või puuvillast lõnga. Oletame, et eksportöör inglise puuvillavabrikandile kauba välja maksab (ta teeb seda meeleldi ainult siis, kui olukord rahaturul on hea. Kui aga vabrikant ise asendab oma rahakapitali krediidioperatsioonide abil, siis ei lähe asi nii libedalt). Hiljem müüb eksportöör oma puuvillakauba India turul, kust ta saab tagasi oma avansseeritud kapitali. Selle tagasisaamise momendini on lugu täpipealt nii, nagu selgi juhul, kui pika tööperioodi tõttu saab vajalikuks uue rahakapitali avansseerimine, et säilitada tootmisprotsessi endist ulatust. Rahakapital, millega vabrikant oma töölistele maksab ning oma käibekapitali teisi elemente uuendab, ei ole tema poolt toodetud lõnga rahavormiks. Selleks võib ta alles siis saada, kui lõnga väärtus tuleb rahana või produktina Inglismaale tagasi. See rahakapital on nagu varemgi täiendavaks rahakapitaliks. Erinevus on ainult selles, et seda avansseerib vabrikandi asemel kaupmees, kes on selle võib-olla omakorda saanud krediidioperatsioonide kaudu. Enne selle raha turule paiskamist või sellega üheaeg-

väärtuse tootmisega, vaid et sellega käiks kaasas ka ulatuslikum väärtuse realiseerimine; kaupade müük, kaupkapitali realiseerimine, järelikult ka lisaväärtuse realiseerimine, ei ole aga piiratud ühiskonna tarbimisvajadustest üldse, vaid sellise ühiskonna tarbimisvajadustest, kus rõhuv enamus on vaene ja on sunnitud alati vaeseks jääma. See kuulub aga alles järgmisse peatükki.»

selt ei paisata ka Inglise turule täiendavat produkti, mida saaks selle raha eest osta ja mis võiks minna tootliku või individuaalse tarbimise sfääri. Kui selline olukord esineb pikemat aega ja võrdlemisi suures ulatuses, peavad sel olema samasugused tagajärjed kui varem tööperioodi pikenemisel.

On võimalik, et Indias endas müüakse lõng jällegi võlgu. Selle krediidiga ostetakse Indiast mõnd produkti, mis saadetakse lõnga katteks Inglismaale, või kantakse sinna üle vastavasummaline veksel. Kui selline seisukord pikale venib, hakkab see India rahaturule survet avaldama, mis kajastub Inglismaal ja võib siin esile kutsuda kriisi. Kriis omakorda, isegi siis, kui sellega käib kaasas väärismetallide väljavedu Indiasse, kutsub sellel maal esile uue kriisi, sest inglise kaubamajad ja nende india filiaalid, kes said india pankadelt krediiti, jäävad pankrotti. Niiviisi tekib üheaegselt kriis nii sellel turul, mille *kahjuks* kaubandusbilanss on, kui ka sellel turul, mille *kasuks* ta on. See nähtus võib olla veelgi komplitseeritum. Näiteks saadab Inglismaa Indiasse hõbedakange, kuid India kreeditorid Inglismaal esitavad nüüd Indiale oma nõudmisi, ja Indial tuleb oma hõbedakangid õige pea Inglismaale tagasi saata.

On võimalik, et Indiasse väljavedu ja Indiast sissevedu teineteist ligikaudu tasakaalustavad, kuigi esimene määrab ja stimuleerib teise ulatust (välja arvatud erilised asjaolud, nagu puuvilla kallinemine jne.). Kaubandusbilanss Inglismaa ja India vahel võib näiliselt tasakaalus olla või osutada ainult kergeid kõikumisi ühes või teises suunas. Niipea aga, kui Inglismaal puhkeb kriis, selgub, et puuvillakaubad seisavad India ladudes müümata (nad ei ole järelikult muundunud kaupkapitalist rahakapitaliks — ületootmine selles suunas), teiselt poolt aga ilmneb, et Inglismaal seisab india produktide tagavarasid mitte ainult müümata, vaid et isegi müüdud ja tarbitud tagavarad pole suuremalt osalt veel üldse tasutud. Niisiis see, mis esineb rahaturu kriisina, väljendab tegelikult anomaaliaid tootmis- ja taastootmisprotsessis eneses.

Kolmandaks. Mis puutub rakendatud käibekapitali endasse (muutuv- ja püsivkapitalisse), siis põhjustab käibeperioodi pikkus, kuivõrd see oleneb tööperioodi pikkusest, järgmise erinevuse: kui aasta jooksul on mitu käivet, siis võib sama kapitali produktist saada mõnd muutuva või püsiva käibekapitali elementi, nagu näiteks söetööstuses, valmisriiete tööstuses jne. Vastasel korral pole see võimalik, vähemalt aasta jooksul mitte.

SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK

LISAVÄÄRTUSE RINGLEMINE

Seniöeldust nägime, et erinevus käibeperioodis tekitab erinevuse lisaväärtuse aastanormis isegi siis, kui igal aastal toodetava lisaväärtuse mass ei muutu.

Peale selle tekib aga paratamatult erinevus lisaväärtuse kapitaliseerimises, *akumulatsioonis,* vastavalt aga, kui lisaväärtuse norm ei muutu, ka erinevus aasta jooksul toodetavas lisaväärtuse massis.

Kõigepealt märgime, et kapital *A* (eelmise peatüki näites) annab perioodilist jooksvat tulu; järelikult, välja arvatud käibeperiood ettevõtte alguses, katab kapitalist omaenese tarbimist aasta jooksul oma lisaväärtuse tootmisest, tal ei tule teha selleks avansseerimisi oma fondist. Küll aga tuleb tal seda teha kapitali *B* puhul. Kuigi ta toodab ühesugustes ajalõikudes niisama palju lisaväärtust kui *A*, ei ole see lisaväärtus realiseeritud ja seda ei saa seepärast ei individuaalselt ega tootlikult tarbida. Kuivõrd asi puutub isiklikku tarbimisse, ennetatakse siin lisaväärtuse kättesaamine. Selleks tarbimiseks tuleb avansseerida eri fond.

Osa tootlikust kapitalist, mida on raske paigutada kindlasse rubriiki, nimelt põhikapitali remontimiseks ja korrashoidmiseks vajalik täiendav kapital, esineb nüüd samuti uues valguses.

A puhul ei avansseerita seda kapitaliosa tootmise algul ei täielikult ega isegi suuremalt osalt. Ta ei tarvitse olla kapitalisti käsutuses ega üldsegi olemas olla. Ta tekib äritegevusest enesest sel teel, et lisaväärtus muudetakse vahetult kapitaliks, s. o. lisaväärtust rakendatakse otseselt kapitalina. Osa lisaväärtusest, mida aasta jooksul perioodiliselt toodetakse ja ka realiseeritakse, võib katta remondiks jne. vajalikud kulud. Kapitalist, mis on vajalik selleks, et ettevõtte tööd esialgses mastaabis jätkata, toodetakse niisiis üks osa äritegevuse käigus ettevõtte enese poolt sel teel, et kapitaliseeritakse osa lisaväärtust. Kapitalistil *B* pole see võimalik. Temal peab kõnesolev kapitaliosa olema esialgselt avansseeritava kapitali osaks. Mõlemal juhul figureerib see kapitaliosa kapitalisti raamatuis avansseeritud kapitalina, mida ta tegelikult ongi, sest meie eelduse kohaselt moodustab ta osa tootlikust kapitalist, mis

on vajalik selleks, et ettevõtte tööd antud mastaabis jätkata. Väga suur erinevus on aga selles, missugusest fondist seda kapitaliosa avansseeritakse. *B*-l on ta tõesti esialgselt avansseeritava või käsutuses oleva kapitali osaks. Seevastu *A*-l on ta kapitalina rakendatavaks lisaväärtuse osaks. Sellest viimasest juhust me näeme, et mitte ainult akumuleeritud kapital, vaid ka osa esialgselt avansseeritud kapitalist võib kujutada endast lihtsalt kapitaliseeritud lisaväärtust.

Krediidi arenemisega muutub vahekord esialgselt avansseeritava kapitali ja kapitaliseeritud lisaväärtuse vahel veelgi keerulisemaks. Näiteks *A* laenab pankurilt *C* osa tootlikku kapitali, millega ta alustab äritegevust või jätkab seda aasta jooksul. Algul pole tal ettevõtte pidamiseks küllaldaselt oma kapitali. Pankur *C* laenab talle summa, mis koosneb eranditult ettevõtjate *D*, *E*, *F* jne. hoiuleantud lisaväärtusest. *A* seisukohalt ei ole siin veel tegemist akumuleeritud kapitaliga. Kuid *D*, *E*, *F* jne. silmis ei ole *A* tegelikult midagi muud kui agent, kes kapitaliseerib nende poolt omastatud lisaväärtust.

I raamatu XXII peatükis me nägime, et akumulatsioon, lisaväärtuse muundumine kapitaliks, on oma reaalselt sisult taastootmisprotsess laiendatud mastaabis, väljendugu see laiendamine ekstensiivselt, uute vabrikute tekkimises vanadele lisaks, või senise tootmismastaabi intensiivses suurendamises.

Tootmise mastaabi laiendamine võib toimuda vähehaaval, kui osa lisaväärtust kasutatakse sellisteks täiustusteks, mis ühtedel juhtudel tõstavad ainult rakendatava töö tootlikku jõudu, teistel juhtudel aga ühtlasi võimaldavad seda intensiivsemalt ekspluateerida. Või jällegi — kui tööpäev on seaduslikult piiramata — piisab tootmise mastaabi laiendamiseks sellest, et kulutatakse täiendavalt käibekapitali (tootmismaterjalidele ja palgaks), suurendamata põhikapitali, mille päevane kasutamise aeg niiviisi ainult pikeneb, kuna ta käibeperiood vastavalt lüheneb. Või annab kapitaliseeritud lisaväärtus soodsa turukonjunktuuri tingimustes võimaluse spekuleerida toorainega, teostada selliseid operatsioone, milleks esialgselt avansseeritud kapitalist ei oleks jätkunud, jne.

Ometi on selge, et seal, kus käibeperioodide suurem arv põhjustab lisaväärtuse sagedama realiseerimise aasta jooksul, peab esinema perioode, kus ei saa pikendada tööpäeva ega teostada osalisi täiustusi; teiselt poolt on kogu ettevõtte proportsionaalne laiendamine võimalik ainult teatavates enam-vähem kitsastes piirides, mis olenevad osalt ettevõtte üldisest iseloomust, näiteks hoonetest (osalt töövälja suurusest, nagu põllumajanduses); pealegi nõuab see nii suurt täiendavat kapitali, et selle võib anda ainult mitmeaastane lisaväärtuse akumuleerimine.

Niisiis, kõrvuti tegeliku akumulatsiooniga ehk lisaväärtuse muundumisega tootlikuks kapitaliks (ja vastava taastootmisega

laiendatud mastaabis) toimub raha akumuleerimine, osa lisaväärtuse kogumine varjatud rahakapitalina, mis alles hiljem, kui ta jõuab teatud suuruseni, hakkab funktsioneerima täiendava tegevkapitalina.

Nii on lugu üksiku kapitalisti seisukohalt. Kapitalistliku tootmise arenemisega areneb aga ühtlasi krediidisüsteem. Rahakapitali, mida kapitalist ei saa veel rakendada omaenda ettevõttes, rakendatakse teiste poolt, kellelt ta saab selle eest protsente. Tema omanikule funktsioneerib see kapital tootlikust kapitalist erineva kapitaliliigina, rahakapitalina spetsiifilises mõttes. Teise käes funktsioneerib ta aga kapitalina. On selge, et kui lisaväärtust realiseeritakse sagedamini ja selle tootmise mastaap suureneb, kasvab ka proportsioon, milles uut rahakapitali ehk kapitalina esinevat raha rahaturule paisatakse, kust vähemalt suurem osa sellest läheb tootmise laiendamiseks.

Aarde vorm on lihtsaim vorm, mille see täiendav varjatud rahakapital võib omandada. On võimalik, et see aare kujutab endast täiendavat kulda või hõbedat, mis on saadud otseselt või kaudselt vahetusest nende maadega, kus väärismetalle toodetakse. Ainult sel viisil kasvabki aare antud maa piirides absoluutselt. Teiselt poolt on võimalik, — ja nii see enamasti ongi, — et see aare pole midagi muud kui oma maa ringlusest äravõetud raha, mis üksikute kapitalistide käes omandas aarde vormi. Edasi on võimalik, et see varjatud rahakapital koosneb lihtsalt väärtuse märkidest — krediitraha me jätame siin veel kõrvale — või lihtsalt kapitalistide seaduspäraste dokumentidega kinnitatud nõudmistest (õigustiitlitest) kolmandate isikute vastu. Kõigil neil juhtudel, milline ka oleks selle täiendava rahakapitali olemasolu vorm, ei kujuta ta endast, kuivõrd ta on kapitaliks in spe [perspektiivis], midagi muud kui kapitalistide täiendavaid, varushoitavaid õigustiitleid ühiskonna tulevasele täiendavale aastatoodangule.

«Niisiis, tegelikult akumuleeritud rikkuse mass, kvantitatiivsest küljest võetuna,... on täiesti tähtsusetu, võrreldes selle ühiskonna tootlike jõududega, millele ta kuulub, ükskõik milline ka oleks selle ühiskonna tsivilisatsiooni aste, või isegi võrreldes sellesama ühiskonna tegeliku tarbimisega vaid väheste aastate jooksul; nii tähtsusetu, et seaduseandjate ja majandusteadlaste peamine tähelepanu peaks olema pööratud tootlikele jõududele ja nende tulevasele vabale arenemisele, mitte aga, nagu see oli seni, ainuüksi akumuleeritud rikkusele, mis eriti silma paistab. Kaugelt suurem osa niinimetatud akumuleeritud rikkusest on ainult nominaalne ega koosne tegelikest esemeist: laevadest, majadest, puuvillastest kaupadest, maaparandustöödest, vaid ainult õigustiitlitest, nõudmistest ühiskonna tulevaste aastate tootlike jõudude vastu, õigustiitlitest, mis on tekkinud kindlusetuse seisundile omaste vahendite ning asutuste mõjul ja mida need vahendid ning asutused jäädvusta-

vad... Selliste esemete (akumuleeritud füüsiliste asjade ehk tegeliku rikkuse) kasutamine lihtsa vahendina, millega nende omanikud omastavad tulevaste ühiskondlike tootlike jõudude poolt alles loodavat rikkust, — see kasutamine võetaks neil käest järk-järgult, jaotuse loodusseaduste mõjul, jõudu rakendamata; kooperatiivse töö (co-operative labour) toetusel võetakse see neil käest väheste aastate jooksul» (William Thompson: «Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth». London 1850, lk. 453. See raamat anti esmakordselt välja 1824. a.).

«Vähesed mõtlevad, suurem osa aga isegi ei aima, kui tähtsusetu on oma suuruselt ja mõjult ühiskonna tegelik akumulatsioon inimkonna tootlike jõududega võrreldes, isegi võrreldes üheainsa põlvkonna tavalise tarbimisega väheste aastate kestel. Põhjus on silmanähtav, mõju aga on väga kahjulik. Igal aastal tarbitav rikkus kaob tarbimise jooksul, ta on meil silmade ees ainult silmapilguks ja avaldab muljet ainult niikaua, kui seda nauditakse või tarbitakse. Kuid see osa rikkusest, mida tarbitakse vaid aeglaselt: mööbel, masinad, hooned, need inimese jõupingutuste kestvad mälestusmärgid, seisavad meil silmade ees lapsepõlvest vana eani. Ühiskondliku rikkuse stabiilse, püsiva, vaid aeglaselt tarbitava osa valdamise tõttu, — maa ja töödeldavate toormaterjalide ning kasutatavate tööriistade, samuti töö ajal peavarju andvate majade — kõigi nende asjade valdamise tõttu valitsevad nende omanikud oma isiklikes huvides kõigi ühiskonna tõeliselt tootlike tööliste aastasi tootlikke jõude, ükskõik kui tähtsusetud need asjad ongi selle töö pidevalt uuenevate produktidega võrreldes. Briti ja Iirimaa rahvaarv on 20 miljonit; elanike — meeste, naiste ja laste — keskmine tarbimine on vist ligikaudu 20 naelsterlingit; igal aastal tarbitav töö produkt moodustab seega umbes 400 miljoni naelsterlingi suuruse rikkuse. Nende maade akumuleeritud kapitali kogusummat ei hinnata suuremaks kui 1200 milj., s. o. kolmekordne aasta-tööprodukt; seda võrdselt jaotades saame ühe isiku kohta 60 naelsterlingit kapitali. Meid huvitab siin pigemini suhe, mitte aga nende ligikaudsete summade enam või vähem täpne absoluutne suurus. Kogu selle kapitali protsentidest jätkuks kogu elanikkonna ülalpidamiseks tema praegusel elujärjel umbes kahe kuu kestel aastas, akumuleeritud kapitalist enesest aga (kui sellele leiduks ostjaid) jätkuks selle elanikkonna ülalpidamiseks ilma tööta tervelt kolme aasta kestel! Selle aja möödumisel peaksid inimesed, kel poleks ei peavarju, ei kehakatet ega toitu, kas nälga surema või nende orjadeks minema, kes neid kolm aastat ülal pidasid. Nagu 3 aastat suhtuvad ühe tugeva põlvkonna elukestusesse, ütleme 40 aastasse, nii suhtuvad tegeliku rikkuse suurus ning tähtsus ja kõige rikkamagi maa akumuleeritud kapital selle maa tootlikusse jõusse, üheainsa põlvkonna tootlikesse jõududesse; mitte sellesse toodangusse, mille ühe põlvkonna inimesed võiksid toota mõistliku korra puhul, kus kõik

oleksid ühevõrra kindlustatud, eriti aga mitte sellesse, mida nad toodaksid kooperatiivse töö puhul, vaid sellesse absoluutsesse toodangusse, mida nad absoluutselt toodavad puuduliku korra tingimustes, kus puudub üldse kindlus homse päeva suhtes!... Ja selleks, et säilitada ja jäädvustada ta praeguses pealesunnitud killustatud seisukorras seda näiliselt tohutut massi olemasolevat kapitali või, pigemini, säilitada ja jäädvustada selle kapitalimassi abil omandatavat võimu aasta-tööprodukti üle ning selle produkti monopoli, tuleb jäädvustada kogu see koletislik mehhanism, kõik ebakindlast olukorrast tingitud pahed, kuriteod ja kannatused. Ei saa midagi akumuleerida, kui ei ole enne rahuldatud möödapääsmatuid vajadusi; suur inimsoovide vool tahab aga rahuldamist; sellega ongi seletatav, miks ühiskonna tegeliku rikkuse summa on igal antud momendil suhteliselt tähtsusetu. See on tootmise ja tarbimise igavene ringvool. Selles aastase tootmise ja tarbimise määratu suures massis peab muidugi olema ka peotäis tegelikku akumulatsiooni; kuid ometi ei juhitud peamist tähelepanu tootlike jõudude massile, vaid sellele peotäiele akumulatsioonile. Mõned üksikud aga kiskusid selle peotäie enda kätte ning tegid sellest vahendi, mille abil nad omastavad suure inimhulga poolt aastast aastasse pidevalt uuendatavat tööprodukti. Sellest tulebki selle vahendi erakordne tähtsus neile üksikuile... Ligikaudu üks kolmandik natsiooni aastaproduktist võetakse praegu avalike maksude nime all tootjate käest ära ja tarbitakse mittetootlikult inimeste poolt, kes ei anna selle vastu mingit ekvivalenti, s. o. midagi sellest, mis tootjatele ekvivalendina kõlbaks... Inimhulgad vaatavad imestades akumuleeritud masse, eriti siis, kui nad on koondatud väheste kätte. Kuid igal aastal toodetavad massid, otsekui võimsa jõe igavesti voolavad, loendamatud lained, ruttavad mööda ja kaovad tarbimise põhjatusse ookeani. Ja ometi tingib see alatine tarbimine mitte ainult kõiki inimese naudinguid, vaid ka kogu inimsoo olemasolu. Uurimise objektiks peaks kõigepealt saama selle aastaprodukti hulk ning jaotus. Tegelikul akumulatsioonil on hoopis teisejärguline tähtsus ja seegi tuleb peaaegu ainuüksi sellest, et tegelik akumulatsioon mõjutab aastaprodukti jaotust... Tegelikku akumulatsiooni ning jaotust vaadeldakse siin» (Thompsoni teoses) «alati seoses tootliku jõuga ja viimasest sõltuvalt. Peaaegu kõigis teistes süsteemides vaadeldi tootlikku jõudu seoses akumulatsiooniga ja olemasoleva jaotusviisi jäädvustamisega ning nendest sõltuvalt. Olemasoleva jaotusviisi säilitamisega võrreldes ei peeta kogu inimsoo järjest uuenevat viletsust või heaolu ühegi pilgu vääriliseks. Vägivalla, pettuse ja juhuslikkuse tagajärgede jäädvustamine nimetati julgeolekuks; ja selle võltsi julgeoleku säilitamiseks tuuakse halastamatult ohvriks kõik inimkonna tootlikud jõud» (sealsamas, lk. 440—443).

Kui jätta kõrvale need häired, mis takistavad isegi endises mastaabis toimuvat taastootmist, on võimalikud ainult kaks normaalset taastootmise juhtu.

Kas toimub lihtne taastootmine.

Või toimub lisaväärtuse kapitaliseerimine, akumulatsioon.

I. LIHTNE TAASTOOTMINE

Lihtsa taastootmise puhul tarbitakse lisaväärtus, mis toodetakse ja realiseeritakse igal aastal või — kui esineb mitu käivet — aasta jooksul perioodiliselt, tema omanike, kapitalistide poolt individuaalselt, s. o. mittetootlikult.

Asjaolu, et produkti väärtus koosneb osalt lisaväärtusest, osalt väärtuse sellest osast, mille moodustab produktis taastoodetud muutuvkapital pluss produkti tootmiseks tarbitud püsivkapital, — see asjaolu ei muuda üldse — ei hulgalt ega väärtuselt — koguprodukti, mis läheb pidevalt ringlusse kaupkapitalina ja lahkub sealt niisama pidevalt, et minna tootlikku või isiklikku tarbimisse, s. o. saada tootmisvahendiks või tarbimisesemeks. Kui jätta kõrvale püsivkapital, siis avaldab see asjaolu mõju ainult aastaprodukti jaotumisele tööliste ja kapitalistide vahel.

Sellepärast peab osa lisaväärtust isegi lihtsa taastootmise puhul ikka rahana, mitte aga produktina olemas olema, sest muidu ei saaks seda tarbimise otstarbel rahast produktiks muundada. Seda lisaväärtuse muundumist ta esialgsest kaubavormist rahaks tuleb siinkohal üksikasjalisemalt uurida. Asja lihtsustamiseks kujutleme seda probleemi kõige lihtsamal kujul, nimelt oletame, et ringlemas on eranditult metallraha, s. o. raha, mis kujutab endast tõelist ekvivalenti.

Varemesitatud lihtsa kaubaringluse seaduste järgi (I raamat, III peatükk) peab antud maal olemas olevast metallraha massist jätkuma mitte ainult kaupade ringlemiseks. Sellest peab jätkuma ka raharingluses esinevate kõikumiste puhul, mis tulenevad osalt muutuvast ringlemiskiirusest, osalt kaupade hinna muutustest, osalt aga olenevad neist erinevaist ning muutuvaist proportsioonidest, milledes raha funktsioneerib maksevahendina või ringlemisvahendina otseses mõttes. Suhe, milles olemasolev rahahulk jaguneb aardeks ja ringlevaks rahaks, muutub pidevalt, kuid üldine rahamass on alati võrdne aardena olemasoleva raha ja ringleva raha summaga. See rahamass (väärismetalli mass) kujutab endast järkjärguliselt akumuleeritud ühiskondlikku aaret. Et osa sellest aardest kulumise tõttu hävib, siis tuleb seda, nagu iga teist produkti, igal aastal uuesti asendada. See toimub tegelikult nii, et antud maa aastaprodukti vahetatakse osa kas otseselt või kaudselt nende maade produkti vastu, kus toodetakse kulda ja hõbedat. See tehingu

rahvusvaheline iseloom varjab aga ära ta lihtsuse. Probleemi tagasiviimiseks ta kõige lihtsamale ning selgemale väljendusele tuleb seepärast eeldada, et kulla ja hõbeda tootmine toimub antud maal endas ning on seega iga maa ühiskondliku kogutoodangu osaks.

Kui kõrvale jätta luksusesemete valmistamiseks toodetav kuld ja hõbe, peab nende aastatoodangu miinimum võrduma rahametalli kulumisega, mis leiab aset raha iga-aastasel ringlemisel. Edasi: kui kasvab igal aastal toodetava ja ringleva kaubamassi väärtussumma, siis peab kasvama ka kulla ja hõbeda aastatoodang, kuivõrd ringlevate kaupade kasvanud väärtussummat ja nende ringlemiseks (ning vastava aarde moodustamiseks) vajalikku rahahulka ei kompenseerita raha kiirema ringlemisega ja ta ulatuslikuma funktsioneerimisega maksevahendina, s. o. ostude ja müükide ulatuslikuma vastastikuse kustutamisega tegeliku raha osavõtuta.

Osa ühiskondlikku tööjõudu ja osa ühiskondlikke tootmisvahendeid tuleb järelikult igal aastal kulutada kulla ja hõbeda tootmiseks.

Kuna me eeldame siin lihtsat taastootmist, siis on kulla ja hõbeda tootmine sel tootmisalal tegelevail kapitalistidel piiratud keskmise aastase kulumisega ja sellest tingituna keskmise aastase kulla- ja hõbedatarvitusega; oma lisaväärtuse, mille nad meie eelduse kohaselt aasta jooksul ära tarvitavad ja millest nad midagi ei kapitaliseeri, paiskavad nad ringlusse otse rahavormis, mis on siin produkti naturaalvormiks, mitte aga ta muundunud vormiks, nagu teistes tootmisharudes.

Edasi, mis puutub palgasse, — sellesse rahavormi, milles avansseeritakse muutuvkapitali, — siis sedagi ei asendata siin produkti müügist, produkti rahaks muundumise kaudu, vaid asendatakse produkti enesega, mille naturaalvormiks on algusest peale rahavorm.

Sama toimub lõpuks sellegi osaga produktist, — väärismetallist —, mis võrdub perioodiliselt tarbitava püsivkapitali — nii püsiva käibekapitali kui ka aasta jooksul tarbitava püsiva põhikapitali — väärtusega.

Vaadelgem väärismetallide tootmisse mahutatud kapitali ringkäiku ja vastavalt selle käivet, kõigepealt vormis $R—K \ldots T \ldots R'$. Kuivõrd K ei koosne aktis $R—K$ ainult tööjõust ja tootmisvahenditest, vaid ka põhikapitalist, mille väärtusest tarbitakse T ajal ainult osa, siis on selge, et R' — produkt — on rahasumma, mis võrdub palgaks kulutatud muutuvkapitaliga pluss tootmisvahenditele kulutatud püsiv käibekapital pluss põhikapitali kulumisele vastav väärtusosa pluss lisaväärtus. Kui see summa oleks väiksem, kulla üldine väärtus aga jääks muutumata, siis tähendaks see, et antud kaevandus töötab ebatootlikult, või — kui see nähtus oleks üldise

iseloomuga — peaks kulla väärtus edaspidi tõusma nende kaupadega võrreldes, millede väärtus jääks muutumata, s. o. nende kaupade hinnad langeksid; järelikult jääks aktis *R*—*K* kulutatav rahasumma edaspidi väiksemaks.

Kui vaadelda kõigepealt *R*-is, ringkäigu *R*—*K* ... *T* ... *R'* lähtepunktis, avansseeritava kapitali käibeosa, siis näeme, et avansseeritakse teatav kindel rahasumma, et see paisatakse ringlusse tööjõu tasumiseks ja tootmismaterjalide ostmiseks. Kuid *selle* kapitali ringkäigus ei võeta seda rahasummat ringlusest tagasi, et seda uuesti ringlusse paisata. Produkt on juba oma naturaalvormis raha, järelikult ei tule tal alles vahetuse kaudu, ringlemisprotsessi kaudu, rahaks muunduda. Ta ei lähe tootmisprotsessist ringlussfääri rahakapitaliks taasmuundatava kaupkapitali vormis, vaid rahakapitalina, mis peab uuesti muunduma tootlikuks kapitaliks, s. o. uuesti ostma tööjõu ja tootmismaterjalid. Tööjõule ja tootmisvahenditele kulutatud käibekapitali rahavormi ei asendata produkti müügi kaudu, vaid asendatakse produkti enese naturaalvormiga, niisiis mitte rahavormiks muundunud produkti väärtuse tagasivõtmisega ringlusest, vaid täiendava vasttoodetud rahaga.

Oletame, et see käibekapital = 500 naelsterlingit, käibeperiood = = 5 nädalat, tööperiood = 4 nädalat, ringlusperiood = ainult 1 nädal. See raha tuleb algusest peale avansseerida 5 nädalaks; osalt tuleb ta kulutada tootmistagavara peale, osalt peab ta ise varuks olema, et järk-järgult palka välja maksta. 6-nda nädala algul tulevad tagasi 400 naelsterlingit ja vabanevad 100 naelsterlingit. See kordub järjest. Siin, nagu varemgi, on käibeaja teatava osa jooksul alati olemas 100 naelsterlingit vabanenud kapitali vormis. Nad koosnevad aga, just nagu 400 naelsterlingit, täiendavast vasttoodetud rahast. Antud juhul on meil aastas 10 käivet ja toodetav aastaprodukt = 5000 naelsterlingit kullas. (Ringlusperiood ei koosne siin ajast, mida nõuab kauba muundumine rahaks, vaid ajast, mida nõuab raha muundumine tootmiselementideks.)

Igal teisel 500-naelsterlingilisel kapitalil, mis käibib samasugustel tingimustel, on järjest uuendatav rahavorm toodetud kaupkapitali muundunud vormiks: kaupkapital paisatakse ringlusse iga 4 nädala järel ja omandab uuesti rahavormi müügi kaudu, niisiis esialgselt protsessi astunud rahahulgaga võrdse rahahulga perioodilise väljavõtmise kaudu. Siin antakse seevastu igal käibeperioodil tootmisprotsessist enesest ringlusse uus täiendav 500-naelsterlingiline rahasumma, et pidevalt võtta ringlusest tootmismaterjale ja tööjõudu. Seda ringlusse paisatavat raha ei kõrvaldata enam ringlusest sama kapitali ringkäigu tõttu; vastupidi, ta kasvab pidevalt juurdetoodetavate uute kullamasside arvel.

Kui me vaatame selle käibekapitali muutuvat osa ja eeldame, nagu eespool, et see võrdub 100 naelsterlingiga, siis tavalise kaubatootmise tingimustes jätkub neist 100 naelsterlingist, kui käivete

arv on aastas kümme, tööjõu pidevaks tasumiseks. Siin, kulla tootmises, on sellest summast samuti küllalt, kuid tagasitulevad 100 naelsterlingit, millega iga 5 nädala järel tööjõudu tasutakse, ei ole selle tööjõu produkti muundunud vorm, vaid osa sellest pidevalt uuendatavast produktist enesest. Kullatööstur maksab oma töölistele otseselt osa nende eneste poolt toodetud kullast. 1000 naelsterlingit, mis kulutatakse igal aastal tööjõu ostmiseks ja mille töölised paiskavad ringlusse, ei pöördu seega ringluse kaudu oma lähtepunkti tagasi.

Edasi, mis puutub põhikapitalisse, siis läheb ettevõtte esimesel sisseseadmisel tarvis suuremat rahakapitali, mis niiviisi ringlusse paisatakse. See kapital, nagu iga teinegi põhikapital, tuleb tagasi ainult osade kaupa, mitme aasta jooksul. Kuid ta tuleb tagasi otseselt produkti osana, s. o. kulla osana, mitte produkti müügi kaudu, mitte selle kaudu, et produkt niiviisi rahaks muundub. Niisiis võtab kapital pikapeale rahavormi vastava produktiosa akumuleerimise teel, mitte raha ringlusest äravõtmise teel. Niiviisi taastatud rahakapital ei ole ringlusest järk-järgult äravõetav rahasumma, millega kaetakse põhikapitali omandamiseks esialgselt ringlusse paisatud rahasummat. See on täiendav rahahulk.

Lõpuks, mis puutub lisaväärtusse, siis võrdub see omakorda osaga uuest produktist, kullast, mis paisatakse ringlusse igal uuel käibeperioodil ning kulutatakse meie eelduse kohaselt mittetootlikult, makstes sellega elatusvahendite ja luksusesemete eest.

Kuid meie eelduse kohaselt asendab kogu see aasta kullatoodang, mis pidevalt võtab turult tööjõudu ja tootmismaterjale, mitte aga raha, ja pidevalt annab turule täiendavat raha, — kogu see kullatoodang asendab ainult aasta jooksul kulunud raha ning aitab järelikult ainult selleks kaasa, et ühiskonnas ei väheneks raha hulk, mis kogu aeg, kuigi muutuvais proportsioonides, eksisteerib kahesuguses vormis: aarde vormis ja ringluses oleva raha vormis.

Kaubaringluse seaduse järgi peab kogu rahamass võrduma ringluse jaoks vajaliku rahamassiga pluss aarde vormis olev rahahulk; viimane suureneb või väheneb vastavalt ringluse kokkutõmbumisele või laienemisele; temast moodustatakse ka vajalik maksevahendite reservfond. Kuivõrd ei toimu vastastikust maksete kustutamist, tuleb kaupade väärtus tasuda rahas. Asi ei muutu põrmugi sellest, et osa sellest väärtusest koosneb lisaväärtusest, s. o. ei läinud kaupade müüjale midagi maksma. Oletame, et kõik tootjad on oma tootmisvahendite iseseisvad omanikud, et järelikult ringlemine leiab aset otseste tootjate eneste vahel. Jättes kõrvale nende kapitali püsiva osa, võiks jaotada (nende poolt aasta jooksul toodetud uue väärtuse, analoogiliselt olukorraga kapitalistlikus ühiskonnas,) kaheks osaks: ühelt poolt *a*, mis ainult asendab nende vajalikke elatusvahendeid, teiselt poolt *b*, mille nad osalt kulutavad luksusese-

metele, osalt kasutavad tootmise laiendamiseks. Sel juhul kujutab *a* endast muutuvkapitali, *b* — lisaväärtust. Selline jaotus ei avalda aga mingit mõju kogu nende produkti ringlemiseks vajaliku rahamassi suurusele. Muudel võrdsetel tingimustel oleks kogu ringleva kaubamassi väärtus ühesugune, seega oleks ühesugune ka selleks vajalik rahamass. Käibeperioodide ühesuguse jaotuse puhul peaksid tootjatel olema ühesugused rahatagavarad, s. o. ühesugune osa nende kapitalist peaks alati olema rahavormis, sest eelduse kohaselt oleks nende tootmine nagu varemgi kaubatootmine. Niisiis asjaolu, et osa kauba väärtusest koosneb lisaväärtusest, ei muuda sugugi ettevõtte pidamiseks vajaliku raha massi.

Üks Tooke'i vastastest, kes haarab kinni vormist *R—K—R'*, küsib temalt, kuidas saab kapitalist sellega hakkama, et ta pidevalt võtab ringlusest rohkem raha, kui ta sinna paiskab. Arusaadav. Jutt ei ole siin lisaväärtuse *loomisest*. Lisaväärtuse loomine, milles saladus ainult ongi, on kapitalistlikult seisukohalt endastmõistetav. Rakendatav väärtussumma ju polekski kapital, kui ta ei suureneks lisaväärtuse võrra. Et ta järelikult eelduse kohaselt on kapital, on lisaväärtus endastmõistetav.

Küsimus ei ole järelikult selles, kust tuleb lisaväärtus, vaid selles, kust tuleb raha, milleks lisaväärtus muundub.

Kodanlikule majandusteadusele aga on lisaväärtuse olemasolu endastmõistetav. Järelikult ei eeldata mitte üksnes lisaväärtust, vaid koos sellega eeldatakse, edasi, ka seda, et osa ringlusse paisatud kaubamassist koosneb lisaproduktist ja kujutab endast niisiis sellist väärtust, mida kapitalist oma kapitaliga ringlusse ei toonud; et oma produktiga paiskab kapitalist ringlusse peale oma kapitali ka teatud lisa, ja et ta selle lisa hiljem ringlusest ka tagasi saab.

Kapitalisti poolt ringlusse paisataval kaupkapitalil on suurem väärtus (kust see tuleb, seda ei seletata või ei mõisteta, kodanliku majandusteaduse seisukohalt aga c'est un fait [on see fakt]) kui tootlikul kapitalil, mille ta võttis ringlusest tööjõu pluss tootmisvahendite näol. Selle eelduse korral on selge, miks mitte ainult kapitalist *A*, vaid ka *B, C, D* jne. võivad kogu aeg saada ringlusest oma kaupade vahetuse teel rohkem väärtust kui esialgselt avansseeritud ja järjest uuesti avansseeritava kapitali väärtus. *A, B, C, D* jne. paiskavad alatasa ringlusse kaupkapitali vormis rohkem kaubaväärtust kui nad ringlusest tootliku kapitali vormis saavad, — see operatsiooni mitmekülgsus on niisama suur kui iseseisvalt funktsioneerivate kapitalide mitmekesisus. Nad peavad järelikult kogu aeg jaotama omavahel väärtussummat, mis võrdub nende kõikide poolt avansseeritud tootlike kapitalide väärtussummaga (s. o. igaüks neist peab omaette võtma ringlusest tootlikku kapitali); ja täpselt samuti peavad nad kogu aeg jaotama omavahel

väärtussummat, mille nad kõik paiskavad ringlusse kaubavormis ja mis igaühel neist kujutab endast seda summat, mille võrra kaupade väärtus ületab tootmiselementide väärtuse.

Kaupkapital aga, enne tagasimuundumist tootlikuks kapitaliks ja enne temas sisalduva lisaväärtuse kulutamist, peab muunduma rahaks. Kust tuleb selleks vajalik raha? Esimesel pilgul tundub see küsimus olevat raskevõitu, nii et ei Tooke ega ükski teine pole sellele seni vastust andnud.

Oletame, et rahakapitali vormis avansseeritud 500-naelsterlingiline käibekapital, olgu ta käibeperiood ükskõik kui pikk, kujutab endast kogu ühiskondlikku, s. o. kapitalistide klassile kuuluvat käibekapitali. Lisaväärtus olgu 100 naelsterlingit. Kuidas saab siis kogu kapitalistide klass pidevalt võtta ringlusest 600 naelsterlingit, kui ta pidevalt paiskab sinna ainult 500 naelsterlingit?

Pärast seda, kui 500-naelsterlingiline rahakapital muundus tootlikuks kapitaliks, muundub viimane tootmisprotsessis 600-naelsterlingiliseks kaubaväärtuseks, mistõttu ringluses viibib mitte ainult esialgselt avansseeritud rahakapitaliga võrdne 500-naelsterlingiline kaubaväärtus, vaid ka 100-naelsterlingiline uus toodetud lisaväärtus.

See 100-naelsterlingiline täiendav lisaväärtus paisati ringlusse kaubavormis. Selles pole mingit kahtlust. Kuid see operatsioon ei anna täiendavat raha selle täiendava kaubaväärtuse ringlemiseks.

Sellest raskusest ei tohi katsuda kõrvale põigelda ühegi näiliselt sobiva ettekääande abil.

Nagu näiteks: mis puutub püsivasse käibekapitali, siis on selge, et kõik ei kuluta seda üheaegselt. Ajal, kus kapitalist *A* müüb oma kaupa, kus järelikult tema poolt avansseeritud kapital võtab rahavormi, võtab ostja *B* rahavormis olev kapital, vastupidi, tema tootmisvahendite vormi, nimelt nende tootmisvahendite vormi, mida toodab kapitalist *A*. Sellesama aktiga, millega *A* uuesti annab rahavormi tema poolt toodetud kaupkapitalile, annab *B* oma kapitalile uuesti tootliku vormi, muundades selle kapitali rahavormist tootmisvahenditeks ja tööjõuks; üks ja seesama rahasumma funktsioneerib selles kahepoolses protsessis nagu iga lihtsa ostu *K—R* puhul. Teiselt poolt, kui *A* muundab raha uuesti tootmisvahenditeks, ostab ta neid *C* käest, kes maksab sama rahaga *B*-le jne. See oleks siis asjakäigu seletus. Aga:

Ükski neist seadustest, mis me kaubaringluse puhul ringleva rahahulga suhtes kindlaks määrasime (I raamat, III ptk.), ei muutu tootmisprotsessi kapitalistliku iseloomu tõttu kõige vähematki.

Niisiis, kui öeldakse, et rahavormis avansseeritav ühiskonna käibekapital on 500 naelsterlingit, siis on sealjuures juba arvesse võetud, et ühelt poolt avansseeriti see summa üheaegselt, et ta aga

teiselt poolt paneb liikuma rohkem tootlikku kapitali kui 500 naelsterlingit, sest ta on vaheldumisi mitmesuguste tootlike kapitalide rahafondiks. See seletusviis eeldab järelikult juba olemas olevana seda raha, mille olemasolu ta peab seletama.

Edasi võiks öelda: kapitalist *A* toodab selliseid tooteid, mida kapitalist *B* tarbib individuaalselt, mittetootlikult. Kapitalisti *B* raha muundab seega rahaks kapitalisti *A* kaupkapitali, nii et üht ja sedasama rahasummat kasutatakse *B* lisaväärtuse ja *A* püsiva käibekapitali rahaksmuundamiseks. Siin aga eeldatakse veel otsesemalt, et küsimus, millele tuleb vastust leida, ongi juba lahendatud. Nimelt küsimus: kust saab *B* selle raha oma tulu katmiseks? Kuidas muundas ta ise rahaks selle osa oma produktist, selle lisaväärtuse?

Seejärel võiks veel öelda, et see osa muutuvast käibekapitalist, mida *A* kogu aeg oma tööliste peale avansseerib, tuleb talle kogu aeg ringlusest tagasi; ainult teatud muutuv osa sellest on pidevalt tema enda käes palgamaksmise otstarbel. Palgaks makstud raha kulutamise ja tagasituleku vahel möödub aga teatav aeg, mille jooksul võib seda raha kasutada muuseas ka selleks, et lisaväärtus rahaks muundada. Kuid, esiteks, me teame, et mida pikem see aeg on, seda suurem peab olema rahatagavara mass, mida kapitalistil *A* tuleb kogu aeg in petto [enda juures] hoida. Teiseks kulutab tööline selle raha ära, ostab selle eest kaupu ja sellepärast muudab pro tanto rahaks neis kaupades sisalduva lisaväärtuse. Järelikult kasutatakse sama raha, mis muutuvkapitali vormis avansseeritakse, pro tanto ka selleks, et muundada rahaks lisaväärtust. Me ei hakka siin veel rohkem süvenema sellesse küsimusse, vaid märgime ainult järgmist: kogu kapitalistide klassi ja neist sõltuvate mittetootlike isikute tarbimine toimub samaaegselt töölisklassi tarbimisega; niisiis, ühel ajal tööliste poolt ringlusse paisatava rahaga peavad ka kapitalistid raha ringlusse paiskama, et oma lisaväärtust tuluna kulutada; selleks tuleb järelikult raha ringlusest võtta. Vasttoodud seletus ainult vähendaks vajalikku rahahulka, ei kaotaks aga sellise rahahulga vajalikkust.

Lõpuks võiks öelda: põhikapitali esimesel mahutamisel paisatakse ju alati ringlusse suurel hulgal raha, mis ainult järk-järgult, osade kaupa, mitme aasta jooksul ringlusest tagasi võetakse selle poolt, kes ta sinna paiskas. Kas sellest summast ei jätku, et muundada lisaväärtus rahaks? — Selle peale tuleb vastata, et 500-naelsterlingiline summa (mis sisaldab ka aarde kogumist vajaliku reservfondi jaoks) hõlmab võib-olla juba selle summa kasutamist põhikapitalina, — kui mitte selle poolt, kes ta ringlusse laskis, siis kellegi teise poolt. Peale selle eeldati juba, et summaga, mis kulutatakse põhikapitaliks olevate produktide omandamiseks, tasutakse ka neis kaupades sisalduv lisaväärtus, ja selles küsimus ongi, kust see raha tuleb.

Üldine vastus on juba antud: kui ringlema peab $1000 \times X$ naelsterlingi suurune kaubamass, siis selleks ringlemiseks vajalik rahahulk ei muutu põrmugi sellest, kas selle kaubamassi väärtus sisaldab või ei sisalda lisaväärtust, kas see kaubamass on või ei ole toodetud kapitalistlikult. *Niisiis, probleemi ennast pole olemas.* Kui muud tingimused — raha ringlemiskiirus jne. — on antud, siis on $1000 \times X$ naelsterlingi suuruse kaubaväärtuse ringlemiseks tarvis teatavat rahasummat, mis sugugi ei olene asjaolust, kui palju nende kaupade otsesed tootjad sellest väärtusest kätte saavad, kas palju või vähe. Probleem, kuivõrd see siin üldse olemas on, langeb ühte üldise probleemiga: kust tuleb antud maal kaupade ringlemiseks vajalik rahasumma.

Kuid ometi on asi kapitalistliku tootmise seisukohalt siiski *näiliselt* nii, nagu oleks siin olemas eriline probleem. Kapitalist on siin nimelt lähtepunktiks, kust raha ringlusse satub. Raha, mille tööline ära kulutab, makstes oma elatusvahendite eest, oli enne olemas muutuvkapitali rahavormina, ta paisati seega esialgselt ringlusse kapitalisti poolt ostu- või maksevahendina tööjõu suhtes. Peale selle paiskab kapitalist ringlusse sellegi raha, mis esialgselt oli kapitalistile tema püsiva põhi- ja käibekapitali rahavormiks; ta kulutab selle ostu- või maksevahendina töövahendite ja tootmismaterjalide peale. Väljaspool seda ei ole aga kapitalist enam ringluses viibiva rahamassi lähtepunktiks. Üldse on aga olemas ainult kaks lähtepunkti: kapitalist ja tööline. Iga liiki kolmandad isikud kas peavad saama raha neilt kahelt klassilt teatud teenuste eest või, kuivõrd nad saavad raha mingit vastutasu andmata, on nad lisaväärtuse kaasomanikud rendi, protsendi jne. näol. Asjaolu, et lisaväärtus ei jää täielikult tööstuskapitalisti tasku, vaid et tööstuskapitalist peab seda jagama teiste isikutega, — ei puutu üldse kõne all olevasse küsimusse. Küsimus seisab selles, kuidas tööstuskapitalist oma lisaväärtuse rahaks muundab, mitte aga selles, kuidas selle lisaväärtuse eest saadud raha hiljem jaotub. Antud juhul me peame järelikult ikka veel käsitlema kapitalisti kui lisaväärtuse ainsat omanikku. Mis puutub aga töölisse, siis ütlesime juba, et ta on ainult sekundaarseks lähtepunktiks, kuna kapitalist on töölise poolt ringlusse paisatava raha primaarne lähtepunkt. Esialgselt muutuvkapitalina avansseeritud raha ringleb juba teist korda, kui tööline seda elatusvahendite kinnimaksmiseks välja annab.

Raharingluse ainsa lähtepunktina jääb seega järele kapitalistide klass. Kui ta vajab tootmisvahendite eest maksmiseks 400 naelsterlingit, tööjõu eest maksmiseks aga 100 naelsterlingit, siis paiskab ta ringlusse 500 naelsterlingit. Kui aga lisaväärtuse norm on 100%, võrdub produktis sisalduv lisaväärtus 100-naelsterlingilise väärtusega. Kuidas saab kapitalistide klass pidevalt võtta ringlusest 600 naelsterlingit, kui ta pidevalt paiskab sinna ainult 500 nael-

sterlingit? Ei millestki ei saa midagi. Kogu kapitalistide klass ei saa võtta ringlusest midagi sellist, mida poleks enne ringlusse paisatud.

Jätame siin kõrvale asjaolu, et kümnekordse käibe puhul jätkub võib-olla 400-naelsterlingilisest rahasummast 4000 naelsterlingi väärtusega tootmisvahendite ja 1000 naelsterlingi väärtusega töö ringlemiseks, ülejäänud 100 naelsterlingist jätkuks aga samuti 1000 naelsterlingi suuruse lisaväärtuse ringlemiseks. See suhe, mis on olemas rahasumma ja tema vahendusel ringleva kaubaväärtuse vahel, ei muuda sugugi asja. Probleem jääb samaks. Kui üks ja seesama münt ei ringleks mitu korda, siis tuleks paisata kapitalina ringlusse 5000 naelsterlingit; selleks aga, et rahaks muundada lisaväärtus, läheks tarvis 1000 naelsterlingit. Tekib küsimus, kust tuleb viimatimainitud raha, olgu see 1000 või 100 naelsterlingit? Ringlusse paisatud rahakapitaliga võrreldes kujutab see raha endast igatahes lisa.

Tegelikult, nii paradoksaalsena kui see esimesel pilgul ka ei näiks, paiskab kapitalistide klass ise ringlusse selle raha, mis läheb kaupades sisalduva lisaväärtuse realiseerimiseks. Kuid nota bene: ta ei paiska seda ringlusse avansseeritud rahana, järelikult mitte kapitalina. Ta kulutab selle ostuvahendina oma individuaalseks tarbimiseks. Niisiis, kuigi kapitalistide klass on selle raha ringlemise lähtepunktiks, ei avansseeri ta seda siiski mitte.

Võtame üksiku kapitalisti, kes oma ettevõtet alustab, näiteks farmeri. Esimesel aastal avansseerib ta näiteks 5000-naelsterlingilise rahakapitali, makstes tootmisvahendite (4000 naelsterlingit) ja tööjõu (1000 naelsterlingit) eest. Lisaväärtuse norm olgu 100%, kapitalisti poolt omastatav lisaväärtus = 1000 naelsterlingit. Ülalnimetatud 5000 naelsterlingit hõlmavad kogu raha, mille ta avansseerib rahakapitalina. Inimene peab aga ka elama, ja ometi ei saa ta aasta lõpuni üldse raha. Oletame, et tema tarbimine on 1000 naelsterlingit. See raha peab tal olema. Ta ütleb küll, et esimesel aastal peab ta endale need 1000 naelsterlingit avansseerima. See avansseerimine — millel on siin vaid subjektiivne tähendus — tähendab aga ainult seda, et esimesel aastal peab ta katma oma isikliku tarbimise omaenda taskust, mitte aga oma töölistelt muidu saadavast toodangust. Ta ei avansseeri seda raha kapitalina. Ta kulutab seda, maksab sellega kui ekvivalendiga nende elatusvahendite eest, mida ta tarbib. Selle väärtuse annab ta välja rahana, paiskab ta ringlusse ja võtab ta sealt tagasi kaubaväärtuste näol. Need kaubaväärtused ta tarbis. Tal on järelikult lõppenud igasugune vahekord nende väärtusega. Raha, millega ta selle väärtuse kinni maksis, on nüüd ringleva raha elemendiks. Kuid selle raha väärtuse võttis ta ringlusest produktide näol, millede hävimisega hävis ka neis eksisteerinud väärtus. See on tervenisti otsas. Aasta lõpul paiskab kapitalist aga ringlusse 6000 naelsterlingi suuruse kaubaväär-

tuse ning müüb selle. Niiviisi tuleb temale tagasi: 1) tema poolt avansseeritud 5000-naelsterlingiline rahakapital; 2) rahaks muundunud 1000-naelsterlingiline lisaväärtus. Ta avansseeris kapitalina 5000 naelsterlingit ning paiskas nad ringlusse, nüüd aga võtab ta ringlusest 6000 naelsterlingit: 5000 naelsterlingit kapitali asendusena ja 1000 naelsterlingit lisaväärtusena. Need viimased 1000 naelsterlingit muundusid rahaks selle raha abil, mis tema kui tarbija, mitte aga kui kapitalist, ise ringlusse paiskas ja mida ta järelikult ei avansseerinud, vaid kulutas. Nüüd tulevad nad temale tagasi tema poolt toodetud lisaväärtuse rahavormina. Sellest momendist alates kordub see operatsioon igal aastal. Kuid teisest aastast alates on tema poolt isiklikult kulutatavad 1000 naelsterlingit alati tema poolt toodetava lisaväärtuse muundunud vormiks, rahavormiks. Ta kulutab nad igal aastal ja nad tulevad talle ka igal aastal tagasi.

Kui tema kapital teeks aastas rohkem käibeid, ei muudaks see sugugi asja, küll aga muutuks aja pikkus ja seepärast ka selle summa suurus, mille ta peale oma avansseeritud rahakapitali peaks ringlusse paiskama oma isikliku tarbimise jaoks.

Kapitalist ei too seda raha ringlusse kapitalina. Kuid selleks ta kapitalist ongi, et suuta elada tema valduses olevaist vahendeist kuni lisaväärtuse tagasitulekuni.

Sel juhul me oletasime, et rahasumma, mille kapitalist paiskab ringlusse oma isikliku tarbimise katteks kuni oma kapitali esimese tagasitulekuni, on täpselt võrdne tema poolt toodetava ning sellepärast rahaks muudetava lisaväärtusega. Üksiku kapitalisti suhtes on see ilmselt täiesti meelevaldne oletus. Kuid lihtsat taastootmist eeldades peab see kogu kapitalistide klassi suhtes õige olema. See väljendab vaid sedasama, mida see viimane eeldus juba sisaldabki, nimelt seda, et kogu lisaväärtus, kuid ainult lisaväärtus, tarbitakse mittetootlikult, nii et mittetootlikult ei tarbita ühtki murdosa esialgsest kapitalist.

Eespool me eeldasime, et kogu väärismetallide toodangust (= 500 naelsterlingit) piisab ainult raha kulumise asendamiseks. Kapitalistid, kes toodavad kulda, saavad kogu oma produkti kullas kätte, — nii need produktiosad, mis asendavad püsivkapitali ja muutuvkapitali, kui ka selle osa, mis koosneb lisaväärtusest. Osa ühiskondlikust lisaväärtusest koosneb seega kullast, mitte aga sellisest produktist, mis alles ringluses kullaks muundub. Ta koosneb kullast algusest peale ning paisatakse ringlusse selleks, et saada sealt produkte. Sama käib antud juhul ka palga — muutuvkapitali — kohta ja ka avansseeritud püsivkapitali asendamise kohta. Niisiis, kui üks osa kapitalistide klassist paiskab ringlusse kaubaväärtuse, mis on (lisaväärtuse võrra) suurem nende poolt avansseeritud rahakapitalist, siis teine osa kapitaliste paiskab ringlusse rahaväärtuse, mis on suurem (lisaväärtuse võrra suurem)

sellest kaubaväärtusest, mida nad pidevalt võtavad ringlusest kulla tootmise otstarbel. Kui osa kapitaliste pumpab pidevalt ringlusest rohkem raha välja, kui ta sinna paiskab, pumpab teine osa kapitaliste — need, kes toodavad kulda — pidevalt ringlusse rohkem raha, kui ta sealt tootmisvahenditena võtab.

Kuigi osa sellest produktist, viiesajast naelsterlingist kullast, on kulla tootjate lisaväärtus, on kogu see summa ometi määratud ainult selleks, et asendada kaupade ringlemiseks vajalikku raha; sealjuures pole tähtis, kui palju sellest summast läheb kaupades sisalduva lisaväärtuse ja kui palju teiste väärtuse koostisosade rahaks muundamiseks.

Asi ei muutu põrmugi, kui me viime kulla tootmise antud maalt teistesse maadesse üle. Maal *A* on osa ühiskondlikust tööjõust ja ühiskondlikest tootmisvahenditest muudetud produktiks, näiteks 500-naelsterlingilise väärtusega lõuendiks, mis veetakse maale *B*, et osta sealt kulda. Niiviisi maal *A* rakendatud tootlik kapital ei paiska maa *A* turule mingeid kaupu, — mis on siin vastandatud rahale, — just nagu rakendataks seda tootlikku kapitali otseselt kulla tootmiseks. 500 naelsterlingit kulda esindavad seda *A* produkti ja ta astub maa *A* ringlusse ainult rahana. Selles produktis sisalduv osa ühiskondlikust lisaväärtusest eksisteerib otseselt rahana, maale *A* ei eksisteeri ta iialgi teisiti kui rahavormis. Kapitalistidele, kes toodavad kulda, on küll ainult osa produktist lisaväärtus, kuna teine osa asendab kapitali; kuid küsimus, kui palju sellest kullast — kõrvale jättes püsiva käibekapitali — asendab muutuvkapitali ja kui palju esindab lisaväärtust, — see küsimus oleneb üksnes ühelt poolt palga ja lisaväärtuse ning teiselt poolt ringlevate kaupade väärtuse suhtest. Lisaväärtust moodustav osa jaotub kapitalistide klassi mitmesuguste liikmete vahel. Kuigi nad pidevalt kulutavad seda väärtusosa oma isiklikuks tarbimiseks ja saavad seda pidevalt tagasi uue produkti müügist — see ost ja müük just panebki ringlema nende eneste vahel selle raha, mis on vajalik lisaväärtuse muundamiseks rahaks, — püsib ometigi osa ühiskondlikust lisaväärtusest, kuigi muutuvas ulatuses, rahavormis teatud aega kapitalistide taskus, just nagu osa palgast püsib nädala jooksul vähemalt mõnegi päeva rahavormis tööliste taskus. Ja nimetatud osa ei ole piiratud selle osaga produktist, kullast, mis esialgselt moodustas kulda tootvate kapitalistide lisaväärtuse, vaid, nagu öeldud, ta on piiratud selle proportsiooniga, milles ülalmainitud 500-naelsterlingiline produkt üldse jaotub kapitalistide ja tööliste vahel ning milles ringlusseminev kaupade tagavara koosneb lisaväärtusest ja teistest väärtuse elementidest.

Kuid see osa lisaväärtusest, mis ei eksisteeri teiste kaupade näol, vaid rahana teiste kaupade kõrval, koosneb ainult sel määral igal aastal toodetava kulla osast, mil määral osa kulla aastatoodangust ringleb lisaväärtuse realiseerimise otstarbel. Teine,

suuruselt muutuv osa rahast, mis pidevalt seisab kapitalistide klassi käes nende lisaväärtuse rahavormina, ei ole igal aastal toodetava kulla, vaid antud maal varem akumuleeritud rahamassi elemendiks.

Meie eelduse kohaselt piisab 500-naelsterlingilisest kulla aastatoodangust parajasti selleks, et asendada iga-aastast raha kulumist. Seepärast, kui me peame silmas ainult neid 500 naelsterlingit ja abstraheerime igal aastal toodetava kaubamassi selle osa, mis ringleb varem akumuleeritud raha abil, leiab kaubavormis toodetud lisaväärtus juba sellepärast ringlusest raha enese rahaksmuundumiseks, et teisel poolel toodetakse igal aastal lisaväärtust kulla vormis. Sama käib 500-naelsterlingilise kullaprodukti teistegi osade kohta, mis asendavad avansseeritud rahakapitali.

Siinkohal tuleb teha kaks märkust.

Esiteks järeldub ülalöeldust: kapitalistide poolt rahas kulutatav lisaväärtus, samuti kui nende poolt rahas avansseeritav muutuvkapital ja muu tootlik kapital on tegelikult tööliste, nimelt kulla tootmisel töötavate tööliste produkt. Nad toodavad uue produktina nii seda osa kullaproduktist, mis «avansseeritakse» neile palgana, kui ka seda kullaprodukti osa, mis vahetult esindab kulda tootvate kapitalistide lisaväärtust. Lõpuks, mis puutub sellesse kullaprodukti osasse, mis ainult asendab kulla tootmiseks avansseeritud püsivat kapitaliväärtust, siis ilmub ta uuesti rahavormis (ja üldse produktis) ainult tööliste aastatöö tõttu. Ettevõtte alustamisel andis kapitalist ta ära rahas, mis ei kujutanud endast uut loodud raha, vaid oli ühiskonnas ringleva rahamassi osa. Kuivõrd ta aga asendatakse uue produktiga, täiendava kullaga, kujutab ta endast juba töölise aastaprodukti. Kapitalisti poolt avansseerimine on siingi ainult vormiks, mis tekib sellest, et tööline ei ole oma tootmisvahendite omanik ja et tootmise ajal ei ole tema käsutuses teiste tööliste poolt toodetud elatusvahendeid.

Teiseks aga: mis puutub sellesse rahamassi, mis eksisteerib sellest iga-aastasest 500-naelsterlingilisest asendusest sõltumata ning esineb osalt aarde vormis, osalt ringleva raha vormis, siis peab sellega lugu olema täpselt samuti, — s. o. pidi esialgselt nii olema, — nagu nende 500 naelsterlingiga igal aastal on. Selle punkti juurde tuleme tagasi käesoleva alajaotuse lõpul. Nüüd aga veel mõned teised märkused.

Käibe käsitlemisel nägime, et muudel võrdsetel tingimustel muutuvad koos käibeperioodide pikkuse muutumisega ka selle rahakapitali massid, mida on vaja tootmise jätkamiseks endises mastaabis. Raharingluse elastsus peab järelikult olema küllalt suur, et ta võiks kohaneda selle käibeperioodide vahelduva pikenemise ja lühenemisega.

Edasi, kui me oletame, et muudel võrdsetel tingimustel, sealhulgas tööpäeva muutumatu pikkuse, intensiivsuse ja tootlikkuse puhul, *muutub ainult toodetud uue väärtuse jaotus* palga ja lisaväärtuse vahel, nii et kas esimene tõuseb ja teine väheneb või vastupidi, siis ei avalda see ringleva raha massile mingit mõju. Selline muutus võib toimuda ilma ringluses oleva rahamassi igasuguse suurenemise või vähenemiseta. Vaadelgem eriti seda juhtu, kus palk üldiselt tõuseb ja sellepärast — eeldatud tingimustel — lisaväärtuse norm üldiselt langeb, kus aga peale selle, samuti eelduse kohaselt, ei toimu mingit muutust ringleva kaubamassi väärtuses. Sel juhul kasvab muidugi rahakapital, mida tuleb avansseerida muutuvkapitalina, niisiis suureneb selleks funktsiooniks kasutatav rahamass. Kuid täpselt niisama palju, kui kasvab muutuvkapitali funktsiooniks vajalik rahamass, niisama palju väheneb lisaväärtus, seega ka lisaväärtuse realiseerimiseks vajalik rahamass. See ei avalda kaubaväärtuse realiseerimiseks vajalikule rahamassile ega ka sellele kaubaväärtusele enesele mingit mõju. Kauba tootmise kulud kasvavad küll üksiku kapitalisti seisukohalt, kuid kauba ühiskondlik tootmishind ei muutu. Kui kõrvale jätta väärtuse püsiv osa, muutub sealjuures ainult vahekord, milles kaupade tootmishind jaotub palgaks ja kasumiks.

Võidakse aga öelda, et kui kulutatakse rohkem muutuvat rahakapitali (eeldatakse muidugi, et raha väärtus ei muutu), siis tähendab see seda, et suureneb tööliste käes olevate rahavahendite hulk. Selle tagajärjeks on, et tööliste nõudmine kaupade järele suureneb. Edasiseks tulemuseks on kaupade hinna tõus. — Või öeldakse: kui palk tõuseb, siis tõstavad kapitalistid oma kaupade hindu. — Mõlemal juhul põhjustab üldine palgatõus kaubahindade tõusu. Kaupade ringlemiseks on seepärast vaja suuremat rahamassi, olenemata sellest, millega me hindade tõusu seletaksime.

Vastus esimesele väitele: palgatõusu tagajärjel kasvab just tööliste nõudmine hädavajalike elatusvahendite järele. Palju vähemal määral kasvab nende nõudmine luksusesemete järele või tekib nõudmine selliste toodete järele, mis varem ei kuulunud nende tarbimise sfääri. Äkki ning suuremas ulatuses tõusnud nõudmine hädavajalike elatusvahendite järele tõstab muidugi otsekohe nende hinda. Selle tagajärjeks on, et hädavajalike elatusvahendite tootmiseks rakendatav osa ühiskondlikust kapitalist kasvab, luksusesemete tootmiseks rakendatav osa aga väheneb, sest luksusesemete hind langeb lisaväärtuse vähenemise tõttu, mille tulemusena väheneb kapitalistide nõudmine luksusesemete järele. Kuivõrd aga töölised ise ostavad luksusesemeid, sedavõrd ei mõjuta nende palga tõus hädavajalike elatusvahendite hindade tõusu, vaid muudab ainult luksuskaupade ostjate koosseisu. Tööliste tarbimisse läheb nüüd senisest rohkem luksuskaupu, kapitalistide tarbimisse aga suhteliselt vähem. Voilà tout [See ongi kõik]. Pärast mõningaid kõikumisi on

ringluses jällegi endise väärtusega kaubamass. — Mis puutub lühiajalistesse kõikumistesse, siis on neil vaid see tagajärg, et vaba rahakapital, mis seni otsis endale rakendamist spekulatiivsetes börsitehingutes või välismaal, paisatakse nüüd oma maa ringlusse.

Vastus teisele väitele: kui kapitalistlikel tootjatel oleks võimalik oma kaupade hindu meelevaldselt tõsta, siis võiksid ja teeksid nad seda ka ilma palgatõusuta. Kaubahindade languse puhul ei tõuse palk kunagi. Kapitalistide klass ei paneks siis kunagi treidunioonidele vastu, sest seda, mida ta praegu saab tegelikult läbi viia ainult erakordselt, kindlatel ning erilistel, nii-öelda lokaalsetel tingimustel, seda saaks ta siis teha alati ja igasugustel tingimustel, — nimelt kasutada iga palgatõusu selleks, et kaubahindu palju suuremal määral tõsta ja niisiis ka suuremat kasumit tasku panna.

Väide, nagu saaksid kapitalistid luksusesemete hindu sellepärast tõsta, et nõudmine nende järele väheneb (kapitalistide vähenenud nõudmise tagajärjel, kelle ostuvahendid on vähemaks jäänud), — see väide oleks üpris originaalne nõudmise ja pakkumise seaduse rakendamise viis. Kui siin ei toimu lihtsalt muutust nende esemete ostjate koosseisus, s. o. kui töölised ei astu siin kapitalistide asemele, — kui see koosseisu muutus aga aset leiab, siis ei põhjusta tööliste nõudmine hädavajalike elatusvahendite hindade tõusu, sest töölised ei saa kulutada hädavajalikele elatusvahenditele seda osa palgalisast, mille nad kulutavad luksusesemetele, — siis on vähenenud nõudmise tagajärjeks luksusesemete hindade langus. Seetõttu võetakse kapital luksusesemete tootmisest niikauaks ära, kuni nende pakkumine väheneb ulatuseni, mis vastab nende muutunud osale ühiskondlikus tootmisprotsessis. Tootmise sellise vähenemisega tõusevad nende hinnad, kui väärtus ei muutu, jälle oma normaalse tasemeni. Niikaua kui on käimas selline vähendamine ehk selline tasakaalustamise protsess, voolab elatusvahendite tootmisse, kui elatusvahendite hinnad tõusevad, kogu aeg niisama palju kapitali juurde, kui teisest tootmisharust ära võetakse. See kestab niikaua, kuni nõudmine küllastub. Siis saabub jällegi tasakaal ja kogu protsess lõpeb sellega, et ühiskondlik kapital, niisiis ka rahakapital, jaotub erinevas proportsioonis hädavajalike elatusvahendite tootmise ja luksusesemete tootmise vahel.

Kogu see vastuväitmine on kapitalistide ja nende majandusteadlastest sükofantide tühi kära.

Selliseks tühjaks käraks annavad põhjust kolme liiki faktid:

1) Raharingluse üldiseks seaduseks on, et kui ringlevate kaupade hindade summa kasvab, — puudutagu see hindade summa suurenemine endist või suurenenud kaubamassi, — siis muudel võrdsetel tingimustel kasvab ringleva raha mass. Siin aga aetakse tagajärg põhjusega segi. Palk tõuseb koos vajalike elatusvahendite hindade tõusuga (kuigi ta tõuseb harva, proportsionaalselt

hindade tõusuga aga ainult erakordsetel juhtudel). Tema tõus on kaubahindade tõusu tagajärg, mitte aga põhjus.

2) Osalise või kohaliku palgatõusu puhul — s. o. kui palk tõuseb ainult üksikutes tootmisharudes — võib selle tõttu aset leida nende tootmisharude produktide kohalik hindade tõus. Kuid isegi see oleneb paljudest asjaoludest. Näiteks sellest, et palk ei olnud siin ülearu madal ja kasuminorm ei olnud sellepärast ülearu kõrge, et hindade tõusu puhul ei ahene nende kaupade turg (nii et nende hindade tõstmiseks ei ole vaja nende pakkumise eelnevat vähenemist) jne.

3) Üldise palgatõusu puhul tõuseb toodetud kaupade hind neis tööstusharudes, kus domineerib muutuvkapital, see-eest langeb ta aga neis harudes, kus domineerib püsivkapital või põhikapital.

Lihtsa kaubaringluse käsitlemisel (I raamat, III ptk., 2) selgus, et kuigi iga antud kaubahulk esineb oma ringlemise piirides vaid hetkeliselt rahavormis, läheb raha, olles kauba metamorfoosi puhul viibinud lühikest aega ühe isiku käes, siiski paratamatult teise isiku kätte üle; järelikult toimub siin kõigepealt kaupade igakülgse vahetuse, s. o. kaupade vastastikuse asendamise kõrval see asendamine ühtlasi raha igakülgse sadestamise kaudu ning selle saatel. «Ühe kauba asendamine teisega jätab ühtlasi rahakauba kolmanda isiku kätte. Ringlus higistab endast alatasa raha välja» (I raamat, III ptk., 2, a). [K. Marx: «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 104.] Kapitalistliku kaubatootmise alusel väljendub täiesti identne fakt selles, et osa kapitali eksisteerib pidevalt rahakapitali vormis ja osa lisaväärtust viibib pidevalt oma valdajate käes samuti rahavormis.

Kui see kõrvale jätta, siis on *raha ringkäik,* — *s. o.* raha *tagasivoolamine* oma lähtepunkti, — kuivõrd see moodustab kapitalikäibe momendi, *raha ringlemisest*[33] täiesti erinev, isegi sellele

[33] Kuigi füsiokraadid neid mõlemaid nähtusi veel segi ajavad, pööras nad siiski esimestena tähelepanu raha tagasitulekule oma lähtepunkti kui kapitali ringlemise olulisele vormile, kui sellele ringlemisvormile, mis vahendab taastootmist. «Vaadake korraks «Tableau économique'i» [«Majanduslikku tabelit»] ja te näete, et tootlik klass ongi see, kes annab raha, millega teised klassid temalt saadusi ostavad, ja et nad annavad talle selle raha tagasi, kui nad temalt järgmisel aastal neidsamu asju ostma tulevad ... Te ei näe siin järelikult muud ringkäiku kui kulude oma, milledele järgneb taastootmine, ja taastootmise oma, millele järgnevad kulud; seda ringkäiku läbib ka ringlev raha, mis on kulude ja taastootmise mõõdupuuks» (*Quesnay*: «Problèmes économiques», Daire'i väljaandes «Physiocrates», I osa, lk. 208, 209). «Need pidevad kapitalikulutused ja nende pidev tagasitulek moodustavadki selle, mida tuleks nimetada raha ringlemiseks, selleks kasulikuks ning viljastavaks ringlemiseks, mis elustab kõiki ühiskonnas tehtavaid töid, hoiab riigiorganismi elus ning liikuvana, ja mida täie õigusega võrreldakse vereringega loomaorganismis» (*Turgot:* «Réflexions etc.», Oeuvres, Daire'i väljaanne, I, lk. 45). [Vt. *Тюрго* «Размышления о создании и распределении богатств, 1905 г., lk. 39.]

vastupidine nähtus, sest raha ringlemine väljendab ta pidevat *eemaldumist* lähtepunktist terve rea käte kaudu (I raamat, III ptk.). Ometi sisaldab kiirendatud käive eo ipso [iseenesest] ka kiirendatud ringlemist.

Kõigepealt, mis puutub muutuvkapitalisse, kui näiteks 500-naelsterlingiline rahakapital teeb muutuvkapitali vormis kümme käivet aastas, siis on selge, et see osa ringlevast rahamassist paneb ringlema kümme korda suurema väärtussumma = 5000 naelsterlingit. Ta ringleb kapitalisti ja töölise vahel kümme korda aastas. Kümme korda aastas makstakse töölisele ja maksab ta ise ühe ja sellesama osaga ringlevast rahamassist. Kui see muutuvkapital teeks ühesuguse tootmismastaabi puhul ainult ühe käibe aastas, siis ringleksid need 5000 naelsterlingit ainult ühe korra.

Edasi, olgu käibekapitali püsiv osa = 1000 naelsterlingit. Kui kapital teeb kümme käivet, siis müüb kapitalist oma kauba, niisiis ka selle väärtuse püsiva käibeosa, kümme korda aastas. Üks ja seesama osa ringlevast rahamassist (= 1000 naelsterlingit) läheb kümme korda aastas oma valdajate käest kapitalisti kätte. Selle raha üleminek ühe käest teise kätte toimub kümme korda. Teiseks ostab kapitalist kümme korda aastas tootmisvahendeid; siin ringleb raha jälle kümme korda, minnes kümme korda ühe käest teise kätte. 1000-naelsterlingilise rahasumma abil müüb tööstuskapitalist 10 000 naelsterlingi eest kaupa ja ostab seejärel kaupa samuti 10 000 naelsterlingi eest. 1000 naelsterlingi kahekümnekordse ringlemise abil ringleb 20 000-naelsterlingiline kaubatagavara.

Lõpuks ringleb kiirendatud käibe puhul ka see rahaosa kiiremini, mille kaudu realiseeritakse lisaväärtust.

Kiirem raharinglus seevastu ei eelda veel paratamatult kiiremat kapitalikäivet ja järelikult ka kiiremat rahakäivet, s. o. ei eelda tingimata taastootmisprotsessi lühenemist ja kiiremat uuenemist.

Kiirem raharinglus esineb iga kord, kui ühe ja sellesama rahamassi abil viiakse läbi suurem hulk tehinguid. See võib aset leida ka ühesuguste kapitali taastootmise perioodide puhul, kui muutub raharingluse tehnika. Edasi, võib suureneda nende tehingute arv, kus raharinglus ei väljenda kaupade tegelikku vahetamist (vahetehingud börsil jne.). Teiselt poolt võib raharinglus mõnel korral hoopis ära jääda. Näiteks seal, kus põllupidaja on ise maaomanik, ei toimu raharinglust rentniku ja maaomaniku vahel; kus tööstuskapitalist on ise kapitali omanik, ei toimu ringlust tema ja kreeditori vahel.

Mis puutub raha-aarde esialgsesse kogumisse antud maal ja selle aarde omastamisse väheste isikute poolt, siis seda pole siin vaja lähemalt käsitleda.

Kapitalistlik tootmisviis, mille baasiks on palgatöö, töölisele palga maksmine rahaga ja üldse naturaalmaksete muutumine rahamakseteks, võib ainult siis ulatuslikumalt, sügavamalt ning täiuslikumalt areneda, kui antud maal on olemas ringlemiseks ja sellest tingitud aardekogumiseks (reservfond jne.) küllaldane rahamass. See on ajalooline eeldus, kuigi asja ei tule mõista nii, nagu kogutaks enne küllaldasel hulgal aardeid, mille järel algab kapitalistlik tootmine. Viimane areneb üheaegselt oma tingimuste arenemisega, üheks selliseks tingimuseks on aga väärismetallide küllaldane pakkumine. Sellepärast ongi väärismetallide suurenenud juurdevool XVI sajandist alates oluliseks momendiks kapitalistliku tootmise arenemise ajaloos. Kuivõrd aga jutt on rahamaterjali edasise pakkumise vajalikkusest kapitalistliku tootmisviisi tingimustes, siis paisatakse ühelt poolt lisaväärtus ringlusse produkti näol, ilma tema rahaksmuundumiseks vajaliku rahata, teiselt poolt aga paisatakse lisaväärtus ringlusse kulla näol, ilma produkti eelneva muundumiseta rahaks.

Täiendavad kaubad, mis peavad rahaks muutuma, leiavad selleks vajalikud rahasummad, sest teiselt poolt — mitte vahetuse kaudu, vaid tootmisest enesest — paisatakse ringlusse täiendavat kulda (ja hõbedat), mis peab muunduma kaupadeks.

II. AKUMULATSIOON JA LAIENDATUD TAASTOOTMINE

On selge, et akumulatsioon, kuivõrd see toimub laiendatud taastootmise vormis, ei ole raharingluse suhtes mingiks uueks probleemiks.

Kõigepealt, mis puutub kasvava tootliku kapitali funktsioneerimiseks vajalikku täiendavasse rahakapitalisse, siis tuleb ta sellest realiseeritud lisaväärtuse osast, mille kapitalistid paiskavad ringlusse rahakapitalina, mitte aga tulu rahavormina. Raha on juba kapitalistide käes. Ainult ta rakendamine on teine.

Täiendava tootliku kapitali kulutamise tagajärjel aga paisatakse selle kapitali produktina ringlusse täiendav kaubamass. Koos selle täiendava kaubamassiga paisati ringlusse osa täiendavast rahast, mis on vajalik tema realiseerimiseks, nimelt sedavõrd, kuivõrd selle kaubamassi väärtus võrdub tema tootmiseks tarbitud tootliku kapitali väärtusega. See täiendav rahamass avansseeriti otseselt täiendava rahakapitalina ning tuleb seepärast kapitalistile tagasi tema kapitali käibe tagajärjel. Siin kerkib jälle üles sama küsimus, mis varemgi. Kust tuleb täiendav raha selle täiendava lisaväärtuse realiseerimiseks, mis esineb nüüd kaubavormis?

Üldine vastus on jälle sama. Ringleva kaubamassi hindade summa ei suurenenud sellepärast, et antud kaubamassi hinnad on tõusnud, vaid sellepärast, et praegu ringlevate kaupade mass on

suurem kui varem ringelnud kaupade mass, kusjuures seda vahet ei tasakaalusta hindade langus. Selle suurema ja suuremat väärtust omava kaubamassi ringlemiseks vajalik täiendav raha tuleb muretseda kas ringleva rahamassi ökonoomsema ärakasutamisega, — kas see saavutatakse maksete vastastikuse kustutamisega jne. või ühe ja sellesama raha ringlemist kiirendavate vahendite abil, see on ükskõik, — või raha muundamisega aarde vormist ringleva raha vormiks. Viimasega on tegemist mitte ainult siis, kui tegevuseta olnud rahakapital hakkab funktsioneerima ostu- või maksevahendina; mitte ainult siis, kui rahakapital — mis funktsioneerib juba reservfondina, missugust funktsiooni ta täidab oma omanikule — hakkab aktiivselt ringlema ühiskonna jaoks (näiteks pangahoiuste puhul, mida alatasa laenuks antakse), niisiis hakkab täitma kahesugust funktsiooni, — vaid ka siis, kui ökonomiseeritakse müntidena seismajäänud reservfonde.

«Selleks, et raha pidevalt ringleks müntidena, peavad mündid pidevalt sadestuma rahana. Müntide pidev ringlemine on tingitud nende pidevast seismajäämisest suuremal või vähemal hulgal müntide reservfondide näol, mis tekivad kõikjal ringlemises ja ühtlasi tingivad ringlemist; nende fondide moodustamine, jaotus, kadumine ja uuenemine vahetavad üksteist kogu aeg välja; nende olemasolu on pidevalt kadumas, nende kadumine aga on pidevalt toimumas. Adam Smith väljendas seda vahetpidamatut mündi muundumist rahaks ja raha muundumist mündiks selliselt, et igal kauba omanikul peab selle erilise kauba kõrval, mida ta müüb, alati tagavaraks olema teatav summa üldist kaupa, millega ta ostab. Me nägime, et ringlemises *K*—*R*—*K* killuneb teine lüli, *R*—*K*, kogu aeg reaks ostudeks, mis ei toimu korraga, vaid ajaliselt üksteise järel, nii et osa *R*-ist ringleb mündina, kuna teine osa rahana liikumatult paigal seisab. Raha on siin tegelikult ainult münt, mille funktsioneerimine on edasi lükatud, ja ringleva müntide massi üksikud koostisosad esinevad ikka vaheldumisi kord ühes, kord teises vormis. Järelikult on see ringlemisvahendi esimene rahaks muundumine ainult raharingluse enese tehniliseks momendiks» (Karl Marx: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie», 1859, lk. 105, 106. [Vrd. K. Маркс: «К критике политической экономии». Соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, т. XII, ч. I, lk. 110—111.] — «Münti», vastuseatult rahale, kasutatakse siin niisuguse raha tähistamiseks, mis funktsioneerib lihtsa ringlemisvahendina, vastuseatult raha teistele funktsioonidele).

Kui kõigist neist vahendeist on ikkagi vähe, tuleb täiendavalt toota kulda või — mis on üks ja seesama — vahetada osa täiendavast produktist kas otseselt või kaudselt kulla vastu, väärismetalle tootvate maade produkti vastu.

Tööjõu ja ühiskondlike tootmisvahendite kogusumma, mis kulutatakse igal aastal kulla ja hõbeda kui ringlemisvahendite tootmiseks, moodustab suure osa kapitalistliku tootmisviisi ja üldse iga

kaubatootmisel rajaneva tootmisviisi mittetootlikest kuludest (faux frais). See tootmine ei lase ühiskonnal kasutada vastavat summat võimalikke täiendavaid tootmisvahendeid ja tarbimisesemeid, s. o. tegelikku rikkust. Kuivõrd tootmise antud muutumatu mastaabi puhul või ta laiendamise antud astmel vähenevad selle kalli ringlemismehhanismi kulud, sedavõrd kasvab selle tagajärjel ühiskondliku töö tootlik jõud. Niisiis, kuivõrd seda mõju avaldavad need abivahendid, mis arenevad koos krediidisüsteemiga, suurendavad nad otseselt kapitalistlikku rikkust — kas sellega, et suurem osa ühiskondlikust tootmis- ja tööprotsessist toimub seetõttu nii, et tegelik raha kuidagi vahele ei astu, või sellega, et kasvab tegelikult funktsioneeriva rahamassi funktsioneerimisvõime.

See lahendab ka mõttetu küsimuse, kas kapitalistlik tootmine oma praeguses ulatuses oleks võimalik ilma krediidisüsteemita (kui isegi käsitleda viimast ainult *sellelt* seisukohalt), s. o. ainult metallraha ringlemisega. Ilmselt mitte. Vastupidi, kapitalistlik tootmine oleks siis piiratud väärismetallide tootmise ulatusega. Teiselt poolt ei tohi luua endale mingeid müstilisi kujutlusi krediidisüsteemi tootlikust jõust, kuivõrd ta annab käsutada rahakapitali või paneb selle liikuma. Selle mõtte edasiarendamine aga ei kuulu siia.

Nüüd peame vaatlema seda juhtumit, kus ei toimu tegelikku akumulatsiooni, s. o. tootmise mastaabi otsest suurenemist, kus aga osa realiseeritud lisaväärtusest akumuleeritakse pikemaks või lühemaks ajaks rahalise reservfondina, et muuta seda hiljem tootlikuks kapitaliks.

Kuivõrd selliselt akumuleeritav raha on täiendav raha, on asi endastmõistetav. See raha võib endast kujutada ainult osa ülemäärasest kullast, mis veetakse sisse kulda tootvatest maadest. Sealjuures tuleb märkida, et antud maal pole enam seda natsionaalset produkti, mille vastu see kuld imporditi. Ta veeti välismaale vahetuseks kulla vastu.

Kui me seevastu oletame, et maal oleva raha hulk on endine, siis tuleb akumuleeritud ja akumuleeritav raha ringlusest; muutub ainult raha funktsioon. Ringlevast rahast muutub raha järkjärguliselt kujunevaks, varjatud rahakapitaliks.

Sealjuures on akumuleeritav raha müüdud kaupade rahavorm, nimelt kaupade selle väärtusosa rahavorm, mis on nende omanikele lisaväärtuseks (siin eeldatakse, et krediidisüsteemi pole olemas). Kapitalist, kes seda raha akumuleerib, müüb pro tanto ilma ostmata.

Kui me kujutleme endale seda asjakäiku üksikjuhtumina, siis pole siin midagi seletada. Osa kapitaliste jätab enda kätte osa rahast, mis ta oma produkti müügist on saanud. Ta ei osta selle eest turult mingit produkti. Seevastu teine osa kapitaliste muudab

produktiks kogu oma raha, välja arvatud pidevalt tagasitulev, ettevõtte pidamiseks vajalik rahakapital. Osa produktist, mis lisaväärtuse kandjana turule paisatakse, koosneb tootmisvahenditest või muutuvkapitali reaalsetest elementidest, vajalikest elatusvahenditest. Seda osa võib järelikult otsekohe kasutada tootmise laiendamiseks. Me ei eelda ju sugugi, et osa kapitaliste akumuleerib rahakapitali, kuna teine osa tarvitab oma lisaväärtuse täielikult ära; me ainult eeldame, et ühed akumuleerivad rahavormis ning koguvad varjatud rahakapitali, kuna teised akumuleerivad tegelikult, s. o. laiendavad tootmise mastaapi ning suurendavad tegelikult oma tootlikku kapitali. Olemasolevast rahamassist jätkub ringluse vajadusteks isegi siis, kui vaheldumisi osa kapitaliste akumuleerib raha, teine osa aga laiendab tootmise mastaapi, ja ümberpöördult. Pealegi võib ühel poolel asetleidev raha akumulatsioon toimuda ka ilma sularahata, lihtsalt võlanõuete kogumise kaudu.

Raskus tekib siis, kui me ei eelda rahakapitali akumulatsiooni üksikjuhtumina, vaid kapitalistide klassile üldise nähtusena. Meie eelduse puhul, s. o. kui kapitalistlik tootmine on valitsemas üldiselt ning ainuliselt, ei ole peale kapitalistide klassi ühtegi teist klassi kui ainult tööliste klass. Kõik, mis töölisklass ostab, võrdub tema palga summaga, võrdub kogu kapitalistide klassi poolt avansseeritud muutuvkapitali summaga. Kapitalistide klassi kätte tuleb see raha tagasi sel teel, et nende produkt müüakse töölisklassile. Seetõttu omandab nende muutuvkapital jälle rahavormi. Oletame, et muutuvkapitali summa, s. o. mitte avansseeritud, vaid tegelikult aasta jooksul rakendatud muutuvkapitali summa $= 100 \times X$ naelsterlingit; siin käsitletava küsimuse suhtes pole üldse tähtis, kas käibe kiirusest olenevalt vajatakse palju või vähe raha selleks, et avansseerida aasta jooksul selle väärtusega muutuvkapitali. Nende $100 \times X$ naelsterlingi abil ostab kapitalistide klass teatava hulga tööjõudu ehk maksab palga teatavale arvule töölistele — esimene tehing. Töölised ostavad kapitalistidelt niisama suure summa eest mõningal hulgal kaupu, mistõttu $100 \times X$ naelsterlingi suurune summa tuleb kapitalistide kätte tagasi — teine tehing. Ja see kordub pidevalt. $100 \times X$ naelsterlingi suurune summa ei anna järelikult töölisklassile kunagi võimalust osta seda osa produktist, mis esindab püsivkapitali, hoopiski rääkimata sellest osast, mis esindab kapitalistide klassi lisaväärtust. Nende $100 \times X$ naelsterlingi eest võivad töölised osta ikka ainult seda osa ühiskondliku produkti väärtusest, mis võrdub avansseeritud muutuvkapitali väärtust esindava väärtusosaga.

Jätame kõrvale juhtumi, kus see igakülgne raha akumuleerimine ei väljenda midagi muud kui ainult täiendavalt imporditud väärismetalli jaotamist mitmesuguste üksikute kapitalistide vahel, ükskõik millises proportsioonis. Kuidas saab siis kogu kapitalistide klass raha akumuleerida?

Kõik nad peavad müüma osa oma produktist, midagi vastu ostmata. Ei ole absoluutselt midagi salapärast selles, et neil kõigil on teatav kindel rahafond, mida nad paiskavad ringlusse, kulutades seda ringlemisvahendina oma tarbimise otstarbel, ja et igaüks neist saab hiljem ringlemisest tagasi teatava osa sellest fondist. Kuid siis eksisteerib see rahafond just ringlusfondina, mis tekkis lisaväärtuse rahaksmuundumise tõttu, ta ei eksisteeri aga sugugi mitte varjatud rahakapitalina.

Kui vaadelda asja nii, nagu see tegelikult toimub, siis näeme, et edaspidiseks tarbimiseks akumuleeritav varjatud rahakapital koosneb:

1) Pangahoiustest. Selle rahaga võrreldes, mida pank tegelikult käsutab, moodustavad pangahoiused suhteliselt väikese rahasumma. Rahakapitali akumuleeritakse siin ainult nominaalselt. Tegelikult akumuleeritakse siin rahanõudeid, mis muunduvad rahaks (kuivõrd nad üldse kunagi rahaks muunduvad) ainult sellepärast, et tagasinõutav raha on hoiuleantava rahaga tasakaalus. Rahana on panga käes suhteliselt vaid väike summa.

2) Riigi väärtpaberitest. Need ei kujuta endast üldse kapitali, vaid ainult võlanõudeid natsiooni aastaprodukti vastu.

3) Aktsiatest. Kuivõrd ei ole tegemist lihtsalt spekulatsiooniga, kujutavad aktsiad endast seltsile kuuluva tegeliku kapitali omanditiitlit ja tõendit selle kapitali poolt igal aastal antava lisaväärtuse saamiseks.

Ühelgi neist juhtudest ei toimu mingit raha akumulatsiooni: see, mis ühele poolele on rahakapitali akumuleerimine, on teisele poolele pidev ning tegelik raha kulutamine. Asi ei muutu põrmugi sellest, kas raha kulutatakse selle poolt, kellele ta kuulub, või teiste poolt, omaniku võlgnike poolt.

Kapitalistliku tootmise alusel ei ole aardekogumine iialgi omaette eesmärgiks, vaid tuleneb kas ringlemises ettetulnud seisakust, — kusjuures tavalisest suurem rahahulk võtab aarde vormi, — või käibest tingitud akumulatsioonist või, lõpuks, kogutakse aarde näol — esialgu varjatud vormis — vaid rahakapitali, mis on määratud funktsioneerima tootliku kapitalina.

Sellepärast, kui ühelt poolt võetakse ringlusest ja akumuleeritakse aardena teatav osa rahas realiseeritud lisaväärtusest, siis samal ajal muundatakse pidevalt tootlikuks kapitaliks teist lisaväärtuse osa. Akumulatsioon rahavormis ei toimu kunagi kõigis punktides üheaegselt, välja arvatud täiendava väärismetalli jaotus kapitalistide klassi vahel.

Mis käib aastaprodukti selle osa kohta, mis kujutab endast kaubavormis olevat lisaväärtust, käib ka aastaprodukti teise osa kohta. Selle ringlemiseks vajatakse teatavat rahasummat. See rahasumma kuulub täpselt niisamuti kapitalistide klassile kui seegi aastas toodetav kaubamass, mis kujutab endast lisaväärtust. Esi-

algselt paisatakse ta ringlusse kapitalistide klassi enese poolt. Ringlemisprotsessi kaudu jaotub ta nende vahel järjest uuesti. Nagu müntide ringlemise puhul üldse, jääb osa sellest summast kord ühte, kord teise punkti pidevalt peatuma, kuna teine osa ringleb lakkamatult. Asi ei muutu sugugi sellest, kui rahakapitali moodustamise otstarbel jäetakse raha osaliselt meelega seisma.

Me jätsime siin kõrvale need ringluses ettetulevad erakordsed juhud, kus üks kapitalist haarab enda kätte osa teise kapitalisti lisaväärtusest ja isegi tema kapitalist, mistõttu toimub nii rahakapitali kui ka tootliku kapitali ühekülgne akumulatsioon ja tsentralisatsioon. Nii võib näiteks osa omastatud lisaväärtusest, mida kapitalist *A* akumuleerib rahakapitalina, kujutada endast osa kapitalisti *B* lisaväärtusest, mis ei tule tema kätte tagasi.

KOLMAS OSA

ÜHISKONDLIKU KOGUKAPITALI TAASTOOTMINE JA RINGLEMINE

KAHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK[34]

SISSEJUHATUS

I. UURIMISE OBJEKT

Otsene kapitali tootmise protsess on töö protsess ja väärtuskasvu protsess, s. o. protsess, mille tulemuseks on kaupprodukt ja mille määravaks motiiviks on lisaväärtuse tootmine.

Kapitali taastootmise protsess hõlmab nii seda otsest tootmisprotsessi kui ka mõlemaid päris ringlemisprotsessi faase, s. o. kogu ringkäiku, mis perioodilise protsessina — teatud kindlate perioodide järel üha uuesti korduva protsessina — moodustab kapitali käibe.

On ükskõik, kas me vaatleme seda ringkäiku vormis $R \ldots R'$ või vormis $T \ldots T$, otsene tootmisprotsess T on selles ringkäigus ikka ainult üheks lüliks. Ühes vormis esineb tootmisprotsess ringlemisprotsessi vahendajana, teises vormis vahendab ringlemisprotsess tootmisprotsessi. Selle protsessi pidev uuenemine, kapitali pidevalt korduv tekkimine tootliku kapitalina tuleneb mõlemal korral tema muundumistest ringlemisprotsessis. Teiselt poolt on pidevalt uuenev tootmisprotsess nende muundumiste tingimuseks, mis kapitaliga järjest uuesti toimuvad ringlussfääris, tingimuseks, mis võimaldab tal vaheldumisi ilmuda kord rahakapitalina, kord kaupkapitalina.

Iga üksik kapital on aga ainult iseseisvunud, nii-öelda individuaalset elu elav murdosa ühiskondlikust kogukapitalist, nii nagu üksik kapitalist on ainult kapitalistide klassi individuaalne element. Ühiskondliku kapitali liikumine koosneb kõigi ta iseseisvunud murdosade liikumistest, kõigi individuaalkapitalide käivetest. Nagu

[34] Käsikirjast II.

üksiku kauba metamorfoos on lüliks kaupade maailma metamorfooside reas — kaubaringluses, — nii on individuaalkapitali metamorfoos, selle kapitali käive, lüliks ühiskondliku kapitali ringkäigus.

Kogu see protsess hõlmab nii tootlikku tarbimist (otsest tootmisprotsessi) koos vormimuutustega (aineliselt seisukohalt — vahetustega), mis seda vahendavad, kui ka individuaalset tarbimist koos seda vahendavate vormimuutuste ehk vahetustega. Ta hõlmab ühelt poolt muutuvkapitali muundumist tööjõuks, järelikult ka tööjõu lülitamist kapitalistlikku tootmisprotsessi. Tööline esineb siin oma kauba, s. o. tööjõu müüjana, kapitalist aga selle ostjana. Teiselt poolt aga eeldab kaupade müük ka nende ostmist töölisklassi poolt, niisiis nende individuaalset tarbimist. Siin esineb töölisklass ostjana, kapitalistid aga esinevad kaupade müüjatena töölistele.

Kaupkapitali ringlemine sisaldab ka lisaväärtuse ringlemist, järelikult ka neid ostu ja müügi akte, millede vahendusel toimub kapitalistide individuaalne tarbimine, lisaväärtuse tarbimine.

Ühiskondlikuks kapitaliks kokkuvõetud individuaalkapitalide ringkäik, niisiis kõigi individuaalkapitalide ringkäik, hõlmab seega mitte ainult kapitali ringlemist, vaid ka üldist kaubaringlust. Viimane võib esialgselt koosneda ainult kahest koostisosast: 1) kapitali ringkäigust otseses mõttes ja 2) individuaalsesse tarbimisse kuuluvate kaupade ringkäigust, s. o. nende kaupade ringkäigust, millede ostmiseks tööline kulutab oma palga, kapitalist aga oma lisaväärtuse (või osa oma lisaväärtusest). Igal juhul hõlmab kapitali ringkäik ka lisaväärtuse ringlemist, kuivõrd lisaväärtus on üks osa kaupkapitalist, ja ka muutuvkapitali muundumist tööjõuks, palga maksmist. Kuid selle lisaväärtuse ja palga kulutamine kaupade ostmiseks ei ole kapitali ringlemise lüliks, kuigi vähemalt palga kulutamine seda ringlemist tingib.

I raamatus analüüsisime kapitalistlikku tootmisprotsessi nii üksiku aktina kui ka taastootmisprotsessina: lisaväärtuse tootmisena ja kapitali enda tootmisena. Vormivahetus ja aine muutumine, mis toimub kapitaliga ringlussfääris, olid meile eelduseks, millel me kauemini ei peatunud. Seega me eeldasime, et ühelt poolt müüb kapitalist produkti vastavalt selle väärtusele, teiselt poolt aga leiab ta ringlussfäärist materiaalsed tootmisvahendid, mis on vajalikud protsessi uuendamiseks või pidevaks jätkamiseks. Ainsaks ringlussfääris toimuvaks aktiks, millel meil tuli seal peatuda, oli tööjõu ostu ja müügi akt kui kapitalistliku tootmise põhitingimus.

Käesoleva II raamatu esimeses osas me vaatlesime mitmesuguseid vorme, mida kapital võtab oma ringkäigus, ja selle ringkäigu enda mitmesuguseid vorme. I raamatus vaadeldud tööajale lisandub nüüd ringlusaeg.

Teises osas me vaatlesime kapitali ringkäiku perioodilise ringkäiguna, s. o. kapitali käibena. Ühelt poolt me näitasime, kuidas kapitali koostisosad (põhikapital ja käibekapital) teevad läbi vor-

mide ringkäigu erinevail ajavahemikel ning erineval viisil; teiselt poolt uurisime asjaolusid, mis tingivad tööperioodi ja ringlusperioodi erineva kestuse. Me nägime, millist mõju ringkäigu periood ja ta koostisosade mitmesugused proportsioonid avaldavad tootmisprotsessi enda ulatusele ja lisaväärtuse aastanormile. Tõepoolest, kui me vaatlesime esimeses osas peamiselt neid üksteisele järgnevaid vorme, mida kapital oma ringkäigus pidevalt võtab ja kõrvale heidab, siis teises osas vaatlesime, kuidas antud suurusega kapital jaguneb selles üksteisele järgnevate vormide liikumises üheaegselt, kuigi muutuvas ulatuses, mitmesugusteks vormideks: tootlikuks kapitaliks, rahakapitaliks ja kaupkapitaliks, kusjuures need vormid mitte ainult vahelduvad üksteisega, vaid kogu kapitaliväärtuse mitmesugused osad viibivad ja funktsioneerivad neis mitmesugustes olekutes pidevalt üksteise kõrval. Eriti rahakapital ilmutas sealjuures üht iseärasust, mis I raamatus esile ei tulnud. Me leidsime teatud kindlad seadused, mille järgi suuruselt erinevaid kapitali koostisosi, olenevalt käibe tingimustest, tuleb pidevalt avansseerida ja uuendada rahakapitali vormis, et antud suurusega tootlik kapital saaks lakkamatult funktsioneerida.

Kuid nii esimeses kui ka teises osas oli meil tegemist ikka ainult individuaalkapitaliga, ühiskondliku kapitali iseseisvunud osa liikumisega.

Individuaalkapitalide ringkäigud aga põimuvad üksteisega läbi, nad eeldavad ja tingivad üksteist, ja just selle läbipõimumise tõttu moodustavadki ühiskondliku kogukapitali liikumise. Nagu kauba metamorfoos tervikuna esines lihtsa kaubaringluse puhul kaupade maailma metamorfoosiderea lülina, nii esineb nüüd individuaalkapitali metamorfoos ühiskondliku kapitali metamorfoosiderea lülina. Kui aga lihtne kaubaringlus ilmtingimata ei hõlmanud kapitali ringlemist, sest ta võib toimuda mittekapitalistliku tootmise alusel, siis ühiskondliku kogukapitali ringkäik, nagu juba märgitud, hõlmab ka seda kaupade ringlemist, mis ei kuulu üksiku kapitali ringkäigu sfääri, s. o. hõlmab ka nende kaupade ringlemist, mis ei moodusta kapitali.

Nüüd tuleb meil vaadelda individuaalkapitalide kui ühiskondliku kogukapitali koostisosade ringlemise protsessi (mis tervikuna on taastootmisprotsessi vormiks), s. o. vaadelda selle ühiskondliku kogukapitali ringlemise protsessi.

II. RAHAKAPITALI OSA

{Kuigi alljärgnev kuulub käesoleva osa hilisemasse käsitlusse, asume siiski kohe rahakapitali kui ühiskondliku kogukapitali koostisosa uurimisele.}

Individuaalkapitali käibe vaatlemisel me nägime, et rahakapitalil on kaks külge.

Esiteks: rahakapital on see vorm, milles iga individuaalkapital lavale ilmub ja oma protsessi kapitalina alustab. Ta esineb sellepärast kui primus motor, mis annab kogu protsessile liikumapaneva tõuke.

Teiseks: olenevalt käibeperioodi mitmesugusest kestusest ja mitmesugustest proportsioonidest käibeperioodi mõlema koostisosa, tööperioodi ja ringlusperioodi vahel, muutub oma relatiivselt suuruselt ka see avansseeritud kapitaliväärtuse koostisosa, mida tuleb pidevalt avansseerida ning uuendada rahavormis: selle koostisosa suurus muutub tema poolt liikumapandud tootliku kapitali suhtes, s. o. tootmise püsiva mastaabi suhtes. Kuid milline see suhe ka oleks, igal juhul on see osa liikumises viibivast kapitaliväärtusest, mis saab pidevalt funktsioneerida tootliku kapitalina, piiratud selle osaga avansseeritud kapitaliväärtusest, mis peab pidevalt eksisteerima rahavormis tootliku kapitali kõrval. Jutt on siin ainult normaalsest käibest, abstraktsest keskmisest suurusest. Sealjuures me jätame kõrvale ringlemishäirete tasakaalustamiseks vajaliku täiendava rahakapitali.

Esimese punkti juurde. Kaubatootmine eeldab kaubaringlust, kaubaringlus aga eeldab kauba väljendamist rahas, raharinglust; kauba kahestumine kaubaks ja rahaks on seadus, mille järgi produkti väljendatakse kaubana. Samuti eeldab kapitalistlik kaubatootmine — nii ühiskondlikult kui ka individuaalselt seisukohalt — kapitali olemasolu rahavormis ehk seda, et rahakapital on iga tekkiva uue ettevõtte primus motor ja ka ta pidev liikumapanev jõud. Eriti käibekapital eeldab rahakapitali kui liikumapaneva jõu pidevat uuestiilmumist lühikeste ajavahemike järel. Kogu avansseeritav kapitaliväärtus, s. o. kõik kaupadest koosnevad kapitali koostisosad: tööjõud, töövahendid ja tootmismaterjalid, tuleb järjest uuesti raha eest osta. Kõik, millest siin räägitakse individuaalkapitali kohta, käib ka ühiskondliku kapitali kohta, mis funktsioneerib vaid paljude individuaalkapitalide vormis. Kuid, nagu näitasime juba I raamatus, ei järeldu sellest sugugi, et kapitali funktsioneerimise väli, tootmise mastaap, — isegi kapitalistlikul alusel, — oma *absoluutsetes* piirides oleneks funktsioneeriva rahakapitali suurusest.

Kapital sisaldab tootmiselemente, millede elastsus teatavais piirides ei olene avansseeritud rahakapitali suurusest. Makstes tööjõu eest ühesugust tasu, võib seda tööjõudu ekstensiivselt või intensiivselt tugevamini ekspluateerida. Kui sellise tugevama ekspluateerimise puhul suurendatakse ka rahakapitali (s. o. tõstetakse palka), siis ei toimu see proportsionaalselt ekspluateerimise kasvule, järelikult sugugi mitte pro tanto.

Tootlikult ekspluateeritavat loodusmaterjali, mis ei ole kapitali väärtuselemendiks, nagu maa, meri, maagid, mets jne., saab ühe ja

sellesama tööjõuhulga suurema pingutamise korral intensiivselt või ekstensiivselt tugevamini ekspluateerida, suurendamata sealjuures avansseeritavat rahakapitali. Niiviisi suurenevad tootliku kapitali reaalsed elemendid, nõudmata täiendavat rahakapitali. Kui aga viimast vajatakse täiendavate abimaterjalide soetamiseks, siis ei suurene rahakapital, mille näol kapitaliväärtust avansseeritakse, proportsionaalselt tootliku kapitali tegevuse laienemisega, niisiis ei suurene ta sugugi mitte pro tanto.

Ühtesid ja neidsamu töövahendeid, niisiis ühte ja sedasama põhikapitali, võib efektiivsemalt ära kasutada nii tema igapäevase kasutamise aja pikendamisega kui ka tema rakendamise intensiivsuse suurendamisega, kusjuures pole vaja täiendavalt kulutada raha põhikapitali peale. Sel juhul toimub vaid põhikapitali kiirem käive ja selle tõttu saadakse ka tema taastootmise elemendid kiiremini kätte.

Jättes kõrvale loodusmaterjali, võib enam-vähem efektiivsete agentidena tootmisprotsessi lülitada loodusjõud, mis samuti midagi maksma ei lähe. Nende efektiivsuse aste oleneb nende rakendamise meetoditest ja teaduse progressist, mis kapitalistile jällegi midagi maksma ei lähe.

Sama käib ka tööjõu ühiskondliku kombineerimise kohta tootmisprotsessis ja üksikuil töölistel väljakujunenud oskuse kohta. Carey arvestab välja, et maaomanik ei saa kunagi küllalt, sest talle ei maksta kogu selle kapitali ja vastavalt ka mitte selle töö eest, mis igivanast ajast maasse mahutati, et anda maale ta praegune viljakus. (Sellest viljakusest aga, mis maalt ära võetakse, ei ole muidugi juttu.) Vastavalt sellele tuleks igale üksikule töölisele maksta selle töö järgi, mis kulus kogu inimsool selleks, et teha metslasest kaasaegne mehaanik. Tuleks arutleda otse ümberpöördult: kui arvestada kõike maasse mahutatud tasuta tööd, mida maaomanik ja kapitalist rahaks muundavad, siis on kogu maasse mahutatud kapital liigkasuprotsentidega mitmekordselt tagastatud, niisiis on ühiskond juba ammugi maaomandi mitmekordselt välja ostnud.

Töö tootliku jõu tõus, kuivõrd see ei eelda täiendavat kapitaliväärtuste kulu, suurendab küll eeskätt ainult produkti massi, mitte aga ta väärtust; erandi moodustab juhtum, kus töö tootliku jõu tõus võimaldab sama tööhulgaga taastoota rohkem püsivkapitali, järelikult säilitada suurema kapitali väärtust. Samal ajal loob aga töö tootliku jõu tõus kapitalile uut materjali, järelikult loob ta baasi kapitali intensiivseks akumuleerimiseks.

Kuivõrd ühiskondliku töö organisatsioon ise, järelikult ka töö ühiskondliku tootliku jõu tõus, nõuab, et tootmine toimuks suureulatuslikult ja et üksikud kapitalistid avansseeriksid suuri rahakapitali masse, saavutatakse see osaliselt, nagu näitasime juba I raamatus, kapitalide tsentraliseerimisega väheste isikute kätte, kus-

juures ei ole sugugi tarvis, et toimuks funktsioneerivate kapitaliväärtuste suuruse absoluutne kasv, järelikult pole ka tarvis, et kasvaks absoluutselt rahakapital, mille näol neid kapitaliväärtusi avansseeritakse. Tsentralisatsiooni tõttu võib üksikute kapitalide suurus väheste isikute käes kasvada, kuigi nende kapitalide ühiskondlik summa ei kasva. See on ainult muutus üksikute kapitalide jaotuses.

Lõpuks, eelmises osas näitasime, et käibeperioodi lühenemine võimaldab väiksema rahakapitaliga liikuma panna sama tootliku kapitali, või sama rahakapitaliga liikuma panna suurema tootliku kapitali.

Kõigel sellel ei ole aga ilmselt midagi tegemist rahakapitali küsimusega otseses mõttes. See näitab ainult, et avansseeritud kapital — antud väärtussumma, mis oma vabas vormis, väärtusvormis, koosneb teatavast rahasummast — sisaldab pärast oma muundumist tootlikuks kapitaliks tootlikke võimalusi, millede piirid ei olene väärtuse suurusest ja mis võivad, vastupidi, teatud ulatuses toimida erineva ekstensiivsuse või intensiivsusega. Kui tootmiselementide — tootmisvahendite ja tööjõu — hinnad on antud, siis määrab see rahakapitali suuruse, mis on vajalik selleks, et osta teataval hulgal neid kaupade näol olemasolevaid tootmiselemente. Teiste sõnadega, see määrab avansseeritava kapitali väärtuse suuruse. Ulatus aga, milles see kapital toimib väärtuse ja produkti loomise tegurina, on elastne ning muutuv.

Teise punkti juurde. On endastmõistetav, et see osa ühiskondlikust tööst ja ühiskondlikest tootmisvahenditest, mis igal aastal kulutatakse kulla tootmiseks või ostmiseks, kulunud müntide asendamiseks, kujutab endast pro tanto mahaarvamist ühiskondlikust tootmisest. Mis aga puutub rahaväärtusse, mis funktsioneerib osalt ringlemisvahendina, osalt aardena, siis on tal, kui ta kord on olemas ning on omandatud, oma kindel koht tööjõu, toodetud tootmisvahendite ja looduslike rikkuseallikate kõrval. Teda ei või käsitleda kui midagi niisugust, mis neid viimaseid piirab. Tema muundumise kaudu tootmiselementideks, teiste rahvastega toimuva vahetuse kaudu, on võimalik laiendada tootmise ulatust. See eeldab aga, et raha etendab antud juhul nagu varemgi maailmaraha osa.

Olenevalt käibeperioodi pikkusest on tootliku kapitali liikumapanemiseks vaja suuremat või vähemat rahakapitali massi. Samuti nägime, et käibeperioodi jagunemine tööajaks ja ringlusajaks tingib rahavormis oleva varjatud kapitali ehk edasilükatud tegevusega kapitali suurenemist.

Kuivõrd käibeperioodi määrab tööperioodi pikkus, määrab viimase, muudel võrdsetel tingimustel, tootmisprotsessi materiaalne loomus, niisiis mitte ta spetsiifiline ühiskondlik iseloom. Kapitalistliku tootmise alusel aga tingivad ulatuslikumad, kestvama iseloomuga operatsioonid suurema rahakapitali avansseerimist pikemaks

ajaks. Sellistel aladel oleneb tootmine järelikult neist piiridest, milledes üksik kapitalist käsutab rahakapitali. Krediidisüsteem ja sellega seotud assotsieerumine, näiteks aktsiaseltsid, murravad sellest barjäärist läbi. Rahaturu häired halvavad seepärast selliste ettevõtete tegevust ja vastupidi: need ettevõtted kutsuvad omakorda esile rahaturu häireid.

Ühiskondliku tootmise alusel tuleb kindlaks määrata mastaap, mille piirides võib teostada niisuguseid operatsioone, mis tõmbavad pikemaks ajaks ära tööjõudu ja tootmisvahendeid, andmata kogu selle aja vältel mingit produkti kasuliku efekti näol; tuleb kindlaks määrata, millises ulatuses võib neid operatsioone teostada, tekitamata kahju sellistele tootmisharudele, mis mitte ainult pidevalt või mitu korda aastas tööjõudu ja tootmisvahendeid ära tõmbavad, vaid ka elatus- ja tootmisvahendeid annavad. Ühiskondliku tootmise tingimustes, nagu ka kapitalistliku tootmise tingimustes, võtavad töölised, kes töötavad suhteliselt lühikeste tööperioodidega tootmisharudes, produkte vaid lühemaks ajaks ära, uut produkti vastu andmata; seevastu pikkade tööperioodidega tootmisharud võtavad produkte ikka pikemaks ajaks ära, enne kui nad neid ise andma hakkavad. See asjaolu tuleneb järelikult antud tööprotsessi asjalistest tingimustest, mitte ta ühiskondlikust vormist. Ühiskondliku tootmise tingimustes langeb rahakapital ära. Ühiskond jaotab tööjõudu ja tootmisvahendeid mitmesuguste tootmisharude vahel. Tootjad võivad saada kas või pabereid-tõendeid, mille alusel nad võtavad ühiskondlikest tarbimistagavaradest oma tööajale vastava produktihulga. Need tõendid pole raha. Nad ei ringle.

Me näeme, et kuivõrd rahakapitali vajadus tuleneb tööperioodi pikkusest, on see vajadus tingitud kahest asjaolust: *esiteks*, raha on üldse selleks vormiks, milles iga individuaalkapital (krediidi jätame kõrvale) peab esinema, et muunduda tootlikuks kapitaliks. See tuleneb kapitalistliku tootmise ja üldse kaubatootmise olemusest. — *Teiseks,* vajaliku avansseeritava rahasumma suurus (ja aeg, mille kestuseks see summa avansseeritakse) on tingitud asjaolust, et ühiskonnalt võetakse pikema aja jooksul pidevalt tööjõudu ja tootmisvahendeid, tagastamata ühiskonnale sama aja jooksul mingit produkti, mida saaks taas rahaks muundada. Selle raha vorm ise — olgu see metallraha, krediitraha, väärtuse märgid jne. — ei kaota esimest asjaolu, nimelt seda, et avansseeritav kapital tuleb avansseerida rahavormis. Teisele asjaolule ei avalda aga sugugi mõju see, missuguste rahavahendite abil või missuguse tootmisvormi puhul võetakse ära tööd, elatusvahendeid ja tootmisvahendeid, kui sealjuures ringlusse mingit ekvivalenti ei paisata.

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK[35]

AINE VAREMAD KÄSITLUSED

I. FÜSIOKRAADID

Quesnay «Tableau économique» [«Majanduslik tabel»] näitab vähestes üldistes joontes, kuidas natsionaalse tootmise teatava kindla väärtusega aastaprodukt jaotub ringlemise kaudu selliselt, et muudel võrdsetel tingimustel võib toimuda selle produkti lihtne taastootmine, s. o. taastootmine endises mastaabis. Tootmisperioodi lähtepunktiks on tegelikult viimase aasta saak. Loendamatud individuaalsed ringlusaktid ühinevad algusest peale iseloomulikuks ühiskondlikuks massiliikumiseks, — suurte, funktsionaalselt määratletud majanduslike ühiskonnaklasside vahel toimuvaks ringlemiseks. Meid huvitab siin järgmine: osa koguproduktist — tarbimise objektina on see osa, nagu iga teinegi koguprodukti osa, möödunud aasta töö uueks tulemuseks — on ühtlasi vaid vana, oma endises naturaalvormis uuesti esile tuleva kapitaliväärtuse kandjaks. Ta ei ringle, vaid jääb oma tootjate kätte, farmerite klassi kätte, et seal uuesti alustada oma funktsioneerimist kapitalina. Sellesse aastaprodukti osasse, mis kujutab endast püsivkapitali, arvab Quesnay ka siia mittekuuluvaid elemente, kuid ta tabab asja tuuma oma silmaringi piiratuse tõttu, kuna põllumajandus on temale ainsaks lisaväärtust tootvaks inimtöö rakendussfääriks, s. o. kapitalistlikult seisukohalt ainsaks tõeliselt tootlikuks töösfääriks. Milline olekski majandusliku taastootmisprotsessi spetsiifiliselt ühiskondlik iseloom, sellel alal (põllumajanduses) on ta alati läbi põimunud loodusliku taastootmisprotsessiga. Viimase käegakatsutavalt selged tingimused heidavad valgust ka esimese tingimustele ega lase tekkida eksiarvamustel, mida põhjustab vaid ringluse silmapete.

Süsteemi etikett erineb teiste kaupade etiketist muuhulgas selle poolest, et ta tüssab peale ostja sageli ka müüjat. Quesnay ise ja ta lähemad õpilased uskusid oma feodaalset etiketti, nii nagu meie koolitargad õpetlased seda tänapäevani usuvad. Tegelikult on aga füsiokraatide süsteem kapitalistliku tootmise esime-

[35] Siit algab käsikiri VIII.

seks süstemaatiliseks käsitluseks. Tööstuskapitali esindaja — farmerite klass — juhib kogu majanduse liikumist. Põllupidamine toimub kapitalistlikult, s. o. kapitalistliku farmeri suurettevõttena; otseseks maaharijaks on palgatööline. Tootmine loob tarbimisesemeid ja peale selle ka nende väärtust; tootmise ajendiks aga on lisaväärtuse saamine, mille sünnipaigaks on tootmissfäär, mitte aga ringlussfäär. Kolme klassi hulgast, kes figureerivad ringlusest vahendatud ühiskondliku taastootmisprotsessi kandjatena, erineb «tootliku» töö otsene ekspluateerija, lisaväärtuse tootja, kapitalistlik farmer, nendest, kes seda lisaväärtust lihtsalt omastavad.

Füsiokraatliku süsteemi kapitalistlik iseloom kutsus juba oma õitseajal esile opositsiooni, — ühelt poolt Linguet ja Mably, teiselt poolt vaba väikemaapidamise kaitsjate näol.

Oma taastootmisprotsessi analüüsis astus A. Smith sammu tagasi[36], ja see paistab seda enam silma, et ta muidu mitte ainult arendab edasi Quesnay õiget analüüsi, näiteks üldistab tema «avances primitives» [esialgseid avansse] ja «avances annuelles» [iga-aastasi avansse] «põhikapitali» ja «käibekapitali» mõisteteks[37], vaid takerdub kohati täielikult füsiokraatide eksiarvamustesse. Näiteks selle tõestamiseks, et farmer toodab suuremat väärtust kui mistahes teine kapitalistide liik, ütleb ta: «Ükski suuruselt võrdne kapital ei pane liikuma suuremat tootliku töö hulka kui farmeri kapital. Mitte ainult tema töömehed — sulased, vaid ka tema tööloomad on tootlikud töölised». (Meeldiv kompliment töömeestele!) «Põllumajanduses *töötab* koos inimesega ka loodus; ja kuigi *looduse töö ei nõua mingeid kulutusi*, omab selle produkt siiski *väärtust, täpselt niisamuti kui kõige kallimategi tööliste oma.* Näib, et kõige tähtsamate põllumajanduslike tööde eesmärgiks ei ole niivõrd looduse loomuliku viljakuse tõstmine — ehkki nad sedagi teevad — kui selle viljakuse juhtimine nende taimede kasvatamise suunas, mis on inimesele kõige kasulikumad. Okaste ja ohakatega kaetud väli kasvatab tihtipeale niisama palju taimi kui kõige paremini haritud viinamarjaaed või viljapõld. Taimede kasvatamine ja maaharimine reguleerivad sageli looduse aktiivset viljakust palju suuremal määral, kui nad seda esile kutsuvad, ja pärast kõiki maa-

---

[36] «Kapital», I kd., 2. trükk, lk. 612, märkus 32 [*K. Marx:* «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 513, märkus 32].

[37] Siingi on mõned füsiokraadid, eelkõige Turgot, temale teerajajaks olnud. Turgot kasutab sõna «kapital» «avansside» asemel juba sagedamini kui Quesnay ja teised füsiokraadid, ta samastab manufakturistide «avances» ehk «capitaux» veel suuremal määral farmerite omadega. Näiteks: «Nagu viimasedki (manufakturistid-ettevõtjad), peavad nad (les fermiers, s. o. kapitalistlikud farmerid) peale tagasitulevate kapitalide veel saama» jne. (*Turgot:* «Oeuvres», Daire'i väljaanne, Paris 1844, I kd., lk. 40).

harimistöid jääb suurem töö ikkagi looduse teha. Põllumajanduses rakendatud töölised ja tööloomad (!) ei taastooda järelikult mitte ainult, nagu manufaktuuritöölised, oma tarbimise väärtusega võrdset väärtust, s. o. neid rakendavat kapitali, ja peale selle kapitalisti kasumit, vaid taastoodavad palju suuremat väärtust. Peale farmeri kapitali ja kogu ta kasumi taastoodavad nad regulaarselt ka maaomaniku renti. Renti võib vaadelda kui nende loodusjõudude produkti, mida maaomanik farmerile kasutada annab. Sõltuvalt nende jõudude oletatavast suurusest ehk, teiste sõnadega, maapinna oletatavast loomulikust või kunstlikult loodud viljakusest, on rent kas suurem või väiksem. Ta on looduse produkt, mis jääb järele pärast seda, kui me arvestame maha ja asendame kõik, mida võib pidada inimese kätetööks. Rent on harva väiksem kui üks neljandik ja sageli suurem kui üks kolmandik kogu produktist. Sama suure tootliku töö hulga kulutamine manufaktuuris ei saa kunagi anda nii suurt taastootmist. Manufaktuuris ei tee loodus midagi, inimene teeb kõik; saadav produkt peab aga alati olema proportsionaalne nende jõududega, millede mõjul ta tekib. Põllumajandusse mahutatud kapital paneb seega liikuma suurema hulga tootlikku tööd kui niisama suur manufaktuuridesse mahutatud kapital ja lisandab peale selle ka, võrreldes tema poolt rakendatud tootliku töö hulgaga, antud maa maapinna ja töö aastaproduktile, ta elanike tegelikule rikkusele ning tulule, suhteliselt palju suuremat väärtust» (II raamat, 5. ptk., lk. 242). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 r., lk. 307—308.]

A. Smith ütleb II raamatus, 1. peatükis: «Kogu seemnevilja väärtus on õieti öelda samuti põhikapital». [Vt. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 r., lk. 233.] Järelikult on siin kapital = kapitaliväärtusega; viimane eksisteerib «põhi»vormis. «Kuigi seemet veetakse aida ja põllu vahet edasi-tagasi, ei vaheta ta kunagi peremeest, niisiis ta õigupoolest ei ringle. Farmer ei saa kasumit tema müügist, vaid juurdekasvust» (lk. 186). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 r., lk. 233.] Piiratus tuleb siin esile selles, et Smith ei näe, nagu seda nägi juba Quesnay, püsivkapitali väärtuse uuestiilmumist uuendatud vormis kui taastootmisprotsessi tähtsat momenti, vaid näeb ainult veelkordset illustratsiooni — pealegi väära — selle vahe kohta, mida ta teeb käibekapitali ja põhikapitali vahel. — Tõlkides «avances primitives» ja «avances annuelles» väljenditega «fixed capital» ja «circulating capital», astub Smith sammu edasi sõna «kapital» kasutamise suhtes: kapitali mõiste saab üldiseks ja vabaneb sellest «põllumajandusliku» rakendussfääri erilisest rõhutamisest, mis iseloomustas füsiokraate. Sammuks tagasi on see, et Smith käsitleb ja fikseerib otsustava erinevusena erinevust «põhikapitali» ja «käibekapitali» vahel.

II. ADAM SMITH

1) Smithi üldised seisukohad

A. Smith ütleb I raamatus, 6. peatükis, lk. 42: «Igas ühiskonnas koosneb iga kauba hind lõpuks ühest või teisest neist kolmest osast (palk, kasum ja maarent) või kõigist kolmest; igas arenenud ühiskonnas lähevad aga kõik need kolm koostisosa kas suuremal või vähemal määral valdava osa kaupade hinnasse»[38] [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 47.] ehk, nagu ta ütleb edasi (lk. 63): «Palk, kasum ja maarent on *kolm algallikat,* kust tuleb igasugune tulu ja *igasugune vahetusväärtus*» [sealsamas, lk. 49]. Allpool vaatleme üksikasjalisemalt seda A. Smithi õpetust «kaupade hinna» ja vastavalt «igasuguse vahetusväärtuse» «koostisosade» kohta. — Edasi ütleb ta: «Et see on kehtiv iga üksiku kauba kohta eraldi, peab see olema kehtiv ka kõikide kaupade kohta kokku, mis moodustavad igal maal maapinna ja töö *aasta-koguprodukti.* Selle aastaprodukti *kogu hind ehk vahetusväärtus* peab *jagunema* nendekssamadeks kolmeks osaks ning *tulema jaotamisele* maa mitmesuguste elanike vahel kas nende töö *palgana,* nende kapitali *kasumina* või nende maaomandi *rendina*» (II raamat, 2. peatükk, lk. 190). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 238.]

Pärast seda, kui A. Smith jaotas selliselt nii kõigi üksikult võetud kaupade hinna kui ka «igal maal maapinna ja töö aastaprodukti... kogu hinna ehk vahetusväärtuse» kolmeks tuluallikaks: palgatöölise, kapitalisti ja maaomaniku tuluks: palgaks, kasumiks ja maarendiks, pidi ta siiski kõrvalteid mööda salakaubana sisse tooma neljanda elemendi, nimelt kapitali elemendi. Selleks ta kasutab vahetegemist bruto- ja netotulu vahel. «Suure maa kõigi elanike *brutot*ulu koosneb nende maapinna ja töö *kogu aastaproduktist; netot*ulu kujutab endast seda *osa,* mis jääb nende käsutusse *pärast taastamiskulude mahaarvamist* — esiteks nende *põhikapitali* ja teiseks nende *käibekapitali* taastamiseks; teiste sõnadega, netotulu on see osa, mida nad võivad võtta oma tarbimistagavarasse või kulutada oma elatusvahendite, mugavuste ja lõbustuste peale, oma kapitali vähendamata. Nende tegelik rikkus on samuti proportsionaalne nende netotuluga, mitte aga nende brutotuluga» (sealsamas, lk. 190). [Vt. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 239.]

[38] Et sõnad: «valdava osa kaupade» ei viiks lugejat eksiarvamustele, toome A. Smithi enda seletuse selle väljenduse kohta: näiteks merekala hind ei sisalda renti, vaid ainult palka ja kasumit; scotch pebbles [šoti kivikeste] hind sisaldab ainult palka: «mõnes Šotimaa osas teenivad kehvikud sellega raha, et nad korjavad mererannalt kirjuid kivikesi, mis on tuntud šoti kivikeste nimeall. Hind, mida kivinikerdajad neile nende kivikeste eest maksavad, sisaldab ainult palka, sest maarent ega kasum ei moodusta sellest vähimatki osa.»

Selle kohta me märgime:

1) A. Smith käsitleb siin kahtlemata ainult lihtsat taastootmist, mitte aga taastootmist laiendatud mastaabis ehk akumulatsiooni; ta räägib ainult funktsioneeriva kapitali säilitamise (maintaining) kuludest. «Neto»tulu võrdub kas ühiskonna või üksiku kapitalisti aastaprodukti selle osaga, mida võib võtta «tarbimisfondi», kusjuures selle fondi ulatus ei tohi funktsioneerivat kapitali vähendada (encroach upon capital). Niisiis, osa individuaalse ja ka ühiskondliku produkti väärtusest ei ole palk, kasum ega maarent, vaid kapital.

2) A. Smith varjab end omaenda teooria eest sõnademänguga, vahetegemisega gross ja net revenue, bruto- ja netotulu vahel. Nii individuaalne kapitalist kui ka kogu kapitalistide klass või niinimetatud natsioon saavad tootmises tarbitud kapitali asemele kaupprodukti. Viimase väärtus — mida võiks kujutada produkti enda proportsionaalsetes osades — asendab ühelt poolt kulutatud kapitaliväärtust, niisiis moodustab tulu, või veel otsesemalt revenue (revenue, partitsiip sõnast revenir, tagasi tulema), kuid nota bene, ta moodustab kapitali-revenue ehk tulu kapitali pealt. Teiselt poolt need väärtuse koostisosad, mis «tulevad jaotamisele maa mitmesuguste elanike vahel kas nende töö palgana, nende kapitali kasumina või nende maaomandi rendina», — need väärtuse koostisosad ongi see, mida tavalises elus tuluks nimetatakse. Kogu produkti väärtus moodustab seega kellegi tulu, olgu individuaalse kapitalisti või kogu maa oma; ühelt poolt moodustab ta aga tulu kapitali pealt ja teiselt poolt moodustab ta sellest erineva «revenue» vormi. Niisiis see, mis kaubaväärtuse koostisosadeks lahutamise puhul kõrvaldati, tuuakse uuesti sisse tagaukse kaudu, nimelt sõna «revenue» kahemõttelisuse kaudu. «Tuluna omastada» saab aga ainult selliseid produktiväärtuse koostisosi, mis produktis juba on olemas. Et *kapital* moodustaks revenue näol tulu, on vaja enne kapitali kulutada.

A. Smith ütleb edasi: «Madalaim harilik kasuminorm peab alati olema pisut suurem sellest, millest jätkub iga kapitalimahutuse puhul tekkida võivate juhuslike kahjude katmiseks. Ainult see ülejääk kujutabki endast puhas- ehk netokasumit. {Kas aga on sellist kapitalisti, kes mõistaks kasumi all vajalikke kapitalikulutusi?} «Niinimetatud brutokasum hõlmab tihtipeale mitte ainult seda ülejääki, vaid ka nimetatud erakorraliste kahjude asendamiseks kinnipeetavat summat» (I raamat, 9. peatükk, lk. 72). [Vt. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 87.] See ei tähenda aga midagi muud kui seda, et brutokasumi osana vaadeldav lisaväärtuse osa peab moodustama tootmise kindlustusfondi. Selle kindlustusfondi loob osa lisatööst, mis selles mõttes toodab otseselt kapitali, s. o. taastootmiseks määratud fondi. Mis puutub põhikapitali «säilitamiseks» jne. vajalikku kulutusse (vt. eespool tsiteeritud

kohti), siis ei kujuta tarbitud põhikapitali uuega asendamine endast uut kapitalikulutust, vaid ainult vana kapitaliväärtuse uuendamist uues vormis. Mis aga puutub põhikapitali remondikuludesse, mis A. Smith arvab samuti säilitamiskulude hulka, siis sisalduvad nad avansseeritud kapitali hinnas. Asjaolu, et kapitalistil ei tule seda kapitaliosa korraga välja panna, vaid et ta mahutab seda järk-järgult, vajaduse kohaselt, kapitali funktsioneerimise ajal, ja võib selleks kasutada juba saadud kasumit, see asjaolu ei muuda põrmugi selle kasumi allikat. See väärtuse koostisosa, millest kasum tuleb, tõestab vaid seda, et tööline teeb lisatööd nii kindlustusfondi kui ka remondifondi moodustamiseks.

A. Smith jutustab meile edasi, et puhastulust, s. o. tulust spetsiifilises mõttes, tuleb välja jätta kogu põhikapital, samuti kogu see käibekapitali osa, mis on vajalik põhikapitali säilitamiseks ja remontimiseks ning ta uuendamiseks, s. o. tuleb tegelikult välja jätta igasugune kapital, mis ei viibi tarbimisfondiks määratud naturaalvormis.

«Kõik põhikapitali säilitamise kulud tuleb ühiskonna puhastulust ilmselt välja jätta. See tulu ei või ühelgi juhul sisaldada kasulike masinate ja tööriistade korrashoidmiseks vajalikke materjale... ega neile materjalidele nõutava kuju andmiseks tarviliku töö produkti. Selle töö *hind* aga võib küll puhastulu osaks olla, sest töölised, kes seda tööd teevad, võivad kulutada oma otsese tarbimistagavara soetamiseks kogu oma palga väärtuse. Mis aga puutub teistesse tööliikidesse, siis lähevad nende puhul sellesse tarbimistagavarasse nii *hind*» {s. o. selle töö eest makstav palk} «kui ka *produkt*» {milles see töö kehastub}; «hind läheb tööliste tagavarasse, produkt aga teiste isikute tagavarasse, kellede elutase tõuseb ja mugavused ning mõnud kasvavad nende tööliste töö tõttu» (II raamat, 2. peatükk, lk. 190, 191). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 239.]

A. Smith põrkab siin väga tähtsale erinevusele: erinevusele *tootmisvahendite* tootmises töötavate tööliste ja nende tööliste vahel, kes töötavad otseses *tarbimisesemete* tootmises. Esimese kategooria tööliste kaupprodukti väärtus sisaldab koostisosa, mis võrdub palkade summaga, s. o. tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliosa väärtusega. See väärtusosa eksisteerib füüsiliselt kui teatud osa nende tööliste poolt toodetud tootmisvahenditest. Raha, mis nad palgana saavad, on nende tulu; nende töö pole aga tootnud tarbitavaid produkte ei neile enestele ega teistele. Need produktid ise ei ole järelikult aastaprodukti selle osa elemendiks, mis peab moodustama ühiskondliku tarbimisfondi, selle fondi, milles «puhastulu» ainult ongi realiseeritav. A. Smith unustab siin lisada, et see, mis käib palkade kohta, käib ka tootmisvahendite väärtuse selle koostisosa kohta, mis lisaväärtusena, kasumi ja rendi kategooria näol, moodustab (eelkõige) tööstuskapitalistide tulu.

Need väärtuse koostisosad eksisteerivad samuti tootmisvahenditena, tarbimiseks kõlbmatute esemetena; alles pärast nende muundumist rahaks võivad nad üles kaaluda oma hinnale vastava hulga tarbimisesemeid, mis toodeti teise kategooria tööliste poolt, ja üle kanda need esemed nende tootmisvahendite omanike individuaalsesse tarbimisfondi. Seda enam aga oleks A. Smith pidanud nägema, et see osa igal aastal toodetavate tootmisvahendite väärtusest, mis võrdub selles tootmissfääris funktsioneerivate tootmisvahendite väärtusega, — s. o. võrdub nende tootmisvahendite väärtusega, milledega tootmisvahendeid tehakse, — niisiis siin rakendatud püsivkapitali väärtusega võrdne väärtusosa, ei või absoluutselt olla tulu moodustava väärtuse koostisosaks, — mitte ainult selle naturaalvormi tõttu, milles ta eksisteerib, vaid ka sellepärast, et ta funktsioneerib kapitalina.

Teise tööliste kategooria suhtes, s. o. nende suhtes, kes toodavad otseselt tarbimisesemeid, ei ole A. Smithi definitsioonid päris täpsed. Ta ütleb nimelt, et neis tööharudes lähevad (go to) mõlemad, nii töö hind kui ka produkt, vahetu tarbimise fondi: «*hind* (s. o. palgana saadud raha) *tööliste* tarbimisfondi, *produkt* aga *teiste isikute* tarbimisfondi (that of other people), kellede elutase tõuseb ja mugavused ning mõnud kasvavad nende tööliste töö tõttu». Kuid tööline ei saa elada oma töö «*hinnast*», rahast, milles talle palka makstakse; ta realiseerib selle raha, ostes selle eest tarbimisesemeid; viimased võivad osalt koosneda neist kaubaliikidest, mis ta ise tootis. Teiselt poolt võib tema oma produkt olla seda laadi, et see läheb ainult töö ekspluateerijate tarbimisse.

Olles niiviisi täiesti kõrvaldanud maa «puhastulust» põhikapitali, jätkab A. Smith:

«Kui aga kõik põhikapitali säilitamiseks vajalikud kulud jäävad paratamatult ühiskonna puhastulust välja, siis käibekapitali säilitamiseks vajalike kuludega on lugu teisiti. Neljast osast, millest käibekapital koosneb, nimelt rahast, elatusvahenditest, toormaterjalidest ja valmistoodetest, võetakse kolme viimast, nagu juba öeldud, pidevalt käibekapitalist välja ning viiakse üle kas ühiskonna põhikapitalisse või vahetuks tarbimiseks määratud tagavarasse. Tarbimisse minevate esemete see osa, mida ei kasutata esimese» {põhikapitali} «asendamiseks, läheb tervelt viimasesse» {vahetuks tarbimiseks määratud tagavarasse} «ning moodustab osa ühiskonna puhastulust. Nende kolme käibekapitali osa säilitamine ei võta seega ühiskonna puhastulust ühtegi teist aastaprodukti osa peale selle, mis on vajalik põhikapitali säilitamiseks» (II raamat, 2. peatükk, lk. 192). [Vrd. А. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 240.]

Väide, et see osa käibekapitalist, mida ei kasutata tootmisvahendite tootmiseks, läheb tarbimisesemete tootmisse, s. o. sellesse aastaprodukti osasse, mis on määratud ühiskondliku tarbimisfondi

moodustamiseks, — see väide on tühipaljas tautoloogia. Tähtis on aga see, mis otse sellele järgneb:

«Selles suhtes erineb ühiskonna käibekapital üksikisiku käibekapitalist. Üksikisiku käibekapital jääb täiesti välja ta puhastulust ega või iialgi olla selle osaks; üksikisiku puhastulu võib koosneda ainuüksi ta kasumist. Kuigi iga üksikisiku käibekapital on selle ühiskonna käibekapitali osaks, millesse üksikisik kuulub, ei ole siiski sugugi võimatu, et üksikisiku käibekapital võiks moodustada osa ühiskonna puhastulust. Kuigi väikekaupmehe poes leiduvaid kaupu ei või kuidagi arvata tema enda otseseks tarbimiseks määratud tagavarasse, võivad nad siiski sattuda teiste inimeste tarbimisfondi, kes teistest allikatest saadud tulu arvel asendavad kaupmehele korrapäraselt nende kaupade väärtust koos kasumiga, põhjustamata sellega kaupmehe kapitali ja nende eneste kapitalide vähenemist» (sealsamas). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 r., lk. 240—241.]

Niisiis näeme siin järgmist:

1) Nagu iga individuaalse kapitalisti põhikapital ja selle taastootmiseks (funktsioneerimise Smith unustab) ning säilitamiseks vajalik käibekapital, nii jääb ka tarbimisesemete tootmises funktsioneeriv individuaalse kapitalisti käibekapital täiesti välja *tema* puhastulust, mis võib koosneda ainult ta kasumeist. Tema kaupprodukti osa, mis asendab tema kapitali, ei anna end järelikult lahutada väärtuse koostisosadeks, mis moodustavad temale tulu.

2) Iga individuaalse kapitalisti käibekapital on ühiskonna käibekapitali osaks, just nagu iga individuaalne põhikapitalgi.

3) Ühiskonna käibekapital, kuigi ta kujutab endast ainult individuaalsete käibekapitalide summat, on iseloomult erinev iga individuaalse kapitalisti käibekapitalist. Viimane ei või iialgi olla *individuaalse kapitalisti tulu* osaks; seevastu esimene võib ühtlasi osaliselt (nimelt tarbimisesemeist koosnevas osas) olla *ühiskonna tulu* osaks ehk, nagu A. Smith varem ütles, ei pea see kapitaliosa tingimata vähendama aastaprodukti osa võrra ühiskonna puhastulu. See, mida A. Smith nimetab siin käibekapitaliks, kujutab endast tegelikult igal aastal toodetavat kaupkapitali, mida tarbimisesemeid tootvad kapitalistid igal aastal ringlusse paiskavad. Kogu see nende aasta-kaupprodukt koosneb tarbimiskõlblikest esemeist ning moodustab seepärast fondi, milles realiseeritakse või millele kulutatakse ühiskonna puhastulud (palk kaasa arvatud). Selle asemel et võtta näitena väikekaupmehe poes olevad kaubad, oleks A. Smith pidanud valima selleks tööstuskapitalistide ladudes seisvad kaubamassid.

Kui A. Smith oleks ühte liitnud need lahusolevad mõttekäigud, mis tekkisid tal esmalt selle kapitali, mida ta nimetab põhikapitaliks, ja siis selle kapitali, mida ta nimetab käibekapitaliks, taastootmise käsitlemisel, oleks ta jõudnud järgmisele tulemusele:

I. Ühiskondlik aastaprodukt koosneb kahest alajaotusest: esimene hõlmab tootmisvahendeid, teine tarbimisesemeid. Kumbagi alajaotust tuleb käsitleda omaette.

II. *Tootmisvahenditest* koosneva aastaprodukti osa koguväärtus jaguneb järgmiselt: üks väärtusosa kujutab endast ainult tootmisvahendite valmistamisel tarbitud tootmisvahendite väärtust, — see on järelikult uuenenud vormis uuestiilmuv kapitaliväärtus. Teine osa võrdub tööjõu ostmiseks kulutatud kapitaliväärtusega ehk selle tootmissfääri kapitalistide poolt välja antud palkade summaga. Lõpuks, kolmas väärtusosa moodustab selle kategooria tööstuskapitalistide kasumite — kaasa arvatud maarent — allika.

Esimene koostisosa, A. Smithi järgi kõigi selles esimeses alajaotuses rakendatud individuaalkapitalide taastoodetud põhikapitali-osa, «jääb ilmselt välja puhastulust ega või iialgi olla selle osaks», — ei individuaalsetel kapitalistidel ega ühiskonnal. Ta funktsioneerib alati kapitalina, mitte kunagi aga tuluna. Ses suhtes ei erine iga individuaalse kapitalisti «põhikapital» millegi poolest ühiskonna põhikapitalist. Kuid tootmisvahenditest koosneva ühiskondliku aastaprodukti teised väärtusosad, mis järelikult eksisteerivad kogu selle tootmisvahendite massi vastavate osade näol, — need väärtusosad moodustavad küll samal ajal *kõigi sellest tootmisest osavõtvate agentide tulud:* tööliste palgad, kapitalistide kasumid ja rendid. *Ühiskonnale* aga ei moodusta nad *tulu,* vaid *kapitali,* kuigi ühiskonna aastaprodukt on lihtsalt sellesse ühiskonda kuuluvate individuaalsete kapitalistide produktide summa. Juba oma loomult võivad nad enamasti funktsioneerida ainult tootmisvahenditena ja isegi need, mis vajaduse korral võiksid funktsioneerida tarbimisesemetena, peavad olema uue tootmise toor- või abimaterjaliks. Nad funktsioneerivad sellisena, — järelikult kapitalina, — kuid mitte oma tootjate käes, vaid nende käes, kes neid rakendavad, nimelt:

III. Teise alajaotuse kapitalistide käes, kes on *tarbimis*esemete vahetud tootjad. Need tootmisvahendid asendavad neile tarbimisesemete tootmisel tarbitud kapitali (kuivõrd see kapital ei muutu tööjõuks, s. o. ei moodusta selle teise alajaotuse tööliste palgasummat). See tarbitud kapital aga, mis tarbimisesemete vormis on nüüd tarbimisesemeid tootvate kapitalistide käes, moodustab ühiskondlikult seisukohalt omakorda *tarbimisfondi, milles esimese alajaotuse töölised ja kapitalistid realiseerivad oma tulusid.*

Kui A. Smith oleks oma analüüsi nii kaugele jätkanud, oleks tal kogu probleemi lahendamisest vaid vähe puudu jäänud. Tegelikult oligi ta sellele üsna lähedal, sest ta oli juba tähele pannud, et ühiskonna kogu aastaprodukti moodustavate kaupkapitalide *ühe* liigi (tootmisvahendite) teatavad kindlad väärtusosad kujutavad endast küll nende tootmisega tegelevate individuaalsete tööliste ja kapitalistide tulu, kuid ei ole ühiskonna tulu koostisosaks;

kuna osa *teise* liigi (tarbimisesemete) väärtusest on küll kapitaliväärtuseks oma individuaalseile omanikele, selles kapitali rakendamise sfääris tegelevaile kapitalistidele, kuid moodustab sellegipärast ainult osa ühiskondlikust tulust.

Kõigest eespoolöeldust järeldub aga:

Esiteks: kuigi ühiskondlik kapital on vaid individuaalkapitalide summa, mistõttu ka ühiskonna aasta-kaupprodukt (ehk kaupkapital) on võrdne nende individuaalkapitalide kaupproduktide summaga, ja kuigi sellest järeldub, et kaubaväärtuse jagunemine ta koostisosadeks, mis on õige iga individuaalse kaupkapitali puhul, peab olema õige (ja lõppkokkuvõttes ongi tõepoolest õige) ka kogu ühiskonna kaupkapitali puhul, on nende koostisosade avaldumise vorm individuaalse kapitalisti seisukohalt siiski *erinev* sellest vormist, milles nad avalduvad kogu ühiskondlikus taastootmisprotsessis.

Teiseks: isegi lihtsa taastootmise baasil leiab aset mitte üksnes palga (muutuvkapitali) ja lisaväärtuse tootmine, vaid ka uue püsiva kapitaliväärtuse otsene tootmine, — kuigi tööpäev koosneb ainult kahest osast: ühest, kus tööline asendab muutuvkapitali, s. o. tegelikult toodab tema tööjõu ostmiseks vajaliku ekvivalendi, ja teisest, kus ta toodab lisaväärtust (kasumit, renti jne.). — Just see igapäevane töö, mis kulutatakse tootmisvahendite taastootmiseks ja mille väärtus jaguneb palgaks ja lisaväärtuseks, realiseerub uutes tootmisvahendites, mis asendavad tarbimisesemete tootmiseks kulutatud püsivat kapitaliosa.

Peamised raskused, milledest suurem osa on juba senise käsitluse käigus lahendatud, ei teki akumulatsiooni, vaid lihtsa taastootmise käsitlemisel. Sellepärast lähtusid A. Smith (II raamat) ja varem ka Quesnay («Tableau économique») lihtsast taastootmisest, kui asi puutus ühiskonna aastaprodukti liikumisse ning tema taastootmisse, mida vahendab ringlus.

---

2) *Vahetusväärtuse jagunemine Smithil v + m-iks*

A. Smithi dogma järgi koosneb iga üksiku kauba, järelikult ka kõigi kaupade, mis kokku moodustavad ühiskondliku aastaprodukti (ta eeldab õigusega igal pool kapitalistlikku tootmist), hind ehk vahetusväärtus (exchangeable value) kolmest koostisosast (component parts), s. o. jaguneb (resolves itself into) palgaks, kasumiks ja rendiks. Nimetatud dogma võib tagasi viia sellele, et kaubaväärtus $= v + m$, s. o. võrdub avansseeritud muutuvkapitali väärtusega pluss lisaväärtus. Selle kasumi ja rendi tagasiviimise ühisele ühikule, mida me nimetame *m*-iks, võime teostada A. Smithi selgesõnalisel nõusolekul; see nähtub järgmistest tsitaatidest, kust me esialgu välja jätame kõik kõrvalised punktid, s. o. kõik näili-

sed või tegelikud kõrvalekaldumised dogmast, mille järgi kaubaväärtus koosneb eranditult neist elementidest, mida me tähistame $v + m$-iga.

Manufaktuuris «jaguneb väärtus, mida töölised materjalidele lisandavad... kaheks osaks, millest üks läheb tööliste palga maksmiseks, teine aga katab nende ettevõtja kasumi kogu kapitali pealt, mis ta avansseeris materjalide ja palga näol» (I raamat, 6. ptk., lk. 41). [Vt. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 46.] — «Kuigi peremees avansseerib manufaktuuritöölisele ta palga, ei maksa see palk peremehele tegelikult midagi, sest palga väärtus tuleb talle tavaliselt koos kasumiga tagasi selle eseme suurema väärtuse näol, millele rakendati töölise töö» (II raamat, 3. ptk., lk. 221). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 278.] Osa kapitalist (stock), mis kulutati «tootliku töö ülalpidamiseks, ... olles täitnud tema» {kapitalisti} «kasuks oma kapitalifunktsiooni,... moodustab nende» {tööliste} «tulu» (II raamat, 3. ptk., lk. 223). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 280.]

Äsja tsiteeritud peatükis ütleb A. Smith selgesõnaliselt: «Igas riigis jaguneb kogu maapinna ja töö aastaprodukt... iseenesest (naturally) kaheks osaks. Üks neist osadest — ja sageli suurem — on määratud kõigepealt asendama kapitali või uuendama kapitalist võetud elatusvahendeid, toormaterjale ja valmistooteid; teine osa moodustab tulu — kas selle kapitali omanikule tema *kapitalikasumi* näol või kellelegi teisele tema *maavalduse* rendina» (lk. 222). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 279—280.] Nagu me varem A. Smithilt kuulsime, moodustab ainult osa kapitalist, nimelt tootliku töö ostmiseks kulutatud osa, samal ajal kellegi tulu. See osa — muutuvkapital — täidab enne ettevõtja käes ning tema kasuks «kapitali funktsiooni», siis aga «moodustab tulu» tootlikule töölisele enesele. Kapitalist muundab tööjõuks ning seega muutuvkapitaliks osa oma kapitaliväärtusest; ainult selle muundamise tõttu funktsioneeribki mitte üksnes see kapitaliosa, vaid kogu ta kapital tööstuskapitalina. Tööline — tööjõu müüja — saab tööjõu väärtuse palgavormis kätte. Tema käes on tööjõud vaid müüdavaks kaubaks, — kaubaks, mille müümisest ta elab ja mis on seepärast tema ainsaks tuluallikaks. Muutuvkapitalina funktsioneerib tööjõud ainult ta ostja käes, kapitalisti käes, ja ostuhinnagi avansseerib kapitalist ainult näiliselt, sest tööline andis talle selle väärtuse juba varem kätte.

Pärast seda, kui A. Smith näitas meile niiviisi, et manufaktuuriprodukti väärtus $= v + m$ (kus m = kapitalisti kasumiga), ütleb ta meile, et põllumajanduses töölised «ei taastooda mitte ainult oma tarbimisega võrdset väärtust ja neid rakendavat kapitali» {muutuvkapitali} «ning peale selle kapitalisti kasumit», mitte ainult «farmeri kapitali ja kogu ta *kasumi*, vaid taastoodavad

regulaarselt ka maaomaniku *renti»* (II raamat, 5. ptk., lk. 243). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 307.] Asjaolu, et rent läheb maaomaniku kätte, pole meie poolt käsitletava küsimuse suhtes üldse tähtis. Enne maaomaniku kätte sattumist peab ta olema farmeri, s. o. tööstuskapitalisti käes. Enne kui ta kellegi tuluks saab, peab ta olema produkti väärtuse koostisosaks. Järelikult on nii rent kui ka kasum Smithil endalgi ainult lisaväärtuse koostisosad, mida tootlik tööline pidevalt, üheaegselt omaenda palgaga, s. o. muutuvkapitali väärtusega, taastoodab. Rent ja kasum on seega lisaväärtuse m osad, nii et kõigi kaupade hind jaguneb A. Smithil $v + m$-iks.

Dogma, mille järgi kõigi kaupade hind (järelikult ka aasta-kaupprodukti hind) jaguneb palgaks pluss kasum pluss maarent, võtab isegi Smithi teose kõikjal esiletulevas esoteerilises osas sellise vormi, et iga kauba väärtus, seega ka ühiskonna aasta-kaupprodukti väärtus $= v + m =$ tööjõu ostmiseks kulutatud ja töölise poolt pidevalt taastoodetav kapitaliväärtus pluss tööliste tööga lisandatud lisaväärtus.

See A. Smithi lõppjäreldus näitab meile ühtlasi — vt. allpool, — mis allikast tal tuleneb nende koostisosade ühekülgne analüüs, milledeks kaubaväärtust saab jaotada. Asjaolul, et need koostisosad moodustavad samal ajal mitmesuguste tootmises funktsioneerivate klasside mitmesugused tuluallikad, — sel asjaolul ei ole midagi tegemist iga üksiku koostisosa suuruse määramisega ega nende koostisosade väärtussumma suurusega.

Kui A. Smith ütleb: «Palk, kasum ja maarent on kolm algallikat, kust tulevad igasugune tulu ja igasugune vahetusväärtus. Iga muu tulu tuleneb lõpuks ühest või teisest neist allikaist» (I raamat, 6. ptk., lk. 48) [vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 49], — siis on siin aetud ühte hunnikusse igasugused quid pro quo.

1) Kõik ühiskonnaliikmed, kes ei võta — kas töötades või töötamata — taastootmisest otseselt osa, võivad saada aasta-kaupproduktist oma jao, s. o. oma tarbimisesemed, eelkõige ainult nende klasside käest, kellede kätte produkt esmajärjekorras satub: tootlike tööliste, tööstuskapitalistide ja maaomanike käest. Sedavõrd tulenevad nende tulud materialiter [materiaalselt] (tootlike tööliste) palgast, kasumist ja maarendist ning on seepärast nende algtuludega võrreldes tuletatud tulud. Selles mõttes aga omandavad tuletatud tulude saajad neid teiselt poolt oma ühiskondliku funktsiooni kaudu: kuninga, papi, professori, avaliku naise, palgasõduri jne. funktsiooni kaudu; see annab neile võimaluse näha oma funktsioonides oma tulude algallikaid.

2) Siin jõuabki A. Smithi veider viga oma haripunkti: alustanud sellest, et ta defineerib õigesti kaubaväärtuse koostisosad ja neis kehastunud uute toodetud väärtuste summa, näidanud siis, kuidas

need koostisosad moodustavad niisama palju mitmesuguseid tuluallikaid[39] ja tuletanud niiviisi väärtusest tulud, talitab ta siis vastupidises järjekorras ning muudab tulud «koostisosadest» (component parts) «igasuguse vahetusväärtuse *algallikaiks*», kusjuures see jääbki tal domineerivaks kujutluseks; sellega jätab ta vulgaarmajandusteadusele uksed pärani lahti. (Vt. meie Roscherit.)

3) Kapitali püsiv osa

Vaadakem nüüd, mis mõiduse väel püüab A. Smith kapitaliväärtuse püsivat osa kaubaväärtusest välja ajada.

«Näiteks läheb viljahinnast üks osa maaomaniku rendi tasumiseks.» Päritolult ei ole sel väärtuse koostisosal mingit tegemist asjaoluga, et seda makstakse maaomanikule ja et see rendi vormis moodustab maaomaniku tulu; täpselt niisamuti ei ole teistegi väärtuse koostisosade päritolul mingit tegemist sellega, et nad on kasumina ja palgana samuti tuluallikad.

«Teine osa katab vilja tootmisel töötanud tööliste» {ja tööloomade! — lisab ta} «palga või ülalpidamiskulud, kuna kolmas osa kujutab endast farmeri kasumit. Näib,» {seem, — tõepoolest, nõnda *näib*} «et need kolm osa moodustavad kas vahetult või lõppkokkuvõttes kogu viljahinna.»[40] Kogu see hind, s. o. selle suurus, ei olene põrmugi tema jaotusest kolme kategooria isikute vahel. «Võib näida, et on vaja veel neljandatki osa farmeri kapitali asendamiseks, s. o. selleks, et asendada tema tööloomade ja teiste põllutööriistade kulumine. Tuleb aga silmas pidada, et mistahes põllutööriista, näiteks tööhobuse hind koosneb omakorda eespoolnimetatud kolmest osast: rendist maa eest, kus hobune kasvatati, kasvatamiseks kulunud tööst ja nii maarendi kui ka palga avansseerinud farmeri kasumist. Sellepärast, kuigi vilja hind peab asendama hobuse hinna ja ülalpidamiskulud, jaguneb see ikkagi, kas vahetult või lõppkokkuvõttes, kogu ulatuses neikssamadeks kolmeks osaks: «maarendiks, tööks» (ta mõtleb palka) «ja kasumiks» (I raamat, 6. ptk., lk. 42). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 r., lk. 47.]

See on sõna tõsises mõttes kõik, mis A. Smith toob oma hämmastava doktriini põhjendamiseks. Tema tõestus seisab lihtsalt

---

[39] Ma toon selle lause sõna-sõnalt, nii nagu see seisab käsikirjas, kuigi näib, nagu räägiks see praeguses seoses vastu nii eelnenud kui ka vahetult järgnevale tekstile. See näiline vasturääkivus laheneb allpool, p. 4 all: «Kapital ja tulu A. Smithi käsitluses». — *F. E.*

[40] Me jätame siin täiesti kõrvale asjaolu, et Adami näide oli eriti ebaõnnestunud. Vilja väärtus ainult sellepärast jagunebki palgaks, kasumiks ja rendiks, et tööloomade poolt tarbitud sööta kujutatakse tööloomade palgana ja tööloomi palgatöölistena, järelikult ka palgatöölist tööloomana. (Lisa käsikirjast II.)

ühe ja sellesama väite kordamises. Näitena oletab ta, et viljahind ei koosne üksnes $v + m$-ist, vaid ka vilja tootmisel tarbitud tootmisvahendite hinnast, niisiis sellisest kapitaliväärtusest, mida farmer ei kulutanud tööjõu peale. Kuid ometi, — ütleb ta, — jagunevad kõigi nende tootmisvahendite hinnad, nagu viljagi hind, omakorda $v + m$-iks. A. Smith unustab ainult juurde lisada: peale selle nende eneste tootmisel tarbitud tootmisvahendite hinnaks. Ühe tootmisharu juurest juhatab ta teise juurde, teise juurest jällegi kolmanda juurde. Kinnitus, et kogu kaupade hind jaguneb «vahetult» või «lõppkokkuvõttes» (ultimately) $v + m$-iks, ei oleks ainult siis tühi kõrvalepõige, kui oleks tõestatud, et kaupprodukti, millede hind jaguneb vahetult c (tarbitud tootmisvahendite hind) $+ v + m$-iks, kompenseeritakse lõppude lõpuks teiste kaupproduktidega, mis asendavad neid «tarbitud tootmisvahendeid» kogu ulatuses ja mis, vastupidiselt esimestele, valmistatakse ainult muutuvkapitali, s. o. tööjõusse mahutatava kapitali kulutamise teel. Siis oleks viimaste kaupprodukti hind vahetult $= v + m$. Seepärast oleks esimestegi kaupprodukti — $c + v + m$, kus c figureerib kapitali püsiva osana — hind lõpuks taandatav $v + m$-iks. A. Smith ei arvanud ise, et ta annabki seda laadi tõendust oma näites scotch pebbles [šoti kivikeste] korjajatega, kes aga tema järgi: 1) ei anna mingit lisaväärtust, vaid toodavad ainult oma palka; 2) ei kasuta mingeid tootmisvahendeid (ometi kasutavad nemadki kivikeste kandmiseks tootmisvahendeid korvide, kottide ja teiste mahutite näol).

Me nägime juba varem, et A. Smith lükkab hiljem ise ümber omaenda teooria, kuid ei saa ometi teadlikuks oma vasturääkivustest. Nende allikat tuleb aga otsida just tema teaduslikest lähtepunktidest. Tööks muutunud kapital toodab omaenda väärtusest suuremat väärtust. Mil viisil? Sel viisil, ütleb A. Smith, et tootmisprotsessi ajal annavad töölised töödeldavaile esemeile sellist väärtust, mis peale nende oma ostuhinna ekvivalendi moodustab lisaväärtuse (kasumi ja rendi), kusjuures see lisaväärtus ei lähe töölise kätte, vaid nende kätte, kes tööliste tööd rakendavad. See aga ongi kõik, mis nad annavad ja anda võivad. See, mis on kehtiv ühe päeva tööstustöö kohta, on ka kehtiv kogu kapitalistide klassi poolt aasta jooksul liikumapandava töö kohta. Ühiskonna poolt aasta jooksul toodetud uue väärtuse kogumassi saab sellepärast jaotada ainult $v + m$-iks, ekvivalendiks, millega töölised asendavad omaeneste ostuhinna näol kulutatud kapitaliväärtust, ja täiendavaks väärtuseks, mille nad peale selle peavad andma oma palkajale. Need mõlemad kaubaväärtuse elemendid moodustavad aga ühtlasi mitmesuguste taastootmisest osavõtvate klasside tuluelemendid: esimene moodustab palga, tööliste tulu; teine moodustab lisaväärtuse, millest tööstuskapitalist jätab osa endale kasumi vormis, osa aga annab ära rendi näol, maaomaniku tuluna. Kust peaks siis tu-

lema veel üks väärtuse koostisosa, kui aasta jooksul toodetud uus väärtus ei sisaldagi muid elemente kui ainult $v + m$? Me seisame siin lihtsa taastootmise pinnal. Kui kogu töö aastasumma jaguneb tööks, mis on vajalik tööjõule kulutatud kapitaliväärtuse taastootmiseks, ja tööks, mis on vajalik lisaväärtuse loomiseks, — kust peaks siis üldse veel tulema töö sellise kapitaliväärtuse tootmiseks, mida tööjõule ei kulutatud?

Asjalugu on järgmine:

1) A. Smith määrab kauba väärtust selle tööhulgaga, mida palgatööline tööesemele lisandab (adds). Täpselt võttes ütleb ta: «materjalidele», sest jutt on temal manufaktuurist, mis ise juba töö produkte töötleb; kuid asi ei muutu sellest põrmugi. Väärtus, mida tööline esemele lisandab (ja see «adds» on Adami väljendus) ei olene üldse sellest asjaolust, kas ese, millele väärtust lisandatakse, *enne* lisandamist ka ise väärtust omas või mitte. Seega loob tööline kaubavormis uut väärtust, millest osa on A. Smithi järgi töölise palga ekvivalent; selle osa määrab järelikult tema palga väärtuse suurus. Olenevalt palga suurusest tuleb tal järelikult lisandada rohkem või vähem tööd, et toota või taastoota oma palgaga võrdset väärtust. Teiselt poolt aga lisandab tööline üle selliselt määratud piiri edasist tööd, mis moodustab lisaväärtuse kapitalistile, kes teda palkab. Kas see lisaväärtus jääb tervenisti kapitalisti kätte või tuleb tal loovutada osa kolmandaile isikuile, sellest ei muutu põrmugi palgatöölise poolt lisandatud lisaväärtuse kvalitatiivne iseloom (s. t., et see üldse lisaväärtus on) ega ka kvantitatiivne iseloom (s. t. lisaväärtuse suurus). Lisaväärtus on väärtus nagu iga teinegi produkti väärtusosa, tema erinevuseks on aga see, et tööline ei saanud tema eest mingit ekvivalenti ega saa seda ka edaspidi: kapitalist omastab selle väärtuse seevastu ilma ekvivalendita. Kauba koguväärtuse määrab töö hulk, mida tööline kauba tootmiseks kulutas. Osa sellest koguväärtusest määratakse sellega, et see osa on võrdne palga väärtusega, et ta järelikult on palga ekvivalent. Teine osa, lisaväärtus, on sellepärast samuti paratamatult kindlaks määratud: ta võrdub produkti koguväärtusega miinus see osa produkti väärtusest, mis kujutab endast palga ekvivalenti; järelikult võrdub ta ülejäägiga, mille võrra kauba tootmisel loodud uus väärtus on suurem selles väärtuses sisalduvast osast, mis võrdub palgaekvivalendiga.

2) See, mis on õige üksikus tööstusettevõttes iga üksiku töölise poolt toodetava kauba kohta, on ka õige kõigi tootmisharude aastaprodukti kohta tervikuna. See, mis käib individuaalse tootliku töölise päevatöö kohta, käib ka kogu tootliku töölisklassi poolt liikuma pandud aastatöö kohta. Ta «fikseerib» (Smithi väljendus) aastaproduktis koguväärtuse, mille määrab aasta jooksul kulutatud töö hulk, ja see koguväärtus jaguneb kaheks osaks: ühe osa määrab see osa aastatööst, millega töölisklass loob oma aasta-

palga ekvivalendi, tegelikult selle palga enese; teise osa määrab täiendav aastatöö, millega tööline loob lisaväärtuse kapitalistide klassi jaoks. Aastaproduktis sisalduv, aasta jooksul loodud uus väärtus koosneb järelikult ainult kahest elemendist: töölisklassi poolt saadud aastapalga ekvivalendist ja kapitalistide klassile antud aasta-lisaväärtusest. Kuid aastapalk moodustab töölisklassi tulu, lisaväärtuse aastasumma aga moodustab kapitalistide klassi tulu. Kumbki väärtusosa väljendab järelikult (ja see seisukoht on õige, kui jutt on lihtsast taastootmisest) vastavat osasaamist aastasest tarbimisfondist, milles mõlemad väärtusosad realiseeruvad. Niiviisi ei jää kuskil kohta püsivale kapitaliväärtusele, tootmisvahendite vormis funktsioneeriva kapitali taastootmisele. Oma teose sissejuhatuses ütleb aga A. Smith selgesti, et kõik tuluna funktsioneerivad kaubaväärtuse osad langevad ühte ühiskondliku tarbimisfondi jaoks määratud aasta-tööproduktiga: «Selgitada, millest koosnes rahva tulu ehk mis iseloomuga oli fond, mis ... toitis (supplied) nende aastast tarbimist, — see on nelja esimese raamatu ülesandeks» (lk. 12). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 5.] Ja kohe esimeses sissejuhatuse lauses öeldakse: «Iga natsiooni aastatöö on see algne fond, kust natsioon võtab kõik elatusvahendid, ... mis ta aasta jooksul tarbib ja mis alati koosnevad kas selle töö vahetust produktist või selle produkti vastu teistelt natsioonidelt ostetud esemeist» (lk. 11). [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 4.]

A. Smithi esimene viga seisab selles, et ta samastab aasta-*produkti väärtuse aasta jooksul loodud uue väärtusega.* Viimane on *ainult* möödunud aasta töö produkt; esimene sisaldab peale selle veel kõik väärtuse elemendid, mis küll tarbiti aastaprodukti tootmisel, kuid *toodeti eelmisel aastal, osalt aga veel varemailgi aastail:* tootmisvahendid, millede väärtus ainult *uuesti esile tuleb,* kusjuures — mis puutub nende väärtusse — viimase aasta jooksul kulutatud töö ei tootnud neid ega taastootnud. Selle segiajamisega heidab A. Smith kõrvale aastaprodukti väärtuse püsiva osa. See segiajamine tuleneb tema põhivaadete teisest veast: ta ei näe töö enda kahesugust iseloomu, — tööd, kuivõrd see tööjõu kulutusena loob väärtust, ja tööd, kuivõrd see konkreetse kasuliku tööna loob tarbimisesemeid (tarbimisväärtust). Aasta jooksul toodetud kaupade kogusumma, s. o. *kogu aastaprodukt,* on viimase aasta jooksul tegutsenud *kasuliku* töö produkt; kõik need kaubad on olemas ainult selle tõttu, et ühiskondlikult rakendatav töö kulutati mitmesuguste kasulike tööliikide paljuharulises süsteemis. Ainult sellepärast säilibki nende koguväärtuses nende tootmiseks tarbitud tootmisvahendite väärtus, mis tuleb jälle esile uues naturaalvormis. Kogu *aastaprodukt* on järelikult aasta jooksul kulutatud *kasuliku* töö tulemus. Kuid aasta jooksul luuakse ainult osa aasta-*produkti väärtusest;* see osa on aasta jooksul *loodud uueks*

väärtuseks [Wertprodukt], milles kehastub antud aastal liikumapandud töö summa.

Niisiis, kui A. Smith ütleb äsjatsiteeritud kohas: «Iga natsiooni aastatöö on see algne fond, kust natsioon võtab kõik elatusvahendid, mis ta aasta jooksul tarbib» jne., siis asub ta ühekülgselt lihtsalt kasuliku töö seisukohale, missugune töö just andiski kõigile neile elatusvahendeile tarbimiskõlbliku vormi. Aga ta unustab sealjuures, et varemaist aastaist pärit töövahendite ja töö objektide kaastegevuseta ei oleks see olnud võimalik ja et sellepärast «aastatöö», kuivõrd ta lõigi väärtust, ei loonud mingil juhul kogu tema poolt valmistatud produkti väärtust; ta unustab, et loodud uus väärtus on produkti väärtusest väiksem.

Kuigi A. Smithile ei või ette heita, et ta läks selles analüüsis ainult niisama kaugele kui kõik tema järglased (ehkki õige lahendamise katseid leidub juba füsiokraatidel), siis eksleb ta seevastu edaspidi kaoses, ja peamiselt just sellepärast, et kaubaväärtuse «esoteeriline» käsitus ristub tal ühtelugu eksoteerilise käsitusega, mis tal üldiselt domineerib, kuigi ta teaduslik instinkt sunnib teda aeg-ajalt jälle esile tooma esoteerilist seisukohta.

---

4) Kapital ja tulu A. Smithi käsitluses

See osa iga kauba (ja sellepärast ka aastaprodukti) väärtusest, mis moodustab ainult palgaekvivalendi, võrdub kapitalisti poolt palgaks avansseeritud kapitaliga, s. o. kogu tema avansseeritud kapitali muutuva koostisosaga. See avansseeritud kapitaliväärtuse koostisosa tuleb kapitalistile tagasi palgatööliste poolt valmistatud kauba väärtuse uue toodetud koostisosana. Pole tähtis, kas muutuvkapitali avansseeritakse selles mõttes, et kapitalist maksab rahas välja töölisele langeva osa produktist, mis pole veel müügiks valmis või on küll valmis, kuid kapitalist pole seda veel ära müünud, või maksab ta töölisele rahast, mis ta sai juba kätte töölise poolt toodetud kauba müügist, või antitsipeerib ta selle raha kättesaamist krediidi abil, — kõigil neil juhtudel kulutab kapitalist muutuvkapitali, mis voolab töölise kätte rahana, kuid teiselt poolt omab kapitalist kõigil neil juhtudel selle kapitaliväärtuse ekvivalenti kaubaväärtuse selle osa näol, mille näol tööline tootis uue väärtusena temale langeva osa koguväärtusest ehk, teiste sõnadega, mille näol ta tootis omaenda palga väärtuse. Selle asemel et anda töölisele see väärtusosa töölise enda poolt toodetud produkti naturaalvormis, maksab kapitalist talle selle väärtusosa rahas välja. Niisiis eksisteerib kapitalistil tema poolt avansseeritud kapitaliväärtuse muutuv koostisosa nüüd kaubavormis, kuna tööline sai oma müüdud tööjõu eest ekvivalendi rahavormis.

Niisiis, kuna see osa kapitalisti poolt avansseeritud kapitalist, mis on tööjõu ostu kaudu muutuvkapitaliks muundatud, funktsioneerib tegutseva tööjõuna tootmisprotsessis endas, ja kuna avansseeritud kapitali muutuv osa selle tööjõu kulutamise kaudu uue väärtusena kaubavormis uuesti toodetakse, s. o. taastoodetakse, — kuna järelikult toimub taastootmine, s. o. avansseeritud kapitaliväärtuse uus tootmine! — kulutab tööline oma müüdud tööjõu väärtust ja vastavalt hinda elatusvahendite muretsemiseks, oma tööjõu taastootmise vahendite hankimiseks. Muutuvkapitaliga võrdne rahasumma moodustab tema tulu, — sellise tulu (revenue), mida tööline saab ainult seni, kui ta on suuteline oma tööjõudu kapitalistile müüma.

Palgatöölise kaup — tema tööjõud — funktsioneerib kaubana ainult sedavõrd, kuivõrd ta ühendatakse kapitalisti kapitaliga, kuivõrd ta kapitalina funktsioneerib; teiselt poolt aga kapitalisti kapital, mis rahakapitali näol tööjõu ostmiseks kulutati, funktsioneerib tuluna tööjõu müüja, palgatöölise käes.

Siin põimuvad üksteisega mitmesugused ringlemis- ja tootmisprotsessid, mida A. Smith üksteisest ei eralda.

Esiteks. *Ringlemi*sprotsessi juurde kuuluvad aktid: tööline müüb kapitalistile oma kauba — tööjõu; raha, mille eest kapitalist selle ostab, on temale väärtuskasvu otstarbel rakendatavaks rahaks, s. o. rahakapitaliks; see kapital ei ole kulutatud, vaid avansseeritud. (Selles ongi «avansseerimise» — füsiokraatide avance'i — tõeline tähendus, täiesti olenemata sellest, kust kapitalist ise selle raha võtab. Avansseeritud väärtuseks on kapitalistile iga väärtus, mille ta tootmisprotsessi vajadusteks välja annab, toimugu see enne või post festum. See väärtus avansseeritakse tootmisprotsessile endale.) Siin toimub vaid sama, mis iga teisegi kauba müümise puhul: müüja annab ära tarbimisväärtuse (antud juhul tööjõu) ja saab rahas kätte ta väärtuse (realiseerib ta hinna); ostja annab ära oma raha ja saab selle asemele kauba enese — antud juhul tööjõu.

Teiseks. *Tootmis*protsessis moodustab ostetud tööjõud nüüd osa funktsioneerivast kapitalist, tööline ise aga funktsioneerib siin vaid selle kapitali erilise naturaalvormina, mis on erinev sama kapitali teistest, tootmisvahendite naturaalvormis olevaist elementidest. Kulutades oma tööjõudu, lisandab tööline protsessi kestel tootmisvahenditele, mida ta muudab produktiks, oma tööjõu väärtusega võrdse väärtuse (lisaväärtuse me jätame kõrvale); järelikult taastoodab ta kapitalistile kaubavormis selle kapitaliosa, mis talle kapitalisti poolt palgana avansseeriti või avansseeritakse; tööline toodab kapitalistile selle palga ekvivalendi. Järelikult taastoodab ta kapitalistile kapitali, mida kapitalist võib uuesti «avansseerida» tööjõu ostmiseks.

Kolmandaks. Kauba müügi puhul asendab järelikult osa ta müügihinnast kapitalistile tema poolt avansseeritud muutuvkapitali,

võimaldades sellega kapitalistil uuesti osta tööjõudu, töölisel aga seda uuesti müüa.

Kõigi kauba ostude ja müükide puhul — kuivõrd jutt on ainult neist tehinguist endist — pole üldse tähtis, mida teeb müüja oma kauba eest saadud rahaga ja mida teeb ostja oma ostetud tarbimisesemetega. Niisiis, kuivõrd jutt on ainult ringlemisprotsessist, pole ka üldse tähtis, et kapitalisti poolt ostetud tööjõud taastoodab temale kapitaliväärtust ja et teiselt poolt tööjõu müügist saadud raha moodustab töölise tulu. Töölise kaubaartikli — tema tööjõu — väärtuse suurus ei olene sellest, et ta moodustab töölise «tulu», ega sellest, et selle kaubaartikli tarbimine ostja poolt taastoodab viimasele kapitaliväärtust.

Palk saab sellepärast tuluks, millest tööline elama peab, et tööjõu väärtuse, s. o. selle kauba adekvaatse müügihinna määrab tema taastootmiseks vajalik tööhulk, selle tööhulga enese aga määrab siin töölisele vajalike elatusvahendite tootmiseks, s. o. tema elu alalhoidmiseks vajalik tööhulk.

Täiesti väär on A. Smithi järgmine väide (lk. 223): «*Osa kapitalist,* mis kulutati tootliku töö ülalpidamiseks, ... olles täitnud tema» {kapitalisti}«kasuks oma kapitalifunktsiooni, ... moodustab nende» {tööliste} «tulu». [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз, 1935 г., lk. 280.] *Raha,* mida kapitalist maksab tema poolt ostetud tööjõu eest, «täidab tema kasuks kapitalifunktsiooni» sedavõrd, kuivõrd ta selle raha abil ühendab tööjõudu oma kapitali esemeliste koostisosadega; sellega ta ainult võimaldabki oma kapitalil funktsioneerida tootliku kapitalina. Me peame vahet tegema järgmiste asjaolude vahel: töölisele on tööjõud *kaubaks,* mitte aga kapitaliks, ning moodustab temale tulu sedavõrd, kuivõrd ta võib pidevalt korrata selle müüki; kapitalina funktsioneerib tööjõud *pärast* müüki, kapitalisti käes, tootmisprotsessi enese ajal. Tööjõud täidab siin kahekordset funktsiooni: töölisele funktsioneerib ta kaubana, mida müüakse selle väärtusega; tööjõu ostnud kapitalisti käes funktsioneerib ta väärtust ja tarbimisväärtust tootva jõuna. Kuid raha, mida tööline kapitalistilt saab, tuleb tema kätte alles pärast seda, kui ta on oma tööjõu kapitalistile kasutada andnud, pärast seda, kui tema tööjõud on juba tööprodukti väärtuses realiseeritud. Kapitalist saab selle väärtuse kätte enne, kui ta selle eest maksab. Niisiis ei funktsioneeri raha kahekordselt: esmalt muutuvkapitali rahavormina ja siis palgana. Kahekordselt funktsioneerib tööjõud: esiteks *kaubana* tööjõu müügi puhul (makstava palga suuruse kindlaksmääramisel etendab raha lihtsalt mõttelise väärtusmõõdu osa, kusjuures ta ei tarvitse üldse veel kapitalisti käes olla); teiseks tootmisprotsessis, kus tööjõud funktsioneerib kapitalisti käes *kapitalina,* s. o. tarbimisväärtust ja väärtust loova elemendina. Töölisele makstava ekvivalendi annab tööjõud kaubavormis juba enne, kui kapitalist selle rahavormis töölisele maksab. Niiviisi

loob tööline ise maksefondi, millest kapitalist talle maksab. Kuid see pole veel kõik.

Tööline kulutab saadud raha oma tööjõu säilitamiseks, järelikult — kui käsitleda kapitalistide klassi ja tööliste klassi tervikuna — kulutab ta selle raha selleks, et säilitada kapitalistile tööriist, mille abil kapitalist ainult saabki jääda kapitalistiks.

Tööjõu pidev ostmine ja müümine jäädvustab seega ühelt poolt tööjõudu kui kapitali elementi; seetõttu esineb kapital väärtustomavate kaupade, tarbimisesemete loojana; edasi, samal põhjusel toimub tööjõudu ostva kapitaliosa pidev taastootmine tööjõu enda produkti kaudu — järelikult loob tööline ise pidevalt seda kapitalifondi, millest temale makstakse. Teiselt poolt kujuneb tööjõu pidev müümine töölisele järjest uuenevaks eluülalpidamise allikaks ning tema tööjõud esineb niiviisi varana, kust ta saab seda tulu, millest ta elab. Tulu ei tähenda siin midagi muud kui väärtuste omastamist kauba (tööjõu) järjest korduva müümise kaudu, kusjuures neid väärtusi endid kasutatakse ainult müüdava kauba pidevaks taastootmiseks. Ja sedavõrd on A. Smithil õigus, kui ta ütleb, et see osa töölise enda poolt loodud produkti väärtusest, mille eest kapitalist maksab talle palgavormis ekvivalenti, kujuneb töölisele tulu allikaks. Kuid see kauba väärtusosa ei muutu sellest oma iseloomu ega suuruse poolest põrmugi, just nagu tootmisvahendite väärtus ei muutu sugugi sellest, et nad funktsioneerivad kapitaliväärtustena, ja nagu sirgjoone omadused ning pikkus ei muutu sellest, et ta on kolmnurga aluseks või ellipsi teljeks. Tööjõu väärtus oleneb sellest endiselt niisama vähe kui tootmisvahenditegi väärtus. See kauba väärtusosa ei *koosne* tulust kui teda moodustavast iseseisvast tegurist; ta ei *taandu* tuluks. Kuigi see töölise poolt pidevalt taastoodetav uus väärtus on temale tulu allikaks, ei ole töölise tulu, ümberpöördult, tema poolt toodetava uue väärtuse koostisosaks. Tema tulu väärtuse suuruse määrab selle osa suurus, mis temale makstakse tema poolt loodud uuest väärtusest, mitte aga ümberpöördult. Asjaolu, et see osa uuest väärtusest moodustab töölise tulu, näitab ainult, mis sellest osast saab, näitab tema rakendamise iseloomu, puutub aga tema tekkimisse niisama vähe kui iga teisegi väärtuse tekkimisse. Kui ma saan igal nädalal kümme taalrit, siis ei muuda selle iganädalase tulusaamise fakt midagi nende kümne taalri väärtuse *loomuses* ega nende väärtuse *suuruses*. Tööjõu nagu iga teisegi kauba väärtuse määrab tema taastootmiseks vajaliku töö hulk; asjaolu, et selle tööhulga määrab töölisele vajalike elatusvahendite väärtus, et see tööhulk on järelikult võrdne töölise elutingimuste eneste taastootmiseks vajaliku tööga, — see asjaolu on antud kaubale (tööjõule) küll iseloomulik, kuid mitte iseloomulikum kui see, et tööloomade väärtuse määrab nende ülalpidamiseks vajalike elatusvahendite väärtus, s. o. viimaste tootmiseks vajaliku inimtöö mass.

Mis aga A. Smithil kogu seda pahandust tekitab, on «revenue» [«tulu»] kategooria. Mitmesugused tululiigid moodustavad Smithil igal aastal toodetava, uue loodava kaubaväärtuse «component parts», koostisosad, kuna seevastu need kaks osa, milledeks see kaubaväärtus *kapitalistile* jaguneb, — tema poolt töö ostmisel rahavormis avansseeritud muutuvkapitali ekvivalent ja teine väärtuse osa, lisaväärtus, mis küll ei maksnud talle midagi, kuid kuulub samuti temale, — moodustavad tulude allikad. Muutuvkapitali ekvivalenti avansseeritakse uuesti tööjõu ostmiseks ning ta moodustab niiviisi töölise tulu tema palga vormis. Teine osa — lisaväärtus — ei asenda kapitalistile ühtki osa avansseeritud kapitalist ja sellepärast võib kapitalist kulutada lisaväärtust tarbimisesemete (vajalike ja luksusesemete) saamiseks, ta võib tarbida seda tuluna, muutmata seda mistahes kapitaliväärtuseks. Selle tulu eelduseks on kaubaväärtus ise, mille koostisosad on kapitalisti silmis ainult sedavõrd üksteisest erinevad, kuivõrd nad on kas avansseeritud muutuva kapitaliväärtuse *ekvivalendiks* või *ülejäägiks,* mille võrra nad seda muutuvat kapitaliväärtust ületavad. Kumbki osa ei koosne millestki muust kui kaubatootmise ajal kulutatud, tootmisprotsessis funktsioneerinud tööjõust. Kumbki ei kujuta endast tulu, s. o. revenue, vaid kulu — töö kulu.

Selle quid pro quo järgi, kus tulu on kaubaväärtuse allikas, mitte aga kaubaväärtus ei ole tulu allikas, esineb kaubaväärtus «koostatuna» mitmesugustest tululiikidest. Nad määratakse üksteisest olenemata, kauba koguväärtus aga määratakse nende tulude väärtussuuruste liitmise teel. Nüüd tekib aga küsimus: kuidas määratakse üksikult kõigi nende tulude väärtust, milledest kaubaväärtus pidavat tekkima? Palga suhtes saab seda ju teha, sest palk on vastava kauba — tööjõu — väärtus, mida saab määrata (nagu iga teisegi kauba väärtust) selle kauba taastootmiseks vajaliku tööga. Kuidas saab aga määrata lisaväärtust või, Smithi järgi, pigemini tema kaht vormi: kasumit ja maarenti? Siin piirdub asi tühja lobisemisega. A. Smith kujutab kord palka ja lisaväärtust (ning vastavalt palka ja kasumit) koostisosadena, milledest koosneb kaubaväärtus ning vastavalt hind, kord kujutab ta neid — mõnikord peaaegu sama hingetõmbega — osadena, milledeks «jaguneb» (resolves itself) kauba hind; see aga tähendab, vastupidi, et kaubaväärtus oli antud enne ja et selle juba antud väärtuse mitmesugused osad langevad mitmesuguste tulude vormis mitmesugustele tootmisprotsessist osavõtvaile isikuile. Kuid see pole sugugi identne sellega, nagu koosneks väärtus neist kolmest «koostisosast». Kui ma määran eraldi kolme isesuuruse sirgjoone pikkused ja, võtnud need kolm joont «koostisosadena», moodustan neist neljanda sirgjoone, mis võrdub nende pikkuste summaga, siis pole see sugugi sama protseduur, kui võttes antud sirgjoone ja hakates seda ühel või teisel eesmärgil kolmeks eri osaks jagama, teataval

määral «lahutama». Esimesel juhul muutub joone pikkus paratamatult koos nende kolme joone pikkusega, millede summaks ta on; viimasel juhul on kolme jooneosa pikkus algusest peale piiratud sellega, et nad on antud pikkusega joone osad.

Kui me aga tegelikult peame kinni sellest, mis A. Smithi käsitluses on õiget, nimelt sellest, et ühiskonna aasta-kaupproduktis (nagu igas üksikuski kaubas või päevases, nädalases jne. produktis) sisalduv, *aastatööga loodud uus väärtus* võrdub avansseeritud muutuvkapitali väärtusega (s. o. uuesti tööjõu ostmiseks määratud väärtusosaga) pluss lisaväärtus, mida kapitalist võib — lihtsa taastootmise puhul ning muudel võrdsetel tingimustel — realiseerida oma individuaalse tarbimise esemeis; kui me, edasi, peame meeles, et A. Smith ajab ühte hunnikusse töö, kuivõrd see loob väärtust, kujutab endast tööjõu kulutust, ja töö, kuivõrd see loob tarbimisväärtust, s. o. kuivõrd seda kulutatakse kasulikus, otstarbekas vormis, — siis seisab kogu A. Smithi käsitlus järgmises: iga kauba väärtus on töö produkt; töö produktiks on järelikult ka aastatöö produkti ehk ühiskondliku aasta-kaupprodukti väärtus. Kuid igasugune töö on jagatav 1) vajalikuks tööajaks, mille jooksul tööline ainult taastoodab tema tööjõu ostmiseks avansseeritud kapitali ekvivalendi, ja 2) lisatööks, millega ta annab kapitalistile sellise väärtuse, mille eest kapitalist mingit ekvivalenti ei maksa, s. o. lisaväärtuse; niiviisi võib iga kaubaväärtus jaguneda ainult neiks kaheks erisuguseks koostisosaks, moodustades seega lõppkokkuvõttes palgana töölisklassi tulu, lisaväärtusena aga kapitalistide klassi tulu. Mis aga puutub püsivasse kapitaliväärtusse, s. o. aastaprodukti tootmiseks tarbitud tootmisvahendite väärtusse, siis (välja arvatud fraas, et kapitalist arvestab seda ostjale juurdehindlusena oma kauba müügil) ei või küll öelda, kuidas see väärtus läheb uue produkti väärtusesse; et aga tootmisvahendid ise kujutavad endast töö produkti, siis võib see väärtusosa lõppkokkuvõttes — ultimately — jällegi koosneda ainult muutuvkapitali ekvivalendist ja lisaväärtusest: vajaliku töö ja lisatöö produktist. Kui nende tootmisvahendite väärtused funktsioneerivadki kapitaliväärtustena nende käes, kes neid rakendavad, siis ei muutu midagi sellest, et nad «esialgselt» ja, kui tungida asja tuumani, teistes kätes — kuigi varem — jagunesid nendekssamadeks kaheks väärtusosaks, järelikult kaheks erinevaks tuluallikaks.

Üks asi on selles õige: et ühiskondliku kapitali liikumises, s. o. kõigi individuaalkapitalide liikumises kokku, on lugu teisiti kui iga üksikult vaadeldud individuaalkapitali puhul, niisiis teisiti kui üksiku kapitalisti seisukohalt. Üksikule kapitalistile jaguneb kaubaväärtus 1) püsivaks elemendiks (mis Smithi järgi on neljas) ning 2) palga ja lisaväärtuse summaks või vastavalt palgaks, kasumiks ja maarendiks. Ühiskondlikult seisukohalt seevastu kaob Smithi neljas element, püsiv kapitaliväärtus.

5) Kokkuvõte

Absurdne vormel, mille järgi kolm tululiiki: palk, kasum ja rent, moodustavad kaubaväärtuse kolm «koostisosa», tuleneb A. Smithil tõenäolisemast vormelist, mille järgi kaubaväärtus jaguneb (resolves itself) neiks kolmeks koostisosaks. Aga ka see on vale, isegi eeldades, et kaubaväärtust saab jaotada tarbitud tööjõu ekvivalendiks ja selle tööjõu poolt loodud lisaväärtuseks. Ometi põhineb eksiarvamus siin jällegi sügavamal, õigel alusel. Kapitalistlik tootmine rajaneb sellel, et tootlik töölane müüb kapitalistile oma kaubana omaenda tööjõudu, mis funktsioneerib siis kapitalisti käes lihtsalt tema tootliku kapitali elemendina. See ringluse juurde kuuluv tehing — tööjõu müük ja ost — ei ole ainult tootmisprotsessi sissejuhatuseks, vaid määrab implicite ka tootmisprotsessi spetsiifilise iseloomu. Tarbimisväärtuse ja isegi kauba tootmine (sest seda võivad teha ka iseseisvad tootlikud töölised) on siin ainult vahendiks, et toota kapitalistile absoluutset ja relatiivset lisaväärtust. Tootmisprotsessi analüüsimisel nägime sellepärast, kuidas absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse tootmine määrab: 1) päevase tööprotsessi kestuse, 2) kapitalistliku tootmisprotsessi kogu ühiskondliku ning tehnilise korralduse. Kapitalistlikus tootmisprotsessis teostub ka vahetegemine väärtuse (püsiva kapitaliväärtuse) lihtsa säilimise, avansseeritud väärtuse (tööjõu ekvivalendi) tegeliku taastootmise ja lisaväärtuse tootmise vahel, s. t. selle väärtuse tootmise vahel, mille eest kapitalist ei avansseerinud mingit ekvivalenti ega avansseeri seda ka post festum [tagantjärele].

Mis puutub lisaväärtuse omastamisse, — selle väärtuse omastamisse, mis kapitalisti poolt avansseeritud väärtuse ekvivalendiga võrreldes kujutab endast ülejääki — siis on see omastamine, kuigi tööjõu ost ja müük seda ette valmistas, ometi tootmisprotsessis endas toimuvaks aktiks ning selle protsessi oluliseks momendiks.

Sissejuhatav akt, mis kujutab endast ringlemisakti: tööjõu ost ja müük, põhineb omakorda ühiskondlike *produktide* jaotusele eelneval ja viimase eelduseks oleval tootmis*elementide* jaotusel, nimelt sellel, et tööjõud kui töölise kaup on eraldatud tootmisvahenditest kui mittetööliste omandist.

See lisaväärtuse omastamine — s. o. väärtuse tootmise lahutamine avansseeritud väärtuse taastootmiseks ja uue, mitte mingit ekvivalenti asendava väärtuse (lisaväärtuse) tootmiseks — ei muuda millegi poolest väärtuse substantsi ennast ega väärtuse tootmise loomust. Väärtuse substantsiks on alati ainult kulutatud tööjõud — töö, olenemata selle töö erisugusest kasulikust iseloomust —, väärtuse tootmine aga pole midagi muud kui tööjõu kulutamise protsess. Näiteks kulutab pärisori oma tööjõudu kuus päeva, töötab kuus päeva, ja tööjõu kulutamise fakti suhtes pole üldse tähtis, et

neist tööpäevadest töötab ta näiteks kolm päeva enda jaoks oma põllul ja teised kolm päeva mõisniku jaoks mõisniku põllul. Pärisorja vabatahtlik töö enda jaoks ja sunniviisiline töö isanda jaoks on ühteviisi töö; kuivõrd me vaatleme tema kuuepäevast tööd nende väärtuste või kasulike produktide suhtes, mis selle tööga on loodud, ei leia me selles töös mingeid erinevusi. Erinevus on ainult neis erinevais suhteis, mis põhjustavad tema tööjõu kulutamist kuuepäevase tööaja kummalgi poolel. Samuti on lugu palgatöölise vajaliku tööga ja ta lisatööga.

Tootmisprotsess kustub kaubas. Tõsiasi, et kauba tootmiseks on kulutatud tööjõudu, esineb nüüd kauba asjalise omadusena, — sellena, et kaubal on väärtust; selle väärtuse suurust mõõdetakse kulutatud töö hulgaga; kaubaväärtus ei lase end millekski muuks lahutada ega koosne millestki muust. Kui ma tõmbasin kindla pikkusega sirgjoone, siis «tootsin» ma selle kõigepealt (küll ainult sümboolselt, mis oli mul ette teada) joonestamise abil, mis toimub teatavate minust olenematute reeglite (seaduste) kohaselt. Kui ma jagan selle joone kolmeks lõiguks (mis omakorda võivad vastata teatud kindlale probleemile), siis jääb iga lõik sirgeks jooneks, mis ta oli ka varem, ja kogu joon, mille osadeks on need lõigud, ei muutu selle jagamise tagajärjel ei millekski sirgjoonest erinevaks, näiteks mingiks kõveraks. Täpselt niisamuti ei saaks ma antud pikkusega joont selliselt jagada, et saadud osade summa oleks suurem, kui kogu see joon enne jagamist oli; järelikult ei määra ka mistahes kindlaksmääratud jooneosade suurused kogu joone suurust. Vastupidi, jooneosade suhtelised suurused on algusest peale piiratud selle joone piiridega, mille osadeks nad on.

Selles suhtes ei erine kapitalisti poolt toodetud kaup millegi poolest iseseisvate tööliste, tööliskogukondade [Arbeitergemeinden] või orjade poolt toodetud kaupadest. Kuid meie poolt vaadeldaval juhul kuulub kogu tööprodukt ja kogu ta väärtus kapitalistile. Nagu iga teinegi tootja, nii peab kapitalist enne muundama kaubad müügi teel rahaks, et oleks võimalik sellega edasi manipuleerida: ta peab muundama kaubad üldise ekvivalendi vormiks. —

Vaadelgem kaupprodukti enne ta rahaks muundumist. Ta kuulub tervenisti kapitalistile. Kasuliku tööproduktina, tarbimisväärtusena, on ta teiselt poolt tervenisti möödunud tööprotsessi produkt; kuid tema väärtusega on lugu teisiti. Osa sellest väärtusest on kauba tootmisel kulutatud tootmisvahendite väärtus, mis ainult uues vormis uuesti esile tuleb; seda väärtust ei toodetud antud kauba tootmisprotsessi ajal; see väärtus oli tootmisvahenditel juba enne tootmisprotsessi, viimasest olenemata; nad tulid sellesse protsessi selle väärtuse kandjatena; uuenenud ja muutunud on ainult väärtuse avaldumise vorm. See osa kaubaväärtusest moodustab kapitalistile ainult ekvivalendi tema poolt avansseeritud püsiva kapitaliväärtuse selle osa eest, mis tarbiti kauba tootmise ajal. Varem eksisteeris see

tootmisvahendite vormis; nüüd eksisteerib ta uue toodetud kauba väärtuse koostisosana. Niipea kui see kaup muundub rahaks, peab see väärtus, mis eksisteerib nüüd rahas, uuesti muunduma tootmisvahenditeks, oma esialgseks vormiks, mille määravad tootmisprotsess ja kõnesoleva väärtuse funktsioon tootmisprotsessis. Selle väärtuse funktsioneerimine kapitalina ei muuda midagi kauba väärtuse iseloomus.

Teine osa kaubaväärtusest on palgatöölise poolt kapitalistile müüdava tööjõu väärtus. See määratakse, nagu tootmisvahenditegi väärtus, olenematult sellest tootmisprotsessist, millesse tööjõud peab astuma. Enne tootmisprotsessi astumist fikseeritakse tööjõu väärtus ringlemisaktis, tööjõu ostus ja müügis. Funktsioneerides, s. o. kulutades oma tööjõudu, toodab palgatööline kaubaväärtuse, mis võrdub väärtusega, mida kapitalist peab palgatöölisele maksma tema tööjõu kasutamise eest. Selle väärtuse annab tööline kapitalistile kaubas, kapitalist maksab selle temale rahas. Et see osa kaubaväärtusest on kapitalistile ainult ekvivalendiks tema poolt palgaks avansseeritava muutuvkapitali eest, see asjaolu ei muuda midagi tõsiasjas, et antud väärtus on tootmisprotsessi ajal loodud uus kaubaväärtus, mis ei koosne millestki muust kui sellest, millest koosneb ka lisaväärtus, nimelt varemast tööjõu kulutusest. Sellele tõsiasjale ei avalda mingit mõju ka see asjaolu, et tööjõu väärtus, mida kapitalist töölisele palga vormis maksab, võtab töölise suhtes tulu vormi, ja et seetõttu taastoodetakse pidevalt mitte ainult tööjõudu, vaid ka palgatööliste klassi kui sellist, ühtlasi aga ka kogu kapitalistliku tootmise põhialust.

Kuid nende kahe väärtusosa summa ei moodusta kogu kaubaväärtust. Jääb veel järele mõlemat osa ületav ülejääk: lisaväärtus. Lisaväärtus, just nagu seegi väärtusosa, mis asendab palgaks avansseeritud muutuvkapitali, kujutab endast töölise poolt tootmisprotsessi ajal loodud uut väärtust — tardunud tööd. Asi on ainult selles, et kapitalistile, kogu produkti omanikule, ei maksa lisaväärtus midagi. Viimane asjaolu võimaldab kapitalistil tegelikult tarbida tuluna kogu lisaväärtust, kui ta ainult ei pea loovutama osa sellest teistele osanikele, — näiteks maaomanikule maarenti, — kusjuures vastavad osad moodustavad sel juhul selliste kolmandate isikute tulu. Sama asjaolu oli selleks ajendiks, miks meie kapitalist üldse hakkaski kaubatootmisega tegelema. Kuid lisaväärtusele kui sellisele ei avalda mingit mõju meie kapitalisti esialgne õilis kavatsus lisaväärtust saada; sellele ei avalda ka mõju lisaväärtuse järgnev kulutamine tuluna kapitalisti enda ja teiste poolt. Kõigest sellest ei muutu see fakt, et lisaväärtus on tardunud tasuta töö; sellest ei muutu ka lisaväärtuse suurus, mille määravad hoopis teised tingimused.

Kui aga A. Smith oleks tõesti tahtnud, nagu ta seda pealtnäha ka tegi, juba kaubaväärtuse käsitlemisel uurida, millist osa etenda-

vad kaubaväärtuse mitmesugused osad kogu taastootmisprotsessis, siis oleks selgunud, et kui teatud kindlad väärtusosad funktsioneerivad tuluna, siis funktsioneerivad teised väärtusosad niisama pidevalt kapitalina ja et need tuleb sellepärast tema loogika järgi tunnistada kaubaväärtuse koostisosadeks või sellisteks osadeks, milledeks kaubaväärtus jaguneb.

A. Smith samastab üldse kogu kaubatootmist kapitalistliku kaubatootmisega; tootmisvahendid on algusest peale «kapital», töö on algusest peale palgatöö, ja sellepärast on «kasulike ning tootlike tööliste arv igal pool... proportsionaalne nende töölerakendamiseks kasutatud kapitali suurusega» («to the quantity of capital stock which is employed in setting them to work». Introduction, lk. 12). Ühe sõnaga, mitmesugused tööprotsessi tegurid, nii esemelised kui ka isikulised, esinevad algusest peale kapitalistlikku tootmisperioodi iseloomustavais maskides. Sellepärast langebki kaubaväärtuse analüüs otseselt ühte küsimuse selgitamisega, kui suurel määral moodustab see väärtus ühelt poolt kulutatud kapitali lihtsa ekvivalendi ja kui suurel määral moodustab ta teiselt poolt «vaba» väärtuse, mis ei asenda mingit avansseeritud kapitaliväärtust, s. o. kui suurel määral ta moodustab lisaväärtuse. Kaubaväärtuse osad, mida sellest seisukohast lähtudes üksteisega kõrvutatakse, muutuvad niiviisi märkamatult kaubaväärtuse iseseisvateks «koostisosadeks» ja lõpuks «igasuguse väärtuse allikaiks». Edasiseks järelduseks on see, et kaubaväärtus koosneb mitmesugustest tululiikidest, või, vahelduseks, et ta «jaguneb» mitmesugusteks tululiikideks, nii et tulud ei koosne kaubaväärtusest, vaid kaubaväärtus koosneb «tuludest». Kuid see asjaolu, et kaubaväärtus funktsioneerib hiljem ühe või teise isiku tuluna, ei muuda selle väärtuse loomust, just nagu kaubaväärtuse kui kaubaväärtuse või raha kui raha loomus ei muutu sellest, et nad funktsioneerivad kapitaliväärtusena. Kaup, millega A. Smithil on tegemist, on algusest peale kaupkapital (mis peale kaubatootmiseks tarbitud kapitaliväärtuse sisaldab veel ka lisaväärtust), seega kapitalistlikult toodetud kaup, kapitalistliku tootmisprotsessi tulemus. Seepärast oleks enne pidanud analüüsima kapitalistlikku tootmisprotsessi, järelikult ka selles sisalduvat väärtuskasvuprotsessi ja väärtuse moodustamise protsessi. Et aga kaubaringlus on omakorda kapitalistliku tootmisprotsessi eelduseks, siis nõuab selle protsessi käsitlemine eelnevat ning iseseisvat kauba analüüsi. Isegi neil aeg-ajalt esinevatel juhtudel, kus A. Smith satub «esoteeriliselt» õigele teele, arvestab ta väärtuse tootmist alati vaid möödaminnes kauba analüüsimisel, s. o. kaupkapitali analüüsimisel.

III. HILISEMAD MAJANDUSTEADLASED[41]

Ricardo reprodutseerib A. Smithi teooriat peaaegu sõna-sõnalt: «Tuleb aru saada, et kõik antud maa produktid tarbitakse; kuid suurim erinevus, mida iganes saab endale ette kujutada, seisab selles, kas nad tarbitakse nende poolt, kes taastoodavad uut väärtust, või nende poolt, kes seda ei taastooda. Kui me ütleme, et tulu hoitakse kokku ja et seda liidetakse kapitaliga, siis mõtleme sellega, et see osa tulust, millest öeldakse, et ta on liidetud kapitaliga, tarbitakse mittetootlike tööliste asemel tootlike tööliste poolt» («Principles», lk. 163). [Vt. Рикардо: «Начала политической экономии». Соцэкгиз, 1935 r., lk. 86.]

Tõepoolest, Ricardo võttis täiel määral üle A. Smithi teooria kaubahinna jagunemisest palgaks ja lisaväärtuseks (ehk muutuvkapitaliks ja lisaväärtuseks). Ta vaidleb aga Smithiga järgmiste küsimuste üle: 1) lisaväärtuse koostisosade üle; lisaväärtuse vajalike elementide hulgast jätab ta välja maarendi; 2) Ricardo *jaotab* kaubahinna neiks koostisosadeks. Väärtuse suurus on temale järelikult prius [varem olnu]. Ta eeldab, et koostisosade summa on antud suurus; sellest summast ta lähtubki — vastupidiselt A. Smithile, kes, otse vastu omaenda sügavamale seisukohale, tuletab kauba väärtuse suurust pahatihti post festum koostisosade liitmise abil.

Ramsay vaidleb Ricardole vastu: «Ricardo unustab, et kogu produkt ei jagune ainult palgaks ja kasumiks, vaid et teatav osa on vajalik ka põhikapitali asendamiseks» («An Essay on the Distribution of Wealth». Edinburgh 1836, lk. 174). Ramsay mõtleb põhikapitali all sedasama, mida mina mõtlen püsivkapitali all: «põhikapital eksisteerib sellises vormis, kus ta küll aitab kaasa töödeldava kauba valmistamisele, kuid ei aita kaasa tööliste ülalpidamisele» (lk. 59).

A. Smith keeldus tegemast paratamatut järeldust oma väitest, mille järgi kaubaväärtus, järelikult ka ühiskondliku aastaprodukti väärtus, jaguneb palgaks ja lisaväärtuseks, niisiis lihtsalt tuludeks, — nimelt järeldust, et sellisel juhul võiks tarbida kogu aastaprodukti. Originaalsed mõtlejad ei tee kunagi absurdseid järeldusi. Nad jätavad selle Saydele ja MacCullochitele.

Say saabki selle asjaga tõepoolest üsna hõlpsasti hakkama. See, mis ühele on avansseeritud kapitaliks, on teisele tuluks, netoproduktiks, või oli selleks varem. Erinevus brutoprodukti ja netoprodukti vahel on puhtsubjektiivne, ja «niiviisi jaotubki kõigi produktide koguväärtus ühiskonnas tuluna» (Say: «Traité d'Écon. Pol.», 1817, II, lk. 64). «Iga produkti koguväärtus koosneb tema tootmisele kaasa aidanud maaomanike, kapitalistide ja tööstustööliste kasumeist» {palk figureerib siin kui profits des industrieux!}. «Ühis-

[41] Siit alates peatüki lõpuni — lisa käsikirjast II.

konna tulu võrdub seetõttu *toodetud brutoväärtusega,* mitte aga, nagu arvas majandusteadlaste sekt {füsiokraadid}, maa netoproduktiga» (lk. 63).

Selle Say avastuse omastas muuhulgas ka Proudhon.

Storch, kes samuti võtab A. Smithi doktriini põhimõtteliselt omaks, leiab ometigi, et viis, kuidas Say seda õpetust rakendab, ei kannata kriitikat. «Oletades, et natsiooni tulu võrdub ta brutoproduktiga, kusjuures ei arvestata maha mingit kapitali» {oleks pidanud ütlema: mingit püsivkapitali}, «tuleks ka tunnistada, et see natsioon võib mittetootlikult tarbida kogu oma aastaprodukti väärtuse, kahjustamata kõige vähemalgi määral oma tulevast tulu... Produktid, mis moodustavad natsiooni kapitali» {püsivkapitali}, «ei ole tarbitavad» (Storch: «Considérations sur la nature du revenu national». Paris 1824, lk. 147, 150).

Storch unustab aga ütlemast, kuidas selle püsiva kapitaliosa eksisteerimine on ühendatav Smithi hinna-analüüsiga, mille ta omaks võtab ja mille järgi kaubaväärtus sisaldab ainult palka ja lisaväärtust, kuid ei sisalda mingit püsivat kapitaliosa. Ainult Say kaudu saabki talle selgeks, et see hinna-analüüs viib absurdsetele tulemustele, tema enda viimane sõna on aga selles küsimuses järgmine: «Võimatu on jaotada vajalikku hinda ta lihtsaimaiks elementideks» («Cours d'Écon. Pol.». Petersbourg 1815, II, lk. 141).

Sismondi, kes tegi eriti palju tegemist kapitali ja tulu suhtega ning andiski tõepoolest selle suhte erilise formuleeringu, mis moodustab tema raamatu «Nouveaux Principes» differentia specifica, ei ütelnud *ühtki* teaduslikku sõna, ei toonud ühtki aatomit selle probleemi lahendamisse.

Barton, Ramsay ja Cherbuliez püüavad tõusta A. Smithi käsitusest kõrgemale. Aga nad jooksevad karile, sest nad käsitlevad probleemi algusest peale ühekülgselt: nad ei eralda selgesti erinevust püsiva ja muutuva kapitaliväärtuse vahel erinevusest põhikapitali ja käibekapitali vahel.

Tavalise tähtsusega reprodutseerib ka John Stuart Mill doktriini, mille A. Smith oma järglastele päranduseks jättis.

Tulemus: smitlik mõistete segiajamine jätkub tänapäevani ja Smithi dogma on poliitilise ökonoomia ortodoksaalseks usutunnistuseks.

KAHEKÜMNES PEATÜKK

LIHTNE TAASTOOTMINE

I. KÜSIMUSE ÜLESSEADMINE

Kui me vaatleme[42] ühiskondliku kapitali aastast funktsioneerimist ta tulemuse seisukohalt, järelikult vaatleme kogukapitali aastast funktsioneerimist, — kusjuures individuaalkapitalid on ainult kogukapitali murdosad, millede liikumine on nende individuaalne liikumine ja ühtlasi vajalik lüli kogukapitali liikumises, — s. o., kui me vaatleme kaupprodukti, mida ühiskond aasta jooksul annab, siis saab selgeks, kuidas toimub ühiskondliku kapitali taastootmisprotsess, missugused iseloomulikud jooned eraldavad seda taastootmisprotsessi individuaalkapitali taastootmisprotsessist ja missugused jooned on neile mõlemale ühised. Aastaprodukt hõlmab nii neid osi ühiskondlikust produktist, mis asendavad kapitali, s. o. nii ühiskondlikku (tootmist ja vastavalt) taastootmist, kui ka neid osi, mis lähevad tarbimisfondi ja mida töölised ning kapitalistid tarbivad, — niisiis hõlmab nii tootlikku kui ka individuaalset tarbimist. Taastootmine hõlmab (nii kaupade maailma taastootmist kui) ka kapitalistide klassi ja töölisklassi taastootmist (s. o. säilitamist) ning seepärast ka kogu tootmisprotsessi kapitalistliku iseloomu taastootmist.

On selge, et meil tuleb analüüsida ringlusfiguuri $K' - \begin{cases} R—K \dots T \dots K' \\ r—k \end{cases}$, kusjuures tarbimine etendab siin paratamatult teatavat osa: lähtepunkt $K' = K + k$, kaupkapital, sisaldab nii püsivat ja muutuvat kapitaliväärtust kui ka lisaväärtust. Seepärast hõlmab tema liikumine nii individuaalset kui ka tootlikku tarbimist. Ringkäikudes $R—K \dots T \dots K'—R'$ ja $T \dots K'—R'—K \dots T$ on lähte- ja lõpp-punktiks *kapitali* liikumine. See sisaldab küll ka tarbimist, sest kaup, produkt, tuleb müüa. Kuivõrd aga eeldatakse, et see on tehtud, siis pole üksiku kapitali liikumise seisukohalt tähtis, mis sellest kaubast edasi saab. Seevastu liikumises $K' \dots K'$ tulevad ühiskondliku taastootmise tingimused esile just selle tõttu, et siin tuleb näidata, mis selle koguprodukti K' igast väärtusosast

[42] Käsikirjast II.

saab. Kogu taastootmisprotsess sisaldab siin ringlemisest vahendatud tarbimisprotsessi niisama suurel määral kui kapitali taastootmisprotsessi ennastki.

Silmas pidades meie ees seisvat eesmärki, peame sealjuures käsitlema taastootmisprotsessi nii üksikute *K*'-i koostisosade väärtuse asendamise kui ka nende naturaalvormi asendamise seisukohalt. Me ei või nüüd enam, nagu üksiku kapitali produkti väärtuse analüüsimisel, rahulduda *eeldusega,* et üksik kapitalist, kes müüb oma kaupprodukti, võib muundada oma kapitali koostisosad esmalt rahaks, siis aga, ostes uuesti kaubaturult tootmiselemente, muundada need koostisosad jälle tootlikuks kapitaliks. Tootmiselemendid, kuivõrd nad on oma loomult asjad, on täpselt niisamuti ühiskondliku kapitali koostisosad kui individuaalnegi valmisprodukt, mida nende vastu vahetatakse ja nendega asendatakse. Teiselt poolt on see osa ühiskondlikust kaupproduktist, mida tööline tarbib oma palga, kapitalist aga lisaväärtuse kulutamise teel, oma liikumises mitte ainult koguprodukti liikumise vajalikuks lüliks, vaid põimub ka individuaalkapitalide liikumisega; seda protsessi ei saa sellepärast seletada lihtsalt sellega, et me seda eeldame.

Meie ees vahetult üleskerkiv küsimus on järgmine: kuidas toimub tootmises tarbitud *kapitali* asendamine aastaproduktist selle kapitali väärtuse (ja naturaalvormi) järgi, ja kuidas selle asendamise protsess põimub lisaväärtuse tarbimisega kapitalistide poolt ning palga tarbimisega tööliste poolt? Jutt on järelikult esmajoones taastootmisest muutumatus mastaabis. Edasi eeldatakse mitte üksnes seda, et produkte vahetatakse nende väärtuse järgi, vaid ka seda, et tootliku kapitali koostisosade väärtuses ei toimu mingit pööret. Muide, mis puutub hindade kõrvalekaldumisse väärtustest, siis ei saa see asjaolu avaldada mingit mõju ühiskondliku kapitali liikumisele. Sealjuures tuleksid üldkokkuvõttes vahetamisele endised produktihulgad, kuigi üksikute osavõtvate kapitalistide kätte langevad väärtused ei oleks sealjuures enam proportsionaalsed nende vastavatele avansseerimistele ega lisaväärtuse massidele, mida igaüks neist üksikult toodab. Mis aga puutub väärtuses toimuvaisse pööretesse, siis ei põhjusta nad, kui nad on üldise iseloomuga ning ühtlaselt jaotatud, mingisuguseid muutusi aasta-koguprodukti väärtuse koostisosade vahekordades. Kui nad seevastu ei ole üldise iseloomuga ega jaotu ühtlaselt, siis kujutavad nad endast häireid, mida võib, *esiteks,* ainult siis sellistena mõista, kui me vaatleme neid kui *kõrvalekaldumisi* muutumatuist väärtussuhteist; et aga, *teiseks,* seadus, mille järgi üks aastaprodukti väärtuse osa asendab püsivkapitali ja teine muutuvkapitali, on tõestatud, siis ei muudaks püsivkapitali ega muutuvkapitali väärtuses toimuv pööre selles seaduses midagi. Ta muudaks ainult ühe või teise kapitalina funktsioneerivate väärtusosade relatiivset suurust, sest esialgsete väärtuste asemele astuksid teised väärtused.

Kuni me vaatlesime väärtuse tootmist ja kapitali produkti väärtust individuaalselt, polnud kaupprodukti naturaalvorm analüüsi seisukohalt üldse oluline. Oli näiteks täiesti ükskõik, kas ta koosnes masinatest, teraviljast või peeglitest. Kõik need naturaalvormid olid ikka ainult näited; illustreerimiseks kõlbasid kõik tootmisharud ühteviisi. Meil oli tegemist otsese tootmisprotsessi endaga, mis esineb igal üksikjuhtumil individuaalkapitali protsessina. Kuivõrd me käsitlesime kapitali taastootmist, jätkus eeldusest, et kapitaliväärtuseks olev osa kaupproduktist leiab ringlussfääris võimaluse tagasi muunduda oma tootmiselementideks ning järelikult uuesti võtta tootliku kapitali vormi; täpselt niisamuti jätkus eeldusest, et tööline ja kapitalist leiavad turult kaubad, milledele nad kulutavad palga ja lisaväärtuse. Kuid sellest puhtformaalsest käsitlusviisist ei jätku enam, kui me vaatleme kogu ühiskondlikku kapitali ja ta produkti väärtust. Produkti väärtuse ühe osa tagasimuundumine kapitaliks ja teise osa astumine kapitalistide klassi ning töölisklassi individuaalsesse tarbimisse on liikumine selle produkti väärtuse enese piirides, milles väljendub kogukapitali tulemus; ja see liikumine on ühtlasi nii väärtuse asendamine kui ka produkti naturaalvormi asendamine ning on sellepärast tingitud ühiskondliku produkti väärtuse koostisosade vahekorrast niisama palju kui nende tarbimisväärtusest, nende naturaalvormist.

Lihtne taastootmine[43], taastootmine muutumatus mastaabis, on abstraktsioon, sest ühelt poolt on akumulatsiooni ehk laiendatud mastaabis toimuva taastootmise täielik puudumine kapitalismi tingimustes ebatõenäoline oletus, teiselt poolt aga suhted, milledes tootmine toimub, ei ole erinevail aastail absoluutselt ühesugused (seda aga just eeldataksegi). Meie eelduseks on, et antud väärtusega ühiskondlik kapital annab tänavu nagu mullugi ikka endist kaubaväärtuste massi ja rahuldab endist vajaduste hulka, kuigi kaupade vormid võivad taastootmisprotsessis muutuda. Muide, kui akumulatsioon toimubki, moodustab lihtne taastootmine sellest ikka ühe osa, järelikult võib teda käsitleda omaette, ta kujutab endast reaalset akumulatsiooni tegurit. Aastaprodukti väärtus võib väheneda, kuigi tarbimisväärtuste mass jääb endiseks; väärtus võib jääda endiseks, kuigi tarbimisväärtuste mass väheneb; väärtuse mass ja taastoodetud tarbimisväärtuste mass võivad üheaegselt väheneda. See kõik ei tähenda midagi muud kui seda, et taastootmine toimub kas endistest soodsamates või halvemates tingimustes, kusjuures viimaste tagajärjeks võib olla mittetäielik, puudulik taastootmine. See kõik puudutab ainult mitmesuguste taastootmiselementide kvantitatiivset külge, mitte aga seda osa, mida nad etendavad kogu protsessis taastootva kapitalina või taastoodetud tuluna.

[43] Käsikirjast VIII.

II. ÜHISKONDLIKU TOOTMISE KAKS ALAJAOTUST[44]

Kogu ühiskondlik produkt, seega kogu ühiskondlik tootmine, jaguneb kaheks suureks alajaotuseks:

I. *Tootmisvahendid,* kaubad, mis oma vormi poolest peavad minema või vähemalt võivad minna tootlikku tarbimisse.

II. *Tarbimisesemed,* kaubad, mis oma vormi poolest lähevad kapitalistide klassi ja töölisklassi individuaalsesse tarbimisse.

Kummaski alajaotuses moodustavad kõik sinna kuuluvad erinevad tootmisharud üheainsa suure tootmisharu: ühel juhul tootmisvahendite tootmise, teisel juhul tarbimisesemete tootmise haru. Kummaski tootmisharus rakendatav kogukapital moodustab ühiskondliku kapitali erilise suure alajaotuse.

Kummaski alajaotuses jaguneb kapital kaheks koostisosaks:

1) *Muutuvkapital.* Vaadatuna *väärtuse* seisukohalt on muutuvkapital võrdne selles tootmisharus rakendatud ühiskondliku tööjõu väärtusega, niisiis selle tööjõu eest makstud palga summaga. Vaadatuna naturaalvormi seisukohast koosneb ta tegutsevast tööjõust enesest, s. o. selle kapitaliväärtuse poolt liikuma pandud elavast tööst.

2) *Püsivkapital,* s. o. kõigi selles harus tootmiseks rakendatavate tootmisvahendite väärtus. Need jagunevad omakorda *põhi*kapitaliks: masinad, tööriistad, ehitised, tööloomad jne., ja püsivaks *käibe*kapitaliks: tootmismaterjalid, nagu toor- ja abimaterjalid, poolfabrikaadid jne.

Selle kapitali abil kummaski alajaotuses toodetud kogu aastaprodukti väärtus jaguneb üheks väärtusosaks, mis kujutab endast tootmises tarbitud püsivkapitali *c,* mille väärtus on produktile ainult üle kantud, ja teiseks väärtusosaks, mille lisandas kogu aastatöö. Viimane väärtusosa jaguneb omakorda avansseeritud muutuvkapitali *v* asenduseks ja ülejäägiks, mis moodustab lisaväärtuse *m.* Niisiis jaguneb kummagi alajaotuse kogu aastaprodukti väärtus nagu iga üksiku kaubagi väärtus $c + v + m$-iks.

Väärtusosa *c,* mis kujutab endast tootmises *tarbitud* püsivkapitali, ei lange ühte tootmises *rakendatud* püsivkapitali väärtusega. Tõsi küll, tootmismaterjalid tarbitakse täielikult ja nende väärtus kandub seepärast täielikult produktile. Kuid rakendatud *põhi*kapitalist tarbitakse täielikult ainult osa, seepärast lähebki ainult selle osa väärtus produktile üle. Teine osa põhikapitalist, masinad, hooned jne., on endiselt olemas ja funktsioneerib edasi, kuigi tema väärtus on aastase kulumise tagajärjel vähenenud. Seda edasifunktsioneerivat osa põhikapitalist ei eksisteeri meie jaoks, kui me vaatleme produkti väärtust. Ta moodustab sellest uuest toodetud kaubaväärtusest sõltumatu, temaga kõrvuti eksisteeriva osa kapitaliväärtusest.

[44] Peamiselt käsikirjast II. Skeem käsikirjast VIII.

See ilmnes juba üksikkapitali produkti väärtuse käsitlemisel (I raamat, VI peatükk). Siin peame aga esialgu kõrvale kalduma seal kasutatud käsitlusviisist. Vaadeldes üksikkapitali produkti väärtust, me nägime, et väärtus, mis läheb põhikapitalil kaduma kulumise tõttu, kantakse üle kulumise ajal toodetud kaupproduktile, — ükskõik, kas osa põhikapitalist asendatakse selle aja jooksul in natura selle ülekantud väärtuse arvel või ei asendata seda mitte. Seevastu siin, vaadeldes kogu ühiskondlikku produkti ja selle väärtust, oleme vähemalt ajutiselt sunnitud kõrvale jätma väärtusosa, mis põhikapitali kulumise tõttu aasta jooksul aastaproduktile üle kantakse; me peame selle kõrvale jätma, kuivõrd seda põhikapitali ei asendata aasta jooksul in natura. Allpool, ühes käesoleva peatüki osas, valgustame seda punkti eraldi.

Lihtsa taastootmise uurimise aluseks võtame järgmise skeemi, kus c = püsivkapitaliga, v = muutuvkapitaliga, m = lisaväärtusega, väärtuskasvu suhe $\frac{m}{v}$ aga on 100%. Arvud võivad tähendada miljoneid markasid, franke või naelsterlingeid.

I. Tootmisvahendite tootmine:

kapital . . . . $4000_c + 1000_v = 5000$,
kaupprodukt . . $4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000$,

mis on olemas tootmisvahendite näol.

II. Tarbimisesemete tootmine:

kapital . . . . $2000_c + 500_v = 2500$,
kaupprodukt . . . $2000_c + 500_v + 500_m = 3000$,

mis on olemas tarbimisesemete näol.

Kokku võttes on kogu aasta-kaupprodukt:

I. $4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000$ tootmisvahendites.
II. $2000_c + 500_v + 500_m = 3000$ tarbimisesemetes.

Kogu väärtus = 9000, kusjuures oma naturaalvormis edasifunktsioneeriv põhikapital on sellest eelduse kohaselt välja jäetud.

Kui me nüüd uurime vahetusi, mis on vajalikud lihtsa taastootmise alusel, kus järelikult kogu lisaväärtus tarbitakse mittetootlikult, ja jätame sealjuures esialgu kõrvale raharingluse, mis neid vahetusi vahendab, siis saame kõigepealt kolm olulist pidepunkti.

1) 500_v, II alajaotuse tööliste palk, ja 500_m, II alajaotuse kapitalistide lisaväärtus, tuleb kulutada tarbimisesemetele. Kuid nende

väärtus eksisteerib tarbimisesemetes, väärtusega 1000, mis II alajaotuse kapitalistide käes asendavad avansseeritud 500_v ning esindavad 500_m. II alajaotuse palk ja lisaväärtus vahetatakse järelikult II alajaotuse piirides II alajaotuse produkti vastu. Ühtlasi kaob kogu produktist tarbimisesemete näol $(500_v + 500_m)$ II = 1000.

2) I alajaotuse $1000_v + 1000_m$ tuleb samuti kulutada tarbimisesemetele, seega II alajaotuse produktile. Nad tuleb järelikult vahetada selle produkti ülejäänud, suuruselt võrdse osa vastu, — kapitali püsiva osa 2000_c vastu. II alajaotus saab selle eest võrdse summa tootmisvahendeid, I alajaotuse produkti, mis kehastab I alajaotuse väärtust $1000_v + 1000_m$. Sellega kaovad arvestusest 2000 II_c ja $(1000_v + 1000_m)$ I.

3) Jääb veel 4000 I_c. Need sisalduvad tootmisvahendites, mida saab ära kasutada ainult I alajaotuses, kus nad lähevad tarbitud püsivkapitali asendamiseks; seepärast pannakse nad paigale vastastikuse vahetuse teel I alajaotuse kapitalistide vahel, nii nagu see toimub $(500_v + 500_m)$ II puhul vahetuse teel II alajaotuse tööliste ja kapitalistide ning sama alajaotuse üksikute kapitalistide vahel.

See olgu esialgu öeldud ainult alljärgneva paremaks mõistmiseks.

III. VAHETUS MÕLEMA ALAJAOTUSE VAHEL: $I_{(v+m)}$ VAHETUS II_c VASTU[45]

Alustame suurest vahetusest mõlema alajaotuse vahel. $(1000_v + 1000_m)$ I — väärtused, mis on oma tootjate käes tootmisvahendite naturaalvormis, vahetatakse 2000 II_c vastu, tarbimisesemete naturaalvormis olemas olevate väärtuste vastu. Sellega muudavad II alajaotuse kapitalistid oma püsivkapitali, = 2000, tarbimisesemete vormist uuesti tarbimisesemete tootmise vahendite vormiks, selliseks vormiks, kus see kapital võib jälle funktsioneerida tööprotsessi tegurina, väärtuskasvu seisukohalt aga püsiva kapitaliväärtusena. Teiselt poolt aga I alajaotuse tööjõu ekvivalent $(1000\ I_v)$ ja I alajaotuse kapitalistide lisaväärtus $(1000\ I_m)$ realiseeruvad seetõttu tarbimisesemetes; nad mõlemad muutuvad tootmisvahendite naturaalvormist selliseks naturaalvormiks, kus neid saab tuluna tarbida.

See vastastikune vahetus toimub aga raharingluse kaudu, mis vahendab seda vahetust niisama suurel määral, kui ta raskendab selle mõistmist. Raharinglus on aga otsustava tähtsusega, sest kapitali muutuv osa peab järjest uuesti esinema rahavormis, rahakapitalina, mis muundub rahavormist tööjõuks. Muutuvkapitali tuleb avansseerida rahavormis kõigis tootmisharudes, mis tegutsevad kogu ühiskonna perifeerial üheaegselt ning üksteise kõrval, olenemata sellest, kas nad kuuluvad I või II alajaotusse. Kapitalist

[45] Siit alates jälle käsikiri VIII.

ostab tööjõu enne selle astumist tootmisprotsessi, kuid ta maksab selle eest alles kokkulepitud tähtaegadel, pärast seda, kui tööjõudu on juba kulutatud tarbimisväärtuse tootmiseks. Nagu kõik muud produkti väärtuse osad, nii kuulub kapitalistile ka see osa, mis kujutab endast ainult tööjõu eest maksmiseks kulutatud raha ekvivalenti, s. o. see osa produkti väärtusest, mis esindab muutuvat kapitaliväärtust. Selle väärtusosa enese näol andiski tööline juba kapitalistile oma palga ekvivalendi. Kauba tagasimuundumine rahaks, kauba müük, taastab aga kapitalistile tema muutuvkapitali rahakapitali näol, mida ta saab uuesti avansseerida tööjõu ostmiseks.

Niisiis maksab kogukapitalist I alajaotuses töölistele 1000 naelsterlingit (ma ütlen «naelsterlingit» lihtsalt selleks, et märkida, et see on *rahavormis* olev väärtus), = 1000_v, I alajaotuse produkti, s. o. tööliste poolt toodetud tootmisvahendite selle väärtusosa eest, mis on juba olemas *v* näol. Töölised ostavad nende 1000 naelsterlingi eest II alajaotuse kapitalistidelt sama väärtusega tarbimisesemeid, muundades niiviisi rahaks poole püsivkapitalist II; II alajaotuse kapitalistid ostavad omakorda nende 1000 naelsterlingi eest I alajaotuse kapitalistidelt tootmisvahendeid, millede väärtus on 1000; sellega muundatakse uuesti rahaks I alajaotuse kapitalistide muutuv kapitaliväärtus, = 1000_v, mis eksisteeris nende produkti osana tootmisvahendite naturaalvormis, nüüd aga võib I alajaotuse kapitalistide käes uuesti funktsioneerida rahakapitalina, mis muundatakse tööjõuks, järelikult tootliku kapitali kõige olulisemaks elemendiks. Nende kaupkapitali ühe osa realiseerimise tulemusena voolab neile niiviisi nende muutuvkapital rahavormis tagasi.

Mis aga puutub rahasse, mis on vajalik I alajaotuse kaupkapitali *m* osa vahetamiseks II alajaotuse kapitali püsiva osa teise poole vastu, siis saab seda avansseerida mitmesugusel viisil. Tegelikkuses hõlmab see ringlus tohutut hulka üksikuid ostu ja müügi akte, mida teostavad mõlema alajaotuse individuaalsed kapitalistid, kusjuures raha peab igatahes tulema nende kapitalistide käest, sest tööliste poolt ringlusse paisatud rahaga on meil arvestus juba tehtud. II alajaotuse kapitalist võib kasutada osa oma rahakapitalist, mis tal on olemas tootliku kapitali kõrval, tootmisvahendite ostmiseks I alajaotuse kapitalistidelt; või, ümberpöördult, I alajaotuse kapitalist võib osta II alajaotuse kapitalistidelt tarbimisesemeid rahafondi arvel, mis on ette nähtud isiklikeks kuludeks, mitte aga kapitalina kulutamiseks. Nagu nägime juba eespool, I ja II osas, tuleb meil eeldada, et kapitalisti käes on tootliku kapitali kõrval igal juhul teatud rahatagavarasid, — kas kapitalina avansseerimiseks või tuluna kulutamiseks. Oletagem — proportsioon pole siin meie eesmärgi seisukohalt üldse tähtis, — et poole sellest rahast avansseerivad II alajaotuse kapitalistid püsivkapitali asen-

damiseks vajalike tootmisvahendite ostmise otstarbel, teise poole aga kulutavad I alajaotuse kapitalistid tarbimisele. Sel juhul avansseerib II alajaotus 500 naelst., ostab nende eest I alajaotuselt tootmisvahendeid ja asendab sellega (kaasa arvatud eespoolmainitud, I alajaotuse tööliste käest tulevad 1000 naelsterlingit) in natura $^3/_4$ oma püsivkapitalist. Niiviisi saadud 500 naelsterlingi eest ostab I alajaotus II alajaotuselt tarbimisesemeid; pool I alajaotuse kaupkapitali sellest osast, mis koosneb *m*-ist, tegi seega läbi ringlemise *k—r—k*, ja vastav osa selle alajaotuse produktist realiseerus tarbimisfondis. Selle teise protsessi tõttu saab II alajaotus need 500 naelsterlingit tagasi rahakapitalina, mis tal on tema tootliku kapitali kõrval. Teiselt poolt antitsipeerib I raha kulutamist 500 naelsterlingi ulatuses, et osta II käest tarbimisesemeid. See antitsipeerimine toimub I alajaotuse kaupkapitali *m* osa teise poole arvel, mis seisab alles produktina selle alajaotuse laos, — veel enne kui see pool müüakse. Nendesamade 500 naelsterlingiga ostab II tootmisvahendeid I käest; seega asendas ta in natura kogu oma püsivkapitali (1000 + 500 + 500 = 2000), kuna I realiseeris tarbimisesemetes kogu oma lisaväärtuse. Üldkokkuvõttes toimuks 4000-naelsterlingiline kaupade vahetus 2000-naelsterlingilise raharingluse kaudu, kusjuures viimase summa suurus on tingitud ainult sellest, et kogu aastaprodukt läheb meie käsitluses vahetusse korraga, väheste suurte massidena. Tähtis on sealjuures ainult see asjaolu, et II mitte ainult muundas uuesti tootmisvahendite vormiks oma tarbimisesemete vormis taastoodetud püsivkapitali, vaid sai peale selle tagasi 500 naelsterlingit, mis ta avansseeris ringluseks — tootmisvahendite ostmiseks; ja et, täpselt niisamuti, I mitte ainult sai rahavormis, otseselt tööjõuks taasmuundatava rahakapitalina tagasi oma tootmisvahendite vormis taastoodetud muutuvkapitali, vaid peale selle ka 500 naelsterlingit, mis olid tal antitsipeerivalt kulutatud tarbimisesemete ostmiseks veel enne ta kapitali lisaväärtuse-osa müümist. Nad ei tulnud talle aga tagasi asetleidnud kulutuse tagajärjel, vaid sellepärast, et järgnevalt müüdi osa ta kaupproduktist, mis oli poole ta lisaväärtuse kandjaks.

Mõlemal juhul ei piirdu asi sellega, et II alajaotuse püsivkapital muundatakse produkti vormist uuesti tootmisvahendite naturaalvormiks, milles ta ainult saabki funktsioneerida kapitalina; asi ei piirdu ka sellega, et I alajaotuse kapitali muutuv osa muundatakse rahavormiks ja I alajaotuse tootmisvahendites kehastatud lisaväärtuse osa tarvitamiskõlblikuks, tuluna tarbitavaks vormiks. Peale selle voolavad II alajaotusse tagasi need 500 naelsterlingit rahakapitali, mis avansseeriti selle alajaotuse poolt tootmisvahendite ostmiseks veel enne, kui müüdi vastav, neid 500 naelsterlingit kompenseeriv, tarbimisesemete vormis olemasolev püsivkapitali väärtusosa; edasi, I alajaotusse voolavad tagasi 500 naelsterlingit,

mis ta kulutas antitsipeerivalt tarbimisesemete ostmiseks. Kui II alajaotusse voolab tagasi ta kaupprodukti püsiva osa arvel avansseeritud raha, I alajaotusse aga raha, mis avansseeriti ta kaupprodukti lisaväärtuse-osa arvel, siis toimub see ainult sellepärast, et kumbki kapitalistide kategooria paiskas ringlusse veel 500 naelsterlingit: üks peale kaubavormis II olemasoleva püsivkapitali, teine peale kaubavormis I olemasoleva lisaväärtuse. Lõppkokkuvõttes on nad vastavate kaubaekvivalentide vastastikuse vahetamise teel täiesti tasa. Raha, mis nad paiskasid ringlusse selle kaupade vahetuse vahendina, peale oma kaupade väärtuste summa, tuleb kummalegi ringlusest tagasi pro rata [proportsionaalselt] kummagi poolt ringlusse paisatud osale. Nad ei saanud sellest karvavõrdki rikkamaks. II alajaotusel oli püsivkapital = 2000 tarbimisesemete vormis + 500 rahas; nüüd on tal 2000 tootmisvahendites ja 500 nagu varemgi rahas; ka I alajaotusel on, nagu varemgi, lisaväärtus 1000 (kaupadest, tootmisvahenditest, mis nüüd on muundunud tarbimisfondiks) + 500 rahas. — Üldine järeldus on järgmine: Rahast, mida tööstuskapitalistid paiskavad ringlusse oma kaubaringluse vahendamiseks, — ükskõik, kas see toimub kauba väärtuse püsiva osa või kaupades olemas oleva lisaväärtuse arvel, kuivõrd seda lisaväärtust kulutatakse tuluna, — sellest rahast tuleb vastavate kapitalistide kätte tagasi niisama palju, kui nad raharinglusse avansseerisid.

Mis puutub I alajaotuse muutuvkapitali tagasimuundumisse rahavormiks, siis eksisteerib see kapital kapitalistidele I, kui nad on ta palgaks kulutanud, kõigepealt selles kaubavormis, milles töölised ta kapitalistidele andsid. Kapitalistid maksid ta töölistele välja rahavormis, tööliste tööjõu hinnana. Sedavõrd maksid nad kinni oma kaupprodukti väärtuse koostisosa, mis võrdub selle rahas kulutatud muutuvkapitaliga. Seepärast on nad kaupprodukti sellegi osa omanikud. Kuid see töölisklassi osa, keda nad rakendavad, ei ole tema poolt toodetavate tootmisvahendite ostja; ta on tarbimisesemete ostja, mida toodetakse II alajaotuses. Tööjõu tasumiseks rahas avansseeritud muutuvkapital ei tule järelikult otseselt tagasi I alajaotuse kapitalistidele. Tööliste ostude kaudu läheb ta nende kaupade kapitalistlike tootjate kätte, mida töölisring vajab ja üldse osta suudab, järelikult kapitalistide II kätte, ja alles selle tõttu, et viimased kasutavad seda raha tootmisvahendite ostmiseks, alles sellisel kaudsel teel tuleb ta tagasi kapitalistide I kätte.

Tuleb välja, et lihtsa taastootmise puhul peab kaupkapitali I väärtuste summa $v + m$ (järelikult ka vastav proportsionaalne osa kogu kaupproduktist I) võrduma püsivkapitaliga II_c, mis samuti on eraldatud proportsionaalse osana kogu II alajaotuse kaupproduktist; ehk $I_{(v+m)} = II_c$.

IV. II ALAJAOTUSE PIIRIDES TOIMUV VAHETUS. VAJALIKUD ELATUSVAHENDID JA LUKSUSESEMED

II alajaotuse kaupprodukti väärtusest tuleb meil veel läbi uurida koostisosad $v + m$. Nende käsitlemisel pole midagi ühist kõige tähtsama küsimusega, mis meid siin huvitab: nimelt sellega, kui suurel määral iga individuaalse kapitalistliku kaupprodukti väärtuse jagunemine $c + v + m$-iks jääb jõusse ka kogu aastaprodukti väärtuse suhtes, kuigi see on siin vahendatud mitmesugustest avaldumisvormidest. See küsimus laheridatakse ühelt poolt $I_{(v+m)}$ vahetusega II_c vastu, teiselt poolt aga hiljemaks jäetud uurimusega sellest, kuidas I_c taastoodetakse aasta-kaupproduktis I. Et $II_{(v+m)}$ eksisteerib tarbimisesemete naturaalvormis, et töölised peavad üldiselt kulutama tarbimisesemetele muutuvkapitali, mida neile avansseeritakse tööjõu eest maksmisel, ja et kaupade väärtusosa m kulutatakse lihtsa taastootmise eeldusel tegelikult tuluna, tarbimisesemetele, siis on prima facie [esimesel pilgul] selge, et palga eest, mida töölised II saavad II alajaotuse kapitalistidelt, ostavad töölised tagasi osa omaenda produktist, vastavalt palgana saadud rahaväärtuse suurusele. Sellega muudavad II alajaotuse kapitalistid uuesti rahavormiks oma rahakapitali, mille nad avansseerisid tööjõu eest maksmisel; asi on täpselt nii, nagu oleksid kapitalistid maksnud töölistele lihtsalt väärtuse märkides [Wertmarken]. Kuivõrd töölised realiseerivad neid väärtuse märke, ostes nende eest osa endi poolt toodetud, kapitalistidele kuuluvast kaupproduktist, tulevad need väärtuse märgid tagasi kapitalistide kätte; vahe on ainult selles, et märk on siin mitte ainult väärtuse esindaja, vaid et ta, kehastatuna kullas või hõbedas, ka väärtust omab. Hiljem uurime lähemalt seda rahavormis avansseeritava muutuvkapitali tagasivoolamise viisi, mis teostub protsessi kaudu, kus töölisklass esineb ostjana, kapitalistide klass aga müüjana. Siin aga on jutt teisest küsimusest, mida tuleb käsitleda seoses muutuvkapitali tagasivoolamisega oma lähtepunkti.

Aastase kaubatootmise II alajaotus koosneb väga mitmesugustest tööstusharudest, mida saab aga nende produkti suhtes jaotada kaheks suureks allosaks:

a) Tarbimisesemed, mis kuuluvad töölisklassi tarbimisse ja, kuivõrd nad on vajalikud elatusvahendid, moodustavad ka osa kapitalistide klassi tarbimisest, kuigi nad on siin kvaliteedilt ja väärtuselt tihtipeale erinevad tööliste elatusvahenditest. Meie eesmärgi jaoks võib kogu selle allosa kokku võtta ühise rubriigi alla: *vajalikud* tarbimisesemed, kusjuures on täiesti ükskõik, kas mõni selline produkt, nagu näiteks tubakas, on füsioloogiliselt seisukohalt vajalik tarbimisese või mitte; piisab sellest, et see on harjumuse kohaselt vajalik tarbimisese.

b) *Luksus*-tarbimisesemed, mis kuuluvad ainult kapitalistide klassi tarbimisse ja mida saab järelikult vahetada ainult kulutatava lisaväärtuse vastu, mis kunagi ei satu töölise kätte. Esimese rubriigi suhtes on selge, et sinna kuuluvate kaubaliikide tootmiseks avansseeritud muutuvkapital peab rahavormis otseselt tagasi voolama sellele osale II alajaotuse kapitalistidest (järelikult kapitalistidele II *a*), kes neid vajalikke elatusvahendeid toodab. Need kapitalistid müüvad neid omaenda töölistele, viimastele palgana makstud muutuvkapitali ulatuses. See tagasivoolamine on II alajaotuse kapitalistide kogu allosa *a* suhtes *otsene,* ükskõik kui rohkearvulised oleksidki tehingud, mis sõlmitakse mitmesuguste siia kuuluvate tööstusharude kapitalistide vahel ja mille kaudu see tagasivoolav muutuvkapital jaotub pro rata. Need on ringlemisprotsessid, ja ringlemisvahendid nende jaoks tulevad otseselt tööliste poolt kulutatavast rahast. Allosaga II *b* on lugu teisiti. Kogu uue toodetud väärtuse osa, millega meil siin tegemist on, II $b_{(v+m)}$, eksisteerib luksusesemete naturaalvormis, s. o. selliste esemete naturaalvormis, mida töölisklass ei saa osta, nii nagu ta ei saa osta kaubaväärtust I_v, mis eksisteerib tootmisvahendite vormis, — kuigi nii luksusesemed kui ka tootmisvahendid on tööliste produkt. Tagasivool, mille kaudu selles allosas avansseeritud muutuvkapital tuleb rahavormis tagasi kapitalistlike tootjate kätte, ei saa järelikult olla otsene, vaid peab olema vahendatud, just nagu juhul I_v.

Oletagem näiteks, nagu varemgi, kogu II alajaotuse kohta: $v = 500$, $m = 500$; kuid muutuvkapital ja sellele vastav lisaväärtus jagunegu järgmiselt:

Allosa *a,* vajalikud elatusvahendid: $v = 400$, $m = 400$; järelikult kaubamass vajalike tarbimisesemete näol väärtusega $400_v + 400_m = 800$, ehk

II *a* $(400_v + 400_m)$.

Allosa *b*: luksusesemed väärtusega $100_v + 100_m = 200$, ehk II *b* $(100_v + 100_m)$.

Allosa II *b* töölised said tasuks oma tööjõu eest 100 rahas, näiteks 100 naelsterlingit, mille eest nad ostavad kapitalistidelt II *a* tarbimisesemeid 100 eest. Nimetatud kapitalistide kategooria ostab selle raha eest kaupa II *b,* mistõttu kapitalistid II *b* saavad rahavormis tagasi oma muutuvkapitali.

Kapitalistide II *a* käes on nende endi töölistega toimunud vahetuse tagajärjel juba jälle 400_v rahavormis; peale selle on nende produkti sellest osast, mis esindab lisaväärtust, üks neljandik läinud töölistele II *b* ja selle eest on saadud II *b* (100_v) luksuskaupades.

Kui me eeldame nüüd, et tulude kulutamine jaotub kapitalistidel II *a* ja II *b* ühesugustes proportsioonides vajalike elatusvahendite ja luksusesemete vahel, — oletame, et kumbki allosa kulutab

$^3/_5$ vajalikele elatusvahenditele ja $^2/_5$ luksusesemetele, — siis kulutavad allosa II *a* kapitalistid $^3/_5$ oma lisaväärtusest, oma 400_m suurusest tulust, seega 240, omaenda produktidele, s. o. vajalikele elatusvahenditele, $^2/_5 = 160$ aga luksusesemetele. Allosa II *b* kapitalistid jaotavad oma lisaväärtust $= 100_m$ samasugusel viisil: $^3/_5 = 60$ vajalikele esemetele ja $^2/_5 = 40$ luksusesemetele; viimased toodetakse ja vahetatakse oma allosa piirides.

160 luksusesemete näol, mida omab (II *a*)$_m$, voolab kapitalistide II *a* kätte järgmisel viisil: summast (II *a*) 400_m vahetatakse, nagu nägime, 100 vajalike elatusvahendite vormis võrdse summa (II *b*)$_v$ vastu, mis eksisteerib luksusesemete vormis; ülejäänud 60 vajalikes elatusvahendites vahetatakse (II *b*) 60_m vastu luksusesemetes. Üldkokkuvõte on siis järgmine:

$$\text{II } a\text{: } 400_v + 400_m\text{; II } b\text{: } 100_v + 100_m.$$

1) 400_v (*a*) tarbitakse tööliste II *a* poolt, kellede produktist (vajalikud elatusvahendid) need 400_v (*a*) moodustavad ühe osa; töölised ostavad nad omaenda allosa kapitalistlikelt tootjatelt. Viimased saavad niiviisi tagasi 400 naelsterlingit rahas, saavad tagasi oma muutuva kapitaliväärtuse, mille nad maksid palgana nendelesamadele töölistele; selle väärtuse eest võivad kapitalistid uuesti osta tööjõudu.

2) Summast 400_m (*a*) realiseeritakse üks osa, mis võrdub 100_v (*b*), s. o. kujutab endast $^1/_4$ lisaväärtusest (*a*), luksusesemetes järgmiselt: töölised (*b*) saavad oma allosa kapitalistidelt (*b*) palgana 100 naelsterlingit; sellega nad ostavad $^1/_4$ $_m$(*a*), s. o. vajalikest elatusvahenditest koosnevaid kaupu; kapitalistid *a* ostavad selle raha eest niisama suure väärtusega luksusesemeid $= 100_v$(*b*), s. o. pool kogu luksusesemete toodangust. Niiviisi tuleb kapitalistide *b* muutuvkapital neile rahavormis tagasi ja, korranud tööjõu ostu, võivad nad oma taastootmist uuesti alustada, sest tänu $I_{(v+m)}$ vahetusele II_c vastu on kogu II kategooria kogu püsivkapital juba asendatud. Järelikult saab luksusesemeid valmistavate tööliste tööjõudu ainult sellepärast uuesti müüa, et nende palga ekvivalendina loodud osa nende oma produktist võetakse kapitalistide II *a* tarbimisfondi, muundatakse rahaks. (Sama käib ka tööjõu I müügi kohta: sest II_c, mille vastu vahetatakse $I_{(v+m)}$, koosneb nii luksusesemetest kui ka vajalikest elatusvahenditest; see aga, mida $I_{(v+m)}$ kaudu uuendatakse, koosneb nii luksusesemete kui ka vajalike elatusvahendite tootmise vahenditest.)

3) Siirdume nüüd vahetusele *a* ja *b* vahel, kuivõrd see on ainult mõlema allosa kapitalistide vaheline vahetus. Eelnenud käsitluses saime asjad joonde muutuvkapitaliga (400_v) ja osaga lisaväärtusest (100_m) allosas *a* ning muutuvkapitaliga (100_v) allosas *b*. Edasi eeldasime, et kapitalistliku tulu kulutamise keskmine proportsioon

on mõlemas kategoorias $^2/_5$ luksusesemetele ja $^3/_5$ vajalikele elutarvetele. Peale saja, mis on juba luksusele kulutatud, jääb seepärast kogu allosas *a* luksuse tarbeks veel 60, allosas *b* aga samas proportsioonis 40.

Niisiis jaotub (II *a*)$_m$ järgmiselt: 240 elatusvahenditele ja 160 luksusesemetele = 240 + 160 = 400$_m$ (II *a*).

(II *b*)$_m$ jaotumise vahekord on 60 elatusvahenditele ja 40 luksusele: 60 + 40 = 100$_m$ (II *b*). Viimased 40 võtab see allosa tarbimisse omaenda produktist ($^2/_5$ oma lisaväärtusest); elatusvahendite jaoks hangib ta 60 sel teel, et ta vahetab 60 oma lisaproduktist 60$_m$ (*a*) vastu.

Niisiis, kõigi II alajaotuse kapitalistide kohta on meil (kusjuures allosas *a* on *v* + *m* vajalikes elatusvahendites, allosas *b* aga luksusesemetes):

II *a* (400$_v$ + 400$_m$) + II *b* (100$_v$ + 100$_m$) = 1000; tänu ringlemisele toimub realiseerimine järgmiselt: 500$_v$ (*a* + *b*) {realiseeritakse summades 400$_v$ (*a*) ja 100$_m$ (*a*)} + 500$_m$ (*a* + *b*) {realiseeritakse summades 300$_m$ (*a*) + 100$_v$ (*b*) + 100$_m$ (*b*)} = 1000.

Vaadeldes *a*-d ja *b*-d kumbagi omaette, saame järgmise realisatsiooni:

$$\text{a)}\quad \frac{v}{400_v\,(a)} + \frac{m}{240_m\,(a) + 100_v\,(b) + 60_m\,(b)} = 800$$

$$\text{b)}\quad \frac{v}{100_m\,(a)} + \frac{m}{60_m\,(a) + 40_m\,(b)} \cdot \cdot \cdot \cdot = \frac{200}{1000}.$$

Kui me eeldame lihtsuse mõttes ühesugust vahekorda muutuvkapitali ja püsivkapitali vahel (mis, muide, ei ole sugugi vajalik), siis 400$_v$ (*a*) kohta tulev püsivkapital = 1600, 100$_v$ (*b*) kohta tulev püsivkapital aga = 400, ja me saame II alajaotuses järgmised kaks allosa *a* ja *b*:

II *a*) 1600$_c$ + 400$_v$ + 400$_m$ = 2400.

II *b*) 400$_c$ + 100$_v$ + 100$_m$ = 600.

Kokku:

2000$_c$ + 500$_v$ + 500$_m$ = 3000.

Vastavalt sellele muundatakse tarbimisesemetes olemas olevast väärtussummast 2000 II$_c$, mis vahetatakse 2000 I$_{(v+m)}$ vastu, 1600 vajalike elatusvahendite tootmise vahenditeks ja 400 luksusesemete tootmise vahenditeks.

Need 2000 I$_{(v+m)}$ jaguneksid seega omakorda järgmiselt: (800$_v$ + 800$_m$) I läheksid *a*-le = 1600 vajalike elatusvahendite tootmise vahendeid ja (200$_v$ + 200$_m$) I *b*-le = 400 luksusesemete tootmise vahendeid.

Suur osa mitte ainult päris töövahendeid, vaid ka tooraineid, abimaterjale jne. on mõlemal allosal ühelaadilised. Mis aga puutub kogu produkti $I_{(v+m)}$ mitmesuguste väärtusosade vahetusse, siis poleks sel jaotusel mingit tähtsust. Just nagu eespoolnimetatud 800 I_v, realiseeritakse ka 200 I_v selle tõttu, et palk kulutatakse tarbimisesemetele 1000 II_c; palgaks avansseeritud rahakapital jaotub järelikult oma tagasitulekul vastavas proportsioonis I alajaotuse kapitalistlike tootjate vahel ning asendab neile pro rata rahas nende poolt avansseeritud muutuvkapitali. Teiselt poolt, mis puutub 1000 I_m realiseerimisse, siis sellelgi juhul saavad kapitalistid ühtlaselt (proportsionaalselt oma *m*-i suurusele) oma osa kogu II_c teisest poolest = 1000, nad saavad 600 II *a* ja 400 II *b* tarbimisesemete näol; järelikult need, kes asendavad püsivkapitali II *a*, saavad:

480 ($^3/_5$) summast 600_c (II *a*) ja 320 ($^2/_5$) summast 400_c (II *b*) = 800;

need, kes asendavad püsivkapitali II *b*, saavad:

120 ($^3/_5$) summast 600_c (II *a*) ja 80 ($^2/_5$) summast 400_c (II *b*) = = 200.

Summa = 1000.

Meelevaldselt on siin võetud muutuvkapitali ja püsivkapitali suhe nii I kui ka II alajaotuses, aga ka see, et see suhe I ja II alajaotuses ning nende allosades on üks ja seesama. Mis puutub sellesse samasusse, siis eeldame seda siin ainult lihtsustamise mõttes, ja kui me võtaksime erinevad proportsioonid, ei muudaks see absoluutselt midagi probleemi tingimustes ega ta lahenduses. Lihtsa taastootmise eeldusel jõuame aga paratamatult järgmisele tulemusele:

1) Aastatööga tootmisvahendite naturaalvormis loodud uus väärtus (mis jaguneb $v + m$-iks) võrdub tarbimisesemete vormis taastoodetud püsiva kapitaliväärtusega *c*, mis luuakse aastatöö teise osaga ja sisaldub produkti väärtuses. Kui see uus väärtus oleks väiksem kui II_c, siis ei saaks II alajaotus täielikult asendada oma püsivkapitali; kui ta oleks suurem, siis jääks teatud ülejääk kasutamatult seisma. Mõlemal juhul rikutaks lihtsa taastootmise eeldust.

2) Tarbimisesemete vormis taastoodetava aastaprodukti puhul on tema tootmiseks rahavormis avansseeritud muutuvkapital *v* realiseeritav selle saajate poolt — kui neiks on luksusesemeid tootvad töölised — ainult selles vajalike elatusvahendite osas, mis prima facie kehastab nende elatusvahendite kapitalistlike tootjate lisaväärtust; luksusesemete tootmiseks kulutatud *v* on järelikult oma väärtuse suuruselt võrdne *m*-i vastava osaga, mis toodetakse vajalike elatusvahendite vormis; seepärast peab see *v* olema kogu sellest *m*-ist väiksem, s. o. väiksem kui $(II\ a)_m$, — ja luksusesemete

kapitalistlike tootjate poolt avansseeritud muutuvkapital tuleb neile rahavormis tagasi ainult selle *v* realiseerimise tõttu selles *m*-i osas. See nähtus on täiesti analoogiline $I_{(v+m)}$ realiseerimisega $II_c = s$; erinevus on ainult selles, et teisel juhul realiseerub $(II\ b)_v$ oma väärtuse suurusega võrdses *osas* $(II\ a)_m$-ist. Need suhted jäävad kvalitatiivselt määravaiks kogu aastaprodukti igal jaotamisel, kuivõrd see produkt tõesti võtab osa aastase taastootmise protsessist, mida vahendab ringlemine. $I_{(v+m)}$ on realiseeritav ainult II_c-s, ja II_c, mis funktsioneerib tootliku kapitali koostisosana, on omakorda uuendatav ainult selle realiseerimise kaudu; samuti on $(II\ b)_v$ realiseeritav ainult osas $(II\ a)_m$-ist, ja ainult sellel teel saab $(II\ b)_v$ uuesti muutuda oma rahakapitali vormiks. Öeldu jääb endastmõistetavalt jõusse ainult sedavõrd, kuivõrd kõik see on tõesti taastootmisprotsessi enese tulemus, kuivõrd näiteks kapitalistid *II b* ei hangi *v* jaoks rahakapitali mujalt, krediidi abil. Kvantitatiivselt võivad seevastu aastaprodukti mitmesuguste osade muutumised ainult sedavõrd toimuda ülalkirjeldatud proportsionaalsusega, kuivõrd tootmise mastaap ja väärtussuhted jäävad samaks ja kuivõrd need kindlad suhted ei muutu väliskaubanduse mõjul.

Kui A. Smithi järgi räägiti, et $I_{(v+m)}$ jaotuvad II_c-ks, II_c aga jaotub $I_{(v+m)}$-iks või, nagu ta veel sagedamini ja veel absurdsemalt räägib, $I_{(v+m)}$ on II_c hinna (ja vastavalt väärtuse, ta ütleb value in exchange) koostisosad, II_c aga on väärtuse $I_{(v+m)}$ kogu koostisosa, siis võiks ja tuleks samuti ütelda, et $(II\ b)_v$ jaotub $(II\ a)_m$-iks või $(II\ a)_m$ jaotub $(II\ b)_v$-ks, või et $(II\ b)_v$ on *II a* lisaväärtuse koostisosa ja vice versa [ümberpöördult]: lisaväärtus jaotuks niiviisi palgaks, vastavalt muutuvkapitaliks, muutuvkapital aga oleks lisaväärtuse «koostisosa». Selline absurdsus esinebki tõepoolest A. Smithil, sest ta määrab palga vajalike elatusvahendite väärtusega, need kaubaväärtused aga omakorda palga (muutuvkapitali) väärtusega ja lisaväärtusega, mis neis sisalduvad. Murdosad — nimelt $v + m$ —, milledeks jaguneb kapitalistlikul baasil ühe tööpäeva jooksul loodud uus väärtus, absorbeerivad sedavõrd tema tähelepanu, et ta sealjuures üldse unustab, et lihtsa kaubavahetuse puhul on täiesti ükskõik, kas mitmesugustes naturaalvormides olemas olevad ekvivalendid koosnevad tasulisest või tasuta tööst, sest nende tootmine maksab ju mõlemal juhul ühepalju tööd; et on samuti ükskõik, kas kapitalisti *A* kaup on tootmisvahend, kapitalisti *B* kaup aga tarbimisese, ja kas üks kaup funktsioneerib pärast müüki kapitali koostisosana, kuna teine läheb tarbimisfondi ning tarbitakse secundum Adam [Adami järgi] tuluna. Viis, kuidas individuaalne ostja oma kaupa tarbib, ei kuulu kaupade vahetusse, ei kuulu ringlussfääri ega puutu kauba väärtusse. See ei muutu sugugi asjaolust, et kogu ühiskondliku aastaprodukti ringlemise analüüsimisel tuleb arvesse võtta selle produkti mitmesuguste koostisosade kindel otstarve, nende tarbimise moment.

Eespoolvaadeldud vahetuse puhul, kus (II *b*)$_v$ vahetatakse väärtuselt võrdse osa vastu (II *a*)$_m$-ist, ja edasiste vahetuste puhul (II *a*)$_m$ ja (II *b*)$_m$ vahel, ei eeldata sugugi, nagu jaotaksid kapitalistid — olgu need üksikud kapitalistid II *a* ja II *b* või nende vastavad grupid — oma lisaväärtust ühesugustes proportsioonides vajalike tarbimisesemete ja luksusesemete vahel. Üks võib rohkem kulutada ühele tarbimisliigile, teine teisele. Lihtsa taastootmise pinnale jäädes eeldame ainult, et tarbimisfondis realiseeritakse kogu lisaväärtusega võrdne väärtussumma. Piirid on seega antud. Kummaski alajaotuses võib üks rohkem kulutada *a* peale, teine *b* peale; siin on aga võimalik vastastikune kompensatsioon, nii et tervikuna võetud kapitalistide kategooriad *a* ja *b* võtavad *a*-st ja *b*-st kumbki samas proportsioonis osa. Väärtuste vahekorrad aga — tootjate kategooriatele *a* ja *b* langevad proportsionaalsed osad II alajaotuse produkti koguväärtusest, — järelikult ka teatav kindel kvantitatiivne suhe tootmisharude vahel, mis annavad produkte II *a* ja II *b*, — need vahekorrad on igal konkreetsel juhul tingimata antud; hüpoteetiline on ainult näitena figureeriv vahekord; kui võtame mõne teise vahekorra, siis ei muutu kvalitatiivsed momendid sellest põrmugi; muutuvad ainult kvantitatiivsed määratlused. Kui aga mingisuguste asjaolude tõttu toimuks tegelik muutus *a* ja *b* suuruse vahekorras, siis muutuksid vastavalt ka lihtsa taastootmise tingimused.

Asjaolust, et (II *b*)$_v$ realiseeritakse ekvivalentses osas (II *a*)$_m$-ist, järeldub, et sel määral, kuidas kasvab luksusesemetest koosnev aastaprodukti osa, niisiis sel määral, kuidas suureneb luksusesemete tootmisse minev tööjõu hulk, selsamal määral tingib kapitalistide klassi pillamine, tema lisaväärtusest suure osa muutmine luksusesemeteks, (II *b*)$_v$ peale avansseeritud muutuvkapitali tagasimuundumise rahakapitaliks, mis uuesti hakkab funktsioneerima muutuvkapitali rahavormina; selsamal määral tingib see ühtlasi seda, et allosas II *b* töötav töölisklassi osa võib eksisteerida, end taastoota ja endale vajalikke tarbimisesemeid saada.

Iga kriis vähendab otsekohe luksusesemete tarbimist; ta aeglustab, pidurdab (II *b*)$_v$ tagasimuundumist rahakapitaliks, võimaldab seda ainult osaliselt ja heidab seega tänavale osa töölisi, kes toodavad luksusesemeid; teiselt poolt aga pidurdab ja kärbib ta just selle tõttu ka vajalike tarbimisesemete müüki. Me ei räägi juba sellest, et samal ajal vallandatakse mittetootlikke töölisi, kes oma teenete eest saavad kapitalistidelt ühe osa nende kulutustest luksusele (need töölised on pro tanto ise luksusesemed) ja võtavad väga suurel määral osa ka vajalike elatusvahendite tarbimisest. Vastupidine nähtus leiab aset õitsenguperioodil, eriti aga sel peri-

oodil lokkava spekulatsiooni ajal, kui kaupades väljendatud relatiivne rahaväärtus langeb juba teistel põhjustel (kusjuures ei toimu tegelikult üldse pööret väärtuses), mistõttu kaupade hind tõuseb nende oma väärtusest olenemata. Sealjuures suureneb mitte üksnes vajalike elatusvahendite tarbimine; töölisklass (millesse kuulub nüüd aktiivselt kogu ta reservarmee) võtab ajutiselt osa ka luksusesemete tarbimisest, mis muul ajal on talle kättesaamatud, ja ka selle vajalike tarbimisesemete kategooria tarbimisest, mis muidu suuremalt osalt on «vajalikeks» tarbimisesemeteks ainult kapitalistide klassile; see omakorda kutsub esile hindade tõusu.

Kui öeldakse, et kriisid tulenevad ostujõulise tarbimise või ostujõuliste tarbijate puudumisest, siis on see lihtsalt tautoloogia. Peale tasulise tarbimise ei tunne kapitalistlik süsteem mingeid muid tarbimise liike, välja arvatud tarbimine sub forma pauperis [kerjuse tarbimine] või «kelmi» tarbimine. Asjaolu, et kaupu ei saa müüa, ei tähenda midagi muud kui seda, et neile ei leidu ostujõulisi ostjaid, s. o. tarbijaid (sest kaupu ostetakse lõppkokkuvõttes kas tootlikuks või individuaalseks tarbimiseks). Kui aga püütakse sellele tautoloogiale anda näiliselt sügavamat põhjendust, väites, et töölisklass saab omaenda produktist kätte liiga väikese osa ja et selle kurja vastu saaks järelikult abi, kui töölisklassi osasaamine produktist suureneks, s. o. tema palk tõuseks, siis võib vastuseks ainult märkida, et kriisi ettevalmistusperioodiks ongi iga kord selline periood, kus palk üldiselt tõuseb ja töölisklassi osasaamine tarbimiseks määratud aastaprodukti osast tegelikult suureneb. Nende «lihtsa» (!) ning terve inimmõistuse rüütlite seisukohalt peaks selline periood, ümberpöördult, kriisiohtu eemaldama. Niisiis on näha, et kapitalistlik tootmine sisaldab tingimusi, mis ei olene heast ega halvast tahtest ja võimaldavad töölisklassi suhtelist heaolu ainult ajutiseks, — sedagi ikka ainult kriisi ennustava tormilinnuna.[47]

Varem me nägime, kuidas proportsionaalne vahekord vajalike tarbimisesemete tootmise ja luksusesemete tootmise vahel tingis väärtuse $II_{(v+m)}$ jagunemist II *a* ja II *b* vahel, — järelikult ka II_c jagunemist $(II\ a)_c$ ja $(II\ b)_c$ vahel. Tootmise iseloomu, ta kvantitatiivsete suhete seisukohalt on sel jagunemisel seega põhiline tähtsus; see on moment, mis määrab olulistes joontes kogu tootmise struktuuri.

Lihtsa taastootmise eesmärgiks on tegelikult tarbimine, kuigi lisaväärtuse saamine on siingi individuaalsete kapitalistide ajendiks; kuid lisaväärtus — milline olekski ta relatiivne suurus — peab siin lõppude lõpuks ainult minema kapitalisti individuaalsesse tarbimisse.

---

[47] Ad notam [teadmiseks] Rodbertuse kriisiteooria võimalikele pooldajaile. — *F. E.*

Kuna lihtne taastootmine on ka igasuguse laiendatud mastaabis toimuva aasta-taastootmise osaks, — sealjuures kõige tähtsamaks osaks, — jääb isikliku tarbimise motiiv siin alles; ta esineb rikastumise kui niisuguse motiivi kõrval ning selle vastandina. Tegelikult on asi keerulisem, sest saagist — kapitalisti lisaväärtusest — osasaajad (partners) esinevad kapitalistist sõltumatute tarbijatena.

V. VAHETUSTE VAHENDAMINE RAHARINGLUSE POOLT

Vahetus tootjate mitmesuguste kategooriate vahel, niipalju kui me seni asjaga tutvusime, toimus järgmise skeemi kohaselt:

1) I ja II alajaotuse vahel:

I. $4000_c + 1000_v + 1000_m$

II. . . . . 2000_c . . . $+ 500_v + 500_m$.

$II_c = 2000$ ringlemine on järelikult lõppenud ja II_c on vahetatud I $(1000_v + 1000_m)$ vastu.

Et me jätame 4000 I_c esialgu kõrvale, siis jääb veel järele $v + m$-i ringlemine II alajaotuse piirides. Need $II_{(v+m)}$ jagunevad järgmiselt allosade II *a* ja II *b* vahel:

2) II. $500_v + 500_m = a\ (400_v + 400_m) + b\ (100_v + 100_m)$.

400_v (*a*) ringlevad oma allosa piirides; nendega kinnimakstud töölised ostavad nende eest oma palkajailt, allosa II *a* kapitalistidelt, omaendi poolt toodetud vajalikke elatusvahendeid.

Et kummagi allosa kapitalistid kulutavad $^3/_5$ oma lisaväärtusest allosa II *a* produktidele (vajalikele elatusvahenditele), $^2/_5$ aga allosa II *b* produktidele (luksusesemetele), siis tarbitakse $^3/_5$ lisaväärtusest *a*, s. o. 240, allosa II *a* enda piirides; samuti tarbitakse $^2/_5$ lisaväärtusest *b* (mis toodeti ja on olemas luksusesemete näol) allosa II *b* piirides.

II *a* ja II *b* vahel jääb järelikult veel vahetada:
II *a* poolel: 160_m,
II *b* poolel: $100_v + 60_m$. Need produktid katavad end vastastikku. Töölised II *b* ostavad oma 100_v eest, mis nad said rahapalgana, II *a* käest vajalikke elatusvahendeid 100 suuruses summas. Kapitalistid II *b* ostavad $^3/_5$ eest oma lisaväärtusest, $= 60_m$, samuti vajalikke elatusvahendeid II *a* käest. Kapitalistid II *a* saavad seetõttu raha, mida nad vajavad selleks, et meie varema eelduse kohaselt kulutada $^2/_5$ oma lisaväärtusest, $= 160_m$, luksuskaupadele, mida toodab II *b* (100_v, mis seisavad kapitalistide II *b* käes makstud palka asendava produktina, ja 60_m). Seega saame järgmise skeemi:

3) II *a*. $[400_v] + [240_m] + 160_m$

b. . . . . $100_v + 60_m + [40_m]$, kusjuures sulgu-

desse on pandud need suurused, mis ringlevad ja tarbitakse ainult oma allosa piirides.

Tõsiasi, et muutuvkapitalina avansseeritud rahakapital tuleb otseselt tagasi ainult kapitalistidele II *a*, kes toodavad vajalikke elatusvahendeid, — see tõsiasi on ainult selle varemmainitud üldise seaduse avaldumine, mis on siin erilistest tingimustest modifitseeritud, nimelt selle seaduse avaldumine, et kaubaringluse normaalse käigu puhul tuleb raha tagasi kaubatootjate kätte, kes raha ringlusse avansseerisid. Sellest järeldub muide, et kui kaubatootja seljataga seisab üldse rahakapitalist, kes uuesti avansseerib tööstuskapitalistile rahakapitali (selle sõna kõige täpsemas tähenduses, niisiis kapitaliväärtust rahavormis), siis on selle rahakapitalisti tasku selleks punktiks, kuhu see raha tegelikult tagasi voolab. Kuigi raha käib ringeldes suuremal või vähemal määral igaühe käest läbi, kuulub ringleva raha mass siiski ühele rahakapitali alajaotusele, mis on organiseeritud ja kontsentreeritud pankade jne. näol; viis, kuidas see alajaotus oma kapitali avansseerib, tingib lõppkokkuvõttes seda, et see kapital voolab talle pidevalt rahavormis tagasi, kuigi see tagasivoolamine on jällegi vahendatud tööstuskapitali tagasimuundumisest rahakapitaliks.

Kaubaringlus vajab ikka kaht asja: ringlusse paisatavaid kaupu ja ringlusse paisatavat raha. «... Ringlemisprotsess ei lõpegi, nii nagu otsene produktide vahetus, tarbimisväärtuste üleminekuga käest kätte ja ühest kohast teise. Raha ei kao veel, kui ta lõpuks välja langeb antud kauba metamorfooside reast. Ta asub ringluses alati sinna kohta, kust mõni kaup on välja langenud» jne. (I raamat, III peatükk, lk. 92.) [K. Marx: «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 104.]

Vaadeldes näiteks II_c ja $I_{(v+m)}$ vahel toimuvat ringlemist, me eeldasime, et II alajaotus avansseerib selleks ringlemiseks 500 naelsterlingit rahas. Et ringlemine tootjate suurte ühiskondlike gruppide vahel koosneb lõpmata paljudest ringlemisprotsessidest, siis esineb kord ühe, kord teise grupi esindaja esimese ostja osas, niisiis paiskab ringlusse raha. Individuaalseid asjaolusid hoopis kõrvale jättes on see tingitud juba sellestki, et tootmisperioodid — ja järelikult mitmesuguste kaupkapitalide käibed — on erinevad. Niisiis ostab II alajaotus I alajaotuselt 500 naelsterlingi eest sama väärtusega tootmisvahendeid, I alajaotus aga ostab II alajaotuselt 500 naelsterlingi eest tarbimisesemeid: raha voolab seega tagasi II alajaotusele; viimane ei saa sellest tagasivoolust põrmugi rikkamaks. Esmalt paiskas ta ringlusse 500 naelsterlingit rahas ja võttis ringlusest sama väärtusega kaupu, siis müüb ta 500 naelsterlingi eest kaupu ja võtab ringlusest sama väärtusega raha; nii voolavadki need 500 naelsterlingit tagasi. Tegelikult paiskas II alajaotus niiviisi ringlusse 500 naelsterlingi eest raha ja 500 naelsterlingi eest kaupu = 1000 naelsterlingit; ta võtab ringlusest 500 naelster-

lingi eest kaupu ja 500 naelsterlingi eest raha. Et vahetada teineteise vastu 500 naelsterlingit kaupu (I) ja 500 naelsterlingit kaupu (II), vajab ringlus ainult 500 naelsterlingit raha; järelikult see, kes avansseeris raha võõra kauba ostmisel, saab selle tagasi oma kauba müümisel. Niisiis, kui I alajaotus ostaks esmalt II alajaotuselt 500 naelsterlingi eest kaupa, siis aga müüks II alajaotusele 500 naelsterlingi eest kaupa, siis tuleksid need 500 naelsterlingit tagasi I alajaotusele, mitte aga II alajaotusele.

Palgaks kulutatud raha, s. o. rahavormis avansseeritud muutuvkapital, ei tule I alajaotuses rahavormis tagasi mitte otseselt, vaid kaudselt, kõrvalteed mööda. Seevastu II alajaotuses tulevad palgaks kulutatud 500 naelsterlingit kapitalistidele tagasi otse tööliste käest, ja üldse toimub see tagasitulek otseselt kõigil neil juhtudel, kus ost ja müük korduvad ühtede ja nendesamade isikute vahel selliselt, et need isikud seisavad üksteise vastas vaheldumisi kord kaupade ostjatena, kord kaupade müüjatena. II alajaotuse kapitalist maksab tööjõu eest rahas; niiviisi liidab ta tööjõu oma kapitali külge, ja ainult selle ringlusakti tõttu, mis tema silmis on ainult rahakapitali muutumine tootlikuks kapitaliks, seisabki ta kapitalistina töölise kui oma palgatöölise vastas. Kuid tööline, kes esimesel staadiumil oli müüjaks, oma tööjõuga kauplejaks, on teisel staadiumil ostjana, raha omanikuna, vastandatud kapitalistile kui kauba müüjale; niiviisi voolab palgaks kulutatud raha tagasi kapitalisti kätte. Kuivõrd nende kaupade müük pole seotud tüssamisega jne., vaid kauba ja raha näol vahetatakse ekvivalente, ei kujuta see müük endast kapitalisti rikastamise protsessi. Kapitalist ei maksa töölisele kaks korda: esmalt rahas ja seejärel kaupades; tema raha tuleb talle tagasi, kui tööline vahetab raha tema kauba vastu.

Kuid muutuvkapitaliks muundatud rahakapital, s. o. palgaks avansseeritud raha, etendab peaosa raharingluses endas: kuna töölisklass peab elama peost suhu ega saa sellepärast anda tööstuskapitalistidele kuigi pikka krediiti, siis tuleb — olenemata sellest, kuivõrd erinevad on mitmesugustes tööstusharudes kapitalide käibeperioodid — arvutuis, territoriaalselt erinevais ühiskonna punktides üheaegselt avansseerida rahas muutuvkapitali, kusjuures see peab toimuma teatud lühikeste tähtaegadega, näiteks nädalaviisi jne., võrdlemisi kiiresti korduvate ajavahemike järel (mida lühemad on need ajavahemikud, seda väiksem võib suhteliselt olla kogu rahasumma, mis selle kanali kaudu korraga ringlusse paisatakse). Niiviisi avansseeritav rahakapital moodustab kõigis kapitalistliku tootmisega maades suhteliselt otsustava osa kogu ringlusest, — seda enam, et seesama raha tungib õige mitmesugustesse kanalitesse ja funktsioneerib ringlemisvahendina arvutuis teistes operatsioonides, enne kui ta oma lähtepunkti tagasi tuleb.

Vaadelgem nüüd ringlemist $I_{(v+m)}$ ja II_c vahel teiselt seisukohalt.

I alajaotuse kapitalistid avansseerivad palga maksmiseks 1000 naelsterlingit, millega töölised ostavad II alajaotuse kapitalistidelt 1000 naelsterlingi eest elatusvahendeid; II alajaotuse kapitalistid aga ostavad sellesama raha eest omakorda tootmisvahendeid I alajaotuse kapitalistidelt. Viimaste muutuvkapital tuli neile nüüd rahavormis tagasi, kuna kapitalistid II muundasid poole oma püsivkapitalist kaupkapitali vormist uuesti tootlikuks kapitaliks. Kapitalistid II avansseerivad rahas veel 500 naelsterlingit, et saada kapitalistidelt I tootmisvahendeid; kapitalistid I kulutavad selle raha tarbimisesemete ostmiseks kapitalistidelt II; nii tulevad need 500 naelsterlingit tagasi kapitalistide II kätte; viimased avansseerivad selle raha uuesti, et muundada jälle tootlikuks naturaalvormiks viimast neljandikku oma kaubaksmuundunud püsivkapitalist. See raha tuleb jälle tagasi I kätte ja selle abil hangitakse II käest jälle sama summa eest tarbimisesemeid; nii voolavad need 500 naelsterlingit tagasi II kätte; selle alajaotuse kapitalistidel on nüüd, nagu varemgi, 500 naelsterlingit rahas ja 2000 naelsterlingit püsivkapitalis, mis aga kaupkapitali vormist on taas muundatud tootlikuks kapitaliks. 1500 naelsterlingit raha pani ringlema 5000-naelsterlingilise kaubamassi, ja nimelt: 1) I maksab töölistele 1000 naelsterlingit sama väärtusega tööjõu eest; 2) töölised ostavad II-lt nendesamade 1000 naelsterlingi eest elatusvahendeid; 3) II ostab sama raha eest tootmisvahendeid I-lt, kelle käes on seega jälle 1000 naelsterlingit muutuvkapitali rahavormis; 4) II ostab I-lt 500 naelsterlingi eest tootmisvahendeid; 5) I ostab nendesamade 500 naelsterlingi eest II-lt tarbimisesemeid; 6) II ostab nendesamade 500 naelsterlingi eest I-lt tootmisvahendeid; 7) I ostab nendesamade 500 naelsterlingi eest II-lt elatusvahendeid. II-le tulid tagasi 500 naelsterlingit, mis ta paiskas ringlusse peale oma 2000 naelsterlingi kaubas ja mille vastu ta ei saanud ringlusest mingit ekvivalenti kauba näol.[48]

Vahetus toimub seega järgmiselt:

1) I alajaotus maksab rahas 1000 naelsterlingit tööjõu eest, järelikult kauba eest = 1000 naelsterlingit.

2) Töölised ostavad oma palgaga 1000-naelsterlingilise rahasumma eest II alajaotuselt tarbimisesemeid; järelikult kaup = 1000 naelsterlingit.

3) Töölistelt saadud 1000 naelsterlingi eest ostab II alajaotus

[48] Käsitlus kaldub siin veidi kõrvale eespool antust (lk. 394) [käesolevas köites lk. 338—339]. Seal paiskas I samuti ringlusse 500-se sõltumatu summa. Siin annab ainuüksi II täiendavat rahamaterjali ringluse jaoks. Lõpptulemust ei muuda see aga mitte põrmugi. — *F. E.*

I alajaotuselt sama väärtusega tootmisvahendeid; järelikult kaup = = 1000 naelsterlingit.

Sellega tulevad 1000 naelsterlingit rahas muutuvkapitali rahavormina I alajaotusele tagasi.

4) II ostab I-lt 500 naelsterlingi eest tootmisvahendeid; järelikult kaup = 500 naelsterlingit.

5) I ostab nendesamade 500 naelsterlingi eest II-lt tarbimisesemeid; järelikult kaup = 500 naelsterlingit.

6) II ostab nendesamade 500 naelsterlingi eest I-lt tootmisvahendeid; järelikult kaup = 500 naelsterlingit.

7) I ostab nendesamade 500 naelsterlingi eest II-lt tarbimisesemeid; järelikult kaup = 500 naelsterlingit.

Vahetatud kaubaväärtuste summa = 5000 naelsterlingit.

II alajaotuse poolt ostmiseks avansseeritud 500 naelsterlingit on talle tagasi tulnud.

Tulemuseks on:

1) I alajaotusel on rahavormis 1000-naelsterlingiline muutuvkapital, mille see alajaotus esialgselt ringluseks avansseeris; peale selle kulutas see alajaotus oma individuaalseks tarbimiseks 1000 naelsterlingit omaenda kaupprodukti näol, s. o. kulutas raha, mis ta sai 1000-naelsterlingilise väärtusega tootmisvahendite müügist. Teiselt poolt aga see naturaalvorm, milleks rahavormis eksisteeriv muutuvkapital peab muunduma, s. o. tööjõud, säilis tarbimise tõttu, ta taastoodeti ja on jälle olemas oma omanike ainsa kaubaesemena, mida nad peavad müüma, kui nad tahavad elada. Sellega taastoodeti ka palgatööliste ja kapitalistide vahekord.

2) II alajaotuse püsivkapital asendati in natura; sama alajaotuse poolt ringluseks avansseeritud 500 naelsterlingit tulid talle tagasi.

I alajaotuse töölistele esineb see ringlus lihtsa ringlusena $K—R—K$; $\overset{1}{K}$ (tööjõud) — $\overset{2}{R}$ (1000 naelsterlingit, I alajaotuse muutuvkapitali rahavorm) — $\overset{3}{K}$ (vajalikud elatusvahendid 1000 naelsterlingi suuruse summa eest); need 1000 naelsterlingit muundavad rahaks niisama suure väärtusega püsivkapitali II, mis on olemas kauba — elatusvahendite — vormis.

II alajaotuse kapitalistidele kujutab see protsess endast $K—R$, osa nende kaupprodukti muundumist rahavormiks, millest ta uuesti muundub tootliku kapitali koostisosadeks, — nimelt neile kapitalistidele vajalike tootmisvahendite osaks.

Kui kapitalistid II avansseerivad R (500 naelsterlingit), et osta ülejäänud osa tootmisvahendeid, siis antitsipeeritakse sellega rahavorm sellel II_c osal, mis on alles kaubavormis (tarbimisesemed); aktis $R—K$, kus II ostab R-i eest ja I müüb K, muundub raha (II) tootliku kapitali osaks, kuna K (I) teeb läbi akti $K—R$ ning muun-

dub rahaks; see raha ei ole aga I-le kapitaliväärtuse koostisosaks, vaid kujutab endast rahaks muundunud lisaväärtust, mida kulutatakse eranditult tarbimisesemetele.

Ringluses *R—K ... T ... K'—R'* on esimene akt, *R—K*, ühe kapitalisti aktiks, viimane akt aga, *K'—R'*, on teise kapitalisti aktiks (või akti osaks). Kas see *K*, mille kaudu *R* muundub tootlikuks kapitaliks, on *K* müüjale (kes muundab niiviisi selle *K* rahaks) kapitali püsiv koostisosa, kapitali muutuv koostisosa või lisaväärtus, — sel pole kaubaringluse enda seisukohalt mingit tähtsust.

Mis puutub I alajaotusse tema kaupprodukti koostisosa $v + m$ suhtes, siis saab see alajaotus ringlusest rohkem raha, kui ta sinna paiskas. Esiteks tulevad talle tagasi 1000 naelsterlingit muutuvkapitali; teiseks müüb ta (vt. eespool, vahetus nr. 4) 500 naelsterlingi eest tootmisvahendeid; sellega muundub rahaks pool tema lisaväärtusest; siis (vahetus nr. 6) müüb ta jälle 500 naelsterlingi eest tootmisvahendeid, teise poole oma lisaväärtusest, ja nüüd on kogu lisaväärtus rahavormis ringlusest välja võetud. Niisiis, järjekorras: 1) muutuvkapital muundub uuesti rahaks = 1000 naelsterlingit; 2) rahaks muundub pool lisaväärtust = 500 naelsterlingit; 3) teine pool lisaväärtust = 500 naelsterlingit; seega muundus rahaks summa $1000_v + 1000_m = 2000$ naelsterlingit. Kuigi I (kõrvale jättes hiljem vaadeldavad vahetused, mis vahendavad I_c taastootmist) paiskas ringlusse ainult 1000 naelsterlingit, võttis ta ringlusest kaks korda rohkem välja. Rahaks saanud (*R*-iks muundunud) *m* kaob muidugi kohe teise kätte (II), sest see raha kulutatakse tarbimisesemetele. I alajaotuse kapitalistid võtsid *rahas* välja ainult nii palju, kui nad väärtuse poolest *kaubana* ringlusse paiskasid; tõsiasi, et see väärtus on lisaväärtus, et ta järelikult kapitalistile midagi maksma ei läinud, ei muuda absoluutselt midagi selle kauba väärtuses endas; kuivõrd jutt on kaubaringluses toimuvast väärtuse muundumisest, pole see tõsiasi järelikult üldse oluline. Lisaväärtuse viibimine rahavormis on muidugi hetkeline, nagu on hetkelised kõik teisedki vormid, mida avansseeritud kapital oma muundumistes läbi teeb. See kestab täpselt niikaua, kui pikk on ajavahemik, mis lahutab kauba I muundumist rahaks sellele järgnevast raha I muundumisest kaubaks II.

Kui me eeldaksime lühemaid käibeid ehk — lihtsa kaubaringluse seisukohalt küsimust käsitledes — kiiremat raharinglust, siis piisaks vahetatavate kaubaväärtuste ringlemapanemiseks veelgi vähemast rahahulgast; kui üksteisele järgnevate vahetuste arv on antud, siis oleneb see summa alati ringlevate kaupade hindade ning vastavalt väärtuste summast. Sealjuures on täiesti ükskõik, missuguses proportsioonis see väärtuste summa koosneb ühelt poolt lisaväärtusest ja teiselt poolt kapitaliväärtusest.

Kui meie näites makstaks I alajaotuses palka neli korda aastas, siis oleks see $250 \times 4 = 1000$. Järelikult piisaks 250 nael-

sterlingist rahast selleks, et toimuks ringlus $I_v - {}^1/_2 II_c$ ja ringlus muutuvkapitali I_v ning tööjõu I vahel. Kui ringlus I_m ja II_c vahel toimuks nelja käibega, siis oleks selleks samuti vaja kõigest 250 naelsterlingit, — seega vajataks kokku 500-naelsterlingilist rahasummat, s. o. vastavat rahakapitali, et panna ringlema 5000 naelsterlingi eest kaupu. Lisaväärtus ei muunduks siis rahaks kahel üksteisele järgneval korral poolte kaupa, vaid neljal üksteisele järgneval korral neljandikkude kaupa.

Kui vahetuses nr. 4 ei esine ostjana II, vaid I, kes järelikult kulutab rahas 500 naelsterlingit sama väärtusega tarbimisesemetele, siis ostab II vahetuses nr. 5 nendesamade 500 naelsterlingi eest tootmisvahendeid; 6) I ostab nendesamade 500 naelsterlingi eest tarbimisesemeid; 7) II ostab nendesamade 500 naelsterlingi eest tootmisvahendeid; 500 naelsterlingit tulevad seega lõppude lõpuks tagasi I kätte, nii nagu nad varem tulid tagasi II kätte. Lisaväärtus muundub siin rahaks selle raha abil, mida kapitalistlik tootja ise kulutab oma isiklikuks tarbimiseks ja mis kujutab endast antitsipeeritud tulu, antitsipeeritud sissetulekut sellest lisaväärtusest, mis sisaldub alles müügile tulemata kaubas. Lisaväärtuse muundumine rahaks ei toimu 500 naelsterlingi tagasivoolamise kaudu; sest vahetuse nr. 4 lõpul paiskas I ju ringlusse — peale 1000 naelsterlingi kauba I_v näol — 500 naelsterlingit rahas, ja me teame, et täiendavaks rahaks oli just see raha, mitte aga kauba müügist saadud raha. Kui see raha voolab tagasi I kätte, siis saab I sellega ainult tagasi oma täiendava raha, ta ei muunda aga rahaks oma lisaväärtust. Lisaväärtuse I muundumine rahaks toimub ainult selle kaudu, et müüakse kaubad I_m, milledes see lisaväärtus sisaldub; lisaväärtus viibib iga kord rahavormis ainult seni, kui kauba müügist saadud raha kulutatakse uuesti tarbimisesemetele.

I ostab täiendava raha (500 naelsterlingi) eest II-lt tarbimisesemeid; I kulutas selle raha ja sai selle eest ekvivalendi kaubas II; esimesel korral voolab raha tagasi selle tõttu, et II ostab I-lt 500 naelsterlingi eest kaupa; ta voolab järelikult tagasi I poolt müüdud kauba ekvivalendina. See kaup ei maksa aga I alajaotusele midagi, ta moodustab seega I alajaotuse lisaväärtuse; *raha, mida see alajaotus ise ringlusse paiskas, muundab niiviisi rahaks tema enda lisaväärtuse;* täpselt samuti saab I oma teise ostu puhul (nr. 6) ekvivalendi kaubas II. Kui me nüüd eeldaksime, et II ei osta (nr. 7) I-lt tootmisvahendeid, siis oleks I tegelikult maksnud tuhande naelsterlingi tarbimisesemete eest — oleks tarbinud tuluna kogu oma lisaväärtuse, — nimelt 500 oma kaupades I (tootmisvahendites) ja 500 rahas; seevastu oleks talle veel lattu jäänud 500 naelsterlingi eest oma kaupu I (tootmisvahendeid) ja ta oleks kulutanud 500 naelsterlingit rahas.

II seevastu oleks kolm neljandikku oma püsivkapitalist kaupkapitali vormist tagasi muundanud tootlikuks kapitaliks, ülejäänud

neljandiku aga rahakapitali vormiks (500 naelsterlingit), tegelikult jõude seisvaks rahaks, s. o. rahaks, mille funktsioneerimine on katkenud ja mis on äraootaval seisukohal. Kui selline olukord kestaks pikemat aega, siis peaks II kärpima taastootmise mastaapi ühe neljandiku võrra. — Mis aga puutub neisse 500-sse tootmisvahendite näol, mis jäid I kaela, siis ei kujuta nad endast kaubavormis eksisteerivat lisaväärtust; nad tulid viiesaja rahas avansseeritud naelsterlingi asemele, mida I omas oma 1000-naelsterlingilise kaubavormis eksisteeriva lisaväärtuse kõrval. Rahana on nad alati realiseeritavas vormis; kaubana ei ole nad otsekohe müüdavad. Sellest selgub, et lihtne taastootmine, mille puhul tuleb asendada kõik tootliku kapitali elemendid nii II kui ka I alajaotuses, on siin võimalik ainult sel tingimusel, et need 500 kuldlindu tulevad tagasi I alajaotusele, kes nad esimesena lahti päästis.

Kui kapitalist (meil on siin tegemist ainult tööstuskapitalistidega, kes on ühtlasi kõigi teiste kapitalistide esindajad) kulutab raha tarbimisesemetele, siis on see raha temale kadunud, läinud kõige liha teed. See raha võib talle ainult siis tagasi tulla, kui ta õngitseb selle ringlusest välja kaupade, s. o. oma kaupkapitali abil. Just nagu kogu ta aasta-kaupprodukti (mis on talle = kaupkapitaliga) väärtus, nii on selle produkti iga elemendi, s. o. iga üksiku kauba väärtus tema jaoks jaotatav püsivaks kapitaliväärtuseks, muutuvaks kapitaliväärtuseks ja lisaväärtuseks. Järelikult on iga kaubaühiku rahaks muundumine (need kaubaühikud moodustavad elementidena kaupprodukti) ühtlasi kogu kaupproduktis sisalduva lisaväärtuse teatava osa rahaks muundumine. Antud juhul on seega sõnasõnaliselt õige, et kapitalist selle raha ise ringlusse paiskas, — nimelt selle raha kulutamisega tarbimisesemetele, — mille abil tema lisaväärtus rahaks muundub ehk realiseerub. Jutt ei ole siin muidugi ühtedest ja nendestsamadest rahaühikutest, vaid sellest sularaha hulgast, mis võrdub kapitalisti poolt oma isiklike tarviduste katteks ringlusse paisatud summaga (või summa osaga).

Praktikas toimub see kahesugusel viisil: kui ettevõte avati alles jooksval aastal, siis läheb mööda palju aega, parimal juhul mitu kuud, enne kui kapitalist saab võimaluse kulutada oma isiklikule tarbimisele ettevõtte enda tuludest saadud raha. Ometi ei lükka ta oma tarbimist hetkekski edasi. Ta avansseerib iseendale raha lisaväärtuse arvel, mida ta alles hiljem hakkab saama (kusjuures on täiesti ükskõik, kas ta avansseerib seda omaenda taskust või krediidi kaudu võõrast taskust); sellega avansseerib ta aga ka ringlemisvahendid hiljem realiseeritava lisaväärtuse realiseerimiseks. Kui seevastu ettevõte töötab juba pikemat aega korrapäraselt, siis jaotuvad maksed ja sissetulekud aasta jooksul mitmesuguste tähtaegade vahel. Kapitalisti tarbimine aga on see, mis lakkamatult edasi kestab, mida antitsipeeritakse ja mille suurust arvutatakse

teatud proportsioonis tavalisest või oodatud sissetulekust. Iga kaubapartii müümisel realiseeritakse ka osa aasta jooksul toodetavast lisaväärtusest. Kui aga toodetud kaubast müüdaks kogu aasta jooksul ainult nii palju, kui on tarvis temas sisalduva püsiva ja muutuva kapitaliväärtuse asendamiseks, või kui hinnad langeksid sellise tasemeni, et kogu aasta-kaupprodukti müümisel läheks korda realiseerida ainult temas sisalduv avansseeritud kapitaliväärtus, siis tuleks selgesti esile tulevase lisaväärtuse arvel kulutatava raha antitsipeeriv iseloom. Kui meie kapitalist jääb pankrotti, siis uurivad tema võlausaldajad ja kohus, kas tema antitsipeeritud isiklikud kulutused on olnud õiges vahekorras tema ettevõtte suurusega ja tuluga — lisaväärtusega, mis tavaliselt ehk normaalselt vastab sellele ettevõtte suurusele.

Kogu kapitalistide klassi suhtes ei ole aga tees, et ta peab oma lisaväärtuse realiseerimiseks (ja vastavalt oma kapitali — püsiva ja muutuva — ringlemapanemiseks) vajaliku raha ise ringlusse paiskama, sugugi mitte paradoksaalne tees, vaid kogu mehhanismi vajalik tingimus; sest siin on ju ainult kaks klassi: töölisklass, kel pole midagi muud kui oma tööjõud, ja kapitalistide klass, kelle monopolistlikus valduses on ühiskondlikud tootmisvahendid ja raha. Paradoksaalne oleks lugu siis, kui töölisklass avansseeriks esimesena oma taskust raha, mis on vajalik (kaubaringluse jaoks, järelikult ka) kaupades sisalduva lisaväärtuse realiseerimiseks. Üksik kapitalist aga teostab seda avansseerimist ikka ainult sellisel kujul, et ta toimib ostjana, *kulutab* raha tarbimisesemete ostmiseks või *avansseerib* raha selleks, et osta oma tootliku kapitali elemente — kas tööjõudu või siis tootmisvahendeid. Ta annab raha ikka ainult ekvivalendi vastu. Ta avansseerib ringlusse raha ainult samasugusel viisil, nagu ta avansseerib sinna kaupa. Mõlemal korral toimib ta ringluse lähtepunktina.

Tegelikku asjakäiku ähmastavad kaks asjaolu:

1) Tööstuskapitali ringlemise protsessi ilmuvad *kaubanduskapital* (mille esimeseks vormiks on alati raha, sest kaupmees kui niisugune ei loo mingit «produkti» ega «kaupa») ja *rahakapital* kui kapitalistide eri kategooria manipulatsioonide objekt.

2) Lisaväärtus — mis esmajoones peab ikka sattuma tööstuskapitalisti kätte — jaguneb mitmesugusteks kategooriateks, millede esindajaiks on tööstuskapitalisti kõrval maaomanik (maarendi osas), liigkasuvõtja (protsendi osas) jne., samuti valitsus ja selle ametnikud, rantjeed jne. Need tegelased esinevad tööstuskapitalisti suhtes ostjatena ja sedavõrd muundavad nad tema kaupu rahaks; pro parte heidavad nemadki ringlusse «raha», kapitalist aga saab selle raha nende käest. Sealjuures unustatakse alati, kust allikast nad selle raha esialgselt said ja kust nad seda järjest uuesti saavad.

VI. I ALAJAOTUSE PÜSIVKAPITAL[48a]

Jääb veel uurida I alajaotuse püsivkapitali = 4000 I_c. See väärtus võrdub kaupproduktis I uuesti ilmuva väärtusega, — selle kaubamassi tootmiseks tarbitud tootmisvahendite väärtusega. See uuesti ilmuv väärtus, mida ei toodetud tootmisprotsessis I, vaid mis astus sinna aasta varem püsiva väärtusena, selle protsessi tootmisvahendite kindla väärtusena, on nüüd olemas kaubamassi I kogu selle osa näol, mida II kategooria ei absorbeerinud; niiviisi kapitalistide I kätte jäänud kaubamassi väärtus on sealjuures $^2/_3$ kogu nende aasta-kaupprodukti väärtusest. Eri liiki tootmisvahendeid tootva üksiku kapitalisti kohta võiksime ütelda, et ta müüb oma kaupprodukti, muundab seda rahaks. Seda rahaks muundades muundab ta uuesti rahaks ka oma produkti väärtuse püsivat osa. Selle rahaks muundatud väärtusosa eest ostab ta siis endale teistelt kaubamüüjatelt uusi tootmisvahendeid ehk muundab oma produkti püsiva väärtusosa selliseks naturaalvormiks, milles see osa saab uuesti funktsioneerida tootliku püsivkapitalina. Meie juhul seevastu pole selline eeldus võimalik. I alajaotuse kapitalistide kategooria hõlmab kõiki kapitaliste, kes toodavad tootmisvahendeid. Nende kätte jäänud 4000-line kaupprodukt kujutab endast pealegi seda osa ühiskondlikust produktist, mida ei saa vahetada ühegi teise osa vastu, sest selleks pole enam olemas mingit teist aastaprodukti osa. Need 4000 välja arvatud, on kogu jääk juba paigale pandud; osa sellest absorbeeris ühiskondlik tarbimisfond, teine osa peab asendama II alajaotuse püsivkapitali, kusjuures II alajaotus on juba vahetuseks andnud kõik, mis tal I alajaotusele vahetuseks anda oli.

Raskus laheneb väga lihtsalt, kui me võtame arvesse, et kogu kaupprodukt I koosneb oma naturaalvormilt tootmisvahenditest, s. o. püsivkapitali enda ainelistest elementidest. Siin tuleb esile sama nähtus, mis varem II alajaotuses, ainult teisel kujul. II alajaotuses koosnes kogu kaupprodukt tarbimisesemetest; sellepärast võis osa sellest kaupproduktist, väärtuselt võrdne temas sisalduva palgaga pluss lisaväärtus, minna tema enda tootjate tarbimisse. Siin, I alajaotuses, koosneb kogu kaupprodukt tootmisvahenditest: ehitustest, masinatest, mahutitest, toor- ja abimaterjalidest jne. Osa neist, nimelt see osa, mis asendab selles sfääris rakendatud püsivkapitali, võib sellepärast oma naturaalvormis otsekohe hakata funktsioneerima tootliku kapitali koostisosana. Kuivõrd ta astub ringlusse, ringleb ta I alajaotuse piirides. II alajaotuses tarbitakse osa kaupproduktist in natura tema enda tootjate poolt individuaalselt; I alajaotuses seevastu tarbitakse osa produkti in natura tema kapitalistlike tootjate poolt tootlikult.

I alajaotuse kaupprodukti osas = 4000$_c$ tuleb selles alajaotuses

[48a] Siit alates käsikirjast II.

tarbitud püsiv kapitaliväärtus uuesti esile, ja nimelt sellises naturaalvormis, kus ta võib otsekohe hakata uuesti funktsioneerima tootliku püsivkapitalina. II alajaotuses läheb 3000-lise kaupprodukti osa, mille väärtus võrdub palgaga pluss lisaväärtus (= 1000), otseselt II alajaotuse kapitalistide ja tööliste individuaalsesse tarbimisse, kuna seevastu selle kaupprodukti püsiv kapitaliväärtus (= 2000) ei saa uuesti minna II alajaotuse kapitalistide tootlikku tarbimisse, vaid ta tuleb asendada I alajaotusega toimuva vahetuse kaudu.

I alajaotuses seevastu näeme, et 6000-lise kaupprodukti osa, mille väärtus võrdub palgaga pluss lisaväärtus (= 2000), ei lähe oma tootjate individuaalsesse tarbimisse ega saagi oma naturaalvormi tõttu sellesse minna. Esmalt peab toimuma selle osa vahetus II vastu. Selle produkti püsiv väärtusosa = 4000 on, ümberpöördult, niisuguses naturaalvormis, milles ta — kui me vaatleme kapitalistide I kategooriat tervikuna — võib otseselt hakata uuesti funktsioneerima püsivkapitalina I. Teiste sõnadega: I alajaotuse produkt koosneb täies ulatuses tarbimisväärtustest, mis oma naturaalvormilt — kapitalistliku tootmisviisi tingimustes — võivad olla ainult püsivkapitali elementideks. Sellest 6000-lise väärtusega produktist asendab järelikult üks kolmandik (2000) II alajaotuse püsivkapitali, kuna ülejäänud $^2/_3$ asendavad I alajaotuse püsivkapitali.

Püsivkapital I koosneb reast mitmesugustest kapitali gruppidest, mis on mahutatud mitmesugustesse tootmisvahendite tootmise harudesse: niipalju kõrgahjudesse, niipalju söekaevandustesse jne. Igaüks neist kapitali gruppidest või igaüks neist ühiskondlikest grupikapitalidest koosneb omakorda suuremast või väiksemast hulgast iseseisvalt funktsioneerivaist üksikkapitalidest. Esiteks jaguneb ühiskonna kapital, näiteks 7500 (mis võib tähendada miljoneid jne.), mitmesugusteks kapitali gruppideks; 7500-line ühiskondlik kapital on jagunenud eri osadeks, milledest igaüks on mahutatud eri tootmisharusse; igasse eri tootmisharusse mahutatud osa ühiskondlikust kapitaliväärtusest koosneb oma naturaalvormi poolest osalt iga eri tootmissfääri tootmisvahenditest, osalt nende rakendamiseks vajalikust vastava kvalifikatsiooniga tööjõust, mis modifitseerub mitmeti tööjaotuse tõttu, olenevalt töö spetsiifilisest iseloomust, mida see tööjõud igas üksikus tootmissfääris peab tegema. Igasse eri tootmisharusse mahutatud osa ühiskondlikust kapitalist koosneb omakorda sellesse tootmisharusse mahutatud ja iseseisvalt funktsioneerivate üksikkapitalide summast. See käib endastmõistetavalt mõlema alajaotuse, nii I kui ka II kohta.

Mis puutub I alajaotuses kaupprodukti vormis uuesti ilmuvasse püsivasse kapitaliväärtusse, siis läheb see tootmisvahenditena osalt uuesti sellesse eri tootmissfääri (või isegi sellesse individuaalsesse ettevõttesse), kust see produktina tuli, — näiteks teravili teravilja tootmisse, süsi söe tootmisse, raud masinate kujul raua tootmisse jne.

Kuivõrd aga üksikud produktid, milledest koosneb I alajaotuse kapitaliväärtus, ei lähe vahetult uuesti oma eri tootmissfääri või individuaalsesse tootmissfääri, vahetavad nad ainult asukohta. Nad lähevad naturaalvormis mõnda teise I alajaotuse tootmissfääri, kuna I alajaotuse teiste tootmissfääride produkt asendab in natura neid endid. See on antud produktide lihtne kohavahetus. Nad lähevad kõik uuesti käiku I alajaotuse püsivkapitali asendavate teguritena, kuid lähevad selle alajaotuse ühe grupi asemel mõnda teise gruppi. Kuivõrd siin toimub vahetus I alajaotuse üksikute kapitalistide vahel, on see püsivkapitali ühe naturaalvormi vahetus püsivkapitali teise naturaalvormi vastu, tootmisvahendite ühe liigi vahetus tootmisvahendite teiste liikide vastu. See on I alajaotuse mitmesuguste individuaalsete püsivate kapitaliosade omavaheline vahetus. Kuivõrd produktid ei leia tootmisvahenditena otsest rakendamist omaenda tootmisharus, lähevad nad oma tootmiskohast teise tootmiskohta üle ning asendavad end niiviisi vastastikku. Teiste sõnadega (nagu see toimub II alajaotuses lisaväärtusega): iga kapitalist I saab selles proportsioonis, milles ta on selle 4000-lise püsivkapitali kaasomanikuks, sellest kaubamassist vastavad tootmisvahendid, mida ta vajab. On selge, et kui tootmine ei oleks kapitalistlik, vaid ühiskondlik, siis tuleksid need I alajaotuse produktid tootmisvahenditena taastootmise otstarbel niisama pidevalt uuesti jaotamisele selle alajaotuse tootmisharude vahel: osa jääks otseselt sellesse tootmisharusse, kust ta produktina tuli, teine osa seevastu siirduks teistesse tootmiskohtadesse, nii et toimuks pidev edasi-tagasi liikumine selle alajaotuse mitmesuguste tootmiskohtade vahel.

VII. MUUTUVKAPITAL JA LISAVÄÄRTUS MÕLEMAS ALAJAOTUSES

Aasta jooksul toodetud tarbimisesemete koguväärtus võrdub niisiis aasta jooksul taastoodetud muutuva kapitaliväärtusega II pluss uus toodetud lisaväärtus II (s. o. võrdub II alajaotuses aasta jooksul toodetud väärtusega) pluss aasta jooksul taastoodetud muutuv kapitaliväärtus I ja uus toodetud lisaväärtus I (järelikult pluss I alajaotuses aasta jooksul toodetud väärtus).

Kui eeldame lihtsat taastootmist, siis on aasta jooksul toodetud tarbimisesemete koguväärtus järelikult võrdne aasta jooksul toodetud uue väärtusega, s. o. võrdne kogu väärtusega, mis aasta jooksul ühiskondliku tööga toodetakse, — ja ta peabki olema sellega võrdne, sest lihtsa taastootmise puhul tarbitakse kogu see väärtus.

Kogu ühiskondlik tööpäev jaguneb kaheks osaks: 1) vajalik töö; see loob aasta jooksul 1500_v suuruse väärtuse; 2) lisatöö; see loob 1500_m suuruse täiendava väärtuse ehk lisaväärtuse. Nende väärtuste summa, = 3000, võrdub aasta jooksul toodetud tarbimisesemete väärtusega 3000. Aasta jooksul toodetud tarbimisesemete kogu-

väärtus võrdub järelikult kogu ühiskondliku tööpäeva poolt aasta jooksul toodetud koguväärtusega, võrdub ühiskondliku muutuvkapitali väärtusega pluss ühiskondlik lisaväärtus, s. o. võrdub kogu uue aastaproduktiga.

Me teame aga, et kuigi need mõlemad väärtuse suurused teineteist katavad, ei ole sellegipärast II alajaotuse kaupade, tarbimisesemete, koguväärtus toodetud selles ühiskondliku tootmise alajaotuses. Nad katavad teineteist sellepärast, et II-s uuesti ilmuv püsiv kapitaliväärtus võrdub I-s toodetud uue väärtusega (muutuv kapitaliväärtus pluss lisaväärtus); seepärast saab $I_{(v+m)}$ osta selle osa produktist II, mis kujutab endast oma tootjatele (II alajaotuses) püsivat kapitaliväärtust. Sellest nähtub, miks II alajaotuse produkti väärtus, kuigi see jaguneb kapitalistide II seisukohalt $c + v + m$-iks, on kogu ühiskonna seisukohalt jaotatav $v + m$-iks. Lugu on nimelt nii ainult sellepärast, et II_c on siin $= I_{(v+m)}$ ja et need kaks teineteisega vahetatavat ühiskondliku produkti koostisosa vahetavad teineteisega oma naturaalvormid, nii et pärast sellist vahetust on II_c jälle olemas tootmisvahendite näol, $I_{(v+m)}$ aga seevastu tarbimisesemete näol.

Selle asjaolu tõttu väitiski A. Smith, et aastaprodukti väärtus jaguneb $v + m$-iks. Esiteks on see õige ainult aastaprodukti selle osa suhtes, mis koosneb tarbimisesemetest, ja teiseks ei ole see õige selles mõttes, et kogu see väärtus toodetakse II-s, ja et järelikult kogu produkti II väärtus võrdub II-s avansseeritud muutuvkapitali väärtusega pluss II-s toodetud lisaväärtus. See on õige ainult selles mõttes, et $II_{(c+v+m)} = II_{(v+m)} + I_{(v+m)}$ ehk sellepärast, et $II_c = I_{(v+m)}$.

Sellest järeldub edasi:

Ühiskondlik tööpäev (s. o. kogu töölisklassi poolt kogu aasta jooksul kulutatud töö) jaguneb nagu iga individuaalnegi tööpäev ainult kaheks osaks, nimelt vajalikuks tööks pluss lisatöö; sellepärast jaguneb ka selle tööpäevaga toodetud väärtus samuti ainult kaheks osaks, nimelt muutuvaks kapitaliväärtuseks, s. o. selleks väärtusosaks, millega tööline ostab omaenda taastootmise vahendeid, ja lisaväärtuseks, mida kapitalist võib kulutada omaenda individuaalseks tarbimiseks. Ometi kulutatakse ühiskondlikult seisukohalt osa ühiskondlikust tööpäevast ainuüksi *värske püsivkapitali tootmiseks*, s. o. selliste produktide tootmiseks, millede ülesandeks on ainult funktsioneerimine tootmisvahenditena tööprotsessis, järelikult funktsioneerimine püsivkapitalina selle tööprotsessiga kaasnevas väärtuskasvuprotsessis. Meie eelduse kohaselt väljendub kogu ühiskondlik tööpäev 3000-lises rahaväärtuses, millest ainult $^1/_3$, $= 1000$, toodetakse II alajaotuses, mis toodab tarbimisesemeid, s. o. neid kaupu, milledes lõppkokkuvõttes realiseeritakse ühiskonna kogu muutuv kapitaliväärtus ja kogu ta lisaväärtus. Selle eelduse kohaselt kulutatakse seega $^2/_3$ ühiskondlikust tööpäevast uue püsivkapitali toot-

miseks. Kuigi I alajaotuse individuaalsete kapitalistide ja tööliste seisukohalt kuluvad need $^2/_3$ ühiskondlikust tööpäevast ainult muutuva kapitaliväärtuse pluss lisaväärtuse tootmiseks, täpselt samuti nagu ühiskondliku tööpäeva ülejäänudki kolmandik II alajaotuses, siis ühiskondlikult seisukohalt — ja ka produkti tarbimisväärtuse seisukohalt — on lugu ometi nii, et need $^2/_3$ ühiskondlikust tööpäevast toodavad ainult tootliku tarbimise protsessis oleva või juba tarbitud püsivkapitali asendust. Individuaalseltki seisukohalt peab ütlema, et kuigi nende $^2/_3$ tööpäeva jooksul toodetud koguväärtus võrdub selle tootjate silmis ainult muutuva kapitaliväärtusega pluss lisaväärtus, ei toodeta nende $^2/_3$ tööpäeva jooksul siiski seda laadi tarbimisväärtusi, milledele võiks kulutada palka või lisaväärtust; nende $^2/_3$ tööpäeva produktiks on tootmisvahendid.

Kõigepealt tuleb märkida, et ühtki osa ühiskondlikust tööpäevast — ei I ega II alajaotuses — ei kasutata neis kahes suures tootmissfääris rakendatava ja neis funktsioneeriva püsivkapitali väärtuse tootmiseks. Nad toodavad ainult täiendavat väärtust 2000 $I_{(v+m)}$ + + 1000 $II_{(v+m)}$, mis täiendab püsivat kapitaliväärtust = 4000 I_c + 2000 II_c. Tootmisvahendite vormis toodetav uus väärtus pole veel püsivkapital. Tema ülesandeks on alles tulevikus sellena funktsioneerida.

Kogu II alajaotuse produkt — tarbimisesemed —, kui käsitleda seda produkti ta tarbimisväärtuse küljest, konkreetselt ta naturaalvormis, on II alajaotuses kulutatud $^1/_3$ ühiskondliku tööpäeva produkt; see on selles alajaotuses rakendatud konkreetses vormis oleva töö — kangru, pagari jt. töö — produkt, kuivõrd see töö funktsioneerib tööprotsessi subjektiivse elemendina. Mis puutub seevastu selle produkti II püsivasse väärtusosasse, siis tuleb viimane ainult uuesti esile uues tarbimisväärtuses, uues naturaalvormis, tarbimisesemete vormis, kuna ta varem eksisteeris tootmisvahendite vormis. Tööprotsessi tõttu kanti selle osa väärtus endiselt naturaalvormilt uuele naturaalvormile üle. Kuid produkti väärtuse kõnesoleva kahe kolmandiku *väärtust* = 2000 ei toodetud jooksval aastal toimunud väärtuskasvuprotsessis II.

Nagu produkt II on tööprotsessi seisukohalt lähtudes uue funktsioneeriva elava töö ja viimase poolt antud, eeldatud tootmisvahendite tulemus, milledes see töö teostub kui oma esemelistes tingimustes, nii koosneb ka väärtuskasvuprotsessi seisukohalt produkti II väärtus, = 3000, uuest väärtusest, mis toodeti ühiskondliku tööpäeva uuena juurdetulnud $^1/_3$ jooksul ($500_v + 500_m = 1000$), ja püsivast väärtusest, milles asjastub $^2/_3$ mõnest eelnenud ühiskondlikust tööpäevast, s. o. mõnest tööpäevast, mis möödus enne siin vaadeldavat tootmisprotsessi II. See produkti II väärtusosa väljendub produkti enda ühes osas. Ta on olemas teatavas hulgas tarbimisesemetes, mille väärtus = 2000 = $^2/_3$ ühiskondlikust tööpäevast. See ongi uus tarbimisvorm, milles see väärtusosa uuesti esile tuleb.

Ühe osa tarbimisesemete, = 2000 II_c, vahetus tootmisvahendite I vastu, = I (1000$_v$ + 1000$_m$), on seega tegelikult selline vahetus, kus vahetatakse kogu tööpäevast kaks kolmandikku, — mis ei sisalda vähimatki osa jooksva aasta tööst ja mis on möödunud enne jooksva aasta algust, — kahe kolmandiku vastu jooksval aastal uuena juurdetulnud tööpäevast. Kaks kolmandikku jooksva aasta ühiskondlikust tööpäevast ei saaks tulla rakendamisele püsivkapitali tootmisel, ühtlasi moodustades oma tootjatele muutuva kapitaliväärtuse pluss lisaväärtuse, kui neid kaht kolmandikku ei vahetataks aastas tarbitavate tarbimisesemete väärtusosa vastu, mis sisaldab $^2/_3$ mitte jooksva aasta kestel, vaid jooksva aasta eel kulutatud ning realiseeritud tööpäevast. See on jooksva aasta $^2/_3$ tööpäeva vahetus eelnenud aastal kulutatud $^2/_3$ tööpäeva vastu, vahetus jooksva aasta ja eelnenud aasta tööaja vahel. See seletab meile järelikult mõistatuse, miks kogu ühiskondliku tööpäeva jooksul loodud uus väärtus võib jaguneda muutuvaks kapitaliväärtuseks pluss lisaväärtus, kuigi $^2/_3$ sellest tööpäevast ei kulutata selliste esemete tootmiseks, milledes muutuvkapital või lisaväärtus võiksid realiseeruda, vaid kulutatakse tootmisvahendite tootmiseks, mis asendavad aasta jooksul tarbitud kapitali. Mõistatuse lahendus on lihtsalt selles, et need $^2/_3$ produkti II väärtusest, milledes kapitalistid ja töölised I realiseerivad nende poolt toodetud muutuva kapitaliväärtuse pluss lisaväärtuse (ja mis moodustavad $^2/_9$ aastaprodukti koguväärtusest), kujutavad endast oma väärtuselt $^2/_3$ ühe käesolevale aastale eelnenud ühiskondliku tööpäeva produktist.

I ja II alajaotuse ühiskondliku produkti summa, tootmisvahendid ja tarbimisesemed, on nende tarbimisväärtuse seisukohalt, konkreetselt, nende naturaalvormis küll jooksva aasta töö produkt, kuid ainult sedavõrd, kuivõrd seda tööd ennast käsitletakse kasuliku konkreetse tööna, mitte aga tööjõu kulutusena, mitte väärtustloova tööna. Kuid esimenegi väide on õige ainult selles mõttes, et tootmisvahendid muundusid vaid seetõttu uueks produktiks, jooksva aasta produktiks, et neile lisandati elavat tööd, mis neid käsitses. Kuid ümberpöördult, jooksva aasta töö ei saaks produktiks muunduda, kui poleks temast sõltumatult eksisteerivaid tootmisvahendeid, töövahendeid ja tootmismaterjale.

VIII. PÜSIVKAPITAL MÕLEMAS ALAJAOTUSES

Mis puutub produkti 9000-lisse koguväärtusse ja neisse kategooriatesse, milledeks see väärtus jaguneb, siis ei valmista analüüs siin suuremaid raskusi kui üksiku kapitali produkti väärtuse analüüs; vastupidi, ta on viimasega identne.

Meie näites sisaldab kogu ühiskondlik aastaprodukt kolm ühe aasta ühiskondlikku tööpäeva. Kõigil neil tööpäevadel on väärtuse-

väljenduseks 3000; niisiis kogu produkti väärtuseväljendus on $3000 \times 3 = 9000$.

Edasi, *enne* seda ühe aasta tootmisprotsessi, mille produkti me analüüsime, möödus kogu sellest tööajast: I alajaotuses $^4/_3$ tööpäeva (uus toodetud väärtus 4000) ja II alajaotuses $^2/_3$ tööpäeva (uus toodetud väärtus 2000). Kokku 2 ühiskondlikku tööpäeva, mis andsid uue väärtuse = 6000. Seepärast figureerivad 4000 I_c + + 2000 II_c = 6000$_c$ tootmisvahendite väärtusena ehk püsivkapitali väärtusena, mis tuleb uuesti esile kogu ühiskondliku produkti väärtuses.

Edasi, I alajaotuses kujutab endast $^1/_3$ uuena juurdelisatud ühiskondlikust aasta-tööpäevast vajalikku tööd, s. o. tööd, mis asendab muutuvkapitali väärtuse 1000 I_v ja tasub I alajaotuses rakendatud töö hinna. Täpselt samuti on II alajaotuses $^1/_6$ ühiskondlikust tööpäevast vajalik töö, mille väärtus on kokku 500. Niisiis 1000 I_v + + 500 II_v = 1500$_v$, poole ühiskondliku tööpäeva väärtuseväljendus, on kogu jooksval aastal juurdelisatud tööpäeva esimese poole, nimelt vajalikust tööst koosneva poole väärtuseväljendus.

Lõpuks, I alajaotuses kujutab endast $^1/_3$ kogu tööpäevast, uus loodud väärtus = 1000, lisatööd; II alajaotuses kujutab endast lisatööd $^1/_6$ tööpäevast, uus loodud väärtus = 500; kokku moodustavad nad teise poole kogu juurdelisatud tööpäevast. Seepärast kogu toodetud lisaväärtus = 1000 I_m + 500 II_m = 1500$_m$.

Niisiis:

ühiskondliku produkti väärtuse püsiv kapitaliosa (c):
2 tööpäeva, mis kulutati enne vaadeldavat tootmisprotsessi;
väärtuseväljendus = 6000.

Aasta jooksul kulutatud vajalik töö (v):
pool aasta-tootmiseks kulutatud tööpäevast;
väärtuseväljendus = 1500.

Aasta jooksul kulutatud lisatöö (m):
pool aasta-tootmiseks kulutatud tööpäevast;
väärtuseväljendus = 1500.

Aastatööga toodetud uus väärtus $(v + m) = 3000$.

Produkti koguväärtus $(c + v + m) = 9000$.

Raskus ei seisa järelikult ühiskondliku produkti väärtuse enda analüüsis. Raskus tekib ühiskondliku produkti *väärtuse* koostisosade kõrvutamisel selle produkti *asjaliste* koostisosadega.

Püsiv, ainult uuesti esile tulev väärtusosa võrdub selle produkti *tootmis*vahenditest koosneva osa väärtusega, ta kehastub selles produkti osas.

Aasta jooksul toodetud uus väärtus, = $v+m$, võrdub produkti *tarbimis*esemetest koosneva osa väärtusega; ta kehastub selles produkti osas.

Kuid kõrvale jättes erandid, mis siin asjasse ei puutu, on tootmisvahendid ja tarbimisesemed täiesti erinevad kaubaliigid, täiesti

erineva naturaal- või tarbimisvormiga produktid, seega ka täiesti erinevate konkreetsete tööliikide produktid. Elatusvahendite tootmiseks masinaid rakendav töö on täiesti erinev masinaid valmistavast tööst. Näib, nagu oleks kogu aasta-tööpäev, mille väärtuseväljendus = 3000, kulutatud selleks, et toota tarbimisesemeid = 3000, milledes ei tule uuesti esile ükski osa püsivast väärtusest: need $3000 = 1500_v + 1500_m$ jagunevad ainult muutuvaks kapitaliväärtuseks pluss lisaväärtus. Teiselt poolt tuleb püsiv kapitaliväärtus = 6000 uuesti esile tarbimisesemetest täiesti erinevate produktide — tootmisvahendite näol, kuna ometigi näib, nagu ei oleks nende uute produktide tootmiseks kulutatud vähimatki osa ühiskondlikust tööpäevast; vastupidi, näib, nagu koosneks kogu see tööpäev ainult sellistest tööliikidest, millede tulemuseks pole tootmisvahendid, vaid tarbimisesemed. Saladus ongi juba selgitatud. Aastatööga loodud uus väärtus võrdub II alajaotuse produkti väärtusega, uute toodetud tarbimisesemete koguväärtusega. Selle produkti väärtus aga on $^2/_3$ võrra suurem kui see osa aastatööst, mis kulutati tarbimisesemete tootmises (II alajaotuses). Nende tootmiseks kulutati ainult $^1/_3$ aastatööst. $^2/_3$ sellest aastatööst kulutati tootmisvahendite tootmiseks, kulutati järelikult I alajaotuses. Selle aja jooksul I alajaotuses toodetud uus väärtus, mis võrdub I alajaotuses toodetud muutuva kapitaliväärtusega pluss lisaväärtus, on võrdne II alajaotuses tarbimisesemete näol uuesti ilmuva püsiva kapitaliväärtusega II. Neid võib järelikult teineteise vastu vahetada, nad võivad teineteist in natura asendada. Tarbimisesemete II koguväärtus on seega võrdne uue toodetud väärtusega $I + II$, s. o. $II_{(c+v+m)} = I_{(v+m)} + II_{(v+m)}$, niisiis on ta võrdne aastatööga vormis $v + m$ toodetud uue väärtuse summaga.

Teiselt poolt võrdub tootmisvahendite (I) koguväärtus püsiva kapitaliväärtuse summaga, mis ilmub uuesti tootmisvahendite (I) ja tarbimisesemete (II) vormis, niisiis võrdub püsiva kapitaliväärtuse summaga, mis ilmub uuesti ühiskonna koguproduktis. See koguväärtus võrdub I alajaotuses enne tootmisprotsessi algust kulutatud nelja kolmandiku varema tööpäeva väärtuseväljendusega ja II alajaotuses enne tootmisprotsessi algust kulutatud kahe kolmandiku varema tööpäeva väärtuseväljendusega, seega üldkokkuvõttes kahe terve tööpäeva väärtuseväljendusega.

Ühiskondliku aastaprodukti analüüsimisel tekkiv raskus tuleb järelikult sellest, et püsiv väärtusosa esineb tootmisvahendites, s. o. hoopis teist liiki produktides kui sellele püsivale väärtusosale juurdelisatav uus väärtus $v + m$, mis esineb tarbimisesemetes. Asi näeb välja nii, nagu ilmuksid $^2/_3$ tarbitud produktide massist — kui käsitleda neid väärtuse seisukohalt — uuesti esile uues vormis, uue produktina, kuigi ühiskond ei kulutanud selle tootmiseks mingit tööd. Üksiku kapitali suhtes sellist nähtust ei esine. Iga individuaalne kapitalist rakendab kindlat konkreetset tööliiki; see muundab

sellele tööle omased tootmisvahendid produktiks ⟨millel on kindel naturaalvorm⟩. Oletame näiteks, et kapitalist on masinaehitaja, aasta jooksul kulutatud püsivkapital = 6000_c, muutuvkapital = = 1500_v, lisaväärtus = 1500_m; produkt = 9000; see produkt kujutab endast näiteks 18 masinat, millest igaüks = 500. Kogu produkt on siin ühes ja sellessamas vormis, masinate vormis. (Kui masinaehitaja toodab mitut sorti masinaid, arvestatakse iga sorti omaette.) Kogu kaupprodukt on aasta jooksul masinaehituses kulutatud töö produkt, ühe ja sellesama konkreetse tööliigi ning ühtede ja nendesamade tootmisvahendite kombinatsioon. Produkti väärtuse mitmesugused osad esinevad seepärast ühes ja sellessamas naturaalvormis: 12 masinat sisaldavad 6000_c, 3 masinat 1500_v, 3 masinat 1500_m. Siin on selge, et kui 12 masina väärtus = 6000_c, siis mitte sellepärast, et need 12 masinat kehastaksid ainult masinaehitusele eelnenud tööd ega kehastaks tööd, mis kulutati masinaehituse ajal. 18 masina jaoks vajalike tootmisvahendite väärtus ei muutunud iseenesest 12 masinaks, vaid nende 12 masina väärtus (mis koosneb omakorda väärtustest $4000_c + 1000_v + 1000_m$) on lihtsalt võrdne 18 masinas sisalduva püsivkapitali koguväärtusega. Masinaehitaja peab seega müüma kaheksateistkümnest masinast kaksteist, et asendada oma kulutatud püsivkapitali, mida ta vajab 18 uue masina taastootmiseks. Seevastu jääks asi seletamatuks, kui, hoolimata sellest, et rakendatav töö koosneb ainult masinaehitusest, me saaksime selle töö tulemusena ühelt poolt 6 masinat = 1500_v + + 1500_m, teiselt poolt aga rauda, vaske, kruve, rihmu jne., koguväärtusega 6000_c, s. o. oma naturaalvormis olevaid masinate tootmise vahendeid, mida üksik masinaehituse alal tegutsev kapitalist ei tooda teatavasti ise, vaid mida ta peab asendama ringlemisprotsessi kaudu. Kuid ometi näib esimesel pilgul, nagu toimuks ühiskondliku aastaprodukti taastootmine sellisel absurdsel viisil.

Individuaalkapitali, s. o. iga iseseisvalt funktsioneeriva, omaette elu elava ühiskondliku kapitali murdosa produktil võib olla mistahes naturaalvorm. Ainus tingimus seisab selles, et see produkt omaks tõepoolest tarbimisvormi, tarbimisväärtust, mis teeks temast kaupade maailma ringlemisvõimelise liikme. Sealjuures on täiesti ükskõik ning täiesti juhuslik, kas ta võib tootmisvahendina uuesti minna sellessesamasse tootmisprotsessi, millest ta produktina välja tuli, ja kas järelikult see osa tema väärtusest, mis esindab püsivat kapitaliosa, omab sellist naturaalvormi, milles ta võib tegelikult uuesti funktsioneerida püsivkapitalina. Kui see nõnda ei ole, siis muundatakse nimetatud osa produkti väärtusest müügi ja ostu kaudu uuesti selle produkti asjaliste tootmiselementide vormiks ning taastoodetakse niiviisi püsivkapitali selles naturaalvormis, milles ta võib püsivkapitalina funktsioneerida.

Teisiti on lugu kogu ühiskondliku kapitali produktiga. Kõik asjalised taastootmiselemendid peavad oma naturaalvormis olema selle

produkti enda osadeks. Kogu tootmine saab ainult siis asendada tarbitud osa püsivkapitalist, kui produktis uuesti ilmuv püsivkapitali osa ilmub kogu ulatuses uute tootmisvahendite naturaalvormis, mis tõesti võivad funktsioneerida püsivkapitalina. Seepärast — kuna me eeldame lihtsat taastootmist — peab tootmisvahenditest koosnev produktiosa võrduma ühiskondliku kapitali väärtuse püsiva osaga.

Edasi: individuaalselt seisukohalt toodab kapitalist uue juurdelisatava töö kaudu oma produkti väärtusest ainult oma muutuvkapitali pluss lisaväärtuse, kuna väärtuse püsiv osa kantakse produktile üle uue juurdelisatava töö konkreetse iseloomu tõttu.

Ühiskondlikult seisukohalt näeme, et see osa ühiskondlikust tööpäevast, mis toodab tootmisvahendeid, järelikult lisandab neile uut väärtust ja kannab neile üle nende tootmiseks kulutatud tootmisvahendite väärtust, — et see osa ei tooda midagi muud kui ainult uut *püsivkapitali,* mille otstarbeks on asendada nii I kui ka II alajaotuses vanade tootmisvahendite vormis tarbitud püsivkapitali. See osa toodab ainult tootlikuks tarbimiseks määratud produkti. Kogu selle produkti väärtus on järelikult selline väärtus, mis võib uuesti funktsioneerida ainult püsivkapitalina, mille eest võib uuesti osta ainult püsivkapitali ta naturaalvormis ja mis järelikult, kui võtta asja ühiskondlikult seisukohalt, ei ole jagatav muutuvkapitaliks ega lisaväärtuseks. — Teiselt poolt aga ei tooda see osa ühiskondlikust tööpäevast, mis toodab tarbimisesemeid, kõige vähematki osa ühiskondliku kapitali asendamiseks. Ta toodab ainult produkte, mis oma naturaalvormis peavad realiseerima muutuvkapitali väärtust ja lisaväärtust nii I kui ka II alajaotuses.

Käsitledes küsimust ühiskondlikult seisukohalt, s. o. vaadeldes kogu ühiskondlikku produkti, mis sisaldab nii ühiskondliku kapitali taastootmist kui ka individuaalset tarbimist, ei tohi takerduda Proudhoni poolt kodanlikult majandusteaduselt ülevõetud maneeri ja võtta asja nii, nagu kaotaks kapitalistliku tootmisviisiga ühiskond selle oma spetsiifilise ajaloolise majandusliku iseloomu, kui me võtaksime selle ühiskonna en bloc, tervikuna. Vastupidi. Sel juhul on tegemist kogukapitalistiga. Kogukapital esineb kõigi üksikute kapitalistide kogumi aktsiakapitalina. Sel aktsiaseltsil on paljude teiste aktsiaseltsidega ühine see, et igaüks teab, mida ta sinna mahutab, kuid keegi *ei tea,* mida ta sealt tagasi saab.

IX. TAGASIVAADE A. SMITHILE, STORCHILE JA RAMSAYLE

Ühiskondliku produkti koguväärtus on $9000 = 6000_c + 1500_v + 1500_m$, teiste sõnadega: 6000 taastoodavad tootmisvahendite väärtust ja 3000 taastoodavad tarbimisesemete väärtust. Ühiskondliku tulu väärtus $(v + m)$ on seega ainult $^1/_3$ kogu produkti väärtusest, ja tarbijate kogum — töölised ja kapitalistid — võib ühis-

kondlikust koguproduktist kaupu, produkte saada ja neid oma tarbimisfondi võtta ainult selle kolmandiku ulatuses. Seevastu 6000 = $^2/_3$ produkti väärtusest kujutavad endast selle püsivkapitali väärtust, mis tuleb asendada in natura. Tootmisfondi tuleb järelikult uuesti võtta selle summa eest tootmisvahendeid. Storch nägi, et see on vajalik, kuid ta ei saanud seda tõestada: «On selge, et aastaprodukti väärtus jaguneb osalt kapitaliks, osalt tuluks, kusjuures kumbki aastaprodukti väärtuse osa ostab korrapäraselt neid saadusi, mida natsioon vajab nii oma kapitali taastamiseks kui ka oma tarbimisfondi uuendamiseks... Saadused, millest koosneb natsiooni *kapital, ei kuulu tarbimisele*» (Storch: «Considérations sur la nature du revenu national». Paris 1824, lk. 134—135, 150).

Kuid A. Smith püstitas hämmastava dogma, mida veel siiamaani usutakse ja mille järgi kogu ühiskondliku produkti väärtust võib võtta kui tulu, s. o. palk pluss lisaväärtus, või — tema väljendust kasutades — palk pluss kasum (protsent) pluss maarent. Ta püstitas selle dogma mitte ainult juba mainitud kujul, vaid veel populaarsemaltki, öeldes, et *tarbijad* peavad lõppkokkuvõttes (ultimately) tasuma tootjatele *produkti koguväärtuse*. Niinimetatud poliitilise ökonoomia teadusele on see siiamaani üks vaieldamatuid kulunud tõdesid või isegi üks igavesi tõdesid. Seda püütakse illustreerida järgmisel näiliselt usutaval viisil. Võtame mistahes eseme, näiteks linased särgid. Esmalt peab linase lõnga ketraja tasuma linakasvatajale kogu lina väärtuse, s. o. maksma talle seemne, väetiste, tööloomade sööda jne. eest, samuti sellegi väärtusosa eest, mis kantakse produktile üle linakasvataja põhikapitalilt, näiteks hoonetelt, põllutööriistadelt jne.; asendama lina tootmisel makstud palga, linas sisalduva lisaväärtuse (kasumi, maarendi) ja lõpuks lina tootmiskohalt ketrustööstuseni transportimise kulud. Seejärel peab kangur tagastama linaketrajale mitte ainult selle linahinna, vaid ka osa masinate, hoonete jne. väärtusest, lühidalt: osa põhikapitali väärtusest, mis linale üle kanti; edasi, kõik ketramisprotsessi ajal tarbitud abimaterjalid, ketrajate palga, lisaväärtuse jne. Sama lugu jätkub pleegitustööstuse omanikuga, valmis linase riide transportimise kuludega ja lõpuks särgivabrikandiga, kes, saanud eelmistelt tootjatelt vaid oma toormaterjali, tasub nende kõikide koguhinna. Tema vabrikus toimub edasine väärtuse juurdelisamine: osalt püsivkapitali väärtuse arvel, mis tarbiti särkide valmistamisel töövahendite, abimaterjalide jne. vormis, osalt kulutatud töö arvel, mis lisab juurde särgiõmblejate palga väärtuse pluss särgivabrikandi lisaväärtus. Oletame, et kogu see produkt, särgid, läheb lõppude lõpuks maksma 100 naelsterlingit, milline summa väljendabki seda osa kogu aastaprodukti väärtusest, mille ühiskond kulutab särkidele. Särkide tarbijad maksavad 100 naelsterlingit, järelikult kõigi särkides sisalduvate tootmisvahendite väärtuse, samuti palga pluss linakasvataja, ketraja, kangru, pleegitustööstuse omaniku, särgivab-

rikandi ning kõigi transpordiettevõtete omanike lisaväärtus. See on täiesti õige. See on tõepoolest selge igale lapselegi. Siis aga öeldakse: nii on lugu ka kõigi teiste kaupade väärtusega. Tuleks ütelda: nii on lugu *kõigi tarbimisesemete* väärtusega, ühiskondliku produkti selle osa väärtusega, mis läheb tarbimisfondi, niisiis selle osaga ühiskondliku produkti väärtusest, mida saab kulutada tuluna. Kõigi nende kaupade väärtussumma võrdub muidugi kõigi nende tootmisvahendite (püsivate kapitaliosade) väärtusega, mis tarbiti nende kaupade valmistamisel, pluss see väärtus, mille lõi viimasena juurdelisatud töö (palk pluss lisaväärtus). Kõik tarbijad kokku võivad järelikult maksta kogu selle väärtussumma, sest kui iga üksiku kauba väärtus koosnebki $c + v + m$-ist, siis võib kõikide tarbimisfondi minevate kaupade väärtussumma kokku, oma maksimaalses suuruses, võrduda ainult selle osaga ühiskondliku produkti väärtusest, mis väljendub valemis $v + m$, s. o. võib võrduda ainult selle väärtusega, mille aasta jooksul kulutatud töö lisandas juba olemas olevatele tootmisvahenditele, püsivkapitali väärtusele. Mis aga puutub püsivasse kapitaliväärtusse, siis nägime, et seda asendatakse ühiskondliku produkti massist kahesugusel viisil. Esiteks selle kaudu, et kapitalistid II, kes toodavad tarbimisesemeid, astuvad vahetusse kapitalistidega I, kes toodavad neile tootmisvahendeid. Siit saabki alguse fraas, et mis ühele on kapital, on teisele tulu. Tegelikult pole asi aga nii. 2000 II_c, mis on olemas tarbimisesemete näol väärtusega 2000, kujutavad endast kapitalistidele II püsivat kapitaliväärtust. Seda väärtust järelikult kapitalistid II ise tarbida ei saa, kuigi produkt on oma naturaalvormilt määratud tarbimiseks. Teiselt poolt kujutavad 2000 $I_{(v+m)}$ endast I alajaotuse kapitalistide ja tööliste poolt toodetud palka pluss lisaväärtus. Nad on olemas tootmisvahendite naturaalvormis, s. o. nende asjade naturaalvormis, millede näol ei saa tarbida nende oma väärtust. Meil on siin järelikult 4000-line väärtussumma ⟨millest saab tarbida ainult 2000⟩ ja millest — nii enne kui ka pärast vahetust — pool asendab ainult püsivkapitali ja pool moodustab ainult tulu. — Teiseks aga asendatakse I alajaotuse püsivkapitali in natura, osalt kapitalistide I omavahelise vahetuse, osalt igas üksikus ettevõttes in natura toimuva asenduse kaudu.

Fraas, nagu peaksid tarbijad lõppude lõpuks kinni maksma kogu aastaprodukti väärtuse, oleks ainult siis õige, kui me mõistaksime tarbijate all kaht täiesti erinevat liiki: individuaalseid tarbijaid ja tootlikke tarbijaid. Kui aga osa produkti tuleb tarbida *tootlikult,* siis ei tähenda see midagi muud kui seda, et see osa peab *funktsioneerima kapitalina* ega saa olla *tarbitav tuluna.*

Kui me jaotame kogu produkti väärtuse = 9000 selle koostisosadeks $6000_c + 1500_v + 1500_m$ ja käsitleme $3000_{(v+m)}$ ainult tuluna, siis tekib, ümberpöördult, selline mulje, nagu oleks muutuvkapital kadunud ja nagu koosneks kapital ühiskondlikult seisukohalt võe-

tuna ainult püsivkapitalist. Sest see, mis esialgselt esines koostisosana 1500$_v$, osutus nüüd ühiskondliku tulu osaks, palgaks, töölisklassi tuluks; ühtlasi kadus selle osa kapitali-iseloom. Tegelikult teebki Ramsay vastava järelduse. Ramsay järgi koosneb kapital ühiskondlikult seisukohalt võetuna ainult põhikapitalist, kuid põhikapitali all mõtleb ta püsivkapitali, tootmisvahendites sisalduvat väärtuste massi, olgu need tootmisvahendid töövahendid või töömaterjal, nagu toorained, poolfabrikaadid, abimaterjalid jne. Muutuvkapitali nimetab ta käibekapitaliks: «Käibekapital koosneb eranditult elatusvahenditest ja teistest vajalikkudest esemetest, mida avansseeritakse töölistele enne nende tööprodukti valmissaamist... Natsiooni rikkuse allikaks on õieti-öelda ainult põhikapital, mitte aga käibekapital... Käibekapital ei kujuta enesest otsest tootmise agenti ega ole tootmiseks üldse olulise tähtsusega; see on vaid rahvahulkade haletsemisväärse vaesuse tõttu vajalikuks saanud tingimus... Natsionaalselt seisukohalt võttes on tootmiskulude elemendiks ainult põhikapital» (Ramsay, 1. c., lk. 23—26 passim). Ramsay annab järgmise lähema seletuse põhikapitali kohta, mille all ta mõtleb püsivkapitali: «Aja vältus, mille jooksul mõni osa selle töö (nimelt mingi kauba valmistamiseks rakendatud töö) produktist eksisteeris põhikapitalina, s. o. sellises vormis, milles ta *ei lähe tööliste ülalpidamiseks*, kuigi ta aitab kaasa tulevase kauba tootmisele...» (lk. 59).

Siin näeme jällegi, millise pahanduse tekitas A. Smith, uputades püsivkapitali ja muutuvkapitali erinevuse põhikapitali ja käibekapitali erinevusse. Ramsay püsivkapital koosneb töövahenditest, tema käibekapital elatusvahenditest; mõlemad on kaubad, millede väärtus on antud; kumbki neist ei saa lisaväärtust toota.

X. KAPITAL JA TULU: MUUTUVKAPITAL JA PALK[49]

Kogu aasta-taastootmine, selle aasta koguprodukt on selle aasta kasuliku töö produkt. Kuid kogu selle produkti väärtus on suurem kui see osa tema väärtusest, milles kehastub aastatöö, — jooksval aastal kulutatud tööjõud. *Aasta jooksul* kaubavormis loodud *uus väärtus* on väiksem kui *produkti väärtus,* väiksem kui kogu aasta jooksul toodetud kaubamassi koguväärtus. Vahe, mille me saame, kui me lahutame kogu aastaprodukti väärtusest selle väärtuse, mis lisandati aastaproduktile jooksva aasta tööga, ei kujuta endast tegelikult taastoodetud väärtust, vaid ainult uues olemasolu vormis uuesti ilmuvat väärtust, — väärtust, mis kanti aastaproduktile üle enne seda produkti eksisteerinud väärtuselt ja mis — olenevalt jooksva aasta ühiskondlikust tööprotsessist osavõtnud püsivkapitali koostisosade east — võib pärineda varase-

[49] Siit alates käsikirjast VIII.

mast või hilisemast ajast, võib tuleneda eelmisel aastal või rea eelmiste aastate jooksul ilmale tulnud tootmisvahendite väärtusest. Igal juhul kujutab see endast väärtust, mis on üle kantud eelmiste aastate tootmisvahenditelt jooksva aasta produktile.

Kui me võtame oma skeemi, siis on meil pärast senivaadeldud elementide vahetust I ja II alajaotuse vahel ning II alajaotuse piirides:

I) $4000_c + 1000_v + 1000_m$ (viimased 2000 realiseeritakse tarbimisesemetes II_c) $= 6000$.

II) 2000_c (taastoodetakse vahetuse kaudu $I_{(v+m)}$ vastu) $+ 500_v + 500_m = 3000$.

Väärtussumma $= 9000$.

Aasta jooksul toodetud uus väärtus sisaldub ainult *v*-s ja *m*-is. Selle aasta jooksul loodud uue väärtuse summa võrdub järelikult summaga $v + m = 2000$ $I_{(v+m)} + 1000$ $II_{(v+m)} = 3000$. Selle aasta produkti kõik ülejäänud väärtusosad kujutavad endast ainult väärtust, mis kanti üle aasta jooksul tootmises tarbitud endiste tootmisvahendite väärtuselt. Peale 3000-lise väärtuse ei tootnud jooksva aasta töö mingit muud väärtust; see on kogu uus väärtus, mis ta aasta jooksul tootis.

Me nägime aga, et 2000 $I_{(v+m)}$ asendavad II alajaotusele 2000 II_c tootmisvahendite naturaalvormis. Kaks kolmandikku I alajaotuses kulutatud aastatööst tootsid järelikult uuesti püsivkapitali II, — nii kogu ta väärtuse kui ka ta naturaalvormi. Ühiskondlikult seisukohalt võttes tootsid seega kaks kolmandikku aasta jooksul kulutatud tööst uue püsiva kapitaliväärtuse, mis on realiseeritud II alajaotusele vastavas naturaalvormis. Suurem osa ühiskondlikust aastatööst kulutati järelikult selleks, et toota uut püsivkapitali (tootmisvahendite näol eksisteerivat kapitaliväärtust) tarbimisesemete tootmisele kulutatud püsiva kapitaliväärtuse asendamiseks. Selles suhtes ei erine kapitalistlik ühiskond metsinimesest sugugi mitte selle poolest, milles näeb seda erinevust Senior[50], kes oletab, et metsinimesel on eriline eesõigus kulutada oma tööd mõnikord nii, et see ei anna talle mingeid tooteid, mis muutuksid tuluks, s. o. tarbimisesemeteks. Tegelikult seisab erinevus järgmises:

a) Kapitalistlik ühiskond tarvitab suurema osa tema käsutuses olevast aastatööst tootmisvahendite (järelikult püsivkapitali) tootmiseks, mida ei saa kasutada tuluna ei palga ega lisaväärtuse vormis ja mis võivad funktsioneerida ainult kapitalina.

b) Kui metsinimene valmistab vibusid, nooli, kivivasaraid, kirveid, korve jne., siis on ta täiesti teadlik sellest, et selleks kulutatud

[50] «Kui metslane valmistab vibusid, siis tegeleb ta tööstusega, kuid ei praktiseeri loobumist» (*Senior*: «Principes fondamentaux de l'Écon. Pol.», trad. Arrivabene, Paris 1836, lk. 342—343). «Mida enam edeneb ühiskond, seda enam loobumist ta nõuab» (sealsamas, lk. 342). [Vrd. *K. Marx*: «Kapital», I kd., Tallinn 1953, lk. 518.]

aega pole ta kasutanud tarbimisesemete tootmiseks, see tähendab, et ta on rahuldanud oma vajaduse tootmisvahendite järele ja mitte midagi rohkem. Majanduslikus mõttes patustab metsinimene pealegi raskelt sellega, et ta on ajakulu suhtes täiesti ükskõikne; näiteks, nagu jutustab Tylor, kulub tal pahatihti terve kuu aega üheainsa noole valmistamiseks.[51]

Levinud kujutlus, mille abil osa majandusteadlasi püüab kõrvale põigata teoreetilisest raskusest, s. o. reaalse seose mõistmisest, — kujutlus, et mis ühele on kapital, on teisele tulu ja ümberpöördult, — see kujutlus on osalt õige, kuid ta saab täiesti vääraks (sisaldab järelikult aasta-taastootmise puhul toimuva vahetusprotsessi täielikku mittemõistmist, s. o. ka nende asjaolude mittemõistmist, mis on selle kujutluse osalise õigsuse tegelikuks aluseks), niipea kui talle omistatakse üldine iseloom.

Nüüd võtame kokku tegelikud suhted, milledel rajaneb selle kujutluse osaline õigsus; sealjuures ilmneb otsekohe, et nendest suhetest arusaamine oli ekslik.

1) Muutuvkapital funktsioneerib kapitalina kapitalisti käes ja tuluna palgatöölise käes.

Muutuvkapital eksisteerib kõigepealt kapitalisti käes *rahakapitalina;* ta funktsioneerib *rahakapitalina,* kui kapitalist ostab tema eest tööjõudu. Niikaua kui muutuvkapital püsib kapitalisti käes rahavormis, ei kujuta ta endast midagi muud kui rahavormis eksisteerivat antud väärtust, järelikult kujutab ta endast püsivat, mitte aga muutuvat suurust. Muutuvkapital on ta ainult potentsiaalselt, nimelt sellepärast, et teda saab muundada tööjõuks. Tegelikuks muutuvkapitaliks saab ta alles pärast seda, kui ta on lahti saanud oma rahavormist, kui ta on muundunud tööjõuks ja kui viimane on hakanud funktsioneerima kapitalistlikus protsessis tootliku kapitali koostisosana.

Raha, mis esialgu funktsioneeris kapitalistile muutuvkapitali rahavormina, funktsioneerib nüüd töölise käes tema palga rahavormina, mida ta muundab elatusvahenditeks, niisiis selle *tulu* rahavormina, mida ta saab oma tööjõu pidevalt korduvast müügist.

Siin on meil tegemist vaid selle lihtsa tõsiasjaga, et ostja *raha,* antud juhul kapitalisti oma, läheb tema käest müüja kätte, antud juhul tööjõu müüja, töölise kätte. See, mis funktsioneerib siin kahekordselt, — kapitalistile kapitalina, töölisele tuluna, — ei ole muutuv*kapital,* vaid üks ja seesama *raha,* mis eksisteeris esmalt kapitalisti käes tema muutuvkapitali rahavormina, niisiis potentsiaalse muutuvkapitalina, ja mis järgnevalt, kui kapitalist muundas ta tööjõuks, sai töölise käes olevaks müüdud tööjõu ekvivalendiks. Kuid see asjaolu, et üks ja seesama raha on müüja käes teise

[51] *E. B. Tylor*: «Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit». H. Mülleri tõlge. Leipzig, ilma aastaarvuta, lk. 240.

otstarbega kui ostja käes, — see asjaolu on igale kaupade ostule ja müügile omane nähtus.

Majandusteadlased-apologeedid kujutavad asja valesti; see nähtub kõige paremini siis, kui me ei muretse esialgu järgneva pärast, vaid pöörame tähelepanu ainult ringlusaktile *R—Tj* (= *R—K*), raha muundumisele tööjõuks kapitalistliku ostja poolel, *Tj—R(=K—R)*, tööjõu kui kauba muundumisele rahaks müüja, töölise poolel. Nad ütlevad: üks ja seesama raha realiseerib siin kaks kapitali; ostja — kapitalist — muundab oma rahakapitali elavaks tööjõuks, mille ta ühendab oma tootliku kapitaliga; teiselt poolt müüja — tööline — muundab oma kauba — tööjõu — rahaks, mida ta kulutab tuluna, saades seetõttu võimaluse müüa oma tööjõudu järjest uuesti ning seda niiviisi säilitada; tema tööjõud ise on järelikult tema kapital — kaubavormis olev kapital, kust ta pidevalt tulu saab. Kuid tegelikult on tööjõud tema (pidevalt uuenev, pidevalt taastoodetav) vara, mitte aga kapital. See on ainus kaup, mida ta võib järjest müüa ja peabki järjest müüma, et elada, ja mis toimib kapitalina (muutuvkapitalina) vaid ostja, kapitalisti käes. Asjaolu, et inimest sunnitakse järjest uuesti müüma kolmandale isikule oma tööjõudu, s. o. iseennast, tõestab nende majandusteadlaste järgi seda, et see inimene on kapitalist, kuna tal tuleb pidevalt müüa «kaupa» (iseennast). Selles mõttes saab kapitalistiks isegi ori, kuigi kolmas isik müüb ta jäädavalt kui kauba, sest selle kauba — tööorja — loomus on selline, et ostja paneb ta iga päev uuesti tööle ja annab talle pealegi elatusvahendeid, millede tõttu ta saab järjest uuesti tööd teha. (Vrd. selle kohta Sismondi ja Say nende kirjades Malthusele.)

2) Niisiis, kui 1000 I_v + 1000 I_m vahetatakse 2000 II_c vastu, siis saab see, mis ühtedele on püsivkapital (2000 II_c), teistele muutuvkapitaliks ja lisaväärtuseks, järelikult tuluks üldse; see aga, mis ühtedele on muutuvkapital ja lisaväärtus (2000 $I_{(v+m)}$), järelikult tulu üldse, saab teistele püsivkapitaliks.

Vaadelgem kõigepealt I_v vahetust II_c vastu, eeskätt nimelt töölise seisukohalt.

I alajaotuse kogutööline müüs oma tööjõu I alajaotuse kogukapitalistile 1000 eest; see väärtus makstakse talle välja rahas, palga vormis. Selle raha eest ostab ta II alajaotuselt sama väärtussumma ulatuses tarbimisesemeid. II alajaotuse kapitalist seisab tema vastas ainult kauba müüjana ja ei kellegi muuna, — isegi siis, kui tööline ostab omaenda kapitalistilt, nagu näiteks eespool (lk. 400) [käesolevas väljaandes lk. 342—343], 500 II_v vahetuse puhul. Ringlusvorm, mille tema kaup — tööjõud — läbi teeb, on lihtsa kaubaringluse vorm, ainult vajaduste rahuldamisele, ainult tarbimisele suunatud kaubaringluse vorm: *K* (tööjõud) — *R—K* (tarbimisesemed, kaup II). Selle ringlusakti tulemus on järgmine: tööline säilitas end tööjõuna kapitalisti I jaoks; et aga end edaspidi

sellena säilitada, peab tööline järjest uuesti kordama protsessi *Tj (K) —R—K*. Tema palk realiseerub tarbimisesemetes, see kulutatakse tuluna ja, kui võtta kogu töölisklass, siis kulutatakse seda tuluna järjest uuesti.

Vaadelgem nüüd sedasama I_v ja II_c vahel toimuvat vahetust kapitalisti seisukohalt. Kogu kaupprodukt II koosneb tarbimisesemetest, järelikult sellistest asjadest, mis peavad minema aastasesse tarbimisse, s. o. peavad realiseerima kellegi tulu, siin vaadeldaval juhul I alajaotuse kogutöölise tulu. Kuid kogukapitalistile II on osa ta kaupproduktist, = 2000, nüüd tema tootliku kapitali püsiva kapitaliväärtuse kaubaksmuundunud vorm; sellest kaubavormist tuleb tootlik kapital uuesti muundada selliseks naturaalvormiks, milles ta võib uuesti funktsioneerida tootliku kapitali püsiva osana. Seni saavutas II alajaotuse kapitalist seda, et müües I alajaotuse töölisele poole (= 1000) oma kaubavormis (tarbimisesemetes) taastoodetud püsivast kapitaliväärtusest, muundas ta selle poole uuesti rahavormiks. Selleks püsiva kapitaliväärtuse II_c esimeseks pooleks ei muundunud järelikult muutuvkapital I_v, vaid raha, mis vahetuses tööjõu vastu funktsioneeris I-le rahakapitalina ning sattus niiviisi tööjõu müüja valdusse, kusjuures see raha ei ole müüjale kapitaliks, vaid rahavormis esinevaks tuluks, s. o. ta kulutatakse tarbimisesemete ostmise vahendina. Teiselt poolt raha = 1000, mis tuli kapitalistidele II tööliste I käest, ei saa funktsioneerida tootliku kapitali II püsiva elemendina. See on esialgu ainult II alajaotuse kaupkapitali rahavorm, mis tuleb alles muundada püsivkapitali põhi- või käibe-koostisosadeks. Raha eest, mis II sai töölistelt I, tema kauba ostjatelt, ostab II niisiis I-lt tootmisvahendeid 1000 suuruses summas. Niiviisi uueneb püsiv kapitaliväärtus II poole kogusuuruse ulatuses selles naturaalvormis, milles ta saab uuesti funktsioneerida II alajaotuse tootliku kapitali elemendina. Ringlemisvormiks oli sealjuures *K—R—K:* tarbimisesemed väärtusega 1000 — raha = 1000 — tootmisvahendid väärtusega 1000.

K—R—K on siin aga kapitali liikumine. Töölistele müüdud *K* muundub *R*-iks ja see *R* muundub tootmisvahenditeks; see on kauba tagasimuundumine selle kauba ainelisteks koostiselementideks. Teiselt poolt funktsioneerib siin I alajaotuse kapitalist II alajaotuse kapitalisti suhtes ainult kauba müüjana, nii nagu II alajaotuse kapitalist funktsioneerib I alajaotuse kapitalisti suhtes ainult kauba ostjana. 1000-lise raha eest, mis pidi funktsioneerima muutuvkapitalina, ostis I alajaotus kõigepealt 1000-lise väärtusega tööjõu; ta sai järelikult ekvivalendi oma 1000_v vastu, mille ta andis ära rahavormis; raha kuulub nüüd töölisele, kes kulutab ta ostudeks II juures; niiviisi kassasse II voolanud raha võib ainult sel teel tagasi tulla I kätte, et I õngitseb ta uuesti välja, müües niisama suure väärtussumma eest kaupu.

Algul oli I-l kindel rahasumma = 1000, mis pidi funktsioneerima muutuva kapitaliosana; sellena funktsioneerib ta selle tõttu, et ta muundatakse sama väärtusega tööjõuks. Tööline aga andis I-le tootmisprotsessi tulemusena teatava hulga kaupu (tootmisvahendeid) väärtusega 6000, millest $^1/_6$ ehk 1000 on oma väärtuse poolest rahas avansseeritud muutuva kapitaliosa ekvivalendiks. Muutuv kapitaliväärtus ei funktsioneerinud muutuvkapitalina varem, oma rahavormis; ta ei funktsioneeri sellena ka nüüd, oma kaubavormis; muutuvkapitalina saab ta funktsioneerida alles pärast oma muundumist elavaks tööjõuks ja ainult niikaua, kui viimane tootmisprotsessis funktsioneerib. Rahana oli muutuv kapitaliväärtus vaid potentsiaalne muutuvkapital. Kuid ta oli sellises vormis, kus teda sai otseselt muundada tööjõuks. Kaubana on seesama muutuv kapitaliväärtus esialgu ainult potentsiaalseks rahaväärtuseks; tema esialgset rahavormi saab taastada ainult kauba müümise kaudu, siin järelikult selle kaudu, et II ostab I-lt 1000 eest kaupa. Ringlemisliikumine on siin järgmine: 1000_v (raha) — 1000-lise väärtusega tööjõud — 1000 kaubas (muutuvkapitali ekvivalent) — 1000_v (raha); järelikult $R—K \ldots K—R$ ($= R—Tj \ldots K—R$). Tootmisprotsess ise, mis toimub $K \ldots K$ vahel, ei kuulu ringlussfääri; ta ei tule esile aasta-taastootmise mitmesuguste elementide vahetuses üksteise vastu, kuigi see vahetus sisaldab kõigi tootliku kapitali elementide — nii püsivate elementide kui ka muutuva elemendi, tööjõu — taastootmist. Kõik selle vahetuse agendid esinevad ainult ostjatena või ainult müüjatena, või mõlemana; töölised esinevad siin ainult kauba ostjatena; kapitalistid — vaheldumisi ostjatena ja müüjatena, teatud piirides aga ühekülgselt ainult kauba ostjatena või ainult kauba müüjatena.

Tulemus on järgmine: I-ne valdab uuesti oma kapitali muutuvat väärtusosa rahavormis, millest see ainult ongi otseselt muundatav tööjõuks; tal on see jälle käes selles ainsas vormis, milles seda saab tegelikult avansseerida tema tootliku kapitali muutuva elemendina. Teiselt poolt, et tal oleks võimalik jälle esineda kauba ostjana, peab tööline nüüd kõigepealt jälle esinema kauba müüjana, oma tööjõu müüjana.

II tootmiskategooria kapitalistide ja tööliste vahel toimuva ringlemise protsess — kui me vaatleme seda protsessi nii, nagu toimuks see kogukapitalisti II ja kogutöölise II vahel — esineb II kategooria muutuvkapitali ($500\ II_v$) suhtes otseses vormis, ilma vahendavate lülideta.

Kogukapitalist II avansseerib 500_v sama väärtusega tööjõu ostmiseks; kogukapitalist on siin ostjaks, kogutööline müüjaks. Oma tööjõu eest saadud rahaga esineb tööline siis ostjana ning ostab osa tema enda poolt toodetud kaupu. Kapitalist on siin järelikult müüjaks. Tööline asendas kapitalistile raha, mis tööjõudu ostes maksti; asenduseks andis tööline osa toodetud kaupkapitalist II,

nimelt 500_v kaubas; kapitalistil on nüüd kaubavormis seesama v, mis tal enne tööjõuks muundumist oli rahavormis; teiselt poolt realiseeris tööline oma tööjõu väärtuse rahas, nüüd aga realiseerib ta omakorda raha, kulutades seda tuluna oma tarbimiseks ning ostes selle eest osa enda poolt toodetud tarbimisesemeid. See on töölise rahalise tulu vahetus tema enda poolt kaubavormis taastoodetud kaubakoostisosa 500_v vastu, mis kuulub kapitalistile. Niiviisi tuleb see raha tagasi kapitalistile II tema muutuvkapitali rahavormina. Rahavormis oleva tulu ekvivalentne väärtus asendab siin kaubavormis olevat muutuvat kapitaliväärtust.

Kapitalist ei rikastu selle tõttu, et ta töölisele ekvivalentse kaubamassi müümisega võtab tööliselt tagasi raha, mis ta töölisele tööjõu ostmisel maksis. Tegelikult maksaks ta töölisele kaks korda, kui ta kõigepealt maksaks talle 500 tema tööjõu ostmisel, peale selle aga annaks talle ilma rahata veel 500-lise väärtusega kaubamassi, mille tööline temale tootma pidi. Ümberpöördult, kui tööline ei oleks tootnud kapitalistile midagi muud kui ainult 500 kaubas, oma 500-lise tööjõu hinna ekvivalendi, siis oleks kapitalist pärast seda operatsiooni täpselt niisama kaugel kui enne. Tööline taastootis aga 3000-lise produkti; ta säilitas produkti püsiva väärtusosa, s. o. produkti tootmisel tarbitud tootmisvahendite väärtuse = 2000, muundades selle uueks produktiks; sellele antud väärtusele lisandas ta peale selle $1000_{(v+m)}$ suuruse väärtuse. (Destutt de Tracy arendab kujutlust, nagu rikastuks kapitalist selles mõttes, et lisaväärtus tuleb talle tagasi nende 500 tagasivoolamise tõttu rahas; sellest lähemalt käesoleva peatüki XIII alaosas.)

Selle tõttu, et tööline II ostis 500-lise väärtusega tarbimisesemeid, tuleb väärtus 500 II_v, mis alles nüüdsama oli kapitalist II käes kaubana, temale tagasi rahana, s. o. samas vormis, milles ta selle väärtuse algselt avansseeris. Nagu iga teise kaubamüügi puhul, nii on ka selle tehingu otseseks tulemuseks antud väärtuse muundumine kaubavormist rahavormiks. Selle tehingu tõttu asetleidnud raha tagasitulek oma lähtepunkti ei kujuta endast samuti midagi erilist. Kui II alajaotuse kapitalist oleks ostnud I alajaotuse kapitalistilt rahas 500 eest kaupa ja oleks siis omakorda müünud kapitalistile I kaupa 500-lise summa eest, siis oleksid need 500 talle samuti rahas tagasi tulnud. Need 500 rahas oleksid ainult vahendanud 1000-lise kaubamassi vahetust ja vastavait eelnimetatud üldisele seadusele oleksid tagasi tulnud selle kätte, kes selle kaubamassi vahetamiseks vajaliku raha ringlusse paiskas.

Need kapitalistile II tagasi tulnud 500 rahas kujutavad endast aga ühtlasi rahavormis olevat uuendatud potentsiaalset muutuvkapitali. Mispärast nii? Raha, järelikult ka rahakapital, on ainult sellepärast ja ainult sedavõrd potentsiaalne muutuvkapital, kuivõrd seda saab muundada tööjõuks. 500 naelsterlingi raha tagasitulekuga kapitalisti II kätte kaasneb tööjõu II tagasitulek turule. Raha

ja tööjõu tagasitulek vastaspoolustele, niisiis ka nende 500 uuesti-ilmumine rahas, — mitte ainult rahana, vaid ka rahavormis oleva muutuvkapitalina, — on tingitud ühest ja sellestsamast protseduurist. Raha = 500 tuleb sellepärast tagasi kapitalistile II, et ta müüs töölisele II tarbimisesemeid 500 suuruses summas, niisiis sellepärast, et tööline kulutas oma palga, säilitades sellega iseenda ja oma perekonna, ühtlasi aga ka oma tööjõu. Et edasi elada ja edasi esineda kauba ostjana, peab ta oma tööjõudu uuesti müüma. Nende 500 tagasitulek rahas kapitalistile II on seega ühtlasi tööjõu tagasitulek ning vastavalt tööjõu säilimine nende 500 rahaühiku eest ostetava kaubana, järelikult nende 500 rahaühiku tagasitulek potentsiaalse muutuvkapitalina.

Mis puutub kategooriasse II *b*, mis toodab luksusesemeid, siis selle v — $(\text{II } b)_v$ — suhtes on lugu samuti kui I_v suhtes. Raha, mis uuendab kapitalistidele II *b* rahavormis nende muutuvkapitali, tuleb nende kätte kaudsel teel, kapitalistide II *a* kaudu. Kuid sellest hoolimata on siin olemas erinevus: ei ole ükskõik, kas töölised ostavad endile elatusvahendeid otseselt nende kapitalistlike tootjate käest, kellele nad müüvad oma tööjõudu, või ostavad nad neid teiselt kapitalistide kategoorialt, kelle vahendusel raha voolab vaid kaudsel teel esimeste kätte. Kuna töölisklass elab peost suhu, ostab ta seni, kui ta osta saab. Teisiti on lugu kapitalistiga, näiteks 1000 II_c vahetamisel 1000 I_v vastu. Kapitalist ei ela peost suhu. Ajendiks on talle tema kapitali võimalikult suur väärtuskasv. Sellepärast aeglustub nende 1000 II_c tagasivoolamine (rahas) I kätte, kui saabuvad mõnesugused asjaolud, millede tõttu kapitalist II, selle asemel et otsekohe uuendada oma püsivkapitali, peab kasulikumaks jätta see kas või osaliseltki pikemaks ajaks rahavormis seisma; seega aeglustub ka 1000 I_v taastamine rahavormis, ja kapitalist I võib ainult siis jätkata tööd endises ulatuses, kui tal on käsutada reservraha, — nii nagu üldsegi vajatakse rahalist reservkapitali, et oleks võimalik pidevalt edasi töötada, vaatamata sellele, kas muutuv kapitaliväärtus tuleb rahas kiiremini või aeglasemalt tagasi.

Kui uurime jooksva aasta-taastootmise mitmesuguste elementide vahetust, siis tuleb uurida ka möödunud aastatöö, juba lõpule jõudnud aasta töö tulemust. Tootmisprotsess, mille tulemuseks see aastaprodukt on, jäi meil seljataha, ta on möödas, on kokku sulanud oma produktiga; seda enam käib see järelikult tootmisprotsessile eelneva või temaga paralleelselt kulgeva ringlemisprotsessi kohta, potentsiaalse muutuvkapitali tegelikuks muutuvkapitaliks muundumise kohta, s. o. tööjõu ostu ja müügi kohta. Tööturg ei moodusta enam osa sellest kaubaturust, millega meil siin tegemist on. Siin on tööline lisaks oma tööjõu müümisele kauba näol ära andnud, peale lisaväärtuse, ka oma tööjõu hinna ekvivalendi; teiselt poolt on tema palk tal taskus ning vahetuse puhul figureerib ta ainult kauba (tarbimisesemete) ostjana. Kuid edasi, aastaprodukt peab

sisaldama kõiki taastootmise elemente, ta peab taastama kõik tootliku kapitali elemendid, niisiis kõigepealt ta tähtsaima elemendi, muutuvkapitali. Ja tõepoolest, me nägime, et muutuvkapitali suhtes on vahetuse tulemus järgmine: esinedes kauba ostjana, kulutades oma palka ja tarbides ostetud kaupa, säilitab ning taastoodab tööline seega oma tööjõudu kui ainsat kaupa, mis tal müüa on; nagu kapitalisti poolt selle tööjõu ostmiseks avansseeritud raha tuleb tagasi kapitalisti kätte, nii tuleb ka tööjõud selle raha vastu vahetatava kaubana tagasi tööturule; erijuhtumil suurusega 1000 I_v saame siin tulemusena I alajaotuse kapitalistide poolel 1000_v rahas, vastaspoolel aga, I alajaotuse tööliste poolel, — 1000-lise väärtusega tööjõu, nii et kogu taastootmisprotsess I võib uuesti alata. See on üks vahetusprotsessi tulemustest.

Teiselt poolt võeti I alajaotuse tööliste palga kulutamisega II alajaotuselt tarbimisesemeid 1000_c suuruse summa eest ja muundati nad niiviisi kaubavormist rahavormiks; sellest rahavormist muundas II alajaotus nad uuesti oma püsivkapitali naturaalvormiks, ostes selleks I alajaotuselt kaupu = 1000_v, kusjuures I alajaotus oma muutuva kapitaliväärtuse rahavormis jälle tagasi sai.

I alajaotuse muutuvkapital teeb läbi kolm muundumist, mis ei tule aastaprodukti vahetuses üldse esile või tulevad esile ainult vihjamisi.

1) Esimene vorm, 1000 I_v rahas, mis muundatakse sama väärtusega tööjõuks. See muundamine ise ei tule esile I ja II alajaotuse vahel toimuvas kaubavahetuses, tema resultaat aga tuleb esile selles, et I alajaotuse töölised, kes omavad 1000 rahas, seatakse vastu II alajaotuse kaupade müüjale — täpselt samuti, nagu töölised II, kes omavad 500 rahas, on vastu seatud sellele, kes müüb kaubavormis olevad kaubad 500 II_v.

2) Teine vorm, ainus vorm, kus muutuvkapital tõesti muutub, kus ta funktsioneerib muutuvkapitalina ja kus väärtust loov jõud esineb tema vastu vahetatud, antud väärtuse asemel, — see vorm kuulub ainuüksi tootmisprotsessile, mis on meil seljataga.

3) Kolmas vorm, kus muutuvkapital on tootmisprotsessi tulemuse näol andnud tunnistust enesest kui muutuvkapitalist, on aasta jooksul loodud uus väärtus, niisiis I alajaotuses = 1000_v + + 1000_m = 2000 $I_{(v+m)}$. Muutuvkapitali esialgne väärtus = 1000 rahas on asendatud kaks korda suurema väärtusega = 2000 kaubas. Muutuv kapitaliväärtus = 1000 kaubas moodustab seepärast ainult poole sellest uuest väärtusest, mis on loodud muutuvkapitali kui tootliku kapitali elemendi poolt. Need 1000 I_v kaubas on täpselt ekvivalentsed sellele kogukapitali osale, 1000_v rahas, mis I esialgselt avansseeris muutuva kapitaliosana; kuid kaubavormis on nad vaid potentsiaalselt raha (rahaks saavad nad tegelikult alles müügi kaudu), järelikult veel vähemal määral otsene muutuv rahakapital. Selleks saavad nad viimaks kauba 1000 I_v müügi kaudu, kusjuures

ostjaks on II_c, ja selle kaudu, et tööjõud ilmub peagi uuesti kaubana, mida saab osta, materjalina, milleks need 1000_v rahas võivad muunduda.

Kõigi nende muundumiste ajal on muutuvkapital pidevalt kapitalisti I käes: 1) algul rahakapitalina; 2) siis tema tootliku kapitali elemendina; 3) veel hiljem tema kaupkapitali väärtusosana, järelikult kaubaväärtuse näol; 4) lõpuks jälle rahana, kusjuures rahale on jällegi vastu seatud tööjõud, milleks raha võib muunduda. Tööprotsessi kestel on muutuvkapital kapitalistil käes tegutseva, väärtust loova tööjõuna, mitte aga antud suurusega väärtusena; et aga kapitalist tasub töölisele ikka alles pärast seda, kui viimase tööjõud on juba teatud aja jooksul — kas pikemat või lühemat aega — funktsioneerinud, siis jõuab tööjõu enda poolt loodud tööjõu asendusväärtus pluss lisaväärtus kapitalisti kätte juba enne seda, kui ta tööjõu eest tasub.

Et muutuvkapital püsib alati ühes või teises vormis kapitalisti käes, siis ei või kuidagi väita, nagu muunduks ta kellegi tuluks. Vastupidi, 1000 I_v kaubas muunduvad rahaks selle tõttu, et nad müüakse II alajaotusele, kellele nad asendavad in natura poole püsivkapitali II.

Tulu ei moodusta muutuvkapital I, 1000_v rahas. Niipea kui see raha muundub tööjõuks, lakkab ta funktsioneerimast muutuvkapitali I rahavormina, nii nagu iga teisegi kaubamüüja raha lakkab esindamast midagi temale kuuluvat, niipea kui ta muundab selle raha mõne müüja kaubaks. Muundumised, mida palgana saadud raha töölisklassi käes läbi teeb, ei ole muutuvkapitali muundumised, vaid töölisklassi tööjõu rahaks muundunud väärtuse muundumised, täpselt samuti, nagu töölise poolt loodud uue väärtuse (2000 $I_{(v+m)}$) muundumine on ainult kapitalistile kuuluva kauba muundumine, mis töölisse üldse ei puutu. Kuid kapitalist — ja veel suuremal määral tema teoreetiline tõlgitseja, majandusteadlane — saab ainult suure vaevaga lahti kujutlusest, et töölisele väljamakstud raha on ikka veel tema, kapitalisti raha. Kui kapitalist on kulla tootja, siis esineb muutuv väärtusosa — s. o. kapitalistile töö ostuhinda asendav kaubaekvivalent — ise otseselt rahavormis ning võib järelikult kaudset tagasituleku teed kasutamata jälle funktsioneerida muutuva rahakapitalina. Mis aga puutub II alajaotuse töölisse, — luksusesemete tööstuse töölisi kõrvale jättes, — siis eksisteerib 500_v ise töölise tarbimiseks määratud kaupades, mida see kogutöölisena käsitletud tööline ostab otse tagasi samalt kogukapitalistilt, kellele ta müüs oma tööjõu. II alajaotuse kapitali muutuv väärtusosa koosneb oma naturaalvormilt tarbimisesemetest, mis on määratud suuremalt osalt töölisklassi tarbimiseks. Kuid see, mida tööline selles vormis kulutab, ei ole muutuvkapital, vaid palk, töölise raha, mis just sellepärast taastabki kapitalistile rahavormis muutuvkapitali 500 II_v, et ta neis tarbimisesemeis realisee-

rub. Nagu püsivkapitali 2000 II_c, nii taastoodetakse ka muutuvkapitali II_v tarbimisesemetes; ei üks ega teine moodusta tulu. Tulu moodustab mõlemal juhul palk.

Kuid asjaolu, et palka tuluna kulutades taastatakse ühel juhul 1000 II_c ja samasugusel kaudsel teel 1000 I_v, samuti 500 II_v, järelikult taastatakse rahakapitalina püsivkapitali ja muutuvkapitali (viimast osalt otsese, osalt kaudse tagasivoolamise teel), — see asjaolu on aastaprodukti vahetuses väga tähtsaks tõsiasjaks.

XI. PÕHIKAPITALI ASENDAMINE

Aasta-taastootmise vahetuste kujutamisel tekib järgmine suur raskus. Kui me võtame kõige lihtsama vormi, milles saab asjakäiku kujutada, siis me saame:

(I) $4000_c + 1000_v + 1000_m +$
(II) $2000_c + 500_v + 500_m = 9000,$

mida saab lõpuks järgmiselt väljendada:
$4000\ I_c + 2000\ II_c + 1000\ I_v + 500\ II_v + 1000\ I_m + 500\ II_m =$
$= 6000_c + 1500_v + 1500_m = 9000.$ Üks osa püsivkapitali väärtusest, nimelt nii suur osa, kui suures osas püsivkapital koosneb otsestest töövahenditest (kui tootmisvahendite eri jaotusest), kantakse töövahenditelt üle töö produktile (kaubale); need töövahendid jätkavad funktsioneerimist tootliku kapitali elementidena, ja nimelt oma vanas naturaalvormis; nende kulumine, see väärtuse kaotus, mis saab neile järk-järgult osaks nende funktsioneerimisel teatud ajavahemiku vältel, — see ongi see, mis nende töövahendite abil toodetud kaupade väärtuselemendina uuesti ilmub ja tööriistalt tööproduktile üle kantakse. Niisiis, kuivõrd jutt on aasta-taastootmisest, võetakse siin kõigepealt arvesse ainult sellised põhikapitali koostisosad, millede eluiga on pikem kui üks aasta. Kui nad aasta jooksul oma aja täiesti ära elavad, siis tuleb nad aasta-taastootmise kaudu täielikult asendada ning uuendada, ja seega ei puutu kõnesolev küsimus neisse üldse. Võib juhtuda — ja juhtubki sageli —, et masinate ja teiste vastupidavamate põhikapitali vormide teatud üksikud organid tuleb aasta jooksul täielikult asendada, kuigi kogu hoone või kogu masin kaua vastu peavad. Need üksikud organid kuuluvad samasse aasta jooksul asendatavate põhikapitali elementide kategooriasse.

Seda kaupade väärtuselementi ei tule mingil juhul segi ajada remondikuludega. Kui kaup ära müüakse, muundub see väärtuselement, nagu teisedki väärtuselemendid, rahaks; kuid pärast ta muundumist rahaks tuleb esile tema erinevus teistest väärtuselementidest. Et kaupade taastootmine uuesti algaks (et kaupade tootmisprotsess oleks üldse pidev), tuleb asendada in natura kaupade tootmisel tarbitud toor- ja abimaterjalid; tootmises kulutatud tööjõud

tuleb samuti asendada värske tööjõuga. Kauba eest saadavat raha tuleb seega pidevalt muundada nendeks tootliku kapitali elementideks, rahavormist kaubavormiks. Asi ei muutu põrmugi sellest, kui näiteks toor- ja abimaterjale ostetakse teatud vaheaegade järel suuremal hulgal, nii et need tootmisvahendid moodustavad tootmistagavara ja neid ei tule järelikult mõnda aega uuesti osta, s. o. kui kaupade müügist saadav raha, kuivõrd see on määratud selleks otstarbeks, võib akumuleeruda seni, kui neid tootmisvahendeid veel olemas on, mistõttu see osa püsivkapitalist esineb ajutiselt rahakapitalina, mille aktiivne funktsioneerimine on edasi lükatud. See kapital pole tulu; see on rahavormis seisma jäetud tootlik kapital. Tootmisvahendite uuendamine peab toimuma pidevalt, kuigi selle uuendamise vorm võib — ringluse suhtes — varieeruda. Uus ost, s. o. ringlusoperatsioon, mille kaudu nad uuendatakse, asendatakse, võib toimuda pikema vaheaja järel: sel juhul on tegemist suure rahamahutusega, mis tehakse korraga ja kompenseeritakse vastava tootmistagavaraga; või toimub see operatsioon üksteisele kiiresti järgnevatel tähtaegadel, ja siis on tegemist tihedalt üksteisele järgnevate väiksemate rahakulutustega ja väikeste tootmistagavaradega. See ei muuda sugugi asja ennast. Samuti on lugu tööjõuga. Kus tootmine käib pidevalt aasta läbi ühes ja sellessamas mastaabis, seal asendatakse tarbitud tööjõudu lakkamatult uue tööjõuga; kus aga tööl on hooajaline iseloom või kus rakendatakse eri perioodidel eri tööhulki, nagu põllumajanduses, seal tuleb tööjõudu osta vastavalt kord vähemal, kord suuremal hulgal. Seevastu kaubamüügist saadud raha, kuivõrd see muundab rahaks põhikapitali kulumisega võrdse osa kaubaväärtusest, ei muundu uuesti selleks tootliku kapitali koostisosaks, mille väärtuse kaotust ta asendab. Ta sadestub ning säilib oma rahavormis tootliku kapitali kõrval. Selline raha sadestumine kordub, kuni jõuab lõpule suuremast või väiksemast aastate arvust koosnev taastootmisperiood, mille vältel püsivkapitali põhielement jätkab funktsioneerimist tootmisprotsessis oma vanas naturaalvormis. Kui põhielement — ehitused, masinad jne. — on oma aja ära elanud ega saa enam tootmisprotsessis funktsioneerida, on tema väärtus juba rahas täielikult asendatud ning on olemas tema kõrval: see on nende rahaliste sadestuste, nende väärtuste summa, mis põhikapitalilt järk-järgult üle kanti kaupadele, millede tootmisest põhikapital osa võttis, kusjuures need väärtused omandasid rahavormi kaupade müügi kaudu. Seda raha kasutatakse siis selleks, et asendada in natura põhikapitali (või selle elemente, sest neil mitmesugustel elementidel on erinev eluiga) ja uuendada niiviisi tegelikult see tootliku kapitali koostisosa. See raha on järelikult püsiva kapitaliväärtuse ühe osa, nimelt ta põhiosa rahavormiks. See aardekogumine on järelikult ise kapitalistliku taastootmisprotsessi element, põhikapitali või selle üksikute elementide väärtuse taastootmine ja rahavormis kontsentreerimine,

mis kestab seni, kui põhikapital oma aja ära elab, kuni ta järelikult kogu oma väärtuse toodetud kaupadele ära annab, nii et ta tuleb siis asendada in natura. Ja alles siis, kui see raha taas muundatakse uuteks põhikapitali elementideks, et asendada vanad, mis on oma aja ära elanud, — alles siis kaotab ta oma aardevormi ning astub seepärast uuesti aktiivselt kapitali taastootmise protsessi, mida vahendab ringlus.

Nagu lihtne kaubaringlus ei ole identne lihtsa produktide vahetusega, nii ei saa ka aasta-kaupprodukti muundumist tagasi viia tema mitmesuguste koostisosade lihtsale ning otsesele vastastikusele vahetusele. Raha etendab aasta-kaupprodukti muundumises spetsiifilist osa, mis väljendub ka põhi-kapitaliväärtuse taastootmise viisis. (Hiljem tuleb uurida, kuidas see võiks teisiti kujuneda, kui oletada, et tootmine on kollektiivne ja et tal puudub kaubatootmise vorm.)

Kui me nüüd tagasi tuleme põhiskeemi juurde, on meil II alajaotuse kohta: $2000_c + 500_v + 500_m$. Kõik aasta jooksul toodetud tarbimisesemed võrduvad siin 3000-lise väärtusega; neist mitmesugustest kaubaelementidest aga, milledest see kaupade summa koosneb, jaguneb igaüks oma väärtuse poolest järgmiselt: $^2/_{3c} + {}^1/_{6v} + {}^1/_{6m}$ ehk protsentides: $66\ ^2/_{3c} + 16\ ^2/_{3v} + 16\ ^2/_{3m}$. II alajaotuse mitmesugused kaubaliigid võivad sisaldada püsivkapitali mitmesugustes proportsioonides; samuti võib neis kaubaliikides varieeruda püsivkapitali põhiosa, samuti kapitali põhiosade eluiga ja järelikult ka aastane kulumine ehk see osa väärtusest, mida kapitali põhiosad pro rata kannavad üle kaupadele, millede tootmisest nad osa võtavad. Kõik see pole siin tähtis. Ühiskondliku taastootmisprotsessi suhtes seisab asi ainult vahetuses II ja I alajaotuse vahel. Kuid II ja I alajaotus seisavad siin teineteise vastas ainult oma ühiskondlikes, massilistes vahekordades. II alajaotuse kaupprodukti väärtusosa *c* proportsionaalne suurus (mis ainult ongi otsustava tähtsusega praegu käsitletava küsimuse suhtes) kujutab endast seepärast seda keskmist suhet, mille me saame, kui võtame kokku kõik II alajaotusse kuuluvad tootmisharud.

Igaüks neist kaubaliikidest, millede koguväärtus on $2000_c + 500_v + 500_m$ (need aga on enamasti ühed ja needsamad kaubaliigid), on oma väärtuse poolest ühesuguselt võrdne $66\ ^2/_3\%_c + 16^2/_3\%_v + 16^2/_3\%m$. See käib mistahes 100 kaubaühiku kohta, figureerigu nad kas *c*, *v* või siis *m* näol.

Kaubad, milles kehastuvad 2000_c, jagunevad väärtuse poolest omakorda järgmiselt:

1) $1333\ ^1/_{3c} + 333\ ^1/_{3v} + 333\ ^1/_{3m} = 2000_c$;
samuti jaguneb 500_v:
2) $333\ ^1/_{3c} + 83\ ^1/_{3v} + 83\ ^1/_{3m} = 500_v$;
lõpuks, 500_m jaguneb:
3) $333\ ^1/_{3c} + 83\ ^1/_{3v} + 83\ ^1/_{3m} = 500_m$.

Kui me nüüd liidame kõik *c*-d punktidest 1, 2 ja 3, siis saame $1333\ ^1/_{3c} + 333\ ^1/_{3c} + 333\ ^1/_{3c} = 2000$. Samuti $333\ ^1/_{3v} + 83\ ^1/_{3v} + + 83\ ^1/_{3v} = 500$, samuti ka *m*-i suhtes; kõigi nende suuruste liitmine annab endiselt 3000-lise koguväärtuse.

Niisiis kogu püsiv kapitaliväärtus, mis sisaldub 3000-lise väärtusega kaubamassis II, sisaldub suuruses 2000_c; ei 500_v ega 500_m sisalda ühtki aatomit seda väärtust. See käib omakorda ka *v* ja *m*-i kohta.

Teiste sõnadega: kogu see osa kaubamassist II, mis kujutab endast püsivat kapitaliväärtust ja on seepärast taasmuundatav kas püsivkapitali naturaalvormiks või ta rahavormiks, eksisteerib 2000_c näol. Kõik, mis puutub kaupade II püsiva väärtuse vahetusse, piirdub järelikult $2000\ II_c$ liikumisega; see vahetus aga võib toimuda ainult I $(1000_v + 1000_m)$ vastu.

I alajaotuses tuleb samuti piirata kõik, mis puutub sinna kuuluva püsiva kapitaliväärtuse vahetusse, $4000\ I_c$ vaatlemisega.

1) Kulumise tõttu tekkiva väärtusekao asendamine rahavormis

Kui me nüüd võtame kõigepealt:

I. $4000_c + \underbrace{1000_v + 1000_m}$

II. .... $2000_c + 500_v + 500_m$,

siis eeldaks kaupade $2000\ II_c$ vahetus sama väärtusega kaupade I $(1000_v + 1000_m)$ vastu, et $2000\ II_c$ muunduvad in natura ja kogu oma ulatuses püsivkapitali II naturaalseteks koostisosadeks, mis on toodetud I alajaotuses; kuid 2000-line kaubaväärtus, mille näol püsivkapital II eksisteerib, sisaldab teatud elementi, mis katab põhikapitali väärtuse kadu ja mida ei asendata otsekohe in natura, vaid muundatakse rahaks, kogudes seda summat järk-järgult, kuni jõuab kätte aeg põhikapitali uuendamiseks naturaalvormis. Iga aasta on surma-aastaks põhikapitalile, mis tuleb asendada kas ühes või teises üksikettevõttes või isegi tööstusharus; ühes ja sellessamas individuaalkapitalis tuleb asendada üks või teine põhikapitali osa (sest põhikapitali osad on erineva elueaga). Käsitledes aastataastootmist, — kas või taastootmist muutumatus mastaabis, s. o. jättes kõrvale igasuguse akumulatsiooni, — ei alusta me sugugi ab ovo [algusest peale]; me võtame mõne aasta paljude aastate reast, — kaugeltki mitte esimese aasta kapitalistliku tootmise sünni järel. Mitmesugused kapitalid, mis on mahutatud II alajaotuse mitmesugustesse tootmisharudesse, on järelikult mitmesuguse elueaga; nagu igal aastal sureb neis tootmisharudes funktsioneerivaid isikuid, nii jõuavad ka igal aastal oma elu lõpule põhikapitali massid, mis tuleb asendada in natura akumuleeritud rahafondist. $2000\ II_c$ vahetus $2000\ I_{(v+m)}$ vastu sisaldab seepärast $2000\ II_c$ muundumist selle kaubavormist (tarbimisesemete näol) naturaalelementideks, mis koosnevad mitte ainult toor- ja abimaterjalidest, vaid ka

põhikapitali naturaalelementidest: masinatest, tööriistadest, ehitustest jne. Kulumine, mis väärtuses 2000 II_c kuulub asendamisele *rahas*, ei vasta seepärast sugugi funktsioneeriva põhikapitali suurusele, sest osa sellest kapitalist tuleb igal aastal asendada *in natura*; eeldatakse, et eelmistel aastatel on selleks vahetuseks vajalik raha kuhjunud II alajaotuse kapitalistide kätte. See eeldus käib aga jooksva aasta kohta niisama suurel määral kui eelmistegi aastate kohta.

Vahetuses I ($1000_v + 1000_m$) ja 2000 II_c vahel tuleb kõigepealt märkida, et väärtussumma $I_{(v+m)}$ ei sisalda püsiva väärtuse elemente, ei sisalda järelikult selliseid väärtuselemente, mis asendaksid kulumist, s. o. väärtust, mis kantakse üle püsivkapitali põhikoostisosalt neile kaupadele, millede naturaalvormis $v + m$ eksisteerib. Seevastu on selline element olemas II_c-s, ja just osa sellest väärtuselemendist, mis võlgneb oma olemasolu põhikapitalile, ongi see osa, mida ei tule muundada rahavormist otseselt naturaalvormiks, vaid mis peab esialgu jääma rahavormi. I ($1000_v + 1000_m$) vahetuse puhul 2000 II_c vastu kerkib seepärast otsekohe üles see raskus, et tootmisvahendid I, millede naturaalvormis eksisteerivad 2000 $_{(v+m)}$, tuleb kogu nende 2000-lise väärtuse ulatuses vahetada ekvivalendi vastu, mis on olemas tarbimisesemete II näol; teiselt poolt aga ei saa tarbimisesemeid 2000 II_c vahetada kogu nende väärtuse ulatuses tootmisvahendite I ($1000_v + 1000_m$) vastu, sest teatud osa nende väärtusest — võrdne asendatava kulumisega ehk põhikapitali väärtuse kaoga — peab esialgu sadestuma rahas, see raha aga ei funktsioneeri enam ringlusvahendina jooksval aastasel taastootmisperioodil, mida me siin ainult vaatlemegi. Kuid see raha, mille kaudu kaubaväärtuses 2000 II_c sisalduv kulumise element rahaks muundub, võib tulla ainult I käest, sest II ei saa maksta iseenda eest, vaid saab makstud just oma kauba müügi kaudu, teiselt poolt aga $I_{(v+m)}$ ostab eelduse kohaselt kogu kaubasumma 2000 II_c; selle ostu kaudu peab järelikult I alajaotus II alajaotusele rahaks muundama kõnesoleva kulumise. Kuid varem käsitletud seaduse järgi tuleb ringlusse avansseeritud raha tagasi kapitalistliku tootja kätte, kes paiskab seejärel ringlusse võrdse hulga kaubas. On selge, et kui I alajaotus ostab II_c, siis ei või ta anda II alajaotusele 2000 eest kaupu ja peale selle veel — alatiseks — täiendavat rahasummat (nii et see ei tuleks I alajaotusele tagasi vahetusoperatsiooni kaudu). Muidu ostaks ju I alajaotus kaubamassi II_c selle väärtusest kallimalt. Kui II on oma 2000_c vastu tõesti saanud vahetuseks I ($1000_v + 1000_m$), siis ei ole tal I-lt enam midagi nõuda ja selle vahetuse puhul ringelnud raha tuleb tagasi I-le või II-le, olenevalt sellest, kumb neist paiskas ta ringlusse, s. o. kumb esines esimese ostjana. Ühtlasi oleks II sel korral muundanud oma kaupkapitali kogu ta väärtuse ulatuses tootmisvahendite naturaalvormiks; meie

eelduseks aga oli, et teatud osa sellest kaupkapitalist ei muundu pärast müüki jooksva aastase taastootmisperioodi jooksul rahast uuesti püsivkapitali II põhielementide naturaalvormiks. II võiks järelikult ainult siis saada rahalist vahet, kui ta müüks I-le küll 2000 eest, kuid ostaks I-lt vähem kui 2000 eest, näiteks ainult 1800 eest; I peaks siis andma vahe katmiseks 200 rahas, mis ei tuleks temale tagasi, sest kuna ta ei paiskaks ringlusse kaupu = 200, ei võtaks ta seda ringlusse avansseeritud raha sealt uuesti välja. Sel juhul oleks meil II jaoks põhikapitali II kulumise arvel rahafond; kuid teisel poolel, I-se poolel, oleks meil tootmisvahendite ületootmine 200-lise summa eest; sellega laguneks kogu skeemi baas, nimelt taastootmine endises mastaabis, kus eeldatakse täielikku proportsionaalsust mitmesuguste tootmissüsteemide vahel. Üks raskus oleks küll kõrvaldatud, kuid ainult teise, palju ebameeldivama raskuse poolt.

Kuna see probleem pakub erilisi raskusi ja majandusteadlased pole seda seni üldse käsitlenud, siis vaatleme üksteise järel kõiki ta võimalikke (vähemalt näiliselt võimalikke) lahendusi või, õigemini, probleemi enda ülesseadmise viise.

Kõigepealt eeldasime just praegu, et II müüb I-le 2000 eest, kuid ostab I-lt kaupa ainult 1800 eest. Kaubaväärtus 2000 II_c sisaldab kulumise asendamiseks 200, mis tuleb rahas aardena alal hoida; nii jaguneb väärtus 2000 II_c järgmiselt: 1800, mis tuleb vahetada tootmisvahendite I vastu, ja 200 kulumise asendamiseks, mis (pärast väärtuse 2000_c müümist I alajaotusele) tuleb rahas alles jätta. See tähendab, et oma väärtuse suhtes on 2000 $II_c = 1800_c + 200_c$ (d), kus d = déchet {kulumine}.

Sel juhul peaksime uurima

vahetust $\underbrace{\text{I. } 1000_v + 1000_m}$
II. $1800_c + 200_c$ (d).

1000 naelsterlingi eest, mis töölised said palgana oma tööjõu tasuks, ostab I alajaotus tarbimisesemeid 1000 II_c; nendesamade 1000 naelsterlingi eest ostab II alajaotus tootmisvahendid 1000 I_v. Kapitalistid I saavad niiviisi rahavormis tagasi oma muutuvkapitali ja võivad tuleval aastal osta selle eest niisama suure väärtusega tööjõudu, s. o. asendada in natura oma tootliku kapitali muutuva osa. — Edasi, II ostab avansseeritud 400 naelsterlingi eest tootmisvahendid I_m, kuna I_m ostab nendesamade 400 naelsterlingi eest tarbimisesemed II_c. 400 naelsterlingit, mis II ringluseks avansseeris, tulid niiviisi tagasi kapitalistidele II, kuid tulid ainult ekvivalendina müüdud kauba eest. I ostab avansseeritud 400 naelsterlingi eest tarbimisesemeid; II ostab I-lt 400 naelsterlingi eest tootmisvahendeid, mistõttu need 400 naelsterlingit tulevad tagasi I kätte. Siiani on arvestus järgmine:

I paiskab ringlusse $1000_v + 800_m$ kaubas; edasi paiskab ta ringlusse rahas: 1000 naelsterlingit palgaks ja 400 naelsterlingit II alajaotusega toimuva vahetuse jaoks. Pärast vahetuse lõppu on I-l: 1000_v rahas, 800_m muundatuna 800-ks II_c (tarbimisesemeteks) ja 400 naelsterlingit rahas.

II paiskab ringlusse 1800_c kaubas (tarbimisesemed) ja 400 naelsterlingit rahas; pärast vahetuse lõppu on tal: 1800 kaubas I (tootmisvahendid) ja 400 naelsterlingit rahas.

Nüüd jääb meile veel I alajaotuse poolel 200_m (tootmisvahendites), II alajaotuse poolel 200_c (d) (tarbimisesemetes).

Eelduse kohaselt ostab I alajaotus 200 naelsterlingi eest tarbimisesemed *c* (d), koguväärtusega 200; II alajaotus jätab aga need 200 naelsterlingit alles, sest nad kujutavad endast 200_c (d) kulumist, järelikult ei kuulu nad otseselt taasmuundamisele tootmisvahenditeks. Niisiis, 200 I_m ei ole müüdavad; $^1/_{10}$ asendatavast lisaväärtusest I ei ole realiseeritav, seda ei saa muundada tootmisvahendite naturaalvormist tarbimisesemete naturaalvormiks.

See on mitte ainult vastuolus lihtsa taastootmise eeldusega; see ei ole iseendast mingi hüpotees, mis seletaks, kuidas 200_c (d) rahaks muunduvad. See tähendab pigemini, et selline muundumine on hoopis seletamatu. Et ei lähe korda selgitada, kuidas 200_c (d) võivad rahaks muunduda, siis oletatakse, et I muundab nad rahaks heast meelest, nimelt sellepärast, et I ei suuda muundada rahaks omaenda jääki, 200_m. Näha selles normaalset vahetusmehhanismi operatsiooni oleks sama, mis eeldada, et 200 naelsterlingit kukuvad igal aastal taevast ja muundavad niiviisi korrapäraselt rahaks 200_c (d).

Kuid sellise hüpoteesi absurdsus ei torka nii otse silma, kui I_m ei esine, nagu siin, oma primitiivses olemasolu vormis, — nimelt tootmisvahendite väärtuse koostisosana, niisiis nende kaupade väärtuse koostisosana, mida nende kapitalistlikud tootjad peavad müügi kaudu rahas realiseerima, — vaid seisab selle asemel isikute käes, kellega kapitalistid jagavad lisaväärtust, näiteks maarendina maaomanike käes või protsentidena kreeditoride käes, kes raha laenuks annavad. Kui aga kaupu endid ei saa pikemat aega müüa, mistõttu ei saa realiseerida sedagi osa kaupades sisalduvast lisaväärtusest, mida tööstuskapitalist peab maarendina või protsentidena loovutama teistele lisaväärtuse kaasomanikele, siis on lõpp ka rendi või protsentide tasumisel, ja sellepärast ei saa maaomanikud ega protsendisaajad olla neiks dei ex machina, kes rendi või protsentide kulutamisega muundavad oma äranägemisel rahaks teatud osi aastataastootmisest. Sama lugu on kõigi niinimetatud mittetootlike tööliste — riigiametnike, arstide, advokaatide jne. — kulutustega, üldse kõigi nende isikute kulutustega, kes «suure publikuna» osutavad majandusteadlastele selle «teene», et nad seletavad viimaste poolt seletamatuks jäänud asju.

Niisama vähe abi on sellestki, kui otsese vahetuse asemel I ja II vahel — kapitalistlike tootjate eneste kahe suure alajaotuse vahel — võetakse vahetalitajaks kaupmees, kelle «rahaga» püütakse kõigist raskustest üle saada. Antud juhul tuleb näiteks lõppude lõpuks turustada 200 I_m lõplikult II alajaotuse tööstuskapitalistidele. Oletame, et 200 I_m läheb rea kaupmeeste käest läbi, — hüpoteesi kohaselt on viimane neist II alajaotuse suhtes ometigi samas seisukorras, milles olid algul kapitalistlikud tootjad I, s. t., et nad ei saa müüa II alajaotusele 200 I_m, ja õnnetu ostusumma ei saa korrata sama protsessi I alajaotusega.

Sellest on näha, et isegi siis, kui jätame kõrvale oma tõelise eesmärgi, on tingimata vaja vaadelda taastootmisprotsessi selle põhivormis, kus kõik kõrvalised asjaolud, mis asjakäiku segaseks teevad, on ära jäetud. Seda on vaja selleks, et lahti saada võltsidest kõrvalepõigetest, mis loovad «teadusliku» seletuse illusiooni, kuna ühiskondlik taastootmisprotsess tema keerulises konkreetses vormis tehakse otsekohe analüüsi objektiks.

Niisiis seadus, mille järgi kapitalistliku tootja poolt ringlusse avansseeritud raha peab taastootmise normaalse käigu puhul (toimugu taastootmine muutumatus või laiendatud mastaabis) tagasi tulema oma lähtepunkti (kusjuures pole tähtis, kas see raha on kapitalistlike tootjate oma või on neile laenuks antud), — see seadus kõrvaldab lõplikult hüpoteesi, et 200 II_c (d) muunduvat rahaks I poolt avansseeritud raha abil.

2) Põhikapitali asendamine in natura

Pärast äsjavaadeldud hüpoteesi kõrvalejätmist jäävad veel ainult sellised võimalused, mis sisaldavad — peale kulumise asendamise rahas — oma aja täielikult ära elanud põhikapitali asendamist in natura.

Seni me eeldasime:

a) et I alajaotuses palgana makstud 1000 naelsterlingit kulutatakse tööliste poolt sama väärtusega II_c peale, see tähendab, et töölised ostavad nende 1000 naelsterlingi eest tarbimisesemeid.

Et I avansseerib siin need 1000 naelsterlingit rahas, on lihtsalt fakti konstateerimine. Vastavad kapitalistlikud tootjad peavad palga rahas välja maksma; see raha kulutatakse siis tööliste poolt elatusvahenditele, elatusvahendite müüjad aga omakorda kasutavad seda jälle ringlemisvahendina oma püsivkapitali muundamisel kaupkapitalist tootlikuks kapitaliks. Raha läbib sealjuures paljusid kanaleid (väikepoodnikud, majaomanikud, maksude vastuvõtjad, mittetootlikud töölised, nagu arstid jne., keda vajab tööline ise) ja sellepärast voolab osa sellest rahast tööliste I käest otseselt kapitalis-

tide II kätte. See vool võib suuremal või vähemal määral aeglasemaks jääda, mistõttu kapitalistide poolel võib tarvis minna uusi rahalisi reserve. Põhivormi käsitlemisel jääb kõik see kõrvale.

b) Me eeldasime, et üks kord avansseerib I edasised 400 naelsterlingit rahas, selleks et osta II-lt, kusjuures see raha tuleb tagasi I kätte, teine kord aga avansseerib II 400 naelsterlingit, et osta I-lt, kusjuures see raha tuleb tagasi II kätte. See eeldus on tarvilik, sest vastupidine eeldus — et kaubavahetuseks vajalik raha avansseeritakse ringlusse ühepoolselt kas kapitalistide I või kapitalistide II poolt — oleks ju meelevaldne. Kuna me näitasime eespool, punkt 1) all, et tuleb absurdsena kõrvale jätta hüpotees, mille järgi 200 II_c (d) rahaks muundamiseks vajaliku täiendava raha paiskab ringlusse I, siis on ilmne, et meile jääb veel ainult üks hüpotees, mis näib olevat veelgi absurdsem: et II paiskab ise ringlusse selle raha, mille abil muundatakse rahaks see kaubaväärtuse koostisosa, mis peab asendama põhikapitali kulumist. Näiteks see väärtusosa, mille härra *X*-i ketrusmasin tootmises kaotab, tuleb uuesti esile lõnga väärtusosana; see, mis ühel poolel läheb kaduma härra *X*-i ketrusmasina väärtusekaona, kulumisena, peab teisel poolel koonduma *X*-i kätte rahana. Oletame, et *X* ostab näiteks *Y*-lt 200 naelsterlingi eest puuvilla, avansseerides niiviisi ringlusse 200 naelsterlingit rahas; *Y* ostab talt lõnga nendesamade 200 naelsterlingi eest ja need 200 naelsterlingit on nüüd *X*-ile ketrusmasina kulumise asendusfondiks. See tähendaks lihtsalt seda, et *X*, olenemata oma tootmisest, selle produktist ja viimase müügist, hoiaks 200 naelsterlingit in petto, et maksta iseendale ketrusmasina väärtusekao eest, see tähendab, et peale oma ketrusmasina 200-naelsterlingilise väärtusekao peaks ta igal aastal oma taskust veel 200 naelsterlingit rahas juurde panema, et oleks lõpuks võimalik osta uus ketrusmasin.

Kuid absurdsus on ainult näiline. II alajaotus koosneb kapitalistidest, kelle põhikapitali taastootmine on õige mitmesugustel astmetel. Ühtedel on tähtaeg, millal põhikapital tuleb täielikult in natura asendada, juba käes. Teiste põhikapital on sellest staadiumist enam-vähem kaugel: kõigil viimase grupi liikmetel on ühine see, et nende põhikapitali ei taastoodeta tegelikult, s. o. ei uuendata seda in natura ega asendata uue sama liiki eksemplariga, vaid kogutakse selle põhikapitali väärtust järk-järgult rahas. Esimene grupp aga on täiesti (või osaliselt, mis pole siin tähtis) samasuguses olukorras kui ettevõtte rajamiselgi, kus kapitalistid tulid turule rahakapitaliga, et muundada seda ühelt poolt püsivkapitaliks (põhi- ja käibekapitaliks), teiselt poolt aga tööjõuks, muutuvkapitaliks. Nagu siis, nii peavad nad nüüdki uuesti avansseerima seda rahakapitali ringlusse, — niisiis avansseerima püsiva põhikapitali väärtust täpselt samuti kui käibekapitali ja muutuvkapitaligi väärtust.

Niisiis eeldatakse, et 400 naelsterlingist, mida II alajaotuse kapitalistid paiskavad ringlusse vahetuse teostamiseks I alajaotusega, tuleb pool sellistelt kapitalistidelt II, kes peavad mitte ainult asendama oma kaupade abil oma käibekapitali hulka kuuluvad tootmisvahendid, vaid ka asendama oma raha abil oma põhikapitali in natura, kuna seevastu teine pool kapitaliste II asendab oma raha abil in natura ainult oma püsivkapitali käibeosa, kuid ei asenda in natura oma põhikapitali. Sellise eelduse puhul ei ole mingit vastuolu selles, et tagasitulevad 400 naelsterlingit (mis tulevad tagasi, kui I ostab nende eest tarbimisesemeid) jaotuvad erinevalt nende II alajaotuse kapitalistide kahe grupi vahel. Nad tulevad küll tagasi II alajaotusele, kuid mitte samade isikute kätte; nad jaotuvad erinevalt selle alajaotuse piirides, lähevad ühelt ta osalt teisele osale üle. Üks osa kapitaliste II muundas — peale selle tootmisvahendite osa, mille tema kaubad lõppude lõpuks katavad — 200 naelsterlingit rahas uuteks põhikapitali-elementideks in natura. Raha, mis nad niiviisi — nagu ettevõtte rajamiselgi — kulutasid, tuleb neile ringlusest tagasi alles rea aastate jooksul järk-järgult, ta tuleb tagasi põhikapitali abil toodetud kaupade väärtuse koostisosana, mis vastab põhikapitali kulumisele.

Teine osa kapitaliste II ei saanud seevastu 200 naelsterlingi eest I-lt mingeid kaupu, vaid I maksab talle selle rahaga, mille eest esimene osa kapitaliste II ostis põhikapitali-elemente. Kapitalistide II ühel osal on ta põhikapitali väärtus uuendatud naturaalvormis jälle käes, teine osa tegeleb ikka veel selle väärtuse kogumisega rahavormis, et hiljem asendada sellega oma põhikapitali in natura.

Olukord, millest me peame lähtuma, on niisugune: pärast varemtoimunud vahetusi väljendub vahetamisele kuuluvate kaupade jääk mõlemal poolel järgmiselt: I-l 400_m, II-l 400_c[52]. Oletame, et II avansseerib 400 rahas, et teostada nende kaupade vahetust 800 suuruses summas. Neist 400-st peab pool (= 200) igal juhul olema kulutatud II_c selle osa poolt, kes kogus kulumisväärtusena 200 rahas ja kes peab need nüüd uuesti muundama oma põhikapitali naturaalvormiks.

Püsivat kapitaliväärtust, muutuvat kapitaliväärtust ja lisaväärtust, milledeks jaguneb nii II kui ka I alajaotuse kaupkapitali väärtus, võib kujutada kaupade eneste — kaupade II ja vastavalt kaupade I — erilistes proportsionaalsetes osades. Täpselt samuti võib kujutada püsiva kapitaliväärtuse piirides sedagi väärtusosa, mida ei tule veel muundada põhikapitali naturaalvormiks, vaid mida tuleb alles järk-järgult koguda rahavormis, aardena. Teatud hulk kaupu II (meie näites järelikult pool jääki = 200) on siin ainult selle kulumisväärtuse kandjaks, mis peab vahetuse kaudu rahas sadestuma. (Esimene osa kapitaliste II, kes uuendavad põhikapitali

[52] Arvud ei ole jällegi samad, mis varem. Aga see pole tähtis, sest asi puutub siin ainult suhetesse. — *F. E.*

in natura, ongi võib-olla juba realiseerinud endale osa kulumisväärtusest, nimelt koos kulumisele vastava väärtusega, mis sisaldub selles kaubamassis, millest meil figureerib siin ainult jääk; kuid niiviisi jääb neil veel realiseerida 200 rahas.)

Edasi, mis puutub teise poolesse (= 200) neist 400 naelsterlingist, mida II paiskas ringlusse selle lõppoperatsiooni puhul, siis ostetakse selle eest I-lt püsivkapitali käibe-koostisosi. Osa neist 200 naelsterlingist paisati ringlusse võib-olla II alajaotuse kapitalistide mõlema osa poolt või ainult selle osa poolt, kes ei uuenda in natura väärtuse põhi-koostisosa.

Niisiis võeti 400 naelsterlingi abil I alajaotuselt: 1) 200 naelsterlingi eest niisuguseid kaupu, mis koosnevad ainult põhikapitali elementidest, ja 2) 200 naelsterlingi eest niisuguseid kaupu, mis asendavad naturaalvormis ainult II alajaotuse püsivkapitali käibeosa elemente. I müüs nüüd kogu oma aasta-kaupprodukti, kuivõrd seda tuleb müüa II-le; kuid selle produkti ühe viiendiku väärtus, 400 naelsterlingit, eksisteerib nüüd tema käes rahavormis. See raha aga kujutab endast rahaks muundunud lisaväärtust, mis tuleb tuluna kulutada tarbimisesemetele. Niisiis ostab I nende 400 naelsterlingi eest kogu kaubaväärtuse II = 400. Pannud liikuma kauba II, tuleb raha seega II kätte tagasi.

Võtkem nüüd kolm juhtumit. Sealjuures nimetame kapitalistide II seda osa, kes asendab põhikapitali in natura, «osaks 1», seda osa aga, kes kogub põhikapitali kulumisväärtust rahavormis, nimetame «osaks 2». Need kolm juhtumit on järgmised: a) teatav osa neist 400-st, mis jäägina eksisteerib veel II alajaotuses kaupade näol, peab asendama osale 1 ja osale 2 teatavas ulatuses püsivkapitali käibeosi (näiteks kummalegi $^1/_2$); b) osa 1 müüs juba kogu oma kauba ära; järelikult peab osa 2 veel müüma 400; c) osa 2 müüs kõik ära peale nende kahesaja, mis sisaldavad kulumisväärtust.

Me saame siis järgmise jaotuse:

a) Kaubaväärtusest = 400_c, mis jääb veel II kätte, kuuluvad 100 osale 1 ja 300 osale 2; 200 neist 300-st esindavad kulumist. Sel juhtumil kulutas osa 1 esialgselt 300 neist 400-st naelsterlingist rahas, mis I nüüd kaupade II kättesaamiseks tagasi annab, — osa 1 kulutas nimelt 200 rahas, mille eest ta sai I-lt põhikapitali elemente in natura, ja 100 samuti rahas, millega ta vahendab oma kaubavahetust I-ga; osa 2 seevastu avansseeris neist 400-st ainult $^1/_4$, s. o. 100, mis samuti vahendavad ta kaubavahetust I-ga.

Neist 400-st rahas avansseeris osa 1 järelikult 300, osa 2 aga 100.

Neist 400-st tulevad aga tagasi:

Osale 1 — 100, niisiis kõigest $^1/_3$ tema poolt avansseeritud rahast. Kuid ülejäänud $^2/_3$ asemel on tal uuendatud põhikapital, mille väärtus on 200. Selle põhikapitali-elemendi eest, mille väärtus on 200, andis ta I-le raha, kuid ei andnud täiendavat kaupa. Kuivõrd asi

puutub neisse 200-sse rahas, siis esineb osa 1 I alajaotuse suhtes ainult ostjana, kuid ei esine hiljem uuesti müüjana. See raha ei saa järelikult tagasi voolata osale 1; muidu tuleks ju välja, et osa 1 saab põhikapitali-elemendid I-lt kingituseks. — Kuivõrd asi puutub osa 1 poolt avansseeritud raha ülejäänud kolmandikku, siis esineb osa 1 esmalt oma püsivkapitali käibe-koostisosade ostjana. Sellesama raha eest ostab I alajaotus osalt 1 tema kauba ülejäägi, väärtuselt 100. Raha tuleb seega temale (II alajaotuse osale 1) tagasi, sest ta esineb kauba müüjana otsekohe pärast seda, kui ta on esinenud kauba ostjana. Kui raha ei tuleks tagasi, siis oleks ju II alajaotus (osa 1) andnud I-le alajaotusele 100-lise väärtusega kaupade eest esmalt 100 rahas ja siis peale selle veel 100 kaubas, — niisiis oleks ta oma kauba I-le alajaotusele kinkinud.

Seevastu osale 2, kes kulutas 100 rahas, tuleb tagasi 300 rahas; 100 sellepärast, et ta paiskas ostjana ringlusse 100, mis ta müüjana tagasi saab; 200 sellepärast, et ta funktsioneerib ainult 200-lise väärtusega kaupade müüjana, mitte aga ostjana. See raha ei saa järelikult I-le tagasi tulla. Niisiis asendatakse põhikapitali kulumine rahaga, mis II (osa 1) paiskas ringlusse põhikapitali-elementide ostmiseks; see raha ei satu aga osa 2 kätte rahana, mis kuulub osale 1, vaid I alajaotusele kuuluva rahana.

b) Sel eeldusel jaotub II_c ülejääk selliselt, et osa 1 omab 200 rahas, osa 2 aga omab 400 kaupades.

Osa 1 müüs kõik oma kaubad ära, 200 rahas aga on tema püsivkapitali in natura uuendatava põhi-koostisosa muundunud vorm. Osa 1 esineb siin järelikult ainult ostjana ja saab oma raha asemel niisama suure väärtussumma eest kaupa I — naturaalvormis olevate põhikapitali-elementide näol. Osa 2 peab maksimaalselt ringlusse tooma (kui I ei avansseerinud raha I ja II vahel toimuva kaubavahetuse jaoks) ainult 200 naelsterlingit, sest poole oma kaubaväärtuse ulatuses on ta ainult müüjaks, kes müüb I-le alajaotusele, kuid ei osta sellelt.

Osale 2 tulevad ringlusest tagasi 400 naelsterlingit: 200 sellepärast, et ta avansseeris nad ostjana ja saab nad tagasi 200-lise kauba müüjana; 200 sellepärast, et ta müüb I-le 200-lise väärtusega kaupu, saamata selle eest I-lt mingit kaubaekvivalenti.

c) Osal 1 on 200 rahas ja 200_c kaubas; osal 2 on 200_c (d) kaupades.

Osal 2 ei tule selle eelduse puhul midagi rahas avansseerida, sest I suhtes ei funktsioneerigi ta enam üldse ostjana, vaid ainult müüjana, kes peab järelikult ootama, kuni temalt ostetakse.

Osa 1 avansseerib 400 naelsterlingit rahas: 200 vastastikuseks kaupade vahetuseks I-ga, 200 lihtsalt ostjana, kes ostab I-lt. Nende viimaste 200 naelsterlingi eest ostab ta põhikapitali-elemente.

I ostab 200 naelsterlingi suuruse rahaga 200 eest kaupa osalt 1, kes saab seetõttu tagasi oma 200 naelsterlingit rahas, mis ta sel-

leks kaubavahetuseks avansseeris; teise 200 naelsterlingiga, mis on samuti saadud osalt 1, ostab I alajaotus 200 eest kaupu osalt 2, mistõttu viimase põhikapitali kulumine sadestub raha näol.

Asi ei muutuks põrmugi, kui me eeldaksime, et olemasolevate kaupade vahetamiseks vajalik raha, 200, avansseeritakse juhtumil c) I alajaotuse poolt, mitte aga II alajaotuse (osa 1) poolt. Kui I alajaotus ostab esmalt II alajaotuselt, osa 2, 200 eest kaupa, — eeldatakse, et osal 2 ei ole muud midagi müüa kui see kauba ülejääk, — siis ei tule need 200 naelsterlingit I alajaotusele tagasi, sest II alajaotus, osa 2, ei esine uuesti ostjana; seejärel peab aga II alajaotus, osa 1, ostma 200 naelsterlingi eest rahas ning andma vahetusse 200 eest kaupa, ta peab järelikult vahetama I alajaotusega üldkokkuvõttes 400 eest. Seega tuleb 200 naelsterlingit rahas II alajaotuselt, osa 1, tagasi I alajaotusele. Kui I kulutab nad uuesti, et osta 200 eest kaupa II-lt, osa 1, siis tulevad nad temale tagasi, niipea kui II, osa 1, võtab I-lt kaupades teise poole 400-st. Osa 1 (II) kulutas 200 naelsterlingit rahas lihtsalt põhikapitalielementide ostjana; seepärast ei tule nad temale tagasi, vaid aitavad muundada rahaks 200_c, II alajaotuse osa 2 kaupade ülejäägi; seevastu I poolt kaubavahetuseks kulutatud raha, 200 naelsterlingit, ei tule I-le tagasi II-lt, osa 2, vaid II-lt, osa 1. Tema 400-lise kauba eest tuli talle tagasi 400-line kaubaekvivalent; 200 naelsterlingit rahas, mis ta avansseeris 800-lise kauba vahetamiseks, tulid talle samuti tagasi ning seega on kõik korras.

Raskus, mis tekkis vahetuse puhul: $\begin{matrix} \text{I.} \\ \text{II.} \end{matrix} \underbrace{\overbrace{1000_v + 1000_m}}_{2000_c}$, seisis raskuses vahetada ülejääk:

I. . . . . 400_m.

II. (1) 200 rahas + 200_c kaubas + (2) 200_c kaubas ehk, et asi veel selgemaks teha:

I. $200_m + 200_m$.

II. (1) 200 rahas + 200_c kaubas + (2) 200_c kaubas.

Et II, osa 1, saab vahetuseks oma kauba 200_c vastu 200 I_m (kaubas) ja et kogu raha, mis ringleb selle 400-lise kauba vahetuse puhul I ja II vahel, tuleb tagasi selle kätte, kes ta avansseeris, — kas I või II kätte, — siis ei ole see raha kui I ja II alajaotuse vahelise vahetuse element tegelikult sugugi selle probleemi elemendiks, mis meid siin huvitab. Või, kujutades asja teisiti: kui me oletame, et raha funktsioneerib vahetuses 200 I_m (kaubas) ja 200 II_c (kaubas II, osa 1) vahel maksevahendina, mitte aga ostuvahendina, järelikult ka mitte «ringlemisvahendina» kitsamas mõttes, siis on selge, — kuna kaubad 200 I_m ja 200 II_c (osa 1) on väärtuse suuru-

selt võrdsed, — et 200-lise väärtusega tootmisvahendid vahetatakse 200-lise väärtusega tarbimisesemete vastu, et raha funktsioneerib siin ainult mõtteliselt ja et ühel või teisel poolel tekkinud vahe kinnimaksmiseks ei tulegi tegelikult raha ringlusse paisata. Probleem esineb järelikult ainult siis puhtal kujul, kui me tõmbame maha mõlemalt poolelt — I ja II — kauba 200 I_m ja selle ekvivalendi, kauba 200 II_c (osa 1).

Pärast seda, kui need end vastastikku katvad ja väärtuselt võrdsed kaubasuurused (I ja II) on kõrvaldatud, jääb järelikult vahetada jääk, kusjuures probleem tuleb esile puhtal kujul:

I. 200_m kaubas.
II. (1) 200_c rahas + (2) 200_c kaubas.

Siin on selge: II, osa 1, ostab 200 eest rahas oma põhikapitali koostisosad 200 I_m; sellega uuendatakse in natura põhikapital II, osa 1, ja muundatakse lisaväärtus I, mille suurus on 200, kaubavormist (tootmisvahenditest, nimelt põhikapitali-elementidest) rahavormiks. Selle raha eest ostab I tarbimisesemeid II-lt, osa 2; II alajaotuses on selle tulemuseks, et osal 1 uuenes in natura ta püsivkapitali põhi-koostisosa, kuna osal 2 sadestus raha näol teine koostisosa (mis asendab põhikapitali kulumist); see kordub igal aastal, kuni see teine koostisosa tuleb samuti asendada in natura.

Eeltingimuseks on siin muidugi, et see püsivkapitali II põhikoostisosa, mis kogu oma väärtuse ulatuses muundub rahaks ning kuulub seepärast igal aastal uuendamisele in natura (osa 1), oleks võrdne püsivkapitali II selle teise põhi-koostisosa aastase kulumisega, mis jätkab veel funktsioneerimist oma vanas naturaalvormis ja mille kulumist — väärtusekadu, mis kantakse üle kaupadele, millede tootmises see osa funktsioneerib, — tuleb esialgu asendada rahas. Selline tasakaal oleks seega muutumatus mastaabis taastootmise seaduseks; teiste sõnadega tähendab see, et kuivõrd tootmisvahendeid tootev I alajaotus annab II alajaotusele ühelt poolt püsivkapitali käibe-koostisosi, teiselt poolt aga püsivkapitali põhi-koostisosi, peab vastav proportsionaalne tööjaotus I alajaotuses jääma muutumatuks.

Enne kui me seda lähemalt uurime, peame vaatama, kuidas kujuneb asi siis, kui II_c (1) jääk ei võrdu II_c (2) jäägiga; ta võib olla sellest suurem või väiksem. Võtame järgemööda mõlemad juhtumid.

Esimene juhtum.

I. 200_m.
II. (1) 220_c (rahas) + (2) 200_c (kaubas).

II_c (1) ostab siin 200 naelsterlingi eest kaubad 200 I_m, I aga ostab sellesama raha eest kaubad 200 II_c (2), järelikult põhikapitali selle koostisosa, mis peab sadestuma raha näol; see koostisosa muundub

niiviisi rahaks. Kuid 20 II_c (1) rahas ei saa uuesti muunduda põhikapitaliks in natura.

Näib, et selle häda vastu saab abi, kui eeldada, et I_m jääk ei võrdu 200-ga, vaid 220-ga ja et seega eelnenud vahetuse puhul ei lõpe asi 1800-ga, vaid ainult 1780-ga kogusummast 2000 I. Sel juhul saame:

I. 220_m.
II. (1) 220_c (rahas) + (2) 200_c (kaubas).

II_c, osa 1, ostab 220 naelsterlingi raha eest 220 I_m, I aga ostab seejärel 200 naelsterlingi eest 200 II_c (2) kaubas. Siis aga jääb I-se poolele 20 naelsterlingit rahas, s. o. selline lisaväärtuse osa, mille I võib endale jätta ainult rahas, kuid ei või kulutada tarbimisesemetele. Seega on raskus ainult nihkunud II_c-lt (osa 1) I_m-le.

Nüüd oletame seevastu, et II_c, osa 1, on väiksem kui II_c (osa 2), järelikult:

Teine juhtum.

I. 200_m (kaubas).
II. (1) 180_c (rahas) + (2) 200_c (kaubas).

II (osa 1) ostab 180 naelsterlingi raha eest kaubad 180 I_m; I ostab selle raha eest II-lt (osa 2) kaupu samas väärtuses, niisiis 180 II_c (2); ühele poolele jääb 20 I_m, mida ei saa müüa, teisele poolele jääb täpselt niisamuti 20 II_c (2); neid kaupu, mille väärtus on 40, ei saa rahaks muundada.

Meil poleks mingit abi sellest, kui me eeldaksime, et jääk I = 180; siis ei jääks küll I-sse mingit ülejääki, kuid II_c-s (osa 2) oleks endiselt 20-line ülejääk, mida ei saa müüa ega rahaks muundada.

Esimesel juhtumil, kus II (1) on suurem kui II (2), jääb II_c (1) poolele rahaline ülejääk, mida ei saa tagasi muundada põhikapitaliks või, kui me eeldame, et jääk $I_m = II_c$ (1), siis jääb I_m poolele samasugune rahaline ülejääk, mida ei saa muundada tarbimisesemeteks.

Teisel juhtumil, kus II_c (1) on väiksem kui II_c (2), saame rahalise puudujäägi pooltel 200 I_m ning II_c (2) ja niisama suure ülejäägi kaubas mõlemal poolel; või, kui oletada, et jääk $I_m = II_c$ (2), saame poolel II_c (2) raha puudujäägi ja kauba ülejäägi.

Kui me eeldaksime, et I_m jäägid võrduvad alati II_c (1), — sest tootmine oleneb tellimustest ja taastootmine ei muutu sugugi sellest, kui jooksval aastal toodetakse rohkem II ja I alajaotuse püsivkapitali põhi-koostisosi, järgmisel aastal aga rohkem käibe-koostisosi, — siis oleks I_m esimesel juhtumil ainult siis muundatav tarbimisesemeteks, kui I ostaks I_m-i eest II-lt osa lisaväärtusest, järe-

likult ainult siis, kui seda osa ei tarbitaks, vaid kogutaks I poolt raha näol; teisel juhtumil pääseks raskusest ainult siis, kui I ise kulutaks raha, — hüpotees, millest me loobusime.

Kui II_c (1) on suurem kui II_c (2), siis I_m rahalise ülejäägi realiseerimiseks on vaja välismaa kaupade sissevedu. Kui II_c (1) on väiksem kui II_c (2), siis on ümberpöördult vaja välja vedada kaupa II (tarbimisesemeid), et realiseerida kulumisosa II_c tootmisvahendites. Mõlemal juhtumil on järelikult tarvis väliskaubandust.

Kui muutumatus mastaabis toimuva taastootmise uurimisel tulebki oletada, et kõigi tööstusharude tootlikkus, järelikult ka nende kaupproduktide vastavad väärtussuhted jäävad samaks, siis sellest hoolimata pakuvad mõlemad viimatimainitud juhtumid — kus II_c (1) on suurem või väiksem kui II_c (2) — siiski väga suurt huvi laiendatud mastaabis toimuva tootmise käsitlemisel, kus nad võivad kindlasti esineda.

3) Järeldused

Mis puutub põhikapitali asendamisse, siis tuleb üldiselt märkida järgmist:

Kui jooksval aastal, — eeldades, et kõik muud tingimused, niisiis mitte ainult tootmise mastaap, vaid eriti ka töötootlikkus, on muutumatud, — sureb suurem osa põhielemendist II_c kui eelmisel aastal ning sellepärast tuleb ka suuremat osa in natura asendada, siis peab vastavas proportsioonis vähenema see põhikapitali osa, mis on alles teel surma poole ja mida tuleb esialgu, selle surma momendini, asendada rahas; II-s funktsioneeriva põhi-kapitaliosa summa (ka väärtussumma) jääb eelduse kohaselt samaks. See toob aga endaga kaasa järgmised asjaolud. *Esiteks:* kui suurem osa kaupkapitalist I koosneb II_c põhikapitali-elementidest, siis koosneb vastavalt väiksem osa II_c käibe-koostisosadest, sest kogutootmine I jääb II_c suhtes muutumatuks. Kui üks osa kasvab, siis teine osa väheneb, ja ümberpöördult. Kuid teiselt poolt jääb ka II alajaotuse kogutootmise ulatus endiseks. Kuidas on see aga võimalik, kui väheneb selle alajaotuse toorainete, poolfabrikaatide, abimaterjalide (s. o. püsivkapitali II käibeelementide) hulk? *Teiseks:* suurem osa rahavormis taastatud põhikapitalist II_c voolab I-sse, et muunduda rahavormist tagasi naturaalvormiks. Peale raha, mis ringleb I ja II vahel ainult kaubavahetuse otstarbel, voolab järelikult I-sse veel rohkem raha; sinna voolab rohkem sellist raha, mis ei ole vahendajaks omavahelisel kaupade vahetamisel, vaid esineb ainult ühepoolselt ostuvahendi funktsioonis. Samal ajal väheneks proportsionaalselt kaubamass II_c, mis kujutab endast kulumisväärtuse asendust, järelikult see kaubamass II, mis ei pea muunduma I alajaotuse kaupadeks, vaid ainult I alajaotuse rahaks. II alajaotuselt tuleks I-le

rohkem raha lihtsalt ostuvahenditena ja II-l oleks vähem kaupu, millede suhtes I funktsioneeriks ainult ostjana. Kuna I_v ongi juba muundunud kaupadeks II, siis ei oleks suurem osa I_m-ist neiks kaupadeks muundatav, vaid sadestuks rahavormis.

Pärast seda pole enam vaja vaadelda vastupidist juhtumit, — kus oma aja ära elanud põhikapitali II taastootmine osutub antud aastal väiksemaks, kulumise asendusosa aga suuremaks.

Niisiis, hoolimata taastootmisest muutumatus mastaabis, oleks saabunud kriis — tootmiskriis.

Ühe sõnaga: kui me lihtsa taastootmise puhul ja muudel võrdsetel tingimustel — niisiis eriti töö tootliku jõu, töö koguhulga ja töö intensiivsuse samaks jäädes — eeldaksime ebapüsivat vahekorda oma aja ära elanud (uuendamist nõudva) põhikapitali ja vanas naturaalvormis edasi funktsioneeriva (produktidele ainult oma kulumise asendusväärtust lisandava) põhikapitali vahel, siis ühel juhul jääks taastoodetavate käibe-koostisosade mass samaks, taastoodetavate põhi-koostisosade mass aga kasvaks; järelikult peaks kogutootmine I kas suurenema või — isegi kõrvale jättes rahalised vahekorrad — oleks tegemist taastootmise defitsiidiga.

Teisel juhtumil: kui väheneks in natura taastootmisele kuuluva põhikapitali II suhteline suurus, kui järelikult suureneks samas proportsioonis põhikapitali II see koostisosa, mida tuleb esialgu asendada ainult rahas, siis jääks I poolt taastoodetud püsivkapitali II käibe-koostisosade mass muutumata, kuna seevastu taastoodetavate põhi-koostisosade mass väheneks. Niisiis oleks tegemist kas kogu I alajaotuse tootmise vähenemisega või ülejäägiga (nii nagu varem oli tegemist defitsiidiga), kusjuures seda ülejääki ei saa muundada rahaks.

Tõsi küll, sama töö võiks esimesel juhtumil anda suuremat produkti, kui kasvaks töötootlikkus, pikeneks tööaeg või kasvaks töö intensiivsus, ja niiviisi oleks esimesel juhul võimalik defitsiiti katta; sellised muutused ei saaks aga aset leida, kui ei toimuks töö ja kapitali ümberpaigutusi ühest I alajaotuse tootmisharust teise; iga selline ümberpaigutus kutsuks aga otsekohe esile häireid. Teiseks aga (kuivõrd pikeneb tööaeg ja tõuseb töö intensiivsus) peaks I-ne vahetama suurema väärtuse II-se väiksema väärtuse vastu, I-se produkt kaotaks seega väärtust.

Vastupidine lugu on teisel juhtumil, kus I peab oma tootmist vähendama, mis tähendab kriisi seal töötavaile töölistele ja kapitalistidele, või ülejääki tootma, mis jällegi tähendab kriisi. Sellised ülejäägid ei ole iseendast mingi pahe, nad on kasulikud; kapitalistliku tootmise tingimustes aga on nad pahe.

Mõlemal juhtumil võiks väliskaubandus hädast välja aidata: esimesel juhtumil muundades tarbimisesemeteks rahavormis sadestunud kaupa I, teisel juhtumil võimaldades turustada kaupade ülejääki. Kuid väliskaubandus, kuivõrd see ei ole lihtsalt elementide

asendaja (ka väärtuse järgi), nihutab vaid vastuolud laiemasse sfääri, annab neile avarama tegevusvälja.

Kui kõrvaldada taastootmise kapitalistlik vorm, siis seisab asi selles, et põhikapitali (siin tarbimisesemete tootmises funktsioneeriva põhikapitali) sureva ning sellepärast in natura asendamisele kuuluva osa suurus on mitmesugustel üksteisele järgnevatel aastatel erinev. Kui see osa on ühel aastal väga suur (keskmisest suremusest suurem, nii nagu seda juhtub inimeste suremusega), siis on ta järgmisel aastal kindlasti vastavalt väiksem. Kui eeldada, et muud tingimused ei muutu, ei vähenda see tarbimisesemete aastatootmiseks vajalike toorainete, poolfabrikaatide ja abimaterjalide hulka; tootmisvahendite kogutoodang peaks järelikult ühel juhtumil suurenema, teisel juhtumil vähenema. Aidata võiks siin ainult pidev relatiivne ületootmine: ühelt poolt toodetakse teatud hulk põhikapitali rohkem kui otseselt vaja; teiselt poolt luuakse tooraine jne. tagavara, mis ületab otsese aastase tarviduse (see käib eriti elatusvahendite kohta). Seda liiki ületootmine on võrdne ühiskonna kontrolliga oma taastootmise materiaalsete vahendite üle. Kapitalistlikus ühiskonnas aga on ületootmine anarhia elemendiks.

See näide põhikapitaliga — kui taastootmise ulatus ei muutu — on rabav. Põhikapitali tootmise mittevastavus käibekapitali tootmisele on üks armastatumaid põhjusi, millega majandusteadlased kriise seletavad. Et selline mittevastavus võib tekkida ja peabki tekkima põhikapitali lihtsa *alalhoiu* puhul, et ta võib tekkida ja peab tekkima ideaalse normaaltootmise eeldusel, juba funktsioneeriva ühiskondliku kapitali lihtsa taastootmise tingimustes, — see on neile midagi uut.

XII. RAHAMATERJALI TAASTOOTMINE

Üks moment jäi meil seni täiesti tähele panemata, nimelt kulla ja hõbeda aasta-taastootmine. Lihtsa materjalina luksusesemete valmistamiseks, kuldamiseks jne., ei oleks neid, nagu kõiki teisigi produkte, siin sugugi vaja eraldi mainida. Seevastu rahamaterjalina ja järelikult potentsiaalse rahana etendavad nad tähtsat osa. Asja lihtsustamiseks võtame siin rahamaterjalina ainult kulla.

Võrdlemisi vanade andmete järgi oli kogu kulla aastatoodang 800 000 — 900 000 naela = umbes 1100 või 1250 miljonit marka. Seevastu Soetbeeri[53] järgi toodeti aastail 1871—1875 aasta keskmisena kõigest 170 675 kilogrammi, väärtuselt umbes 476 miljonit marka. Sellest andsid: Austraalia ligikaudu 167, Ühendriigid 166, Venemaa 93 miljonit marka. Muu jaotub mitmesuguste maade vahel alla 10 miljoni marga suuruste summadena. Hõbeda aastatoodang

[53] *Ad. Soetbeer:* «Edelmetall-Production». Gotha 1879.

oli samal ajavahemikul pisut vähem kui 2 miljonit kilogrammi, väärtuselt 354½ miljonit marka; sellest andis Mehhiko ligikaudu 108, Ühendriigid 102, Lõuna-Ameerika 67, Saksamaa 26 miljonit jne.

Domineeriva kapitalistliku tootmisega maadest on ainult Ühendriigid kulla ja hõbeda tootjad; Euroopa kapitalistlikud maad saavad peaaegu kogu oma kulla ja valdava osa hõbedat Austraaliast, Ühendriikidest, Mehhikost, Lõuna-Ameerikast ja Venemaalt.

Meie aga paigutame kullakaevandused sellele kapitalistliku tootmisega maale, mille aasta-taastootmist me siin analüüsime, ja nimelt järgmistel kaalutlustel.

Kapitalistlik tootmine ei eksisteeri üldse ilma väliskaubanduseta. Kui aga eeldada antud ulatuses normaalset aasta-taastootmist, siis sellega juba eeldatakse, et väliskaubandus ainult asendab oma maa tooteid teist tarbimis- või naturaalvormi toodetega, kusjuures ta ei puuduta neid väärtussuhteid, milledes toimub kahe kategooria — tootmisvahendite ja tarbimisesemete — vahetus teineteise vastu, ega ka suhteid püsivkapitali, muutuvkapitali ja lisaväärtuse vahel, milledeks jaguneb kummagi kategooria produkti väärtus. Väliskaubanduse arvestamine produkti igal aastal taastoodetava väärtuse analüüsis võib järelikult asja ainult segi ajada, andmata mingit uut momenti ei ülesande enese ega selle lahendamise jaoks. Väliskaubandus tuleb järelikult täiesti kõrvale jätta; seega tuleb siin vaadelda kulda kui aasta-taastootmise vahetut elementi, mitte aga kui kaubaelementi, mis vahetuse kaudu väljastpoolt sisse veetakse.

Kulla tootmine, nagu üldsegi metallide tootmine, kuulub I alajaotusse, mis hõlmab tootmisvahendite tootmist. Oletame, et kulla aastatoodang = 30 (hõlpsuse pärast; tegelikult on see arv meie skeemi arvudega võrreldes liiga suur); jagunegu see väärtus järgmiselt: $20_c + 5_v + 5_m$; 20_c kuuluvad vahetamisele teiste I_c elementide vastu, seda vahetust vaatame hiljem; $5_v + 5_m$ (I) aga tuleb vahetada II_c elementide, s. o. tarbimisesemete vastu.

Mis puutub 5_v-sse, siis alustab iga kulda tootev ettevõte kõigepealt tööjõu ostust, — mitte tema enda poolt toodetud kulla eest, vaid teatava osa eest antud maal varus olevast rahast. Nende 5_v eest saavad töölised II-lt tarbimisesemeid, II aga ostab selle raha eest I-lt tootmisvahendeid. Kui näiteks II ostab I-lt 2 eest kulda kui kaubamaterjali jne. (oma püsivkapitali koostisosa), siis tulevad 2_v kulla tootjale I tagasi rahas, mis oli juba varemgi ringluses olemas. Kui II ei osta enam I-lt mingit materjali, siis ostab I II-lt, paisates selleks oma kulla rahana ringlusse, sest kulla eest saab osta igasuguseid kaupu. Erinevus seisab ainult selles, et I ei esine siin müüjana, vaid ainult ostjana. Kullakaevurid I võivad turustada oma kaupa igal ajal; nende kaup on kogu aeg otseselt vahetatavas vormis.

Oletame, et ketrusvabriku omanik maksis oma töölistele 5_v, mille eest nad andsid talle — kõrvale jättes lisaväärtuse — lõnga produktis = 5; töölised ostavad 5 eest II_c-lt, viimane ostab I-lt 5 eest rahas lõnga, mistõttu 5_v tulevad rahas tagasi ketrusvabriku omaniku kätte. Praegu eeldatud juhul seevastu avansseerib I *k* (nii me tähistame kulla tootjat) oma töölistele 5_v rahas, mis oli juba varem ringluses olemas; töölised kulutavad selle raha elatusvahenditele; neist 5-st tuleb aga ainult 2 II-lt tagasi I *k* kätte. Ometigi saab I *k*, just nagu ketrusvabriku omanik, uuesti alustada taastootmisprotsessi: tema töölised andsid talle 5 kullas, millest ta müüs 2, kuna 3 seisavad tema käes kullana, — järelikult tarvitseb tal vaid lasta vermida neist raha[54] või vahetada nad pangatähtedeks, et kogu ta muutuvkapital oleks tal jälle otseselt rahavormis käes, ilma edasise vahetalituseta II poolt.

Kuid juba see esimene aasta-taastootmise protsess tõi endaga kaasa muutuse selle raha hulgas, mis tegelikult või potentsiaalselt ringluses olemas oli. Me eeldasime, et II_c ostis 2_v (I *k*) materjalina, kuna 3 kulutatakse omakorda II piirides I *k* muutuvkapitali rahavormina. Kulla tootmise kaudu soetatud rahahulgast on järelikult 3 jäänud II piiridesse ega ole tagasi tulnud I kätte. Meie eelduse kohaselt rahuldas II oma kullamaterjali vajaduse. 3 jäävad kuldaardena tema kätte. Et nad ei saa moodustada tema püsivkapitali elemente ja et II omas juba varemgi küllalt rahakapitali tööjõu ostmiseks; et, edasi, neil ühe osa II_c vastu vahetatud täiendavail 3 *k*-l, välja arvatud kulumise element, ei ole II_c piirides täita mingit funktsiooni (neid võiks kasutada ainult selleks, et pro tanto katta kulumise elementi, kui II_c (1) on väiksem kui II_c (2); see aga on juhuslik); et aga teiselt poolt, välja arvatud just kulumise element, tuleb kogu kaupprodukt II_c vahetada tootmisvahendite $I_{(v+m)}$ vastu. siis on vaja see raha täielikult üle kanda II_c-st II_m-isse, ükskõik, kas viimane koosneb vajalikest elatusvahenditest või luksuseseemetest ja, vastupidi, vastav kaupväärtus tuleb üle kanda II_m-ist II_c-sse. Tulemus: osa lisaväärtust kogutakse raha-aardena.

Kui materjalina kasutatakse endiselt niisama suurt osa aasta jooksul toodetud kullast, siis tulevad 2 teisel taastootmise aastal tagasi I *k* kätte, kuna 3 asendatakse in natura, s. o. vabanevad, et minna jälle aardena II alajaotusse, jne.

Muutuvkapitali suhtes üldse: kapitalistil I *k*, nagu igal teiselgi kapitalistil, tuleb pidevalt avansseerida seda kapitali rahas, et osta tööd. Mitte tema, vaid ta töölised on need, kes peavad selle *v* eest II-lt ostma; seega ei või kunagi olla sellist juhtumit, et ta esineks ostjana, s. o. tooks II-sse kulda ilma II-se initsiatiivita. Kuivõrd aga II ostab talt materjali, kuivõrd II peab muundama kuldmater-

[54] «Küllaltki palju kuiakange (gold bullion) ... tuuakse kullakaevurite poolt otse San-Francisco rahapajasse.» — «Reports of H. M. Secretaries of Embassy and Legation», 1879, III osa, lk. 337.

jaliks oma püsivkapitali II_c, tuleb osa $(I\ k)_v$-st II käest täpselt samuti tagasi I *k* kätte kui teistegi I alajaotuse kapitalistide kätte; kuivõrd aga seda ei toimu, asendab ta oma *v*-d kullas otseselt oma produktist. Kuid sel määral, kuidas rahavormis avansseeritud *v* ei tule talle II käest tagasi, muundub osa juba olemas olevaid ringlemisvahendeid (I käest II kätte läinud ja I kätte tagasi tulemata raha) II käes aardeks, mistõttu osa lisaväärtusest II ei kulutata tarbimisesemetele. Et kogu aeg avatakse uusi kullakaevandusi või alustatakse uuesti tööd vanades kullakaevandustes, siis teatud osa rahast, mida I *k* peab kulutama *v* peale, moodustab alati osa sellest rahahulgast, mis oli olemas enne uut kulla tootmist; see raha tuuakse II alajaotusse tööliste I *k* poolt ja, kuivõrd ta ei tule II käest tagasi I *k* kätte, on ta seal aardekogumise elemendiks.

Mis aga puutub $(I\ k)_m$-isse, siis võib I *k* siin alati esineda ostjana; ta paiskab oma *m*-i kullana ringlusse ja võtab sealt selle eest tarbimisesemeid II_c; II-s kasutatakse kulda osalt materjalina, ta funktsioneerib seepärast tootliku kapitali püsiva koostisosa *c* tegeliku elemendina; kuivõrd aga seda ei toimu, saab kuld jällegi aardekogumise elemendiks rahavormis sadestuva osana II_m-ist. Sellest nähtub, — isegi siis, kui jätame kõrvale I_c, mis tuleb käsitlemisele hiljem[55], — et lihtnegi taastootmine eeldab paratamatult raha kuhjumist ehk aarde kogumist, kuigi siin ei saa olla akumulatsiooni sõna otseses mõttes, s. o. taastootmist laiendatud mastaabis. Ja kuna see kordub igal aastal uuesti, siis seletabki see eeldust, millest me lähtume kapitalistliku tootmise uurimisel: eeldust, et taastootmise algul on I ja II alajaotuse kapitalistide käes kaubavahetusele vastav hulk rahavahendeid. Selline kogumine toimub isegi siis, kui eelnevalt arvestada maha kuld, mis läheb kaduma ringleva raha kulumise tõttu.

On endastmõistetav, et mida kõrgem on kapitalistliku tootmise eluiga, seda suurem on kõikjal kogutav rahamass ja seda väiksem on suhteliselt see osa, mida kulla uus aastatoodang sellele massile lisandab, — kuigi see lisandus võib oma absoluutselt suuruselt üsna tähelepanuväärne olla. Tuleme ainult veel kord tagasi Tooke'i aadressil tehtud vastuväite juurde: kuidas see võimalik on, et iga kapitalist saab aastaproduktist lisaväärtuse rahas, s. o. võtab ringlusest välja rohkem raha, kui ta sinna paiskab, — kuidas see võimalik on, kui kapitalistide klassi ennast tuleb lõppkokkuvõttes vaadelda selle allikana, kust raha üldse ringlusse tuleb?

Varemõeldut (XVII peatükk) kokku võttes märgime sellele vastuseks:

1) Ainsat siin vajalikku eeldust, et aasta-taastootmise massi mitmesuguste elementide vahetamiseks on üldse olemas küllalt raha, seda eeldust ei kõiguta sugugi asjaolu, et osa kaubaväärtusest

[55] Käsikirjas ei leidu uurimust uue toodetud kulla vahetuse kohta I alajaotuse püsivkapitali piirides. — *F. E.*

koosneb lisaväärtusest. Oletame, et kogu toodang kuulub töölistele enestele, et nende lisatöö on järelikult ainult neile endile, mitte aga kapitalistidele tehtav lisatöö; ringleva kaubaväärtuse mass oleks siis niisama suur ja vajaks ringlemiseks muudel võrdsetel tingimustel niisama suurt rahahulka. Niisiis seisab mõlemal juhul küsimus ainult järgmises: kust tuleb kogu selle kaubaväärtuse vahetamiseks vajalik raha? — sugugi aga mitte selles: kust tuleb raha lisaväärtuse rahaks muundamiseks?

Iga üksik kaup koosneb igatahes — sellele veel kord tagasi tulles — $c + v + m$-ist, järelikult vajatakse kogu kaubamassi ringlemiseks ühelt poolt teatud kindlat rahasummat, et ringlema panna kapital $c + v$, teiselt poolt aga teist rahasummat, et ringlema panna kapitalistide tulu, lisaväärtus m. Nii üksikuile kapitalistidele kui ka kogu klassile on raha, milles avansseeritakse kapitali, erinev rahast, milles kulutatakse tulu. Kust tuleb viimatimainitud raha? Lihtsalt kapitalistide klassi käes olevast rahast; üldiselt on lugu järelikult nii, et kogu ühiskonnas olemas olevast rahahulgast (funktsioneerib üks osa rahakapitalina, kuna teine osa) paneb ringlema kapitalistide tulu. Me nägime juba, et iga kapitalist, kes asutab uue ettevõtte ning kulutab raha tarbimisesemetele omaenda ülalpidamiseks, õngitseb selle raha hiljem, kui ettevõte on juba käigus, uuesti välja oma lisaväärtuse rahaks muundamiseks mineva rahana. Üldiselt rääkides tuleneb aga kogu see raskus kahest allikast.

Esiteks, kui me vaatleme ainult kapitali ringlemist ning käivet, järelikult vaatleme kapitalisti ennastki ainult personifitseeritud kapitalina, mitte aga kapitalistliku tarbijana ning elumehena, siis näeme teda küll pidevalt paiskavat ringlusse lisaväärtust kui oma kaupkapitali koostisosa, mitte kunagi aga hoidvat enda käes raha kui tulu vormi; me ei näe teda kunagi paiskavat ringlusse raha, et tarbida lisaväärtust.

Teiseks, kui kapitalistide klass paiskab ringlusse teatava rahasumma tulu vormis, siis näib, nagu maksaks ta ekvivalenti kogu aastaprodukti vastava osa eest, mis järelikult ei kujuta endast enam lisaväärtust. Kuid lisaväärtust esindav lisaprodukt ei lähe kapitalistide klassile midagi maksma. Klassina valdab ja kasutab ta seda muidu, ja raharinglus ei saa siin midagi muuta. Ainus muutus, mida vahendab raharinglus, seisab selles, et iga kapitalist, selle asemel et tarbida oma lisaprodukti in natura, mis enamasti pole võimalik, võtab ning omastab ühiskondliku aasta-lisaprodukti kogumassist igasuguseid kaupu tema poolt omastatud lisaväärtuse ulatuses. Ringluse mehhanism näitas aga, et kui kapitalistide klass paiskab ringlusse raha tulu kulutamiseks, siis võtab ta selle raha ka ringlusest tagasi ning võib seega järjest uuesti alustada sedasama protsessi; et ta järelikult, kui vaadelda teda kapitalistide klassina, valdab endiselt seda lisaväärtuse rahaks muundamiseks vaja-

likku rahasummat. Niisiis, kui kapitalist ei piirdu sellega, et ta võtab kaubaturult oma tarbimisfondi minevate kaupade vormis oleva lisaväärtuse, vaid saab ühtlasi tagasi ka raha, mille eest ta need kaubad ostis, siis on selge, et ta võttis need kaubad ringlusest mingit ekvivalenti andmata. Nad ei läinud talle midagi maksma, kuigi ta nende eest raha maksis. Kui ma ostan naelsterlingi eest kaupu, kauba müüja aga annab mulle selle naelsterlingi tagasi lisaprodukti eest, mis mulle midagi maksma ei läinud, siis on ilmne, et ma sain need kaubad muidu. Selle operatsiooni pidev kordumine ei muuda midagi selles, et ma saan kogu aeg kaupu ja jään kogu aeg naelsterlingi omanikuks, kuigi ma selle naelsterlingi kaupade saamiseks ajutiselt ära annan. Kapitalist saab selle raha järjest tagasi kui rahaks muundunud lisaväärtuse, mis talle mitte midagi maksma ei läinud.

Me nägime, et A. Smith kujutab ühiskondliku koguprodukti väärtust tuluna, $v + m$-ina, ja et püsiv kapitaliväärtus võrdsustatakse järelikult nulliga. Paratamatu järeldus sellest on, et aastatulu ringlemapanemiseks vajalikust rahast piisab ka kogu aastaprodukti ringlemapanemiseks; et meie näites piisab järelikult rahast, mis on vajalik 3000-lise väärtusega tarbimisesemete ringlemapanemiseks, ka kogu 9000-lise aastaprodukti ringlemapanemiseks. See ongi tegelikult A. Smithi seisukoht ja Th. Tooke kordab seda. Selline väär ettekujutus vahekorrast, mis on olemas tulu rahaks muundamiseks vajaliku raha ja selle rahahulga vahel, mis on vajalik kogu ühiskondliku produkti ringlemiseks, tuleneb mõõdapääsmatult arusaamise puudusest, mõttetuist kujutlustest selle kohta, kuidas taastoodetakse ja asendatakse igal aastal kogu aastaprodukti mitmesuguseid ainelisi elemente ja väärtuselemente. See väär ettekujutus on seega juba ümber lükatud.

Kuulakem Smithi ja Tooke'i endid.

Smith ütleb II raamatu 2. peatükis: «Iga maa ringluse võib jaotada kaheks osaks: ringlus kauplejate vahel ja ringlus kauplejate ning tarbijate vahel. Kuigi ühtesid ja neidsamu rahamärke — kas paberist või metallist — võib kasutada kord ühes, kord teises ringluse osas, toimuvad mõlemad ringlemisprotsessid siiski üheaegselt ning paralleelselt ja kummagi protsessi käigushoidmiseks on sellepärast vaja teatavat hulka raha, — kas üht või teist liiki. Mitmesuguste kauplejate vahel ringlevate kaupade väärtus ei või kunagi ületada nende kaupade väärtust, mis ringlevad kauplejate ja tarbijate vahel, sest kõik, mida kauplejad iganes ostavad, on lõppude lõpuks määratud müümiseks tarbijatele. Et vahetus kauplejate vahel toimub hulgi, nõuab see üldiselt iga üksiku tehingu puhul kaunis suurt summat. Seevastu kauplejate ja tarbijate vaheline ringlus toimub peamiselt jaoti ning nõuab tihtipeale väga väikesi rahasummasid: mõnikord jätkub šillingist või poolest pensistki. Kuid väikesed summad ringlevad palju kiiremini kui suured... Seepärast, kuigi

kõikide tarbijate aastased ostud on oma väärtuselt vähemalt» {see «vähemalt» on väga hea!} «võrdsed kõikide kauplejate aastaste ostudega, saab neid üldreeglina õiendada palju väiksema rahahulga abil» jne. [Vrd. A. Смит: «Богатство народов». Соцэкгиз 1935 г., lk. 270—271.]

Ülaltoodud Adami teksti kohta märgib Th. Tooke («An Inquiry into the Currency Principle», London 1844, lk. 34—36 ja järgmised): «Ei ole mingit kahtlust, et siin tehtud vahetegemine on sisuliselt õige... Vahetus kauplejate ja tarbijate vahel hõlmab ka palga maksmist, mis kujutab enesest tarbijate peamist sissetulekut (the principal means)... Kõik vahetused kauplejate vahel, s. o. kõik müügid, alates tootjast või importöörist ja lõpetades jaekauplejaga või kaupmehe-eksportööriga, koos kõigi vahepealsete manufaktuuriprotsesside jne. astmetega, on taandatavad kapitali ümberpaigutustele. Kapitali ümberpaigutused ei eelda ega põhjusta aga tingimata — suurema hulga vahetuste puhul — ka tegelikku pangatähtede või müntide üleandmist ümberpaigutuse ajal, — ma mõtlen siin materiaalset, mitte fiktiivset üleandmist... Kauplejate ja tarbijate vahel toimuvate vahetuste summa peab lõppkokkuvõttes määrama ja piirama kauplejate vaheliste vahetuste kogusummat.»

Kui viimane lause seisaks teistest lahus, siis võiks arvata, et Tooke lihtsalt konstateerib, et on olemas teatud proportsioon kauplejate vahel toimuvate vahetuste ja kauplejate ning tarbijate vahel toimuvate vahetuste vahel ehk, teiste sõnadega, aastatulu koguväärtuse ja selle kapitali väärtuse vahel, millega seda tulu toodetakse. See pole aga nii. Tooke ühineb otseselt A. Smithi seisukohaga. Tema ringlusteooria ei vaja seepärast eraldi kritiseerimist.

2) Iga tööstuskapital paiskab alguses korraga ringlusse raha kogu oma põhi-koostisosa ulatuses, mida ta võtab siis tagasi järkjärgult, rea aastate jooksul, oma aastaprodukti müügi kaudu. Esmalt paiskab ta seega ringlusse rohkem raha, kui ta ringlusest välja võtab. See kordub iga kord, kui kogu kapital uuendatakse in natura; see kordub igal aastal teatud arvu ettevõtete suhtes, millede põhikapital tuleb in natura uuendada; osaliselt kordub see iga remondi puhul, iga põhikapitali osalise uuendamise puhul. Niisiis, kui üks pool võtab ringlusest rohkem raha, kui ta sinna paiskab, siis teise poolega on lugu vastupidine.

Kõigis tööstusharudes, kus tootmisperiood (tööperioodist erineva suurusena) hõlmab võrdlemisi pikka aega, paiskavad kapitalistlikud tootjad selle perioodi kestel pidevalt raha ringlusse, — osalt tasumiseks rakendatava tööjõu eest, osalt tarbitavate tootmisvahendite ostmiseks; niiviisi võetakse tootmisvahendid kaubaturult otseselt, tarbimisesemed aga osalt kaudselt, tööliste poolt, kes kulutavad oma palka, ja osalt otseselt, kapitalistide eneste poolt, kes ei lükka sugugi edasi oma tarbimist, kusjuures need kapitalistid ei paiska samal ajal turule mingit ekvivalenti kaupades. Selle-

perioodi vältel läheb nende poolt ringlusse paisatav raha kaubaväärtuse rahaks muundamiseks, — kaasa arvatud ka kaubaväärtuses sisalduv lisaväärtus. See moment saab väga tähtsaks arenenud kapitalistliku tootmise tingimustes, aktsiaseltside jne. poolt rajatavais pikaajalistes ettevõtetes, nagu raudteede, kanalite ja dokkide ehitamine, suured ehitustööd linnades, raudlaevade ehitamine, suureulatuslikud maakuivendustööd jne.

3) Sel ajal kui teised kapitalistid — kõrvale jättes kulutused põhikapitalile — võtavad ringlusest välja rohkem raha, kui nad sinna tööjõu ja käibe-elementide ostmisel paiskasid, on kulda ja hõbedat tootvate kapitalistidega lugu nii, et — kui jätta kõrvale toormaterjaliks minev väärismetall — nad paiskavad ringlusse ainult raha ja võtavad ringlusest välja ainult kaupu. Püsivkapital (välja arvatud kulumise jagu), suurem osa muutuvkapitalist ja kogu lisaväärtus (välja arvatud vahest ainult nende kapitalistide eneste kätte kogunev aare) — kõik see paisatakse rahana ringlusse.

4) Ühelt poolt ringlevad küll kaupadena igasugused asjad, mida ei toodetud antud aastal: maatükid, majad jne.; edasi, produktid, millede tootmisperiood hõlmab rohkem kui üht aastat: loomad, mets, vein jne. Nende ja teiste nähtuste puhul on tähtis silmas pidada, et peale otseseks ringluseks vajaliku rahasumma on teatud (raha-) hulk alati olemas latentses olekus: ta ei funktsioneeri, kuid, saanud tõuke, võib funktsioneerima hakata. Sealjuures ringleb selliste produktide väärtus sageli osade kaupa, järk-järgult, nagu näiteks majade väärtus üüriraha näol rea aastate jooksul.

Teiselt poolt ei vahenda raharinglus kõiki taastootmisprotsessi momente. Kui tootmisprotsessi elemendid on kord soetatud, langeb kogu tootmisprotsess ringlusest välja. Edasi langevad välja kõik produktid, mida tootja ise — kas individuaalselt või tootlikult — otseselt tarbib, kusjuures siia kuulub ka põllutööliste varustamine natuuras.

Rahamass, mis paneb ringlema aastaprodukti, on seega ühiskonnas juba olemas, ta akumuleeriti järk-järgult. See rahamass ei kuulu jooksval aastal toodetud uue väärtuse hulka, välja arvatud vahest ehk ainult kulunud müntide asendamiseks minev kuld.

Kuigi raha võib lihtsa metalliringluse alusel funktsioneerida muuseas ka maksevahendina, millena ta ajalooliselt ongi tõesti funktsioneerinud; kuigi sel alusel arenes krediidisüsteem ja tema mehhanismi teatud küljed, eeldab meie käsitlus ometi eranditult väärismetallraha ringlemist, sealjuures jällegi ta lihtsaimat vormi, ostu ja müüki sularaha eest.

See eeldus on rajatud mitte ainult metodoloogilistele kaalutlustele, millede tähtsus nähtub sellestki, et nii Tooke ja tema koolkond kui ka nende vastased on oma vaidlustes pangatähtede ringluse uurimise ümber alati olnud sunnitud tagasi tulema puhta metalliringluse hüpoteesi juurde. Nad olid sunnitud tegema seda post fes-

tum, kuid tegid seda siis väga pealiskaudselt, mis oli paratamatu, sest lähtepunkt etendas niiviisi kogu analüüsis vaid teisejärgulise asjaolu osa.

Kuid oma *esialgses* vormis esineva raharingluse kõige lihtsamgi vaatlus — see raharinglus aga on siin aasta-taastootmisprotsessi immanentseks momendiks — näitab, et:

a) Kui me eeldame arenenud kapitalistlikku tootmist, järelikult üldiselt valitsevat palgatöösüsteemi, siis etendab rahakapital ilmselt peaosa, sest see on vorm, milles avansseeritakse muutuvkapitali. Sel määral, kuidas areneb palgatöösüsteem, muutuvad kõik produktid kaupadeks ning peavad sellepärast — mõne tähtsa erandiga — kõik läbi tegema rahaks muundumist kui üht oma liikumise faasi. Ringleva raha hulk peab olema selleks kaupade rahaks muundamiseks küllaldane, suurem osa sellest rahahulgast antakse aga palga vormis, raha näol, mille tööstuskapitalistid on muutuvkapitali rahavormina avansseerinud tööjõu eest maksmiseks ja mis funktsioneerib tööliste käes enamasti ainult ringlemisvahendina (ostuvahendina). See on täiesti vastupidine naturaalmajandusele, mis domineerib iga sõltuvussüsteemi alusel (kaasa arvatud ka pärisorjuslik kord), veel suuremal määral aga enam-vähem primitiivsete kogukondade alusel, ükskõik, kas need on või ei ole seotud sõltuvuse või orjuse vahekordadega.

Orjandussüsteemi tingimustes etendab tööjõu ostmiseks kulutatav rahakapital põhikapitali rahavormi osa, kusjuures seda põhikapitali asendatakse ainult järk-järgult, pärast orja aktiivse eluperioodi möödumist. Kasumit, mida orjade omanik sai otseselt, oma orja tööstuslikust ärakasutamisest, või kaudselt, tema väljalaenutamisest teistele isikutele, kes kasutasid tema tööd tööstuses (näiteks mäeasjanduses), — seda kasumit vaadeldigi sellepärast ateenlaste juures lihtsalt protsendina (koos amortisatsiooniga) avansseeritud rahakapitalilt, — täpselt niisamuti, nagu tööstuskapitalist arvestab kapitalistliku tootmise tingimustes oma põhikapitali protsendina ning asendusena osa lisaväärtusest pluss põhikapitali kulumine; samuti, nagu see on reegliks nendelgi kapitalistidel, kes annavad üürile põhikapitali (maju, masinaid jne.). Lihtsad majaorjad, ükskõik, kas neid kasutatakse vajalikeks teenustöödeks või ainult luksuse demonstreerimiseks, ei tule siin kõne alla, nad vastavad meie teenijate klassile. Kuid ka orjandussüsteem, — kuivõrd see on, nagu Kreeka arenenumais riikides ja Roomas, tootliku töö valitsevaks vormiks põllumajanduses, manufaktuuris, laevanduses jne., — sisaldab naturaalmajanduse elemente. Ka orjaturg ise saab pidevalt täiendavat kaupa — tööjõudu — sõjast, mereröövist jne., see röövimine aga toimub omakorda ilma ringlemisprotsessi vahenduseta, ta kujutab endast võõra tööjõu naturaalset omastamist otsese füüsilise sunduse abil. Isegi Ühendriikides, pärast seda, kui põhjapoolsete palgatöö-riikide ja lõunapoolsete orjandusriikide vaheline maa-

ala muutus Lõuna jaoks orjade kasvatamise piirkonnaks, kus orjaturule toodav ori sai seega ise aasta-taastootmise elemendiks, osutus see pikapeale ebaküllaldaseks, mistõttu turu täiendamise otstarbel jätkati veel võimalikult kaua Aafrika orjakaubandust.

b) Kapitalistliku tootmise baasil aastaprodukti vahetuse puhul stiihiliselt toimuv raha äravool ja tagasitulek; põhikapitalide avansseerimised, mis toimuvad korraga kogu nende väärtuse ulatuses, ja nende väärtuse järkjärguline, mitmeaastasi perioode hõlmav tagasitõmbamine ringlusest, niisiis nende järkjärguline rahavormis taastamine iga-aastase aardekogumise kaudu, — selle aardekogumise kaudu, mis on oma olemuselt täiesti erinev temaga paralleelselt toimuvast, iga-aastasel uuel kullatootmisel põhinevast aardekogumisest; mitmesugused, kaupade tootmisperioodide pikkusele vastavad raha avansseerimise tähtajad ja järelikult vajadus omada raha aardevormis veel enne, kui osutub võimalikuks saada seda ringlusest tagasi kauba müügi kaudu; mitmesuguse pikkusega avansseerimise-tähtajad, mis tulenevad kas või erinevaist vahemaadest tootmiskoha ja müügituru vahel; samuti erinevused tagasitulevate summade suuruses ja nende tagasituleku perioodides, olenevalt tootmistagavarade seisust, nende relatiivsest suurusest mitmesugustel tootmisaladel ja ühe ning sellesama tootmisharu mitmesugustel üksikkapitalistidel, järelikult erinevused püsivkapitali-elementide sisseostu-tähtaegades — kõigil neil mitmesugustel, taastootmis-aasta jooksul toimuvail stiihilise liikumise momentidel tarvitseb vaid kogemuste varal esile nihkuda ja tähelepanu äratada, et põhjustada enda plaanipärast ärakasutamist nii krediidisüsteemi mehhaaniliste abivahendite korraldamiseks kui ka olemasolevate, laenutamiseks vabade kapitalide tegelikuks väljaõngitsemiseks.

Sellele lisandub veel üks erinevus, nimelt see, et ühed tootmisharud, kus tootmine toimub — muidu normaalsetes tingimustes — pidevalt samas ulatuses, erinevad teistest harudest, kus, nagu põllumajanduses, rakendatakse eri aastaaegadel erisuguses ulatuses töö-jõudu.

XIII. DESTUTT DE TRACY TAASTOOTMISTEOORIA[56]

Suur loogik Destutt de Tracy (vrd. I raamat, IV peatükk, 2, märkus 30), kellesse isegi Ricardo suhtus tõsiselt, nimetades teda üsna väljapaistvaks autoriks [a very distinguished writer] («Principles», lk. 333). [Рикардо: «Начала политической экономии». Соцэкгиз, 1935 r.], olgu meile näiteks selle segase ning ühtlasi suurustleva mõttelageduse kohta, mida majandusteadlased ühiskondliku taastootmise käsitlemisel üles näitavad.

[56] Käsikirjast II.

See väljapaistev autor annab kogu ühiskondliku taastootmis- ja ringlemisprotsessi kohta järgmisi seletusi:

«Minult küsitakse, kuidas need tööstusettevõtjad saavad nii suuri kasumeid ja kellelt nad võivad neid saada. Ma vastan, et nad saavutavad seda, müües kõike, mida nad toodavad, kallimalt, kui tootmine neile maksma läheb; saavutavad seda nimelt müües:

1) üksteisele seda osa oma tarbimisest, mis läheb nende vajaduste rahuldamiseks ja mille eest nad maksavad ühe osaga oma kasumeist;

2) palgatöölistele, — nii neile, keda nad ise palkavad, kui ka neile, keda palkavad jõudeelavad kapitalistid; sel teel saavad nad neilt palgatöölistelt tagasi kogu palga, välja arvatud vahest tööliste väikesed säästud;

3) jõudeelavaile kapitalistidele, kes maksavad neile selle osa oma tulust, mida nad ei ole veel ära andnud enda poolt vahetult palgatud töölistele; nii et kogu rent, mida ettevõtjad jõudeelavaile kapitalistidele igal aastal maksavad, tuleb kas ühel või teisel neist teedest ettevõtjate kätte tagasi» (Destutt de Tracy: «Traité de la volonté et de ses effets». Paris 1826, lk. 239).

Niisiis rikastuvad kapitalistid esiteks sellega, et nad end vastastikku pügavad, vahetades seda osa lisaväärtusest, mille nad pühendavad oma isiklikuks tarbimiseks, s. o. mida nad tarbivad tuluna. Kui järelikult see osa nende lisaväärtusest ja vastavalt nende kasumist, = 400 naelsterlingit, siis saab neist 400 naelsterlingist näiteks 500 naelsterlingit selle tõttu, et nende 400 naelsterlingi iga kaasomanik müüb oma osa teisele 25 protsendi võrra kallimalt. Kuna kõik teevad sedasama, siis on tulemus samasugune, nagu oleksid nad müünud üksteisele tegeliku väärtusega. 400-naelsterlingilise kaubaväärtuse ringlemiseks vajavad nad aga 500-naelsterlingilist rahahulka, ja see on pigemini vaesumise kui rikastumise meetod, sest nad peavad hoidma suurt osa kogu oma varast ebatootlikult, kasutus ringlemisvahendite vormis. Kogu asi seisab selles, et kapitalistide klass võib, oma kaupade üldisest nominaalsest hinnatõusust hoolimata, jaotada omavahel oma isiklikuks tarbimiseks ainult 400-naelsterlingilise väärtusega kaubahulga, aga kapitalistid teevad üksteisele heameelt, pannes ringlema 400-naelsterlingilise kaubaväärtuse sellise rahahulga abil, mis oleks olnud vajalik 500-naelsterlingilise kaubaväärtuse jaoks.

Me jätame täiesti kõrvale asjaolu, et siin eeldatakse «osa nende kasumeist», seega üldse niisugust kaupade tagavara, mis esindab kasumit. Destutt aga just tahabki selgitada, kust see kasum tuleb. Kasumi ringlemiseks vajalik rahahulk on täiesti teisejärguline küsimus. Kasumit esindav kaubakogus näib pärinevat sellest, et kapitalistid mitte ainult müüvad neid kaupu üksteisele, mis juba iseenesest on väga ilus ja sügavamõtteline tegu, vaid et nad kõik müüvad üksteisele kallimalt. Üks kapitalistide rikastumise allikaid on

meil nüüd järelikult teada. Ta sisaldub «äntspektor Bräsig'i» saladuses, — et suur vaesus tuleb suurest pauvreté [vaesusest].

2) Edasi: needsamad kapitalistid müüvad «palgatöölistele, — nii nendele, keda nad ise palkavad, kui ka nendele, keda palkavad jõudeelavad kapitalistid; sel teel saavad nad neilt palgatöölistelt tagasi kogu palga, välja arvatud nende väikesed säästud».

Teiseks kapitalistide rikastumise allikaks on härra Destutt'i järgi see, et rahakapital, mille näol kapitalistid avansseerisid töölisele palga, tuleb tagasi nendesamade kapitalistide kätte.

Niisiis, kui kapitalistide klass maksis töölistele näiteks 100 naelsterlingit palka ja needsamad töölised ostavad siis selleltsamalt kapitalistide klassilt kaupu, millede väärtus on 100 naelsterlingit, — kui järelikult kapitalistide kui tööjõu ostjate poolt avansseeritud 100-naelsterlingiline summa tuleb kapitalistidele tagasi selle tõttu, et nad müüvad töölistele 100 naelsterlingi eest kaupu, siis saavad kapitalistid sellest *rikkamaks*. Kaine inimmõistuse seisukohalt näib, et selle protseduuri kaudu saavad kapitalistid jälle endile tagasi need 100 naelsterlingit, mis olid neil enne seda protseduuri. Protseduuri algul oli neil rahas 100 naelsterlingit ja nad ostsid nende 100 naelsterlingi eest tööjõudu. Selle raha, 100 naelsterlingi eest toodab ostetud töö — niipalju kui me seni teame — 100-naelsterlingilise väärtusega kaupu. Müües töölistele tagasi need 100 naelsterlingit kaubas, saavad kapitalistid tagasi 100 naelsterlingit rahas. Kapitalistidel on seega jälle 100 naelsterlingit rahas, töölistel aga 100 naelsterlingi eest nende eneste toodetud kaupa. Jääb arusaamatuks, kuidas võiksid kapitalistid sealjuures rikastuda. Kui 100 naelsterlingit rahas ei oleks neile tagasi tulnud, siis oleksid nad pidanud, esiteks, maksma töölistele 100 naelsterlingit nende töö eest ja, teiseks, andma neile muidu ära selle töö produkti, 100 naelsterlingi eest tarbimisesemeid. Seega võiks raha tagasivoolamine seletada meile äärmisel juhul seda, miks kapitalistid selle operatsiooni tõttu vaesemaks ei jää, mitte kuidagi aga seda, miks nad selle tõttu rikkamaks saavad.

Iseküsimus on muidugi, miks need 100 naelsterlingit rahas seisavad kapitalistide käes ja miks töölised, selle asemel et toota kaupu oma arvel, on sunnitud vahetama nende 100 naelsterlingi vastu oma tööjõudu. Kuid see on midagi sellist, mis Destutt'i kaliibriga mõtlejaile on endastmõistetav.

Destutt ise ei ole selle lahendusega päris rahul. Ta ei öelnud ju meile, et rikastumine toimub selle tõttu, et kulutatakse 100-naelsterlingiline rahasumma ja et see 100-naelsterlingiline rahasumma tuleb pärast tagasi, ega järelikult selle tõttu, et need 100 naelsterlingit rahas tagasi voolavad, mis näitaks ju ainult, miks see raha, 100 naelsterlingit, kaduma ei lähe. Ta ütles meile, et kapitalistid rikastuvad, «müües kõike, mida nad toodavad, kallimalt, kui tootmine neile maksma läks».

Niisiis peavad kapitalistid oma tehingu puhul töölistega samuti selle tõttu rikastuma, et nad müüvad töölistele liiga kallilt. Suurepärane! «Nad maksavad palka ... ja kõik see tuleb neile tagasi kõigi nende inimeste kulutuste tõttu, kes tasuvad nende eest» {produktide eest} «kallimalt kui produktid neile» {kapitalistidele} «selle palga tõttu maksma läksid» (lk. 240). Seega maksavad kapitalistid töölistele 100 naelsterlingit palka ja müüvad siis töölistele nende oma produkti 120 naelsterlingi eest, nii et kapitalistid mitte ainult saavad tagasi need 100 naelsterlingit, vaid võidavad veel 20 naelsterlingit? See pole võimalik. Töölised võivad tasuda ainult selle rahaga, mis nad said palga vormis. Kui nad said kapitalistidelt 100 naelsterlingit palka, siis võivad nad ka osta ainult 100 naelsterlingi, mitte aga 120 naelsterlingi eest. Nii see asi järelikult ei lähe. Kuid on veel teinegi tee. Töölised ostavad kapitalistidelt küll 100 naelsterlingi eest kaupa, kuid nende poolt tegelikult saadud kauba väärtus on kõigest 80 naelsterlingit. Seega on nad ilmtingimata 20 naelsterlingi võrra tüssata saanud. Kapitalist aga sai muidugi 20 naelsterlingi võrra rikkamaks, sest ta maksis tööjõu eest tegelikult 20 protsendi võrra selle väärtusest madalamalt, s. o. tegi kaudsel teel 20 protsendi suuruse kinnipidamise nominaalpalgast.

Kapitalistide klass saavutaks sama eesmärgi, kui ta maksaks töölistele algusest peale ainult 80 naelsterlingit palka ning annaks neile siis nende 80 naelsterlingi raha eest tõepoolest 80-naelsterlingilise kaubaväärtuse. Kui vaadelda kapitalistide klassi tervikuna, siis näibki see olevat normaalne tee, sest härra Destutt'i enese järgi peab töölisklass saama «küllaldast palka» (lk. 219), millest peab jätkuma vähemalt selleks, et alal hoida ta olemasolu ja töövõime, «muretseda kõige hädavajalikumad elatusvahendid» (lk. 180). Kui töölised ei saa sellist küllaldast palka, siis on see — sama Destutt'i järgi — «tööstusele surmaks» (lk. 208), järelikult on ilmne, et kapitalistidele pole see mingi rikastumise vahend. Missugune aga olekski kapitalistide klassi poolt töölisklassile makstava palga suurus, sel palgal on teatud kindel väärtus, näiteks 80 naelsterlingit. Kui kapitalistide klass maksab järelikult töölistele 80 naelsterlingit, siis peab ta andma töölistele nende 80 naelsterlingi eest 80-naelsterlingilise kaubaväärtuse, ja sellepärast ei saa ta rikkamaks nende 80 naelsterlingi tagasivoolamise tõttu. Kui aga kapitalistide klass maksab töölistele rahas 100 naelsterlingit ja müüb neile 100 naelsterlingi eest 80-naelsterlingilise kaubaväärtuse, siis maksab ta neile rahas nende normaalpalgast 25 protsendi võrra rohkem, kuid annab neile selle raha eest 25 protsendi võrra vähem kaupu.

Teiste sõnadega: fond, millest kapitalistide klass üldse saaks endale kasumit, kujuneks normaalpalgast kinnipidamise tõttu, selle tõttu, et tööjõu eest tasutaks ta väärtusest madalamalt, s. o. madalamalt nende elatusvahendite väärtusest, mis on vajalikud tööjõu

normaalseks taastootmiseks palgatööliste näol. Niisiis, kui tasumisele tuleks normaalpalk, mis Destutt'i järgi peabki toimuma, siis poleks mingit kasumifondi ei töösturite ega jõudeelavate kapitalistide jaoks.

Kogu saladuse, kuidas kapitalistide klass rikastub, oleks härra Destutt järelikult pidanud tagasi viima sellele, et ta rikastub palgast kinnipidamise tõttu. Sellisel juhul polegi olemas muid lisaväärtuse fonde, milledest ta räägib 1. ja 3. punktis.

Niisiis, kõigis maades, kus tööliste rahapalk piirdub tööliste kui klassi eksisteerimiseks vajalike tarbimisesemete väärtusega, poleks olemas kapitalistide tarbimisfondi ega nende akumulatsioonifondi, tähendab poleks olemas ka fondi kapitalistide klassi eksisteerimiseks ja järelikult poleks olemas mingit kapitalistide klassi. Just nii olekski Destutt'i järgi lugu kõigis rikastes, vana tsivilisatsiooniga arenenud maades, sest siin, «meie ammujuurdunud ühiskondades, on fond, millest kaetakse palka ... peaaegu püsivaks suuruseks» (lk. 202).

Ka palgast kinnipidamise puhul ei tulene kapitalistide rikastumine sellest, et nad esmalt maksavad töölisele 100 naelsterlingit rahas ja annavad talle siis nende 100 naelsterlingi raha eest 80 naelsterlingit kaupades, s. o., et pannakse tegelikult ringlema 80 naelsterlingit kaupa 25 protsendi võrra suurema, 100-naelsterlingilise rahasumma abil, — vaid see rikastumine tuleneb sellest, et kapitalist omastab töölise produktist, peale lisaväärtuse, s. o. peale selle produktiosa, milles väljendub lisaväärtus, veel 25 protsenti sellestki produktiosast, mis peaks palga vormis minema töölise kätte. Sellisel absurdsel viisil, nagu seda kujutleb Destutt, ei võidaks kapitalistide klass absoluutselt midagi. Ta maksab palgana 100 naelsterlingit ja annab töölisele nende 100 naelsterlingi eest tagasi 80 naelsterlingit kaubaväärtust töölise enda produktist. Kuid järgmise operatsiooni puhul peab ta avansseerima sama protseduuri jaoks jällegi 100 naelsterlingit. Järelikult harrastab ta lihtsalt kasutut mängu: avansseerib 100 naelsterlingit raha ja annab selle vastu 80 naelsterlingit kaupa, selle asemel et avansseerida 80 naelsterlingit raha ja anda selle vastu 80 naelsterlingit kaupa. See tähendab, et oma muutuvkapitali ringlemiseks avansseerib ta pidevalt ning kasutult 25 protsendi võrra suuremat rahakapitali — üpris kummaline rikastumismeetod.

3) Lõpuks müüb kapitalistide klass «jõudeelavaile kapitalistidele, kes maksavad talle oma tulust seda osa, mida nad ei ole veel ära andnud enda poolt vahetult palgatud töölistele; nii et kogu rent, mida ta neile» (jõudeelavaile) «igal aastal maksab, tuleb tema kätte tagasi kas ühel või teisel neist teedest».

Varem nägime, et tööstuskapitalistid «maksavad ühe osaga oma kasumeist selle osa eest oma tarbimisest, mis läheb nende vajaduste rahuldamiseks». Niisiis oletame, et nende kasumid = 200 naelster-

lingit. Neil kulub näiteks 100 naelsterlingit nende individuaalseks tarbimiseks. Kuid ülejäänud pool = 100 naelsterlingit ei kuulu neile, vaid jõudeelavaile kapitalistidele, s. o. maarendi saajaile ja protsentide vastu laenu andvaile kapitalistidele. Tööstuskapitalistid peavad järelikult maksma sellele kambale 100 naelsterlingit rahas. Sellest rahast vajavad jõudeelavad kapitalistid näiteks 80 naelsterlingit oma isiklikuks tarbimiseks ja 20 naelsterlingit teenijate palkamiseks jne. Järelikult ostavad nad nende 80 naelsterlingi eest tööstuskapitalistide käest tarbimisesemeid. Seega võetakse tööstuskapitalistidelt 80 naelsterlingit produkti, samal ajal aga saavad nad tagasi 80 naelsterlingit raha, s. o. $^4/_5$ neist 100 naelsterlingist, mis nad maksid jõudeelavaile kapitalistidele rendina, protsentidena ja teiste nimetuste all. Edasi on teenijate klass, jõudeelavate kapitalistide otsesed palgatöölised, saanud oma isandatelt 20 naelsterlingit. Selle eest ostavad nad — samuti tööstuskapitalistidelt — 20 naelsterlingi eest tarbimisesemeid. Nii võetakse neilt kapitalistidelt 20 naelsterlingi eest produkti, kuid samal ajal saavad nad tagasi 20 naelsterlingit raha, s. o. viimase viiendiku neist 100 naelsterlingist rahas, mis nad maksid jõudeelavaile kapitalistidele rendina, protsentidena jne.

Tehingu lõpul saavad tööstuskapitalistid tagasi 100 naelsterlingit raha, mis nad loovutasid jõudeelavaile kapitalistidele rendi, protsentide jne. katteks, samal ajal aga läheb pool nende lisaproduktist = 100 naelsterlingit nende käest jõudeelavate kapitalistide tarbimisfondi.

Kõnesoleva küsimuse seisukohalt on niisiis ilmselt täiesti ülearune ühel või teisel viisil arvesse võtta nende 100 naelsterlingi jaotumist jõudeelavate kapitalistide ja nende otseste palgatööliste vahel. Asi on lihtne: nende rendid, protsendid, ühe sõnaga see osa, mille nad saavad lisaväärtusest = 200 naelsterlingit, makstakse neile tööstuskapitalistide poolt rahas, 100 naelsterlingi näol. Nende 100 naelsterlingi eest ostavad nad otseselt või kaudselt tarbimisesemeid tööstuskapitalistide käest. Nad maksavad neile järelikult tagasi 100 naelsterlingit rahas ja võtavad neilt 100 naelsterlingi eest tarbimisesemeid.

100 naelsterlingit rahas, mis tööstuskapitalistid maksid jõudeelavaile kapitalistidele, on seega tulnud tagasi tööstuskapitalistide kätte. Kas see raha tagasivoolamine on, nagu Destutt fantaseerib, tööstuskapitalistidele rikastumise vahendiks? Enne tehingut oli neil 200-naelsterlingiline väärtussumma: 100 naelsterlingit rahas, 100 naelsterlingit tarbimisesemetes. Pärast tehingut on neil ainult pool esialgsest väärtussummast. 100 naelsterlingit rahas on neil jälle käes, kuid nad kaotasid 100 naelsterlingit tarbimisesemetes, mis läksid jõudeelavate kapitalistide kätte. Nad ei ole järelikult 100 naelsterlingi võrra rikkamaks saanud, vaid on 100 naelsterlingi võrra vaesemaks jäänud. Kui nad poleks käinud seda kaudset teed,

— poleks maksnud enne 100 naelsterlingit rahas ega saanud siis neid 100 naelsterlingit rahas tagasi 100 naelsterlingi tarbimisesemete tasuks, — vaid oleksid selle asemel maksnud rendi, protsendid jne. otseselt, oma produkti naturaalvormis, siis poleks nad neid 100 naelsterlingit ringlusest tagasi saanud, sest nad poleks neid sinna paisanudki. Natuuras maksmisel oleks asi kujunenud lihtsalt nii, et 200-naelsterlingilise väärtusega lisaproduktist oleksid nad jätnud poole endale, teise poole aga oleksid andnud jõudeelavaile kapitalistidele, mingit ekvivalenti saamata. Isegi Destutt'il poleks olnud kiusatust kuulutada seda rikastumise vahendiks.

Maa ja kapital, mille tööstuskapitalistid laenasid jõudeelavailt kapitalistidelt ja mille eest nad peavad maksma viimastele osa lisaväärtusest maarendi, protsentide jne. näol, see maa ja see kapital on tööstuskapitalistidele muidugi kasumit toonud, sest see oli üks tootmise tingimusi, — nii üldse produkti tootmise kui ka selle produktiosa tootmise tingimusi, mis moodustab lisaprodukti ehk milles väljendub lisaväärtus. See kasum tuleneb laenuksvõetud maa ja kapitali kasutamisest, mitte aga nende eest makstavast hinnast. Vastupidi, see hind moodustab mahaarvamise kasumist. Muidu tuleks kinnitada, et tööstuskapitalistid ei saaks rikkamaks, vaid jääksid vaesemaks, kui nad võiksid jätta endale teisegi poole lisaväärtusest, selle asemel et seda ära anda. Seda laadi segiajamine tuleb aga sellest, et ringlemisnähtused, näiteks raha tagasivoolamine, heidetakse ühte patta produkti jaotusega, mida sellised ringlemisnähtused ainult vahendavad.

Ometi on seesama Destutt nii nupukas, et ta märgib: «Kust tulevad nende jõudeolijate tulud? Kas need ei tule rendist, mida maksavad neile oma kasumist teised, kes lasevad käiku esimeste kapitale, teised, kes maksavad jõudeolijate fondist töö eest, mis toodab rohkem, kui tema eest makstakse, — ühe sõnaga töösturid? Igasuguse rikkuse allika avastamiseks tuleb seepärast ikka tööstuurite juurde tagasi tulla. Nemad toidavadki tegelikult esimeste poolt palgatud töölisi» (lk. 246).

Niisiis rendi jne. maksmine kujutab endast nüüd mahaarvamist töösturite kasumist. Enne oli see neile rikastumise vahendiks.

Üks lohutus on aga meie Destutt'ile siiski veel jäänud. Need vahvad töösturid teevad jõudeelavate kapitalistidega sedasama, mida nad tegid üksteisega ja töölistega. Nad müüvad neile kõiki kaupu kallimalt, — näiteks 20 protsendi võrra. Siin on võimalikud kaks juhtu. Jõudeolijail kas on või ei ole teisi rahalisi vahendeid peale nende 100 naelsterlingi, mis nad igal aastal saavad töösturite käest. Esimesel juhul müüvad töösturid neile kaupu 100 naelsterlingi väärtuses näiteks hinnaga 120 naelsterlingit. Oma kaupade müügist saavad nad järelikult mitte ainult tagasi need 100 naelsterlingit, mis nad maksid jõudeolijaile, vaid peale selle veel 20 naelsterlingit, mis on neile tõepoolest uueks väärtuseks. Milliseks kujuneb nüüd arve

seis? Nad andsid muidu ära 100 naelsterlingi eest kaupu, sest osa neile makstud rahast, 100 naelsterlingit, oli ju nende oma raha. Seega maksti neile nende oma kauba eest nende oma rahaga. Niisiis 100 naelsterlingit kahju. Kuid nad said peale selle 20 naelsterlingit, mille võrra hind ületab väärtuse. Niisiis 20 naelsterlingit kasu; koos 100 naelsterlingi kahjuga annab see 80 naelsterlingit kahju, — ikkagi miinus, mitte pluss. Jõudeolijate petmine vähendas küll töösturite kahju, kuid ei teinud sellegipärast nende rikkuse kadu nende rikastumise vahendiks. Seda meetodit ei saa aga pikapeale kasutada, sest jõudeolijail pole võimalik maksta aastast aastasse 120 naelsterlingit rahas, kui nad saavad igal aastal rahas kätte kõigest 100 naelsterlingit.

Niisiis teine meetod: tööstur müüvad 80-naelsterlingilise väärtusega kaupu 100 naelsterlingi raha eest, mis nad jõudeolijaile maksid. Sel juhul annavad nad nagu varemgi muidu ära 80 naelsterlingit rendi, protsentide jne. vormis. Sellise tüssamisega vähendavad nad jõudeolijaile makstavat tribuuti, see tribuut aga on ikkagi olemas ja jõudeolijad võivad edaspidi — sama teooria kohaselt, mille järgi hinnad sõltuvad müüjate heast tahtest — nõuda rendina, protsentidena jne. oma maa ning kapitali eest seniste 100 naelsterlingi asemel 120 naelsterlingit.

See hiilgav uurimus väärib täiel määral seda sügavat mõtlejat, kes ühel leheküljel kirjutab maha A. Smithilt, et «töö on igasuguse rikkuse allikas» (lk. 242), et tööstuskapitalistid «rakendavad oma kapitali, et maksta töö eest, mis taastoodab seda kapitali koos kasumiga» (lk. 246), järgmisel leheküljel aga teeb järelduse, et need tööstuskapitalistid «elatavad kõiki teisi inimesi, et ainult nemad suurendavadki ühiskondlikku vara ja loovad kõik meie tarbimisesemed» (lk. 242); et töölised ei elata kapitaliste, vaid kapitalistid elatavad töölisi, ja nimelt sel suurepärasel põhjusel, et töölistele makstav raha ei jää tööliste kätte, vaid tuleb pidevalt tagasi kapitalistidele, tasuks tööliste poolt toodetud kaupade eest. «Nad võtavad vaid ühe käega ja annavad teisega tagasi. Järelikult tuleb õigeks pidada, et nende tarbimine on nende palkajate sünnitatud» (lk. 235).

Andnud nii ammendava käsitluse sellest, kuidas raharinglus vahendab ühiskondlikku taastootmist ning tarbimist, jätkab Destutt: «See ongi see, mille kaudu rikkuse perpetuum mobile oma täiuseni jõuab, — see liikumine, mis, kuigi seda halvasti tuntakse» (mal connu — õige!), «kannab õigusega ringluse nime; sest see liikumine on tõepoolest ringkäik ning tuleb järjest uuesti tagasi oma lähtepunkti. See punkt asub seal, kus toimub tootmine» (lk. 239—240).

Destutt, see üsna väljapaistev kirjanik, Prantsuse Instituudi ja Philadelphia Filosoofiaseltsi liige, teataval määral tõepoolest täht vulgaarmajandusteadlaste hulgas, kutsub lugejaid lõpuks imetlema

seda haruldast selgust, millega ta kirjeldas ühiskondliku protsessi käiku, ja seda valguseküllust, mida ta lasi paista kogu küsimuse peale; ta on isegi nii armuline, et ütleb lugejale, kust kogu see valgus tuleb. Seda peab tsiteerima originaalis:

«On remarquera, j'espère, combien cette manière de considérer la consommation de nos richesses est concordante avec tout ce que nous avons dit à propos de leur production et de leur distribution, et en même temps *quelle clarté elle répand sur toute la marche de la société.* D'où viennent cet accord et cette *lucidité?* De ce que nous avons rencontré la vérité. Cela rappelle l'effet de ces miroirs où les objets se peignent nettement et dans leurs justes proportions, quand on est placé dans leur vrai point de vue, et où tout paraît confus et désuni, quand on en est trop près ou trop loin» (lk. 242, 243)*.

Voilà le crétinisme bourgeois dans toute sa béatitude! [Ennäe kodanlikku nürimeelsust kogu ta hiilguses!]

---

* «Loodan, et pannakse tähele, kuivõrd sellme arusaamine meie rikkuste tarbimisest on kooskõlas kõige sellega, mis me ütlesime nende tootmise ning jaotamise kohta ja, samal ajal, *missugust selgust see toob kogu ühiskondliku elu vaatlemisse.* Kust tulevad see kooskõla ja see *selgus?* Nad tulevad sellest, et me saime tõe jälile. See tuletab meelde neid peegleid, mis annavad selgeid ning õigete proportsioonidega kujutisi kõigist esemeist, mis asuvad nende ees õiges kohas, kuid näitavad segasena ning moonutatuna kõike, mis on neile liiga lähedal või neist liiga kaugel.» *Toim.*

KAHEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK[57]

AKUMULATSIOON JA LAIENDATUD TAASTOOTMINE

I raamatus näitasime, kuidas toimub akumulatsioon üksikul kapitalistil. Kaupkapitali rahaks muundumise tõttu muundub rahaks ka lisaprodukt, mis esindab lisaväärtust. Selle lisaväärtuse, mis niiviisi rahaks muundus, muundab kapitalist uuesti oma tootliku kapitali täiendavaiks naturaalelementideks. Suurenenud kapital annab järgmise tootmisringkäigu puhul suuremat produktihulka. Kuid see, mis toimub individuaalkapitaliga, peab esile tulema ka kogu aastatootmises, nii nagu me nägime seda lihtsa taastootmise käsitlemisel, kus kapitali — individuaalkapitali — tarbitud põhi-koostisosade sadestumine aardena kogutavas rahas väljendub ka ühiskondlikus aasta-taastootmises.

Kui individuaalkapital = $400_c + 100_v$ ja aasta-lisaväärtus = = 100, siis kaupprodukt = $400_c + 100_v + 100_m$. Need 600 muundatakse rahaks. Sellest rahast muundatakse 400_c uuesti püsivkapitali naturaalvormiks, 100_v muundatakse tööjõuks, peale selle aga, kui akumuleerimisele kuulub kogu lisaväärtus, muundatakse 100_m täiendavaks püsivkapitaliks, vahetades nad tootliku kapitali naturaalelementide vastu. Sealjuures eeldatakse: 1) et antud tehnilistes tingimustes on see summa küllaldane kas funktsioneeriva püsivkapitali suurendamiseks või uue tööstusettevõtte rajamiseks. Juhtub aga sedagi, et lisaväärtuse muundamine rahaks ja selle raha kogumine aardena peavad toimuma palju pikema aja jooksul, enne kui see protsess võib teostuda, s. o. enne kui võib aset leida tegelik akumulatsioon, tootmise laiendamine. 2) Eeldatakse, et tootmine laiendatud mastaabis oli tegelikult olemas juba varem; sest selleks, et oleks võimalik muundada raha (rahas akumuleeritud lisaväärtust) tootliku kapitali elementideks, peavad need elemendid turul kaupadena juba müügil olema; asi ei muutu sellestki, kui neid elemente ei osteta valmiskaupadena, vaid valmistatakse tellimise peale. Nende eest makstakse alles pärast nende kättesaamist, igal juhul aga pärast seda, kui tegelik taastootmine laiendatud mastaabis, selle ajani normaalse tootmise laiendamine, on nende suhtes juba toimunud. Potentsiaalselt, s. o. oma elementides, pidid nad eksisteerima juba varem, sest nende tegelikuks tootmiseks

[57] Siit alates kuni lõpuni käsikiri VIII.

läks tarvis ainult tõuget tellimise näol, s. o. kauba eksisteerimisele eelnenud kaubaostu ja antitsipeeritud kaubamüüki. Ühel poolel esinev raha kutsub sealjuures teisel poolel esile laiendatud taastootmise, sest võimalus selleks on olemas ka *ilma* rahata: raha ei ole iseendast tegeliku taastootmise element.

Kui näiteks kapitalist *A* müüb ühe või mitme aasta jooksul kaubakoguseid, mida ta järk-järgult toodab, siis muundab ta sellega järk-järgult rahaks ka lisaprodukti, s. o. seda osa kaupproduktist, milles sisaldub lisaväärtus; niisiis muundab ta rahaks lisaväärtust ennast, mida ta kaubavormis toodab, ning kogub järk-järgult raha, moodustades niiviisi uut potentsiaalset rahakapitali, — potentsiaalset sellepärast, et seda saab muundada tootliku kapitali elementideks, milleks see ongi määratud. Kuid tegelikult kogub kapitalist lihtsalt aaret, mis polegi tegeliku taastootmise element. Sealjuures seisab ta tegevus esialgu ainult ringleva raha järkjärgulises ringlusest eemaldamises, kusjuures muidugi pole võimatu, et ringlev raha, mida ta niiviisi luku taha paneb, oli vast praegu, enne ringlusse sattumist, mõne teise aarde osaks. See kapitalisti *A* aare, mis on potentsiaalselt uueks rahakapitaliks, ei kujuta endast täiendavat ühiskondlikku rikkust, just nagu ei kujutaks ta seda endast ka siis, kui see raha kulutataks tarbimisesemete ostmiseks. Kuid ringlusest eemaldatud raha, mis järelikult enne ringluses viibis, võis juba varem olla aarde koostisosaks või palga rahavormiks, ta võis muundada rahaks tootmisvahendeid või muid kaupu ning panna ringlema kapitalisti püsivat kapitaliosa või tulu. Ta ei kujuta endast uut rikkust, — täpselt niisamuti, nagu lihtsa kaubaringluse seisukohalt ei kehasta raha kümnekordset väärtust, kui ta teeb päevas kümme käivet ja realiseerib kümme mitmesugust kaubaväärtust, vaid on ka siis ainult oma tegeliku väärtuse kandja. Kaubad on olemas ilma rahata, raha ise aga jääb selleks, mis ta on (või koguni väheneb kulumise tõttu), olgu tegemist ühe või kümne käibega. Uut rikkust (potentsiaalset raha) luuakse ainult kulla tootmises, kuivõrd selle produkt, kuld, sisaldab lisaprodukti, lisaväärtuse kandjat, — ja kogu see uus rahaprodukt suurendab potentsiaalsete uute rahakapitalide rahamaterjali ainult sedavõrd, kuivõrd ta ringlusse astub.

Kuigi see rahavormis aardena kogutud lisaväärtus pole mingi uus täiendav ühiskondlik rikkus, kujutab ta endast ometi uut potentsiaalset rahakapitali selle funktsiooni tõttu, mille jaoks teda kogutakse. (Hiljem näeme, et uus rahakapital võib tekkida mitte ainult lisaväärtuse järkjärgulise rahaks muundumise kaudu, vaid ka teisel teel.)

Raha võetakse ringlusest ja kogutakse aardena kauba müügi kaudu, millele ei järgne ostu. Kui järelikult kujutleda, et see operatsioon on üldise iseloomuga, siis näib olevat arusaamatu, kust tulevad ostjad, sest selles protsessis, mida tulebki võtta üldise prot-

sessina, — iga individuaalkapital võib ju viibida akumulatsiooni staadiumis, — tahavad kõik aardekogumise eesmärgil müüa, keegi ei taha aga osta.

Kui kujutleda, et aasta-taastootmise mitmesuguste osade vahel toimuv ringlemisprotsess kulgeb sirgjooneliselt, — mis oleks vale, sest ta koosneb alati, välja arvatud vähesed erandid, üksteise suhtes vastassuunalistest liikumistest, — siis tuleks alustada kulla (või hõbeda) tootjast, kes küll ostab, kuid ei müü, ja eeldada, et kõik teised temale müüvad. Sellisel juhul läheks kogu ühiskondlik aasta-lisaprodukt (kogu lisaväärtuse kandja) temale, kuna kõik teised kapitalistid jaotaksid omavahel pro rata tema lisaprodukti, mis eksisteerib looduse poolest raha näol ja kujutab endast tema lisaväärtuse loomulikku kehastust kullas; sest see osa kulla tootja produktist, mis peab asendama tema funktsioneeriva kapitali, on juba seotud ja vastavalt ära kasutatud. Kulla tootja lisaväärtus, mida toodetakse kulla näol, oleks sellisel juhul ainus fond, kust kõik ülejäänud kapitalistid saaksid materjali oma aasta-lisaprodukti rahaks muundamiseks. Väärtuse suuruselt peaks see lisaväärtus järelikult võrduma kogu ühiskondliku aasta-lisaväärtusega, mis peab alles muunduma rõõvikuks — aardevormiks. Need eeldused oleksid absurdsed ega annaks meile midagi muud, kui ainult seletaksid üheaegse üldise aardekogumise võimalikkust, kusjuures taastootmine ise — välja arvatud taastootmine kulla tootjate poolel — ei nihkuks sammugi edasi.

Enne selle näilise raskuse lahendamist tuleb vahet teha I alajaotuses (tootmisvahendite tootmine) toimuva akumulatsiooni ja II alajaotuses (tarbimisesemete tootmine) toimuva akumulatsiooni vahel. Alustame I alajaotusest.

I. AKUMULATSIOON I ALAJAOTUSES

1) Aardekogumine

On selge, et nii kapitalimahutused neis arvukais tööstusharudes, milledest koosneb I alajaotus, kui ka kõigi nende tööstusharude mitmesugused individuaalsed kapitalimahutused asuvad, — vastavalt nende vanusele, s. o. juba möödunud funktsioneerimisajale, ja täiesti kõrvale jättes nende suuruse, tehnilised tingimused, turutingimused jne., — mitmesugustel astmetel selles protsessis, kus lisaväärtus muundub järk-järgult potentsiaalseks rahakapitaliks, üksköik, kummas tootmise laiendamise vormis seda rahakapitali kasutama hakatakse, — kas funktsioneeriva kapitali suurendamiseks või uute tööstusettevõtete rajamiseks. Seepärast on lugu ikka nii, et osa kapitaliste, kelle potentsiaalne rahakapital on juba kasvanud vastava suuruseni, muundab selle tootlikuks kapitaliks: lisaväärtuse rahaks muundamise teel kogutud raha eest ostab see osa kapitaliste

tootmisvahendeid, püsivkapitali täiendavaid elemente, kuna teine osa kapitaliste on alles kogumas endale potentsiaalset rahakapitali. Nende kahe kategooria kapitalistid seisavad järelikult üksteise vastas: ühed ostjatena, teised müüjatena, kusjuures kummassegi kategooriasse kuulujad esinevad ainult ühes osas.

A müüb näiteks *B*-le (kes võib esindada ka mitut ostjat) 600 ($= 400_c + 100_v + 100_m$). Ta müüs kaupu 600 eest, 600 eest rahas, millest 100 esindavad lisaväärtust; need 100 eemaldab ta ringlusest, paneb nad rahana kõrvale; kuid see raha, need 100, on ainult selle lisaprodukti rahavorm, mis oli 100-lise väärtuse kandja. Aardekogumine pole üldsegi tootmine, järelikult pole see ka mingi tootmise juurdekasv. Kapitalisti tegevus seisab siin ainult selles, et ta eemaldab ringlusest, jätab enda kätte ja säilitab puutumatuna raha, mis ta sai 100-lise lisaprodukti müügist. See operatsioon toimub mitte ainult *A*-l, vaid ka paljudes teistes ringluse perifeeria punktides, kapitalistidel *A'*, *A''*, *A'''*, kes kõik töötavad niisama innukalt, kogudes seda laadi aaret. Need rohkearvulised punktid, kus raha eemaldatakse ringlusest ja kogutakse paljudeks individuaalseteks aareteks, s. o. potentsiaalseteks rahakapitalideks, esinevad niisama paljude ringlemistakistustena, sest nad teevad raha liikumatuks, võtavad talt pikemaks või lühemaks ajaks ringlemisvõime. Tuleb aga arvesse võtta, et aardekogumine toimub juba lihtsagi kaubaringluse tingimustes, ammu enne seda, kui kaubaringlus asub kapitalistliku kaubatootmise alusele; ühiskonnas olemasolev rahahulk on alati suurem kui selle aktiivselt ringlev osa, kuigi viimane võib vastavalt tingimustele suureneda või väheneda. Me kohtame siin jälle samu aardeid ja sama aardekogumist, seekord aga kapitalistlikule tootmisprotsessile omase momendina.

On arusaadav, milline mõnu see on, kui kõik need potentsiaalsed kapitalid, nende kontsentreerimise tõttu pankade jne. kätte, muutuvad krediidisüsteemi tingimustes käsutamisvabaks kapitaliks, «loanable capital [laenukapitaliks], rahakapitaliks, — sealjuures mitte enam passiivseks, mitte tulevikumuusikaks, vaid aktiivseks liigkasukapitaliks (liigkasu siin kasvamise mõttes).

A kogub aga neid aardeid ainult sedavõrd, kuivõrd ta esineb oma lisaprodukti suhtes ainult müüjana ega esine seejärel ostjana. Tema aardekogumise eelduseks on seega tema lisaprodukti — tema rahaksmuundatava lisaväärtuse kandja — järjekindel tootmine. Antud juhul, kus ringlust vaadeldakse ainult I alajaotuse piirides, on lisaprodukti naturaalvorm, nagu koguproduktigi oma, millest lisaprodukt moodustab osa, püsivkapitali I ühe elemendi naturaalvormiks; kategooria, kuhu ta kuulub, on järelikult tootmisvahendite tootmise vahendid. Mis lisaproduktist saab, s. o. missugust funktsiooni see täidab ostjate *B*, *B'*, *B''* jne. käes, seda me kohe näeme.

Kõigepealt tuleb aga meeles pidada järgmist: kuigi *A* võtab oma lisaväärtuse eest ringlusest raha ning kogub seda aardena,

toob ta teiselt poolt ringlusse kaupa, teisi kaupu vastu saamata, mistõttu *B*, *B'*, *B''* jne. võivad omakorda tuua ringlusse raha ja võtta selle eest ringlusest ainult kaupu. Antud juhul läheb see kaup nii oma naturaalvormi kui ka oma otstarbe tõttu kas põhi- või käibe-elemendina kapitalistide *B*, *B'* jne. püsivkapitalisse. Viimasest asjaolust räägime üksikasjalisemalt siis, kui meil tuleb tegemist teha lisaprodukti ostjatega *B*, *B'* jne.

Muuseas märgime siin järgmist. Nagu varemgi, lihtsa taastootmise uurimisel, nii näeme ka siin, et aastaprodukti mitmesuguste koostisosade vahetus, s. o. nende ringlemine (mis peab ühtlasi hõlmama kapitali taastootmist, nimelt tema taastamist mitmesugustes vormides: püsivkapitalina, muutuvkapitalina, põhikapitalina, käibekapitalina, rahakapitalina, kaupkapitalina), ei eelda sugugi lihtsat kaubaostu, mida täiendab sellele järgnev müük, ega ka müüki, mida täiendab sellele järgnev ost, nii et tegelikult toimuks ainult ühe kauba vahetus teise kauba vastu, nii nagu seda oletab poliitiline ökonoomia, eriti aga friitreiderlik koolkond füsiokraatidest ning Adam Smithist alates. Me teame, et kui kulutus põhikapitali hankimiseks on kord tehtud, siis jääb põhikapital kogu ta funktsioneerimise kestuseks uuendamata ning toimib edasi vanas vormis, kuna ta väärtus sadestub järk-järgult rahas. Me nägime, et (näiteks püsivkapitali) II_c (põhi-koostisosa) perioodiline uuendamine (kogu kapitaliväärtus II_c vahetatakse elementide vastu, mille väärtus on $I_{(v+m)}$) eeldab ühelt poolt II_c põhiosa *lihtsat ostu,* mille puhul see põhiosa muundub rahavormist naturaalvormiks ja millele vastab I_m-i lihtne müük; teiselt poolt aga eeldab see *lihtsat müüki* II_c poolt, nimelt selle rahas sadestuva põhi-väärtusosa (kulumisväärtuse) müüki, millele vastab I_m-i lihtne ost. Et vahetus toimuks antud juhul normaalselt, tuleb eeldada, et lihtne ost II_c poolt on väärtuse suuruselt võrdne lihtsa müügiga II_c poolt, ja et I_m-i lihtne müük II_c-le, osa 1, on võrdne II_c, osa 2, lihtsa ostuga (lk. 391). Vastasel korral rikutaks lihtsat taastootmist; lihtne ost ühel poolel peab olema kaetud lihtsa müügiga teisel poolel. Samuti tuleb siin eeldada, et kapitalistide *A*, *A'*, *A''* aaret moodustava osa I_m lihtne müük tasakaalustatakse osa I_m lihtsa ostuga kapitalistide *B*, *B'*, *B''* poolt, kes muundavad oma aaret täiendava tootliku kapitali elementideks.

Kuivõrd tasakaal taastatakse selle tõttu, et ostja esineb hiljem sama väärtussumma ulatuses müüjana ja ümberpöördult, sedavõrd voolab raha tagasi sellele poolele, kes ostu puhul raha avansseeris ja enne ostmist ise müüs. Kuid tegelik tasakaal kaupade vahetuses eneses, aastaprodukti mitmesuguste osade vahetuses, on tin-

gitud sellest, et üksteise vastu vahetatavate kaupade väärtussummad on võrdsed.

Kuivõrd aga leiavad aset vaid ühepoolsed vahetused, ühelt poolt palju lihtsaid oste, teiselt poolt palju lihtsaid müüke, — me nägime ju, et kapitalistlikul alusel toimuv aastaprodukti normaalne vahetus tingibki selliseid ühepoolseid metamorfoose, — sedavõrd teostub tasakaal ainult sel eeldusel, et ühepoolsete ostude väärtussumma ja ühepoolsete müükide väärtussumma teineteist katavad. Tõsiasi, et kaubatootmine on kapitalistliku tootmise üldine vorm, sisaldabki juba seda osa, mida etendab kapitalistlikus tootmises raha, — mitte üksnes kui ringlemisvahend, vaid ka kui rahakapital. See tõsiasi loob teatavaid sellele tootmisviisile omaseid normaalse vahetuse tingimusi, järelikult nii lihtsa taastootmise kui ka laiendatud taastootmise normaalse käigu tingimusi, mis muutuvad niisama paljudeks anormaalse käigu tingimusteks, niisama paljudeks kriiside võimalusteks, sest selle tootmise stiihilise iseloomu tõttu on tasakaal ise juhuse asi.

Me nägime ka, et I_v vahetamisel II_c vastava väärtussumma vastu toimub küll lõpuks II_c suhtes kauba II asendamine kauba I võrdse väärtussummaga, et järelikult II alajaotuse kogukapitalist täiendab hiljem oma kauba müüki sellega, et ta ostab sama väärtussumma ulatuses kaupa I. Selline asendus leiab küll aset; kuid kapitalistide I ja II vahel ei toimu sealjuures nende vastastikuste kaupade muundumise puhul otsest vahetust. II_c müüb oma kauba I alajaotuse töölistele; need seisavad tema vastas ühepoolselt kui kaubaostjad, kuna II_c seisab nende vastas ühepoolselt kui kaubamüüja; selliselt saadud rahaga on II_c ühepoolselt kaubaostjaks I alajaotuse kogukapitalisti suhtes, viimane aga on tema suhtes I_v suuruse summa ulatuses ühepoolselt kaubamüüjaks. Alles selle kaubamüügi kaudu taastoodab I alajaotus lõpuks uuesti rahakapitali vormis oma muutuvkapitali. Kui kapital I on kapitali II suhtes I_v suuruse summa ulatuses ühepoolselt kaubamüüja, siis on ta I alajaotuse tööliste suhtes ühepoolselt kaubaostja, kes ostab nende tööjõudu; ja kui I alajaotuse töölised on kapitalisti II suhtes ühepoolselt kaubaostjad (nimelt elatusvahendite ostjad), siis on nad kapitalisti I suhtes ühepoolselt kaubamüüjad, nimelt oma tööjõu müüjad.

Tööjõu pidev pakkumine I alajaotuse tööliste poolt, osa kaupkapitali I tagasimuundumine muutuvkapitali I rahavormiks, osa kaupkapitali II asendamine püsivkapitali II_c naturaalelementidega — kõik need (taastootmise) vajalikud eeldused tingivad end vastastikku; nad vahendatakse aga väga keerulise protsessiga, mis hõlmab kolm üksteisest sõltumatult toimuvat, kuid üksteisega põimuvat ringlemisprotsessi. Protsessi keerulisus annab niisama palju põhjusi tema anormaalseks kulgemiseks.

2) Täiendav püsivkapital

Lisaprodukt, lisaväärtuse kandja, ei lähe midagi maksma tema omastajaile, kapitalistidele I. Neil ei tule mingil kujul avansseerida raha ega kaupu, et lisaväärtust saada. Avansseerimine (avance) on juba füsiokraatidelgi tootliku kapitali elementides asjastatud üldiseks väärtusvormiks. Nad ei avansseeri järelikult midagi muud kui ainult oma püsivkapitali ja muutuvkapitali. Tööline mitte ainult säilitab neile oma tööga nende püsivkapitali, ta mitte ainult asendab neile muutuvat kapitaliväärtust, andes neile kauba näol sellele väärtusele vastavat uut väärtusosa; oma lisatööga annab ta neile peale selle veel lisaväärtust, mis eksisteerib lisaprodukti vormis. Seda lisaprodukti järk-järgult müües koguvad nad aaret, täiendavat potentsiaalset rahakapitali. Siin vaadeldaval juhul koosneb see lisaprodukt algusest peale tootmisvahendite tootmise vahenditest. Alles *B, B', B''* jne. (I) käes funktsioneerib see lisaprodukt täiendava püsivkapitalina; kuid potentsiaalselt on ta selleks veel enne, kui ta müüakse, ta on selleks juba aardekogujate *A, A', A''* (I) käes. Seni kui me vaatleme ainult taastootmise väärtuse ulatust I poolel, oleme alles lihtsa taastootmise piirides, sest selle potentsiaalse täiendava püsivkapitali (lisaprodukti) loomiseks ei panda ju liikuma mingit täiendavat kapitali; ei panda ka liikuma suuremat lisatöö hulka kui see, mida kulutatakse lihtsa taastootmise alusel. Erinevus seisab siin ainult rakendatava lisatöö vormis, lisatöö kasuliku eriotstarbe konkreetses iseloomus. Lisatöö kulutati I_c tootmisvahenditele, mitte aga II_c tootmisvahenditele, järelikult tootmisvahendite tootmise vahenditele, mitte aga tarbimisesemete tootmise vahenditele. Lihtsa taastootmise puhul eeldati, et kogu lisaväärtus I kulutatakse tuluna, seega II alajaotuse kaupade ostmiseks; lisaväärtus I koosnes järelikult ainult niisugustest tootmisvahenditest, mis peavad asendama püsivkapitali II_c tema naturaalvormis. Niisiis selleks, et toimuks üleminek lihtsalt taastootmiselt laiendatud taastootmisele, peab I alajaotuse tootmine suutma toota vähem püsivkapitali elemente II alajaotuse jaoks ning vastavalt rohkem I alajaotuse jaoks. Tõsiasi, et mõned I alajaotuse produktid võivad olla tootmisvahenditeks mõlemas alajaotuses, hõlbustab seda üleminekut, mis ei toimu alati ilma raskuseta.

Sellest järeldub, — kui käsitleda küsimust ainult väärtuse suuruse seisukohalt, — et lihtsa taastootmise piirides luuakse laiendatud taastootmise materiaalne substraat. Selleks substraadiks on lihtsalt I alajaotuse tööliste lisatöö, mis kulutatakse otseselt tootmisvahendite tootmiseks, potentsiaalse täiendava kapitali I loomiseks. Potentsiaalse täiendava rahakapitali kujunemine *A, A', A''* (I) poolel — nende lisaprodukti järkjärgulise müügi kaudu, kusjuures see lisaprodukt tekib ilma mingi kapitalistliku rahakulutuseta, —

on siin järelikult lihtsalt I alajaotuse täiendavalt toodetud tootmisvahendite rahavormiks.

Niisiis, potentsiaalse täiendava (raha)kapitali tootmine ei väljenda meie juhul (sest me näeme edaspidi, et see kapital võib tekkida ka sootuks teisiti) midagi muud kui tootmisprotsessi enese nähtust: kindlakujuliselt toimuvat tootliku kapitali elementide tootmist.

Täiendava potentsiaalse rahakapitali suureulatuslik tootmine paljudes ringluse perifeeria punktides ei ole seega midagi muud kui selle potentsiaalse täiendava tootliku kapitali mitmekülgse tootmise tulemus ning väljendus, mille tekkimine ise ei eelda mingeid täiendavaid rahakulutusi tööstuskapitalistide poolt.

Selle potentsiaalselt täiendava tootliku kapitali järkjärguline muutumine potentsiaalseks rahakapitaliks (aardeks) kapitalistide *A*, *A'*, *A"* jne. (I) poolt, mille tingimuseks on nende lisaprodukti järkjärguline müük, — niisiis korduv ühepoolne kaubamüük ilma täiendava ostuta, — toimub raha korduva ringlusest eemaldamisega ning sellele vastava aardekogumisega. Niisugune aardekogumine, — välja arvatud juhtum, kus ostjaks on kulla tootja, — ei eelda sugugi täiendavat rikkust väärismetallide näol, vaid ainult seni ringelnud raha funktsiooni muutumist. Seni funktsioneeris raha ringlemisvahendina, nüüd funktsioneerib ta aardena, kogutava potentsiaalselt uue rahakapitalina. Täiendava rahakapitali kogumine ja antud maal olemasoleva väärismetalli hulk ei ole järelikult mingis põhjuslikus seoses.

Sellest järeldub, edasi: mida suurem on antud maal juba funktsioneeriv tootlik kapital (kaasa arvatud sellega ühendatud tööjõud, lisaprodukti looja), mida arenenumad on töö tootlik jõud ja seega ka tehnilised vahendid tootmisvahendite tootmise kiireks laiendamiseks, mida suurem on järelikult lisaprodukti mass nii oma väärtuselt kui ka tarbimisväärtuste massilt, milles ta väljendub, seda suuremad on:

1) kapitalistide *A*, *A'*, *A"* jne. käes lisaprodukti vormis eksisteeriv potentsiaalselt täiendav tootlik kapital ja

2) selle rahaksmuundatud lisaprodukti, seega potentsiaalselt täiendava rahakapitali hulk kapitalistide *A*, *A'*, *A"* käes. Niisiis, kui näiteks Fullarton ei taha kuuldagi ületootmisest tavalises mõttes, küll aga tunnustab kapitali, nimelt rahakapitali ületootmist, siis tõestab see veel kord, et isegi paremad kodanlikud majandusteadlased ei taipa absoluutselt midagi oma süsteemi mehhanismist.

Kui kapitalistide *A*, *A'*, *A"* (I) poolt otseselt toodetav ning omastatav lisaprodukt on kapitali akumulatsiooni, s. o. laiendatud taastootmise reaalseks baasiks, — ehkki ta hakkab sellena aktiivselt funktsioneerima alles *B*, *B'*, *B"* jne. (I) käes, — siis on ta seevastu raharöövikuna, aardena ja alles pikkamööda kujuneva potentsiaalse rahakapitalina absoluutselt ebatootlik: selles vormis liigub ta küll

tootmisprotsessiga paralleelselt, kuid asub väljaspool seda protsessi. See on kapitalistliku tootmise ballastiks (dead weight). Püüd kasutada kasumi ning tulu saamiseks seda lisaväärtust, mida kogutakse aardena, potentsiaalse rahakapitalina, leiab rahuldust krediidisüsteemis ja «paberites». Seetõttu hakkab rahakapital teistsugusel kujul avaldama määratu suurt mõju kapitalistliku tootmissüsteemi käigule ja selle tootmissüsteemi tohutule arenemisele.

Potentsiaalseks rahakapitaliks muundatud lisaprodukti hulk on seda suurem, mida suurem oli oma üldsummalt juba funktsioneeriv kapital, mille funktsioneerimisest see produkt tekkis. Kui aga kasvab igal aastal taastoodetava potentsiaalse rahakapitali absoluutne suurus, siis kujuneb ka selle segmenteerimine hõlpsamaks, nii et seda saab kiiremini mahutada eri ettevõttesse, kuulugu viimane samale kapitalistile või mõnele teisele (näiteks kapitalisti perekonnaliikmetele, päranduse jagamise puhul jne.). Rahakapitali segmenteerimine tähendab siin seda, et rahakapital eraldatakse täielikult esialgsest kapitalist ning mahutatakse uue rahakapitalina uude iseseisvasse ettevõttesse.

Kui lisaprodukti müüjad *A, A', A''* jne. (I) said selle lisaprodukti tootmisprotsessi vahetu tulemusena, kusjuures tootmisprotsess ei eelda mingeid edasisi ringlemisakte peale püsivkapitali ja muutuvkapitali avansseerimise, mis on vajalik lihtsagi taastootmise puhul; kui nad, edasi, loovad niiviisi laiendatud mastaabis toimuva taastootmise reaalse baasi ja toodavad tegelikult potentsiaalset täiendavat kapitali, siis on, seevastu, kapitalistidega *B, B', B''* jne. (I) lugu teisiti. 1) Alles nende käes hakkabki lisaprodukt *A, A', A''* jne. aktiivselt funktsioneerima täiendava püsivkapitalina (me jätame esialgu kõrvale tootliku kapitali teise elemendi, täiendava tööjõu, järelikult täiendava muutuvkapitali); 2) selleks, et lisaprodukt nende kätte satuks, on vaja ringlemisakti; nad peavad selle lisaprodukti ostma.

1. punkti puhul tuleb siinkohal märkida, et suurem osa *A, A', A''* (I) poolt toodetud lisaproduktist (potentsiaalselt täiendavast püsivkapitalist) on küll jooksval aastal toodetud, kuid võib alles tuleval aastal või veelgi hiljem aktiivselt funktsioneerida tööstuskapitalina *B, B', B''* (I) käes; 2. punkti puhul tekib küsimus: kust tuleb ringlemisprotsessi jaoks vajalik raha.

Kuivõrd *B, B', B''* jne. (I) poolt toodetavad produktid lähevad ise uuesti in natura sellessesamasse tootmisprotsessi, on endastmõistetav, et osa nende oma lisaproduktist kantakse pro tanto otseselt (ilma ringluse vahenduseta) nende tootlikku kapitali; nad lähevad sellesse püsivkapitali täiendava elemendina. Pro tanto aga ei aita nad kaasa ka *A, A'* jne. (I) lisaprodukti rahaks muundamisele. Seda kõrvale jättes, — kust tuleb siis raha? Me teame, et *B, B', B''* jne. (I) kogusid endile aaret nii, nagu seda tegid *A, A'* jne., nimelt omaenda lisaprodukti müümise teel, ja et nad on nüüd jõudnud niikaugele, et nende aardena kogutud, alles potentsiaalne

rahakapital peab tegelikult funktsioneerima täiendava rahakapitalina. Niiviisi keerutame aga ainult ringiratast. Küsimus on endiselt selles, kust tuleb raha, mida kapitalistid *B* (I) varem ringlusest võtsid ja kogusid.

Me teame aga juba lihtsa taastootmise käsitlemisest, et kapitalistide I ja II lisaprodukti rahaks muundamiseks peab nende käes olema teatud hulk raha. Tarbimisesemete ostuks, s. o. ainult tuluna kulutatav raha tuli seal kapitalistide kätte tagasi sedamööda, kuidas igaüks neist avansseeris seda oma kaupade vahetamiseks; siin tuleb sama raha uuesti esile, kuid selle funktsioon on muutunud. Kapitalistid *A* ja *B* (I) annavad vaheldumisi raha, mis muundab lisaprodukti täiendavaks potentsiaalseks rahakapitaliks, ja paiskavad vaheldumisi oma vasttekkinud rahakapitali ostuvahendina ringlusse tagasi.

Sealjuures on ainsaks eelduseks see, et antud maal olemasoleva raha hulgast (oletades, et ringlemiskiirus jne. ei muutu) jätkub nii aktiivseks ringlemiseks kui ka varuaarde kogumiseks; see on järelikult sama eeldus, mis, nagu me nägime, tuleb ellu viia ka lihtsa kaubaringluse puhul. Erinev on siin ainult aarde funktsioon. Peale selle peab sularaha hulk olema suurem: 1) sellepärast, et kapitalistliku tootmise tingimustes toodetakse kõiki produkte kaupadena, et nad peavad järelikult läbi tegema raharöövikuks muundumise (erandiks on uued toodetavad väärismetallid ja vähesed produktid, mida tootja ise tarbib); 2) sellepärast, et kaupkapitali mass ja väärtuse suurus on kapitalistlikul alusel mitte ainult absoluutselt suuremad, vaid kasvavad ka võrratult suurema kiirusega; 3) järjest suurenev muutuvkapital peab pidevalt muunduma rahakapitaliks; 4) sellepärast, et uute rahakapitalide tekkimine toimub rööbiti tootmise laienemisega ja et nende rahakapitalide aardevormi materjal peab järelikult samuti käepärast olema. — Kui see on igal juhul kehtiv kapitalistliku tootmise esimesel faasil, kus isegi krediidisüsteemiga kaasneb peamiselt metalliringlus, siis on see kehtiv krediidisüsteemi kõige arenenumalgi faasil, kuivõrd selle süsteemi aluseks on endiselt metalliringlus. Ühelt poolt võib siin väärismetallide täiendav toodang, mis on kord rikkalikum, kord kasinam, esile kutsuda häireid kaubahindades mitte üksnes pikemate, vaid ka väga lühikeste perioodide vältel; teiselt poolt on kogu krediidimehhanism pidevalt suunatud sellele, et igasuguste operatsioonide, võtete ja tehniliste vahendite abil piirata tegelikku metalliringlust suhteliselt üha väheneva miinimumiga, mille tõttu suureneb vastavalt kogu mehhanismi kunstlikkus ja tekib rohkem võimalusi tema normaalse käigu häirimiseks.

Mitmesugused kapitalistid *B*, *B'*, *B''* jne. (I), kelle potentsiaalne uus rahakapital astub tegevusse aktiivse rahakapitalina, võivad vastastikku osta üksteiselt oma produkte (oma lisaprodukti osi) ja neid üksteisele müüa. Kui asjakäik on normaalne, siis voolab lisapro-

dukti ringlemiseks avansseeritud raha pro tanto tagasi mitmesugustele kapitalistidele *B*, — igaühele neist selles proportsioonis, milles ta avansseeris seda raha oma vastavate kaupade ringlemiseks. Kui raha ringleb maksevahendina, siis tuleb siin maksta ainult saldod, kuivõrd vastastikused ostud ja müügid üksteist ei kata. Tähtis on aga esialgu eeldada igal pool metalliringlust selle lihtsaimas, algseimas vormis, nii nagu me seda siin teeme, sest raha äravool ja tagasitulek, saldo katmine, ühe sõnaga, kõik momendid, mis esinevad krediidisüsteemi puhul teadlikult reguleeritud protsessidena, esinevad siin krediidisüsteemist sõltumatult eksisteerivaina, ja kogu asi esineb oma arenematus, mitte aga hilisemas, tuletatud vormis.

3) Täiendav muutuvkapital

Nüüd siirdume täiendava muutuvkapitali käsitlemisele, kuna seni oli meil tegemist ainult täiendava püsivkapitaliga.

I raamatus selgitasime üksikasjaliselt, et kapitalistliku tootmise baasil on tööjõudu alati varuks ja et vajaduse korral saab liikuma panna rohkem tööd, suurendamata rakendatud tööliste arvu ehk tööjõu hulka. Seepärast polegi nüüd vaja sellel pikemalt peatuda; vastupidi, me peame eeldama, et muutuvkapitaliks muundatav osa uuesti tekkinud rahakapitalist leiab alati eest tööjõu, milleks ta peab muunduma. I raamatus selgitasime sedagi, kuidas antud kapital võib teatud piiride ulatuses laiendada oma tootmist ka ilma akumulatsioonita. Siin aga on jutt kapitali akumulatsioonist spetsiifilises mõttes, nii et tootmise laiendamise tingimuseks on lisaväärtuse muundumine täiendavaks kapitaliks, järelikult ka tootmise aluse, kapitali suurenemine.

Kulla tootja võib akumuleerida teatava osa oma kuldsest lisaväärtusest potentsiaalse rahakapitalina. Niipea kui viimane kasvab vajaliku suuruseni, võib kulla tootja muundada ta otseselt uueks muutuvkapitaliks; selleks ei tarvitse kulla tootja oma lisaprodukti eelnevalt müüa. Samuti võib kulla tootja muundada selle potentsiaalse rahakapitali püsivkapitali-elementideks. Kuid viimasel juhul peab ta need oma püsivkapitali asjalised elemendid eest leidma, kusjuures on ükskõik, kas kõik tootjad teevad laagritööd ja toovad siis oma valmiskaubad turule, nagu me oma senises käsitluses eeldasime, või teevad nad tellitud tööd. Mõlemal juhul eeldatakse reaalset tootmise laiendamist, s. o. eeldatakse lisaprodukti, mis esimesel juhul on tegelikult olemas, teisel juhul aga on olemas potentsiaalselt, s. t., et teda on võimalik toota.

II. AKUMULATSIOON II ALAJAOTUSES

Seni me eeldasime, et kapitalistid *A, A', A"* (I) müüvad oma lisaprodukti kapitalistidele *B, B', B"* jne., kes kuuluvad sellessesamasse I alajaotusse. Kuid oletame, et *A* (I) muundab rahaks oma lisaprodukti, müües selle *B*-le, kes kuulub II alajaotusse. See võib toimuda ainult selle tõttu, et *A* (I), müünud tootmisvahendeid *B*-le (II), ei osta seejärel tarbimisesemeid, niisiis ainult selle tõttu, et tema müük on ühepoolne. Kui II_c muundub kaupkapitali vormist tootliku püsivkapitali naturaalvormiks ainult sellepärast, et mitte üksnes I_v, vaid vähemalt teatud osagi I_m-ist vahetatakse teatud osa II_c vastu, mis on olemas tarbimisesemete vormis; kui, peale selle, *A* muundab oma I_m-i rahaks ainult sellepärast, et see vahetus ei toimu, vaid et, vastupidi, meie *A* eemaldab ringlusest raha, mis ta sai II-lt oma I_m-i müügist, selle asemel et kasutada seda raha tarbimisesemete II_c ostmiseks, — siis tekib *A* (I) poolel küll täiendav potentsiaalne rahakapital, kuid teisel poolel on väärtuselt võrdne osa kapitalisti *B* (II) püsivkapitalist seotud kaupkapitali vormis ega saa muunduda tootliku püsivkapitali naturaalvormiks. Teiste sõnadega, pole võimalik müüa osa kapitalisti *B* (II) kaupu, ja nimelt prima facie seda osa, mille müümatajäämise tõttu *B* (II) ei saa kogu oma püsivkapitali uuesti tootlikuks vormiks muuta; selle osa suhtes toimub järelikult ületootmine, mis — jällegi selle osa suhtes — pidurdab taastootmist isegi muutumatus mastaabis.

Niisiis, kuigi *A* (I) poolel olev täiendav potentsiaalne rahakapital kujutab endast sel juhul rahaksmuundunud lisaprodukti (lisaväärtust), on sellisena vaadeldud lisaprodukt (lisaväärtus) siin alles lihtsa taastootmise, mitte laiendatud mastaabis toimuva taastootmise nähtus. $I_{(v+m)}$, — kus äsjaöeldu käib igal juhul teatava osa kohta *m*-ist, — tuleb lõpuks vahetada II_c vastu, et II_c taastootmine võiks toimuda muutumatus ulatuses. *A* (I), müünud *B*-le (II) oma lisaprodukti, andis *B*-le (II) naturaalvormis vastava osa püsivkapitali väärtusest; samal ajal aga eemaldas *A* (I) ringlusest raha ega täiendanud oma müüki sellele järgneva ostuga, tehes niiviisi võimatuks *B* (II) kaupade võrdväärtusliku osa müümise. Kui me peame silmas kogu ühiskondlikku taastootmist, mis hõlmab nii I kui ka II alajaotuse kapitaliste, siis väljendab järelikult kapitalisti *A* (I) lisaprodukti potentsiaalseks rahakapitaliks muundumine seda, et väärtuse suuruselt võrdne osa kapitalisti *B* (II) kaupkapitalist ei ole tagasimuundatav tootlikuks (püsiv)kapitaliks; niisiis ei väljenda see laiendatud mastaabis toimuva taastootmise võimalust, vaid lihtsa taastootmise häiret, seega puudujääki lihtsas taastootmises. Et *A* (I) lisaprodukti tekkimine ning müük on ise lihtsa taastootmise normaalsed nähtused, siis on meil siin juba lihtsagi taastootmise alusel tegemist järgmiste teineteist tingivate nähtustega: I alajaotuses potentsiaalselt täiendava rahakapitali tekkimine (see-

pärast II alajaotuse seisukohalt alatarbimine); II alajaotuses kaubatagavarade seismajäämine, mis ei ole tootlikuks kapitaliks tagasimuundatavad (niisiis II alajaotuses relatiivne ületootmine); I alajaotuses rahakapitali ülejääk ja II alajaotuses puudujääk taastootmises.

Sellel punktil pikemalt peatumata märgime ainult järgmist: lihtsa taastootmise käsitlemisel eeldasime, et kogu I ja II alajaotuse lisaväärtus kulutatakse tuluna. Kuid tegelikult kulutatakse üks osa lisaväärtusest tuluna, teine osa aga muundatakse kapitaliks. Tegelik akumulatsioon toimub ainult sellel eeldusel. Üldisel kujul mõistetav oletus, nagu toimuks akumulatsioon tarbimise arvel, on iseendast kapitalistliku tootmise olemusele vastukäiv illusioon, sest sellega eeldatakse, et kapitalistliku tootmise eesmärgiks ja tõukejõuks on tarbimine, mitte aga lisaväärtuse saamine ning kapitaliseerimine, s. o. akumulatsioon.

Vaatame nüüd mõnevõrra lähemalt akumulatsiooni II alajaotuses.

Esimene raskus II_c suhtes, s. o. tema tagasimuundumine kaupkapitali II koostisosast püsivkapitali II naturaalvormi, puudutab lihtsat taastootmist. Võtame endise skeemi:

$(1000_v + 1000_m)$ I vahetatakse
2000 II_c vastu.

Kui näiteks pool lisaprodukti I, seega $\frac{1000}{2}$ m ehk 500 I_m võetakse püsivkapitalina uuesti I alajaotusse, siis see I-sse jäänud lisaprodukti osa ei saa asendada ühtki osa II_c-st. Selle asemel et muunduda tarbimisesemeteks (siin aga, selles I ja II alajaotuse vahel toimuva ringlemise lõigus — erinevalt 1000 II_c asendamisest 1000 I_v-ga tööliste I vahendusel — leiab aset tegelik vastastikune vahetus, niisiis kaupade mõlemapoolne kohamuutus), peab see lisaprodukti osa minema täiendavate tootmisvahendite näol samasse I-sse alajaotusse. Ta ei saa täita seda funktsiooni I ja II alajaotuses üheaegselt. Kapitalist ei saa kulutada oma lisaprodukti väärtust tarbimisesemetele ja samal ajal tootlikult tarbida lisaprodukti ennast, s. o. ühendada seda oma tootliku kapitaliga. Niisiis, 2000 $I_{(v+m)}$ asemel lähevad ainult 1500, nimelt $(1000_v + 500_m)$ I, vahetamisele 2000 II_c vastu; 500 II_c ei saa järelikult muunduda oma kaubavormist tootlikuks (püsiv)kapitaliks II. II alajaotuses toimuks seega ületootmine, mis oma ulatuselt vastab täpselt I alajaotuses toimunud tootmise laienemisele. On võimalik, et II alajaotuses toimuv ületootmine avaldab I alajaotusele sedavõrd suurt mõju, et isegi tööliste I poolt tarbimisesemetele II kulutatud 1000 tuleb tagasi ainult osaliselt, et see 1000 ei tule järelikult muutuva

rahakapitali vormis tagasi kapitalistide I kätte. Viimastele oleks nüüd isegi muutumatus mastaabis toimuv taastootmine raskendatud, ja nimelt lihtsa katse puhul seda laiendada. Sealjuures tuleb arvesse võtta, et tegelikult toimus I-ses ainult lihtne taastootmine ja et selle elemendid, nii nagu nad on kujutatud meie skeemis, on ainult teisiti rühmitatud, selleks et laiendada taastootmist tulevikus, näiteks järgmisel aastal.

Võiks katsuda sellest raskusest üle saada järgmisel viisil: 500 II_c, mis seisavad kapitalistide laos ja mida ei saa otseselt muundada tootlikuks kapitaliks, ei tähenda sugugi ületootmist, vaid, vastupidi, kujutavad endast vajalikku taastootmiselementi, mida me seni arvesse ei võtnud. Me nägime, et rahatagavara tuleb koguda paljudes punktides, et raha tuleb järelikult ringlusest eemaldada osalt selleks, et võimaldada uue rahakapitali moodustamist I alajaotuses endas, osalt aga selleks, et järk-järgult tarbitava põhikapitali väärtus püsiks mõnda aega rahavormis. Et aga skeemi struktuur eeldab, et kogu raha ja kõik kaubad on algusest peale ainuüksi kapitalistide I ja II käes, ja et siin pole olemas ei kaupmehi, ei rahaga kauplejaid, ei pankureid ega selliseid klasse, kes ainult tarbivad, kuid ei võta otseselt osa kaubatootmisest, siis on siin taastootmismehhanismi käigushoidmiseks tingimata vaja pidevalt moodustada vastavate tootjate eneste käes seisvaid kaubatagavarasid. Kapitalistide II ladudes seisvad 500 II_c kujutavad endast seega tarbimisesemete kaubatagavara, mis kindlustab taastootmises sisalduva tarbimisprotsessi pidevust, antud juhul järelikult üleminekut ühest aastast teise. Tarbimisfond, mis sealjuures on alles oma müüjate ning ühtlasi tootjate käes, ei või antud aastal nullini väheneda, et järgmist aastat nullist alata, — just nagu see pole võimalik ülemineku puhul tänasest päevast homsesse. Et sellised kaubatagavarad peavad pidevalt — kuigi muutuvas ulatuses — uuesti tekkima, siis peab meie kapitalistlikel tootjail II olema rahakapitali-tagavara, mis võimaldaks neil pidevalt jätkata tootmisprotsessi, kui osa nende tootlikust kapitalist jääkski ajutiselt kaubavormi seisma. Eelduse kohaselt ühendavad nad ju kõik oma kaupmehe-ülesanded tootmisülesannetega; järelikult peavad nad käsutama seda täiendavat rahakapitali, mis muidu — kui taastootmisprotsessi üksikud funktsioonid saavad kapitalistide eri kategooriate eri funktsioonideks — seisab kaupmeeste käes.

Selle vastu võib väita järgmist: 1) Selline tagavarade kogumine ning selle vajalikkus puudutab kõiki kapitaliste nii I kui ka II alajaotuses. Kui vaadelda neid lihtsate kaubamüüjatena, siis erinevad nad üksteisest ainult selle poolest, et nad müüvad eri liiki kaupu. Kaubatagavara olemasolu II alajaotuses eeldab seda, et varem oli juba olemas kaubatagavara I alajaotuses. Kui me ei võta arvesse seda tagavara ühel poolel, siis ei tule meil seda ka teisel poolel arvesse võtta. Kui me aga võtame seda arvesse mõlemal poolel,

siis ei muutu probleem põrmugi. — 2) Kui jooksva aasta lõpul on II alajaotuses kaubatagavara järgmise aasta jaoks, siis oli aasta algul samas II alajaotuses eelmiselt aastalt päritud tagavara. Abstraktsele väljendusele tagasi viidud aasta-taastootmise analüüsimisel peame järelikult kaubatagavara mõlemal juhul maha tõmbama. Kui me jätame jooksvale aastale kogu ta toodangu, niisiis ka selle osa, mis ta kaubatagavarana järgmisele aastale annab, teiselt poolt aga lahutame kaubatagavara, mis ta sai eelmiselt aastalt, siis jääb meile tegelikult analüüsi objektina kogu keskmine aastaprodukt. — 3) See lihtne asjaolu, et lihtsa taastootmise uurimisel me ei kohanud seda raskust, mida me praegu peame ületama, tõestab, et siin on tegemist spetsiifilise nähtusega, mille põhjuseks on ainult elementide I teistsugune rühmitumine (taastootmise suhtes), muutunud rühmitumine, ilma milleta ei saaks üldse olla mingit taastootmist laiendatud mastaabis.

III. AKUMULATSIOONI SKEMAATILINE KUJUTAMINE

Vaatleme nüüd taastootmist järgmise skeemi järgi:

Skeem a)

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000 \\ \text{II. } 1500_c + 376_v + 376_m = 2252 \end{array}\right\} \text{Summa} = 8252.$$

Kõigepealt näeme, et ühiskondliku aastaprodukti kogusumma, = = 8252, on väiksem kui esimeses skeemis, kus ta oli 9000. Niisama hästi oleksime võinud võtta palju suurema, kas või kümnekordse summa. Valisime summa just sellepärast väiksemana kui I skeemis, et selgesti näidata, et taastootmisel laiendatud mastaabis (mille all me mõtleme antud juhul ainult tootmist suurema kapitaliga) ei ole midagi ühist produkti absoluutse suurusega ja et antud kaubamassi puhul eeldab laiendatud mastaabis toimuv taastootmine ainult antud produkti mitmesuguste elementide teistsugust paigutust ehk teistsugust funktsionaalset otstarvet, — et see on järelikult väärtuse suuruse poolest esialgu ainult lihtne taastootmine. Lihtsa taastootmise antud elementide hulk ei muutu; muutub ainult nende kvalitatiivne otstarve. See muutus on sellele järgneva laiendatud mastaabis toimuva taastootmise materiaalseks eelduseks.[58]

Muutuvkapitali ja püsivkapitali teistsuguse suhte puhul võiksime anda sellele skeemile teistsuguse kuju, näiteks järgmise:

[58] See teeb jäädavalt lõpu James Mill'i ja S. Bailey vahel toimunud vaidlusele kapitali akumulatsiooni üle, mida me käsitlesime I raamatus (XXII peatükk, 5, märkused 64 ja 65) teiselt seisukohalt; nimelt vaidlusele selle üle, kas tööstuskapitali tegevus saab laieneda, kui selle kapitali suurus ei muutu. Selle juurde hiljem tagasi tulla.

Skeem b) $\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 875_v + 875_m = 5750 \\ \text{II. } 1750_c + 376_v + 376_m = 2502 \end{array}\right\}$ Summa = 8252.

Sellisel kujul oleks skeem kohandatud lihtsa taastootmise otstarbeks, nii et lisaväärtust ei akumuleeritaks, vaid kulutataks kogu ulatuses tuluna. Mõlemal juhul, nii juhul a) kui ka juhul b), on meil ühesuuruse väärtusega aastaprodukt, kuid juhul b) rühmituvad tema elemendid funktsioonide järgi nii, et taastootmine algab uuesti endises mastaabis, kuna juhul a) luuakse laiendatud mastaabis toimuva taastootmise materiaalne alus. Skeemis b) vahetatakse nimelt $(875_v + 875_m)$ I = 1750 $I_{(v+m)}$ jäägita 1750 II_c vastu, kuna skeemis a) annavad $(1000_v + 1000_m)$ I = 2000 $I_{(v+m}$ vahetuses 1500 II_c vastu 500 I_m suuruse ülejäägi, mis akumuleeritakse I alajaotuses.

Asume nüüd lähemalt analüüsima skeemi a). Oletame, et nii I kui ka II alajaotuses akumuleeritakse pool lisaväärtust, s. o. viimane muundatakse täiendava kapitali elemendiks, selle asemel et kulutada see tuluna. Kuna pool 1000 I_m-ist = 500 kuulub kas ühes või teises vormis akumuleerimisele, kasutamisele täiendava rahakapitalina, s. o. muundatakse täiendavaks tootlikuks kapitaliks, siis kulutatakse tuluna ainult $(1000_v + 500_m)$ I. II_c normaalsuurusena figureerib siin sellepärast samuti ainult 1500. Pole vaja edasi uurida vahetust 1500 $I_{(v+m)}$ ja 1500 II_c vahel, sest seda on juba käsitletud lihtsa taastootmise protsessina; pole ka vaja vaadelda 4000 I_c, sest selle ümberkorraldamist uuesti algavaks taastootmiseks (mis toimub seekord laiendatud mastaabis) on samuti juba vaadeldud lihtsa taastootmise protsessina.

Niisiis, kuivõrd siin on tegemist ühelt poolt I ja II alajaotuse sisemiste vahekordadega, teiselt poolt aga nende kahe alajaotuse vahelise liikumisega, jääb meil siin uurida ainult 500 I_m ja $(376_v + 376_m)$ II. Kuna me eeldasime, et II alajaotuses kuulub samuti akumuleerimisele pool lisaväärtust, siis peab siin kapitaliks muunduma 188, sellest muutuvkapitaliks $^1/_4 = 47$ ehk, arvusid ümardades, 48; ülejäänud 140 peavad muunduma püsivkapitaliks.

Me satume siin uue probleemi ette; juba selle probleemi eksisteerimine ise peab tunduma imelikuna käibeloleva arusaamise seisukohalt, mille järgi üht liiki kaupu vahetatakse teist liiki kaupade vastu ehk, mis on üks ja seesama, kaupu vahetatakse raha vastu, raha aga omakorda teist liiki kaupade vastu. 140 II_m võivad ainult sellepärast muunduda tootlikuks kapitaliks, et nad asendatakse võrdväärtusliku osaga kaupadest I_m. On endastmõistetav, et II_m-i vastu vahetatav osa I_m-ist peab koosnema tootmisvahenditest, mis võivad minna nii I kui ka II alajaotuse või ainult II alajaotuse tootmisse. See asendus võib toimuda ainult selle tõttu, et II ostab ühepoolselt, sest kogu lisaprodukt 500 I_m, mida meil tuleb veel

uurida, kuulub akumuleerimisele I alajaotuse piirides ega ole seepärast vahetatav kaupade II vastu; teiste sõnadega, I ei saa seda ühtaegu akumuleerida ja süüa. II peab seega ostma 140 I_m sularaha eest, kusjuures see raha ei tule talle tagasi tema kauba järgneva müügi kaudu I alajaotusele. See protsess kordub järjest, iga uue aastatootmise puhul, kuivõrd see tootmine on taastootmine laiendatud mastaabis. Kus on see allikas, kust II alajaotus selleks raha saab?

II alajaotus seevastu näib olevat kogunisti ahtraks pinnaks uue rahakapitali kogumisele, mis kaasneb tegeliku akumulatsiooniga ning on kapitalistliku tootmise puhul akumulatsiooni tingimuseks. Sealjuures on lugu tegelikult nii, et uue rahakapitali kogumine esineb esialgu lihtsa aardekogumisena.

Algul on meil 376 II_v; tööjõu ostmiseks avansseeritud rahakapital, suuruselt 376, tuleb kaupade II ostmise kaudu rahavormis oleva muutuvkapitalina pidevalt tagasi kapitalisti II kätte. See järjest korduv lähtepunktist — kapitalisti taskust — eemaldumine ja sinna tagasivoolamine ei suurenda sugugi selles ringkäigus oleva raha hulka. See pole järelikult raha akumulatsiooni allikas; seda raha ei saa ka ringlusest ära võtta, et moodustada sellest aardena kogutavat, potentsiaalselt uut rahakapitali.

Kuid pidage! kas ei saa siin lõigata pisut kasumit?

Me ei tohi unustada, et II alajaotusel on I alajaotusega võrreldes see eelis, et II-ses rakendatud töölised peavad ostma sealtsamast nende eneste poolt toodetud kaupu. II alajaotus ostab tööjõudu ja müüb ühtlasi kaupu tema poolt kasutatud tööjõu omanikele. II alajaotus võib järelikult:

1) — ja see on tal ühine I alajaotuse kapitalistidega — lihtsalt alandada palka keskmisest normaaltasemest madalamale. Seetõttu vabaneb osa rahast, mis funktsioneeris muutuvkapitali rahavormina; sama protsessi pideval kordumisel võiks aga sellest saada normaalne aardekogumise allikas, seega ka II alajaotuses potentsiaalse täiendava rahakapitali kogumise allikas. Siin, kus jutt on normaalsest kapitali kogumisest, pole meil muidugi tegu tüssamisest saadud juhusliku kasumiga. Kuid ei tohi unustada, et tegelikult makstavat normaalpalka (mis ceteris paribus [muudel võrdsetel tingimustel] määrab muutuvkapitali suuruse) ei maksta sugugi kapitalistide helduse pärast, vaid sellepärast, et antud tingimustes peab seda maksma. See seletusviis langeb järelikult ära. Kui me eeldame, et II alajaotuse poolt kulutatav muutuvkapital on 376_v, siis uue esilekerkinud probleemi seletamiseks me ei või äkki püstitada hüpoteesi, et II alajaotus ei avansseerigi 376_v, vaid kõigest 350_v.

2) Teiselt poolt aga, nagu me juba ütlesime, on II alajaotusel kui tervikul I alajaotusega võrreldes see eelis, et tööjõudu ostes müüb ta ühtlasi oma kaupu omaenda töölistele. Kuidas saab seda eelist ekspluateerida, kuidas saab nominaalselt maksta töölistele

normaalpalka, tegelikult aga näpata ehk varastada osa sellest tagasi, vastavat kaubaekvivalenti andmata; kuidas saab seda teha osalt truck-system'i kaudu, osalt ringlemisvahendite võltsimisega (kuigi see võltsimine pahatihti jääbki seadusele tabamatuks), — selle kohta on igal tööstusmaal, näiteks Inglismaal ja Ühendriikides, üsna kindlaid andmeid. (Sel puhul tuleb tuua mõned parajad näited.) See on sama operatsioon kui juhul 1), kuid see esineb siin maskeeritult ning on teostatav vaid kaudsel teel. Sellest tuleb järelikult loobuda, just nagu operatsioonist juhul 1). Jutt ei ole siin nominaalselt, vaid tegelikult väljamakstavast palgast.

Me näeme, et kapitalistliku mehhanismi objektiivse analüüsi puhul ei tarvitse kasutada teoreetiliste raskuste kõrvaldamiseks teatavaid selle mehhanismi küljes olevaid erakorralise iseloomuga häbiplekke. Imelikul kombel karjub aga suurem osa minu kodanlikke kritiseerijaid, et mina tegevat kapitalistile ülekohut, kui ma oletan näiteks «Kapitali» I raamatus, et kapitalist tasub tööjõu tegeliku väärtuse, — mida ta küll enamasti ei tee! (Siinkohal võib minule omistatava suuremeelsusega tsiteerida Schäffle't.)

Niisiis, ülalnimetatud eesmärgi saavutamiseks ei ole 376 II_v-ga midagi peale hakata.

Veel suuremaid raskusi näib aga tekkivat 376 II_m-iga. Siin sei savad üksteise vastas ainult ühe ja sellesama alajaotuse kapitalistid, kes müüvad üksteisele ja ostavad üksteiselt endi poolt toodetud tarbimisesemeid. Selle vahetuse teostamiseks vajalik raha funktsioneerib ainult ringlemisvahendina; protsessi normaalsel kulgemisel peab see raha asjaosaliste kätte tagasi tulema sedamööda, kuidas nad seda ringlusse avansseerisid, ja siis järjest uuesti läbima sama teed.

Selle raha eemaldamine ringlusest, selleks et moodustada potentsiaalselt täiendav rahakapital, on nähtavasti võimalik ainult kahesugusel viisil. Kas üks osa kapitaliste II tüssab teist osa ning saab niiviisi hakkama raha ülelöömisega. Me teame, et uue rahakapitali moodustamiseks pole vaja eelnevalt suurendada ringlemisvahendite hulka; selleks pole vaja midagi muud kui ainult eemaldada teatavailt pooltelt ringlusest raha ning koguda seda aardena. Et see võib olla varastatud raha ja et täiendava rahakapitali tekkimine ühel II alajaotuse kapitalistide osal võib seepärast olla seotud otsese rahakaoga teisel osal, see ei puutu sugugi asjasse. Kapitalistide II tüssata saanud osal tuleks elada pisut vähem pillavat elu — see ongi kõik.

Või siis vajalikes elatusvahendites sisalduv osa II_m-ist muundub II alajaotuse piirides otseselt uueks muutuvkapitaliks. Käesoleva peatüki lõpul (nr. IV all) me uurime, kuidas see toimub.

1) Esimene näide

A) Lihtsa taastootmise skeem

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000 \\ \text{II. } 2000_c + 500_v + 500_m = 3000 \end{array}\right\} \text{ Summa} = 9000.$$

B) Laiendatud mastaabis toimuva akumulatsiooni lähteskeem

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v + 1000_m = 6000 \\ \text{II. } 1500_c + 750_v + 750_m = 3000 \end{array}\right\} \text{ Summa} = 9000.$$

Oletades, et skeemis B akumuleeritakse pool lisaväärtust I, s. o. 500, saame kõigepealt, et $(1000_v + 500_m)$ I ehk 1500 $I_{(v+m}$ tuleb asendada 1500 II_c-ga; I-sse jääb siis $4000_c + 500_m$, millest 500_m kuuluvad akumuleerimisele. $(1000_v + 500_m)$ I asendamine 1500 II_c-ga on lihtsa taastootmise protsess, mille seletuse andsime juba lihtsa taastootmise vaatlemisel.

Oletame, et 500 I_m-ist peavad 400 muunduma püsivkapitaliks, 100 aga muutuvkapitaliks. Selliselt kapitaliseerimisele kuuluvate 400_m-i vahetust I alajaotuse piirides on juba vaadeldud; need 400_m võib seega ilma pikema jututa liita I_c-ga ja me saame siis I alajaotuses:

$4400_c + 1000_v + 100_m$ (mis tuleb vahetada 100_v vastu).

II ostab omakorda I-lt akumulatsiooni otstarbel need (tootmisvahendite näol olemasolevad) 100 I_m, mis moodustavad nüüd täiendava püsivkapitali II, kuna 100 rahas, mis ta nende eest maksab, muunduvad I alajaotuse täiendava muutuvkapitali rahavormiks. Siis on meil I alajaotuses järgmine kapital: $4400_c + 1100_v$ (viimane raha näol) = 5500.

II-sel on nüüd püsivkapitalina 1600_c; selle töötlemiseks peab ta juurde lisama rahas veel 50_v uue tööjõu ostmiseks, nii et ta muutuvkapital kasvab 750-lt 800-le. See II alajaotuse püsivkapitali ja muutuvkapitali suurenemine, kokku 150 võrra, kaetakse II alajaotuse lisaväärtusest; järelikult jääb 750 II_m-ist ainult 600_m tarbimisfondina kapitalistide II kätte, kelle aastaprodukt jaotub nüüd järgmiselt:

II. $1600_c + 800_v + 600_m$ (tarbimisfond) = 3000.

150_m, mis toodeti tarbimisesemetena ja vahetati siin $(100_c + 50_v)$ II vastu, lähevad oma naturaalvormis täielikult tööliste tarbimisse: 100 tarbitakse tööliste I poolt (100 I_v), 50 aga tööliste II poolt (50 II_v), nagu eespool näidatud. II alajaotuses, kuivõrd kogu selle produkt valmistatakse akumulatsiooniks vajalikus vormis, peab *vajalike* tarbimisesemete näol taastoodetav lisaväärtuse osa olema tegelikult 100 võrra suurem. Kui taastootmine laiendatud mastaabis

tõepoolest algab, siis tulevad ülalnimetatud 100, mis on olemas I alajaotuses muutuva rahakapitalina, sama alajaotuse tööliste kaudu II alajaotusele tagasi; II alajaotus aga annab 100_m kaubatagavarana I alajaotusele ning samal ajal 50 kaubatagavarana omaenda töölistele.

Akumulatsiooni otstarbel muudetud paigutus omandab nüüd järgmise kuju:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4400_c + 1100_v + 500 \text{ tarbimisfond} = 6000 \\ \text{II. } 1600_c + 800_v + 600 \text{ tarbimisfond} = 3000 \end{array}\right\}$$

Summa 9000, nagu ennegi.

Sellest on kapitali:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4400_c + 1100_v \text{ (rahas)} = 5500 \\ \text{II. } 1600_c + 800_v \text{ (rahas)} = 2400 \end{array}\right\} = 7900,$$

kuna tootmise alguses oli:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4000_c + 1000_v = 5000 \\ \text{II. } 1500_c + 750_v = 2250 \end{array}\right\} = 7250.$$

Kui tegelik akumulatsioon toimub sellel alusel, s. o. kui tootmine toimub tegelikult sellise suurendatud kapitaliga, siis saame järgmise aasta lõpul:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4400_c + 1100_v + 1100_m = 6600 \\ \text{II. } 1600_c + 800_v + 800_m = 3200 \end{array}\right\} = 9800.$$

Akumulatsioon jätkub nüüd I alajaotuses samas proportsioonis; järelikult kulutatakse 550_m tuluna, teised 550_m aga akumuleeritakse. Sellisel juhul toimub kõigepealt 1100 I_v asendamine 1100 II_c-ga, edasi tuleb veel realiseerida II alajaotuse kaupades võrdses summas 550 I_m, seega kokku 1650 $I_{(v+m)}$. Kuid asendamisele kuuluv püsivkapital II on kõigest 1600, seega tuleb ülejäänud 50 võtta 800 II_m-ist. Kui me jätame raha esialgu kõrvale, siis saame selle tehingu tulemusena:

I. $4400_c + 550_m$ (mis kuuluvad kapitaliseerimisele); peale selle kapitalistide ja tööliste tarbimisfond $1650_{(v+m)}$, mis on realiseeritud kaupades II_c.

II. 1650_c (sellest on 50, nagu ütlesime eespool, juurde võetud II_m-ist) $+ 800_v + 750_m$ (kapitalistide tarbimisfond).

Kui aga II alajaotuses on *v* ja *c* vaheline proportsioon endine, siis tuleb 50_c peale kulutada veel 25_v; need võib võtta 750_m-ist; niiviisi saame:

$$\text{II. } 1650_c + 825_v + 725_m.$$

I alajaotuses kuuluvad kapitaliseerimisele 550_m; kui säilib endine proportsioon, siis moodustavad neist 440 püsivkapitali, 110 aga moodustavad muutuvkapitali. Need 110 võib võtta 725 II_m-ist, s. o. 110-lise väärtusega tarbimisesemed tarbitakse tööliste I, mitte kapitalistide II poolt; viimased on järelikult sunnitud kapitaliseerima need 110_m, mida nad ei saa tarbida. Niisiis jääb 725 II_m-ist järele 615 II_m. Kui aga II muundab niiviisi need 110 täiendavaks püsivkapitaliks, siis vajab ta veel 55 täiendavat muutuvkapitali; need peab ta jällegi võtma oma lisaväärtusest; lahutades nad 615 II_m-ist, jääb II alajaotuse kapitalistidele tarbimiseks 560 ja me saame nüüd, pärast kõiki neid tegelikke ja potentsiaalseid ümberpaigutusi, järgmise kapitaliväärtuse:

$$\text{I. } (4400_c + 440_c) + (1100_v + 110_v) = 4840_c + 1210_v = 6050$$
$$\text{II. } (1600_c + 50_c + 110_c) + (800_v + 25_v + 55_v) =$$
$$= 1760_c + 880_v = 2640$$
$$8690.$$

Et asi kulgeks normaalselt, peab akumulatsioon toimuma II alajaotuses kiiremini kui I-ses, sest muidu kasvaks kaupade II_c vastu vahetatav osa $I_{(v+m)}$ kiiremini kui II_c, mille vastu seda osa ainult saabki vahetada.

Kui taastootmine jätkub sellel alusel ja muude samavõrdsete tingimuste puhul, siis saame järgmise aasta lõpul:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 4840_c + 1210_v + 1210_m = 7260 \\ \text{II. } 1760_c + 880_v + 880_m = 3520 \end{array}\right\} = 10\,780.$$

Kui lisaväärtuse jagunemise norm ei muutu, tuleb kõigepealt kulutada I alajaotuses tuluna 1210_v ja pool *m*-ist = 605, kokku 1815. See tarbimisfond on jälle 55 võrra suurem kui II_c. Kui lahutada need 55 880_m-ist, siis jääb järele 825. Et 55 II_m muunduvad II_c-ks, siis eeldab see veel üht mahaarvamist II_m-ist, mis annab vastava muutuvkapitali = $27^1/_2$; tarbimiseks jääb $797^1/_2$ II_m.

Nüüd tuleb I alajaotuses kapitaliseerida 605_m; sellest püsivkapitali 484 ja muutuvkapitali 121; viimased tuleb lahutada II_m-ist, mis on nüüd $797^1/_2$; jääb $676^1/_2$ II_m. II muundab järelikult püsivkapitaliks veel 121 ja vajab selleks uut muutuvkapitali = $60^1/_2$; see võetakse samuti $676^1/_2$-st; tarbimiseks jääb 616.

Siis on meil kapitali:

I. Püsivat $4840 + 484 = 5324$.
Muutuvat $1210 + 121 = 1331$.
II. Püsivat $1760 + 55 + 121 = 1936$.
Muutuvat $880 + 27^1/_2 + 60^1/_2 = 968$.

$$\text{Kokku: } \left.\begin{array}{l} \text{I. } 5324_c + 1331_v = 6655 \\ \text{II. } 1936_c + 968_v = 2904 \end{array}\right\} = 9559,$$

aasta lõpul on meil aga produktina:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 5324_c + 1331_v + 1331_m = 7986 \\ \text{II. } 1936_c + 968_v + 968_m = 3872 \end{array}\right\} = 11\,858.$$

Korrates sama arvestust ja ümardades murrud, saame järgmise aasta lõpul produktina:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 5856_c + 1464_v + 1464_m = 8784 \\ \text{II. } 2129_c + 1065_v + 1065_m = 4259 \end{array}\right\} = 13\,043.$$

Sellele järgneva aasta lõpul aga:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 6442_c + 1610_v + 1610_m = 9662 \\ \text{II. } 2342_c + 1172_v + 1172_m = 4686 \end{array}\right\} = 14\,348.$$

Laiendatud mastaabis toimuva taastootmise nelja aasta jooksul kasvas kogu kapital I ja II selliselt, et kui see oli esialgselt $5500_c + 1750_v = 7250$, siis oli see nimetatud perioodi lõpul $8784_c + 2782_v = 11\,566$; kasvu proportsioon oli järelikult 100 : 160. Kogu lisaväärtus oli esialgselt 1750, nüüd on see 2782. Tarbitud lisaväärtus oli I alajaotuses algul 500, II alajaotuses algul 535, kokku = 1035; viimasel aastal oli see I alajaotuses 732, II alajaotuses 958, kokku = 1690. Lisaväärtuse kasvu proportsioon oli järelikult 100 : 163.

2) Teine näide

Võtame nüüd aastaprodukti suurusega 9000, mis on kogu ulatuses kaupkapitalina tööstuskapitalistide klassi käes ja viibib sellises vormis, kus muutuvkapitali ja püsivkapitali üldine keskmine suhe on 1 : 5. See eeldab, et kapitalistlik tootmine ja vastavalt ühiskondliku töö tootlik jõud on juba tunduvalt arenenud; et eelnevalt on juba toimunud tootmise mastaabi tunduv laienemine; et, lõpuks, on välja arenenud kõik tingimused, mis põhjustavad relatiivset ülerahvastust töölisklassis. Aastaprodukt jaotub siis, pärast murdude ümardamist, järgmiselt:

$$\left.\begin{array}{l} \text{I. } 5000_c + 1000_v + 1000_m = 7000 \\ \text{II. } 1430_c + 285_v + 285_m = 2000 \end{array}\right\} = 9000.$$

Oletagem nüüd, et I alajaotuse kapitalistid tarbivad poole lisaväärtusest = 500 ja akumuleerivad teise poole. $(1000_v + 500_m)$ I = 1500 tuleks siis vahetada 1500 II_c vastu. Et aga II_c on siin kõigest 1430, siis tuleb 70 lisaväärtusest lisaks võtta; lahutades 285 II_m-ist 70, saame 215 II_m. Meil on järelikult:

I. $5000_c + 500_m$ (kuuluvad kapitaliseerimisele) $+ 1500_{(v+m)}$ kapitalistide ja tööliste tarbimisfondis.

II. $1430_c + 70_m$ (kuuluvad kapitaliseerimisele) $+ 285_v + 215_m$.

Kuna 70 II_m ühendatakse sealjuures otseselt II_c-ga, siis on selle täiendava püsivkapitali liikumapanemiseks vaja muutuvkapitali $^{70}/_5 = 14$; need 14 võetakse jällegi 215 II_m-ist; jääb 201 II_m ja meil on:

II. $(1430_c + 70_c) + (285_v + 14_v) + 201_m$.

1500 $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ vahetus 1500 II_c vastu on tavaline akumulatsiooniprotsess; selle kohta on juba kõik öeldud. Kuid me peame märkima siin veel mõningaid iseärasusi, mis tulevad sellest, et akumuleerimisega seotud taastootmise puhul ei asendata $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$-i ainuüksi II_c-ga, vaid II_c-ga pluss osa II_m-ist.

On endastmõistetav, et kuna eeldatakse akumulatsiooni, siis on $I_{(v+m)}$ suurem kui II_c, mitte aga II_c-ga võrdne, nagu lihtsa taastootmise puhul, sest: 1) I liidab osa oma lisaproduktist omaenda tootliku kapitaliga ja muundab $^5/_6$ sellest osast püsivkapitaliks; järelikult ei saa ta samal ajal asendada neid $^5/_6$ tarbimisesemetega II; 2) I peab andma oma lisaproduktist materjali selleks, et moodustada II alajaotuses akumulatsiooni otstarbeks vajalik püsivkapital, — just nagu II peab andma I-le materjali muutuvkapitali jaoks, mis peab panema liikuma selle osa lisaproduktist I, mida I ise rakendab täiendava püsivkapitalina. Me teame, et tegelik muutuvkapital koosneb tööjõust, järelikult koosneb sellest ka täiendav muutuvkapital. Kapitalist I ei osta II-lt vajalikke elatusvahendeid varuks, ta ei kogu neid tema juures rakendamisele tuleva täiendava tööjõu jaoks, nagu seda pidi tegema orjapidaja. II-ga teevad tegemist töölised ise. See ei takista aga seda, et täiendava tööjõu tarbimisesemed kujutavad endast kapitalisti seisukohalt ainult tema poolt täiendavalt palgatava tööjõu tootmise ja säilitamise vahendeid, seega tema muutuvkapitali naturaalvormi. Tema oma — antud juhul kapitalisti I — lähim operatsioon seisab ainult selles, et ta kogub täiendava tööjõu ostmiseks vajalikku uut rahakapitali. Niipea kui ta on täiendava tööjõu oma kapitaliga ühendanud, kujuneb raha sellele tööjõule kaupade II ostmise vahendiks; raha peab järelikult leidma vastavad tarbimisesemed.

Muuseas. Härra kapitalist ja tema ajakirjandus pahandavad sageli selle üle, kuidas tööjõud kulutab oma raha, nad pole rahul kaupadega II, milledes tööjõud seda raha realiseerib. Kapitalist filosofeerib sel teemal, ta lobiseb kultuurist ja mängib filantroopi, nagu näiteks härra Drummond, Inglise saatkonna sekretär Washingtonis. «The Nation» {ajaleht} avaldas 1879. aasta oktoobri lõpul huvitava artikli, kus muu hulgas öeldakse: «Kultuursuse suhtes on töölised maha jäänud leiutuste edusammudest; töölistele on kättesaadavaks saanud hulk esemeid, mida nad ei oska kasutada ja milledele nad ei loo järelikult mingit turgu.» {Iga kapitalist soovib

muidugi, et tööline tema kaupa ostaks.} «Pole mingit põhjust selleks, et tööline ei peaks soovima elada niisamasuguste mõnususte tega kui vaimulik, advokaat või arst, kes teenivad niisama palju kui temagi.» {Seda laadi advokaadid, vaimulikud ja arstid peavad küll piirduma nende paljude mõnususte suhtes ainult soovidega!} «Kuid ta ei tee seda. Küsimus on ikka veel selles, kuidas saaks ratsionaalsete ning tervete abinõudega tõsta tema kui tarbija taset; see küsimus pole kerge, sest kogu ta auahnus ei küüni töötundide lühendamisest kaugemale, ja demagoogid kihutavad teda pigemini sellele kui ta olukorra parandamisele tema vaimsete ning moraalsete omaduste täiustamise kaudu.» («Reports of H. M.'s Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures, Commerce etc. of the Countries in which they reside». London 1879, lk. 404.)

Pikk tööpäev ongi nähtavasti nende ratsionaalsete ning tervete abinõude saladuseks, mis, täiustades töölise vaimseid ning moraalseid omadusi, peavad parandama tema olukorda ja tegema temast ratsionaalse tarbija. Et tööline võiks saada kapitalistide kaupade ratsionaalseks tarbijaks, peab ta — kuid demagoog takistab teda seda tegemast — alustama sellest, et ta lubab omaenda kapitalisti tarbida tema, töölise, tööjõudu ebaratsionaalsel ning tervist kahjustaval viisil. Mida kapitalist mõistab ratsionaalse tarbimise all, seda on näha seal, kus ta on nii armuline, et segab otseselt vahele oma tööliste tarbimisse, nimelt truck-system'is; üks selle süsteemi paljudest eriliikidest on korterite väljaüürimine töölistele, nii et kapitalist on ühtlasi töölise majaperemeheks.

Sama kaunishing Drummond, keda vaimustavad kapitalistide katsed töölisklassi taset tõsta, pajatab samas aruandes muuseas eeskujulikest puuvillaketrusvabrikutest Lowell and Lawrence Mills. Söögi- ja elumajad vabrikuneiude jaoks kuuluvad samale aktsiaseltsile, kellele kuulub vabrik ise; majade juhatajad on sama seltsi teenistuses ja selts kirjutab neile ette sisekorra reeglid; õhtul ei tohi ükski neiu koju tulla pärast kella kümmet. Kõige toredam on aga see, et selle sisekorra rikkumise ärahoidmiseks patrullib ümbruskonnas aktsiaseltsi eripolitsei. Õhtul pärast kella kümmet ei lasta ühtki neiut sisse ega välja. Ükski neiu ei tohi elada mujal kui seltsile kuuluval maa-alal, kus iga maja toob seltsile korteriüüri näol sisse umbes 10 dollarit nädalas. Me näeme siin ratsionaalseid tarbijaid kogu nende hiilguses. «Kuna paljudes paremates naistööliste majades on alati olemas pianiino, siis on muusikal, laulul ja tantsul etendada tähtis osa — vähemalt neile, kes pärast kümnetunnilist pidevat ning monotoonset tööd kudumistelje taga vajavad vaheldust palju enam kui tegelikku puhkust» (lk. 412). Kuid peamine saladus, kuidas teha töölisest ratsionaalne tarbija, on alles ees. Härra Drummond külastab noavabrikut Turners Falls (Connecticut River), kusjuures härra Oakman, aktsiaseltsi laekur, rääkinud talle, et ameerika lauanoad on kvaliteedilt inglise omadest

paremad, jätkab järgmiselt: «Me jõuame Inglismaast ette ka hindade poolest; juba nüüd oleme temast ees kvaliteedilt, — see on tunnustatud tõsiasi; kuid me peame müüma odavama hinnaga ja me saavutamegi seda, kuivõrd me saame terase odavamalt kätte ja alandame oma tööliste palka!» (lk. 427). Palga alandamine ja pikk tööpäev — selles seisavadki ratsionaalsed ning terved abinõud, mis peavad ülendama töölise ratsionaalse tarbija auastmesse, et ta looks turu nende paljude esemete jaoks, mida kultuur ja leiutuste edusammud on talle kättesaadavaks teinud.

Niisiis, nagu II alajaotuse täiendav püsivkapital peab tulema I alajaotuse lisaproduktist, nii peab I alajaotuse täiendav muutuvkapital selles mõttes tulema II alajaotusest. Kuivõrd asi puutub muutuvkapitalisse, akumuleerib II alajaotus I-le ja iseendale, taastootes suuremat osa oma kogutoodangust, järelikult ka oma lisaproduktist, vajalike tarbimisesemete vormis.

Kasvava kapitali alusel toimuva tootmise puhul peab $I_{(v+m)}$ võrduma II_c-ga pluss see lisaprodukti osa, mis ühendatakse uuesti kapitaliga, pluss püsivkapitali täiendav osa, mis on vajalik tootmise laiendamiseks II alajaotuses; selle laiendamise miinimum aga peab olema selline, milleta ei saa toimuda tegelikku akumulatsiooni, s. o. tegelikku tootmise laiendamist I alajaotuses endas.

Kui me tuleme eespoolvaadeldud viimase juhu juurde tagasi, siis selgub, et tal on järgmine iseärasus: II_c on väiksem kui $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$, väiksem kui see osa produktist I, mis kulutatakse tuluna tarbimisesemetele, nii et 1500 $I_{(v+m)}$-i vahetamisel realiseeritakse ühtlasi ka osa lisaproduktist II = 70. Mis puutub II_c-sse = 1430, siis tuleb see, — et lihtne taastootmine võiks II alajaotuses aset leida, — muudel võrdsetel tingimustel asendada samas väärtuse ulatuses $I_{(v+m)}$-ist; seda ei tule siin enam vaadelda. Teisiti on lugu täiendava 70 II_m-iga. See, mis I alajaotusele on lihtsalt tulu asendamine tarbimisesemetega, lihtsalt tarbimise otstarbel toimuv kaubavahetus, ei ole II alajaotusele siin lihtsalt tema püsivkapitali tagasimuundamine kaupkapitali vormist naturaalvormiks, nagu lihtsa taastootmise puhul, vaid otsene akumulatsiooniprotsess, osa ta lisaprodukti muundamine tarbimisesemete vormist püsivkapitali vormiks. Kui I ostab 70 naelsterlingi eest rahas (rahaline reserv lisaväärtuse muundamiseks) 70 II_m, II aga ei osta hiljem 70 I_m, vaid akumuleerib need 70 naelsterlingit rahakapitalina, siis väljendab see rahakapital küll alati täiendavat produkti (nimelt lisaprodukti II, mille osaks ta on), kuigi mitte sellist, mis uuesti tootmisse läheb; kuid samal ajal väljendaks see II alajaotuse poolel toimuv raha-akumulatsioon seda, et pole võimalik müüa tootmisvahendite näol olemasolevaid 70 I_m. I-ses toimuks seega relatiivne

ületootmine, mis vastab samaaegsele laiendatud taastootmise puudumisele II alajaotuse poolel.

Kuid sellest olenemata: sel ajal, millal need I alajaotusest lahkunud 70 rahas ei ole talle veel II alajaotuse poolt 70 I_m-i ostmise teel tagasi tulnud või on talle tagasi tulnud ainult osaliselt, figureerivad 70 rahas kas täielikult või osaliselt II alajaotuses seisva täiendava potentsiaalse rahakapitalina. See käib igasuguse vahetuse kohta I ja II vahel, kuni mõlema poole kaupade vastastikune asendamine põhjustab raha tagasivoolamist selle lähtepunkti. Asja normaalse käigu puhul figureerib raha siin selles osas vaid ajutiselt. Krediidisüsteemi tingimustes, kus igasugune, kas või lühikeseks ajaks täiendavalt vabanenud raha peab otsekohe aktiivselt funktsioneerima täiendava rahakapitalina, võib aga selline ainult ajutiselt vaba rahakapital rakendamist leida, näiteks võib seda kasutada I alajaotuse uutes ettevõtetes, kuna ta peaks realiseerima sama alajaotuse teistesse ettevõtetesse seisma jäänud täiendavat produkti. Edasi tuleb märkida, et 70 I_m-i ühendamine püsivkapitaliga II nõuab ühtlasi muutuvkapitali II suurendamist 14 võrra. See eeldab, — just nagu I alajaotuses lisaprodukti I_m otsesel ühendamisel kapitaliga I_c, — et taastootmine toimubki II alajaotuses juba edasise kapitaliseerimise tendentsiga, et see sisaldab järelikult lisaprodukti selle osa suurenemist, mis koosneb vajalikest elatusvahenditest.

Nagu nägime, peab teises näites 9000 suurune produkt taastootmise otstarbel selliselt jagunema, et oleks võimalik kapitaliseerida 500 I_m. Sealjuures võtame arvesse ainult kaubad ja jätame kõrvale raharingluse.

I. $5000_c + 500_m$ (kuuluvad kapitaliseerimisele) + tarbimisfondi $1500_{(v+m)} = 7000$ kaubas.

II. $1500_c + 299_v + 201_m = 2000$ kaubas. Kogusumma 9000 kaupproduktis.

Kapitaliseerimine toimub nüüd järgmisel viisil:

Kapitaliseeritavad 500_m jagunevad I alajaotuses selliselt: $^5/_6 = 417_c + {}^1/_6 = 83_v$. Need 83_v võtavad II_m-ist samasuguse summa, mille eest ostetakse püsivkapitali elemente ja mis järelikult ühendatakse II_c-ga. II_c suurenemine 83 võrra tingib II_v suurenemist $^1/_5$ võrra 83-st, s. o. 17 võrra. Seega on meil pärast vahetust:

I. $(5000_c + 417_m)_c + (1000_v + 83_m)_v = 5417_c + 1083_v = 6500$
II. $(1500_c + 83_m)_c + (299_v + 17_m)_v = 1583_c + 316_v = 1899$

Kokku 8399.

I-ses kasvas kapital 6000-lt 6500-le, seega $^1/_{12}$ võrra. II-ses kasvas ta 1715-lt 1899-le, seega peaaegu $^1/_9$ võrra.

Sellel alusel toimuv taastootmine annab teisel aastal aasta lõpuks järgmise kapitali:

I. $(5417_c + 452_m)_c + (1083_v + 90_m)_v = 5869_c + 1173_v = 7042.$

II. $(1583_c + 42_m + 90_m)_c + (316_v + 8_m + 18_m)_v = 1715_c + 342_v = 2057,$

kolmanda aasta lõpuks aga järgmise produkti:

I. $5869_c + 1173_v + 1173_m.$

II. $1715_c + 342_v + 342_m.$

Kui I akumuleerib sealjuures nagu varemgi pool lisaväärtust, siis $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ annab $1173_v + 587_{(\frac{1}{2}m)} = 1760$, järelikult rohkem kui kogu 1715 II_c, nimelt rohkem 45 võrra. Niisiis tuleb see vahe jällegi katta võrdse summa ulatuses tootmisvahendite ülekandmisega II_c-sse. II_c kasvab seega 45 võrra, mis tingib II_v kasvamist $^1/_5 = 9$ võrra. Kapitaliseeritud 587 I_m jagunevad siis $^5/_6$ ja $^1/_6$ suuruste osadena 489_c-ks ja 98_v-ks; need 98 tingivad II alajaotuses niisama suure summa lisamist püsivkapitalile, see aga omakorda põhjustab II alajaotuse muutuvkapitali suurenemist $^1/_5 = 20$ võrra. Siis on meil:

I. $(5869_c + 489_m)_c + (1173_v + 98_m)_v = 6358_c + 1271_v = 7629$

II. $(1715_c + 45_m + 98_m)_c + (342_v + 9_m + 20_m)_v = 1858_c + 371_v = 2229$

Kogukapital = 9858.

Kasvava taastootmise kolme aasta jooksul suurenes järelikult kogu I alajaotuse kapital 6000-lt 7629-le, kogu II alajaotuse kapital 1715-lt 2229-le, kogu ühiskondlik kapital aga 7715-lt 9858-le.

3) II_c asendamine akumulatsiooni puhul

$I_{(v+m)}$ vahetamisel II_c vastu esineb seega mitmesuguseid juhtumeid.

Lihtsa taastootmise puhul peavad need mõlemad suurused olema võrdsed ning peavad teineteist asendama, sest vastasel korral, nagu me eespool nägime, ei saaks lihtne taastootmine takistamatult toimuda.

Akumulatsiooni puhul tuleb kõigepealt arvesse võtta akumulatsiooni norm. Kõigil seni vaadeldud juhtumitel me oletasime, et I alajaotuse akumulatsiooni norm oli $\frac{1}{2}m$ I ja jäi igal aastal samaks. Varieeruda võis meil ainult proportsioon, milles see akumuleeritud kapital jaguneb püsivkapitaliks ja muutuvkapitaliks. Me saime sealjuures kolm juhtumit:

1) $I_{(v+\frac{1}{2}m)} = II_c$. Viimane on seega väiksem kui $I_{(v+m)}$; ta peabki alati väiksem olema, sest muidu ei saaks I akumuleerida.

2) $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ on suurem kui II_c. Sel juhul toimub asendamine selle tõttu, et II_c-le lisatakse juurde vastav osa II_m-ist, nii et

summa $= I_{(v+\frac{1}{2}m)}$. Asendamine ei ole siin enam II alajaotusele ta püsivkapitali lihtsaks taastootmiseks; see on juba akumulatsioon, püsivkapitali suurenemine lisaprodukti selle osa võrra, mille II vahetab tootmisvahendite I vastu; see suurenemine eeldab ühtlasi, et II suurendab peale selle vastavalt oma muutuvkapitali, kasutades selleks allikana omaenda lisaprodukti.

3) $I_{(v+\frac{1}{2}m)}$ on väiksem kui II_c. Sel juhul ei saa II alajaotus vahetuse teel oma püsivkapitali täielikult taastoota ning peab seepärast katma puudujäägi I-lt ostmisega. See ei nõua aga muutuvkapitali II edasist akumuleerimist, kuna see operatsioon alles taastoodabki täies suuruses püsivkapitali II. Teiselt poolt aga see osa kapitaliste I, kes kogub ainult täiendavat rahakapitali, ongi juba selle vahetuse kaudu osaliselt teostanud seda laadi akumulatsiooni.

Lihtsa taastootmise eeldus, nimelt see, et $I_{(v+m)} = II_c$, pole mitte ainult kapitalistliku tootmisega kooskõlas, — mis, muide, ei tee võimatuks seda, et 10—11-aastases tööstustsüklis on mõnegi üksiku aasta kogutoodang mõnelgi korral eelmise aasta omast väiksem, nii et eelmise aastaga võrreldes ei toimu isegi lihtsat taastootmist, — vaid peale selle võiks lihtne taastootmine rahvastiku loomuliku aastase juurdekasvu puhul toimuda ainult sedavõrd, kuivõrd vastavalt suurem arv mittetootlikke teenijaid võtaks osa nende 1500 tarbimisest, mis esindavad kogu lisaväärtust. Kapitali akumulatsioon seevastu, s. o. tegelik kapitalistlik tootmine, oleks sealjuures võimatu. Seepärast teeb kapitalistliku akumulatsiooni fakt täiesti võimatuks selle, et $II_c = I_{(v+m)}$. Ometi esineb isegi kapitalistliku akumulatsiooni puhul juhtumeid, et terve rea eelmiste tootmisperioodide vältel toimunud akumulatsiooniprotsessi käigu tulemusena on II_c mitte ainult $I_{(v+m)}$-iga võrdne, vaid sellest isegi suurem. II alajaotuses tähendaks see ületootmist, kusjuures seda saaks likvideerida ainult suure krahhiga, mille tagajärjel kapital voolaks II alajaotusest I alajaotusse. — $I_{(v+m)}$-i ja II_c vahekord ei muutu ka põrmugi, kui osa püsivkapitali II taastoodab end ise, mille näitena võib tuua omatoodetud seemne kasutamist põllumajanduses. I ja II vahel toimuva vahetuse puhul ei tule seda osa II_c-st arvesse võtta, just nagu ei tule sealjuures arvesse võtta I_c-d. Asi ei muutu sugugi ka sel juhul, kui osa produkte II võib omakorda minna tootmisvahenditena I alajaotusse. Nad kaetakse osaga neist tootmisvahenditest, mida annab I; see osa tuleb mõlemal poolel aegsasti maha tõmmata, kui me tahame uurida puhtal ning varjutamata kujul seda ühiskondliku tootmise kahe suure alajaotuse, tootmisvahendite tootjate ja tarbimisesemete tootjate vahel toimuvat vahetust.

Niisiis, kapitalistliku tootmise tingimustes ei saa $I_{(v+m)}$ olla võrdne II_c-ga ja nad mõlemad ei saa vahetuse puhul teineteist katta. Vastupidi, kui $I\frac{m}{x}$ on see osa I_m-ist, mida kapitalistid I kulu-

tavad tuluna, siis võib $I\left(v+\frac{m}{x}\right)$ olla II_c-ga võrdne, sellest suurem või väiksem; kuid $I\left(v+\frac{m}{x}\right)$ peab alati olema väiksem kui $II_{(c+m)}$, nimelt väiksem selle osa võrra II_m-ist, mida II alajaotuse kapitalistid peavad igal juhul ise tarbima.

Tuleb märkida, et sellisel akumulatsiooni kujutamisel ei näidata täpselt püsivkapitali väärtust, kuivõrd püsivkapital moodustab osa selle kaupkapitali väärtusest, mille tootmisest see püsivkapital osa võtab. Uue akumuleeritud püsivkapitali põhiosa läheb kaupkapitalisse vaid järk-järgult ja perioodiliselt, vastavalt nende põhielementide iseloomu erinevustele; seepärast neil juhtudel, kus toorained, poolfabrikaadid jne. lähevad kaubatootmisse massiliselt, koosneb kaupkapital suuremalt osalt püsivkapitali käibe-koostisosade ja muutuvkapitali asendusest. (See võib aga siiski nii toimuda ainult käibekoostisosade käibe tõttu; seega eeldatakse, et käibeosa koos põhikapitali väärtuse osaga, mis käibeosale üle on läinud, teevad aasta jooksul nii mitu käivet, et valmistatud kaupade kogusumma võrdub kogu aastatootmisse mineva kapitali väärtusega.) Kus aga masinalisse tootmisse lähevad ainult abimaterjalid, mitte aga toorained, seal peab töö element $= v$ uuesti avalduma kaupkapitalis, selle kaupkapitali suurema koostisosana. Kuna kasuminormi puhul arvestatakse lisaväärtust kogu kapitalilt, olenemata sellest, kas põhikoostisosad annavad produktile perioodiliselt üle palju või vähe väärtust, siis tuleb püsivkapitali põhiosast iga perioodiliselt toodetava kaupkapitali väärtusele ainult nii palju juurde arvestada, kui palju väärtust see põhiosa kulumise tõttu produktile endale keskmiselt üle annab.

IV. TÄIENDAVAD MÄRKUSED

II alajaotuse esialgseks rahaallikaks on I alajaotuse kullatööstuse $v + m$, mis vahetatakse osa II_c vastu; ainult sedavõrd, kuivõrd kulla tootja akumuleerib lisaväärtust või muundab viimast tootmisvahenditeks I, järelikult laiendab oma tootmist, ei siirdu tema $v + m$ II alajaotusse; teiselt poolt, kuna raha akumuleerimine kulla tootja enese poolt viib lõpuks laiendatud taastootmisele, siis see osa kullatööstuse lisaväärtusest, mida ei kulutata tuluna, läheb II alajaotusse kulla tootja täiendava muutuvkapitali jaoks, põhjustab II alajaotuses uut aardekogumist või on II alajaotuse käes uueks vahendiks, et osta I-lt, temale omalt poolt otseselt müümata. Sellest rahast, mis pärineb kullatööstuse $I_{(v+m)}$-ist, läheb osa kulda teatud tööstusharudesse II, kus seda vajatakse toormaterjalina jne., ühe sõnaga, püsivkapitali II asendava elemendina. Tulevase laiendatud taastootmise otstarbel toimuva esialgse aardekogumise element tekib I ja II alajaotuse vahelises vahetuses järgmistel juhtudel: I alajaotuses ainult siis, kui osa I_m-ist müüakse II alajaotusele

ühepoolselt, ilma vastava ostuta, ja kasutatakse II alajaotuses täiendava püsivkapitalina II; II alajaotuses siis, kui sedasama teeb I selleks, et saada täiendavat muutuvkapitali; peale selle siis, kui II_c ei kata teatavat osa lisaväärtusest, mida I tuluna kulutab, nii et selle osa eest ostetakse ning muundatakse seega rahaks osa II_m-ist. Kui $I\left(v+\frac{m}{x}\right)$ on suurem kui II_c, siis ei tule II_c-l lihtsa taastootmise otstarbel asendada I alajaotusest tulevate kaupadega seda, mis I võttis tarbimise otstarbel II_m-ist. Tekib küsimus, kui suurel määral võib aardekogumine esineda kapitalistide II omavahelise vahetuse piirides, missugune vahetus võib olla ainult II_m-i vastastikuseks vahetuseks. Me teame, et II alajaotuse piirides toimub otsene akumulatsioon selle tõttu, et osa II_m-ist muundub otseselt muutuvkapitaliks (täpselt niisamuti, nagu osa I_m-ist muundub I alajaotuses otseselt püsivkapitaliks). Arvesse võttes akumulatsiooni erinevaid vanuseastmeid mitmesugustes II alajaotuse tootmisharudes ja iga üksiku haru üksikutel kapitalistidel, on asja seletus mutatis mutandis samasugune kui I alajaotuses. Ühed on alles aardekogumise staadiumis, nad müüvad, kuid ei osta; teised on jõudnud taastootmise tegeliku laiendamiseni, nad ostavad, kuid ei müü. Tõsi küll, kõigepealt kulutatakse täiendavat muutuvat rahakapitali täiendava tööjõu ostmiseks; kuid töölised ostavad elatusvahendeid aardekogujate käest, kes on tööliste tarbimisse minevate täiendavate tarbimisesemete omanikud. Vastavalt nende aardekogumisele ei tule raha nende käest oma lähtepunkti tagasi; nad koguvad seda.

TÄHTSAMATE NIMEDE REGISTER

A.

Adams, William (1797—1872) — 141, 143.
D'Alembert, Jean le Rond (1717—1783) — 66.
Arrivabene, Giovanni (1787—1881) — 371.

B.

Bailey, Samuel (1791—1870) — 89, 429.
Bakewell, Robert (1725—1795) — 198.
Barton, John (XVIII saj. lõpp — XIX saj. algus) — 189, 331.

C.

Carey, Henry Charles (1793—1879) — 301.
Chalmers, Thomas (1780—1847) — 128.
Cherbuliez, Antoine Elisée (1797—1869) — 331.
Corbet, Thomas — 114.
Courcelle-Seneuil, Jean Gustave (1813—1892) — 201.

D.

Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, comte (1754—1836) — 376, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413.
Dupont de Nemours, Pierre Samuel (1739—1817) — 158.

E.

Edmonds, Thomas (1803—1889) — 11.
Engels, Friedrich (1820—1895) — 16, 66, 101, 240, 316, 348, 352, 389, 400.

F.

Fitzmaurice — 148.
Fullarton, John (1780—1849) — 422.

G.

Good, W. Walter — 197.

H.

Hodgskin, Thomas (1787—1869) — 11, 203.
Holdsworth, W. A. — 143, 147.

K.

Kirchhof, Friedrich — 148, 202, 204, 205, 207, 208, 215.

L.

Lalor, John (1814—1856) — 116, 117, 118.
Lardner, Dionysius (1793—1859) — 141, 142, 148, 149, 150.
Lassalle, Ferdinand (1825—1864) — 6.
Laveleye, Emile Louis Victor de (1822—1892) — 204.
Lavergne Léonce de (1809—1880) — 199.
Lavoisier, Antoine Laurent (1743—1794) — 12, 13, 14.
Le Trosne, Guillaume François (1728—1780) — 158.
Linguet, Simon Nicolas Henri (1736—1794) — 305.
List, Friedrich (1789—1846) — 6.

M.

Mably, Gabriel Bonnot de (1709—1785) — 305.
MacCulloch, John Ramsay (1789—1864) — 10, 207, 330.
MacLeod, Henry Dunning (1821—1902) — 190.
Malthus, Thomas Robert (1766—1834) — 373.
Marx, Jenny (1814—1881) — 16.
Marx, Karl (1818—1883) — 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 66, 127, 168, 189, 239, 261, 292, 305, 350.
Marx-Aveling, Eleanor (Tussy) (1855—1898) — 4, 5.
Meyer, Rudolf Hermann (1839—1899) — 5.
Mill, James (1773—1836) — 207, 429.
Mill, John Stuart (1806—1873) — 189, 331.
Müller, Adam Heinrich (1779—1829) — 154.

N.

Newman, Samuel Philipps (1797—1842) — 128.

O.

Owen, Robert (1771—1858) — 11.

P.

Patterson, Robert (1821—1886) — 190.
Priestley, Joseph (1733—1804) — 12, 14.
Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865) — 5, 11, 331.

Q.

Quesnay, François (1694—1774) — 83, 109, 157, 158, 165, 289, 304, 305, 306, 313.

R.

Ramsay, George (1800—1871) — 131, 190, 330, 331, 367, 370.
Rau, Karl Heinrich (1792—1870) — 6.
Ravenstone, Piercy (surn. 1830. a.) — 11.
Ricardo, David (1772—1823) — 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 124, 179, 180, 181, 183, 186, 188, 189, 251, 330, 406.
Rodbertus, Johann Karl (1805—1875) — 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 348.
Roscher, Wilhelm (1817—1894) — 316.
Roscoe, Sir Henry Enfield (1833—1915) — 12.
Russell, John, lord (1792—1878) — 9.

S.

Say, Jean Baptiste (1767—1832) — 124, 330, 331, 373.
Scheele, Karl Wilhelm (1742—1786) — 12.
Schorlemmer, Karl (1834—1892) — 12.
Schäffle, Albert Eberhard Friedrich (1831—1903) — 5, 432.
Scrope, George Julius Poulett (1797—1876) — 155, 156.
Senior, Nassau William (1790—1864) — 371.
Sismondi, Jean Charles Léonard Simonde de (1773—1842) — 14, 93, 94, 116, 331, 373.
Smith, Adam (1723—1790) — 3, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 116, 138, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 189, 292, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325.
Soetbeer, Georg Adolph (1814—1892) — 398.
Stein, Lorenz von (1815—1890) — 134.
Steuart, James (1712—1780) — 7.
Storch, Heinrich Friedrich (1766—1835) — 123, 331, 367, 368.

T.

Thompson, William (1785—1833) — 11, 273, 274.
Tooke, Thomas (1774—1858) — 94, 279, 280, 400, 402, 403.
Tšuprov, Aleksandr Ivanovitš (1842—1908) — 47.
Turgot, Anne Robert (1727—1781) — 158, 289, 305.
Tylor, Edward Burnett (1832—1917) — 372.

W.

Wayland, Francis (1796—1865) — 188.
Williams, R. P. — 141, 149.

SISUKORD

NLKP Keskkomitee Marksismi-leninismi Instituudi Eesti Filiaalilt . . . III
Eessõna 1

TEINE RAAMAT

KAPITALI RINGLEMISE PROTSESS

ESIMENE OSA

KAPITALI METAMORFOOSID JA NENDE RINGKAIK

Esimene peatükk. RAHAKAPITALI RINGKÄIK 21

I. Esimene staadium. R — K 22
II. Teine staadium. Tootliku kapitali T funktsioon 28
III. Kolmas staadium. K' — R' 31
IV. Täielik ringkäik 40

Teine peatükk. TOOTLIKU KAPITALI RINGKÄIK 54

I. Lihtne taastootmine 55
II. Akumulatsioon ja taastootmine laiendatud mastaabis 65
III. Raha akumulatsioon 69
IV. Reservfond 71

Kolmas peatükk. KAUPKAPITALI RINGKÄIK 73

Neljas peatükk. RINGKÄIGUPROTSESSI KOLM FIGUURI 84

Naturaalmajandus, rahamajandus, krediidimajandus . . . . . —
Nõudmise ja pakkumise katmine . . . . . —

Viies peatükk. RINGLUSAEG 101

Kuues peatükk. RINGLUSKULUD 107

I. Puhtad ringluskulud . . . . . —
1. Ostu- ja müügiaeg . . . . . —
2. Raamatupidamine 110
3. Raha 112

II. Hoiukulud 113
1. Tagavarade moodustamine üldse 114
2. Päris kaubatagavara 118
III. Transpordikulud 123

TEINE OSA

KAPITALI KÄIVE

Seitsmes peatükk. KÄIBEAEG JA KÄIVETE ARV 126
Kaheksas peatükk. PÕHIKAPITAL JA KÄIBEKAPITAL 130
I. Vormierinevused . . . . . —
II. Põhikapitali koostisosad, tema asendamine, remont ja akumulatsioon 140
Üheksas peatükk. AVANSSEERITUD KAPITALI KOGUKÄIVE. KÄIBETSÜKLID 152
Kümnes peatükk. PÕHI- JA KÄIBEKAPITALI TEOORIAD. FÜSIOKRAADID JA ADAM SMITH 157
Üheteistkümnes peatükk. PÕHIKAPITALI JA KÄIBEKAPITALI TEOORIAD. RICARDO 179
Kaheteistkümnes peatükk. TÖÖPERIOOD 191
Kolmeteistkümnes peatükk. TOOTMISAEG 200
Neljateistkümnes peatükk. RINGLUSAEG 209
Viieteistkümnes peatükk. KÄIBEAJA MÕJU AVANSSEERITAVA KAPITALI SUURUSELE 216
I. Tööperiood võrdub ringlusperioodiga 224
II. Tööperiood on ringlusperioodist pikem 227
III. Tööperiood on ringlusperioodist lühem 231
IV. Järeldused 235
V. Hindade muutumise mõju 240
Kuueteistkümnes peatükk. MUUTUVKAPITALI KÄIVE 248
I. Lisaväärtuse aastanorm . . . . . —
II. Üksiku muutuvkapitali käive 261
III. Muutuvkapitali käive ühiskondlikult seisukohalt vaadelduna . . 265
Seitsmeteistkümnes peatükk. LISAVÄÄRTUSE RINGLEMINE 270
I. Lihtne taastootmine 275
II. Akumulatsioon ja laiendatud taastootmine 291

KOLMAS OSA

ÜHISKONDLIKU KOGUKAPITALI TAASTOOTMINE JA RINGLEMINE

Kaheksateistkümnes peatükk. SISSEJUHATUS 297
I. Uurimise objekt . . . . . —
II. Rahakapitali osa 299
Üheksateistkümnes peatükk. AINE VAREMAD KÄSITLUSED 304
I. Füsiokraadid . . . . . —
II. Adam Smith 307
1) Smithi üldised seisukohad . . . . . —
2) Vahetusväärtuse jagunemine Smithil v + m-iks 313

3) Kapitali püsiv osa 316
4) Kapital ja tulu A. Smithi käsitluses 320
5) Kokkuvõte 326
III. Hilisemad majandusteadlased 330

Kahekümnes peatükk. LIHTNE TAASTOOTMINE 332

I. Küsimuse ülesseadmine . . . . . —
II. Ühiskondliku tootmise kaks alajaotust 335
III. Vahetus mõlema alajaotuse vahel: $I_{(v+m)}$ vahetus II_c vastu . . 337
IV. II alajaotuse piirides toimuv vahetus. Vajalikud elatusvahendid ja luksusesemed 341
V. Vahetuste vahendamine raharingluse poolt 349
VI. I alajaotuse püsivkapital 358
VII. Muutuvkapital ja lisaväärtus mõlemas alajaotuses 360
VIII. Püsivkapital mõlemas alajaotuses 363
IX. Tagasivaade A. Smithile, Storchile ja Ramsayle 367
X. Kapital ja tulu: muutuvkapital ja palk 370
XI. Põhikapitali asendamine 380
1) Kulumise tõttu tekkiva väärtusekao asendamine rahavormis . . 383
2) Põhikapitali asendamine in natura 387
3) Järeldused 395
XII. Rahamaterjali taastootmine 397
XIII. Destutt de Tracy taastootmisteooria 406

Kahekümne esimene peatükk. AKUMULATSIOON JA LAIENDATUD TAASTOOTMINE 415

I. Akumulatsioon I alajaotuses 417
1) Aardekogumine . . . . . —
2) Täiendav püsivkapital 421
3) Täiendav muutuvkapital 425
II. Akumulatsioon II alajaotuses 426
III. Akumulatsiooni skemaatiline kujutamine 429
1) Esimene näide 433
2) Teine näide 436
3) II_c asendamine akumulatsiooni puhul 441
IV. Täiendavad märkused 443

Tähtsamate nimede register 445

FOTOILLUSTRATSIOONID

«Kapital» II köite teise saksakeelse trüki kaas V
Üks lehekülg K. Marxi «Kapitali» II köite käsikirjast 41
Üks lehekülg K. Marxi «Kapitali» II köite käsikirjast, redigeeritult ja ümberkirjutatult F. Engelsi poolt 45

К. Маркс, КАПИТАЛ, том II
На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Ladumisele antud 18. I 1958. Trükkimisele antud 22. X 1958. Paber 60×92, 1/16. Trükiarv 8000. Trükipoognaid 28,5. Arvutuspoognaid 33,53. Tellimise nr. 220. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind rbl. 9.20

1—1

II
A
60627
100410

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00540843 2